

PRISPEVKI

ZA NOVEJŠO

1986

ZGODOVINO

INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

PRISPEVKI

ZA

NOVEJŠO

ZGODOVINO

Contributions to the Contemporary History
Contributions à l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

Uredniški odbor

Dr. Tone Ferenc, dr. Jasna Fischer (odgovorna urednica), dr. Milica Kacin-Wohinz, dr. France Kresal, prof. Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Janko Pleterski, dr. Franc Rozman (glavni urednik), dr. Mirko Stiplovšek, mag. Jera Vodušek-Starič

Prevajalci: Mija Peklenik (angleščina), Majda Janežič (nemščina), Jožica Pirc (francoščina)

Lektor: Joža Repar

Oprema Janez Suhadolc

Izdaja

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, SFR Jugoslavija

Založila

Partizanska knjiga v Ljubljani
s sofinanciranjem Raziskovalne skupnosti Slovenije in Kulturne skupnosti Slovenije

---

Tiskala

Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani

Zamenjava (Exchange, Austausch): Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, SFR Jugoslavija

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji

---

Ob preimenovanju naslova revije

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja je ob svoji ustanovitvi osnoval tudi lastno revijo. V dobrih petindvajsetih letih dela in razvoja je inštitut bistveno razširil področje svojega raziskovanja in presegel raziskovanje samo tistega, kar je povedano v njegovem naslovu in tudi v imenu revije. Nič več ni to zgolj zgodovina delavskega gibanja, ampak je to eno od področij inštitutove dejavnosti, ki se danes ukvarja z zgodovino Slovencev zadnjih sto let. Danes je inštitut nedvomno najmočnejša in najpomembnejša ustanova za proučevanje novejših in sodobnih slovenske zgodovine. Ker je revija pač odraz dela in dosežkov predvsem inštitutovih sodelavcev, je razumljivo, da tudi ime revije nekako ne ustreza več dejanskemu profilu revije in dosežkom, ki v njej izhajajo. Inštitut in uredništvo sta se zato odločila, da po petindvajsetih letnikih izide naslednji z novim imenom, in sicer Prispевki za novejšo zgodovino. Ker ne gre za novo revijo niti za kakršnekoli drugačne konceptualne spremembe, smo se odločili, da bomo ostali pri enakem obsegu, istem načinu izhajanja, istem formatu, le zunanja oprema bo sodobnejša. Tako ste, spoštovani bralci, dobili v roke 26. letnik inštitutove revije in upamo, da vas novo ime ne bo motilo, saj gre le za ustrežnejše poimenovanje inštitutove revije, ki je bila že doslej mnogo več kot samo zbir prispevkov za zgodovino delavskega gibanja.

Uredništvo

On the Change in the Name of the Journal

On its foundation, the Institute for the History of Labour Movement started publishing its own journal. In the twenty-five years of its activity and growth, the Institute broadened significantly the scope of its research, reaching beyond the terms of reference indicated by its name and the name of its journal. The Institute is now engaged in the study of the Slovene history of the past hundred years, the history of labour movement no longer representing the only field, but rather one of the fields, of its activity. Today it is, beyond doubt, the foremost, the most influential institution engaged in research on the more recent as well as contemporary Slovene history. Due to the fact that the journal is, in the first place, a reflection of the work and achievements of the Institute associates, the name of the journal is no longer appropriate for the actual profile of the journal and the papers published in it. The Institute and the editors have therefore decided that, after twenty-five years of its publication, the journal will appear under a new name, Contributions to Contemporary History. This does not mean a new journal or a different conception, there will be no change as regards its volume, mode of publication and format, only the design of the cover has been updated.

Dear readers, you have now received the 26th issue of the Institute's journal. We hope you will approve of the new name. It is more appropriate for a publication that has, now as before, been more than just a collection of papers on the history of labour movement.

The Editors

Katarina Kobe-Arzenšek

Lanarstvo in konopljarstvo na Slovenskem v prejšnjem stoletju do konca dvojne monarhije

---

1. Splošni oris

Lanarstvo (pridelovanje in predelovanje lanu) in konopljarstvo (pridelovanje in predelovanje konoplje) prištevamo med tiste tradicionalne tekstilne panoge v monarhiji, ki so uživale posebno skrb države. Vodilno vlogo v lanarski proizvodnji je Avstrija izgubila po nasledstvenih vojnah, ko se je morala odpovedati Šleziji. Cesarica Marija Terezija in njen sin Jožef II. sta storila vse, da bi izgubljeno nadomestila. Patenti so se vrstili: 1750 v platnu za Češko, 1755 o trgih za prejo, 1765 o predenju in 1773 o tkanju kot svobodni obrti; ti ukrepi naj bi pomagali predvsem na Češkem in Moravskem dvigniti panogo na stopnjo, ki jo je le-ta imela v sosednji izgubljeni deželi. Po popolni odpravi tkalskih cehov (1784), prepovedi uvoza platna (1788) skupaj s posledicami, ki jih je prinašala ameriška osvobodilna vojna (1776—1783), se je avstrijsko lanarstvo približalo obdobju, ki je od njega terjalo temeljne premike.¹ Pot mu je kazalo bombažarstvo, ki je s strojno proizvodnjo zlahka obvladovalo evropsko tržišče in s ceneni izdelki dušilo trgovino z lanenim platnom. Da bi prizadel Anglijo, ki je na gospodarskem področju imela razvito mehanizirano bombažarsko proizvodnjo, je Napoleon leta 1810 razpisal milijonsko nagrado za izum stroja, ki bi predel laneno predivo, kot so predli že uveljavljeni stroji bombaž. Iznajdba prvega predilnega stroja za lan, ki se je izkazal v praksi, je bilo delo Francoza Filipa Girarda (1775—1845). Avstrijski dvor ga je 1815 poklical v monarhijo. Z vsemi ugodnostmi vlade je ustanovil v Hirtenbergu podjetje, nekaj ur oddaljeno od Dunaja. Girard je bil človek nemirnega in nestalnega duha, iz katerega so vrele vedno nove in nove ideje, vendar ni imel sposobnosti umnega vodenja podjetja, čeprav je sprva uspeval in registriral za lanarski predilni stroj dva patenta: prvega 18. septembra 1815 in drugega 11. januarja 1819, oba za dobo deset let. Državna uprava mu je 1820 prošnjo za novo podporo odbila in izumitelj je opustil obratovanje hirten-

---

¹ Stein, Ernst: Die oesterreichische Leinen-Industrie. Die Gross-Industrie Oesterreichs. Wien 1898 (v nadalj. cit.: Stein, Die oesterr. Leinen-Industrie), str. 280.

berške predilnice in nato odšel iz Avstrije ter se napolnil v Varšavo.² Girardov tekmeec je bil Korošec Franc Wurm iz Žrelca. Leta 1811 je napravil model predilnega stroja in odpotoval na Dunaj, kjer je upal, da bo dobil denar za pot v Pariz. Načrte mu je prekrizal Napoleonov padec. Z nekaj delničarji je pri Dunaju osnoval lanarsko predilnico na vodni pogon, ki je zaposlovala 100 delavcev. Družba se je zaradi nesoglasij kmalu razšla. Wurm se izumiteljstvu ni odpovedal; izumljal je tudi na drugih področjih.³ Za lanarski predilni stroj so mu 22. aprila 1817 podelili patent skupaj s tovarišem D. Pausingerjem za dobo 10 let. Po nekaj mesecih (21. decembra 1817) sta izumitelja patentirala nov lanarski predilni stroj prav tako z veljavnostjo 10 let.⁴ Kljub nakazanim premikom v smeri mehanizacije je tovrstna proizvodnja v Avstriji živela v glavnem po starem. Zagovorniki so poudarjali njeno prednost, ki je počivala v predelavi domače surovine, s katero so se preživljali najrevnejši sloji prebivalstva. Lan in konopljo so gojili domala po vsej Avstriji s središči, ki jih kaže o pridelku 1841. leta naslednja razpredelnica:

	Lan	Konoplja
Spodnja Avstrija	17.227	5.968 v centih
Gornja Avstrija	68.365	5.463
Štajerska	33.851	8.183
Koroška, Kranjska	31.118	13.186
Primorska	1.069	454
Tirolska	47.340	15.210
Češka	231.261	7.708
Moravska, Šlezija	61.200	26.800
Galicija	256.044	495.084
Dalmacija	246	136
Lombardija	100.526	39.844
Benečija	8.387	85.842
Vojna krajina	19.876	53.759
skupaj	876.510	757.637

1 cent (stot) = 50 kg (dunajski cent = 56 kg)

Po kvaliteti se pridelek ni meril z angleškim. Razmerje je bilo 20 % odpadkov, 50 % tulja in le 30 % lanenega prediva, medtem ko so bili odstotki

² Kobe-Arzenšek, Katarina: Razvoj tekstilne tehnike in njen delež v tehnični revoluciji. Nova proizvodnja XXVII/1976, št. 4, str. 119; Prechtl, Johann Joseph: Jahrbücher des k. k. polytechnischen Institutes in Wien. Wien (Prechtl, Jahrbücher), I/1819, str. 388, 389, 401, 407; Glej tudi op. 1, str. 284! Tu je zapisano, da je Girard 1834 postavil svoje stroje v Weigelsdorfu na Spodnjeavstrijskem in nato odpotoval na Poljsko.

³ Mal, Josip: Zgodovina slovenskega naroda. Celje 1928, str. 531; Slokar, Johann: Geschichte der oesterreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I., Wien 1914 (Slokar, Geschichte), str. 191, 192; Prechtl, Jahrbücher I/1819, str. 388, 389.

⁴ Prechtl, Jahrbücher I/1819, str. 389, 403, 404.

1 centa angleške predelave lanu veliko ugodnejši: 5 % odpadkov, 20 % tulja in kar 75 % lanenega prediva. Predli so v glavnem na roke; v čeških obmejnih predelih na kolovratih ter v vzhodnih in južnih predelih monarhije še na primitivnih vretenih s preslico. Ob konkurenčni bombažni preji je cena laneni padala in za 12 do 16-urno delo je prejec zaslužil le 2—3 krome dnevno. Prvo mehanično predilnico lanu (če izvezamemo Girardov poskus) je 1835 postavil Ivan Faltis v Trutnovu na severnem robu Češke. Po osmih letih je bilo v monarhiji 8 predilnic z 20 800 vretni; po deželah so se razporedile takole:

Spodnja Avstrija	7.800 vreten
Češka	5.000
Moravska	2.500
Lombardija	5.500

Proizvodni stroški strojno izdelane preje tega časa niso bistveno odstopali od stroškov ročnega predenja. Stroji so bili komplicirani, dragi in morali so jih uvažati. Iz preje so izdelovali predvsem platno, sukanec, vrvi, trakove, pa cvilih in gradel ter povoščeno platno. Tkalo se je za domače potrebe in za prodajo. V izdelovanju blaga za komercialne namene je v okviru monarhije pripadalo Češki prvo mesto in največje vrvarne so bile v jadranskih pristaniščih. Izdelke iz lanu in konoplje so 1841 cenili na približno 75 milijonov florintov. Računali so, da je v monarhiji okoli 300 000 statev, na katerih je vsaj del leta delalo 500 000 oseb. Tkalčev dnevni zaslužek je bil višji od prejšnjega, znašal je 10—12 kron. Upoštevajoč, da je ene statve s prejo nasitilo 12 prejcev, so izračunali, da je predenje zaposlovalo okoli 3,5 milijona ljudi, to pa je pomenilo desetino celotnega prebivalstva.⁵ Industrializacijo lanarske proizvodnje v zadnjih dveh desetletjih prve polovice preteklega stoletja je pospešilo združevanje Avstrije in Prusije v carinsko zvezo, ki je preprečevala prodor angleškega blaga in povečevala lastni izvoz. Spremembe v avstrijski trgovski in carinski politiki v petdesetih letih, predvsem na osnovi splošne carinske tarife 1853 in dalje avtonomne carinske tarife 1878, so za tovrstno industrijo pomenile konec zaščitništva; v šestdesetih letih je premoč konkurenčne bombažarske panoge blažila ameriška državljanska vojna. Do usodnega preobrata v razvoju avstrijske lanarske industrije je prišlo v sedemdesetih letih. V razmeroma kratkem času jo je doletelo več udarcev: prehod vojaških oblasti od lanenega k bombažnemu perilu 1872, gospodarska kriza v času svetovne razstave na Dunaju 1873, nemška zaščitniška tarifa in z njo ukinjeni promet z lanom med obema državama 1879, trgovska pogodba z Nemčijo 1881, reforma avtonomne avstroogrške carinske tarife in visoka zaščitniška tarifa Rusije 1882 ter pogodba z Italijo 1887. Pri prodaji se je italijanska pogodba hitro poznala: leta 1887 so v Italijo prodali za 250 milijonov lir izdelkov in leta 1888 le za 138 milijonov lir. Splet še večjih težav so prinašale trgovske

⁵ Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie 1841, XIV, Wien 1844, pogl. IX. Leinenwaren.

pogodbe z Nemčijo, Italijo, Švico in Belgijo v decembru 1891. Pogodba z Belgijo, ki je bila ena glavnih uvoznic avstrijske lanene preje, ni obetala nič dobrega in Švica je proti uvozu lanenih tkanin in oblačil ukrepala s precej visoko tarifo. Ob bloku pogodbeno vezanih osrednjih evropskih držav so v izvozu avstrijskih lanenih izdelkov postajale pomembne balkanske države, od katerih je bila Bolgarija prva, ki je začela zviševati carine. Iz Evrope se je carinska zaščitniška mrzlica selila v Severno Ameriko. Avstrijski izvoz je zadela v živo tako imenovana Mac Kinleyeva carinska tarifa 1890, ki so jo med letoma 1894 in 1897 omilile Wilsonove tarifne postavke. Prizadetost je bila toliko hujša, ker so bile poleg Belgije Združene države Amerike in Prusija poglavitni uvoznici avstrijskega tovrstnega blaga:

Leto	Izvoz v ZDA		Izvoz v Hamburg	
	količina v metr. centih	vrednost v glđ	količina v metr. centih	vrednost v glđ
1892	3.515	1,238.935	7.317	1,343.756
1893	3.400	1,149.778	7.999	1,492.332
1894	3.115	1,048.372	5.043	698.530
1895	6.513	1,992.807	8.887	1,075.985
1896	4.719	1,428.785	9.909	1,312.912

1 metrski cent = 100 kg

Bolečo rano je za avstrijski izvoz v Združene države Amerike pomenil carinski predpis 1897 pod imenom Dingley Bill. Drastičnost navedenih carinskih ukrepov se je zrcalila v padcu števila vreten.

	1872	1898
Češka	281.966 vreten	220.490 vreten
Moravska	64.096	43.044
Šlezija	51.728	24.394
Gornja Avstrija	10.000	10.000
Koroška	1.500	—*
Vorarlberg	2.300	—
Galicija	3.204	—
skupaj vsa Avstrija	414.794	297.928

* Predilnica v Feldkirchnu na Koroškem ni upoštevana!

V 26 letih se je zmanjšalo število vreten za 116 866 enot.⁶ Ob prehodu v 20. stoletje se v statistični obliki kaže naslednja podoba lanarskih in konopljar-skih obratov:⁷

⁶ Stein, Die oesterr. Leinen-Industrie, str. 281—284, 296—298. Glej seštevka!

⁷ Compass, Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn. Wien (Compass) 1908, II, str. 772; 1910, II, str. 210.

	Lanarske predilnice		Lanarske tkalnice		Konopljarska industrija	
	štev. obratov	štev. zaposl.	štev. obratov	štev. zaposl.	štev. obratov	štev. zaposl.
obrati v pogonu z 1—5 oseb	7	13	2017	2871	1494	2619
6—20 oseb	4	51	62	591	44	377
21—100 oseb	3	72	36	1643	21	971
nad 100 oseb	36	13.949	15	3835	7	1859
skupaj vseh obratov	51	14.085	2491	8954	1594	5835
protokolirane firme	38	12.161	95	4761	32	2678
delniške družbe	5	1.874	—	—	1	1

O tehnološki stopnji proizvodnje nam govorijo pogonski stroji, prevladovali so parni, precej delavnic je bilo na vodni pogon; o tem priča razpredelnica:

	Lanarske predilnice		Lanarske tkalnice		Konopljarska industrija	
	štev. motorjev	štev. KM	štev. motorjev	štev. KM	štev. motorjev	štev. KM
parni	35	11.248	25	1605	25	2764
plinski	—	—	1	80	4	13
bencinski	1	5	1	6	—	—
in petrolejski	2	23	—	—	5	516
električni	24	3.829	17	404	14	836
vodni						
skupaj	62	15.105	44	2095	48	4129

Podobno kot druge tekstilne panoge so pridelovalci in predelovalci lanu in konoplje reševali svoje skupne probleme v društvih, združenjih in zvezah; v času vojnega gospodarstva je to stroko vodila posebna centrala in vojna zveza za lanarsko industrijo.⁸

Nazadovanju lanarske in konopljske industrijske proizvodnje po bankrotu 1873 niso botrovale le carinske tarife evropskih in drugih držav ter zaščitniška politika monarhije, ki je prinašala večje prednosti tehnološko razvitejši bombažarski industriji, škodovala ji je tudi industrija jute, ki se je v državi brez predhodnih nižjih proizvodnih stopenj (obrtni in manufakture) naglo postavila na noge.

Po svoji zgodovini nas spominja na bombažarsko, le da je bila njena življenska krivulja veliko krajša in intenzivnejša. Na evropskih tleh jo najdemo 1832 in mesto Dundee na Škotskem, kjer so surovini posvetili največ pozornosti, se je kmalu razvilo v svetovno znani industrijski center jute. V Avstriji je nastala prva tovrstna tovarna v sedemdesetih letih minulega stoletja in po letu 1882 si je ta panoga s silovitostjo utirala pot ter spodrivala konopljo, predvsem v obliki grobega prediva. Ob koncu stoletja (1898) je bilo v Avstriji že 17 tovarn jute in statistika 3. junija 1902 navaja že 45 obratov s 7774 delavci; od tega so bile 4 tovarne z 21 do 100 zaposlenimi (skupaj 189), kar 22 je bilo takih, ki so imele več kot 100 delavcev (skupaj 7431 zaposlenih).⁹ Od skupnih 8828 KM je bilo samo 1090 vodnih, ostale moči so bile parne.¹⁰ Mlado avstrijsko industrijo jute je še pred iztekom 19. stoletja začela pestiti večletna huda kriza, ki sta jo povzročila prekomerna špekulativnost na tržišču surove jute in prost uvoz rabljenih vreč. Leta 1898 so jih uvozili 9,7 milijona, 1899 12,8 milijona in 1903 kar 13,5 milijona kosov. Avstroogrskim tovarnam, ki so skupaj proizvedle povprečno 50 milijonov vreč letno, je uvoz tolikšne količine rabljenih vreč obetal klavrno prihodnost. Konkurenco so zaostrile tudi dobre letine jute v Indiji med letoma 1895 in 1898; cena surovine je padala in izsiljevala ustrezno znižanje cen izdelkom. Iz zagate so si avstroogrski industrialci pomagali s kartelom; ustanovili so ga na zborovanju julija 1899 v Brnu. H kartelu so pristopile vse avstroogrške tovarne, razen dveh. Kapitalisti so gradili vzajemno organizacijo in po daljših posvetovanjih osnovali centralni prodajni urad. In naposled: 1. februarja 1901 so se tovarne združile v javno trgovsko družbo s sedežem na Dunaju in podružnico v Budimpešti. Družba Združene tovarne jute je začela poslovati 1. maja 1901 z veljavnostjo do 31. decembra 1908. Pogodba o kartelu, sklenjena 1899 v Brnu, je 30. aprila 1901 ugasnila. Proizvodnja jutovine je prehitela povpraševanje in po letu 1902 je prihajalo do permanentnih redukcij; 1902 za 16 %, v treh mesecih 1903 za 25 %, 1904 povprečno za 15 % in v desetih mesecih 1903 spet za 25 %; ena od tovarn je povsem ustavila proizvodnjo. Leta 1906 so se razmere na tržišču nekoliko uredile, prešli bi lahko na polno obratovanje, vendar je večino tovarn

⁸ Compass 1910, II, str. 226; 1918, I, str. 1152, 1153; Stein, Die oesterr. Leinen-Industrie, str. 299—302; Matis, Herbert: Leitlinien der oesterreichischen Wirtschaftspolitik 1848—1918. Die Habsburgermonarchie I, Wien 1973, str. 72;

⁹ Hatschek, Josef: Die Jute-Industrie. Die Gross-Industrie Oesterreichs. Wien 1898, str. 307; Compass 1908, II, str. 765; 1910, II, str. 204.

¹⁰ Glej op. 7!

oviralo pomanjkanje delavcev, tako da niso delale s polno zmogljivostjo strojnih naprav. Hiperprodukcija je na začetku leta 1909 znova terjala redukcijo, v januarju za 15 in v aprilu kar za 20 %. Rastočim cenam surovine so se približevale cene preje in tkanin.¹¹

2. Platnarstvo in vrvarstvo na Slovenskem v času prizadevanj po mehanizaciji tovrstne proizvodnje v monarhiji

Lanarska in konopljarska proizvodnja na Slovenskem se je v prvi polovici 19. stoletja, razen nekaj izjem (na Koroškem in Primorskem), ohranjala na ravni domače in založniške dejavnosti. Število tkalcev (izrecno se ne navaja, za katere gre; suknarji in izdelovalci lodna se omenjajo posebej, tako predvidevamo, da so zajeti tu le tkalci lanenega pa verjetno še bombažnega blaga) in vrvarjev po posameznih deželah je v razpredelnici na 12. strani.¹²

Na Primorskem je število tkalcev padalo, medtem ko je število vrvarjev raslo. Podobno je bilo na Koroškem in Kranjskem, Štajerska pa je bila v številkah bolj stanovitna, razen 1829, 1830. in 1831. leta, ko je bilo število tkalcev višje od povprečja.

V okolišju Vajštre in Rožeka na Koroškem je bilo razvito platnarstvo. Rožek je imel živahen promet s Tirolsko, Italijo, Štajersko in Kranjsko, ki pa je v zadnjih letih napoleonskih vojn povsem zastal. Prav tako je zamrlo izdelovanje jadrovine v okolici Rožeka in Bekštajna; ohranilo se je le v nekaterih krajih te okolice, kar so izvažali na Reko in v Trst. Za komercialne namene so izdelovali platno predvsem na Gorenjskem in Notranjskem, zlasti v Škofji Loki, Smledniku, Velesovu, Radovljici, na Bledu, Snežniku in v Bistri.¹³ Tudi poročilo s konca tridesetih let 19. stoletja nam sporoča, da je platnarstvo razvito predvsem v okolici Loke, Velesova in Smlednika. Lan so v velikih količinah nabavljali na Koroškem . . . »So cele vasi, kjer so v vsaki hiši statve, moški in ženske predejo na ročnih kolovratih pozno v noč«; iz preje so potem tkali navadno platno. Beljeno in nebeljeno domače in hodno platno, bilo je tudi nekaj kvalitetnejšega blaga, so v večjih količinah prodajali v Trst in po ostali Primorski. V okolišju Loke je bilo več kot 100 trgovcev z lanom, ki so ga nabavljali na Koroškem. Okrog 70 trgovcev s platnom je razpečalo na leto najmanj 7000 kosov belega in 25 000 kosov hodnega platna. Sočasno središče lanarske proizvodnje na Koroškem je bil Vernberk v fari Skočidol. V glavnem so izdelovali jadrovino. Trgovino je vodil Tomaž Glasser iz Podravelj. Zapo-

¹¹ Compass 1908, II, str. 785—787; 1910, II, str. 222—224.

¹² Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln 1828, I, Wien, pogl. 74; Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln 1829, II, Wien (Darstellung in stat. Tafeln 1829), pogl. 69. Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie (Tafeln) 1830, III, Wien 1831, pogl. 73; 1831, IV, Wien 1832, pogl. 39; 1832, V, Wien, pogl. 40; 1833, VI, Wien, pogl. 40; 1835, VIII, Wien, pogl. 38; 1836, IX, Wien, pogl. 38; 1837, X, Wien, pogl. 40; 1838, XI, Wien, pogl. 39; 1839, XII, Wien, pogl. 39; 1840, XIII, Wien, pogl. 71; 1841, XIV, Wien, pogl. 41; 1842, XV, Wien 1846, pogl. 40; 1843, XVI, Wien 1847, pogl. 41; 1845 und 1846, XVIII und XIX, Wien 1851, pogl. 4 (str. 2 in 3 za l. 1845 pa 36 in 37 za l. 1846).

¹³ Illyrisches Blatt zum Nutzen und Vergnügen 1820, št. 5, str. 19.

Leto	Štajerska		Koroška in Kranjska		Primorska*	
	tkalci	vrvarji	tkalci	vrvarji	tkalci	vrvarji
1828	2032	86	1340	53	346	4
1829	2232	92	1345	53	346	3
1830	2242	92	1314	53	352	2
1831	2174	92	1297	53	345	2
1832	2082	91	1299	53	343	2
1833	2067	92	1254	53	344	2
1835	2060	91	1249	52	349	4
1836	2062	91	1248	57	349	4
1837	2065	91	1246	54	349	4
1838	2066	92	1242	57	271	1
1839	2067	90	1082	52	290	14
1840	2068	88	1198	57	293	13
1841	2066	86	1112	53	293	13**
1842	2062	85	1141	55	292	15
1943	2067	85	1180	59	284	19
1845	2070	84	1135	62	283	19
1846	2070	84	1064	60	283	19

* Primorska brez Trsta 1828—1838.

Primorska s Trstom 1839—1846.

** Poleg teh še 7 tovarn v Trstu z navadnim tovarniškim dovoljenjem.

sloval je veliko tkalcev. Mesečno so mu izdelali okrog 2200 vatlov jadrovine; prodajal jo je v Trst in Benečijo. Po njej je bilo poleg angleškega blaga največje povpraševanje, saj ni bilo mogoče ustreči vsem naročilom. Predelovali so domači lan, dobivali pa so ga tudi iz Gornje Koroške. S svojimi primerki se je Glasser udeležil razstave v Celovcu 1838 in komisija mu je podelila bronasto medaljo. V Limberku na Koroškem se je v tridesetih letih 19. stoletja pri predelovanju lanu uveljavljal Kristijan Viljem Stoffel. Na sukalnem stroju je izdeloval razne vrvice, sukanec za šivanje in vezenje. Na uspešnejši, šlezijiški način je na vretenih učil predenja tudi šolske otroke.¹⁴ V štiridesetih letih je gojenje lanu bolj zaživelo predvsem na Koroškem in predenje s tkanjem je bilo kot postranska zaposlitev deželanov doma v vseh slovenskih deželah, zlasti na Kranjskem. Tkanje platna je bilo še vedno koncentrirano v Vajštri in Ro-

¹⁴ Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die erste, zu Klagenfurt im Jahre 1838 eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereines zur Beförderung und Unterstützung der Industrie und der Gewerbe in Innerösterreich eingeschickt worden sind. Grätz 1843 (Bericht für die erste, zu Klagenfurt 1838 eröffnete Industrie-Ausstellung), str. XXI, 120; Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die zweite, zu Grätz im Jahre 1841 veranstaltete, und bei Gelegenheit der Anwesenheit Sr. Majestät des Kaisers eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereines zur Beförderung und Unterstützung der Industrie und Gewerbe in Innerösterreich, den Lande ob der Enns und Salzburg eingeschickt worden sind. Grätz 1843 (Bericht für die zweite, zu Grätz 1841 eröffnete Industrie-Ausstellung), str. 94.

žeku na Koroškem ter v Škofji Loki, Velesovem, Kranju, Snežniku in Bistri na Kranjskem. Samo ljubljansko okrožje je izdelalo za 78 000 fl platna več, kot so zahtevale lastne potrebe. Platno je bilo večinoma grobo. Okrog leta 1841 je imela Gorenjska 129 tkalskih mojstrov.¹⁵

V glavnem mestu Kranjske je število tkalcev upadalo. Dvignilo se je med letoma 1809 in 1814, v dobi francoske okupacije, in leta 1844, v času ljubljanske obrtne in industrijske razstave, potem pa je znova usihalo. Podatki o tkalcih v Ljubljani so naslednji:

1809	19	1840	7
1814	24	1844	12
1820	14	1851	6
1822	14	1859	4
1837	8	1860	5

Leta 1809 je imelo 19 tkalcev le 14 pomočnikov, leta 1814 24 tkalcev le 2 pomočnika in leta 1837 8 tkalcev 6 pomočnikov. Platnar Gašper Burja na Žabjeku je 1836 oglašal v časopisih, da »prevzema v izdelovanje brezšivnih namiznih prtov za 12 in 24 oseb, prtičkov, brisač, pregrinjal, rjuh in finega platna po najnovejših vzorcih«. Ljubljanskim platnarjem je konkurirala deželna kaznilnica na ljubljanskem gradu. Kaznjenci so predli lan, bombaž in svilo ter tkali. Tovarniški zavod kaznilnice je predstavil izdelke na domači obrtni in industrijski razstavi 1844.¹⁶

Število vrvarjev v našem glavnem mestu se je proti sredi stoletja dvigalo.

Leto	Mojstri	Leto	Mojstri
1809	4	1840	4
1814	4	1844	6
1820	3	1851	5
1822	3	1859	5
1837	3	1860	5

Delavnice so bile majhni obrati. Leta 1809 je imel vsak mojster le po enega pomočnika in 1837 trije mojstri le 2 pomočnika. Konkurirali so jim uvoženi vrvarski izdelki. Z Dunaja so se uvažale posebne vrvi za konjsko vprego. Gubernij je 1836 zavrnil pritožbo ljubljanskih vrvarjev zastran tega s pojasnilom, da so dunajske vrvi Ljubljani neobhodno potrebne,¹⁷

¹⁵ Bericht für die erste, zu Klagenfurt 1838 eröffnete Industrie-Ausstellung, str. 134.

¹⁶ Slokar, Ivan: Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do 1860. Tipkopis v Zgodovinskem arhivu v Ljubljani.

¹⁷ Kobe-Arzenšek, Katarina: Vrvarska obrt na Slovenskem skozi stoletja. Kronika XXIII/1975, št. 3 (Kobe-Arzenšek, Vrvarska obrt), str. 171.

V primerjavi z ostalimi avstrijskimi deželami — večjimi proizvajalkami platna — je Kranjska 1841 po količini izdelanega platna zavzemala predzadnje mesto. Poglejmo:¹⁸

	Kosi à 30 vatlov	Vrednost v florintih
Češka	1,500.000	10,000.000
Moravska	660.000	4,500.000
Galicija	800.000	4,000.000
Gornja Avstrija	200.000	1,000.000
Kranjska	150.000	600.000
Spodnja Avstrija	90.000	500.000

1 vatel = 77,76 cm

Navzlic prizadevanjem državne uprave v prvih desetletjih 19. stoletja, je zapisal znani gospodarski zgodovinar Ivan Slokar, v lanarski in konopljarški panogi v okviru Avstrije ni bilo opaziti kakšnih večjih uspehov.¹⁹ Uvedba mehaničnega predenja lanu in snovanja večjih tovarniških obratov v tridesetih in štiridesetih letih je tej tekstilni veji naznanjalo boljše čase. Čeprav najdemo med izumitelji lanarskega predilnega stroja koroškega rojaka, Franca Wurma iz Žrelca pri Celovcu, ki je konkuriral Girardovi izvedbi, njegova inventivnost v industrializaciji tovrstne proizvodnje na Slovenskem ni bila zaznavna. Tovarnarja jadvrovine in platna Florjana Wolbinga iz Celovca, ki si je 6. decembra 1802 pridobil deželni tovarniški privilegij in letno pošiljal v Trst 12.000 do 15.000 vatlov jadvrovine, se v naslednjih desetletjih ne omenja več. Gotovo je, da tovarna ni prenesla težkih vojnih razmer.²⁰ Poročevalec z graške razstave 1841 nas seznanja, da so s strojnim predenjem lanu začeli tudi v notranjeavstrijskih deželah. Tako obstaja že predilna tovarna v Preboldu na Štajerskem, druga je v izgradnji na Koroškem.²¹ Menimo, da poročevalec ni bil točno poučen o vrsti proizvodnje nove preboldske tovarne Tržičana Gustava Adolfa Uhliča, ki je v času njegovega poročanja poskusno prav gotovo že obratovala; uvrstil jo je med lanarska podjetja. Našo domnevo potrjuje še dejstvo, da je med mehaničnimi bombažarskimi predilnicami, ki jih obravnava takoj nato, ne omenja. Tudi koroška lanarska predilnica se ni mogla razviti v večje donosnejše podjetje, sicer bi o njej kasneje slišali kaj več.

¹⁸ Slokar, *Geschichte*, str. 383; v *Tafeln 1841*, pogl. 41, je zapisano, da samo v okolici Kranja in Škofje Loke na Kranjskem pa pri Gorici na Primorskem izdelajo navadnega blaga v vrednosti 600.000 fl, ki ga oddajajo trgovski mreži. V navedeno vrednost proizvodnje so všteti tudi izdelki iz okolice Gorice.

¹⁹ Slokar, *Geschichte*, str. 383.

²⁰ *Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart*. Klagenfurt 1953 (*Kärntens gewerbliche Wirtschaft*), str. 250.

²¹ Bericht für die zweite, zu Grätz 1841 eröffnete Industrie-Ausstellung, str. LVIII.

3. Industrializacija lanarske in konopljarske proizvodnje na Primorskem

V avstrijski statistiki smo za prvo polovico 19. stoletja zasledili večje obrate, manufakture, le v Primorju. Tabela je taka:²²

Med letoma	Število obratov
1829—1833	3
1835—1837	4
1838	5
1839—1840	6
1841—1846	12

Na Primorskem je že od konca 18. stoletja obratovala tovarna platna v Kanalu, pripadla je bratom Borghi. Za njeno razširitev so 1786 prejeli državno podporo (10.000 fl) in v tridesetih letih preteklega stoletja je močno zmanjšala svojo proizvodnjo.²³ V petdesetih letih je tovarna platna v Gorici delala z 9 stavami, poleg tega je zanjo teklo še 10 statev zunaj podjetja. Letno je proizvedla 65.000 vatlov finega platna. V goriškem zborničnem okraju je bilo tudi več obrtnih platnarskih tkalnic, štele so 246 statev. Delale so v glavnem le pozimi in izdelovale grobo platno; letna proizvodnja je znašala 12.350 kosov platna.²⁴ Goriška tovarna platna je imela navadno tovarniško dovoljenje, torej je zalagala s svojimi izdelki le lokalno tržišče.²⁵ Še 1851 je sodila v prvo davčno skupino (2—30 fl), kamor se je uvrščala obrt.²⁶ V goriškem davčnem inšpektoratu je bilo v šestdesetih letih poleg enega vrvarja, ki je prispeval 4 fl davka na leto, še 47 tkalcev, ki so delali tako z laneno kot bombažno prejo. Skupaj so plačali 156 fl davka, od tega je bil najvišji prispevek 4 in najnižji 2,94 fl, torej so bili pravi obrtniki.²⁷ Poleg »tovarne« platna je bilo v sedemdesetih letih na Goriškem registriranih še 247 tkalcev in veliko domačih tkalcev. V tem času je goriška tkalnica zaposlovala 268 delavcev, vrednost njenih izdelkov pa so cenili na 140.000 fl.²⁸ Precej drugačno sliko kot nam jo nudi Czoernig, dobimo iz poročila tamkajšnje trgovske in obrtne zbornice. Statistični podatki ročnih tkalcev na Goriškem so naslednji:

²² Darstellung in stat. Tafeln 1829, pogl. 69; Tafeln 1830, III, Wien 1831, pogl. 73; 1831, IV, Wien 1832, pogl. 39; 1832, V, Wien, pogl. 40; 1833, VI, Wien, pogl. 40; 1835, VIII, Wien, pogl. 38; 1836, IX, Wien, pogl. 38; 1837, X, Wien, pogl. 40; 1838, XI, Wien, pogl. 39; 1839, XII, Wien, pogl. 39; 1840, XIII, Wien, pogl. 71; 1841, XIV, Wien, pogl. 41; 1842, XV, Wien 1846, pogl. 40; 1845 u. 1846, XVIII u. XIX, Wien 1851, tabela 1.

²³ Glej op. 19!

²⁴ Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik X, 2. zv., Wien 1863, str. 196.

²⁵ Tafeln 1841, pogl. 41.

²⁶ Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik IV, 3. zv., Wien 1855, str. 19.

²⁷ Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik XII, 1. zv., Wien 1865, str. 72.

²⁸ Czoernig, Carl Freiherrn von: Das Land Görz und Gradisca. Wien 1873, str. 97.

1870	26	1885	23
1880	11	1886	23
1883	16	1888	18*

* V sodnem okraju Gorica 1, Červinjan 8, Tolmin 2, Tržič 2 in Krmin 5.

Po naši sodbi je zbornica zajela le poklicne obrtnike, Czoernig pa je v svojo navedbo vključil tudi domače tkalce, ki so redno tkali. Na voljo imamo tudi podatke o vrvarjih in trgovcih s konopljo:

Leto	Vrvarji	Trgovci s konopljo
1870	2	8
1885	8	7
1886	7	6
1888	5	11

(Leta 1888 sta bila v sodnem okraju Gorica 2 vrvarja, Červinjan 2 in Tolmin 1; trgovec s konopljo je bilo v sodnem okraju Gorica — mesto 6, Gorica-okolica 1, Červinjan 1, Krmin 1, Gradiška 1 in Tržič 1.)²⁹ Tovarno platna na Goriškem nam v devetdesetih letih navaja tudi Simon Rutar.³⁰ Kasneje je ne srečamo več.

Drugi center lanarske in konopljske proizvodnje na Primorskem je bil Trst. Poleg 7 vrvarn so bile leta 1841 tu še 4 izdelovalnice jadrovine; vsi ti obrati so imeli navadno tovarniško dovoljenje.³¹

Še na začetku petdesetih let na Primorskem ni bilo lanarske delavnice, ki bi preseгла prvo davčno kategorijo, torej raven obrtniške proizvodnje.³² V šestdesetih letih je v dejavnosti spet izstopal Trst, imel je več lanarskih in konopljskih obratovalnic. Poglejmo tabelo na naslednji strani!

Vsi navedeni obrati so bili po davčni odmeri na stopnji obrtniške proizvodnje razen ene ali morda dveh vrvarn, ki sta preseglji prvo davčno kategorijo (2—30 gld davka). Mimo teh, v tabeli navedenih manjših obratov, pa je bila tu prava tovarna (predilnica lanu in konoplje), ki je plačala 980 gld letnega davka, pa še 3 vrvarne, ki so ga skupaj nakazale 323 gld. V primerjavi z bombažarskimi podjetji, tako v Ljubljani in Gorici, kjer se pri ljubljanskem

²⁹ Relazione sommaria presentata all'ecclso i. r. ministero del commercio della Camera di commercio e d'industria di Gorizia intorno le condizioni del suo distretto nell'anno 1888. Gorizia 1889, str. 40; primerjaj še: Massi, Ernesto: L'ambiente geografico e lo sviluppo economico nel Goriziano. Gorizia 1933, str. 84;

³⁰ Rutar, Simon: Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. Ljubljana 1892, str. 93.

³¹ Glej op. 25!

³² Glej op. 26! Poleg 19., glej še 52. stran!

Vrsta obrata	Štev. obratov	Skupni znesek plačanega davka	Plačani davek	
			najnižji	najvišji
predelovalci lanu				
in konoplje	9	100 gld	4,41 gld	16,00 gld
tkalci jadrovine	6	143	15,68	29,00
tkalci platna z laneno in bombažno prejo	4	18	—	4,41
vrvarji	4	118	9,80	49,00

navaja letni znesek davka 1003 in pri goriškem kar 2163 gld, so bile tržaške tovarne še razmeroma majhne.³³ V enem od poslopij Lloydovega arzenala, ki je bil sezidan 1855 in začel s poslovanjem 1856, je delalo jadra 60 žensk.³⁴ V avstrijskih lanarskih in konopljarskih tovarnah še v sedemdesetih letih ni bilo parnega stroja z izjemo treh vrvarn v Trstu, ki so imele 5 parnih kotlov (19,5 atm).³⁵ V dveh vrvarnah, ki jih avstrijska statistika uvršča med industrijske obrate, se 1880 omenjata še dva motorja s 18 KM. Stanje pogonskih moči se 1890 ni spremenilo. Število zaposlenih se je v osemdesetih letih manjšalo: leta 1880 jih je bilo 237, 1885 198 in 1890 le še 183. In kakšna je bila njihova struktura? O tem govori tabela:

1880	100 moških	82 žensk	55 otrok pod 14 let starih
1885	95	63	40 otrok — mladoletnikov
1890	98	73	12 fantov pod 16 let starih

Od 98 moških leta 1890 so bili 4 vodilni delavci, 7 mojstrov in 16 zunanjih sodelavcev, Leta 1880 sta obrata proizvedla 6700 centov ladijskih vrvi v vrednosti 340.000 fl in po petih letih (1885) nekoliko manj, za 6460 centov v vrednosti 325.000 fl. Kaj pa delovni stroji in naprave? Leta 1890 sta vrvarni razpolagali z 28 (17 + 11) pripravljivimi in 55 (15 + 40) vrvarskimi stroji ter 968 (380 + 588) vreteni.³⁶

Ena od navedenih tovarn je pripadala firmi Giuseppe Angeli. Poslovanje je začela 1837. Tovarniški obrat je bil v Ščedni pri Trstu, kjer je bil tudi sedež

³³ Glej op. 27!

³⁴ Rutar, Simon: Samostojno mesto Trst in mejna grofija Istra. Ljubljana 1896, str. 101—102.

³⁵ Statistik der Dampfkessel- und Gaskraft-Maschinen in den im Reichsrathe vertretenen Ländern der oesterreichisch-ungarischen Monarchie. Bearbeitet von statistischen Departement im k. k. Handels-Ministerium, 1. zv., Wien 1877, str. 92, 97, 101, 102, 106.

³⁶ Statistik der oesterreichischen Industrie nach dem Stande vom 1880 (1885 in 1890). Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr, XXVIII, Wien 1884, str. 156—157; 1885, XXXVIII, Wien 1889, str. 170—171; 1890, LIV, 1. zv., Wien 1894, str. 212—213.

firme. Iz majhnega obrata je nastajalo veliko in priznано podjetje; ob koncu prejšnjega stoletja so ga uvrščali med najpomembnejše te vrste. O tem je pričal že sam tovarniški kompleks. Kar 16 poslopij je bilo namenjenih predelovanju in predenju konoplje in za skladišče izdelkov. Tu sta stala tudi dva pristreška, eden dolg 150 in drugi 360 metrov z dvema tirnicama in lokomobilo za izdelovanje daljših konopljenih vrvi. Ob koncu stoletja je v podjetju s 120 delavci teklo 400 vreten. Pogonsko moč je dajal parni stroj z 200 KM. S svojimi izdelki je firma zalagala številne pomorske družbe v Avstriji in tujini. Izvoz je bil precejšen. Cesar Franc Jožef I. je podjetje obiskal 1875 in nadvojvoda Karel Ludvik 1882. S posebnim dekretom avstrijskega notranjega ministrstva je podjetje postalo dobavitelj vrvic za dvorno operno hišo na Dunaju. O uveljavljanju Jurija Angelija (umrl je ob koncu prejšnjega stoletja) na tujem tržišču, pričajo priznanja; podelile so mu jih žirije številnih mednarodnih razstav. Zlate medalje je dobil v Neaplju 1871 ter v Trstu 1871 in 1882, srebrno medaljo je firma dobila v Trstu in Le Havru 1868, na Dunaju 1869 in v Parizu 1878, bronasto odličje v Parizu 1867. Na svetovni razstavi na Dunaju 1873 so Angelija počastili s posebno medaljo.³⁷

Tako kot se pred razsulom stare Avstrije (1916 in 1917) omenja v Gorici le tovarna vrvi Mihaela Süssiga, tudi v Trstu, razen treh vrvarn, ni kakega drugega lanarskega ali konopljarskega obrata. Firma Giuseppe Angeli na ulici Poste vecchie 4 je bila v lasti dedinje Ane Picasso, Luize Cufodontis in Jožefa Angelija. Pogonsko moč je tovarni dajala parna sila (150 KM), zaposlovala pa je 130 delavcev. Izdelke je izvažala v Grčijo, Turčijo in Egipt. Na ulici Lazzaretto vecchio 8 je imela svoj sedež firma Oliveti et Comuzzi, izdelovalnica vrvi in drugih mornariških izdelkov ter na cesti Riva Grumula 14 tovarna vrvi in mikalnica konoplje Alojza Periča (Peritz). Izvažala je v Italijo, na Balkan, v Severno Afriko in v Levanto.³⁸

4. Zaton platnarstva in začetki industrializacije vrvarstva na Kranjskem

Na prelomu prvega v drugo polovico 19. stoletja je kranjsko platnarstvo doživljalo usoden preobrat. »... Do leta 1850 imela sta Kranjski lan in Kranjska preja tudi v tem obziru kupčijski namen, da se je iz Loškega in Kranjskega okraja mnogo tega blaga v sosednjo deželo Italijo spečalo. Kot posebno kupčijsko blago izdelovali so v zgoraj omenjenih okrajih dobro in trdno jadvino (platno za jadra), potem tudi mnogo debelega platna za žaklje in druge domače potrebe. Ko je bila izvoznja omenjenega blaga najobilnejša, potem takem tudi zaslužek najboljši in najugodnejši, lotila se je naših Ločanov nesrečna misel, da so začeli domače, povsod jako priljubljeno platno mešati z bombažem (pavolo). Dobro blago je bilo izkazano, in kakor bi pihnil, izostala je poprejšnja obilna izvoznja lanenih pridelkov v tuje dežele popolnoma. Platno za jadra kupovalo se je iz severnih krajev, in namesto Kranjskih žakljev (vreč), katerih se je vsako leto na sto tisočev naredilo in razprodalo, kupovati

³⁷ Die Gross-Industrie Oesterreichs. Wien 1898, str. 311; Die oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Das Küstenland. Wien 1891, str. 335.

³⁸ Compass 1916, V, str. 2114; 1917, V, str. 1981, 1999.

se je začelo neko platno, ki se v velikih fabrikah na Škotskem izdeluje. Tanjše in boljše platno se na Kranjskem ni izdelovalo. Srednjetenko (pražnje) domače platno bil je že boljši pridelek. Izvožnja Kranjskega platna za jadra in žaklje bila je tako obilna, da se je samo iz Loškega okraja vsak mesec po 20 do 25 dobro naloženih vozov izvozilo.³⁹ Poročevalec trgovske in obrtne zbornice v Ljubljani je 1851 menil, če bi tkalci opustili mešanje lanene z bombažno prejo, kar je loškemu platnu popolnoma odvzelo ugled, in se držali starih receptov, bi platnarstvo znova zaživelo in postalo zaradi bližine Trsta pomembna obrtna veja, zlasti kar zadeva navadno blago.⁴⁰ Navzlic neugodnim okoliščinam je šlo kranjsko platno, posebno jadrovina, še v prvih petdesetih letih dobro v promet; tkanje v okolici Loke, Smlednika in Kranja pa v idrijskem okolišju, se je v primerjavi s sosednjimi notranjeavstrijskimi deželami ohranjalo na solidni višini. Domače surovine ni bilo dovolj, več kot 5000 centov lanu so uvozili iz Koroške, Štajerske in Moravske. Posebno v Škofji Loki je bila živahna kupčija z lanom.⁴¹ Loške platnarje, navezane na uvoz surovine, je 1853 prizadela podražitev lanu; nabavili so ga le četrtno od običajnega uvoza.⁴² Da bi ne bili povsem odvisni od tujega pridelovalca, si je kranjska kmetijska družba (enako kot koroška) prizadevala vzgojiti boljšo sorto domačega lanu. Težila je po izboljšanju tehnološkega postopka. Na državne stroške so na Moravsko poslali tri kmetovalce. Ti naj bi se usposobili ne samo za gojenje surovine, temveč tudi za pripravljajanje prediva na belgijski način. Vodno godenje lanu bi na Kranjskem uvedli lahko povsod, vendar kmetovalci niso imeli še tolike razgledanosti in izobrazbe, ki bi jim pomagala k spoznanju o koristnosti novitet. Izjemi sta bila člana kmetijske družbe dr. Orel iz Ljubljane in A. Piskar iz Motnika, eden tistih, ki so šli na spopolnjevanje na Moravsko; njemu se je pridružilo še nekaj domačih okoliških kmetovalcev. Še na prehodu v sedemdeseta leta so na Kranjskem trli lan z enojnatimi in dvojnatiimi ročnimi trlicami; v deželi sta bili le dve moravski trlici s 4 železnimi valjarji. Nov model trlice, ki je imela 4 lesene in 2 železna brazdata valjarja, je iznašel strojni delovodja Janez Rutar (Rutter) s Save. Leseno gonilno kolo je imela napolnjeno s peskom. Prodajal jih je po 45 gld. Njena prednost je bila, da se je laže poganjala kot moravska. V maju 1870 je mizar Rutar iz Bohinja predstavil svoj izum občnemu zboru kmetijske družbe. Predenje na navadnih kolovratih se je nadaljevalo še naprej pozno v noč in kramljajočim predicam je svetila borova trska. Obsežnejše navodilo, kako je treba lan goditi in ga predelovati,

³⁹ Naznanila. Na svetlo dala c. k. kmetijska družba na Kranjskem. Letnik 1871, Zv. I., V Ljubljani 1873 (Naznanila 1871), Doklada, str. 8.

⁴⁰ Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, über den Zustand des Handels und der Industrie im Jahre 1851. Laibach 1852, str. 16.

⁴¹ Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, über den Zustand des Handels und der Industrie im Jahre 1852. Laibach 1853, str. 7.

⁴² Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, über den landwirthschaftlichen, industriellen und commerziellen Zustand ihres Kammerbezirktes im Jahre 1853. Laibach 1854, str. 38.

je napisal Rihard Dolenc; priobčeno je bilo tudi v Novicah. Prizadevanja kme-tijske družbe niso prišla dalj od skrbi po ohranitvi kranjskega lanarstva. V primerjavi s količino proizvodnje v prvi polovici 19. stoletja je bila bera, če-ravno se je še tkalo po celi deželi, sila skromna. Blaga so izvozili le za dober voz. Natančneje: predelali so 13.963 centov lanu in na Hrvaško, v Italijo in Aleksandrijo so izvozili tele količine blaga:

Vrsta blaga	Količina	Povprečna vrednost za enoto	Skupna vrednost
gorenjsko (loško)			
platno	200.000 vatlov	20 kr	40.000 gld
laneni povoji	40.000 vatlov	4	1.600
lanene vreče	2.000 kosov	75	1.500

Znesek dobi večjo informativno vrednost, če mu postavimo ob stran vsako-letno povprečno količino in vrednost blaga, ki ga je Kranjska uvažala. Glej tabelo na 21. strani!

Iz primerjave se vidi, da je bila zunanja trgovinska bilanca kranjskega la-narstva daleč negativna. Zdravilo bi bilo treba iskati v boljši vzgoji lanu in industrializaciji proizvodnje, tovrstni poskusi pa niso uspeli. V Motniku je A. Piskar nameraval osnovati družbo »za izdelovanje prediva«, njegov načrt pa je propadel. Še najuspešnejši je bil obrtnik M. Pirc iz Kranja, ki je to de-javnost združeval z barvarstvom.⁴⁸ Število tkalcev na Kranjskem v drugi po-lovici 19. stoletja nam kaže tabela na 22. strani:

Na Kranjskem je bilo leta 1860 82 tkalcev, leta 1902 pa 103 (po avstrijski statistiki) oziroma 107 (po Windischerju) ter leta 1912 105 tkalcev. Podatek, da je bilo v tej deželi leta 1875 le 12 (sodni okraj Postojna 5, Metlika 3, Novo mesto 3 in Ljubljana 1) in leta 1880 le 6 (sodni okraj Postojna 4 in Metlika 2) tkalcev platna, si razlagamo tako, da so tu upoštevani le poklicni obrtniki. Na drugem mestu istega vira za leto 1875 zvmemo, da je v sodnem okraju Loka in v nekaterih krajih okraja Kranj tkalo hodno platno najmanj 8000 ljudi in da je šlo iz teh krajev več tisoč kosov platna v promet. Na tabeli izstopa še belokranjski oziroma dolenski center. V predalpskih krajih so ženske nosile spodnja in zgornja oblačila iz domačega platna, kar je ohranjalo izdelovanje platna v večjih množinah. Navedki števila tkalcev na zgornji tabeli bi nas pripeljali do zmotnega sklepanja, da se je dvignilo število tkalcev. Razlaga je taka: leta 1902 so bile 103 tkalnice platna z 69 zaposlenimi. Zunaj obratovanja je bilo kar 47 tkalnic. Od aktivnih je bilo 46 obratov z enim zaposlenim in 10 obratov z dvema do pet zaposlenimi. Poleg tega se omenjata še dva obrata kot postranska dejavnost. Na drugi tabeli (hišna obrt) je nanizanih še 59 obra-tov z 61 zaposlenimi; kar 57 le-teh je imelo po enega zaposlenega in dva obrata sta bila z dvema zaposlenima. Leta 1904 je bila v Ljubljani ustanov-ljena ročna lanarska tkalnica Rössmann et Tschurn. Anton Rössmann in Emil

⁴⁸ Naznanila 1871, str. 4 in 42 pa Doklada, str. 6—12.

Vrsta blaga	Količina	Cena za enoto	Skupna vrednost
platno (hodnik)	200.000 vatlov	14 kr	28.000 gld
platno, juta	250.000 vatlov	20	50.000 gld
groba vrečevina moravska in češka	150.000 vatlov	26	39.000
prtenina moravska in šlezijška	200.000 vatlov	22	44.000
prtenina	250.000 vatlov	28	70.000
»creas« ali usnjena moravska prtenina	200.000 vatlov	40	80.000
rumburško platno	15.000 vatlov	60	9.000
poljsko platno	10.000 vatlov	20	2.000
platno kanafas	50.000 vatlov	22	11.000
gornjeavstrijsko platno	20.000 vatlov	28	5.600
gornjeavstrijsko namizno blago, gradelj	25.000 vatlov	30	7.500
moravsko (laneno) namizno blago, gradelj	100.000 vatlov	40	40.000
laneno blago za hlače, tela russa	20.000 vatlov	28	5.600
prtene rute, bele in pisane	100.000 kosov	25	25.000
laneni sukanec	500.000 navitkov	40	200.000
prteni povoji	100.000 kosov	10	10.000
cvilihaste vreče	20.000 kosov	60	12.000
lanena preja	10.000 kosov	50	500.000
skupaj			1,138.700

Tschurn sta izdelovala najrazličnejše gospodinjske izdelke (prtičke, serviete, robčke itn.). Delavnica je delala tudi med vojno.⁴⁴

⁴⁴ Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel und Volks-Wirtschaft über den landwirthschaftlichen, industriellen und commerziellen Zustand ihres Kammerbezirkes in den Jahren 1857 bis inclus. 1860. Laibach 1861 (Bericht der HGK für das K. Krain 1857—1860), str. 106—109; Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die volkswirthschaftlichen Zustände in Krain. Erstattet an das hohe kaiserl.-königl. Handelsministerium für das Jahr 1875. Laibach 1878 (Stat. Bericht der HGK in Laibach 1875), str. 31—32, 251—252; Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die volkswirthschaftlichen Zustände in Krain. Erstattet an das hohe kaiserl.-königl. Handelsministerium für das Jahr 1880. Laibach (Stat. Bericht der HGK

	1860*	1902*
Črnomelj		25
Metlika	13	
Kamnik	2	4
Brdo	3	
Kočevje	—	2
Kranj	7	20
Krško	1	30
Kostanjevica	3	
Mokronog	2	
Ljubljana	3	—
Ljubljana-okolica	1	17
Vrhnika	1	
Logatec		3
Lož	8	
Planina	2	
Novo mesto	16	2
Trebnje	2	
Postojna	5	—
Ilirska Bistrica	5	
Senožeče	2	
Vipava	6	
skupaj	82	103

* 1860 sodni okraji

* 1902 politični okraji

Vrvarska obrt je sredi druge polovice 19. stoletja kazala na Kranjskem skoraj nespremenjeno podobo. Večji upad je bil opazen med letoma 1860 in 1875 ter med letoma 1902 in 1912. To se vidi tudi iz tabele na 23. strani.⁴⁵

Središče vrvarstva je bilo na Gorenjskem. Tu se je nakazovala tudi industrializacija tovrstne proizvodnje. Njen začetnik je bil vrvarski mojster Anton Šinkovec st. (15. januar 1859—6. april 1938). Iz svojega rojstnega kraja Duplica

in Laibach 1880), str. 277; Oesterreichische Statistik. Ergebnisse der gewerblichen Betriebszählung vom Juni 1902 im Reichsrate vertretenen nach Gewerbeklassen und Ländern. Kärnten und Krain LXXV, 6. zv., Wien 1905 (Oesterr. Statistik 1902, Kärnten u. Krain), str. 8—9, 11, 14; Windischer, Fran: Gradivo za statistiko trgovine; obrta in industrije v Sloveniji. (Ljubljana 1929 (Windischer, Gradivo), str. 16, 17; Compass 1916, V, str. 2100; 1917, V, str. 1986; glej op. 28!

⁴⁵ Bericht der HGK für das K. Krain 1857—1860, str. 106—107; Stat. Bericht der HGK in Laibach 1875, str. 31; 1880, str. 276—277; Windischer, Gradivo, str. 16, 17.

	1860*	1875*	1880	1902	1912
Kamnik	3	2	3	4	
Kočevje	—	1	1	3	
Ribnica	1				
Kranj	6	7	7	7	
Škofja Loka	2				
Krško	1	2	—	1	
Kostanjevica	1				
Radeče	1				
Litija	3	—	—	—	
Ljubljana (mesto)	4	4	3	1	
Ljubljana (okolica)	2	1	1	2	
Vrhnika	1				
Logatec		1	—	—	
Novo mesto	1	—	1	1	
Postojna	—	—	1	2	
skupaj	26	18	17	21	17

* 1860 sodni okraji

* 1875, 1880 in 1902 politični okraji

se je šel učiti za vrvarja k Trebarju v Kranju. Mojstrski izpit je naredil na Dunaju. Po smrti vrvarskega učitelja Trebarja in njegove žene je 1888 podedovala hišo nečakinja Marija Žontar; skupaj s hišo je Anton Šinkovec za 3000 K kupil od nje tudi vrvarno. Zemljiško-knjižni prepis nosi datum 15. maj 1894. Ambicioznemu Antonu Šinkovcu je postajala vrvarna pretesna. Povečal jo je v izmero približno 24 m dolžine in 12 m širine. Sredi devetdesetih let je zaposloval pet do osem pomočnikov, tri vajence, pri vrtenju kolovratov so mu pomagali še trije mlajši fantje. Stalno so bili v pogonu 4 kolovrati. V Predosljah je na domu delalo zanj še nekaj vrvarskih delavcev. Daljše vrvi so izdelovali zunaj na Ljubljanski cesti v Kranju, primeren kraj za tovrstna naročila pa so našli tudi v Čirškem borštu. Pri napravah v svoji veliki pritlični delavnici je 1908 Šinkovec zaposloval 7 pomočnikov in 10 dninarjev, bili so največ mladi fantje, v starosti od 14 do 16 let. Za pripravo materiala je skrbel mikač, ki je delal v skladišču na podstrešju. Posebna delitev dela pri proizvodnem postopku ni bila vpeljana. Na navadnih vrvarskih kolovratih, ki so jih z roko poganjali dninarji, so pomočniki iz mikane konoplje ali mikanega lanu, pa tudi iz bombažne preje izdelovali najprej vrvice in nato s sukanjem vrvic različne vrvarske izdelke: vrvi za vprege, uzde, vrvi za seno, vodnjake, vrvi za sušenje perila in podobno. Posebnega delovodje podjetje ni imelo. Navodilo za delo je dajal lastnik sam, ki je tudi nadzoroval proizvodnjo. Zaloga

dokončanih izdelkov ni bila posebno velika. Izdelkov je bilo v skladišču le toliko, kolikor je za kritje zahteval stalni promet. Delali so predvsem za poljedelce. Skladišče se je polnilo le ob zimskih mesecih, ko je bilo povpraševanje kmetijcev po vrvarskih izdelkih manjše. Obrtni inšpektor je uvrstil delavnico med obrti in Delavska nezgodna zavarovalnica v Trstu je 11. aprila 1908 Šinkovcu sporočila, da mu obrata ni treba zavarovati proti nezgodam. Status obrtne delavnice je vrvarna izgubila že naslednje leto (1909), ko je montiral bencinski motor; v prenovljeni delavnici leta 1913 ga je zamenjal nato električni. Podjetje je bilo 3. marca 1912 registrirano na deželnem kot trgovskem sodišču v Ljubljani kot posamezna firma pod naslovom Anton Šinkovec, mehanična vrvarna, Kranj. Istočasno je bila podeljena prokura sinu Antonu Šinkovcu ml. iz Kranja, ki je veljala do 1918, ko je prevzel podjetje v svoje roke; zaznamek v registru ima datum 29. december 1918. Pred prvo svetovno vojno je letna proizvodnja znašala 60.000 do 80.000 kg, med vojno pa se je zmanjšala na 20.000 kg. Zaposlenih je bilo 20 do 25 delavcev. Šinkovec je izdelke prodajal po Kranjski, Koroški, Štajerski, Tirolski in deloma po Istri in Dalmaciji. Glavni dobavitelj konoplje je bila pred prvo svetovno vojno Italija.⁴⁶ Med vrvarskimi obrtniki so pred prvo svetovno vojno izstopali tudi Adamičevi v Kamniku. Tu sta imela brata Jože in Ivan Adamič, oba vrvarska mojstra, vsak svojo vrvarno. Ivan Adamič (1850—1929) je kupil na Trubarjevi cesti v Ljubljani poslopje in vrvarno, ki je stala v ozadju, za najstarejšega sina Ivana. Tako je zasnoval podjetje, ki je že med vojno zaposlovalo 12 delavcev; izdelovali so najrazličnejše izdelke: oprti, ojnice, uzde, vrvi za seno, perilo itd. Tudi potomca Jožeta Adamiča iz Kamnika sta ostala zvesta vrvarski obrti. Oba sinova, Jože in Alojz, sta bila izučena vrvarja. Leta 1896 ustanovljena mehanična vrvarna Josipa Adamiča v Domžalah je še pred prevratom prodajala izdelke po vsej Avstroogrski. Med vojno je zaposlovala 5 delavcev. V Compassu 1916 in 1917 je med tovrstnimi firmami uvrščen tudi vrvar Ivan Zadnik iz Ribnice na Dolenjskem.⁴⁷

5. Prizadevanja za poživitev dejavnosti na Koroškem

Koroško lanarstvo in konopljarstvo je pričakalo liberalizacijo gospodarstva v glavnem ob zadovoljevanju domačih potreb. Med tkalci je še vedno izstopal Tomas Glasser iz Podravelj pri Vernberku, ki je v večjih količinah proizvajal jadrovino, loden in navadno platno ter izdelke pošiljal v Benečijo.⁴⁸ V celovškem davčnem inšpektoratu je bilo 1862 osem predelovalcev lanu in konoplje,

⁴⁶ Kobe-Arzenšek, Katarina: Doneski za zgodovino vrvarstva na Slovenskem. Kronika XXI/1973, št. 3, str. 169—170; Compass 1916, V, str. 2099; 1917, V, str. 2099; 1917, V, str. 1985; Arhiv IZDG: Inšpekcija dela, fasc. 1, letno poročilo 1909, str. 7 in 21 pa letno poročilo 1913, str. 16.

⁴⁷ Kobe-Arzenšek, Katarina: Slovensko vrvarstvo na poti industrializacije. Nova proizvodnja XXV/1974, št. 4, str. 114—115; Kobe-Arzenšek, Katarina: Sprehod po razstavi Vrvarstvo na Slovenskem Tehniškega muzeja v Bistri pri Vrhniki. Tekstilec XVIII/1975, št. 4—5, str. 36; Compass 1916, V, str. 2093, 2099, 2109; 1917, V, str. 1979, 1986, 1995.

⁴⁸ Aelschker, Edmund: Geschichte Kärntens von der Urzeit bis zur Gegenwart, 2. knj., Klagenfurt 1885, str. 1315—1316.

ki so skupaj nakazali 27 gld letnega davka; najvišja odmera je bila 4 gld. Vseh tkalcev, ki jim je bila osnovna surovina lanena in bombažna preja, je bilo 587 s skupnim davkom 1784 gld in najvišjo odmero 8 gld, pa 35 vrvarjev, ki so plačali 190 gld davka, najvišji izplačani davek je bil 18 gld.⁴⁹ O nihanju števila tkalcev in vrvarjev na Koroško v naslednjih desetletjih kaže razpredelnica:⁵⁰

Politični okraji	1878		1886		1888		1892	
	tkalci	vrvarji	tkalci	vrvarji	tkalci	vrvarji	tkalci	vrvarji
Celovec	34	5	59	5	59	5	44	5
Šmohor	8	2	4	2	5	2	9	2
Špital	89	6	83	8	68	8	85	6
Št. Vid	52	2	65	3	65	4	59	3
Beljak	14	3	26	2	25	2	19	3
Velikovec	12	3	16	3	17	3	14	3
Wolfsberg	44	5	48	7	47	7	38	4
skupaj	253	26	301	30	286	31	268	26

V prvih osemdesetih letih je opazen porast števila obrtnikov v obeh zvrsteh, pri tkalcih in vrvarjih. Pri tem gre prav gotovo zasluga kmetijski družbi, ki je poživila gojenje lanu in ga požlahtnila z uvozom kvalitetnejšega riškega (ruskega) in zelandskega semena. Povabila je belgijskega mojstra, ki je izboljšal godenje lanu v mrzli vodi in uvedel naprednejše metode trenja. Ustanovljeni zavod v Feldkirchnu je služil hkrati za pouk. Koroški lan in konoplja sta postala iskano blago, ki so ga prodajali v sosednje dežele in na Moravsko, Češko in v Slezijo. Velik del izvožene surovine se je vračal v obliki lanarskih in konopljarskih izdelkov, predvsem vreč za oglje, iz severnih provinc.⁵¹ Prizadevanje kmetijske družbe, da bi surovino v večjih količinah predelovali doma, je uspelo 1877, ko so v zapuščeni fužini z vodno močjo 60 KM in v poslopju zraven, v neposredni bližini železniške postaje Feldkirchen, ustanovili mehanično predilnico in tkalnico. Poleg te tovarne sta predli lan in konopljo dve predilnici v Wolfsbergu.⁵² S prejo je tovarna zalagala vrvarje iz Wolfsberga, Velikovca in Celovca.⁵³ S tovarno je bilo prav gotovo v zvezi upadanje števila tkalcev, ki niso bili kos konkurenčnim tovarniškim izdelkom. Tovarna, ki se je borila na domačem tržišču z južnonemškim tekmečem in

⁴⁹ Glej op. 27!

⁵⁰ Statistischer Bericht über die volkswirtschaftlichen Zustände Kärntens in den Jahren (Stat. Bericht Kärntens) 1871 bis 1878. Klagenfurt 1879, str. 128; 1879 bis 1887. Klagenfurt 1888, str. 134—135; 1888 bis 1892. Klagenfurt 1895, str. 48—49.

⁵¹ Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 402; Stat. Bericht Kärntens 1871 bis 1878. Klagenfurt 1879, str. 12—13, 125—126.

⁵² Stat. Bericht Kärntens 1871 bis 1878. Klagenfurt 1879, str. 126, 128.

⁵³ Stat. Bericht Kärntens 1879 bis 1887. Klagenfurt 1888, str. 130.

izvažala svoje izdelke v sosednje alpske dežele, Trst, Pulo, Egipt, na Ogrsko ter prek Hamburga v vzhodno Afriko in Indijo ter na Japonsko, je bila vključena v vojno proizvodnjo in z močno omejeno dejavnostjo zaradi pomanjkanja surovin in delavcev pričakala razpad stare Avstrije.⁵⁴

Na začetku našega stoletja je bilo na Koroškem 118 tkalnic, od tega so bili 4 postranski in 4 podružnični obrati, ki so zaposlovali 245 delavcev. Med njimi je bil samo eden večji obrat, zgoraj omenjena mehanična tkalnica v Feldkirchnu, s 67 delavci in še ena tkalnica s 15 zaposlenimi v Celovcu. Lokacijsko so bile tkalnice razporejene takole:

Politični okraji	Število obratov	Število zaposlenih
Celovec-mesto	1	15
Celovec-okolica	9	80
Šmohor	1	1
Špital	42	66
Št. Vid	19	22
Beljak	17	32
Velikovec	11	9
Wolfsberg	10	20

Kot domača dejavnost se navajajo 4 obrati s 4 zaposlenimi. Vrvarskih delavnic je bilo 19 in vrvarjev 43. Največ jih je bilo v Beljaku (3 obrati z 12 vrvarji), Wolfsbergu (4 obrati z 9 vrvarji) in Celovcu (2 obrata s 7 vrvarji). Poleg mehanične predilnice je delala še ena v Celovcu s 3 zaposlenimi.⁵⁵ Compass 1916 in 1917 nam od koroških predelovalcev lanu in konoplje omenja le vrvarja Tomasa Lessinga iz Celovca in vrvarno z nazivom Vdova Ferdinanda Werbe v Beljaku.⁵⁶

⁵⁴ Več o podjetju glej v Stat. Bericht Kärntens 1871 bis 1878. Klagenfurt 1879, str. 12, 13, 125, 126; 1879 bis 1887. Klagenfurt 1888, str. 130; 1888 bis 1892. Klagenfurt 1895, str. 47; Summarischer Bericht der kärntn. Handels und Gewerbekammer in Klagenfurt über die Tätigkeit der Kammer und die wirtschaftlichen Verhältnisse in Kärnten im Jahre 1907. Klagenfurt 1908, str. 51; 1908. Klagenfurt 1909, str. 58, 59; 1909. Klagenfurt 1910, str. 52; 1910. Klagenfurt 1911, str. 50; 1911. Klagenfurt 1912, str. 53; 1912. Klagenfurt 1913, str. 51; 1913. Klagenfurt 1914, str. 48; 1914. Klagenfurt 1915, str. 43; 1915. Klagenfurt 1916, str. 41; 1916. Klagenfurt 1917, str. 42; 1917. Klagenfurt 1918, str. 38; 1918. Klagenfurt 1919, str. 40; Statistik der oesterreichischen Industrie nach dem Stande vom 1880 (1885 in 1890). Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr XXVIII, Wien 1884, str. 152—153; 1885, XXXVIII, Wien 1889, str. 166—167; 1884, str. 152—153; 1885, XXXVIII, Wien 1889, str. 166—167; 1890, LIV, 1. zv., Wien 1894, str. 212—213.

⁵⁵ Oesterr. Statistik 1902, Kärnten u. Krain, str. 4, 11, 13, 27.

⁵⁶ Compass 1916, V, str. 2096, 2114; 1917, V, str. 1985, 2000.

6. Platnarstvo in vrvarstvo na Štajerskem s centri ob Muri in Dravi

Lanarska in konopljarska proizvodnja je v drugi polovici 19. stoletja živela na Štajerskem v drobni in domači obrti. In še ta je skokoma upadala.⁵⁷

L. 1852	867	L. 1860	834	(od tega 475 tkalcev, ki so se stalno ukvarjali s to obrtjo)
1853	1178	1865	614	
1854	1157	1868	514	
1856	1099	1870	555	
1857	1041	1874	483	
1859	1015	1890	555	

Skladno z upadom števila tkalcev na celotnem štajerskem ozemlju je opazno usihanje tovrstnih obrti na slovenskem Štajerskem.⁵⁸

1853	347
1856	276
1857	261
1890	88
1902	62

O resničnosti gornje trditve, da gre predvsem za drobno obrt, podajamo hkrati z lokalno porazdelitvijo tkalcev na slovenskem Štajerskem v letu 1853 tudi število pomočnikov, vajencev in znesek pridobitnega davka.⁵⁹

⁵⁷ Glej op. 15! Bericht der Grätzer Handels- und Gewerbekammer an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten über den Zustand der Landeskultur, der Industrie, der Gewerbsverhältnisse und des Verkehres im Jahre 1852. Gratz, str. 107; Statistischer Ausweis der Grätzer Handels- und Gewerbekammer (Stat. Ausweis der Grätzer HGK) für das Jahr 1854, Gratz, str. 24—25; 1856. Graz 1857, str. 267; 1857, Gratz 1859, str. 235; Bericht der Grazer Handels- und Gewerbekammer über den Zustand der Industrie, des Handels und der Gewerbe, nebst einer statistischen Darstellung (Bericht der Grazer HGK) für die Jahre 1860, 1861 und 1862. Graz 1863, str. 204; 1863, 1864 und 1865, Graz 1866, str. 221; Bericht der Grazer Handels- und Gewerbekammer an das hohe k. k. Ministerium über den Handel, die Industrie und die Verkehrsverhältnisse des Kammerbezirkes in den Jahren 1866, 1867 und 1868. Graz 1870 (Bericht der Grazer HGK 1866, 1867 u. 1868), str. 91; Statistischer Bericht der Grazer Handels- und Gewerbekammer an das hohe k. k. Ministerium für die Jahre 1869 und 1870. Graz 1872 (Stat. Bericht der Grazer HGK 1869 u. 1870), str. 7, 210; Statistischer Bericht der Grazer Handels- und Gewerbekammer für die Jahre 1871 bis 1874 erstattet an das hohe k. k. Handelsministerium. Graz 1877 (Stat. Bericht der Grazer HGK 1871 bis 1874), str. 294; Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Graz über die volkswirtschaftlichen Zustände ihres Bezirkes im Jahre 1890 beziehungsweise in den Jahren 1886 bis 1890 erstattet an das hohe k. k. Handels-Ministerium. Graz 1895 (Stat. Bericht der HGK in Graz 1890), str. 196—197, 198—199.

⁵⁸ Bericht der Grätzer Handels- und Gewerbekammer an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten über den Zustand der

Davčni uradi	Mojstri	Pomočniki	Vajenci	Pridobitni davek
Arvež	37	4	—	78,— fl
Brežice	9	—	—	18,—
Celje	8	4	2	16,5
Cmurek	72	18	6	153,—
Gornji grad	2	—	—	4,—
G. Radgona	14	3	1	30,—
Ivnik	25	2	—	46,—
Konjice	8	—	—	14,—
Kozje	4	1	—	8,—
Laško	2	—	—	4,—
Lenart	30	6	3	62,—
Ljutomer	28	7	2	62,—
Radlje ob Dravi	3	—	—	8,—
Maribor	15	2	—	46,—
Ormož	18	3	1	36,—
Podčetrtek	8	—	—	16,—
Ptuj	11	4	2	27,5
Radgona	42	11	5	93,—
Rogatec	3	—	—	10,—
Sevnica	1	1	1	2,—
Slovenj Gradec	1	—	—	2,—
Slov. Bistrica	4	5	2	10,—
Šoštanj	2	—	—	4,—
Skupaj	347	71	25	750,—
Skupaj vsa Štajerska	1178	217	65	2520,—
% slov. Štajerske	29,45	32,71	38,46	29,76

Platnarstvo je bilo osredotočeno ob Dravi in Muri v severni in severovzhodni slovenski Štajerski. Podobna je slika tudi za leti 1856 in 1857. Povprečna

Landeskultur, der Industrie, der Gewerbsverhältnisse und des Verkehres im Jahre 1853. Gratz (Bericht der Gratzter HGK 1853), str. 98; Stat. Ausweis der Gratzter HGK für das Jahr 1856. Gratz 1857, str. 34—262; 1857. Gratz 1859, str. 166—167; Stat. Bericht der HGK in Graz 1890, str. 196—197, 198—199 (Tu so navedeni le poklicni obrtniki: po eden v okraju Kozje, Ormož, Konjice, Ljutomer, Ptuj, Slov. Bistrica, Slovenj Gradec in Brežice, 4 v okraju G. Radgona, 34 v okraju Cmurek, 24 v okraju Radgona, 16 v okraju Arvež in 2 v okraju Ivnik); Windischer, Gradivo, str. 34, 35; v viru, glej op. 27, se omenja, da je v davčnem inšpektoratu Maribor 69 tkalcev, ki delajo z laneno in bombažno prejo; skupaj so plačali 239 gld davka, najvišji je bil 15 gld in najnižji 2,94 gld.

⁵⁰ Bericht der Gratzter HGK 1853, str. 98.

tedenska plača 1856 se dosledno navaja 1 fl. Na prelomu stoletja je bilo na slovenskem Štajerskem 62 tkalcev platna. In sicer:⁶⁰

Politični okraj	Število tkalcev
Brežice	4
Celje — okolica	7
Ljutomer	1
Maribor — mesto	1
Maribor — okolica	4
Ptuj — mesto	1
Ptuj — okolica	2
Radgona	38
Slovenij Gradec	4

Središče platnarstva je bila Radgona.

In kakšna je bila proizvodnja? Leta 1857 so na Štajerskem predelali v prejo 2325 centov lanu in 71 centov konoplje ter izdelali 363.470 vatlov lanenega platna, 8860 vatlov konopljenega platna ter 1459 vatlov damasta in cviliha.⁶¹ 250.000 vatlov so na 557 statvah izdelali leta 1859, kar je veliko manj kot na začetku šestdesetih let, ko so ga štajerski tkalci (475) natkali 347.000 vatlov.⁶² Sredi sedemdesetih let so cenili proizvodnjo platna na 11.340 kosov.⁶³ Poglejmo še, kakšna je bila bera platna na slovenskem Štajerskem.⁶⁴ Razpredelnica je na naslednji strani.

Največ so izdelali platna v Radgoni in Cmureku, najproduktivnejši pa so bili tkalci v okraju Lenart (1 tkalec iz tega okraja je leta 1858 izdelal 604,16 in leta 1859 644,41 vatlov platna, medtem ko je v okraju Radgona 1 tkalec izdelal leta 1858 500,58 in leta 1859 487,64 vatlov platna). Razmerje števila statev na slovenskem Štajerskem do celotne dežele se dobro pokriva z razmerjem proizvodnje. Navzlic temu, da se često poudarja, da tkalci proizvajajo le za lokalno tržišče, dobimo podatke (glej str. 31!) o izvozu tovrstnega blaga.⁶⁵

⁶⁰ Windischer, Gradivo, str. 34—35; Oesterreichische Statistik. Ergebnisse der gewerblichen Betriebszählung vom Juni 1902 im Reichsrate vertretenen nach Gewerbeklassen und Ländern. Steiermark, LXXV, 2. zv., Wien 1907, tabela VI, str. 52: tu so tkalci platna deljeni na poklicne obrtnike (11) in na tkalce v domači dejavnosti (81). Skupaj jih je bilo torej 92. Zanimiva je navedba, da je v Mariboru ena delavnica s 129 delavci, ostale tkalnice so delale z enim delavcem.

⁶¹ Stat. Ausweis der Grätzer HGK 1857. Gratz 1859, str. 235.

⁶² Glej op. 24! Bericht der Grazer HGK 1860, 1861 u. 1862. Graz 1863, str. 204.

⁶³ Bericht der Grazer HGK 1863, 1864 u. 1865. Graz 1866, str. 214.

⁶⁴ Bericht der Grätzer Handels- und Gewerbekammer über den Zustand der Industrie, des Handels und der Gewerbe in den Jahren 1857, 1858 und 1859, nebst einer statistischer Darstellung für die Jahre 1858 und 1859. Erstattet an das hohe k. k. Finanz-Ministerium. Graz 1860 (Bericht der Grätzer HGK 1857, 1858 u. 1859), str. 197.

⁶⁵ Stat. Ausweis der Grätzer HGK 1854. Gratz, str. 238—239; 1856. Gratz 1857, str. 303—304; Bericht der Grätzer HGK 1857, 1858 u. 1859, str. 238—239; Bericht der Grazer HGK 1860, 1861 u. 1862. Graz 1863, str. 196—197.

Sodni okraji	Število stavev	Delavci			Predelava surovin v funtih			Platno v vatlih		
		pom.	vaj.	drugi	1858	1859	1858	1859	1858	1859
Arvež	5	—	—	—	700	670	1.413	1.577	1.413	1.577
Cmurek	42	9	1	3	12.151	10.911	17.545	16.177	17.545	16.177
Ivnik	13	1	—	—	2.864	2.439	3.154	2.714	3.154	2.714
G. Radgona	11	—	1	—	1.140	1.210	1.970	2.090	1.970	2.090
Konjice	1	—	—	—	60	60	100	100	100	100
Lenart	12	1	2	—	5.540	5.661	7.250	7.733	7.250	7.733
Ljutomer	18	—	1	—	3.280	2.438	4.925	4.456	4.925	4.456
Radlje ob Dravi	1	—	—	—	200	200	200	200	200	200
Maribor	1	—	—	—	60	60	100	100	100	100
Ormož	5	1	—	—	2.790	3.200	4.000	4.410	4.000	4.410
Radgona	17	5	—	1	5.110	5.023	8.510	8.290	8.510	8.290
Rogatec	2	—	—	—	200	220	340	350	340	350
Slovenj Gradec	4	1	—	—	1.200	1.210	1.800	1.830	1.800	1.830
Skupaj	132	18	5	4	35.295	33.302	51.307	50.027	51.307	50.027
cel. Štajerska	557	110	17	28	161.102	147.767	259.159,5	248.278,5	259.159,5	248.278,5
% slov. Štajerske	23,69	16,36	29,41	14,28	21,90	22,53	19,79	20,14	19,79	20,14

1 funt (avstrijski) = 0,56 kg

Izvoz	1853	21,18	colnih funtov nav. lan. platna	(zbornični okraj Maribor)
	1854	1202,41		
	1856	144,00		(postaja Celje)
	1858	1415,00		
	1859	1984,00		
	1860	1087,00		(glavni car. urad Maribor)
	1861	2798,00		
	1862	640,00		

1 colni funt = 500 g

Za nekaj let nam podatki ponujajo primerjavo izvoza z uvozom tovrstnega blaga.⁶⁶

Uvoz	1857	252	col. funtov lan. blaga	(postaja Maribor)
	1858	3760		
	1860	26		
	1861	4		
	1862	4916		

Medtem ko nam leti 1858 in 1862 kažeta v danih podatkih negativno bilanco, je v vmesnih letih 1860 in 1861 ravno obratno. Številke uvoženega in izvoženega lanenega in konopljenega blaga, izražene v colnih funtih, za celotno deželo Štajersko nam povedo, da je izvoz daleč prevladoval nad uvozom tovrstnega blaga v šestdesetih in prvih letih sedemdesetih let prejšnjega stoletja, leta 1873 je prišlo do preobrata.

Leto	Uvoz	Izvoz	Razlika + —
1866	4.608	9.619	+ 5.011 colnih funtov
1867	2.452	11.811	+ 9.359
1868	17.760	21.320	+ 3.560
1869	5.961	21.407	+ 15.446
1870	2.071	29.239	+ 27.168
1871	1.967	13.957	+ 11.990
1872	3.060	4.676	+ 1.741
1873	7.384	5.676	— 1.708
1874	7.445	4.723	— 2.722

⁶⁶ Stat. Ausweis der Gratzter HGK 1857. Gratz 1859, str. 253; Bericht der Gratzter HGK 1857, 1858 u. 1859, str. 236—237; Bericht der Grazer HGK 1860, 1861 u. 1862. Graz 1863, str. 196—197.

Dodajmo še tabelo o uvoženi in izvoženi laneni preji:

Leto	Uvoz	Izvoz
1866	142	? v colnih funtih
1867	1.002	?
1868	368	?
1869	276	407*
1870	196	605
1871	1.657	379
1872	2.122	438
1873	2.274	432
1874	1.093	82

* skupaj s sukancem

Konjunktorno obdobje v avstrijskem gospodarskem življenju po letu 1866 se jasno kaže v izvozu lanenega in konopljenega blaga vse do leta 1873, ki je pomenilo uvod v globoko krizo. Največ tovrstnega blaga se je v letu 1866 uvozilo iz južne Nemčije (3.418 colnih funtov), 1867 iz Saške (2.025) in 1868 iz Prusije (9.590 colnih funtov); nekaj malega je prispelo tudi iz Trsta in Italije. Izvoz v južno Nemčijo, Saško, Prusijo, Turčijo, Švico in Italijo skoraj da ni vredno omenjati; vse pošiljke je absorbiral Trst: nekaj za lastne potrebe, ostalo pa je posredoval naprej.⁶⁷

Na območju graške trgovske in obrtne zbornice je bilo število vrvarjev precej konstantno, okrog 70. Najmanj jih je bilo leta 1857 (61). Na slovenskem Štajerskem je bilo največ vrvarjev v severovzhodnem delu. Glej tabelo na 33. strani!

Predelovali so predvsem domačo surovino, kar pa ni zadoščalo, tako da so lan in konopljo ter od leta 1857 manilo tudi uvažali. Naročali so jo na Ogrskem in v Trstu. Uvoz izdelkov je daleč prekašal izvoz. Domača proizvodnja, ki se še ni industrializirala, ni pokrivala domačih potreb. Z vrvarskimi izdelki sta Štajersko zalagali južna Nemčija in Saška, štajerski vrvarji pa so pošiljali svoje izdelke v Trst in Italijo. Delovni čas je trajal od 10 do 12 ur na dan. Dohodek podeželskih pomočnikov je bil nižji od mezd vrvarskih pomočnikov v mestih. Opazno je tudi, da so posamezni obrati na začetku našega stoletja zaposlovali več delavcev kot sredi devetnajstega stoletja.⁶⁸

7. Za zaključek

Iz zapisa lahko povzamemo, da je bila v obravnavanem obdobju za navedeni osrednji tekstilni dejavnosti značilna drobna, ekstenzivna proizvodnja, ki je organizirana v založništvu, oskrbovala tudi tržišče. Večji, pravi industrijski

⁶⁷ Bericht der Grazer HGK 1866, 1867 u. 1868, str. 297; Stat. Bericht der Grazer HGK 1869 u. 1870, str. 218; 1871 bis 1874, str. 306—307.

⁶⁸ Bericht der Grätzer HGK 1853, str. 90—91; Stat. Bericht der HGK in Graz 1890, str. 196—197; glej tudi Kobe-Arzenšek, Vrvarska obrt, str. 171—174: v tabelo smo zajeli tudi Cmurek in Radgono; število vrvarjev 1853 in 1856 je zato višje.

Sodni okraji	1853	1856	1890
Arvež	1	1	1
Celje	3	3	2
Cmurek	2	4	1
G. Radgona	1	—	—
Ivnik	—	—	—
Konjice	—	—	1
Laško	—	—	1
Lenart	2	3	2
Ljutomer	1	1	1
Radlje ob Dravi	2	1	1
Maribor	6	6	2
Ormož	1	1	1
Slovenj Gradec	1	1	1
Slov. Bistrica	1	1	1
Ptuj	2	2	2
Radgona	1	2	3
Rogatec	—	—	1
skupaj	24	26	21

obrati (izdelovalnice platna pa vrvarne), so nastali le na Primorskem, v Gorici in predvsem v Trstu, kjer je bilo povpraševanje po tovrstnih izdelkih največje. Mehanizacija obratov je pomenila večjo proizvodnjo, kar je šlo gotovo v škodo drobnih proizvajalcev v notranjosti, torej na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Tradicionalnemu slovenskemu platnarstvu je zadala smrtni udarec razvijajoča se bombažarska industrija, ki je s pomočjo tržaškega kapitala predvsem v preteklem stoletju obsegla ves slovenski prostor. V mislih imamo tovarno v Ajdovščini (ust. 1826), Ljubljani (1837), Preboldu (1839), Gorici (1849), Trziču pri Devinu (1884) in Trziču na Gorenjskem (1885) ter v Litiji (1886). Svoje je prispevala speljana železnica, ki je proti jugu odprla vrata konkurenčnim tujim (tudi že konfekcijskim) izdelkom. In ne nazadnje: s pohodom parnikov se je zmanjševala poraba jadvovine in cenena juta je za izdelovanje vreč (posebno iskano blago v pristaniščih) docela izpodrinila kakovostno platno. Skratka: obravnavani tekstilni dejavnosti se nista, rečeno natančneje, nista se mogli prilagoditi naglemu splošnemu gospodarskemu razvoju, prizadeti proizvajalci pa so našli zaposlitev v prodornejših tekstilnih panogah.

Katarina Kobe-Arzenšek:

**DIE FLACHS- UND HANFVERARBEITUNG IN SLOWENISCHEN LÄNDERN
IM 19. JAHRHUNDERTS BIS ZUM ENDE ÖSTERREICH-UNGARNS**

Für beide Textilszweige war charakteristisch die extensiv geführte Kleinproduktion, organisiert auf der Basis des Verlags-Systems, die aber auch den Markt mitversorgte. Größere Betriebe, also die eigentlichen Industriebetriebe (für die Leinen- und Seilproduktion) entstanden nur im Küstenland in Görz und vor allen in Triest, wo die Nachfrage nach diesen Produkten am größten war. Die Mechanisierung der Betriebe brachte eine Produktionssteigerung, was wiederum die Kleinproduzenten in Krain, Kärnten und in der Steiermark in Bedrängnis brachte. Den Todesstoß aber versetzte der traditionellen slovenischen Leinenproduktion die aufstrebende Baumwollindustrie. In erster Linie gilt das für die Fabriken in Ajdovščina (gegründet 1826), Ljubljana (1837), Prebold (1839), Gorica (1849), Trzič bei Devin (1884), Trzič in Oberkrain (1885) und in Litija (1886).

Eine weitere Verschlechterung der Lage brachte die Errichtung der Eisenbahnlinie in den Süden, die das Tor für die ausländische — schon auf konfektioneller Basis arbeitende — Konkurrenz öffnete. Auch die Einführung der Dampfschiffahrt und der damit verbundene drastische Rückgang des Bedarfes an Segelleinwand wäre hier zu erwähnen. Und schließlich verdrängte noch die billigere Jute vollends die Produktion von Qualitätsleinen, insbesondere als Material für Säcke — einem wichtigen gesuchten Artikel besonders in Hafens.

Cvetka Knapič-Krhen

Jugoslovensko radničko društvo »Sloga« u Beču

U doba osnivanja jugoslavenskog radničkog društva »Sloga« u Beču radnički pokret u svim zemljama Monarhije tek se oporavlja od niza poraza koje je pretrpio tokom 80-ih godina. Zakon protiv socijalista donijet 1878, uvođenje izvanrednog stanja u Donjoj Austriji, Beču 1884, hapšenja socijalista u Beču, Budimpešti, Bratislavi, Ljubljani i Zagrebu, nisu ostala bez posljedica za radnički pokret. Radnički listovi, većina radničkih obrazovnih društava, također je zabranjena. Zakon o izvanrednim mjerama protiv socijalista u Beču i Donjoj Austriji 1886, je zamijenjen zakonom protiv socijalista koji je obuhvatio cijelo područje austrijskog dijela Monarhije. Zakon je pooštrio nadzor nad radničkim društvima i štampom, a ograničena su i prava okupljanja i organiziranja.

Radnički pokret se krajem 80-ih godina oporavlja od pretrpljenih udaraca. Osnivaju se radničko-obrazovna društva u pojedinim mjestima Austrije, kao preteče Socijaldemokratske stranke. Dolaskom Viktora Adlera na čelo radničkog pokreta u Austriji počinje obnavljanje socijaldemokratskog pokreta i pripreme za ujedinjenje sviju struja u Socijaldemokratsku stranku Austrije. Bez obzira na osnivanje Socijaldemokratske stranke, u Austriji djeluje i dalje niz radničkih obrazovnih društava, a radnici nenjemačke narodnosti počinju sa osnivanjem radničko obrazovnih društava, pa tako i jugoslavenski radnici osnivaju svoje vlastito društvo.

Jugoslovensko radničko društvo »Sloga« u Beču osnovano je 1891 godine. Izgleda da je društvo zapravo nastavilo radom ranijeg Hrvatskog radničkog društva »Sloga« osnovanog još 1888. Organizatori su najprije pokušavali osnovati pjevačko društvo »u kojem bi svoju hrvatsku pjesmu njegovali i njome se nasladjivali«. Uredništvo »Radničkog glasnika« pozdravlja inicijativu hrvatskih radnika u Beču i nagovještava svoju podršku društvu u slanju pjesama.¹ Na osnivačkoj skupštini društvo, međutim, smatra svojom zadaćom »duševno i materijalno potpomaganje svoje članova, promicanje njihovih interesa i dizanje naobrazbe«...² Možda je prva zamisao osnivača i bila da se osnuje samo pjevački zbor, međutim interes radnika je izmijenio prvotne namjere osnivača

¹ Radnički glasnik (Zagreb), 15. III 1888.

² Isto, 30. VII 1888.

jer se već uoči osnivačke skupštine upisalo 45 članova. Društvo obavještava radnike u domovini o svom radu, a povodom gospodarske izložbe u Beču (1888) formira i poseban odbor društva za prihvaćanje vođenja brige o radnicima koji će stići iz Hrvatske na izložbu.³

Da li je društvo ostvarilo svoju prvotnu namjeru i osnovalo pjevački zbor, nije poznato. Ono se je vjerojatno bavilo prihvaćanjem radnika iz domovine i davanjem minimalnih novčanih pomoći radnicima, koji su bili tražeći posao došli u Beč, ili bili na putovanju.

Razumljivo je da od tog društva ne možemo očekivati neku veću aktivnost, ako uzmemo o obzir činjenicu da je društvo osnovano krajem 80-ih godina. Ne može se utvrditi kontinuitet djelovanja društva »Sloga« iz kraja 80-ih godina i društva, osnovanog 1891. godine. Osnivačka skupština društva je održana 19. srpnja 1891. godine. Društvo se naziva i dalje »Hrvatsko radničko obrazovno društvo: »Sloga« (»Kroatischer Arbeiterbildungsverein Sloga«).⁴

U osvrtu na osnivanje društva dopisnik »Radničkih novina« ne spominje uopće društvo »Sloga« osnovano 1888. godine. Prema njegovim riječima »historija našeg društva pada u vreme, kada su se na svima stranama u Austriji počela osnivati radnička udruženja u godinama 1885—1890. I naši su osnivači ganjeni od policije do policije, bili zatvarani i protjerivani... Pod jakim utjecajem austrijskog radništva društvo se osnovalo i konsituisalo...«⁵

Ubrzo nakon osnivanja društva dolazi do trzavica između nacionalistički nastrojenih članova i grupe socijalista, koja je nakon prepirke o organu austrijske Socijaldemokratske stranke »Arbeiter — Zeitung« istupila iz društva. »Sloga« je vjerojatno nastavila tradicijom starog društva, pa je grupa socijalista bila preslaba da snažnije utječe na ostale članove i ona se povukla. Uredništvo lista »Arbeiter — Zeitung« objavljuje napadaj »rodjenog Hrvata« na društvo »Sloga« i isto tako odgovor rukovodstva društva, no ono se ne miješa u unutrašnje trzavice, iako se u oba dopisa spominje stav članova društva prema samom listu, Dopisnik citira naime izjave nekih članova i predsjednika društva iz kojih se ne može zaključiti da li je društvo izričito nacionalističko ili da je protiv svakog pokreta socijalističkog karaktera. U odgovoru odbor društva demantira izjave predsjednika i javlja piscu članka da je trebao najprije prevesti izjave, a tek onda kritizirati predsjednika. Odbor naglašava da društvo stalno i duboko cijeni list »Arbeiter-Zeitung« i tvrdi da ne bi došlo do bacanja novina da radnici, odnosno neki članovi društva nisu bili isprovocirani.⁶ Iz odgovora odbora ne može se razaznati kakav je karakter društva.

U to doba (1890—1892) radi u Beču i Ivan Ancel, međjutim nigdje se ne spominje njegov trud, odnosno članstvo u društvu. Da je društvo već tada bilo socijalističko, vjerojatno bi se on već tada angažirao u radu društva.

³ Isto, 15. VIII. 1888.

⁴ Arbeiter-Zeitung (Beč), 31. VII i 21. VIII 1891. Niederösterreichisches Landesarchiv, Vereinskataster K-XIII-36063-64, 30. VI. 1891. (NÖ Statthalterei.)

⁵ U članku se spominje, da je društvo osnovano 1890, a pravila potvrđena 30. ožujka iste godine. Društvo je međjutim službeno odobreno 30. VI 1891. Kako je spomenuti članak pisan 1903. i vjerojatno prema sjećanju, ne možemo taj podatak uzeti kao pouzdan. Radničke novine (Beograd), 9. I 1903.

⁶ Arbeiter-Zeitung 2. X i 30. X 1891.

Osim toga, dopisnik »Hrvatskog radnika« iz Beča kaže za »Slogu«: »To socijalističko društvo, koje je godine 1888. liepimi namjerami kao hrvatsko radničko društvo »Sloga« ustrojeno, a kasnije od raznih elemenata kroz socijalno-demokratsko društvo preustrojeno...« navodno propada.⁷

Krajem 1894. u društvu ponovno djeluju socijalisti jer »...nanovo su se našli nekoliko svesnih drugova, koji su društvo povelili korakom koji danas ide, korakom socijalističke ideje...«⁸

Društvo je izgleda zaista počelo sa aktivnijim radom tek u 1895. godini. otvoren je tečaj za učenje sviranja i osnovan tamburaški zbor, koji postaje glavnim izvorom prihoda društva. Bila je osnovana i društvena knjižnica. Početkom 1896. godine napadajući društvo u »Hrvatskom radniku« kaže se o radu »Sloge«: »... čujemo, da je na rubu rasula. Ne ima više svojih običnih sastanaka, a nit članova. Poznati zagrebački drug došao je prije kratkog vremena u Beč, ne znamo da li opielo čitati, ili ih sokoliti, da ne malakšu.«⁹

Upravo te godine »Sloga« se može pohvaliti sa svojom aktivnošću. Možda je upravo dolazak »druga« iz Zagreba (misli se na tadašnjeg prvaka Socijaldemokratske stranke u Hrvatskoj Ivana Ancela) pridonio boljoj organizaciji i radu društva.¹⁰

Društvo organizira za jugoslavenske socijaldemokratske radnike u Beču tokom 1896. godine nekoliko skupština. Krajem godine društvo bira svog delegata koji će ga zastupati na kongresu Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije u Zagrebu i na kongresu austrijskih sindikata.¹¹

Na godišnjoj skupštini iduće godine raspravljalo se o izmjeni pravila društva. Vjerojatno se tada nastavlja rasprava iz prošle godine, u tom smislu, da mogu biti članovi društva svi Jugoslaveni, te da se društvo zove Jugoslavensko radničko društvo. Iako na skupštinama učestvuju pored Hrvata, članova društva, takodjer Srbi i Slovenci i suradjuju u društvu (kao npr. Nikola Veličković i Etbin Kristan), društvo se formalno zove »Hrvatsko radničko društvo »Sloga««. Na skupštini je održano i predavanje »Socijalizam i kulturna stremljenja južnih Slavena«.¹² Krajem 90-ih godina osjećaju se izvjesne promjene u radu društva, koje u to doba vjerojatno mijenja pravila i naziv. Društvo sada nosi naziv Jugoslavensko radničko naobrazbeno društvo »Sloga«.

Obraćujući se Hrvatima, Srbima, Slovencima i Bugarima, oni govore o položaju radnika i progonima socijalista u domovini i konstatiraju »... »U Austriji je nješto bolje. Tu si je radništvo nakon dugih i teških borba neka prava izvojštilo, i tako smijemo i mi kao inozemci naobrazbeno radničko društvo stvoriti i tu se po mogućnosti sami naobraziti.« O svom društvu kažu: »Jugoslavensko radničko naobrazbeno društvo »Sloga« je jedino društvo koje bez

⁷ Hrvatski radnik, (Zagreb), 25. III. 1896.

⁸ Radničke novine, 9. I 1903.

⁹ Hrvatski radnik, 25. VII 1896.

¹⁰ Ivan Ancel se zadržava u Beču na proputovanju jer sudjeluje kao delegat Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije i slovenske socijalne demokracije na četvrtom kongresu II. Internacionale, održanog 27. VII—1. VIII 1896. u Londonu, Sloboda (Zagreb), 6. VIII 1896.

¹¹ Arbeiter-Zeitung, 17. XII 1896.

¹² Prema naslovu predavanja može se pretpostaviti da je predavač bio Etbin Kristan. Arbeiter-Zeitung 23. I 1897.

*razlike narodnosti ili vjere svakog Jugoslavena, bio on Hrvat, Srbin, Slovenac, Bosanac itd. u svoje kolo prima...*¹³

Na takvu orijentaciju društva i njegov »južnoslavenski« karakter djeluje vjerojatno i pokušaj zblizavanja južnoslavenskih socijalista u zemlji (od osnivačkog kongresa Jugoslavenske socijalnodemokratske stranke u Ljubljani), te osuda šovinističkih istupa gradjanskih stranaka u Hrvatskoj od strane srpskih i hrvatskih socijalista. Osim toga, krajem 90-ih godina djeluju u društvu »Sloga« dva poznata zagrebačka socijalista; Stjepan Lapuch i Djuro Martinić, koji je niz godina na čelu društva, a izgleda, da upravo Martinić reorganizira društvo na jednoj južnoslavenskoj osnovi.¹⁴

Materijalno već donekle stabilno ono donosi odluku o pružanju pomoći jugoslavenskim radnicima, pa društvo upozorava... »sve drugove, koji u Beč putuju, na ovo jedino radničko jugoslavensko naobrazbeno društvo, koje uz održavanje raznih znanstvenih i poučnih predavanja pruža svojim članovima, po mogućnosti i materijalnu potporu.¹⁵

U septembru 1901 godine društvo slavi 10-godišnjicu svog rada tj. »prve utemeljiteljne svečanosti, spojene sa koncertom vlastitog tamburaškog zbora«. Proslavi prisustvuju delegati društva »Danice« iz Graza, delegat Saveza krojačkih radnika Austrije i delegati sličnih radničkih društava, kao što su rutensko društvo »Postup« i poljsko radničko društvo »Ravnost«. Osim pjevačkog zbora austrijskih krojačkih radnika, »Liederheim« i pjevačkog zbora tipografskih radnika iz Beča, na proslavi nastupaju i tamburaški zborovi jugoslavenskih društava »Sloge« i »Danice«.¹⁶

Na godišnjoj skupštini 1903. prihvaćena su nova pravila društva.¹⁷ Društvo prihvaća zaključke jugoslavenske socijalističke konferencije održane 1902. u Zagrebu i zaključuje na svojoj polugodišnjoj skupštini u kolovozu 1902, da će novčanu pomoć izdavati samo potujućim radnicima, članovima onih radničkih društava koja su prihvatila zaključke »Uskršnje konference u Zagrebu«.¹⁸

Društvo dalje redovno održava godišnje, polugodišnje skupštine i predavanja. Broj članstva, je (prema приходima) u opadanju i društvo često putem radničke štampe poziva radnike na upis.

Izgleda da u društvu ponovo dolazi do nekih trzavica. Broj članstva se sveo na 37; na godišnjoj i polugodišnjoj skupštini društva 1904. godine zaključeno

¹³ Sloboda, 23. V 1901.

¹⁴ Osnivački kongres Jugoslavenske socijalnodemokratske stranke je održan 15.—16. VIII u Ljubljani. Stjepan Lapuch i Djuro Martinić su djelovali niz godina u Zagrebu. 1896/97. Stjepan Lapuch je kao urednik »Slobode« i član Glavnog odbora Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije osuđen u Mitrovačkom procesu. Izgon Djure Martinića »Hrvatski radnik« komentira riječima: ... »Mi smo ali saznali, da je on tjerao kolportažu raznim prevratnim spisima, što se ali našoj policiji nije svidilo, pa ga ona molila, da ode s tim u svoj kraj...« (Hrvatski radnik, 25. XI 1898). Ime poznatog socijaliste iz Osijeka Dragutina Spenna, koji je izagnan iz Osijeka 1895. i tada otišao u Beč, ne spominje se. Činjenica da je on održavao i dalje kontakte sa osječkim socijalistima može navesti na pomisao, da je i D. Spenn pridonio većoj djelatnosti društva.

¹⁵ Sloboda, 6. IX 1900.

¹⁶ Isto, 22. VIII, 18. i 26. IX 1901.

¹⁷ Radničke novine, 16. III 1902.

¹⁸ Sloboda, 5. IX 1902; Radničke novine, 17. VIII. 1902.

je da trebaju predavanja sadržavati »podlogu socijal-demokratsku, a sem toga, da se drže predavanja o radničkim udruženjima i sindikatima«. Donesena je odluka o tečaju za agitatore i tečaju njemačkog jezika.¹⁹

Tokom 1905. godine broj članstva je opet u porastu, kako bi u nekoliko slijedećih godina opet bio u opadanju. Osim što je bio Beč više ili manje jedno od polaznih mjesta za dalja putovanja radnika, česte promjene članova uprave ukazuju i na unutrašnje trzavice, koje dovode do posebnih sastanaka o potrebi i daljem opstanku društva u 1908. godini.²⁰

Godišnje skupštine i poučna predavanja (kao npr. o alkoholizmu ili ciklus predavanja Steve Ivanića o »radničkim bolestima«) održavaju se i dalje.

Osim stalnih izmjena članstva (često zbog odlaska u druga mjesta ili zemlje), u društvu se javlja grupa članova nezadovoljna radom društva. Zbog toga je u listopadu 1910. održana izvanredna skupština kojoj je predsjedavao predsjednik »Sloge« Dušan Živanović »koji ovdje u Beču zauzima jedno od vrlo vidnih mesta i u partiji i sindikatu«. Nazivajući tu grupu članova anarhistima i klevetnicima dopisnik iz Beča nastavlja: »Drugovi se sjećaju koliko su nesreće naneli takovi tipovi socijalističkome radu drugova u Pešti. Oni su svima mogućim sredstvima ometali rad uprave... Klevetali su ne samo naše drugove iz uprave već i drugove iz Partije u Beogradu.«²¹

U proljeće 1911. godine izabran je ponovo novi odbor i društveni rad postaje nešto življi pošto se društvo »uspelo osloboditi anarhista« te sada nastoji da »kod članstva razvije potrebu za uzdizanje klasne svesti putem radničke štampe.«²²

Društvo bilježi uprkos nesuglasicama tokom 1910. godine priličan porast članova i u 1911. broji oko 100 članova.²³

Društvo najavljuje i proslavu 20-godišnjice svog rada, međutim nije poznato, da li je proslava održana. Velik dio članova napušta Beč tokom 1912. godine i društvo ponovo bira novu upravu, čemu je vjerojatno razlog velika besposlica krajem 1912. i 1913. godine. Društvo i dalje postoji, iako je već u 1913. godini ponovo broj članova znatno smanjen. Izbijanjem I. svjetskog rata, društvo je vjerojatno zabranjeno, poput svih drugih radničkih organizacija.²⁴ Osim podijeljenosti članova, na priličnu pasivnost društva (za razliku od ranijih godina), djeluje i to što u društvu više nema starije generacije socijalista, a i Socijaldemokratske stranke u domovini, previše su zaokupljene radom u svojim zemljama. Osim toga, one smatraju da bi upravo ti radnici, koji se nalaze u zemljama sa razvijenijim radničkim pokretom trebali svoja iskustva, nakon povratka u zemlju prenijeti na radnike u domovini. Pri tome, rukovodstva stranaka u zemlji gotovo više ni ne vode računa o radu tih društava, koja su zaista prepuštena sama sebi. Aktivniji socijalisti se, osim toga

¹⁹ Radničke novine, 7. i 11. I 1903. in 10. VII 1904. Slobodna riječ, Zagreb, 18. II 1904.

²⁰ Radničke novine, 21. II i 31. XII 1906; 10. VII 1907, 19. VIII 1908.

²¹ Skupština je održana 24. X 1910. (Prije toga je održana godišnja i polugodišnja skupština). Radničke novine, 2. X 1910.

²² Dopisnik je Colović Ivan. Radničke novine, 22. IV 1911.

²³ Isto, 29. IV 1911; 28. V 1912.

²⁴ Isto, 29. IV 1911; 28. V 1912.

angažiraju u strukovnim organizacijama zemlje, u kojoj borave, pa se ni ne mogu posvetiti toliko radu u samom društvu. Tokom 90-ih godina, društvo podržavaju vodeći socijaldemokrati Slovenije i Hrvatske, kasnije su radnici prepušteni sami sebi. U društvu »Sloga«, ne nailazimo veći broj studentske omladine, kao što je to na primjer slučaj u nekim drugim društvima (kao npr. u Parizu, ili »Budućnost« u Berlinu, gdje se neko vrijeme nalazi i Dimitrije Tucović).

Zamjerke, da su se društva pretvorila u čista tamburaška društva, možda nisu sasvim na mjestu ako se uzme u obzir u kakvim su uvjetima i sredinama društva djelovala. Prihodi društva od članarina bili su minimalni a izdaci za pomoć putujućim radnicima veliki. Jedini izvori prihoda osim članarina bili su upravo od tamburaških zborova. Zahtjevi pojedinaca da ova društva školuju političke radnike pretjerani su. Ako još spomenemo činjenicu da su upravo u Beču osim »Sloge« djelovala i druga nacionalna društva koja su imala veću podršku kod građanskih slojeva u Austriji i Hrvatskoj, možemo ipak konstatirati da je »Sloga« više doprinjela radničkom pokretu nego razna radničko-obrazovna društva u zemlji koja su svoj rad svela na potporni rad.

I suradnja »Sloge« sa Socijaldemokratskom strankom Austrije: Austrijski socijalisti nesumljivo su pružali podršku svim socijalističkim društvima bez obzira na narodnost njihovih članova. Tadašnji organ Socijaldemokratske stranke Austrije »Arbeiter-Zeitung« stalno donosi vijesti o radu društva i objavljuje popis i adrese svih socijalističkih organizacija u Austriji i među njima nalazimo i društvo »Sloga«. Austrijski socijaldemokrati često posjećuju i skupštine jugoslavenskih radnika, a vjerojatno su upravo austrijski socijaldemokrati pomogli jugoslavenskim socijalistima da preuzmu rukovodstvo u društvu.²⁵

Jugoslavenski radnici — članovi društva su ujedno članovi austrijskih sindikalnih organizacija, brinu se o upisu novih radnika u strukovne organizacije, a neki od njih i aktivno suradjuju u raznim organizacijama i biraju delegate za kongrese austrijskih sindikata.²⁶ Oni se priključuju masovnim akcijama austrijskih socijalista i 1911. godine sudjeluju u prvomajskoj povorci samostalno, kao društvo. Član društva Ivan Colović sa oduševljenjem opisuje tu proslavu, organiziranje povorke i kaže o društvu: ... »VI. becirk, u kome je stan Jugoslavenskog društva ‚Sloga‘, imao se od ovog dana krenuti u 1 čas po podne, jer je tek tada mogao ući u cug koji je već odavna ‚Girtlom‘ prolazio... Posle održanog referata o značaju Majske Demonstracije, u odredjeno vreme, nas oko 100 Jugoslavena, članova ‚Sloge‘, krenuli smo se iz svog stana pred Dom VI. becirka.«²⁷

Jugoslavenski radnici isto tako učestvuju u masovnim demonstracijama protiv skupoće u Beču u septembru 1911. godine.²⁸

Suradnja sa socijalistima odnosno strankama u jugoslavenskim zemljama, ovisila je pretežno o ličnim kontaktima vodećih socijalista kao i o nacionalnom sastavu društva. Prema nacionalnom sastavu članstva, a i prema angažiranosti

²⁵ ... »Pod jakim utjecajem austrijskog radništva društvo se osnovalo i konstituisalo.« (Radničke novine, 9. I 1903).

²⁶ Arbeiter-Zeitung, 21. VIII i 2. X 1891; 6. i 20. I 1893; 17. XII 1896.

²⁷ Radničke novine, 29. V 1911.

²⁸ Radničke novine, 8. i 10. IX 1911.

pojedinih stranaka prema društvu »Sloga«, mogao bi se rad društva podijeliti na dvije etape: prvu, do održavanja Jugoslavenske socijalističke konferencije 1902. u Zagrebu, i drugu od 1902. godine dalje.

Naravno ta se podjela ne može uzeti sasvim strogo, pogotovo zbog toga, što je bio čest slučaj da su upravo pojedinci odigrali značajnu ulogu u organizaciji i radu samoga društva. Pored imena članova uprave društva i angažiranosti prvaka pojedinih socijalnih demokracija, treba uzeti u obzir i odnos broja vijesti u organima pojedinih stranaka (npr. »Sloboda«, »Nova Sloboda« i »Radničke novine«).

Stav i pažnja socijalnih demokracija u jugoslavenskim zemljama prema tim društvima često ovisi o njenim osnovnim problemima rada, položaju, snazi i stavovima u raznim situacijama.

Socijalna demokracija u Hrvatskoj u doba Khuenovog režima proživljava razne etape svog razvoja i u doba progona traži oslonac u tim društvima. Kasnije, kada se stranka potpuno posvećuje političkom radu u zemlji, ona ta društva zanemaruje. Srpska socijaldemokratska stranka, osnovana 1903. godine, održava donekle kontakte sa društvom »Sloga«, međutim samo društvo kao takvo već je izgubilo prvobitnu namjenu. Srpski socijaldemokrati zbog toga i zauzimaju stanovište da se jugoslavenski radnici u inozemstvu trebaju priključiti radničkim pokretima onih zemalja gdje se nalaze. Kasnije su upravo ti radnici trebali prenijeti svoja iskustva koja su stekli u zemljama sa razvijenijim radničkim pokretima, na radnike u domovini.

U razmatranju stavova jugoslavenskih socijalnih demokratskih stranaka prema radničkim društvima u inozemstvu treba uzeti u obzir i političko-teritorijalnu podjelu jugoslavenskih zemalja. Važnu ulogu igra i geografska udaljenost.

Društvo »Sloga« kao i ostala društva trebala su zapravo predstavljati izvjesnu organizacionu jedinicu radničkih pokreta u domovini, pa je shvatljivo, da se ona oslanjaju na onu matičnu stranku sa kojom imaju najviše kontakata. Vodeći slovenski i hrvatski socijalisti nastoje tokom 90-tih godina prošlog stoljeća da društvo »Sloga« zaista postane centar djelovanja socijalista izvan uže domovine. Oni stoga posvećuju najviše pažnje upravo jugoslavenskim radničkim društvima u Austriji (društvu »Sloga« u Beču, a kasnije društvu »Danica« u Grazu).

Za slovenske socijaliste Beč je centar radničkog pokreta u Sloveniji, a i radnički pokret u Hrvatskoj je također pod utjecajem austrijskih socijalista pa se sva ta zbivanja odigravaju unutar jedne države. Za srpske socijaliste se sva radnička društva nalaze u inozemstvu, pa je prirodno, da se srpska Socijaldemokratska stranka ne angažira posebno u radu »Sloge«. Slično kao što je Beč prirodno stjecište slovenskih i hrvatskih socijalista, postaje Budimpešta značajan centar za rad srpskih socijalista. Srpska Socijaldemokratska stranka se prema tome odnosi prema društvu »Sloga« sa jednakom pažnjom kao prema ostalim jugoslavenskim radničkim društvima u drugim evropskim gradovima. U doba kada je osnovana Socijaldemokratska stranka u Srbiji društvo »Sloga« je već izgubilo onaj svoj karakter iz kraja 90-tih godina, pa nekih službenih kontakata gotovo i nema. Dopisi i obavijesti o društvu su doduše brojniji u »Radničkim novinama« nego u »Slobodnoj riječi«, ali to još

nije dokaz za postojanje neke veće suradnje. Socijaldemokratska stranka u Srbiji — kako je već navedeno — zauzela je stav da se članovi tih društava moraju uključiti u rad radničkog pokreta zemalja u kojim žive.

Glavnu zaslugu za organizaciju i rad društva do 1900. imaju zapravo pojedinci, prvaci pojedinih pokreta u jugoslavenskim zemljama: Ivan Ancel, Etbin Kristan, Josip Kopač kao prvaci socijaldemokratskog pokreta u Sloveniji i Hrvatskoj, i osobe koje u društvu djeluju nekoliko godina, kao Nikola Veličković, kasnije jedan od vodja socijaldemokrata Srbije, zatim Stjepan Lapuch i Djuro Martinić, dugo godina aktivni u radničkom pokretu u Zagrebu. Zanimljiva je i činjenica, da se npr. Vitomir Korać često pojavljuje na skupštinama društva »Danica« u Grazu, dok se u vijestima o radu »Sloge« ne spominje.

Zalaganje Etbina Kristana za rad »Sloge« veoma je požrtvovno. On drži predavanja, organizira sastanke i čini se da usmjerava rad društva.

Uoči osnivačkog kongresa Jugoslavenske socijaldemokratske stranke u Ljubljani, Etbin Kristan govori članovima društva o značenju osnivanja stranke, a na slijedećoj skupštini on podnosi izvještaj sa osnivačkog kongresa.²⁹ Društvo »Sloga« bira na jednoj od svojih skupština delegata za drugi kongres Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije i raspravlja o agrarnom pitanju u Hrvatskoj, jednom od tačaka dnevnog reda kongresa.³⁰

Na kongresu referira o radu »Sloge« odnosno socijalističkom pokretu Jugoslavena u Beču, Josip Kopač, i prenosi kongresu želju jugoslavenskih radnika da se proširi krug suradnika oko lista »Sloboda«.³¹

Delegat »Sloge«, odnosno tadašnji predsjednik društva Josip Vrbić, prisustvuje 10-godišnjici proslave »Slobode«, odnosno Jugoslavenskoj socijalističkoj konferenciji u Zagrebu.³²

U drugoj polovini 90-tih godina aktivnosti društva se povećala zahvaljujući prvacima socijaldemokratske stranke iz Hrvatske i Slovenije. Sazivaju se skupštine, održavaju predavanja i donose rezolucije.

Tokom 1896. održane su tri skupštine na kojima se osudjuju političke prilike u Hrvatskoj. Kao što su socijalisti u Zagrebu u to vrijeme poduzimali neke zajedničke akcije sa hrvatskim radnicima, tako su i u Beču održane dvije skupštine na kojima učestvuju i članovi hrvatskih kulturno-prosvjetnih društava.

Na skupštini održanoj 19. srpnja 1896. Ivan Ancel i Etbin Kristan osudjuju u svojim govorima politiku građanskih stranaka u Hrvatskoj. Na skupštini dolazi do oštih rasprava između socijalista i hrvatskih radnika. O političkim strankama u Sloveniji govore na skupštini Josip Zavertnik i Josip Kopač.³³

²⁹ Hrvatski radnik, 10. X 1896.

³⁰ Možda je boravak Ivana Ancela u Beču dao poticaja članovima društva da raspravljaju o agrarnom pitanju. Drugi kongres Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije je održan 25.—27. XII 1896. (Sloboda, 1, 7. I 1897), Arbeiter-Zeitung, 17. XII 1896.

³¹ Sloboda, 7. I 1897; Arbeiter-Zeitung, 30. i 31. XII 1896.

³² Sloboda, 4. IV 1902.

³³ Skupštinu su sazvali socijalisti s pozivom »svim Hrvatima, Slovencima i Srbima«. (Hrvatski radnik, 25. VII 1896).

Na slijedećoj skupštini, koju opet sazivaju socijalisti a prisustvuju i »hrvatski radnici«, E. Kristan govori o političkim prilikama u Hrvatskoj i o rascjepu u Stranci prava, što opet izaziva oštre polemike sa pravašima, okupljenim oko društva »Prosvjeta«.³⁴ Na obe skupštine dolazi do velikih razilaženja u političkim stavovima, medjutim, kada se raspravljalo o položaju radništva, svi učesnici nailaze na medjusobno razumijevanje i podršku.

Tako je na primjer jednoglasno prihvaćena rezolucija »u kojoj se izjavljuju svi, bez razlike solidarnim sa zagrebačkim slugarima«. O teškóm položaju zagrebačkih tipografa govorio je i predložio navedenu rezoluciju dugogodišnji predsjednik društva »Prosvjeta«, Ante Vugrin. Raspravljalo se i o teškim uvjetima rada i položaju radništva u Dalmaciji.³⁵

Postupak vlasti prema socijaldemokratskoj stranci u Hrvatskoj osuđen je na nekoliko skupština. Na protestnoj skupštini održanoj 29. lipnja 1900, učestvuju uz ostale članove društva, Djuro Martinić i Stjepan Lapuch.³⁶

Na javnu pučku skupštinu jugoslavenskih radnika u Beču održanu 3. studenog 1901, povodom rasprave »o stanju radnika u domovini«, pozvani su kao govornici delegati, upućeni »od strane jugoslavenske socijaldemokratske stranke kod stranačkog zbora...« Na sastanku se ponovo raspravljalo o političkim prilikama u Hrvatskoj.³⁷

U doba žestokih progona Socijaldemokratske stranke u Hrvatskoj 1902—1903, kada se sva jugoslavenska društva angažiraju u davanju moralne i financijske podrške stranci, »Sloga« se drži prilično pasivno.

Jedan od značajnih zborova koje je organizirala »Sloga«, bio je protestni zbor održan 1906. zbog potpisivanja ugovora o novom zajmu srpske vlade. Zbor donosi »rezoluciju, u kojoj se osuđuje i ovaj nov zajam i celokupna politika buržoazije, koja je uperena protiv naroda i njegovih interesa«.³⁸ »Sloga« se niz godina ne može osloboditi svog nacionalističkog naslijeđa iz doba njenog osnivanja. Povremeno taj problem izčežava, kako bi onda opet uskrsnuo i doveo do raznih unutrašnjih trzavica i dezorganizacije društva.

U nekoliko osvrtu na rad društva objavljenih u radničkim listovima, a i u oskudnim vijestima iz pojedinih skupština osjeća se nastojanje većine članova, da društvo dobije odnosno zadrži jugoslavenski karakter. Jednu od jačih kriza upravo u tom pogledu, proživljava društvo krajem 1902. i početkom 1903. godine. Upravni odbor poziva jugoslavenske radnike da se upišu u društvo i bez razlike na narodnost: ... »Hrvat ili Srbin, Bugarin ili Slovenac — pridružiti se treba onim, koji sve sile žrtvuju radničkim interesima. Dužnost nam nalaže, da se borimo protiv ugnjetača, kakvih današnje društveno ure-

³⁴ Govornici (Muker, Despot i Ante Vugrin) su odgovorili Etbinu Kristanu »da će se hrvatski narod osvijestiti te pod barjakom stranke Prava i po nauci neumrlog Starčevića doći do oslobodjenja, te zbaciti sadašnju mađjarsku vladu, a time i jaram Mađjarske...« (Hrvatski radnik, 10. X 1896).

³⁵ Hrvatski radnik, 10. X 1896.

³⁶ Hrvatski radnik, 27. VII 1900.

³⁷ Delegati Jugoslavenske socijaldemokratske stranke na kongresu Socijaldemokratske stranke Austrije bili su Etbin Kristan i Josip Kopač. Protokoll über Verhandlungen des Gesamtparteitages in Österreich, abgehalten zu Wien, v. 2.—6. XI. 1901, str. 161, 186.

³⁸ Radničke novine, 31. XII. 1906.

denje ima . . .« Tu ćemo borbu samo onda postići, ako pođemo putem, koji nam pokazaše Marks i Lasalle, Marković i Pelagić.³⁹

Društvo se tuži, da živi nekoliko stotina Jugoslavena u Beču, a samo je nekolicina učlanjena u »Slogu« i u tom pozivu naglašava svoj »međunarodni karakter riječima: »Nije nam cilj proširivati ideje Velike Srbije ili Velike Hrvatske; niti smo mi osvjetnici Dušanovi ili Zvonimirovi.«⁴⁰

Cvetka Knapič-Krhen:

DER JUGOSLAVISCHE ARBEITERVEREIN SLOGA IN WIEN

Zusammenfassung

Auf der Basis von Zeitungs- und teilweise auch Archivmaterial wird hier die Entstehung und Tätigkeit des Jugoslawischen Arbeitervereins SLOGA nachgezeichnet. Er vereinigte seit dem Jahre 1891 kroatische, slovenische und serbische Arbeiter, die in Wien beschäftigt waren. Wegen großer Fluktuation änderte sich die Zusammensetzung der Vereinsmitglieder ständig. Darunter befanden sich auch einige spätere Führungspersönlichkeiten der kroatischen und slovenischen Sozialdemokratie wie z. B. Ivan Ancel, Djuro Martinić, Stjepan Lapuh, Nikola Veličković, Etbín Kristan, Josip Kopač, Jože Zavertanik, die auch in der Vereinstätigkeit den Ton angaben. Im Vordergrund standen dabei Bildungs- und Kulturfragen; aber auch die politischen Geschehnisse in Wien und in der Heimat fanden ihren Niederschlag. Die Vereinsaktivitäten fanden große Aufmerksamkeit bei der heimischen Arbeiterbewegung, aber auch bei den Wiener Sozialdemokraten.

³⁹ Slobodna riječ, 5. II 1903.

⁴⁰ Radničke novine, 7. I. 1903.

Milica Kacin-Wohinz

Oris jugoslovanske historiografije 1945–1985 o Julijski krajini med vojnama

---

Zgodovinska literatura o Julijski krajini — to je o Primorski in Istri — med obema vojnama je številna, toda heterogena in fragmentarna. Popolne bibliografije o njej nimamo, obstajajo le parcialne bibliografije, ki se močno razlikujejo po kriterijih izbora in se praviloma ne omejujejo na jugoslovansko historiografijo.

Bibliografijo o problemu Julijske krajine iz obdobja 1942–1962 so objavili F. Zwitter,¹ A. Rejec² in B. Marušič³ v Zgodovinskem časopisu ter Razpravah in gradivu in vsebuje poleg zgodovinskih del raznih narodov tudi razpravo v zvezi z razmejitvijo med Jugoslavijo in Italijo po drugi vojni. Literaturo o jadranskem vprašanju je predstavil K. Milutinović,⁴ o mejnih vprašanjih pa Š. Ilesič.⁵ Obsežna bibliografija P. Strčića⁶ vsebuje le samostojne publikacije, toda presega v naslovu označeno območje Istre, Kvarnera in Gorskega Kotarja, pa tudi časovni okvir. Glede istrske historiografije je zanimiva razprava med istrskimi zgodovinarji leta 1968, objavljena v reviji Dometi.⁷ Keglević⁸ je objavil bibliografijo razprav in člankov o Istri, M. Bertoša⁹ in I. Mi-

¹ Fran ZWITTER, Bibliografija o problemu Julijske krajine in Trsta, 1942–1947, Zgodovinski časopis, Ljubljana, II–III/1948–1949, str. 259–326.

² Albert REJEC, Bibliografija o primorskem problemu, 1948–1950, Zgodovinski časopis, Ljubljana, V/1951, str. 506–512.

³ Branko MARUŠIČ, Bibliografija o problemih pokrajin ob zahodni meji SFRJ 1951–1962, Razprave in gradivo, Ljubljana, 1966, št. 4–5, str. 315–368.

⁴ Kosta MILUTINOVIĆ, Nova povijesna literatura o Jadranskom pitanju, Mogućnosti, Split, 1/1972, str. 52–74.

⁵ Svetozar ILEŠIĆ, Pregled nove književnosti o naših mejnih vprašanjih, Geografski vestnik, Ljubljana, XVIII/1946, str. 187–195.

⁶ Petar STRČIĆ, Štampana riječ o otporima i borbama, Radnički antifašistički, komunistički i narodnooslobodilački pokret Istre, Kvarnerskog primorja i Gorskog Kotara, Prilog bibliografiji, Knjige i brošure, Rijeka 1980, 156 str.

⁷ Poslijeratna hrvatska historiografija o Istri, Rijeci, Hrvatskom primorju i Kvarnerskim otocima, Dometi, Rijeka, I/1968, št. 7, 10, 11, 12.

⁸ Zlatko KEGLEVIĆ, Bibliografija, Rasprave i članci o Istri, Hrvatskom primorju, Gorskom Kotaru u časopisima i zbornicima SRH 1945–1970, Rijeka 1979, 421 str.

⁹ Miroslav BERTOŠA, Gradnja za bibliografiju historije i kulture Istre 1945–1967, Istarski mozaik, Pula, V/1967, št. 4–5, str. 299–312, št. 6, str. 404–413, VI/1968, št. 1–3, str. 169–178.

hovilović¹⁰ gradivo za bibliografijo Istre. Sumarni pregled jugoslovanske historiografije do leta 1973 je v italijanščini objavila M. Kacin-Wohinz.¹¹

Tu lahko le okvirno obravnavamo jugoslovansko historiografijo za omejeno razdobje, upoštevajoč le pomembnejša dela in avtorje z vidika njihove znanstvene in uporabne vrednosti. Razumljivo je, da spadajo sem tudi avtorji italijanske narodnosti, živeči v Jugoslaviji, prištetni pa moramo tudi slovenske avtorje, živeče v Italiji, ne samo zato, ker govorimo o skupnem slovenskem kulturnem prostoru, marveč predvsem zato, ker so njihova dela po vsebini in intenciji integralni del slovenske historiografije. Dela bom obravnavala po skupinah, glede na tematiko, obdobje, pa tudi namen, ne da bi jih dosledno delila po teritorialnem načelu, se pravi posebej za Istro in posebej za Primorsko; ta delitev se kaže v glavnem že v naslovih znotraj tematskih skupin. V bibliografiji, katere namen ni celovitost, navajam le osnovne podatke, nujne za uporabnike.

I. V prvo skupino uvrščam dela o zunanji politiki in diplomatskem boju za meje po prvi vojni, o tako imenovanem Jadranskem vprašanju. Glavni avtorji, ki obravnavajo to tematiko, so M. Marjanović,¹² B. Krizman¹³ in D. Šepić.¹⁴ O letu 1918 na Jadranu je pisal F. Čulinović,¹⁵ F. Erjavec¹⁶ je pisal o Slovencih na mirovni konferenci, L. Čermelj¹⁷ o prijateljskem paktu med

¹⁰ Ive MIHOVILOVIĆ, Naša bibliografija, Istarski zbornik, Zagreb, 1949, str. 242—250.

¹¹ Milica KACIN-WOHINZ, Storiografia jugoslava sulla Venezia Giulia 1918—1945, Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento die liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trieste, 2/1974, št. 2, str. 5—9.

¹² Milan MARJANOVIĆ, Borba za Jadran, 1914—1946, Iredenta i imperijalizam, Mala biblioteka, 5, Split 1953, 128 str.; Londonski ugovor iz godine 1915, Prilog povijesti borbe za Jadran 1914—1917, Prilozi novoj jugoslavenskoj historiji, 3, Zagreb 1960, 469 str.

¹³ Bogdan KRIZMAN, Jadransko pitanje pred našom delegacijom na pariskoj mirovnoj konferenciji do potpisivanja ugovora s Njemačkom, Jadranski zbornik, Pula, III/1958, str. 291—312; Jadransko pitanje pred »Vijećem četvorice« Pariske mirovne konferencije, Anali Jadranskog instituta, JAZU, Zagreb, III/1961, str. 419—467; Saveznički ultimatum u Jadranskom pitanju siječnja 1920. godine, Jadranski zbornik, Pula, II/1957, str. 199—236; Predigra konferencije u Rapallu, Zadarska revija, Zadar, VII/1958, št. 1, str. 29—52, Četiri pisma Ante Trumbića Ljubi Davidoviću u jadranskom pitanju 1919, Mogućnosti, Split, 2, 1968, str. 222—233.

¹⁴ Dragovan ŠEPIĆ, Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914—1918, Zagreb 1970, 431 str.; Gradja o radu istarskih predstavnika u Jugoslavenskom odboru, Vijesnik historijskog arhiva u Rijeci, Reka, XI—XII/1966—1967, str. 223—298, XIII/1968, str. 183—269; Srpska vlada, Jugoslavenski odbor i pitanje kompromisne granice s Italijom, Jugoslovenski historijski časopis, Beograd, III/1964, št. 3, str. 37—55; Slovenci i jadransko pitanje u prvom svijetskom ratu, Zgodovinski časopis, Ljubljana, XXIII/1969, št. 3—4, str. 257—273; Misija Carla Gallija u Trstu u siječnju 1915, Anali Jadranskog instituta, JAZU, Zagreb, II/1958, str. 53—80; Jadranska dilema italijanske politike, Pomorski zbornik, Zadar, 7, 1969, str. 625—654; Rapalski diktat, Iz istorije medjunarodnih odnosa, Trideset dana, Beograd, IV, 10, 1946, str. 75—85.

¹⁵ Ferdo ČULINOVIĆ, 1918. na Jadranu, Zagreb 1951, 238 str.

¹⁶ Fran ERJAVEC, Slovenci na mirovni konferenci, 1919—1920, London, 1960, 24 str.

¹⁷ Lavo ČERMELJ, Kako je prišlo do prijateljskega pakta med Italijo in Kraljevino SHS leta 1924, Zgodovinski časopis, Ljubljana, IX/1955, št. 1, str. 192—196.

Jugoslavijo in Italijo. Gre za problemske razprave, ki jih odlično dopolnjujejo objave dokumentov, meddržavnih pogodb in konvencij od londonske do rimske pogodbe. V. Bratulić¹⁸ je objavil dokumentacijo o pomembnejših političnih sporazumih med Italijo in Jugoslavijo, V. Jovanović¹⁹ rapalsko pogodbo, Krizmanović²⁰ sta še razpravi o Italiji v jugoslovanski zunanji politiki do leta 1941, Šepić²¹ je objavil pregled o jadranskem vprašanju do leta 1954 in o italijanskem iredentizmu na Jadranu, E. Milak²² Mussolinijev odnos do jadranskega vprašanja. O reškem problemu in D'Annunziju so pisali K. Milutinović,²³ P. Strčić,²⁴ B. Kojić,²⁵ Živojinović,²⁶ Mihovilović²⁷ in Crnković.²⁸ Sicer pa jadransko vprašanje obravnavajo vse splošne zgodovine jugoslovanske zunanje politike med vojnama. Za ta dela je značilno, da praviloma ne vsebujejo zgodovinske problematike Julijske krajine.

II. Posebno skupino predstavljajo dela, ki so bila objavljena v letih 1945—1952 v zvezi z mirovnimi pogajanjmi.²⁹ Obravnavajo zgodovino Julijske krajine

¹⁸ Vjekoslav BRATULIĆ, Politički sporazumi izmedju Kraljevine Italije i Kraljevine SHS odnosno Jugoslavije nakon Rapalla, Jadranski zbornik, JAZU, Zagreb, VI/1963—65, str. 5—70.

¹⁹ Vojislav M. JOVANOVIĆ, Rapalski ugovor 12. novembra 1920, Zbirka dokumenata, Beograd 1950, 87 str.; Zagreb 1950, 70 str.

²⁰ Bogdan KRIZMAN, Italija u vanjskoj politici jugoslavenske države do marsejskog atentata (1918—1934), Pazinski memorijal, Pazin, 5, 1976 str. 27—91; Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918—1941), Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, VII/1975, št. 1, str. 33—97.

²¹ Dragovan ŠEPIĆ, Jadransko pitanje od 1915 do 1954, Istra, Pula, 13/1975, št. 1—2, str. 17—36; Talijanski iredentizam na Jadranu, Konstante i transformacije, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, VII/1975, št. 1, str. 5—32.

²² Enes MILAK, Mussolini i problem Jadrana 1917—1922, Historija, Rijeka, 4, 1981, str. 237—243.

²³ Kosta MILUTINOVIĆ, Borba za Rijeku (1918—1920) pred britanskim javnošću, Pomorski zbornik, Zadar, 1970, št. 8, str. 757—783.

²⁴ Petar STRČIĆ, O nekim problemima Rijeke 1918, Jugoslavenski istorijski časopis, Beograd, 1968, št. 3—4, str. 123—133.

²⁵ Branko KOJIĆ, Rijeka i podijela austro-ugarske trgovačke mornarice, Jadranski zbornik, Pula, III/1958, str. 273—290.

²⁶ Dragoljub ŽIVOJINOVIĆ, Velika Britanija i Danuncije u Rijeci 1919. godine, Argumenti, Rijeka, 1983, 1—2, str. 47—59.

²⁷ Ive MIHOVILOVIĆ, Mussolini, D'Annunzio i Rijeka, Argumenti, Rijeka 1983, 1—2, str. 77—88.

²⁸ Nikola CRNKOVIĆ, Procjena štete nastalih uslijed D'Annunzijeve okupacije Rijeke, Argumenti, Rijeka, 1983, 1—2, str. 89—103.

²⁹ Memorandum Oblasnog narodnog odbora za Istru savezničkoj komisiji za ispitivanje granične linije izmedju Jugoslavije i Italije, (Zagreb 1946, angl., franc., rusko), 24 str.

Memorandum Vlade Demokratske Federativne Jugoslavije po pitanju Julijske krajine i drugih jugoslovanskih teritorija pod Italijom, (Beograd 1945, angl., franc., rusko), 22 str. + 10 kart.

Julijska krajina v borbi za samoodločbo in priključitev k Federativni ljudski republiki Jugoslaviji, izd. NOO za Slovensko primorje in Trst, (1946), 21 + 27 str., 89 pril.

The Julian March. Julijska krajina. Le Marche Julienne, (1946), 85 str.

Le Marche Julienne, Etudes de geographie politique, Sušak 1945, 89 fot.

Donnes statistiques sur la structure ethnique de la Marche Julienne, (Beograd) 1946, IX + 33 str.

z vseh aspektov in za daljša časovna razdobja, z namenom dokazati avtohtonost in samobitnost slovenske in hrvaške skupnosti na tem ozemlju in upravičenost njene pripadnosti k jugoslovanskim narodom oziroma Jugoslaviji. Vsebujeje memorandume, preglede, dokumente, statistike, geografske karte, diagrame, faksimile. Izšla so v različnih jezikih: francoskem, angleškem, ruskem, italijanskem, pač glede na to, komu so bila namenjena. Splošni razvoj skozi stoletja sistematično obravnavata zlasti kolektivni deli Oko Trsta³⁰ ter Istra in Slovensko Primorje,³¹ D. Gustinčič³² je pisal o Trstu in razmejitvi. Krajši pregled od prve svetovne vojne dalje je še v knjigi Trst v boju za demokracijo.³³ Etnografsko in gospodarsko problematiko vsebujejo dela I. Mihovičiča³⁴ in L. Berceta.³⁵

III. V tretjo skupino uvrščam dela, ki vsebujejo kompleksno, večstransko tematiko iz zgodovine Primorske Istre pod Italijo, bodisi za celo dvajsetletje ali za posamezna razdobja, bodisi za Julijsko krajino ali za posamezne pokrajine. Če ne upoštevamo krajevnih zgodovin in kronik, je splošnih del malo, ali pa so omejena na krajša razdobja. Med prvimi je še vedno Čermeljevo³⁶ delo Slovenci in Hrvati pod Italijo, čeprav je prvič izšlo v angleščini že pred drugo vojno in je koncentrirano na raznarodovalno problematiko. Istro obravnava knjiga Istra prošlost i sadašnjost,³⁷ širše jo obravnavata še B. Milanović³⁸ in T. Peruško,³⁹ medtem ko Reško državo na splošno obravnava F. Čulinović⁴⁰ in P. Strčić.⁴¹ Politično zgodovino primorskih Slovencev v letih 1918—1928, ki vsebuje tudi problematiko istrskih Hrvatov, je obdelala M. Kacin-Wohinz,⁴² sumarne preglede pa je objavila v Slovenci v zamejstvu,⁴³

Documents sur la denationalisation des Yougoslaves de la Marche Julienne, Beograd 1946, (angl., rusko), 156 str.

Saopćenje o talijanskim zločinima protiv Jugoslavije i njenih naroda, Beograd 1946, 195 str.

³⁰ Oko Trsta, ur. Viktor Novak in Fran Zwitter, Beograd 1945, 432 str.

³¹ Istra i Slovensko Primorje, Borba za slobodu kroz vijekove, Beograd 1952, 751 str.

³² Dragutin GUSTINČIČ, Trst ali problem razmejitve med Jugoslavijo in Italijo, Ljubljana 1945, 34 str.

³³ Trieste nella lotta per la democrazia, Trieste 1945, 255 str.

³⁴ Ive MIHOVIČIČ, Trst, etnografski i ekonomski prikaz, Zagreb 1946, 378 str.; Trst problem dana, Zagreb 1951, 184 str.

³⁵ Lojze BERCE, Budućnost Trsta u svetlu njegove prošlosti, Tragedija jedne luke i jednog naroda pod Italijom, Beograd 1946, 248 str.

³⁶ Lavo ČERMELJ, Slovenci in Hrvati pod Italijo med obema vojnama, Ljubljana 1965, (v ital., Trst 1974), 355 str.

³⁷ Istra — prošlost, sadašnjost, Zagreb 1969, 240 str.

³⁸ Božo MILANOVIČ, Hrvatski narodni preporod u Istri, knj. 2, 1883—1973, Pazin 1973, 673 str.

³⁹ Tone PERUŠKO in drugi, Knjiga o Istri, Zagreb 1968, 214 str.

⁴⁰ Ferdo ČULINOVIČ, Riječka država, Od Londonskog pakta i Danunciade do Rapalla i aneksije Italiji, Zagreb 1953, 260 str.

⁴¹ Petar STRČIČ, O Rijeci od 1918. do 1921. godine, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXI/1981, str. 129—146.

⁴² Milica KACIN-WOHINZ, Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo, 1918—1921, Maribor 1972, 468 str.; Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921—1928, Koper—Trst 1977, 561 str.

⁴³ Tone FERENC, Milica KACIN-WOHINZ, Tone ZORN, Slovenci v zamejstvu, Pregled zgodovine 1918—1945, Ljubljana 1974, 326 str.

v Zgodovini Slovencev in v italijanščini z dokumenti.⁴⁴ Tržaški Slovenec J. Pirjevec⁴⁵ je objavil v italijanščini pregled kulturne in politične zgodovine Slovencev v Trstu, o nacionalnem vprašanju primorskih Slovencev med vojnama je pisal S. Vilhar,⁴⁶ deloma upošteva to razdobje tudi K. Šiškovič.⁴⁷ D. Šepić⁴⁸ je objavil pregled borbe istrskih Hrvatov, V. Vremec⁴⁹ opisuje Slovensko Istro, Reko med vojnama pa E. Milak.⁵⁰ Pomemben je izbor dokumentov o političnem položaju in etničnem sestavu v Istri.⁵¹ Posebno uporaben je Primorski slovenski biografski leksikon,⁵² ki izhaja v Gorici. Kronologijo dogodkov za celo dvajsetletje je objavila M. Kacin-Wohinz,⁵³ za Istro pa A. Giron,⁵⁴ vendar sta obe osredotočeni na dogodke iz delavskega in antifašističnega gibanja.

Med splošna dela štejem tudi avtobiografska, spominska dela, ki obravnavajo širšo tematiko, čeprav so osredotočena na gibanje, kateremu je avtor pripadal; pogosto upošteva tudi dokumentarno gradivo. Spomine so objavili delavski in komunistični voditelji: H. Tuma⁵⁵ (že pred vojno), I. Regent,⁵⁶ R. Golouh,⁵⁷ A. Benussi,⁵⁸ J. Vergan.⁵⁹ Med protagonisti narodnega in kulturnega gibanja so objavili spomine E. Besednjak,⁶⁰ ki opisuje bolj splošne do-

⁴⁴ Milica KACIN-WOHINZ, *Slovinci v Italiji med dvema vojnama*, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979; str. 705—726; *La minoranza sloveno-croata sotto l'Italia fascista*, Quaderni, Rovigno, VIII, 1985, str. 89—143 in v: *Le minoranze etniche europee di fronte al razzismo ed al fascismo*, Aosta 1985, str. 133—151.

⁴⁵ J. PIRJEVEC, *Introduzione alla storia culturale e politica slovena a Trieste* nel 900, Trieste 1983, 213 str.

⁴⁶ Srečko VILHAR, *Primorski Slovenci in nacionalno vprašanje v obdobju 1918—1945*, Obala, Koper, 1971, št. 10—11, str. 23—34.

⁴⁷ Karel ŠIŠKOVIČ, *Znano in neznano o slovenskem vprašanju v Italiji*, Trst 1984, 103 str.

⁴⁸ Dragovan ŠEPIĆ, *Borbe istarskih Hrvatov za nacionalnu ravnopravnost i priključenje Istre Hrvatskoj i Jugoslaviji*, Pregled 1868—1945, Istarski mozaik, Pula, 6/1968, št. 4, str. 181—196; *Borba istrskih Hrvatov i Slovenaca za slobodu i ujedinjenje od narodnog preporoda do oslobođenja*, Nastava povijesti, Zagreb, 1968—69, št. 9, str. 45—61.

⁴⁹ Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper 1976, 752 str.

⁵⁰ Enes MILAK, *Rijeka u međuratnom razdoblju — prilog istraživanju*, Argumenti, Rijeka, 1—2, 1983, str. 17—26.

⁵¹ Vjekoslav BRATULIĆ, *Izbor dokumenata o etničkom sestavu i političkim prilikama Istre*, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, IV/1957, str. 229—480.

⁵² *Primorski slovenski biografski leksikon*, Gorica, 1974—1985, zv. 1—11.

⁵³ Alenka NEDOG, Milica KACIN-WOHINZ, *Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1918—1929*, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, V/1965, str. 161—238; *Ibid.*, 1930—1941, Ljubljana 1967, 177 str.

⁵⁴ Antun GIRON, *Pod crvenom zastavom 1919—1969*, Rijeka 1969, 54 str.

⁵⁵ Henrik TUMA, *Iz mojega življenja*, Spomini, misli in izpovedi, Ljubljana 1937, 478 str.

⁵⁶ Ivan REGENT, *Spomini*, Ljubljana 1967, 341 str.

⁵⁷ Rudolf GOLOUH, *Pol stoletja spominov*, Ljubljana 1966, 420 str.

⁵⁸ Andrea BENUSSI, *Ricordi di un combattente istriano*, Zagreb 1951, 170 str.; *La mia vita per un'idea*, Monografie, Rovigno 3, 1973, 132 str.; *Uspomene jednog borca*, Rijeka 1954, 120 str.

⁵⁹ Jože VERGAN, *Od Marezig do Madrida*, Ljubljana 1962, 326 str.

⁶⁰ Engelbert BESEDNJAK, *Buditelj in voditelj naroda Virgilu Ščeku v spomin*, Novi list, Gorica, VII—IX/1958—1960.

godke kot svoje življenje, B. Milanović,⁶¹ L. Čermelj,⁶² P. Hočevar,⁶³ F. Bevk,⁶⁴ L. Jurca,⁶⁵ F. Mikuletič⁶⁶ in H. Močnik.⁶⁷ O ilegalnem narodno-revolucionarnem odporu ter o življenju v fašističnih zaporih so pisali V. Španger,⁶⁸ D. Sardorč,⁶⁹ A. Sfiligoj⁷⁰ in V. Ladavac.⁷¹

Parcialna dela, zgodovinska in spominska, razprave, pregledi, članki, zbirke dokumentov, ki obravnavajo posamezno gibanje, posamezne probleme, dogodke, ožja razdobja ali območja, so objavljena v najrazličnejših zbornikih in revijah in vseh seveda ni mogoče naštetih v tem kratkem prispevku.

IV. V posebno skupino uvrščam dela o povojni problematiki, prevratu, italijanski okupaciji in revolucionarnih dogodkih. Poleg že omenjene kompleksne obdelave Slovencev pod italijansko zasedbo M. Kacinove in Kermavnerjeve kritike z naslovom *Temeljni problemi povojne primorske politične zgodovine*, so o posameznih problemih pisali: D. Kermavner⁷² o tržaški misiji v Benetke, D. Šepič⁷³ o Trstu v prevratnih dneh in odborih Narodnega sveta v Istri, D. Klen⁷⁴ in B. Krizman⁷⁵ o italijanski okupaciji Istre, D. Nečak⁷⁶ je

⁶¹ Božo MILANOVIĆ, *Moje uspomene (1900—1976)*, Pazin 1976, 219 str.

⁶² Lavo ČERMEJ, *Spomini na moja tržaška leta*, Ljubljana 1969, 169 str.; *Med prvim in drugim tržaškim procesom*, Ljubljana 1972, 247 str.; *Ob tržaškem procesu 1941*, Ljubljana 1962, 127 str.

⁶³ Pavla HOČEVAR, *Pot se vije*, Trst 1964, 164 str.

⁶⁴ France BEVK, *Mrak za rešetkami*, Koper 1958, 122 str.

⁶⁵ Leopold JURCA, *Moja leta v Istri pod fašizmom*, Spomini, Ljubljana 1978, 103 str.

⁶⁶ Mikula LETIČ (Fortunat MIKULETIČ), *Internatit*, Gorica 1974, 194 str.

⁶⁷ Hubert MOČNIK, *Spomini in izkustva*, Gorica 1971, 260 str.

⁶⁸ Vekoslav ŠPANGER, *Bazoviški spomenik*, Trst 1965, 159 str.

⁶⁹ Dorče SARDOČ, *Tigrova sled*, *Pričevanje o uporih primorskih ljudi pod fašizmom*, Trst 1983, 310 str.

⁷⁰ Avgust SFILIGOJ, *Boj Slovencev pod fašizmom za narodne pravice*, *Pričevanja*, Gorica 1985, 221 str.

⁷¹ Vjekoslav LADAVAC, *Moji zatvori*, Pula 1983, 212 str.

⁷² Dušan KERMAVNER, *Temeljni problemi primorske politične zgodovine*, (zlasti v letih 1918—1921) Ljubljana 1977, 122 str.; *Ko je pretilo razkosanje Slovenije*, *Sodobnost*, Ljubljana 1965, št. 4, str. 315—328; *Še o pripomoči k italijanski zasedbi Trsta jeseni 1918*, *Sodobnost*, Ljubljana 1967, št. 4, str. 314—324; *Še enkrat o italijanski okupaciji Trsta*, *Delo*, Ljubljana 28. VII. 1969. Glej tudi: *Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«*, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XVIII—XIX/1978—1979, str. 69—107, XX/1980, str. 95—105.

⁷³ Dragovan ŠEPIČ, *Raspad Austro-Ugarske i Trst*, *Jadranski zbornik*, Pula, II/1956, str. 169—197; *Tržaški Slovenci v dneh razpada Avstroogrške*, *Primorski dnevnik*, Trst, 22. XII. 1968; *Odbori narodnog vijeća SHS u Puli i Istri*, *Istra*, Pula, 16/1978, št. 1—2, str. 82—90.

⁷⁴ Danilo KLEN, *Saopštenja i izvještaji talijanske vojne obaveštajne službe o Istri u 1919. godini*, *Pazinski memorijal*, Pazin, 9, 1979, str. 287—331.

⁷⁵ Bogdan KRIZMAN, *Gradja o talijanskoj okupaciji Rijeke, Istre i Hrvatskog Primorja*, 1918 g., *Jadranski zbornik*, Pula I/1965, str. 225—269; *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadranu 1918. godine*, *Anali Jadranskog instituta JAZU*, Zagreb, I, 1956, str. 83—114; *Talijanska okupacija na Jadranu i misija A. Tresić-Pavičića 1918. godine*, *Pomorski zbornik*, Zadar, 5, 1967, str. 643—669.

⁷⁶ Dušan NEČAK, *Pisarna za zasedeno ozemlje; Položaj na Slovenskem Primorju v luči Pisarne za zasedeno ozemlje do novembra 1920*, *Kronika*, Ljubljana, XX/1972, št. 2, str. 101—106, 3, str. 158—162.

opisal Pisarno za zasedeno ozemlje, B. Marušič⁷⁷ prevratne dni na Goriškem, M. Marjanovič⁷⁸ akcije za izgon Italijanov; B. Stulli⁷⁹ je izdal nekaj dokumentov o letu 1918 v Istri, L. Lubiana⁸⁰ je opisal politično življenje v Istri po prvi vojni, Strčić^{80a} Reko leta 1918.

Bogata je literatura o revolucionarnih dogodkih v prvih povojnih letih, med okupacijo in hitro po aneksiji. O revolucionarnih poskusih in slovenskih socialistih leta 1918 je pisala M. Kacin-Wohinz,⁸¹ o revolucionarnem gibanju v Istri je pisal F. Čulinovič,⁸² o Labinski republiki je izšel posebni zbornik.⁸³ Poleg Čulinoviča⁸⁴ so o njej pisali še Scotti in Giuricin⁸⁵ ter J. Jelinčić,⁸⁶ o proštinskem uporu M. Bertoša⁸⁷ in Buršič,⁸⁸ J. Kramar⁸⁹ pa o mrežganskem uporu s širšim orisom razmer v Slovenski Istri. V. Bratulič⁹⁰ je objavil razpravi z dokumenti o revolucionarnih dogodkih v Istri, G. Scotti⁹¹ in L. Kar-

⁷⁷ Branko MARUŠIČ, Na Primorskem ob razpadu Avstro-Ogrske, Jadranski koledar 1967, Trst, str. 153—159; Kronika, Ljubljana, 28/1980, št. 1, str. 32—42; Na Goriškem v drugi polovici leta 1918, Primorski dnevnik, Trst, 1964, št. 38—45; Dokumenti iz »prevratnih dni«, Goriška srečanja, Nova Gorica, 1968, št. 15—16, str. 68—71; Deset številok »Goriške straže« leta 1918, Primorski dnevnik, Trst, 1964, št. 34—35.

⁷⁸ Milan MARJANOVIČ, Protiv okupatora, Akcija za izbacivanje Talijana iz naših krajeva 1920. godine, Rijeka 1952, 48 str.

⁷⁹ Bernard STULLI, Prilozi gradji za historiju 1918-e u Istri i Trstu, Vijesnik historijskog arhiva u Rijeci, V/1959, str. 463—507; Nova gradja za historiju 1918. godine u Istri i Rijeci, Vijesnik historijskog arhiva u Rijeci, Rijeka XIII/1968, str. 149—179.

⁸⁰ Lucio LUBIANA, La vita politica istriana nel primo dopoguerra, Quaderni, Rovigno, VI, 1981, str. 103—174.

^{80a} Petar STRČIČ, O nekim problemima Rijeke 1918, Jugoslovenski istorijski časopis, 1986, št. 3—4, str. 123—133.

⁸¹ Milica KACIN-WOHINZ, Revolucionarna preusmeritev v Julijski krajini po prvi svetovni vojni, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VII/1967, str. 323—341; Revolucionarno gibanje v Julijski krajini v letih 1920—1921, Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972, str. 223—248; Tržaški slovenski socialisti v letu 1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XVII/1977, str. 105—121.

⁸² Ferdo ČULINOVIČ, Revolucionarni pokret u Istri 1921., Zagreb 1951, 244 str.

⁸³ Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972 (1979. je izšla v italijanščini), 414 str.

⁸⁴ Ferdo ČULINOVIČ, »Labinska republika« (Analiza pokreta u Istri iz 1921), Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972, str. 1—22.

⁸⁵ Giacomo SCOTTI — Luciano GIURICIN, La repubblica di Albona e il movimento dell'occupazione delle fabbriche in Italia, Rovigno 1971, 188 str.

⁸⁶ Jakov JELINČIČ, Proces protiv labinskih rudara pred Okružnim sudom u Puli od 16. studenog do 3. prosinca 1921, Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972, str. 287—314.

⁸⁷ Miroslav BERTOŠA, Proština 1921, Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre, Pula 1972, 150 str.

⁸⁸ Herman BURŠIČ, Dogadjaji u Proštini 1921. godine, Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972, str. 349—361.

⁸⁹ Jože KRAMAR, Marezige, trdnjava slovenstva v Istri 1861—1930, Koper 1982, 396 str.

⁹⁰ Vjekoslav BRATULIČ, Elementi revolucionarnosti u radničkom pokretu u Puli 1920. godine, Jadranski zbornik, Pula, I/1956, str. 271—304; Odjeci oktobarske revolucije u Istri, Ibid., II/1957, str. 5—31.

⁹¹ Giacomo SCOTTI, Gennaio 1920 lo sciopero di Pola e la »Battaglia di Dignano«, Quaderni, Rovigno, I, 1971, str. 191—224; Pola millenovecentoventi, Quaderni, Rovigno, IV, 1977, str. 7—73.

powitz⁹² sta pisala o revolucionarnih dogodkih v Puli in okolici v letih 1919—1920.⁹³ O revolucionarnih dogodkih in začetkih komunističnega gibanja na Primorskem v letih 1918—1921 so objavljeni tudi integralni dokumenti v zbirki Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem.⁹⁴

Omenjena literatura je v glavnem grajena na primarnih virih in prav za prvo povojno razdobje lahko rečemo, da je najbolje obdelano.

V. Osrednja problematika primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov pod Italijo je gotovo politika italijanske države do narodne manjšine, to je politika raznarodovanja. Številna dela o tem so bila napisana že pred drugo vojno in kmalu po njej, sicer pa to tematiko vsebujejo vsa že omenjena splošna dela in velika večina parcialnih problemskih raziskav. Že omenjeno delo Čermelja, Slovenci in Hrvati pod Italijo, ki je izšlo tudi v angleščini in italijanščini, sistematično obravnava vsa področja raznarodovanja od uprave, cerkve in šole do procesov pred posebnim sodiščem za zaščito države. Čermeljevi sta tudi zbirki že omenjenih dokumentov o raznarodovanju⁹⁵ ter dokumentov o politiki škofa Santina do Slovencev.⁹⁶ O splošnem raznarodovanju Slovencev in Hrvatov je pisal tudi V. Rapotec,⁹⁷ o politični bonifikaciji Istre M. Korlević.⁹⁸ Več je del, ki obravnavajo posamezne veje raznarodovalnega pritiska. F. Barbalić in I. Mihovilović⁹⁹ sta izdala kratek pregled zatiranja hrvaškega šolstva in cerkve v Istri, M. Žerjav¹⁰⁰ pa slovenskega šolstva. I. Juvancič¹⁰¹ je v več delih opisal slovensko duhovščino pod fašizmom in posebej fašistično linijo goriškega nadškofa Margottija, H. Mezulić¹⁰² fašistični teror, L. Čermelj¹⁰³ požig Narodnega doma v Trstu.

Drugačna so dela o fašizmu in njegovi politiki. M. Kacin-Wohinz¹⁰⁴ obravnava vzpon fašizma v Julijski krajini, fašistične programe raznarodovanja in

⁹² Ljubinka KARPOWICZ, Štrajk u Puli 1919—1920, Historija, Rijeka 5/1982—84, str. 127—144.

⁹³ Referati s posveta »Revolucionarna gibanja u Puli 1918« so v Istra, Pula, 1978, št. 1—2, str. 82—148.

⁹⁴ Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919—1921, Ljubljana 1980 (Julijska krajina je pod črko B, str. 307—530).

⁹⁵ Italian Genocide Policy Against the Slovenes and the Croates a selection of documentes, Beograd 1954, 199 str.

⁹⁶ Lavo ČERMELJ, Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste-Capodistria, Ljubljana 1953, 154 str.

⁹⁷ Vinko RAPOTEC, Praksa Italije s Slovenci in Hrvati (1918—1940), Koper 1952, 74 str.

⁹⁸ Milivoj KORLEVIĆ, Taljanska »politička bonifikacija« u Istri, Jadranski zbornik, Pula, I, 1956, str. 305—314.

⁹⁹ Fran BARBALIĆ — Ive MIHOVILOVIĆ, Proscription du slovène et du croate des écoles et des églises sous la domination italienne (1918—1943), Zagreb 1945, 28 str.

¹⁰⁰ Milan ŽERJAV, Uničenje slovenskega šolstva pod fašizmom s posebnim ozirom na Slovensko Istro, Obala, Koper, 24, 1974, str. 43—44.

¹⁰¹ Ivo JUVANČIČ, gl. op. 150; Goriški nadškof Carlo Margotti izvajalec linije sporazuma Pij XI — Mussolini, Goriški letnik, Nova Gorica, 3, 1978, str. 51—82.

¹⁰² Hrvoje MEZULIĆ, Fašizam krstitelj i palikuća, Zagreb 1946, 111 str.

¹⁰³ Lavo ČERMELJ, Ob petdesetletnici požiga Narodnega doma v Trstu, Kronika, Ljubljana, 18, 1970, str. 97—104.

¹⁰⁴ Milica KACIN-WOHINZ, Vzpon fašizma in slovensko-hrvatska narodna organizacija v Julijski krajini, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, VII/1975,

odnos italijanske države do jugoslovanske manjšine, P. Strčić¹⁰⁵ fašizem v Istri med vojnama, L. Čermelj¹⁰⁶ opisuje fašistični plebiscit leta 1929 na Goriškem. O fašizmu z raznih vidikov so pisali O. Mandić,¹⁰⁷ I. Mihovilović¹⁰⁸ in D. Sedmak,¹⁰⁹ zadnji se je doslej edini lotil fašistične organizacije med Slovenci. O fašizaciji in militarizaciji šolstva v Istri je pisal T. Crnobori.¹¹⁰ Izjemen je prispevek o Slovencih in Hrvatih v italijanskih kolonijah, ki sta ga objavila S. Vilhar in A. Klun.¹¹¹ O italijanski obveščevalni službi je pisal D. Klen.¹¹² Pomembne so zbirke dokumentov o posameznih vejah raznarodovanja: V. Bratulić¹¹³ je izdal dokumente o iztrebljanju hrvaških šol, D. Klen¹¹⁴ o duhovščini v Istri, I. Mihovilović¹¹⁵ o italijanski kolonizaciji v Julijski krajini. Raznarodovanje na gospodarskem področju je vključeno tudi v tista dela, ki obravnavajo gospodarsko zgodovino. Zelo uporaben je seznam vseh procesov proti Slovencem in Hrvatom pred posebnim fašističnim sodiščem,¹¹⁶ ki vsebuje osnovne podatke obtožencev, vzete iz italijanske publikacije Aula IV. Dokumentaren je dnevnik iz fašističnih zaporov M. Škrapa.¹¹⁷ L. Legiša¹¹⁸ je prikazal reakcijo slovenskih pisateljev do fašističnega zatiranja v Julijski krajini.

št. 1, str. 99—111; Fašistični programi raznarodovanja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, XXII/1982, str. 151—167; Odnos italijanske države do državljanov slovenske in hrvaške narodnosti med vojnama, Borec, Ljubljana, XXXVI/1984, št. 10, str. 584—593.

¹⁰⁵ Petar STRČIČ, Fašizam u Istri i Rijeci izmedju dva svijetska rata i radovi O. Mandića, Pazinski memorijal, Pazin, 13, 1984, str. 115—124.

¹⁰⁶ Lavo ČERMELJ, Fašistični plebiscit 1929 na Goriškem, Bori, Koper, I/1955, št. 2, str. 68—91.

¹⁰⁷ Oleg MANDIČ, Istra i Rijeka u Mussolinijevim govorima i spisima, Pazinski memorijal, Pazin, 9, 1979, str. 267—286; Marginalije uz opatijske memoare fašističkog skvadraste, Dometi, Rijeka, 5—7, 1977, str. 69—107.

¹⁰⁸ Ive MIHOVILOVIĆ, Antijugoslovanski imperializam — bitna komponenta talijanskog fašizma, Pazinski memorial, Pazin, 8, 1978, str. 49—62; Jedikovka prefekta Cimaronia, Istra, Pula, 13, 1975, št. 8, str. 47—52.

¹⁰⁹ Drago SEDMAK, Ustanovitev vladne stranke na Goriškem 1922., Goriški letnik, Nova Gorica, 6, 1979, str. 115—136; Fašistična stranka v Gorici do razkosanja Goriške pokrajine I. 1923, Jadranski koledar, Trst, 1979, str. 180—197.

¹¹⁰ Tone CRNOBORI, Fašizacija i militarizacija školstva u Istri izmedju dva svjetska rata, Pazinski memorijal, Pazin, 9, 1979, str. 225—232.

¹¹¹ Srečko VILHAR — Albert KLUN, Primorski Slovenci in istrski Hrvati v italijanskih kolonijah pred drugo svetovno vojno, Jadranski koledar 1971, Trst, str. 219—241.

¹¹² Danilo KLEN, Talijanska obaveštajna služba u bivšoj Julijskoj krajini, Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, Reka, 21, 1977, str. 125—184, 22, 1978, str. 59—118.

¹¹³ Vjekoslav BRATULIĆ, Dokumenti o obrani i istrebljivanju hrvatskih škola u Istri pod Italijom, Zagreb 1955, 96 str.

¹¹⁴ Danilo KLEN, Neki dokumenti o svećenstvu u Istri izmedju dva rata, Zagreb 1955, 103 str.

¹¹⁵ Ive MIHOVILOVIĆ, Talijanska kolonizacija Julijske krajine, Anali Jadranskog instituta, JAZU, Zagreb, I, 1956, str. 117—154.

¹¹⁶ Vsi procesi proti Slovencem in Hrvatom ter drugim antifašistom iz Julijske krajine pred fašističnim posebnim tribunalom, 1927—1943, Iz knjige Aula IV, Trst 1970, 125 str.

¹¹⁷ Milko ŠKRAP, Dnevnik in Spominska knjiga iz fašističnih zaporov, Trst 1977, 47 str.

¹¹⁸ Lino LEGIŠA, Odgovor slovenskih pisateljev na fašistično zatiranje, Pazinski memorial, Pazin, 9, 1979, str. 241—246.

V neposredni zvezi z raznarodovalno in zatiralsko politiko fašizma so raziskave o notranjem razvoju slovenske in hrvaške skupnosti v tem razdobju. Ta razvoj, ki ga lahko označimo pod skupnim naslovom narodno in razredno gibanje, je bil po eni strani posledica raznarodovanja in nasilja, po drugi pa je spodbujal raznarodovalne metode in represije. S tega vidika ga tudi periodiziramo na dobo, ko so manjšini še dopuščene legalne inštitucije in na dobo, ko se gibanje umakne v popolno ilegalno in se odpor proti raznarodovanju poistoveti z antifašizmom.

VI. Za prvo razdobje, ki sega od 1921 do 1928, je historiografijo mogoče deliti po problematiki: politična, kulturna, prosvetna, cerkvena, ne glede na to, da zlasti zadnja sega tudi v naslednje razdobje. Stališča slovensko-hrvaških političnih strank, njihovih poslancev v rimskem parlamentu in dvojne parlamentarne volitve je obdelala M. Kacin-Wohinz,¹¹⁹ politične stranke in volitve v Istri pa V. Bratulić.¹²⁰ Gibanje narodnjaške mladine v Trstu je opisal M. Škrap,¹²¹ dijaške organizacije v Idriji L. Božič,¹²² o mladini v Slovenski Istri obstaja poseben zbornik.¹²³ I. Juvančič¹²⁴ je dal pregled odnosa Slovencev in Hrvatov do Italije in Jugoslavije.

Kulturno problematiko obravnavajo številni krajši zapisi, celovitega pregleda, kakršnega že imamo za politične razmere tega časa, še nimamo. Splošnega značaja je delo M. Poldini-Debeljuhove¹²⁵ v italijanščini o odnosih med italijansko in slovensko kulturo na Primorskem. O kulturnem življenju Slovencev ter o slovenski knjigi pod fašizmom je pisal F. Bevk,¹²⁶ o prosvetnih

¹¹⁹ Milica KACIN-WOHINZ, *Il movimento nazionale sloveno-croato durante l'opposizione dell'Aventino (1924—1925)*, Quaderni, Rovigno, IV, 1977, str. 75—112; O stališčih političnih strank Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini po priključitvi dežele Italiji, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXI/1981, str. 101—112 (v ital. Quaderni Rovigno, VI, 1981—1982, str. 215—308); *Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski krajini 1921—1924*, *Prispevki*, V/1965, str. 3—160; *Poslanci Jugoslavenske narodne stranke v italijanskem parlamentu v predfašistični dobi*, *Prispevki*, XIV/1974, str. 109—136.

¹²⁰ Vjekoslav BRATULIĆ, *Političke stranke u Istri 1918—1923*, Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972, str. 155—190; *Neravna borba*, *Riječki list*, Rijeka, 1953, št. 281; *Deklaracija zastupnika »Jugoslovenske narodne stranke« u talijanskem parlamentu 21. VI. 1921*, *Jadranski zbornik*, Pula, VIII/1970—72, 1973, str. 235—245.

¹²¹ Milko ŠKRAP, *Uporna mladina*, Trst 1971, 202 str.

¹²² Lado BOŽIČ, *V mladih vrstah pred pol stoletja*, *Idrijski razgledi*, Idrija, XX/1975, št. 1—2, str. 33—45; *Dijaške organizacije v Idriji*. *Ibid.*, XVII/1972, št. 3—4, str. 99—115, XVIII/1973, št. 1, str. 1—15, št. 2, str. 67—85, št. 3—4, str. 125—164, XIX/1974, št. 12, str. 51—63, št. 3—4, str. 132—144.

¹²³ *Napredna mladina slovenske Istre v letih 1919—1947*, Koper 1985, 385 str.

¹²⁴ Ivo JUVANČIČ, *Odnos primorskih Slovencev do Italije in stare Jugoslavije*, *Srečanja*, Nova Gorica, 19, 1969, str. 40—50; *Južnotirolski Nemci in primorski Slovenci v odnosu do Italije*, *Problemi*, Ljubljana, 1967—1968, št. 57, str. 1199—1222, št. 58, str. 1360—1377, št. 59—60, str. 1592—1621.

¹²⁵ Mara DEBELJUH-POLDINI, *Rapporti tra la cultura italiana e quella slovena nel Litorale (1900—1940)*, Trieste 1973, 47 str.

¹²⁶ France BEVK, *Kulturni život u Slovenačkom Primorju*, *Slovensko bratstvo*, Beograd 1947, str. 450—454; *Boj za slovensko knjigo*, *Obzornik*, Ljubljana, V, 1950, str. 426—428; *Naše knjige pod fašizmom*, *Goriški zbornik* 1947—1957, Nova Gorica 1957, str. 43—48.

društvih in Goriški Mohorjevi družbi L. Čermelj,¹²⁷ o slovenski knjigi pod fašizmom B. Marušič.¹²⁸ O šolstvu v Istri sta pisala Car Emin¹²⁹ in De Marin,¹³⁰ poleg V. Bratulića,¹³¹ ki opisuje tudi istrsko levo inteligenco. Šolstvo na Reki je obdelal M. Čop.¹³² D. Pahor¹³³ je opisal razvoj slovenskega osnovnega šolstva, biografije slovenskih učiteljev je objavil A. Šavli.¹³⁴ V Trstu je izšel Prosvetni zbornik,¹³⁵ ki obravnava vse kulturniške panoge, vendar obsega samo današnje tržaško in le deloma tudi goriško ozemlje v Italiji. O zborovski pesmi na Primorskem je izšla knjiga I. Jelerčiča,¹³⁶ o glasbeni kulturi v Trstu pa delo A. Rojca.¹³⁷ Posebej je opisana tudi zgodovina tržaškega planinskega društva izpod peresa D. Jeliničiča¹³⁸ in zgodovina telesne kulture Slovencev v Italiji A. Rupla.¹³⁹ Pregled razvoja telovadbe na Vipavskem je objavil S. Sluga.¹⁴⁰ Bolj sistematično je obdelana slovenska publicistika. O slovenskem knjižničarstvu je pisal S. Vilhar,¹⁴¹ bibliografijo slovenskega tiska sta sestavila Koleričeva in Pertot¹⁴² v Trstu, bibliografijo periodike pa M. Šalamun.¹⁴³ O hrvaškem

¹²⁷ Lavo ČERMELJ, Društveno življenje v Slovenskem Primorju med obema vojnama, Obzornik, Ljubljana, V, 1950, str. 448—451; Goriška Mohorjeva družba v luči italijanskih uradnih spisov, Koledar družbe Sv. Mohorja, Celje, 1955, str. 71—80; 40-letnica prisilne ukinitve Edinosti, Primorski dnevnik, 22. XII. 1968.

¹²⁸ Branko MARUŠIČ, Slovenska knjiga pod fašizmom, Goriška srečanja, Nova Gorica, 2, 1967, št. 6, str. 42—44.

¹²⁹ Viktor Emin CAR, Moje uspomene na »Družbu Sv. Cirila i Metoda za Istru«, Zagreb 1953, 141 str.

¹³⁰ Mate DE MARIN, Hrvatsko školstvo u Istri izmedju dva svjetska rata, Sisak 1972, 223 str.

¹³¹ Vjekoslav BRATULIĆ, gl. op. 113; Lijeva istarska inteligencija 1918—1945, Riječka revija, Rijeka, XVI/1967, št. 2—3, str. 182—209; Istarska inteligencija u emigraciji v Mladen Iveković, Hrvatska lijeva inteligencija 1918—1935, Zagreb 1970, str. 115—125.

¹³² Milivoj ČOP, Riječko školstvo izmedju dva rata, Argumenti, Rijeka, 1—2, 1983, str. 104—124.

¹³³ Drago PAHOR, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, Osnovna šola na Slovenskem, Ljubljana 1970, str. 235—238.

¹³⁴ Andrej ŠAVLI, Vrsta skozi čas, Obrazi koprsko-goriške generacije slovenskih učiteljev, Primorski dnevnik, Trst, 1977, št. 219—303.

¹³⁵ Prosvetni zbornik, 1868—1968, Trst 1970, 323 str.

¹³⁶ Ivo JELERČIČ, Pevsko izročilo Primorske, Slovenska zborovska pesem na Primorskem do druge svetovne vojne, Trst 1980, 220 str.

¹³⁷ Aleksander ROJC, Cultura musicale degli sloveni a Trieste dal 1884 all'avvento del fascismo, Trieste 1978, 100 str.

¹³⁸ Dušan JELINIČIČ, Zgodovina Slovenskega planinskega društva Trst, 1904—1984, Trst 1984, 190 str.

¹³⁹ Aldo RUPEL, Telesna kultura med Slovenci v Italiji, zgodovina, popis dejavnosti društev, Trst 1981, 199 str.

¹⁴⁰ Stanislav SLUGA, Razvoj telovadbe na Vipavskem do leta 1928, Srečanja, Nova Gorica, 5, 1970, št. 23—24, str. 71—73.

¹⁴¹ Srečo VILHAR, Prerez zgodovine slovenskih knjižnic in knjižničarstva na Primorskem, Študijska knjižnica v Kopru, 1951—1961, Koper 1961, str. 5—24.

¹⁴² Antonia KOLERIČ — Marjan PERTOT, Bibliografija slovenskega tiska v Italiji med dvema vojnama, 1918 — 30. IV. 1945, Narodna in študijska knjižnica, Trst 1966, 97 str.

¹⁴³ Miša ŠALAMUN, Slovensko primorsko časopisje, Študijska knjižnica v Kopru, 1951—1961, Koper 1961, str. 25—107.

tisku v Istri in Trstu so pisali B. Milanović,¹⁴⁴ A. Iveša¹⁴⁵ in P. Strčić,¹⁴⁶ o italijanskem tisku v Istri pa L. Giuricin.¹⁴⁷

Iz cerkvene zgodovine obstoja zgodovina Goriške nadškofije R. Klinca,¹⁴⁸ ki obsega širše razdobje, isti avtor je opisal tudi primorsko duhovščino pod fašizmom in Goriško Mohorjevo družbo. O jugoslovanski duhovščini v Istri¹⁴⁹ je izšel kratek pregled v Zagrebu, o primorski duhovščini pod Italijo in o škofu Fogarju je pisal I. Juvančič,¹⁵⁰ L. M. Golia¹⁵¹ pa o borbi duhovščine za slovenščino. Biografijo goriškega nadškofa F. B. Sedeja je napisal nečak J. Sedej,¹⁵² o nadškofu je pisal še I. Juvančič,¹⁵³ nekaj dokumentov o fašističnem preganjanju nadškofa Sedeja je objavila M. Kacin-Wohinz.¹⁵⁴

VII. Posebno skupino predstavlja gospodarska, socialna in upravna zgodovina, čeprav se v marsičem prepleta tako z narodnim gibanjem kot z raznarodovanjem. Za to tematiko je sorazmerno malo raziskav, več jih je za Istro kot za Primorsko. O ekonomskih in socialnih vprašanjih v Istri do leta 1923 sta pisala J. Medarič¹⁵⁵ in E. Vlajčić,¹⁵⁶ o kmetijstvu in kolonatu v Istri M. Legović,¹⁵⁷ H. Buršič-M. Mikolič,¹⁵⁸ B. Marušič¹⁵⁹ in J. Šegota.¹⁶⁰ D. Milotti¹⁶¹

¹⁴⁴ Božo MILANOVIĆ, Trščanska hrvatska štampa izmedju dva rata s osvrtno na Istru, Pazinski memorijal, Pazin, 2, 1970, str. 129—147.

¹⁴⁵ Ante IVEŠA, Trščanska hrvatska štampa izmedju dva rata, Pazinski memorijal, Pazin, 2, 1970, str. 149—162.

¹⁴⁶ Petar STRČIĆ, Novinarstvo Hrvata u Istri do 1947. godine, Istarski mozaik, Pula, 4, 1968, št. 4, 210—234.

¹⁴⁷ Luciano GIURICIN, La stampa italiana in Istria, Pazinski memorijal, Pazin, 2, 1970, str. 163—189.

¹⁴⁸ Rudolf KLINEC, Zgodovina goriške nadškofije, 1751—1951, Gorica 1951, Primorska duhovščina pod fašizmom, Gorica 1969, 106 str.; Zgodovina Goriške Mohorjeve družbe, Gorica 1967.

¹⁴⁹ Jugoslavenske duhovenstva v Istri pri italijanskoj vlasti, Zagreb 1946, 33 str.

¹⁵⁰ Ivo JUVANČIĆ, Primorska duhovščina pod Italijo, Srečanja, Nova Gorica, 5, 1970, št. 23—24, str. 33—36; Fašistična ofenziva proti dr. A. Fogarju, škofu v Trstu, Goriški letnik, Nova Gorica, 2, 1975, str. 101—116; Goriška duhovščina v spopadu s fašizmom, Znamenja, Celje, 1976, št. 5, str. 408—426, št. 6, str. 520—543.

¹⁵¹ Ludvik Modest GOLIA, Primorska duhovščina v borbi za slovenščino, Nova pot, Ljubljana, 15, 1963, str. 286—289.

¹⁵² Josip SEDEJ, Dr. Frančišek Borgia Sedej, Zagreb 1971, 77 str.

¹⁵³ Ivo JUVANČIĆ, Dr. Frančišek Borgia Sedej in fašizem, Goriški letnik, Nova Gorica, 1, 1974, str. 98—112.

¹⁵⁴ Milica KACIN-WOHINZ, Iz dokumentov o preganjanju goriškega nadškofa mons. Frančiška Borgia Sedeja, Idrijski razgledi, Idrija, XV/1970, št. 3, str. 135—145.

¹⁵⁵ Jura MEDARIĆ, Ekonomski in socijalni odnosi u Istri 1918. do 1923. godine, Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972, str. 191—208.

¹⁵⁶ Emilio VLAJČIĆ, Ekonomska struktura Istre 1918. god., Istarski mozaik, Pula, II/1965, št. 1—2, str. 9—19.

¹⁵⁷ Marko LEGOVIĆ, Stanje u poljoprivredi Istre od 1918. do 1923. godine, Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972, str. 208—221.

¹⁵⁸ Herman BURŠIĆ — Mario MIKOLIĆ, Nemiri u selima Istre u doba svijetske ekonomske krize, Istarski mozaik, Pula, 1967, št. 4—5, str. 189—198; Ekonomsko stanje u Istri 30-tih godina u svijetlu talijanskih dokumenata, Istrski mozaik, Pula, 1966, št. 3—4, str. 152—158. Buršič, Gospodarske prilike istarskog sela izmedju dva svjetska rata i asimilacija »inorodaca«, Dometi, Rijeka, X/1977, št. 5—7, str. 69—81, Pazinski memorijal, Pazin, 9, 1979, str. 169—185.

je objavila prispevke za agrarno zgodovino Istre v letih 1918—1939. O kolonatu na Primorskem so pisali S. Žitko,¹⁶² I. Juvančič¹⁶³ in E. Ferjančič,¹⁶⁴ o zadružništvu na Goriškem in na Tržaškem pa L. Čermelj¹⁶⁵ in F. Juriševič.¹⁶⁶ Obsežno in podrobno je delo M. Waltritscha¹⁶⁷ o slovenskem bančništvu in posojilništvu na Goriškem, ki je izšlo v Gorici tudi v italijanščini. Pogrešamo kompleksnejša dela o agrarnem gospodarstvu in strukturi ter o širšem industrijskem razvoju. Obstaja pa nekaj zgodovinskih pregledov o posameznih industrijskih obratih, med drugim o rafineriji in tovarni papirja na Reki, o tovarni orodja v Batujah, o rudniku v Idriji, o lesni industriji na ilirskobistriškem območju. Posebej manjkajo raziskave o socialnih vprašanjih in strukturah, izjema so delo L. Lubiane^{167a} o razbojništvu v Istri, Mandičev¹⁶⁸ oris osnov socioloških procesov v Istri in A. Rejca¹⁶⁹ spis o demografskih premikih. Tovrstna dela in pregled etnične strukture je izdal že pred drugo vojno L. Čermelj,¹⁷⁰ po vojni pa je opisal politično-upravni razvoj in imenoslovje v Julijski krajini, Beneški Sloveniji in Zadarski pokrajini. M. Korlevič¹⁷¹ je obdelal upravo in sodstvo v Istri, razvoj uprave v Trstu je opisal S. Pahor,¹⁷² B. Čokelj¹⁷³ razvoj

¹⁵⁹ Branko MARUŠIČ, Iz povjesti kolonata u Istri i Slovenskom Primorju, Jadranski zbornik, Pula, 2, 1957, str. 237—279.

¹⁶⁰ Josip ŠEGOTA, Kolonat u Bujštini s osvrtom na poljoprivredu i poljoprivredno zadrugarstvo danas, Zagreb 1955, 95 str.

¹⁶¹ Daniela MILÓTTI, Contributi per un profilo della storia dell'agricoltura istriana tra il 1918 e li 1939, Quaderni, Rovigno, VII, 1984, str. 135—148.

¹⁶² Salvator ŽITKO, Razvoj kolonata v Slovenskem Primorju od antike do II. svetovne vojne, Obala, Koper, 3, 1970, str. 39—45.

¹⁶³ Ivo JUVANČIČ, Italijanska kolonizacija kmečke posesti v Julijski krajini in Ente nazionale per le tre Venezia ter NOB, Srečanja, Nova Gorica, 6, 1971, št. 32, str. 216—217.

¹⁶⁴ Edko FERJANČIČ, Briški koloni, Soča, Nova Gorica, I/1947, št. 4—10.

¹⁶⁵ Lavo ČERMELJ, Ob 40-letnici razpusta Zadružne zveze v Trstu, Jadranski koledar 1969, Trst, str. 107—109.

¹⁶⁶ Fran JURISJEVIČ, Zadružno gibanje na Goriškem med dvema vojnama, Jadranski koledar 1970, Trst, str. 105—112; Obala, Koper, 8, 1971, str. 20—22, 10—11, 1974, str. 43—47; Zadružno gibanje na Tržaškem, Jadranski koledar 1974, Trst, str. 194—200.

¹⁶⁷ Marko WALTRITSCH, Slovensko bančništvo in posojilništvo na Goriškem, Gorica 1982, 467 str.

^{167a} Luciano LUBIANA, Il brigantaggio istriano dopo la prima guerra mondiale (1919—1930), Qualestoria, Trieste, IX/1981, št. 2, str. 98—113.

¹⁶⁸ Oleg MANDIČ, Osnovne odrednice socioloških procesa u Istri pod fašizmom, Pazinski memorijal, Pazin, 8, 1978, str. 39—47.

¹⁶⁹ Albert REJEC, Demografski premiki v širšem obmejnem pasu zahodne Slovenije in dežele Furlanije-Julijske krajine v polstoletju 1910—1961, Jadranski koledar 1972, Trst, str. 154—164.

¹⁷⁰ Lavo ČERMELJ, Julijska krajina, Beneška Slovenija in Zadarska pokrajina, imenoslovje in politično-upravna razdelitev, Ljubljana 1945, 72 str.

¹⁷¹ Milivoj KORLEVIČ, Uprava i sudstvo u Istri od 1918 do 1945, Vjesnik državnog arhiva u Rijeci, II, 1954, str. 19—100.

¹⁷² Samo PAHOR, Upravno politične razdelitve občine Trst, Jadranski koledar 1973, Trst, str. 72—80.

¹⁷³ Bogomir ČOKELJ, Zgodovinski razvoj narodnostnega stanja v Trstu, Trst 1949, 16 str.

narodnostnega stanja v Trstu, S. Murovec¹⁷⁴ pa upravo severnoprimorskih občin. Kar dve razpravi, O. Mandiča¹⁷⁵ in L. Buršiča,¹⁷⁶ obravnavata hrvaško odvetništvo v Istri, medtem ko o drugih stanovih, razen že omenjenega duhovniškega, ni del.

VIII. Historiografija o delavskem in komunističnem gibanju je sorazmerno bogata, vendar tudi tu prednjači že obravnavano revolucionarno razdobje po prvi vojni. Ta tematika je predmet kar dveh znanstvenih inštitucij v Ljubljani in na Reki, njej so posvečeni posebni zborniki in revije, da omenim le zbornike o KPJ, Titu in delavskem gibanju,¹⁷⁷ ki jih izdaja inštitut na Reki in Prispevke za zgodovino delavskega gibanja, ne glede na dejstvo, da ta literatura vsebuje tudi širšo problematiko. Kratek pregled delavskega gibanja in nekaj problemskih razprav je objavil V. Bratulić,¹⁷⁸ medtem ko so Regentovi¹⁷⁹ pregled in drugi zapisi o začetkih komunistične stranke v Trstu spominjskega značaja. Pomembna pa je zbirka del I. Regenta,¹⁸⁰ Poglavlja iz boja za socializem. Nekaj dokumentov iz arhiva KPI je objavila M. Kacin-Wohinz,¹⁸¹ poleg fotografskih dokumentov,¹⁸² ki pa obsegajo širše antifašistično gibanje; dokument iz arhiva KPI je objavil tudi V. Vremec,¹⁸³ med dokumenti omenimo

¹⁷⁴ Stanko MUROVEC, O upravno političnih spremembah na območju severno-primorskih občin, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Nova Gorica 1972, str. 53—121.

¹⁷⁵ Oleg MANDIČ, Hrvatska i slovenska advokatura u Istri pod fašizmom, Odvijetnik, Zagreb, 1977, št. 3—4, str. 93—96.

¹⁷⁶ Ljubo BURŠIČ, Hrvatski advokati u Istri i Liburniji, Odvijetnik, Zagreb, 1968, št. 9, str. 207—219.

¹⁷⁷ Radnički pokret Hrvatskog Primorja, Gorskog Kotora i Istre 1919—1941, Zbornik I, Rijeka 1970. Istra, Hrvatsko Primorje, Gorski Kotar, Savez komunista Jugoslavije 1919—1979, Rijeka 1980. Tito - Istra - Hrvatsko primorje - Gorski Kotar, Rijeka 1977. Tito u našem kraju, Istra - Hrvatsko primorje - Gorski Kotar, Rijeka 1982. Radnički pokret i NOB općine Labin, Rijeka 1980.

¹⁷⁸ Vjekoslav BRATULIĆ, Socijalistički pokret u Julijskoj krajini (1918—1941), Putovi revolucije, Zagreb, 1964, št. 3—4, str. 172—179; Osnivanje pokrajinske organizacije Komunističke partije u Julijskoj krajini 1921., Istarski mozaik, Pula, 1964, št. 4—5, str. 275—284; 23. september 1930 u Puli, Riječka revija, Rijeka, VI/1957, št. 5—6, str. 183—188.

¹⁷⁹ Ivan REGENT, Janko PLETERSKI, Ivan KREFT, Progresivna Slovenija, Trst in Koroška med vojnima, Murska Sobota 1964, 357 str. Ivan REGENT, Odlomki o ustanovitvi Komunistične partije v Julijski krajini in Istri, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I/1960, št. 2, str. 299—316, III/1962, št. 1, str. 201—214; Nekaj misli in spominov o Prvem maju na Primorskem, Slovenija, XIV/1953, št. 102; Ob 40. obletnici Dela, Delo, Ljubljana 1960, št. 49.

¹⁸⁰ Ivan REGENT, Poglavlja iz boja za socializem, 1—3, Ljubljana, 1958, 430 str., 1960, 376 str., 1961, 316 str.

¹⁸¹ Milica KACIN-WOHINZ, O akcijskem paktu med KPI in narodnorevolucionarnim gibanjem Slovencev in Hrvatov Julijske krajine, Goriški letnik, Nova Gorica, 9, 1982, str. 109—122; Poročilo o komunističnem gibanju med Slovenci in Hrvati v Julijski krajini l. 1923, Borec, Ljubljana, 1982, št. 11, str. 577—583; Iz arhiva KSI o slovenskem vprašanju, Goriški letnik, Nova Gorica, 6, 1979, str. 137—149.

¹⁸² Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti komunistične partije na Slovenskem, 1867—1941, Ljubljana 1964, I/1, 560 str., 1965, I/2, 469 str.

¹⁸³ Vid VREMEC, Predvojni vodilni primorski komunist Albin Vodopivec in njegovo poročilo o mladinskem gibanju na Goriškem leta 1936, Goriški letnik, Nova Gorica, 6, 1979, str. 151—157.

še spomine V. Martelanca¹⁸⁴ o komunističnem reševanju nacionalnega vprašanja. O odnosih italijanskega delavskega gibanja, KPI in KPJ do nacionalnega vprašanja in do narodnorevolucionarnega gibanja Slovencev in Hrvatov so pisali M. Kacin-Wohinz,¹⁸⁵ F. Klopčič,¹⁸⁶ K. Šiškočič,¹⁸⁷ D. Šepić¹⁸⁸ in V. Bratulic.¹⁸⁹ O slovenskem ilegalnem komunističnem tisku sta pisala V. Vremec in V. Ušaj,¹⁹⁰ časopis Delo pa sta obdelala J. Munda¹⁹¹ in R. Kodrič.¹⁹²

Revolucionarno delavsko gibanje v Istri je opisal M. Hrelja,¹⁹³ delavsko gibanje v Puli je nadrobno obdelal T. Crnobori,¹⁹⁴ o Puli v letu 1936 je pisal tudi A. Kapuralin.¹⁹⁵ Socialistično gibanje in ilegalno partijsko tiskarno v Rovinju je opisal A. Mikulian,¹⁹⁶ revolucionarno leto 1932 v Slovenski Istri pa

¹⁸⁴ Vladimir MARTELANC, Narodno vprašanje v naši politiki v Julijski Benečiji (1923—1927); Kacin-Wohinz Milica, Oris avtorjeve življenjske poti, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, XX/1980, str. 107—137.

¹⁸⁵ Milica KACIN-WOHINZ, Pogledi Komunistične stranke Italije na narodno vprašanje pri Slovencih in Hrvatih v Julijski krajini (1923—1927), Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd, 1976, št. 3—4, str. 175—203; Narodno revolucionarno gibanje na Primorskem v luči politike in taktike Komunistične stranke Italije, Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem, Ljubljana 1973, str. 81—98; O stališčih KPI in KPJ do nacionalnega vprašanja Slovencev in Hrvatov v Italiji med dvema vojnama, Goriški letnik, Nova Gorica, 7, 1980, str. 91—101; Nacionalno vprašanje Slovencev in Hrvatov v Italiji v politiki italijanske komunistične partije (1921—1940), Zgodovinski časopis, Ljubljana, XXX/1978, št. 3, str. 289—293.

¹⁸⁶ France KLOPČIČ, Nacionalna politika slovenskih komunistov in njen odmev v KPI v letih 1923—1930, Goriški letnik, Nova Gorica, 7, 1980, str. 75—90.

¹⁸⁷ Karel ŠIŠKOVIČ, Beleške o stališčih italijanskega delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja v tako imenovani Julijski Benečiji do leta 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VIII/1967, str. 317—322.

¹⁸⁸ Dragovan ŠEPIČ, Nacionalno pitanje u odnosima između jugoslavenskog i talijanskog radničkog pokreta, Putovi revolucije, Zagreb, 1964, št. 3—4, str. 232—248.

¹⁸⁹ Vjekoslav BRATULIČ, Medjunacionalni odnosi i razvitak socijalističkog pokreta u Istri, Priključenje Istre federalnoj državi Hrvatskoj u Demokratskoj federativnoj Jugoslaviji 1943—1968, Rijeka 1968, str. 11—42.

¹⁹⁰ Vid VREMEC — Venčeslav UŠAJ, Predvojni ilegalni delavski tisk na Primorskem, Primorski dnevnik, Trst, 1968, št. 296; Predvojni ilegalni tisk na Primorskem, Srečanja, Nova Gorica, 13—14, 1968, str. 43—48.

¹⁹¹ Jože MUNDA, Slovenski komunistični list Delo, Knjižnica, Ljubljana, IX/1965, št. 1—4, str. 64—69.

¹⁹² Ravel KODRIČ, Il »Delo«: appunti per una storia del primo giornale comunista sloveno, Storia e attualità di Trieste nelle riflessioni del comunisti, Trieste 1985, str. 357—397.

¹⁹³ Mario HRELJA, Revolucionarni pokreti u Istri između dva svjetska rata, Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre 1919—1941, Zbornik I, Rijeka 1970, str. 423—457.

¹⁹⁴ Tone CRNOBORI, Borbeno Pula, Prilog gradnji za povijest radničkog pokreta i NOB do rujna 1943, Rijeka 1972, 258 str.; Puljska organizacija talijanske KP između dva rata u svijetlu unutrašnjih i vanjskih zbivanja, Prilozi o zavičaju, Pula, 1, 1980, str. 175—186.

¹⁹⁵ Anton KAPURALIN, Pokušaj uspostavljanja veze između organizacije KP Pule i KP Zagreba 1936, Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre, Zbornik I, Rijeka 1970, str. 533—537.

¹⁹⁶ Antonio MICULIAN, Appunti sul movimento socialista e la biblioteca illegale del PCI a Rovigno, Quaderni, Rovigno V, 1981, str. 117—129.

J. Kramar.¹⁹⁷ I. Golia-Zaneto¹⁹⁸ obravnava delavsko, H. Buršič¹⁹⁹ pa antifašistično gibanje na Labinščini, D. Bičič in A. Zupičič²⁰⁰ pa opisujeta življenje rudarjev v raških premogovnikih. O Komunistični partiji Reke v dobi samostojne reške države 1921—1924 sta izšla zbornik razprav in zbirka dokumentov.²⁰¹ Širše o delavskem gibanju na Reki sta pisala V. Raspor²⁰² in L. Giuricin,²⁰³ zadnji je pisal tudi o Labinščini. O delavskem in sindikalnem gibanju na Reki sta objavila prispevke tudi M. Sobolevski²⁰⁴ in P. Strčić.²⁰⁵ G. Arigoni²⁰⁶ je izdal kronološki pregled revolucionarnega gibanja na Reki.

Samostojne brošure so posvečene življenju Jožeta Srebrnič,²⁰⁷ Giuseppine Martinuzzi,²⁰⁸ Antona Ukmarja,²⁰⁹ Pina Tomažiča,²¹⁰ krajši prispevki obravnavajo Vladimirja Martelanca, Henrika Tumo, Giovannija Pipana, Pina Budicina in druge.

IX. Po razpustu slovenskih in hrvaških organizacij, zlasti pa sredi tridesetih let, se je slovensko delavsko gibanje v mnogočem prepletalo z narodnjaškim, pod skupnim imenovalcem: antifašizem. Čeprav se avtorji večinoma omejujejo bodisi na komunistično stranko bodisi na narodnorevolucionarno, jih bomo obravnavali skupaj. Splošno antifašistično gibanje, nastajanje ljudske fronte in pregled razvoja mladinskega naprednega gibanja je opisala M. Kacin-

¹⁹⁷ Janez KRAMAR, Leto 1932 — revolucionarno leto Slovenske Istre, Obala, Koper, II/1969, št. 1, str. 1—43.

¹⁹⁸ Ivan GOLJA-ZANETO, Radnički pokret na Labinščini izmedju dva svjetska rata, Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotora i Istre, Zbornik I, Rijeka 1970, str. 487—522.

¹⁹⁹ Herman BURŠIČ, Antifašistički pokret na Labinščini izmedju dva svjetska rata, Radnički pokret i NOB općine Labin, Rijeka 1980, str. 33—63.

²⁰⁰ Duško BIČIČ — Anton ŽUPIČIČ, O životu rudara ugljenokopa Raša 1921, Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotora i Istre, Zbornik I, Rijeka 1970, str. 549—553.

²⁰¹ Komunistička partija Rijeke 1921—1924, Rijeka 1980, 164 str. Luciano GIURICIN — Mihael SOBOLEVSKI, Il Partito Comunista di Fiume 1921—1924, Komunistička partija Rijeke, Documenti — Gradja, Rijeka 1982, 249 str. Giuricin, Documenti sul PC di Fiume, Quaderni, Rovigno, I, 1971, str. 243—278.

²⁰² Vinko RASPOR, Radnički pokret Rijeke i Sušaka 1900—1941, Rijeka 1977, 127 str.

²⁰³ Luciano GIURICIN, Il movimento operaio albanese dalle pagine de »Il Lavoratore« nel periodo 1921—1925, Quaderni, Rovigno, VI, 1981—1982, str. 175—199; Il movimento operaio e comunista a Fiume: 1924—1941, Quaderni, Rovigno VII, 1984, str. 65—134.

²⁰⁴ Mihael SOBOLEVSKI, Prilog gradji revolucionarnog sindikalnog pokreta u Državi Rijeka, Argumenti, Rijeka, 1—2, 1983, str. 125—157.

²⁰⁵ Petar STRČIČ, Povijest radničkog pokreta i NOB-a Rijeke, Prilog za nacrt sinteze, Dometi, Rijeka, XI/1978, št. 9—11, str. 97—107; Iz odnosa Josipa Broza Tita prema Istri izmedju dva svijetska rata, Goriški letnik, 7, 1980, str. 65—74.

²⁰⁶ Giuseppe ARRIGONI, Breve cronistoria del Movimento rivoluzionario di Fiume dal 1918 al 1940, Quaderni, Rovigno, I, 1971, str. 229—242.

²⁰⁷ Ivan REGENT, Jože Srebrnič, Nova Gorica 1946, 16 str.

²⁰⁸ Giacomo SCOTTI, Sjeme revolucionarne Istre, Život i djelo Giuseppine Martinuzzi »crvene učiteljice«, Rijeka 1978, 96 str. Marija CETINA, Giuseppina Martinuzzi, Documenti del periodo rivoluzionario, 1896—1925, Pula 1970, 342 str.

²⁰⁹ Rastko BRADAŠKJA, Revolucionar Miro, Življenjska zgodba Antona Ukmarja, Trst, 1981, (tudi v ital.), 117 str.

²¹⁰ Pino TOMAŽIČ, Življenje in smrt slovenskega komunista, Trst 1964, 31 str.

Wohinz,²¹¹ ki je objavila tudi dokumente. Del dokumentov posebnega sodišča za zaščito države je objavil V. Bratulić,²¹² I. Juvančić²¹³ je opisal ilegalni narodni svet ter leto bazoviških žrtev. O prvi fazi ilegalnega narodnorevolucionarnega gibanja so pisali predvsem protagonisti, v glavnem na spominskih virih. V. Španger²¹⁴ in D. Žerjal²¹⁵ opisujeta razvoj tržaške organizacije Borba, Z. Jelinčić,²¹⁶ A. Rejec,²¹⁷ T. Rutar,²¹⁸ L. Koler²¹⁹ pa goriško organizacijo, poznano pod imenom TIGR. O ustanovitvi TIGR-a pripoveduje A. Šavli²²⁰ v Primorskih srečanjih. O organizaciji Borba v Istri in posebej o Vladimiru Gortanu je več del,²²¹ prispevke so objavili S. Zlatić,²²² V. Ladavac,²²³ T. Peruško-Ž. Gortan,²²⁴ B. Flego,²²⁵ G. Scotti²²⁶ in B. Janjatović.²²⁷ Ta v glavnem spominska

²¹¹ Milica KACIN-WOHINZ, Protifašistično gibanje v Julijski krajini, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, VI/1966, str. 101—115; Appunti sul movimento antifascista sloveno della Venezia Giulia, Quaderni, Rovigno, II, 1972, str. 383—463; Ljudskofrontno povezovanje Slovencev v Italiji, Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS, Ljubljana 1977, str. 135—154; O mladinskem gibanju na Primorskem med obema vojnama, Napredno mladinsko gibanje na Slovenskem, Ljubljana 1982, str. 39—50.

²¹² Vjekoslav BRATULIĆ, Ilegalne organizacije u Istri, Slovenskom Primorju i djelovanje Specijalnog tribunala za zaštitu države (1927—1940), Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci, Rijeka, 6—7/1961—1962, str. 455—545.

²¹³ Ivo JUVANČIĆ, Primorski Narodni svet, Primorski dnevnik, Trst, 1970, št. 172—190; Leto bazoviških žrtev 1930, Kronika, Ljubljana, 1974, št. 2, str. 112—121.

²¹⁴ Vekoslav ŠPANGER, gl. op. 68; Prvi borci za svobodo, Koledar Gregorčičeve založbe 1947, Trst, str. 17—26.

²¹⁵ Drago ŽERJAL, Prvi protifašistični spomenik na svetu, Spomin na Trst — v oktobru 1927 — Ustanovitev Borbe, V boju zoper fašizem in zoper Italijo, TV 15, 10., 17., 24. X. 1985.

²¹⁶ Zorko JELINČIĆ, Ob 30-letnici strelav na Bazovici, Jadranski koledar, Trst, 1960, str. 45—54; Primorska mladina in TIGR pod fašizmom, Koledar Gregorčičeve založbe 1947, Trst, str. 56—68.

²¹⁷ Albert REJEC, Začetki boja za osvoboditev, Demokracija, Gorica, 7. VIII. 1971.

²¹⁸ Tone RUTAR, Kratak pregled delovanja ilegalne organizacije TIGR na Tolminskem, 1927—1940, Tolminski zbornik, Tolmin 1975, str. 315—361; Krivične trditve o vodstvu TIGR, Bistriški zapisi, Ilirska Bistrica, 2, 1984, str. 71—103.

²¹⁹ Ljubomir KOLER, Delo partijske mladine med obema vojnama, Idrijski razgledi, Idrija, XI/1965/66, str. 134—141, XIV/1969, št. 3, str. 152—169.

²²⁰ Jožko HUMAR, Razgovor z Andrejem Šavlijem o nastanku organizacije TIGR, Primorska srečanja, Nova Gorica, 49, 1984, str. 256—258.

²²¹ Vladimir Gortan, Rijeka 1945, 23 str.

²²² Slavko ZLATIĆ, Odlomci iz sjećanja na tajne organizacije »Borba« i Tigr, Pazinski memorijal, Pazin, 3, 1972; Tajna organizacija »Borba« 1929. godine, Pazinski memorijal, Pazin, 13, 1984, str. 57—63.

²²³ Vjekoslav LADAVAC, gl. op. 71; Vladimir Gortan i otpor u Istri protiv fašizma, Riječka revija, Rijeka, IX/1960, št. 1—2, str. 76—80.

²²⁴ Tone PERUŠKO — Živko GORTAN, Vladimir Gortan simbol borbe i snage naroda Istre, Rijeka 1945, 23 str.

²²⁵ Bruno FLEGO, Vladimir Gortan i aktivni otpor »TIGRA« — odlučujući faktorji za reviziju nacionalne politike KPI u Julijskoj krajini, 1929—1934, Pazinski memorijal, Pazin, 13, 1984, str. 103—114.

²²⁶ Giacomo SCOTTI, Vladimir Gortan i revolucionarni pokret Istre krajem 20-tih i početkom 30-tih u talijanskoj literaturi, Pazinski memorijal, Pazin, 13, 1984, str. 65—102.

²²⁷ Bosiljka JANJATOVIĆ, Odjeci sudjenja i presude Vladimiru Gortanu i drugovima u jugoslavenskoj javnosti, Pazinski memorijal, Pazin, 3, 1972.

dela dopolnjuje razprava J. Pirjevca²²⁸ o bazoviškem procesu, objavljena tudi v italijanščini. Na spominskih virih sta napisani dve brošuri o Bazovici.²²⁹ Med opisi posameznih dogodkov omenimo še odkritje protifašistične skupine v Ocizlu-Klancu T. Ferenc²³⁰ ter proces proti ljudem iz Koprivišča B. Škoberne.²³¹

Sorazmerno malo je raziskana slovenska emigracija in njeno delovanje v Jugoslaviji, delovanje, ki je bilo sestavni del primorskega protifašizma. Med avtorji te tematike omenimo A. Vovka,²³² D. Nečaka²³³ ter L. Božiča,²³⁴ ki opisujejo organizacije emigrantskih društev v Sloveniji. Bolje je obdelana istrska emigracija v Jugoslaviji. D. Tumpič,²³⁵ F. Debevc,²³⁶ D. Šepić,²³⁷ T. Dobrila,²³⁸ S. Knapič²³⁹ govorijo o njej pretežno po spominih. J. Čiković²⁴⁰ piše o preganjanju istrske emigracije. Emigrantski časopis Istro je obdelal I. Mihovilović.²⁴¹ Istrane v španski državljanski vojni obravnava B. Janjatović,²⁴² D. De Leo,²⁴³ A. in J. Licul²⁴⁴ ter N. Brenković,²⁴⁵ medtem ko o primorskih Slovencih v Španiji nimamo posebnih del.

²²⁸ Jože PIRJEVEC, Bazovica 1930, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, XX/1981, str. 157—166; Pagine di storia dell'antifascismo sloveno, I fucilati di Basovizza del 1930, Qualestoria, Trieste IX/1981, št. 1, str. 45—60.

²²⁹ Milan PAHOR, Bazovica, Ljubljana 1980, 40 str. Bazovica 6. IX. 1930. — 6. IX. 1970, Trst 1970, 43 str.

²³⁰ Tone FERENC, Izsleditev protifašistične skupine v Slovenski Istri, Klancu, Borec, Ljubljana 1980, št. 1/2, str. 641—665.

²³¹ Boža ŠKOBERNE, Fašistična sodna burka z ljudmi iz Koprivišča, Borec, Ljubljana, 1983, št. 4, str. 226—239.

²³² Andrej VOVKO, Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933, Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 4, str. 449—472; Delovanje »Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine« v letih 1933—1940, Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 1, str. 67—102; 50-letnica ustanovitve »Orjema«, Jadranski koledar 1978, Trst, str. 206—211.

²³³ Dušan NEČAK — Andrej VOVKO, Dejavnost Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine v emigraciji v Jugoslaviji, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, XXI/1981, str. 113—128.

²³⁴ Lado BOŽIČ, Po primorskih emigrantskih kolovozih, Primorski dnevnik, Trst, 1976, št. 158—166.

²³⁵ Dušan TUMPIC, Nepokorena Istra, (1. in 2. poglavje), Zagreb 1975, 640 str.

²³⁶ Franjo DEBEVC, Istrska emigracija u Jugoslaviji izmedju dva svjetska rata, Pazinski memorijal, Pazin, 3, 1971.

²³⁷ Dragovan ŠEPIĆ, Talijanski antifasisti u emigraciji i pitanje Julijske krajine, Pazinski memorijal, Pazin, 9, 1978, str. 233—239.

²³⁸ Tone DOBRILA, Priklanjanje istarskih emigranata klasnom radničkom pokretu Jugoslavije, Istarski mozaik, Pula, 8/1970, št. 5—6, str. 176—185, 9/1971, št. 1—2, str. 49—72.

²³⁹ Srečko KNAPIČ, Odlazak u emigraciju i djelatnost u revolucionarnom radničkom pokretu, Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotora i Istre, Zbornik I, Rijeka 1970, str. 561—168.

²⁴⁰ Josip ČIKOVIĆ, Prilog proučavanju stradanja i progona napredne istarske emigracije izmedju dva svjetska rata, Historija, Rijeka, 5, 1982—1984, str. 165—176.

²⁴¹ Ive MIHOVILOVIĆ, List »Istra« glasilo »Saveza jugoslovenskih emigranata iz Julijske krajine«, od 1929 do 1940, Pazinski memorijal, Pazin, 2, 1970, str. 107—127.

²⁴² Bosiljka JANJATOVIĆ, Istrani u španjolskom ratu 1936—1939, Pazinski memorijal, Pazin, 9, 1979, str. 153—167.

²⁴³ Carmelo DE LEO, O sudjelovanju Istrana u internacionalnim brigadama u španjolskom ratu, Pazinski memorijal, Pazin, 9, 1979, str. 149—151.

Več del je napisanih o drugem tržaškem sodnem procesu in gibanju, katerega epilog je bil proces. T. Ferenc²⁴⁶ je nadrobno obdelal akcije narodnorevolucionarne organizacije TIGR v letu 1940, I. Juvančič²⁴⁷ je opisal ozadje drugega tržaškega procesa; na osnovi dokumentov so gibanje pred drugo svetovno vojno in proces opisali še M. Kacin-Wohinz,²⁴⁸ J. Pirjevec,²⁴⁹ J. Kramar,²⁵⁰ F. Škerl²⁵¹ in M. Pahor.²⁵² Sicer pa obstaja obsežna slovenska spominska in priložnostna literatura o gibanju v tridesetih letih in o drugem tržaškem procesu, objavljena večinoma v periodičnem tisku, medtem ko o odporništvu v Istri v zadnjih letih pred vojno nimamo del. Na osnovi ustnih virov je objavil v Primorskem dnevniku vrsto biografij narodnih revolucionarjev T. Rutar, V. Vremec²⁵³ je izdal biografijo A. Manfreda in opisal razvoj komunistične organizacije na Tržaškem, I. Gašperšič²⁵⁴ pa spomine na komunistično gibanje na Divaškem. A. Zidar²⁵⁵ opisuje TIGR na ilirsko-bistriškem, F. Tončič²⁵⁶ pa drugi tržaški proces in zapore. Ta in še druga spominska literatura vsebuje množico podrobnih podatkov, ki so za rekonstrukcijo ilegalnega gibanja uporabni, vendar je nekritična in tudi nepreverljiva. Razdobje ilegalnega narodnega in razrednega odpora kliče po sistematični znanstveni obdelavi, ki jo v zadnjem času omogočajo primarni viri, shranjeni v italijanskih arhivih.

Ta kratek pregled jugoslovanske historiografije o Julijski krajini med vojnama kaže naslednje:

1. Številne in raznolike so publikacije, objavljene do leta 1952 v zvezi z vprašanjem razmejitve med Jugoslavijo in Italijo. Ker so napisane s posebnim namenom in na hitro, so marsikdaj pomanjkljive, očitno je tudi pomanjkanje primarnih virov.

²⁴⁴ Anton LICUL — Josip LICUL, Medju dobrovoljcima internacionalnih brigada, Radnički pokret Hrvatskog Primorja, Gorskog kotora i Istre 1919—1941, Zbornik I, Rijeka 1970, str. 569—585.

²⁴⁵ Nedeljko BRENKOVIĆ, Prilog o španjolskom ratu, Pazinski memorijal, Pazin, 9, 1979, str. 143—148.

²⁴⁶ Tone FERENC, Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940, Ljubljana 1977, 280 str.

²⁴⁷ Ivo JUVANČIČ, Drugi tržaški proces, Primorski dnevnik, 18.—19. V. 1965; Drugi trščanski proces i njegova politička pozadina 1940—1941, Jadranski zbornik, Pula, 4, 1960, str. 293—299.

²⁴⁸ Milica KACIN-WOHINZ, Ob trideseti obletnici drugega tržaškega procesa, Borec, Ljubljana XXIII/1971, št. 12, str. 721—739.

²⁴⁹ Jože PIRJEVEC, La fase finale della violenza fascista, I retroscena del processo Tomažič, Qualestoria, Trieste, X/1982, št. 2, str. 75—94.

²⁵⁰ Jože KRAMAR, Pinko Tomažič, Ob tridesetletnici II. tržaškega procesa, Obala, Koper, 1971, št. 12, str. 15—23.

²⁵¹ France ŠKERL, Drugi tržaški proces, Zgodovinski časopis, Ljubljana, XXV/1971, št. 1—2, str. 31—45.

²⁵² (Milan PAHOR), Drugi tržaški proces, Ljubljana 1981, 36 str.

²⁵³ Vid VREMEC, Andrej Manfreda, Kobariški protifašist in drugi, Ljubljana 1972, 200 str. Uprli so se fašizmu, Primorski dnevnik, Trst, dec. 1963.

²⁵⁴ Ivan GAŠPERŠIČ, Spomini primorskega komuniste, Komunist, Ljubljana 1980, št. 32—35.

²⁵⁵ Alojz ZIDAR, Spomini na organizacijo TIGR, TV 15, 6. IX.—11. X. 1979; Resnica o TIGRU, Bistriški zapisi, Ilirska Bistrica, 2, 1984, str. 58—64.

²⁵⁶ Frane TONČIČ, Celica 41, Primorski dnevnik, Trst, 28. X.—15. XII. 1945.

2. Malo je splošnih in celovitih prikazov nekega obdobja ali regije; prevladuje fragmentarnost, v veliki meri koncentrirana na ene in iste posameznosti. Najbolje se zdi obdelano prvo povojno razdobje, zlasti revolucionarni dogodki, ta dela so večinoma grajena na virih.

3. Glede položaja narodne manjšine v Italiji je več pozornosti vzbujala politika raznarodovanja kakor notranji vsestranski razvoj te manjšine, njena reakcija na raznarodovanje in odnos med narodnim in razrednim. Šele v zadnjih letih se te tematike loteva vrsta piscev, a še vedno prevladujejo spominski in nekritični prispevki, pogosto apologetski.

4. Največje praznine so v gospodarski, socialni in politično-upravni zgodovini; ničesar ne vemo o načinu življenja Slovencev in Hrvatov pod fašizmom. Prav tako še nismo začeli s sistematičnimi raziskavami o fašizmu, o njegovih institucijah, o vplivu in (ne)konsensu med Slovenci in Hrvati. Na tem področju nas tržaški italijanski kolegi zelo presegajo, naj omenim le njihovo zadnje delo *L'Istria fra le due guerre*.

5. Posebno skupino predstavlja historiografija o Zadru med dvema vojnama pod Italijo, ki jo ta prispevek ne obravnava. Historiografije o najbolj zahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja, o Slovenski Benečiji, pa skorajda ni, obstojajo le etnografski in kulturološki zapisi.

Milica Kacin-Wohinz:

UN APERÇU DE L'HISTORIOGRAPHIE YOUGOSLAVE DE LA MARCHE

JULIENNE D'ENTRE LES DEUX GUERRES DE 1945 À 1985

R é s u m é

En essayant d'apprécier l'historiographie de la Marche Julienne, plus précisément de celle de 1945 à 1985, l'auteur constate que les publications parues jusqu'à 1952 sont nombreuses et différentes surtout en ce qui concerne la question de délimitation entre la Yougoslavie et l'Italie où il existe un manque évident de sources primaires. Il y a peu d'aperçus généraux ou complets d'une période ou d'une région, car ils sont pour la plupart trop fragmentaires. La période la mieux traitée et en majeure partie écrite d'après les sources paraît dans l'après-guerre immédiat traitant aussi des événements révolutionnaires. En ce qui concerne la situation de la minorité ethnique en Italie, la politique de dénationalisation a suscité la plus grande attention ainsi que l'évolution interne générale de cette minorité, sa réaction à la dénationalisation et le rapport entre les couches sociales et la nationalité. Dans les dernières années seulement toute une série d'auteurs a entrepris le thème tandis que restent en majorité les contributions au caractère des mémoires et celles non critiques. Il y a des trous les plus grands dans l'histoire d'économie, sociale et politique-administration et l'on ignore toujours la manière de vivre des Slovènes et des Croates sous le fascisme. L'historiographie de la Marche Slovène, la partie la plus à l'Ouest du territoire de l'ethnie slovène est presque nulle, il n'y a que quelques contributions ethnologiques et culturelles.

Vida Deželak-Barič

Organizacijski razvoj Komunistične partije Slovenije na Gorenjskem od pomladi 1941 do jeseni 1943

Organizacijsko vprašanje je bilo eno izmed tistih notranjepartijskih vprašanj, kateremu je Komunistična partija Slovenije ves čas narodnoosvobodilnega boja posvečala razmeroma veliko pozornost. V določenih trenutkih in okoljih je zavzemalo celo osrednje mesto. Od bolj ali manj uspešnega obvladovanja oziroma reševanja tega vprašanja je bil v veliki meri odvisen razvoj narodnoosvobodilnega gibanja nasploh. Razvoj sam je na eni strani potrdil, da je na območjih s šibko partijsko organizacijo ostajalo borbeno razpoloženje mas neizkoriščeno in da je po drugi strani sistem enotno delujočih partijskih organizacij, ki naj bi čim bolj sistematično obvladoval celotno slovensko ozemlje, organizacijske oblike narodnoosvobodilnega boja in področja njegovih dejavnosti, bilo tisto orožje, ki je omogočilo uresničevanje in izvajanje vodilne vloge, katero je partija kot pobudnik in organizator narodnoosvobodilnega boja prevzela nase.

Seveda je potekal organizacijski razvoj partije tako kot sam narodnoosvobodilni boj od pokrajine do pokrajine različno. Nanj so vplivali najrazličnejši dejavniki. Že sama okupacija in razkosanje Slovenije sta zaradi oteženih zvez med partijskimi forumi zahtevali določene spremembe v organizacijski strukturi partije. Daljes o priprave na narodnoosvobodilno borbo in njeno vodenje vzpodbudile, da so začeli pospešeno na novo ustanavljati partijske organizacije, ne samo na tistih območjih, katerim partijsko vodstvo do takrat ni posvečalo dovolj pozornosti, ampak tudi na tistih, kjer je že prej obstajala sorazmerno močno razvita partijska organizacija. Veliko večje spremembe pa so v obstoječem organizacijskem stanju povzročili množični odhodi komunistov v prve partizanske enote ter okupatorjev teror, zlasti na nemškem okupacijskem ozemlju, ki je že v prvem letu narodnoosvobodilnega boja prizadejal partijski organizaciji težke izgube.

Medtem ko je imela partija ob začetku okupacije več ali manj sistematično razprostranjeno mrežo lastnih organizacij po celi Sloveniji, so bile razlike med posameznimi pokrajinami v letu 1942 že zelo velike. Tam, kjer so bile partijske

organizacije bolj ali manj razbite, so partijski forumi ali posamezni partijski organizatorji običajno z velikimi težavami obnavljali partijsko organizacijo, ker je vzporedno z udarci partiji doživljalo težke udarce celotno narodnoosvobodilno gibanje, ki je v določenih trenutkih ostajalo brez množično organizirane osnove, s tem pa tudi ni bilo osnove, od koder bi partija lahko pritegovala nove člane. Dalje je bilo usodno, da so bile ponekod razbite celotne sestave partijskih vodstev in ni bilo mogoče zagotavljati nepretrganega in samostojnega vodstva partijskih forumov. Poleg tega je v prvih dveh letih narodnoosvobodilnega boja padlo ali bilo aretiranih veliko število predvojnih članov. Na njihova mesta je stopal po stažu mlad partijski kader, ki je potreboval daljšo vzgojno dobo, preden je lahko začel samostojno in uspešno delovati. Na širši organizacijski razmah partijske organizacije so občasno zaviralno vplivali tudi primeri organizacijskega sektaštva, pomanjkanje ustreznih navodil, mnogokrat zaradi oteženih zvez, neustreznega načina dela partijskih vodstev itd.

Zgoraj navedeni dejavniki so bolj ali manj vplivali na organizacijski razvoj partije tudi na Gorenjskem. Kako je konkretno potekal ta razvoj v obdobju 1941—1943, kje in kdaj so bile plime in oseke, kako je vodstvo premagovalo številne ovire, bo razgrnila naslednja razprava.

Gorenjska je postala v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno pokrajina s precej razvito partijsko organizacijo, predvsem v industrijskih središčih, kot so bile Jesenice, Kranj, Trzič in okolica Kamnika. V organizacijskem pogledu je bila razdeljena na tri okrožja: jeseniško, kranjsko in kamniško. Okrožni komiteji KPS so bili pred vojno in ob začetku vojne povezani direktno s centralnim komitejem KPS. Po okupaciji pa je postajala meja med nemškim in italijanskim okupacijskim ozemljem vedno večja ovira v povezovanju okrožij z vodstvom narodnoosvobodilnega boja v Ljubljani. Praksa je pokazala, da je smotrnejše in nujno oblikovati pokrajinsko vodstvo, ki bi učinkoviteje obvladovalo položaj v pokrajini in imelo obenem povezovalno vlogo.

Kako se je oblikovalo in v prvih mesecih okupacije imenovalo partijsko vodstvo na Gorenjskem, verjetno ne bo mogoče nikoli popolnoma razčistiti. Znano je, da je centralni komite KPS konec maja 1941 poslal na Gorenjsko Lojzeta Kebeta in Toma Brejca kot inštruktorja in da je Stanko Žagar, član centralnega komiteja KPS, prišel na Gorenjsko sredi julija. Mira Tomšič pa je bila kot poverjenica pokrajinskega komiteja SKOJ prve mesece okupacije predvsem zveza med Gorenjsko in Ljubljano. Septembra in oktobra je bila v Ljubljani, potem pa se je spet vrnila na Gorenjsko.¹

Pokrajinski komite KPS za Gorenjsko je bil formiran najkasneje v drugi polovici decembra 1941. Takrat je centralni komite KPS poslal na Gorenjsko iz Ljubljane Toneta Dolinška kot sekretarja pokrajinskega komiteja, člani pa so bili Tomo Brejc, Lojze Kebe in Mira Tomšič. Tone Dolinšek opozarja v svojih spominih med drugim: »Praktično je bilo na Gorenjskem že pred decembrom 1941 nekaj podobnega kot pokrajinski komite, saj je bil tam Stane Žagar,

¹ Alenka Božič, Prispevek h kadrovski sestavi pokrajinske oblasti med NOB na Gorenjskem, *Borec* 1980, št. 3, str. 156, 157 (dalje: Alenka Božič, Prispevek h kadrovski sestavi).

ki so mu pomagali Lojze Kebe, Tomo Brejc in Mira Svetina.² Tudi v poročilu centralnega komiteja KPS z dne 5. decembra 1941 centralnemu komiteju KPJ najdemo podatek, da je »Šom. (Šomašter, tj. Stane Žagar, op. p.) bivši sekr/etar/PK za Gorenjsko.«³ Enako zatrjuje Mira Tomšič-Svetina, da je bil pokrajinski komite formiran že pred decembrom, in sicer v oktobru, pri čemer navaja kot sekretarja Toneta Dolinška, za člane pa Kebeta, Brejca in sebe.⁴

Ker Dolinšek sam ugotavlja, da je pokrajinski komite KPS v bistvu obstajal že pred njegovim prihodom, lahko razumemo naročila Franca Leskoška, naj Dolinšek ustanovi in vodi pokrajinski komite za Gorenjsko kot naročilo za preoblikovanje starega pokrajinskega komiteja, iz katerega je Stane Žagar odšel na vojaško delo.⁵

Ali je PK KPS obstajal že pred jesenjo ali od oktobra in po mnenju nekaterih šele od decembra 1941 ali pa do decembra lahko govorimo le o poverjeništvu CK KPS za Gorenjsko, niti ni tako pomembno. Pomembno je, da so na Gorenjskem pripravljali in vodili oborožen upor proti okupatorju ter pridobivali ljudi za OF član CK Stanko Žagar in poverjeniki CK KPS Lojze Kebe, Tomo Brejc in Mira Tomšič s sodelavci, od decembra do marca pa še Tone Dolinšek, tudi član CK KPS. Ob tem ni mogoče mimo dejstva, da tedaj tudi narava dela ni bila forumska.⁶

Gorenjska okrožja so ostala po okupaciji ozemeljsko nedotaknjena. Nemško-italijanska razmejitvena črta pa je odcepila del ljubljanskega okrožja (Črnuče, Rašica, Šmartno, Gameljne, Šentvid in Medvode), ki se je v nadaljnjem razvoju vse tesneje povezoval z narodnoosvobodilnim gibanjem na Gorenjskem. Tako je nastal na robu Ljubljane položaj, da so na primer Črnuče, ki so veljale za vpliven kraj, ostale povsem odrezane od svojega naravnega središča. Toda v letu 1941 stiki z Ljubljano še niso bili povsem prekinjeni. Tako so priprave za vstajo na tem ozemlju tekle v dveh smereh, iz Ljubljane, od koder so dobivali komunisti navodila za vstajo na nekdanjem ozemlju ljubljanskega partijskega okrožja, vse močnejša pa je postajala povezava tudi s kamniškimi okrožjem.⁷

Številčno najmočnejša partijska organizacija je bila ob začetku vojne v jeseniškem okrožju. Vodil jo je osemčlanski okrožni komite KPS, ki je deloval nepretrgoma od leta 1936, v katerem so bili: Jože Gregorčič, Vencelj Perko, Marija Žumer, Ivan Bertoncely, Jože Ažman, Viktor Kejžar, Alojz Justin, za zadnjega pa ni točno znano, ali je bil to Marjan Kavalari ali pa Edi Giorgioni. Prav tako ni jasno, ali je bil sekretar okrožnega komiteja ob začetku okupacije Gregorčič ali Perko.⁸

² Iz spominov Toneta Dolinška-Metoda, TV-15, št. 1—2, 1. 1. 1972; Ivan Križnar, Oborožena vstaja 1941. leta in delež Jesenic v NOB na Gorenjskem, Zgodovinski časopis, letnik 31, št. 1—2, Ljubljana 1977, str. 105.

³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, dok. št. 94.

⁴ Alenka Božič, Prispevek h kadrovski sestavi.

⁵ Isto.

⁶ Isto.

⁷ Ivan Vidali, Vstaja na domžalskem in kamniškem območju, Zbornik občine Domžale, Domžale 1979, str. 152.

⁸ V dosedanjih literaturi (Gorenjska v borbi za svobodo, knjiga 2, Kranj 1960, str. 13; Narodni heroji Jugoslavije I, Beograd 1975, str. 252, itd.) se navaja, da je bil pred in na začetku okupacije okrožni sekretar Jože Gregorčič. Ta podatek

Prve spremembe v okrožnem partijskem vodstvu so nastopile v maju, ko sta bila aretirana Perko in Žumrova. Sicer pa je bilo v tem mesecu aretiranih kar 34 jeseniških komunistov.⁹ V začetku junija 1941 je Gregorčič prevzel vodstvo vojnorevolucionarnega komiteja, Viktor Kejžar pa najkasneje v tem času vodstvo okrožnega partijskega komiteja in je opravljal to nalogo do smrti 28. avgusta 1942. Ker so nekateri člani komiteja prevzeli vojaške dolžnosti v vodenju oboroženega upora oziroma so se vanj neposredno vključili (Ivan Bertoncelj je postal politkomisar Cankarjevega bataljona, v partizane je odšel tudi Jože Ažman, kjer je že 8. avgusta 1941 padel), je bil v začetku avgusta okrožni komite reorganiziran. Od prejšnjega komiteja sta ostala Kejžar in Kavalar, na novo pa so bili vključeni Karel Preželj, Franc Mencinger in Ignac Strlekar. Slednji je bil zadolžen za organiziranje okrožnega odbora OF, a so ga že konec leta določili za nove dolžnosti v kamniškem okrožju.¹⁰

Žarišče partijske dejavnosti so bile Jesenice, kjer je bila močna koncentracija industrijskega delavstva v železarni. Na Jesenicah je ob začetku vojne delovalo 6 celic, od katerih sta bile dve terenski, ostale pa v železarni. Celice so bile še v Kropi, Dobravi, Nomnju, Lescah, Gorjah, na Javorniku in Črnicu. Poleg tega so posamezni komunisti delovali še v Begunjah, Mojstrani in na Bohinjski Beli.¹¹ Tako je v jeseniškem okrožju, ki je zajemalo dolini obeh Sav in dolino Save nekako do Krope, delovalo ob začetku vojne 13 celic z najmanj 110 člani KPS.¹² Bilo je še nekaj komunistov z dolgoletnim partijskim stažem, ki pa organizacijsko niso bili povezani.¹³

Ni znano, ali je bilo jeseniško okrožje leta 1941 razdeljeno na rajone. Po nekaterih podatkih naj bi jeseniški okrožni komite KPS po okupaciji zaradi lažjega vodenja dela razdelil okrožje na tri rajone: Jesenice, Radovljica in Bled,¹⁴ vendar za to trditev ni nobenih oprijemljivih podatkov.

najdemo tudi v elaboratu Dareta Jerška Komunistična partija, SKOJ in OF v jeseniškem okrožju leta 1941 (rekonstrukcija, A IZDG). Medtem pa Vencelj Perko zatrjuje (ustni vir), da je bil on sekretar okrožnega komiteja, in sicer od partijske konference januarja 1941 (ta je bila do zdaj napačno datirana s februarjem 1941) do aretacije 17. maja 1941. Ne izključuje pa možnosti, da je bil Gregorčič sekretar v tistem kratkem vmesnem obdobju od aretacije Perka do začetka junija 1941, ko je prevzel tudi vodstvo vojnorevolucionarnega komiteja za jeseniško okrožje. Perko tudi navaja, da v času od njegove aretacije Marjan Kavalar ni bil v okrožnem komiteju, bil pa je Edi Giorgioni.

⁹ Ivan Križnar, Cankarjev ali Gorenjski bataljon do decembrske vstaje, Borec 1971, št. 10, str. 598.

¹⁰ Dare Jeršek, Komunistična partija, SKOJ in OF v jeseniškem okrožju. Med člani Okrožnega komiteja KPS Jesenice se večkrat omenja tudi Rudi Papež, ki pa je bil član kranjskega okrožnega komiteja KPS in zadolžen za zveze z Jesenicami.

¹¹ Dare Jeršek, Komunistična partija, SKOJ in OF v jeseniškem okrožju.

¹² Do začetka vojne je v Otočah, ki so teritorialno spadale v jeseniško okrožje delovala tudi partijska celica v tekstilni zadrugi, ki pa je takoj ob okupaciji prenehala z delom. Ker je vključevala nekdanje tekstilne delavce kranjskih tovarn in ker so se vključil v narodnoosvobodilno gibanje na kranjskem območju, jih upoštevam pri kranjskem okrožju.

¹³ Osnova za ugotavljanje števila celic in partijskega članstva je rekonstrukcija Dareta Jerška, ki pa je pomanjkljiva, saj za leto 1941 našteva tudi komuniste, ki so že prej zapustili Jesenice, poleg tega tudi ni razvidno, kdo je predvojni komunist in kdo je bil sprejet v partijo že po okupaciji. Zato je nujna konfrontacija

Številčno ne dosti šibkejša je bila partijska organizacija v kranjskem okrožju, ki je obsegalo širše območje Kranja, Tržiča in Škofje Loke. Močne partijske organizacije so delovale v dveh delavskih središčih, to je v Kranju in Tržiču ter v njuni bližini.

V Kranju so bile partijske celice v tovarni Semperit, Jugobruna, Inteks, Jugočeška in Sirc ter celici stavbincev in obrtnikov. Poleg tega so bile partijske celice še v Senčurju, Stražišču in Naklem — Strahinju. Celice je vodil mestni komite KPS Kranj s sekretarjem Francem Vodopivcem, ki je opravljal to nalogo do maja 1941.¹⁵

V Tržiču so bile poleg dveh uličnih celic še celice v Bombažni predilnici in tkalnici, na Bornovi žagi ter v tovarnah Peko in Jara, v njegovi okolici pa celice za Križe in Pristavo, pri Sv. Ani (Podljubelj), v Dupljah in na Golniku. Celice je povezoval mestni komite KPS Tržič s sekretarjem Jožetom Janežičem.¹⁶

V Škofji Loki je do okupacije delovala samo ena štiričlanska celica.¹⁷

V celotnem okrožju je bilo ob okupaciji 21 celic in približno 100 članov KPS, od tega 44 na območju Tržiča in 51 na območju Kranja.

Okrožni komite KPS za kranjsko okrožje, ki je kontinuirano deloval že od jeseni 1936, je v začetku leta 1941 vodil Rudi Papež, člani pa so bili: Ivan Tominc, Tine Teran, Stane Toplak, Anton Nartnik, dr. Joža Vilfan, Jože Janežič in Franc Vodopivec.¹⁸

Do prvih sprememb je prišlo že v maju. Takrat je postal okrožni sekretar Franc Vodopivec, Ivan Tominc in dr. Joža Vilfan pa sta bila aretirana. Do junija sta bila v okrožni komite vključena Tončka Mokorel in Janez Poljanec. V času ustanavljanja prvih partizanskih enot so med borce odšli tudi nekateri člani komiteja, kjer so prevzeli politične in vojaške dolžnosti. Jože Janežič je postal politkomisar Tržiške čete in nato Storžiškega bataljona in je na tej dolž-

rekonstrukcije s spominskimi zapisi. Nekaj važnejših, ki jih hrani ZACKZKS, fasc. 26; Podatki Janeza Mlakarja o članih KPS na Jesenicah, začetek leta 1941; Ignac Strlekar-Jože, Spomini; Ivan Bertoncelj, Organizacijsko stanje partijske organizacije okrožja Jesenice; Ivan Bertoncelj, Partijska organizacija na Dobravi pri Kropi; Lenart Petrač, Spomini; Posamezni podatki so še v zbornikih Jeklo in ljudje I (Jesenice 1964), II (1969), III (1975), IV (1979—1980) ter Gorenjska v borbi za svobodo I (Kranj 1959), II (1960), III (1960), IV (1961), V (1961); Vencelj Perko, ustni vir.

¹⁴ Franc Konobelj-Slovenko, Jeseniška dolina leta 1941, Jeklo in ljudje I, 1964, str. 368. Enako je navedeno v Dokumentih ljudske revolucije 1, str. 79, op. 8 ter v Narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem, Ljubljana 1978, str. 78. Vendar nikjer v spominskem gradivu ni zaslediti takih podatkov, pa tudi Perko zanika, da bi bilo okrožje v partijskem pogledu leta 1941 razdeljeno na rajone.

¹⁵ Ivka Križnar, Revolucionarno gibanje med vojnama v Kranju in okolici, Kranjski zbornik 1980, Kranj 1981; A IZDG, Dare Jeršek, Kranjsko okrožje v letu 1941 (Organizacijski razvoj Komunistične partije, SKOJ in OF); Koledar najvažnejših dogodkov ob 40. letnici KPJ na Gorenjskem, Kranj 1959.

¹⁶ A IZDG, Andrej Stegnar, Razvoj in delo Komunistične partije v Tržiču in okolici; A IZDG, Andrej Stegnar, Poročilo o delovanju in organiziranosti KPS v Tržiču in okolici za CK ZKS; Vladimir Peraič, Tržič v letu 1941, Tržiški vestnik, 5. 8. 1954, št. 15—16.

¹⁷ Sveto Kobal, Začetki ljudske vstaje v Škofji Loki, Loški razgledi I, Škofja Loka 1954, str. 8—10.

¹⁸ Ivka Križnar, Revolucionarno gibanje v Kranju in okolici, str. 32.

nosti 5. 8. 1941 padel, Stane Toplak je postal politkomisar Kranjske čete, Anton Nartnik komandir druge Kranjske čete, borca sta postala tudi Tine Teran in Tončka Mokorel, Rudi Papež pa je bil konec oktobra aretiran.¹⁹

Krajšo organizacijsko tradicijo je imelo kamniško okrožje, ki se je dokončno izoblikovalo šele konec leta 1940, ko je bil ustanovljen tudi okrožni komite KPS. Obsegalo je širše območje Kamnika in Domžal. Med gorenjskimi okrožji je bila partija tu številčno najšibkejša in je ob začetku vojne v 8 tovarniških in krajevnih celicah štela okrog 50 članov in 15 kandidatov. Celice so bile v Bonačevi tovarni na Količevem, v Remčevi tovarni v Duplici, v tovarni Titan v Kamniku, v tovarni Induplati Jarše, na terenu pa v Kamniku, Dobu — Prevojah, Radomljah in Trzinu, ki pa se je tesno povezovala tudi s partijsko organizacijo na Črnučah.²⁰

Okrožni komite KPS Kamnik so sestavljali Tone Šturm (sekretar), Alojz Bergant, Jakob Molek, Franc Poznik, Roman Potočnik in Stane Žerovnik.²¹ Ker je bilo na sestanku vojnorevolucionarnega komiteja za kamniško okrožje 25. julija 1941 v Volčjem potoku določeno, da postane Šturm politkomisar Kamniškega bataljona, je mesto sekretarja prevzel Roman Potočnik. Ob preosnovanju Kamniškega bataljona 17. avgusta 1941 je bil Potočnik imenovan za njegovega politkomisarja, Tone Šturm pa je ponovno postal sekretar okrožnega komiteja oziroma, kot so tedaj ta organ imenovali, operativnega komiteja. Že avgusta je komite prenehal z delom, ker so se njegovi člani in člani partije vključili v partizanske enote. Za politično delo v okrožju je bil sicer odgovoren tudi Tomo Brejc, ki pa je bil hkrati zadolžen za kranjsko okrožje, kjer je bil položaj po vstaji tudi kritičen.²²

Iz navedenega sledi, da je na Gorenjskem ob začetku vojne delovalo približno 42 celic z okoli 260 člani.²³

V drugi polovici leta 1941 je prišlo v partijskih organizacijah do precejšnjih sprememb zaradi odhodov članov KPS v ilegalo oziroma med partizane, nekateri so bili aretirani, nekateri pa so odšli v Ljubljansko pokrajino, vendar ta pojav na Gorenjskem ni zavzel takih razsežnosti kot na Štajerskem. Do konca tega leta se je v različne partizanske enote vključilo 176 gorenjskih komunistov in 19 kandidatov od skupno 1100 prvoborcev.²⁴ Na njihova mesta so prihajali novo sprejeti člani KPS. Medtem ko v kamniškem okrožju ni bilo obnavljanja partijske organizacije, so se v jeseniškem okrožju organizacije

¹⁹ Dare Jeršek, Kranjsko okrožje v letu 1941; Ivan Jan, Kokrški odred I, Ljubljana 1980, str. 75—78.

²⁰ Miroslav Stiplovšek, Razmah delavskega gibanja na domžalskem območju v drugi polovici tridesetih let in krepitev vloge partije v njem, Zbornik občine Domžale, Domžale 1979, str. 139, 140, 144, 146.

²¹ Miroslav Stiplovšek, Delavsko gibanje na domžalskem in kamniškem območju v letih 1934—1941, Mengeški zbornik II, I. snopič, Mengeš 1970, str. 51.

²² Miroslav Stiplovšek, Pregled razvoja NOB v Mengšu in okolici, Mengeški zbornik II, I. snopič, str. 77, 83, 87.

²³ To je precej večje število, kot se je do zdaj navajalo. Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, str. 79 na primer navajajo, da je bilo v tem času na Gorenjskem le okoli 140 članov KPS.

²⁴ Ivan Križnar, Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1966, št. 1—2, str. 316—327.

izpopolnjevale z novimi člani,²⁵ v kranjskem okrožju pa so se ustanovljale celo nove celice. Na območju Kranja so nastale celice v elektrarni Majdič, tovarni Heller, celica čevljarjev, železničarjev, tehnična celica in še ena celica v Stražišču.²⁶

Na škofjeloškem območju so poleti nastale nove celice v Škofji Loki, Poljanski in Selški dolini, kar je omogočilo, da so oktobra 1941 organizirali rajonski komite KPS Škofja Loka v okviru kranjskega okrožja s sekretarjem Maksom Krmeljem, ki je opravljal to dolžnost do aprila 1942, ko je postal politkomisar Poljanske čete in nato Poljanskega bataljona.²⁷

Za kranjsko območje takega partijskega foruma ni bilo več. Mestni komite KPS Kranj, ki sta ga od maja dalje vodila Andrej Brovč in Ludvik Vitez, od začetka oborožene vstaje ni deloval več, ker sta se Brovč in Vitez vključila v partizanske enote, dva člana pa sta bila aretirana.²⁸

Tudi tržiški mestni komite KPS je ob začetku oborožene vstaje prenehal delovati, vendar samo začasno. Ko je oktobra 1941 prišla v Trzič Mira Tomšič, so ustanovili nov mestni komite, ki ga je do smrti junija 1942 vodil Srečko Perhavec.²⁹

Ker je kranjski okrožni komite deloval poleti in jeseni v okrnjeni sestavi, so vanj pritegnili Lucijana Seljaka in Stanislava Bečana, nekako januarja 1942 pa še Janeza Urbanca in Borisa Ručigaja. Zaradi vse težjih razmer na terenu se je moral sekretar Vodopivec konec leta 1941 umakniti v strogo ilegalno in ni jasno, ali je še naprej opravljal nalogo sekretarja ali pa je začasno prevzel sekretarsko mesto Seljak. Iz rekonstrukcije partijske, frontne in skojevske organizacije, ki jo je napravil gestapo na osnovi izjav aretiranih pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja v prvih mesecih leta 1942, razberemo, da je bil sekretar Seljak. Vendar je treba pripomniti, da rekonstrukcija ni povsem zanesljiva niti glede sestave okrožnega komiteja. V njej je podatek, da je bil po 23. januarju 1942 okrožni sekretar Viktor Kejžar, kar ne drži, saj je ta delal v jeseniškem okrožju, danes pa prav tako ni mogoče ugotoviti, če sta bila člana komiteja tudi Franc Logar in Jože Resman, kot navaja rekonstrukcija. Za njiju je znano, da je prvi delal kot frontni aktivist, drugi pa je bil predviden kot tehnični vodja.³⁰

Hitre spremembe v okrožnem komiteju so bile posledica aretacij v začetku leta 1942. Januarja 1942 sta bila aretirana Janez Poljanec in Lucijan Seljak, februarja Janez Urbanc in Jože Resman, marca pa Franc Logar. Tako so v komiteju ostali le Vodopivec kot sekretar, Bečan, ki je padel že sredi aprila 1942, ter Ručigaj.³¹

²⁵ Dare Jeršek, Komunistična partija, SKOJ in OF v jeseniškem okrožju.

²⁶ Dare Jeršek, Kranjsko okrožje v letu 1941; Gorenjski muzej Kranj, Gestapovska rekonstrukcija organizacij narodnoosvobodilnega gibanja na prelomu 1941/1942.

²⁷ ZA CK ZKS, fasc. 28, Podatki o delu Partije in narodnoosvobodilnega gibanja na selško-poljansko-škofjeloškem področju do leta 1942.

²⁸ Ivan Jan, Kokrški odred I, str. 66.

²⁹ Isto, str. 116, 121.

³⁰ Gestapovska rekonstrukcija organizacij narodnoosvobodilnega gibanja na prelomu 1941/1942; Podatki Franca Benedika iz Gorenjskega muzeja v Kranju.

³¹ Dare Jeršek, Krajsko okrožje v letu 1941.

Aretacije številnih aktivistov KPS in OF so dobile velike razsežnosti, kar je vnašalo med ljudi strah in nezaupanje ter za precej časa zavrlo osvobodilno gibanje. V dobrih dveh mesecih je bilo na Gorenjskem aretiranih prek 300 ljudi, od tega v Kranju in njegovi okolici kar 236. Za kranjsko okrožje je bilo to gestapovsko uničevanje toliko hujše, ker je bilo odkritih in postreljenih kar nekaj zaporednih sestav okrožnega komiteja KPS. Okupatorjevo nasilje se običajno povezuje z imenom člana okrožnega komiteja KPS Kranj Janeza Urbanca-Kumerdaja, ki je bil aretiran 16. februarja 1942 in ki naj bi izdal celotno organizacijo, kar ni točno. Gestapovski vdor se je namreč pričel že decembra 1941 na Jesenicah, kjer so klonile tri kurirke pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko (Mimi in Darinka Močnik ter Cirila Kozjak). Od tu pa se je vdor razširil po ostali Gorenjski. Koliko pa je Kumerdaj spregovoril, bo težko dokazati, kajti jasno je, da so spregovorili tudi nekateri drugi aretirani.³²

Tudi za jeseniško okrožje so aretacije pomenile težko zarezo v partijskem delovanju. Gestapu je uspel vdor v okrožni komite KPS in je aretiral Mencingerja in Kavalarja. Tako široko zasnovanim aretacijam so se izognili le ilegalci, med njimi Kejžar in Preželj. Komite se žal ni pravočasno odločil za kolektivni odhod v ilegalo — partizane, poleg tega pa tudi ni računal, da nekateri ne bodo vzdržali gestapovskega pritiska.³³

Val aretacij ni šel tudi mimo pokrajinskega komiteja. 9. marca 1942 je bil v Trbojah pri Kranju aretiran njegov sekretar Tone Dolinšek-Metod. Da je bilo stanje še težje, je moral v sredini naslednjega meseca na Primorsko Tomo Brejc, kjer je prevzel mesto sekretarja tamkajšnjega pokrajinskega komiteja KPS, konec maja 1942 pa je odšla v Ljubljano še Mira Tomšič.³⁴

Po Dolinškovi aretaciji je bil imenovan za novega sekretarja Lojze Kebe-Štefan (kasneje Viktor), ki pa se je zaradi stalnih vdorov gestapa v organizacije OF in KPS zadrževal v glavnem pri partizanskih enotah. Sicer je bil tudi politični komisar prve grupe odredov.³⁵ Po zgoraj omenjenih spremembah na Gorenjskem nekaj časa ni bilo pokrajinskega komiteja, ampak samo njegov sekretar, dokler niso sprejeli julija 1942 vanj Viktorja Kejžarja in Franca Vodopivca. Delo so si razdelili tako, da so Kejžarja zadolžili za jeseniško okrožje, Vodopivca pa za kranjsko in kamniško.³⁶

Leto 1942 je tako postajalo tudi za narodnoosvobodilno gibanje na Gorenjskem najtežje leto. Partijske in frontne organizacije so bile večinoma razbite, gorenjsko partizanstvo pa je v tem letu doživljalo težke preizkušnje (daljša okupatorjeva ofenzivna dejavnost po dražgoški bitki, v kateri je med drugim padel 27. marca 1942 član centralnega komiteja KPS Stane Žagar; okupator-

³² Ivan Jan, Kokrški odred I, str. 160—173; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga I, dok. št. 51.

³³ Dare Jeršek, Komunistična partija, SKOJ in OF v jeseniškem okrožju.

³⁴ Iz spominov Toneta Dolinška-Metoda, TV-15, 13. 1. 1972, št. 3; Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 1, str. 105; Mira Svetina-Vlasta, V okupirani Ljubljani, Spomini na partizanska leta, knjiga 1, Ljubljana 1974, str. 152.

³⁵ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, str. 329, op. 47.

³⁶ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2, dok. št. 120.

jeva ofenziva poleti in jeseni istega leta, ki je terjala žrtve tudi v političnem in vojaškem vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja). Civilno prebivalstvo pa je bilo pod vtisom hudega okupatorjevega nasilja. Zato se je narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem leta 1942 razvijal veliko počasneje, kot je predvidevalo osrednje slovensko vodstvo glede na že pred vojno izpričano revolucionarno zavest gorenjskega delavstva.³⁷

Pokrajinski komite KPS je pomanjkanje vodilnih kadrov skušal reševati s premeščanjem razpoložljivih kadrov na nove dolžnosti ter angažiranjem partizanskih enot za politično delo na terenu, vendar je bilo to vprašanje v najnujnejši obliki rešeno šele proti koncu leta 1942 ob pomoči centralnega komiteja KPS in pritegovanju kadrov iz partizanskih enot.

Tako so poslali januarja 1942 Ignaca Strlekarja iz jeseniškega v kamniško okrožje kot inštruktorja pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko. Tu sta pričela že decembra 1941 s političnim delom Tomo Brejc in Mira Tomšič. Vendar je Strlekar v letu 1942 kot okrožni sekretar ob pomoči Kamniškega bataljona v glavnem organiziral odbore OF. Istočasno je opravljal tudi funkcijo partijskega sekretarja v Kamniškem bataljonu. Proti koncu leta so mu bili iz tega bataljona dodeljeni v pomoč tako imenovani terenski partizani. Po tragediji bataljona 24. decembra 1942 na Kostanjski planini je odšel Strlekar na litijsko območje in kamniško okrožje je potem za krajši čas ostalo brez sekretarja.³⁸

V kranjskem okrožju sta kot člana okrožnega komiteja KPS delovala Franc Vodopivec in Boris Ručigaj, ki pa sta v času splošne ofenzivnosti okupatorja padla 13. julija 1942. Tako je organizirana politična dejavnost na terenu začasno prenehala. Kolikor je bilo političnega dela, so ga opravljali borci iz partizanskih enot. Od septembra 1942 pa je iz partizanskih enot odhajalo vse več borcev na terensko politično delo. Ta mesec so prišli v kranjsko okrožje prvi trije in so sestavljali okrožni komite KPS. To so bili Anton Nartnik-Črnivec (sekretar), Ivan Bertoncelj-Johan in Janko Pucelj-Ciril.³⁹

Tudi delo močno okrnjenega jeseniškega okrožnega komiteja KPS, v katerem sta bila Kejžar in Preželj, je bilo usmerjeno predvsem v obnavljanje razbitih zvez, postavljanje novih zaupnikov OF ter politično delo med borci Cankarjevega bataljona, ki so bili v veliki meri sprejeti v partijo. Težje pa je bilo povečati partijsko članstvo v dolini. Po aretacijah pozimi 1941/1942 so na primer na Jesenicah ostali le še 3 člani in 2 kandidata KPS.⁴⁰

Ker je bil Kejžar julija pritegnjen v pokrajinski komite KPS, je postal sekretar okrožnega komiteja Karel Preželj, člana pa Viktor Stražičar in Ivan Krivic, do jeseni pa so bili vanj pritegnjeni novi aktivisti — Franc Beniger, Janez Šmid in Ivan Gašperin.⁴¹

³⁷ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, str. 212—214, 243—247, 355—368.

³⁸ Miroslav Stiplovšek, Kamniško okrožje v NOB, Domžale 1975, str. 41, 45.

³⁹ Ivan Jan, Kokrški odred I, str. 260; Ivan Jan, Kokrški odred II, Ljubljana 1980, str. 24.

⁴⁰ Franc Konobelj-Slovenko, Jeseniška četa in Cankarjev bataljon v letu 1942, Jeklo in ljudje IV, str. 348.

⁴¹ Franc Benedik, Pokrajinski komite KPS in celotni pokrajinski aktiv OF za Gorenjsko, Domicili v slovenskih občinah, str. 187.

Vse leto 1942 je bila partija na terenu številčno šibka in ni mogla doseči števila iz konca prejšnjega leta, ko je po poročilu centralnega komiteja KPS centralnemu komiteju KPJ iz srede decembra 1941 štela na terenu 127 članov, v partizanskih enotah pa 31.⁴² Naslednje oprijemljive podatke imamo iz julija 1942, ko je bilo po poročilu sekretarja Kebeta centralnemu komiteju KPS naslednje stanje: v jeseniškem okrožju sta bili dve celici na Hrušici s 7 člani, na Jesenicah in Javorniku pa so bili 3 člani in 2 kandidata, ki še niso bili povezani v celico. V kranjskem okrožju so bili 4 člani v Šenčurju, od katerih je bil samo eden aktiven, v Dupljah sta bila 2 člana in 2 kandidata, v Goričah 1 kandidat, na Veternem 1 član, v Trziču 1 član, 2 člana pri Sv. Ani, verjetno je bil kak posameznik še v Kranju, vendar so bile zveze z mestom daljši čas pretrgane, 4 člani so bili še v Škofji Loki, od katerih dva nista delala, z dvema pa ni bilo mogoče dobiti zveze, ter še eden v Poljanski dolini. Zveze ni bilo tudi s kamniškim okrožjem. Večje je bilo v tem času število partijcev v partizanskih enotah. Gorenjski odred je štel 21 članov in 7 kandidatov, Koroški odred 25 članov in 2 kandidata ter Poljanski bataljon 16 članov.⁴³ Torej je bilo julija 1942 na Gorenjskem na terenu in v vojski najmanj 87 članov in 14 kandidatov.

Do julija je gorenjskemu partijskemu vodstvu delno že uspelo povezovati obstoječe člane na terenu in postavljenih je bilo nekaj kandidatov. Nadaljnjo številčno rast in organizacijsko utrjevanje pa je zelo zavirala okupatorjeva ofenzivnost v drugi polovici leta 1942, ki je med drugim ostro posegla v sam pokrajinski komite. Že 13. julija je padel Franc Vodopivec-Ciril, vendar Kebe ni imel primernega človeka, ki bi ga nadomestil.⁴⁴ Ko je padel 28. avgusta še Viktor Kejžar-Peter, je Kebe ostal sam. Zato je sklenil v pokrajinski komite pritegniti Viktorja Stražišarja, o čemer je obvestil vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja 21. septembra ter hkrati prosil za pomoč v kadrih. V istem pismu je poročal, da se je partijsko članstvo v vojski dvignilo na 86 članov in 16 kandidatov, medtem ko na terenu ni bilo sprememb.⁴⁵

Problema pomanjkanja vodilnih kadrov se je zavedal tudi centralni komite KPS, zato je na Gorenjsko poslal Oskarja Šavlija in Jožeta Slugo. Prvi se je pred kratkim vrnil iz Srbije, Sluga pa je bil v Dolomitskem odredu. Kardelj je v imenu centralnega komiteja KPS pisal 14. oktobra Kebetu ter mu naročil, naj v pokrajinsko partijsko vodstvo vključi Šavlija in Slugo ter še kakšnega domačina. Hkrati ga je obvestil, da se odslej pokrajinsko partijsko vodstvo imenuje »Pokrajinski sekretariat za Gorenjsko«,⁴⁶ to je enako kot na Štajerskem, ime pa kaže začasni karakter tega foruma. Kebe je še naprej opravljal nalogi sekretarja pokrajinskega sekretariata KPS za Gorenjsko in politkomisarja v štabu I. grupe odredov. Dobil je namestnika politkomisarja Staneta Bizjaka-Kostja.⁴⁷ Do oblikovanja sekretariata v tej sestavi ni prišlo zaradi pre zgodnje Kebetove smrti.

⁴² Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, dok. št. 103.

⁴³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2, dok. št. 120.

⁴⁴ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. št. 17.

⁴⁵ Jesen 1942, dok. št. 6.

⁴⁶ Ta naziv so uporabljali kratek čas in še takrat ga niso uporabljali dosledno.

⁴⁷ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. št. 148.

V istem pismu je Kardelj naročil: »Prizadevajte si, da v vsako okrožje postavite kakega domačina kot poverjenika, če ne morete vzpostaviti celih OK in RK. Toda uporno delajte na tem, da ustvarite vsaj najosnovnejši zarodek partijske organizacije na celem terenu, četudi bodo ti ljudje v začetku bolj pasivni. (...) Saj vam gotovo ni treba razlagati, da je osnovni vzrok velikih težkoč, ki jih imate s partizanskim gibanjem, prav v tem, ker nimamo na Gorenjskem dovolj močne partijske organizacije na terenu, ki bi mogla organizirati pomoč ljudstva na terenu za naše partizanske čete.«

Ko je Kebe za posledicami ran ob hajki na Jelovici 20. oktobra 1942 umrl, sta začasno opravljala nalogo pokrajinskega sekretariata člana štaba I. grupe odredov Stane Kersnik-Stane Jelovčan in Vinko Hafner-Pavle Ravnik.⁴⁸

Kdaj je bilo vprašanje pokrajinskega komiteja dokončno rešeno, ni čisto jasno, kajti do januarja 1943 je bilo nekaj različnih predlogov, kdo naj bo njegov član in kdo sekretar.

Tako je 1. novembra predlagal Leskošek Kardelju, naj pokrajinski komite sestavljajo Jože Sluga, Oskar Šavli, Viktor Stopar in Martin Kos.⁴⁹ Isti dan je štab I. grupe odredov poročal centralnemu komiteju KPS, da ga je Kebe še pred smrtjo seznanil, da sta člana pokrajinskega komiteja Viktor Stražičar in Maks Krmelj (to je bilo v skladu s priporočilom Kardelja z dne 14. oktobra, naj Kebe v pokrajinski sekretariat vključi še kakšnega domačina, ker sta bila Sluga in Šavli poslana iz Ljubljanske pokrajine in nista najbolj poznala razmer na Gorenjskem) ter še dva kandidata. Hkrati je poudaril, da je potrebna »takojšnja ureditev vprašanja Štefanovega naslednika. Vendar je nujno, da imenujete poleg politkomisarja tudi nekoga, ki bi odgovarjal kot sekretar PK zgolj za politično delo. Nemogoče je namreč, da bi mogel on sam urejevati tako vojaške kot politične zadeve in še zlasti v zadevah KP in OF na terenu.«⁵⁰

5. novembra je Kardelj pisal Francu Leskošku in Ivanu Mačku pismo, v katerem je skupaj z Miro Tomšič predlagal glede pokrajinskega komiteja naslednje: sekretar Jože Sluga, člani pa Oskar Šavli, Maks Krmelj, Vinko Hafner in še eden ter navedel nekaj predlogov (Viktor Kejžar, Stane Kersnik, Ignac Strlekar in Jakob Molek).⁵¹

Ko je prišel Boris Kidrič konec novembra 1942 na Gorenjsko, da bi pospešil mobilizacijo za partizanske enote in njihovo večjo ofenzivnost, naj bi postavil za začasnega sekretarja Maksa Krmelja-Matijo. Ko je pisal Krmelj 17. decembra 1942 Kardelju pismo, v katerem je poročal o določenih težavah in neuskkljenem delovanju pokrajinskega komiteja, je govoril o sebi kot o članu pokrajinskega komiteja, čeprav je bilo po drugi strani jasno, da mu je Kidrič poveril posebno odgovorne naloge.⁵²

Kidričevemu obisku je sledilo pismo centralnega komiteja, ki je med drugim naročal: »Utrjevati in širiti partijo, preizkušene kandidate sprejemati v partijo, odpreti vrata dobrim partizanskim borcem in aktivistom OF ter

⁴⁸ Jesen 1942, dok. št. 24 in 62.

⁴⁹ Jesen 1942, dok. št. 61.

⁵⁰ Jesen 1942, dok. št. 62.

⁵¹ Jesen 1942, dok. št. 79.

⁵² Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. št. 178.

stremeti, da se partijska organizacijska mreža razširi po vsej Gorenjski.«⁵³

Šele s smernicami Kardelja 20. januarja 1943 gorenjskemu partijskemu vodstvu je postal Krmelj dokončno sekretar pokrajinskega komiteja. V njih je med drugim rečeno: »Tov. Matija postavljamo s tem na mesto sekretarja PK za Gorenjsko, na katerem je doslej bil tov. Lenart. To spremembo je CK sklenil, še preden so se izvršili zadnji dogodki (mišljena je smrt Franca Ravbarja in Staneta Starca, op. p.) in bo torej ostala trajna. Ta ukrep je CK napravil zaradi tega, ker tov. Matija najboljše pozna razmere na Gorenjskem in ker je tudi po svojem položaju dejansko središče pokrajinskega organizacijskega dela na Gorenjskem.« Istočasno je Kardelj potrdil predlog Viktorja Stoparja, ki se je od novembra 1942 mudil na Gorenjskem, da se v pokrajinski komite kooptira še Karla Prežlja.⁵⁴

Po obojestranskih predlogih je bil končno sestavljen komite: Maks Krmelj-Matija kot sekretar, člani pa so bili Jože Sluga-Lenart, Oskar Šavli-Jakob, Vinko Hafner-Pavle, Stane Bizjak-Kostja in Karel Preželj-Stanko, ki je že 8. aprila 1943 padel. Potem do jeseni 1943 v pokrajinskem komiteju ni bilo več sprememb.⁵⁵

V drugi polovici leta 1942 se partija številčno sicer ni bistveno okrepila, uspela pa je ohraniti povezanost obstoječega članstva in partijo organizacijsko celo utrjevati. Tako je bilo septembra zasnovano novo — škofjeloško okrožje, ki je obsegalo območje prejšnjega rajona Škofje Loke, kateremu so priključili še jugozahodni predel ob nemško-italijanski meji z večjimi kraji, kot so Medvode, Smlednik, Šmartno in Šentvid. Takrat je kranjski okrožni sekretar Anton Nartnik določil iz Loške in Poljanske čete nekaj borcev za politično delo na terenu in naslednji mesec ustanovil okrožni komite KPS Škofja Loka v sestavi: Maks Krmelj-Matija kot sekretar in Avgust Barle-Radovan (kasneje Ambrož), Adolf Sluga-Tratomir ter Tone Peternel-Igor kot člani. Istočasno so okrožje razdelili na pet rajonov: Smlednik, Medvode, Škofja Loka, Poljane in Selca ter določili sekretarje. Sekretar rajona Smlednik je postal Janez Kalan-Kosec, rajona Medvode Avgust Barle, rajona Škofja Loka Adolf Sluga, rajona Poljane Tone Peternel, rajona Selca pa Janez Kmet-Mirko. Vsi so bili komunisti, samo Janezu Kmetu je bil partijski staž trenutno prekinjen.⁵⁶

Vendar Krmelj še niti ni začel dobro opravljati svoje naloge, ko so ga imenovali na novo dolžnost v pokrajinski komite. Delo sekretarja je za njim opravljal nekaj časa Adolf Sluga, nato pa do aprila 1943 Jože Kavčič-Jernač, do tedaj politični delavec v rajonu Škofja Loka in po odstranitvi Sluge (zaradi povezave z gestapom) tudi tamkajšnji rajonski sekretar.⁵⁷

Da je škofjeloško okrožje obstajalo že od jeseni 1942, potrjujeta tudi pismi Antona Nartnika in Lojzeta Kebeta. To je potrebno omeniti zaradi tega, ker nekateri kasnejši dokumenti navajajo, da je bilo okrožje ustanovljeno kasneje.

⁵³ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 4, dok. št. 112.

⁵⁴ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. št. 75.

⁵⁵ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 6, dok. št. 70; Maks Krmelj, ustni vir.

⁵⁶ Tone Peternel-Igor, Partizanstvo na Gorenjskem — žarek upanja v Evropi, Tribuna, glasilo SZDL občine Ljubljana-Šiška, junij 1981, št. 10.

⁵⁷ Isto; Tone Peternel, ustni vir.

Tako govori Krmelj v poročilu z dne 17. decembra 1942 Kardelju le o kranjskem, jeseniškem in kamniškem okrožju ter o rajonu Škofja Loka kot sestavnem delu kranjskega okrožja.⁵⁸ Iz pisma Vinka Hafnerja 8. februarja 1943 pokrajinskemu komiteju pa bi lahko sklepali, da je bil okrožni komite KPS Škofja Loka ustanovljen šele v začetku leta 1943, saj med drugim pravi, da je zvedel, »da ste (pokrajinski komite, op. p.) sedaj postavili tudi škofjeloški OK«.⁵⁹

Kebe je v pismu iz 6. oktobra 1942 naročil Maksu Krmelju, naj v sporazumu z Antonom Nartnikom določi tovariša za terensko delo v Poljanski dolini ter ga obvestil, da je za delo v Škofji Loki določen Avgust Barle, za Selško dolino Janez Kmet, za Medvode z okolico pa Janez Kalan. Hkrati je določil, da »to naj bi bil okrožni komite (začasni, ker bomo formirali za Medvode, Št. Vid-Crnuče novi rajonski komite)«.⁶⁰ Čeprav Kebe tega neposredno ni omenjal, pa je bilo iz vsebine pisma jasno, da lahko položaj Krmelja razumemo kot položaj sekretarja okrožja, ki pa bo posle v celoti prevzel po ozdravitvi.

Tudi Anton Nartnik je konec oktobra ali začetek novembra (pismo ni datirano) sporočil Krmelju, da so postavili okrožni komite, v katerega so bili poleg Krmelja imenovani Adolf Sluga, Avgust Barle in Tone Peternel, zadnji trije dobijo nadaljnja navodila za delo pri Krmelju, kar ponovno potrjuje, da je bil prvotno Krmelj določen za okrožnega sekretarja.⁶¹

Številčno stanje partije na Gorenjskem ob koncu leta 1942 je razvidno iz poročila organizacijskega sekretarja centralnega komiteja KPS 14. decembra 1942 centralnemu komiteju KPJ. Takrat je bilo v jeseniškem okrožju okoli 30 članov, v kranjskem (tu je mišljeno tudi škofjeloško območje) 25 članov, v kamniškem 15 članov in v vojski 50 članov, skupno torej okoli 120 članov.⁶² Poleg tega je bilo v jeseniškem in kranjskem okrožju okoli 80 kandidatov partije.⁶³

Z organizacijsko utrditvijo partije in povečanjem števila partijskih aktivistov na terenu v zimskih mesecih 1942—1943 pa so bili izpolnjeni pogoji za nadaljnjo številčno rast partije in njeno organizacijsko utrjevanje, to je ustanavljanje novih celic, predvsem pa rajonskih komitejev. Poudariti je treba, da so bile manjše organizacijske enote eden pomembnih pogojev za načrtno širjenje mreže organizacij KPS.

Tako je bil aprila 1943 ustanovljen rajonski komite KPS za Poljansko dolino s sekretarjem Milanom Žakljem-Žirovnikom, za njim, vendar še v pomladanskih mesecih, pa še rajonski komite KPS Medvode s sekretarjem Avgustom Barletom, za Smednik s sekretarjem Janezom Kalanom, za Škofjo Loko s sekretarjem Jožetom Kavčičem (ki ga je spomladi začasno zamenjal Drago Vrničar-Fedja) ter za Selce s sekretarjem Janezom Kmetom.⁶⁴ V tem času

⁵⁸ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. št. 177.

⁵⁹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. št. 137.

⁶⁰ A IZDG, fasc. 660.

⁶¹ Za CK ZKS, dok. št. 556.

⁶² Jesen 1942, dok. št. 209.

⁶³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. št. 177.

⁶⁴ Tone Peternel, Partizanstvo na Gorenjskem — žarek upanja v Evropi;

Svetko Kobal-Florjan, Miloš Zihlerl — umetnik, humanist in borec, Loški razgledi 1981, letnik 28.

so rajoni dobili tudi svoje številke: poljanski 1, selški 2, škofjeloški 3, medvoški 4 in smledniški 5.⁶⁵

Aprila 1943 je bil reorganiziran in dopolnjen tudi okrožni komite KPS Škofja Loka. Sekretar je postal Tone Peternel, člani pa Milan Žakelj, Jože Kavčič, Avgust Barle in Janez Kalan, naknadno pa je bil vanj kooptiran še Janez Kmet. Vsi, razen Peternela, so bili torej hkrati rajonski sekretarji in člani okrožnega komiteja. Peternel je bil sekretar do 20. julija 1943, ko je odšel v jeseniško okrožje, in ga je nasledil Avgust Barle, Jože Kavčič pa je avgusta odšel v kamniško okrožje. Sestava okrožnega komiteja se potem do septembra ni več spreminjala, takrat pa je bila vanj vključena Ivanka Jenko-Urška.⁶⁶

Spremembe v okrožnem komiteju so za seboj potegnile tudi določene spremembe v rajonskih komitejih. Ko je postal Barle okrožni sekretar, ga je v medvoškem rajonu zamenjal Franc Kalan-Evstahij, Kavčiča pa je 5. avgusta nasledil Tine Kalan-Dolinski.⁶⁷

Nekoliko težje je šlo v kranjskem okrožju, kjer ni bilo niti jasno, kakšen teritorij naj obsega. Zato je Vinco Hafner v pismu Kardelju z dne 30. decembra 1942 zahteval, da se morajo meje med posameznimi okrožji točno določiti. Tako na primer ni bilo jasno, v katero okrožje naj kot član okrožnega komiteja spada Ivan Bertoncej-Johan, ki je deloval v okolici Radovljice. Ker je decembra 1942 padel član okrožnega komiteja KPS Kranj Janez Pucelj-Ciril, ki je delal na terenu med Podbrezjami in Cerkljami, je Hafner zahteval, naj pride v kranjsko okrožje Jože Sluga in določi iz Kokrškega odreda »vsaj dva primerna človeka« za okrožni komite.⁶⁸

Začetek decembra 1942 je bilo kranjsko okrožje razdeljeno na štiri rajone, okrožje pa je vodil štiričlanski komite.⁶⁹ Kot rajoni so verjetno mišljena tista območja, v katerih so delovali posamezni člani okrožnega komiteja. Znano je, da je Bertoncej delal na radovljiškem sektorju, Pucelj med Podbrezjami in Cerkljami, sekretar Nartnik in Benjamin Anderwald-Benko pa na desni strani Save.

Nartnik je v poročilu 20. decembra 1942 zapisal, da delo v okrožju počasi napreduje, da pa je uspel sprejeti nekaj novih kandidatov za partijo. Iz poročila je razvidno, da so obstajale težave v povezovanju sekretarja s terenskimi delavci in v izvajanju partijske linije. Sekretar ni zmožal vzdrževati stalne zveze s terenskimi delavci in kontrolirati njihovega dela, kar ni bilo nepomembno, saj so bili le-ti po stažu v glavnem mladi partijci in so posvečali glavno pozornost izgradnji OF, manj pa partije.⁷⁰

Kako se je razvijala partijska organizacija v prvi polovici leta 1943, ni podatkov. Očitno zveze med okrožnim vodstvom in rajoni še v maju niso potekale tako, kot bi želeli, o čemer priča med drugim navodilo okrožnega komiteja KPS Kranj z 20. maja 1943 rajonskim sekretarjem, ki naj bi omogočilo točno in redno poročanje. Okrožnica je tudi opozorila, da bo v kratkem skli-

⁶⁵ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 6, dok. št. 117.

⁶⁶ Tone Peternel, Partizanstvo na Gorenjskem — žarek upanja v Evropi.

⁶⁷ Tone Peternel, ustni vir.

⁶⁸ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. št. 210.

⁶⁹ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 4, dok. št. 114.

⁷⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. št. 186.

cana okrožna konferenca terenskih delavcev.⁷¹ Še isti mesec je dal okrožni sekretar tudi navodila rajonskim sekretarjem KP in terenskim delavcem o načinu organiziranja partijske organizacije in njenih trenutnih nalogah.⁷² Navodila med drugim kažejo na težave, ko ni bilo niti za pomembnejše partijske delavce na voljo že usposobljenih članov, ampak je bilo potrebno ta kader šele izgrajevati.

Pomembno prelomnico v delovanju partije kranjskega okrožja pomeni okrožna konferenca 2. in 3. junija 1943. Iz zapisnika konference je razvidno, da je bilo okrožje v tem času razdeljeno na šest rajonov, ki so jih vodili rajonski sekretarji: rajon mesto Kranj in bližnja okolica — sekretar Benjamin Anderwald-Benko, rajon Tržič — sekretar Vladimir Peraić-Tarzan (kasneje Planin), rajon Stražišče, Besnica, Bitnje — sekretar Pavle Kavčič-Miha, rajon Šenčur — sekretar Jože Stružnik-Mejač, rajon Jelovica — sekretar Ivan Bertoncej-Drnovc, rajon Zaboršt — sekretar Lojze Zupan.

Na konferenci so reorganizirali okrožje. Razdelili so ga na devet rajonov ter postavili začasne sekretarje. Rajone so označili s številkami: rajon I (Kranj z okolico) — Benjamin Anderwald; rajon II (Stražišče) — Pavle Kavčič; rajon III (Kropa) — Ivan Bertoncej; rajon IV (Šenčur) — Jože Stružnik; rajon V (Naklo) — Ivo Slavec-Borovc; rajon VI (Podbrezje) — Lojze Zupan; rajon VII (Tržič) — Vladimir Peraić in Branko Djordjević-Jure; rajon VIII (Brezje) — Ivan Bertoncej; rajon IX (Jezerko) — Anton Nartnik in Benjamin Anderwald.

Iz poročil rajonskih sekretarjev je razvidno, da je delovalo v okrožju v tem času 42 odborov OF, 4 odbori SPŽZ, 8 odborov ZSM, 18 odborov ZSM v tovarnah, 20 odborov povezanih delavcev po tovarnah in 2 desetini NZ, o partiji pa ni podatkov.

Na konferenci so sprejeli naslednje naloge: rajonski sekretarji naj čimprej razdelijo rajone na občine in postavijo občinske sekretarje partije, določijo naj desetarje NZ, izvajajo mobilizacijo za partizansko vojsko, posvetiti morajo večjo skrb organizaciji žensk in mladine, odborom OF (na Gorenjskem so jih imenovali narodnoosvobodilne odbore) in drugim organizacijam morajo dajati konkretna navodila za delo in nadzorovati njihovo delo. Sekretarji so dolžni pošiljati redna tedenska poročila.⁷³

V naslednjih mesecih je potem prišlo do izmenjave nekaterih rajonskih sekretarjev. Tako je že v začetku junija 1943 Lojze Podobnik-Švejk zamenjal Vladimirja Peraića, dotedanjega sekretarja v rajonu Tržič,⁷⁴ v začetku naslednjega meseca pa je postal Bogdan Javor-Pero rajonski sekretar v rajonu Kropa.⁷⁵

V času od 1. do 3. avgusta 1943 je bila druga okrožna partijska konferenca. Ker so bili na konferenci navzoči le štirje rajonski sekretarji partije, nam zapisnik ne daje celovite podobe okrožja, vendar kaže, da se je močno poživilo delo partije in OF.

⁷¹ ZA CK ZKS, dok. št. 2307.

⁷² A IZDG, fasc. 672.

⁷³ A IZDG, fasc. 672; Janez Kopač, Razvoj Partije in Osvobodilne fronte v okrožju Kranj 1941—1945, Kranjski zbornik 1980, str. 53, 54.

⁷⁴ A IZDG, fasc. 672, Navodilo Antona Nartnika 3. 7. 1943 Alojzu Podobniku.

⁷⁵ A. IZDG, fas. 672, Navodilo OK KPS Kranj 6. 7. 1943 Bogdanu Javorju-Peru.

Na konferenci so ponovno reorganizirali rajone. Rajon VI (Podbrezje) so ukinili in ga razdelili med rajona VIII (Brezje) in VII (Tržič). Ukinili so tudi rajon IX (Jezersko) in ga priključili rajonu V (Naklo). Po tej reorganizaciji je bilo v okrožju sedem rajonov in se do spomladi 1944 niso več spreminjali.

Sekretarji posameznih rajonov so bili: rajon I (Kranj) — Benjamin Anderwald, rajon II (Stražišče) — Pavle Kavčič, rajon III (Kropa) — Bogdan Javor, rajon IV (Šenčur) — Jože Stružnik, rajon V (Naklo) — Ivan Slavec, rajon VI (Brezje) — Anton Pezdir-Vojtek (dokler ni prišel s terena, ga je nadomeščal Ivan Bertoncelj), rajon VII (Tržič) — Lojze Podobnik.⁷⁶

18. avgusta 1942 sta bila zamenjana dva rajonska sekretarja. Ivo Slavec, ki si je zaradi konspiracije nadel novo ilegalno ime Jokl, je postal rajonski sekretar v rajonu Kranj, dotedanji sekretar Benjamin Anderwald pa je postal član izvršnega komiteja okrožnega komiteja KPS Kranj. Okrožni sekretar Anton Nartnik je namreč menil, da je zaradi velikega obsega okrožja potrebno postaviti pri okrožnem komiteju izvršni komite okrožnega komiteja.⁷⁷ Njegova člana sta bila še Ivan Bertoncelj in Nartnik, širši komite pa so sestavljali Pavle Kavčič-Miha, Stane Konstantin-Borut, Ivo Slavec-Borovc.⁷⁸ V rajonu Naklo je postal rajonski sekretar dotedanji terenski delavec Franc Šiška-Crt.⁷⁹ V začetku septembra 1943 je postal sekretar partije v rajonu Kropa Vinko Šmitek-Zmago namesto Bogdana Javorja, ki je postal sekretar rajonskega odbora OF.⁸⁰ V tem času je bil postavljen za partijskega sekretarja Tržič Pavle Kavčič, katerega je v rajonu Stražišče nadomestil Mirko Pavlin-Sloven,⁸¹ v šenčurškem rajonu pa je sekretarsko dolžnost prevzel Tone Hafner-Robnik.⁸²

V začetku septembra 1943 so Okrožni komite KPS Kranj sestavljali: Anton Nartnik-Črnic, Stane Konstantin-Borut, Ivo Slavec-Jokl, Pavle Kavčič-Miha in Ivan Bertoncelj-Johan-Drnovc.⁸³ V tem mesecu je bilo v okrožju že 165 članov in 88 kandidatov partije.⁸⁴

Precejšnje težave so bile v prvi polovici leta 1943 tudi v kamniškem okrožju. Sredi februarja 1943 je Pokrajinski komite KPS za Gorenjsko imenoval za okrožnega sekretarja Viktorja Stražišarja-Silvestra. Stražišar je okrožje razdelil na štiri rajone in nameraval osnovati okrožne in rajonske forume KPS in OF. Postavil je že en rajonski komite,⁸⁵ toda nadaljnje organiziranje terena je začasno presekala Stražišarjeva smrt 18. aprila 1943. Problem okrožnega

⁷⁶ A IZDG, fasc. 672; Janez Kopač, Razvoj Partije in Osvobodilne fronte v okrožju Kranj 1941—1945, str. 55.

⁷⁷ A IZDG, fasc. 672, Poročilo OK KPS Kranj 18. 8. 1943; A IZDG, fasc. 660, Poročilo Anderwalda 19. 8. 43 pokrajinskemu komiteju.

⁷⁸ A IZDG, fasc. 672: Poročilo o izrednem sestanku OK KPS Kranj 3. julija 1943 pokrajinskemu komiteju; Poročilo OK KPS Kranj pokrajinskemu komiteju 24. 8. 1943.

⁷⁹ A IZDG, fasc. 672, Pismo Antona Nartnika Francu Šiški 2. 9. 1943.

⁸⁰ A IZDG, fasc. 672, Pismo Antona Nartnika Vinku Šmitku 7. 9. 1943.

⁸¹ A IZDG, fasc. 672, Pismo pokrajinskega komiteja Antonu Nartniku 7. 9. 1943.

⁸² Janez Kopač, Razvoj Partije in Osvobodilne fronte v okrožju Kranj, str. 56.

⁸³ A IZDG, fasc. 672, Pismo pokrajinskega komiteja Antonu Nartniku 7. 9. 1943.

⁸⁴ A IZDG, fasc. 672, Poročilo OK KPS Kranj pokrajinskemu komiteju 22. 9. 1943.

⁸⁵ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 6, dok. št. 8. Sekretar rajonskega komiteja je bil verjetno Franc Zupančič, ki je delal v Zasavju.

sekretarja je ponovno reševal pokrajinski komite KPS za Gorenjsko, ki je vodstveno vlogo v okrožju zaupal maja 1943 Francu Zupančiču-Marjanu. Ta je dobil v Kamniškem bataljonu 15 borcev za politično delo na terenu in organiziral zanje v prvi polovici julija politični seminar, nato pa jih poslal na delo v pet rajonov, na katere je bilo kamniško okrožje takrat na novo razdeljeno. Ti kadrovski in organizacijski ukrepi so v nadaljnjem razvoju omogočili načrtno širjenje mreže KPS. Julija je bil Zupančič imenovan za okrožnega sekretarja. Takrat je bil osnovan tudi okrožni komite KPS Kamnik, ki so ga sestavljali poleg sekretarja Zupančiča še Slavko Dobovšek, Stane Bregar in Franc Kavčič-Veljko, ki je odgovarjal za SKOJ. Naslednji mesec sta postala člana komiteja še Jože Kavčič-Jernač, ki je prišel iz škofjeloškega okrožja, in Milan Janežič-Milan.⁸⁶

17. julija 1943 je okrožni sekretar razdelil okrožje na zasavski (I), domžalski (II), tuhinjski (III), cerkljanski (IV) in kamniški (V) rajon. Nadaljnji razvoj je terjal ustanovitev še dveh rajonov in s tem zmanjšanje večjih rajonov. Tako je bil 26. avgusta 1943 ustanovljen mengeški, 20. oktobra pa še lukovski rajon.⁸⁷

Prvi sekretar zasavskega rajona je bil Pavle Ulčar, 8. avgusta pa je prišel na njegovo mesto Frido Mavko-Rok. Po razdelitvi zasavskega rajona 26. avgusta na zasavski in mengeški rajon je mengeški rajon postal VI. rajon kamniškega okrožja in ga je vodil Frido Mavko.⁸⁸ Sekretarji v ostalih rajonih so bili: Milan Janežič za domžalski, Rok Korošec-Boris za tuhinjski, Franc Stenovec-Urh za kamniški, ki ga je nasledil v začetku septembra Jože Kavčič-Jernač, Stane Žerovnik-Miško za cerkljanski in za zasavski rajon Metod Leskovar-Metod. Rajoni so imeli zaporedne številke: zasavski I, domžalski II, tuhinjski III, cepljanski IV, kamniški V, mengeški VI.⁸⁹ Iz poročila 17. septembra 1943 je razvidno, da vsi partijci niso bili povezani v celice, zato je dal okrožni sekretar navodila, da se to čimprej uredi, da bo mogoče naprej ustanavljati tudi občinske partijske komiteje. Rajonski komiteji pa so do tega časa obstajali le v II. in III. rajonu.⁹⁰

Od konca leta 1942 dalje je v kamniškem okrožju obstajalo tudi vprašanje pripadnosti oziroma podrejenosti ali gorenjskemu ali štajerskemu pokrajinskemu partijskemu vodstvu. Takrat je namreč glavni štab NOV in PO Slovenije vključil Kamniški bataljon v IV. (štajersko) operativno cono, medtem ko je bil dotlej v sestavi I. (gorenjske) grupe odredov. S tem se vojaška meja

⁸⁶ Miroslav Stiplovšek, Kamniško okrožje v NOB, str. 45, 47; Miroslav Stiplovšek, Pregled razvoja NOB v Mengšu in okolici, str. 109, 111; A IZDG, fasc. 660, Poročilo OK KPS Kamnik pokrajinskemu komiteju 1. 9. 1943.

⁸⁷ ZA CK ZKS, Poročilo OK KPS Kamnik pokrajinskemu komiteju 9. 8. 1943, dok. št. 2449; A IZDG, fasc. 660, Poročilo OK KPS Kamnik pokrajinskemu komiteju 17. 8. 1943 in 26. 8. 1943; Miroslav Stiplovšek, Kamniško okrožje v NOB, str. 25.

⁸⁸ Miroslav Stoplovšek, Pregled razvoja NOB v Mengšu in okolici, str. 123, 124, 133.

⁸⁹ A IZDG, fasc. 660, Poročilo OK KPS Kamnik 26. 8. 1943 in 10. 9. 1943; Iz spominov Franca Zupančiča, Kamniški zbornik, VI, 1961, str. 129.

⁹⁰ A IZDG, fasc. 660, Poročilo OK KPS Kamnik pokrajinskemu komiteju.

ni več ujemala s politično, kar je povzročilo določene nejasnosti. Tako je štab IV. operativne cone 5. februarja 1943 spraševal, ali spada kamniško okrožje pod pokrajinski komite KPS za Štajersko ali Gorenjsko.⁹¹

Član centralnega komiteja KPS Viktor Stopar, ki je junija 1943 prišel na Štajersko, pa je 7. avgusta 1943 obvestil pokrajinski komite KPS za Gorenjsko, da spada kamniško okrožje odslej pod pokrajinski komite KPS za Štajersko, da ga bodo razdelili na dva dela in da želijo še nadaljnje stike gorenjskega pokrajinskega foruma s kamniškim okrožjem.⁹² Aktivisti kamniškega okrožja pa so menili, da je teritorij s številnimi okrožji, za katerega je bil pristojen pokrajinski komite KPS za Štajersko, že tako in tako zelo obsežen, poleg tega pa je bil na Štajerskem zelo pereč problem kadrov. Zato so menili, da lahko pričakujejo večjo pomoč od pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko. 1. septembra 1943 je Franc Zupančič že poročal o sporazumu, da kamniško okrožje še naprej spada pod gorenjske politične forume.⁹³

Meja okrožja se je dokončno oblikovala šele proti jeseni 1943 in je po poročilu okrožnega komiteja KPS Kamnik iz 5. oktobra 1943 potekala: Črnuče—Dobeno—Šenkov turn—Utik—Vodice—Spodnji Brnik—Cerklje—Štefanja gora—Šenturška gora; na jugu: po Savi od Črnuč do Senožet; na vzhodu: Pogled—Svine—Negastin—Blagovica—Jastroblje—Češnjice; na severu: Češnjice—Zgornji Tuhinj—Ravne—Gozd—Kališe—Županje njive—Bistričica—Šenturška gora.⁹⁴

V jeseniškem okrožju je proti koncu leta 1942 deloval okrožni komite v sestavi: Karel Preželj kot sekretar, Ivan Hribar-Gorjanc, ki je odgovarjal za bohinjski kot, Franc Beniger-Gabrin, ki je skupno s Prežljem odgovarjal za Jesenice, Ivan Gašperin-Mitja za »deželno« in Ivan Krivec-Kostja za »dolino«.⁹⁵

Delo v jeseniškem okrožju so v začetku leta 1943 zavirale kadrovske spremembe v okrožnem komiteju. Viktor Stražišar je namreč odšel v kamniško okrožje, Janez Šmid je bil 16. marca 1943 ujet in je za posledicami mučenja že 20. marca umrl, 7. aprila 1943 pa je padel še sekretar Karel Preželj.⁹⁶ V okrožnem komiteju so bili potem: Franc Beniger-Gabrin, sekretar, Ivan Gašperin-Mitja, Ivan Krivec-Kostja. Član okrožnega komiteja je bil tudi Ivan Hribar-Gorjanec, ki je padel že februarja 1943.⁹⁷

Že konec leta je obstajal rajon Bohinj s sekretarjem Ivanom Hribarjem, najkasneje januarja 1943 pa je bil ustanovljen tudi rajonski komite KPS Bohinj-Bled, ter rajona Kranjska gora, kjer je delal Ivan Krivic in rajon Jesenice. Januarja 1943 je bilo v dolinskih predelih (Podkoren, Rateče-Planica,

⁹¹ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, tom VI, knjiga 5, dok. št. 43.

⁹² A IZDG, fasc. 661.

⁹³ Miroslav Stiplovšek, Kamniško okrožje v NOB, str. 23, 25; A IZDG, fasc. 660, Poročilo OK KPS Kamnik pokrajinskemu komiteju za Gorenjsko 1. 9. 1943.

⁹⁴ A IZDG, fasc. 660.

⁹⁵ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. št. 163 in 179.

⁹⁶ Jesen 1942, str. 41, op. 15.

⁹⁷ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. št. 50.

Slamniki, Radovljica, Blejska Dobrava in Jesenice) po nepopolnih podatkih 6 partijcev in 5 kandidatov.⁹⁸

Februarja 1943 je bilo v okrožje poslanih nekaj novih terenskih delavcev, ki so bili odgovorni za posamezna območja oziroma rajone: Kranjska gora, Jesenice, Radovljica-Žirovnica, Bled in Bohinj.⁹⁹

Junija 1943 sta se v okrožju zadrževala Stane Kersnik in Vinko Hafner, ki sta nudila potrebno pomoč tamkajšnjim aktivistom. 30. junija je Hafner pokrajinskemu komiteju med drugim poročal: »Podelili smo točno rajone in v vsakem je določen tudi sekretar. Kar se tiče Gabrina, sem stvar točno raziskal, odločitev v tem oziru pa prepuščam vam samim. Odgovornega za okrožje sem začasno določil tov. Mitjo, ki je od vseh še najboljši, dokler ne bo postavljen nov sekretar OK-aja.«¹⁰⁰

Iz poročila okrožnega komiteja KPS Jesenice o organizacijskem stanju v okrožju nekako iz julija 1943 je razvidno, da je bil takrat sekretar okrožnega komiteja Anton Peternel-Igor, njegov namestnik Ivan Gašparin-Mitja, člani pa Valentino Sušnik-Ivo (Gaber), Ivan Krivic-Pavle in Anton Ambrožič-Božo. Okrožje je bilo razdeljeno na šest rajonov. V bohinjskem rajonu je bil sekretar Valetin Sušnik, v rajonu Bled-Gorje Anton Ambrožič, v rajonu Kranjska gora Ivan Krivic, v rajonu Jesenice Franc Tominc-Milan, v rajonu Žirovnica je Gašperina zamenjal Tine Dolar-Čiro, v radovljiškem rajonu pa je bil sekretar Alojz Pohar-Štefan. Članov KPS je bilo takrat 14 in 12 kandidatov, upoštevati pa je treba, da so bile pred poročilom junija in julija v okrožju precejšnje provale.¹⁰¹

Rajonski komiteji so bili dokončno organizirani ob prihodu novega okrožnega sekretarja Peternela okoli 20. julija. Ta je takoj po nastopu nove dolžnosti obšel vse rajone, razen rajona Kranjska gora, in dopolnil oziroma postavil rajonske komiteje. Postopoma so številčno širili tudi okrožni komite. Poleti so vanj vključili Sava Šifererja-Kosa, najkasneje do novembra 1943 pa še Franca Grilca-Brinarja.¹⁰²

V drugi polovici avgusta je bilo v okrožju že 86 članov in 57 kandidatov KPS.¹⁰³

Julija 1943 je v skladu z okrožnico pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko iz 14. julija po vsej Gorenjski začela potekati množična akcija, da bi sprejeli v partijo vse funkcionarje in sodelavce odborov OF, SPZZ, ZSM, SNP, NZ, »ki količakaj izpolnjujejo pogoje za sprejem v partijo (oz. ZKM)«. Kot pogoj organizacijske utrditve partije je pokrajinski komite postavil dosledno organiziranost odborov OF od okrožij do sleherne vasi in tovarne. Okrožnica je tudi zahtevala, da »morajo vsi sekretarji partijskih organizacij /.../, ki so

⁹⁸ isto; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. št. 177; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. št. 59. Stane Bergant-Radova, Korak za korakom, Boj pod Triglavom, Gorje pri Bledu 1966, str. 352.

⁹⁹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. št. 159.

¹⁰⁰ A IZDG, fasc. 661.

¹⁰¹ A IZDG, fasc. 660, Poročilo Toneta Peternela (nedatirano); Tone Peternel, ustni vir.

¹⁰² Tone Peternel, ustni vir.

¹⁰³ A IZDG, fasc. 660, Poročilo OK KPS Jesenice pokrajinskemu komiteju 23. 8. 1943.

bili dotlej istočasno sekretarji partijskih in OF organizacij, predati funkcijo drugemu tovarišu in obdržati le še funkcijo sekretarja partije.¹⁰⁴

Politika »široko odprtih vrat« v partijo je omogočila v kratkem času nagel porast partijskega članstva. Močno številčno okrepitev pa je omogočila v prvi vrsti do tedaj izvedena organizacijska utrditev obstoječe partijske organizacije in z njo povezani kadrovske ukrepi. Do tega časa je bilo v vseh štirih okrožjih rešeno vprašanje okrožnih partijskih vodstev in vsa okrožja so bila razdeljena na rajone, v katerih so delovali rajonski partijski sekretarji ali celo rajonski komiteji KPS.^{104a}

V kamniškem okrožju je bilo po poročilu iz 5. oktobra 1943 že 123 partijcev in 18 kandidatov. Iz tega poročila je tudi razvidno, da so rajonske komiteje KPS in občinske biroje šele začeli snovati in prav tako povezovati partijce v celice.¹⁰⁵ V jeseniškem okrožju je bilo sredi decembra 1943 že 253 članov, 131 kandidatov in 50 celic.¹⁰⁶ V kranjskem okrožju je bilo po poročilu iz 22. septembra 1943 že 165 članov in 88 kandidatov, združenih v 25 celic. Poleg tega sta delovala 2 biroja in 7 rajonskih komitejev in več občinskih sekretarjev.¹⁰⁷ Tudi za škofjeloško okrožje lahko sklepamo, da je bilo število članov in kandidatov visoko, čeprav iz tega časa ni ohranjenih sumarnih poročil. V rajonu Medvode je bilo že junija 39 članov in 18 kandidatov,¹⁰⁸ v rajonu Škofja Loka je bilo v začetku julija 37 članov in 56 kandidatov,¹⁰⁹ v rajonu Selca pa 22 članov,¹¹⁰ v smledniškem rajonu je bilo v začetku avgusta 8 članov in 7 kandidatov,¹¹¹ v poljanskem rajonu pa je bilo septembra okoli 40 članov.¹¹²

Hitreje kot na terenu je v letu 1943 številčno rastla partija v partizanskih enotah. Iz navodil centralnega komiteja KPS z dne 7. julija 1943 pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko je mogoče razbrati, da je bilo v tem času v gorenjskih partizanskih enotah že okoli 500 članov KPS in kandidatov. Centralni komite KPS je bil nad tako hitro številčno rastjo partije nekako zaskrbljen, medtem ko se mu je zdel rast partijskih organizacij na terenu prepočasna, zato je od pokrajinskega komiteja zahteval, da mu pošlje pregled o socialni sestavi in preteklosti partijskega članstva ter ponovno preveri že sprejete člane. Hkrati ni bil zadovoljen z nizkim številom članov SKOJ, ki mora biti »vzgajališče, šola za partijo«. Centralni komite je odobral številne sprejeme v partijo, opozarjal pa je pred nevarnostjo, da pridejo v njene vrste tudi taki, ki tega glede na preteklost ne zaslužijo. Zato je pokrajinskemu komiteju predlagal, da si vzgoji nekaj inštruktorjev, ki bodo obiskovali posamezne partijske organizacije po nalogah in z določenimi direktivami pokra-

¹⁰⁴ A IZDG, fasc. 672.

^{104a} Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, knjiga 3, str. 72—82.

¹⁰⁵ A IZDG, fasc. 660, Poročilo OK KPS Kamnik pokrajinskemu komiteju.

¹⁰⁶ Gorenjski muzej Kranj, fasc. jeseniško okrožje, mapa 8, Zapisnik seje jeseniškega OK KPS z dne 13. in 14. decembra 1943.

¹⁰⁷ A IZDG, fasc. 672, Poročilo OK KPS Kranj 22. 9. 1943.

¹⁰⁸ A IZDG, fasc. 660, Poročilo rajonskega sekretarja Avgusta Barleta. 10. 6. 1943.

¹⁰⁹ A IZDG, fasc. 660, Poročilo rajonskega sekretarja Jožeta Kavčiča 3. 7. 1943.

¹¹⁰ A IZDG, fasc. 660, Poročilo rajonskega sekretarja Janeza Kmeta 2. 7. 1943.

¹¹¹ A IZDG, fasc. 660, Poročilo rajonskega sekretarja Janeza Kalana 2. 8. 1943.

¹¹² Milan Žakelj, Nekaj o delu Komunistične partije v Poljanski dolini, Loški razgledi VI, Škofja Loka 1959, str. 43.

jinskega komiteja, isti način dela pa naj v večji meri sprejme tudi sam pokrajinski komite — seveda ne v taki meri, da bi pokrajinski komite kot organ prenehal obstajati. Zadovoljen pa je bil, da so začeli na Gorenjskem izvajati partijske tečaje, ki bodo pripomogli k obvladovanju problema hitro naraščajoče patije.¹¹³

Vida Deželak:

L'ÉVOLUTION ORGANISATRICE DU PARTI COMMUNISTE DE LA SLOVÉNIE
EN HAUTE CARNIOLE DU PRINTEMPS 1941 À L'AUTOMNE 1943

R é s u m é

Dans les dernières années de la deuxième guerre mondiale, la Haute Carniole est devenue une région à l'organisation du parti communiste assez évoluée, surtout dans les grands centres d'industrie comme Jesenice, Kranj, Tržič et les alentours de Kamnik. D'après son organisation, le parti était divisé en circonscriptions de Jesenice, de Kranj et de Kamnik où au commencement de la guerre fonctionnaient 42 cellules du parti avec 260 membres environ. Les directions des circonscriptions étaient directement liées avec le comité central du parti communiste slovène à Ljubljana mais tout de suite après l'occupation, on ferma des directions régionales à travers lesquelles désormais fonctionnaient les relations entre les comités des circonscriptions avec le comité central.

Les membres des comités des circonscriptions étaient d'abord assez nombreux (celui de Jesenice en avait 8, par exemple) mais le nombre commença à baisser à cause des arrestations, à cause des départs des membres dans les unités des partisans et aussi pour satisfaire le besoin d'être plus opérationnel. Dans la deuxième moitié de 1941, il y eut en général d'assez grands changements à cause des départs des membres à la clandestinité ou au maquis et à cause des arrestations, tandis que certains quittèrent la région pour aller dans la région de Ljubljana. Les membres manquants furent remplacés dans les limites du possible par de nouveaux membres et même de nouvelles cellules du parti furent formées (p. e. dans la circonscription de Kranj).

L'évolution ultérieure de l'organisation du parti fut fatalement influencée par l'intrusion de la Gestapo dans le mouvement de la libération nationale à la quelle suivit, dans les premiers mois de 1942, une ondee d'arrestations frappant entr'autres le comité régional et les comités des circonscriptions du Parti Communiste Slovène. L'année 1942 devint ainsi l'année la plus pénible de la lutte de la libération nationale à Gorenjsko. Les organisations du parti et du front étaient pour la plupart détruites, le mouvement de partisans subissait de dures épreuves des cadres dirigeants manquant sensiblement, la population vivait dans l'horreur de graves représailles exercées par l'occupant. Pendant toute l'année 1942, le parti restait peu nombreux en membres (en juillet 1942, il y avait sur le terrain et dans l'armée seulement 87 membres et 14 candidats du parti) mais il faut souligner que déjà dans la deuxième moitié de l'année 1942, les organisateurs du parti réussirent à lier plus étroitement les membres du parti et à fonder une nouvelle circonscription, celle de Škofja Loka.

Par une consolidation progressive du parti, spécialement dans la période jusqu'à 1942, et à l'aide des cadres du comité central du PCS de même que par le nombre augmenté des activistes du parti sur le terrain dans les mois d'hiver 1942—1943, furent remplies toutes les conditions pour une croissance rapide du nombre de membres du parti et pour la consolidation de son organisation, c'est-à-dire pour la fondation de nouvelles cellules, surtout des comités provinciaux en 1943. La consolidation en organisation fut ultérieurement suscitée par la politique appelée la politique «des portes largement ouvertes» pour le parti en été 1943.

¹¹³ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, tom VI, knjiga 6, dok. št. 37.

Dušan Nečak

Avstrijska socialistična emigracija med drugo svetovno vojno in jugoslovansko vprašanje

---

O glavnih potezah delovanja avstrijske politične emigracije v času od srede tridesetih let do konca druge svetovne vojne sem pisal že v razpravi »Avstrijska emigracija 1941—1945 in jugoslovansko vprašanje«, ki je izšla v ZČ 1981, št. 4, str. 355—370, zato naj tu povzamem le najpomembnejše značilnosti tistega dela avstrijske emigracije, ki ga imenujemo socialistični.

V socialistično skupino avstrijskih emigrantov štejemo tiste pripadnike socialnodemokratske stranke, ki so državo zapustili že po februarških bojih leta 1934 in tako imenovane »revolucionarne socialiste«, ki so emigrirali šele po anšlusu. »Revolucionarni socialisti« so bili pripadniki ilegalne socialistične stranke, ki je delovala namesto socialnodemokratske stranke, prepovedane za časa stanovske države 1934—1938.¹ Največje število pripadnikov avstrijske socialnodemokratske stranke ni imelo razlogov za pot v emigracijo. Na eni strani nacistične oblasti po anšlusu niso preganjale večine socialnih demokratov zaradi tega, ker je njihov statut do leta 1933 (torej do prihoda Hitlerja na oblast v Nemčiji) vseboval zahtevo po anšlusu in so želeli s popustljivostjo pridobiti socialiste in avstrijsko delavstvo. Na drugi strani pa se je večina članstva ravnala po vodstvu, ki je z dr. Karlom Rennerjem na čelu, ob »plebiscitu« za anšlus 10. 4. 1938, glasovalo za priključitev k Nemčiji.

---

* Razpravo je sofinanciral Znanstveni inštitut filozofske fakultete.

Arhivsko gradivo, ki ga citiram, sem dobil v obliki fotokopij v dunajskem »Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (DÖW). Gradivo mi je prijazno odstopil v uporabo takratni direktor arhiva dr. Herbert Steiner, kljub temu, da še ni bilo urejeno. Od tod tudi skopi podatki za citiranje, ki pomenijo le oznako posameznih škatel. Za lažjo orientacijo sem bil zato prisiljen v besedilu povedati kaj več o citiranih dokumentih in na ta način olajšati iskanje morebitnim drugim uporabnikom gradiva ali tistim bralcem, ki bi želeli preveriti oz. dopolniti moje navedbe. Originale citiranega gradiva hrani »Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung« na Dunaju.

¹ Franz Goldner, Die österreichische Emigration 1938—1945, Wien 1980, str. 18 (dalje Goldner...)

Ob anšlusu sta se izoblikovali dve skupini socialistov, ki sta želeli ohraniti Avstrijo. Eno so sestavljali revolucionarni socialisti, nasprotniki avstrijskega totalitarizma, ki so bili znani že policiji stanovske države in je bilo realno pričakovati, da jih bo preganjala tudi nacistična oblast. To skupino je vodil Joseph Butinger (Gustav Richter). V drugo pa so bili vključeni tisti socialisti, ki so sodelovali v spontanem delavskem gibanju v prvih dneh marca 1938 in so želeli ohraniti Avstrijo skupaj s Schuschniggovo vlado. Tem se zaradi prej omenjene nacistične politike ni bilo treba bati preganjanja. Zato najdemo v emigraciji predstavnike v začetku omenjenih socialističnih skupin. Večina avstrijskih socialnih demokratov in vodstva stare stranke se je doma odpovedala vsakršni politični dejavnosti in čakala na boljše čase.²

Po »koncu vojne v Evropi«, leta 1940 se je oblikovala Velika Britanija kot najpomembnejši avstrijski emigrantski center. Ob njej pa je zlasti avstrijski socialistični emigraciji nudila varno zavetje tudi nevtralna Švedska. Najslabše so jo socialistični emigrantje odnesli v Sovjetski zvezi. Tja so nekateri socialisti zbežali po februarški vstaji 1934, toda večina jih je padla v Stalinovih čistkah. Od socialnih demokratov jo je v Sovjetski zvezi še najboljše odnesel Ernst Fischer, ker se je odločil za komunistično smer.³

Iz moje prej citirane razprave je razvidno, da je bila politično najširša avstrijska emigrantska organizacija FAM — Free Austrian Movement — Freie Österreichische Bewegung, ki je bila komunistično orientirana. Edina pomembnejša grupacija avstrijskih emigrantov (poleg FAM) je bila socialistična skupina. Imenovala se je »Pisarna avstrijskih socialistov — Büro der österreichischen Sozialisten«, vodila pa sta jo sekretar socialistične internacionale Oskar Pollak in vidni socialist Karl Czernetz.⁴ Ta organizacija je bila delovna izpostava socialistične stranke (Geschäftsstelle), podrejena »Zastopstvu socialistične stranke v tujini« (Auslandsvertretung) s sedežem v New Yorku.⁵ »Pisarna avstrijskih socialistov« oziroma organiziranost avstrijskih socialistov v emigraciji ima starejše korenine.

Po porazu Francije in padcu Pariza, kjer je imelo sedež »Zastopstvo socialistične stranke v tujini«, se je del vodstva avstrijskih socialistov odločil, da ostane v Evropi tj. Veliki Britaniji, večji del pa je odšel v emigracijo v ZDA. Med njimi so bili Julius Deutsch, Friedrich Adler, Otto Leichter in drugi iz vodstva »Zastopstva socialistične stranke v tujini«. Za Veliko Britanijo sta se odločila Oskar Pollak in njegova žena Marianne.⁶

V začetku leta 1940 avstrijski socialisti v Veliki Britaniji še niso bili organizirani. Že od leta 1934 so se sicer zbirali okoli nekdanjega urednika »Kleiner Blatta« Johanna Hirscha in njegove žene Bettine, ki pa sta se v glavnem trudila emigrantom pridobiti dovoljenja za bivanje. Družabna in poslovna

² Ibid, str. 18—20; Dušan Nečak, Avstrijska emigracija 1941—1945 in jugoslovansko vprašanje, Zgodovinski časopis, Ljubljana 1981, št. 4, str. 356 (dalje: Nečak, Avstrijska emigracija...).

³ Goldner, str. 29 in Nečak, Avstrijska emigracija, str. 357.

⁴ Hilde Mareiner, »Zeitspiegel«, Eine österreichische Stimme gegen Hitler, Wien 1967, str. 29.

⁵ London Information of the Austrian Socialists in Great Britain, London, 1. 6. 1942, št. 6, str. 1 (dalje: LI...).

⁶ Helene Maiman, Politik in Wartesaal, Wien 1975, str. 87 (dalje: Maiman...).

srečanja med emigranti so se odvijala v prostorih angleškega sindikalnega gibanja in šele konec leta 1939 so avstrijski emigranti zbrali toliko denarja, da so lahko najeli lastno hišo za svoje dejavnosti. Pridobitev lastnih prostorov jim je omogočila tudi boljše organiziranost. Tako je bil lahko v začetku leta 1940 ustanovljen »Klub der österreichischen Sozialisten in Großbritannien« (Austrian Labour Club — Klub avstrijskih socialistov v Veliki Britaniji). Ta klub je postal osnova za razvoj socialističnega delovanja v Veliki Britaniji, saj so socialisti dosledno zavračali sodelovanje s komunisti, pa tudi vključevanje in sodelovanje z masovnimi židovskimi emigrantskimi organizacijami so docela izključevali. »Zaradi izbrane si izolacije med avstrijskimi emigrantskimi množicami so lahko socialisti računali le na podporo lastnega kluba, ki je štel približno 100 do 120 članov« je zapisala poznavalka problematike avstrijske emigracije Helene Maimann.⁷ Socialistična emigracija se je odprto hvalila, da ni sodelovala pri snovanju »Avstrijskega centra« (Austrian Centre, Österreich-Haus), ki je bil ustanovljen že marca 1939 in je poleti istega leta štel približno 1500 članov: »Nismo sodelovali pri izgradnji Austrian Centre, ker smo bili mnenja, da aus einem solchen Betrieb Politik nicht gut fernhalten lässt, nismo pa bili pripravljeni voditi skupne politike z monarhisti in fašisti.«⁸ Očitno je bilo, da je v emigraciji postalo osnovno vodilo avstrijskih socialistov politični boj zoper komuniste. Šlo jim je v prvi vrsti za ohranitev lastnih političnih pozicij in za obrambo pred vplivom široko razvejanih komunističnih aktivnosti. Želeli so na vsak način oživeti dejavnost članov »Kluba avstrijskih socialistov«, ki so postali v prvih letih emigracije izrazito pasivni. Zanimivo pa je, da raziskovalci te tematike podčrtujejo, da so se »sovražnosti« med obema marksističnima skupinama v emigraciji razvijale le v izgnanstvu⁹ in še to v prvi vrsti v Veliki Britaniji (nasprotnosti je bilo manj npr. na Švedskem /Kreisky/ in v ZDA /Adler, Deutsch/).

Prva organizacijska oblika avstrijskih revolucionarnih socialistov, o katerih je tu govor, je bil torej »Klub avstrijskih socialistov« (Austrian Labour Club), ki je svojo dejavnost začel tudi publicistično propagirati z glasilom »London Information of the Austrian socialists in Great Britain« (kratko London-Information). Prva številka tega glasila je izšla januarja 1940, izhajalo pa je vsaj do srede leta 1946. Zadnja uporabljena številka je izšla 9. 6. 1946. Od leta 1942 dalje je bilo glasilo tiskano, izhajalo pa je izmenoma v angleškem in nemškem jeziku. »London Information« mi je služil kot pomemben del gradiva za to razpravo, čeprav mi je bil dostopen le tiskani del glasila. Kljub šibki bazi, ki jo je imel »Klub avstrijskih socialistov« (računamo, da je bilo leta 1940 v Veliki Britaniji okoli 35.000 avstrijskih emigrantov, od tega 450 socialistov samo v Londonu¹⁰), se vendarle ni odločil za pridobivanje novih članov. Želel je ohraniti zaprtost svoje skupine in se izogniti vsakemu sporu z drugimi emigrantskimi organizacijami, razen s komunisti. Tak položaj so avstrijski socialisti ohranjali do prihoda člana vodstva socialistične stranke v tujini Oskarja

⁷ Ibid, str. 83 in 85.

⁸ Ibid, str. 84 in Nečak, Avstrijska emigracija, str. 357.

⁹ Maiman, str. 32.

¹⁰ Friedrich Scheu, Die Emigrationspresse der Sozialisten 1938—1945, Wien 1968, str. 6—7.

Pollaka junija 1940. Ta se je sicer odločil za prihod v Veliko Britanijo zaradi prepričanja, da je London središče mednarodne politike in zaradi trdne vere, da se Velika Britanija nikoli ne bo predala, kaže pa, da tudi zaradi tega, da bi potegnil avstrijske socialiste v tako pomembni državi kot je Velika Britanija iz popolne izolacije. Zanimivo je, da je tu naletel na hud odpor drugega člana vodstva socialistične stranke v tujini, Karla Czernetza. Toda kmalu je dobil večino v Klubu avstrijskih socialistov in začel »prebujati« socialistično emigracijo. Zlasti zato, kot najdemo v literaturi, ker kot dosleden antikomunist ni mogel mirno opazovati vse močnejšega delovanja komunistov in tistih organizacij, kjer so komunisti imeli prevladujočo vlogo.¹¹

Aprila 1941 je ustanovil »Londoner Büro der österreichischen Sozialisten in Großbritannien« (London Bureau of the Austrian Socialists in Great Britain — Londonska pisarna avstrijskih socialistov v Veliki Britaniji). Na ustanovnem sestanku 24. 4. 1941 so sprejeli statut. V njem so poudarili, da ustanovljajo »Londonsko pisarno« zaradi nujnih političnih nalog avstrijskih socialističnih emigrantov v Angliji. Podčrtali so, da gre le za delovno izpostavo socialistične stranke v tujini, ki nima namena prevzeti vloge vodstva socialistične stranke v tujini in je njeno delovanje omejeno le na ozemlje Anglije; zagotovili, da »Londonska pisarna« ne bo sprejemala nobenih izjav, obvezujočih za celotno stranko in opozorili, da bo »Londonska pisarna« nadaljevala svojo politično dejavnost v okvirih statuta, če bi bilo v času vojne onemogočeno delovanje vodstva stranke v tujini oz. če bi z njim ne bilo mogoče priti v stik.¹²

Politično vodstvo »Londonske pisarne« sta po statutu prevzela oba člana vodstva stranke v tujini, Oskar Pollak in Karl Czernetz. Drugi člani so imeli le svetovalno funkcijo in so bili naslednji: Walter Wodak (edini, ki je nekaj časa deloval tudi v Avstrijskem centru, organiziranim pod komunističnim vplivom), Karl Ausch, Marie Jahoda (leta 1944 je odšla v ZDA), Wilhelm Rosenzweig, Alois Buttinger, Johann Svitanics in Franz Novy (za sindikate), Richard Strasser in kasneje Friedrich Keller in Johann Lenk.¹³ Grobo lahko rečemo, da je »Londonska pisarna« delovala le tako, da je iskala za vsako svojo odločitev kompromisno solucijo med obema članoma vodstva stranke v tujini. Tak način dela je veljal vsaj do reorganizacije »Londonske pisarne« čez dobro leto.

Istega leta, v začetku 1941, je bila v Londonu ustanovljena še ena organizacija, ki je tako tesno sodelovala z »Londonsko pisarno«, da ju je težko ločevati. Ustanovljena je bila »Deželna skupina avstrijskih sindikatov« (Landesgruppe der österreichischen Gewerkschaftler) kot del »Vodstva svobodnih

¹¹ Maiman, str. 82.

¹² Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Dunaj, E — 17884/2 (dalje: DÖW...).

¹³ Ibid. in Maiman, str. 89 — Po arhivskih dokumentih (DÖW E 17884/2, Pismo ustanoviteljev »Londonske pisarne avstrijskih socialistov«, »Vodstvu socialistične stranke v tujini« v New Yorku /Die Auslandsvertretung der österreichischen Sozialisten/ z dne 26. aprila 1941) so bili člani »Londonske pisarne« s posvetovalno funkcijo le Karl Ausch, Alois Buttinger, Marie Jahoda in Johann Svitanics. Ostale v razpravi navedene člane navaja Helene Maiman v citiranem delu delu na strani 89. Karl Ausch pa v članku »Das London-Büro der österreichischen Sozialisten«, v reviji »Die Zukunft« 1970, zv. 14, str. 17 navaja med člani s posvetovalno funkcijo tudi Franza Novyja.

sindikatom Avstrije v tujini«. V začetku je skupino vodil Johann Svitanics, od poletja 1942 pa je vodja »Vodstva svobodnih sindikatov Avstrije v tujini«, ki je prišel v Anglijo iz Švedske, Franz Novy. »Deželna skupina avstrijskih sindikatov« je posebej zanimiva zato, ker je bila to edina organizacija avstrijskih emigrantov, v kateri so bili včlanjeni tako socialisti kot komunisti. Tu je bila dana edina možnost neposredne konfrontacije obeh političnih skupin, ki sta se je sicer izogibali. Članstvo v sindikatih namreč ni bilo vezano na članstvo v stranki. Tako se je že kmalu po ustanovitvi te organizacije oblikovala močna komunistična frakcija, ki se je socialistično vodstvo sindikatov ni moglo znebiti drugače kot z izključitvijo.¹⁴

Avstrijski komunisti v emigraciji so ob napadu Hitlerja na Sovjetsko zvezo junija 1941 kljub temu poskušali pridobiti socialiste za enotno protifašistično fronto. Prvi predlogi so prihajali na socialistični naslov (Council of Austrians in Great Britain) že konec junija 1941. Med najpomembnejše gotovo sodi pismo komunista Hansa Winterberga, ki ga je poslal septembra 1941. V njem je Winterberg na široko povzel problematiko nujnosti sodelovanja. Uvodno je citiral julijsko (?) pismo avstrijskih komunistov »Londonski pisarni«, s katerim so se odzvali povabilu avstrijskih socialistov, objavljenem v »London Information«, po združitvi vseh sil v boju zoper nacizem. Toda, tako piše Winterberg, po šestih tednih čakanja komunisti še niso dobili odgovora na to pismo, čeprav so v njem pozdravili idejo po združitvi vseh sil in prosili, naj socialisti čim prej določijo kraj in čas, kjer bi se dogovorili o skupni akciji.¹⁵

V nadaljevanju pa ostro polemizira s stališči avstrijskih socialistov, ki po njegovem »filozofirajo (in zapravljajo dragoceni čas) o tem, kdo se ne sme boriti proti Hitlerjevemu fašizmu, kdo ne sme zastaviti življenja v tem boju, namesto, da bi združili vse protinacistične sile in jih povedli v boj«. ¹⁶ Zato je še enkrat ponovil predloge, ki so jih posredovali »Londonski pisarni«:

- »1. Mobilizacijo vseh Avstrijcev, ki so sposobni nositi orožje, v vojaško enoto. (Prepričani smo, da bo v tako enoto z navdušenjem stopil vsak Avstrijec, ki lahko nosi orožje, zato da bi se bojeval proti Hitlerju.
2. Popolna zavzetost (Einsatz) Avstrijcev pri vojni proizvodnji. (Določene omejitve, kot »Enemy Alien Status«, pomenijo oviranje te popolne zavzetosti).
3. Izvajanje take protihitlerjevske propagande, ki bo v Avstriji mobilizirala vse ljudske sile. (radio itd.)«. ¹⁷ O teh predlogih, pa tudi o kakršnihkoli predlogih s strani socialistov so se komunisti vsak čas pripravljali pogovarjati, je zapisal Winterberg. Toda socialisti na komunistične predloge niso pozitivno reagirali in nikoli niso našli skupnega jezika.

Maja 1942 je prišlo do reorganizacije »Londonske pisarne«. Na majski konferenci avstrijskih socialistov v Londonu, ki je bila sklicana zato, da bi razpravljali o vprašanju odnosa avstrijskih socialistov do Sovjetske zveze, so sprejeli tudi dopolnila k statutu »Londonske pisarne« iz leta 1940.

Prve štiri točke starega statuta (skupaj je bilo 7 točk), torej tiste, ki so govorile o načelnih zadevah (gl. str. 90 od opombe 11—12), so ostale iste.

¹⁴ Maiman, str. 89—90.

¹⁵ DÖW, E 17884/3.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

Dodali pa so še 12 točk, ki govorijo o organizaciji »Londonske pisarne«. Ta je bila opisana tako, da bi lahko dejavno pritegnila čim več aktivnih sil avstrijske socialistične emigracije v Veliki Britaniji. Oba predstavnika vodstva stranke v tujini sta bila še vedno središče odločanja in sta imela vodilni funkciji, le da so bile bolj podrobno določene njune naloge (čl. 9). Poleg njih je novi statut predvideval še šest članov, ki jih izvoli tako imenovana delegatska konferenca (Delegiertenkonferenz) avstrijskih socialistov v Angliji (čl. 6). Delegatska konferenca naj bi bila tisto telo, s katerim naj bi razširili dejavnosti avstrijskih socialistov v Angliji. Sestavljena je bila iz 25 delegatov iz Londona, 20 delegatov iz podeželskih skupin »Kluba avstrijskih socialistov« in iz članov »Londonske pisarne« (čl. 11). Posebno vlogo je pri tem dobil London, saj je imela skupščina (Versammlung) londonskih članov »Kluba avstrijskih socialistov« enake politične naloge kot delegatska konferenca (čl. 15). Zadnji 16. člen pa je določal, da je uradno glasilo »Londonske pisarne« »London-Information der österreichischen Sozialisten in England«. ¹⁸ Najpomembnejše širše zastopstvo avstrijskih socialistov v Veliki Britaniji je bilo torej sestavljeno iz 25 članov in na skupščini londonskih socialistov 23. maja 1942 so bili izvoljeni naslednji delegati: D. J. Bach, Margit Czernetz, Adolf Eisler, Alfred Geiringer, Hans Hirsch, Bettina Hirsch, F. O. Keller, Alexander Klein, Franz Leinmüller, Jakob Linder, Alfred Magaziner, Trude Magaziner, Emil Maurer, Siegfried Mühlstein, Ida Mühlstein, Oskar Passauer, Marianne Pollak, Isidor Preminger, Claire Rosenzweig, Friedrich Scheu, Marie Schorm, Siegmund Seidenweg, Else Sternfeld, Emmerich Weismann in Henriette Werner. ¹⁹

Avstrijske socialiste v emigraciji je iz politične izolacije v Angliji potegnili še Moskvska deklaracija. Tudi oni so se novembra 1943 zavedli, da politična perspektiva njihove politične grupacije leži le v širokem povezovanju demokratičnih avstrijskih sil. Na drugi strani pa so kljub vztrajnem zanikanju lahko sledili vsestranskemu razvoju FAM. Že januarja 1943 so začeli razmišljati o ustanovitvi »Avstrijskega reprezentativnega komiteja« (Die Österreichische Vertretungskörperschaft / Austrian Representative Committee). ²⁰

Demokratično avstrijsko emigracijo so še nekajkrat po tem pozvali k skupnem nastopanju ²¹ na osnovi minimalnega programa, tj. skupne politične platforme. Ta je temeljila na zahtevi po popolnem uničenju sil osi in nacističnega režima; nepriznavanju anšlusa in izločitvi Avstrije iz nemškega rajha; vrnitvi suverenih pravic avstrijskemu prebivalstvu, ki so mu bile na silo odvzete, oblikovanje nove demokratične avstrijske republike, v kateri bodo izkoreninjene vse oblike fašizma in zagotovitev pravice samoodločbe za avstrijsko prebivalstvo. ²² Na osnovi tega minimalnega programa so se 9. novembra 1943 v Londonu zbrali predstavniki »Londonske pisarne«, »Svobodnih sindikatov«, »Demokratične unije« (organizacija meščanske, liberalne emigracije) in avstrijskih katolikov (krščanskih socialcev / Christlichsoziale) in ustanovili »Avstrijski reprezentativni komite«. Sestavljen je bil iz po dveh članov vsake skupine,

¹⁸ LI, 1. 6. 1942, št. 10, str. 1—3.

¹⁹ Ibid, str. 3.

²⁰ LI, 15. 1. 1943, št. 2, str. 1.

²¹ LI, 15. 6. 1943, št. 12; 5. 11. 1943, št. 19.

²² LI, 1. 8. 1943, št. 15, zadnja stran.

dva sedeža pa sta bila rezervirana tudi za predstavnike komunistične emigracije, ki pa se sestanka niso udeležili in so sploh odklonili sodelovanje v komiteju. Predsednik komiteja je postal predstavnik »Svobodnih sindikatov« Franz Novy, podpredsednika prof. Friedrich Hertz, predstavnik »Demokratične unije« in dr. F. Schneider, predstavnik krščanskih socialcev. Sekretar komiteja je postal predstavnik socialistov Oskar Pollak, poleg njega pa je socialiste predstavljal še drugi član vodstva stranke v tujini Karl Czernetz. Kot socialistične predstavnike lahko štejemo tudi predsednika Novyja in drugega predstavnika »Svobodnih sindikatov« Richarda Strasserja, katerega namestnik je bil Johann Svitanics. Že sestava »Avstrijskega reprezentativnega komiteja« nam priča, da je bil trdno v rokah socialistov in je pomenil neke vrste pendant »Free Austrian Movement«, ki je bil pod komunističnim vodstvom.²³

Na ustanovnem sestanku so navzoči potrdili osnovna načela že pred meseci objavljenega skupnega programa in ga še dopolnili, očitno pod vplivom zahtev moskovske deklaracije. Poleg boja zoper fašizem in osvoboditev avstrijskega prebivalstva izpod nemške nadoblasti so si v prvem členu izjave ustanovnega sestanka postavili za cilj sabotiranje nemških vojnih naporov in tudi pomoč silam Združenih narodov za doseg zmage nad Hitlerjevo koalicijo. V tretjem členu pa so še posebej zaznali potrebo po dobrem sosedskem sodelovanju, saj so zapisali, »da bo treba pripraviti Avstrijo za mednarodno sodelovanje s tistimi sosednjimi državami, ki se bodo soočale s podobnimi problemi pri organizaciji politične in ekonomske varnosti kot osnove za trajen mir.«²⁴ Vnaprejšnje priprave za povojno pogajanje s sosednjimi državami in izkazovanje dobre volje pri reševanju spornih mejnih (= gospodarskih) vprašanj med sosedi? Zunanjepolitično suverenost Avstrije je »Avstrijski reprezentativni komite« zaenkrat videl le (socialistom namreč še ni bilo jasno, kakšna naj bo povojna Avstrija in ali naj sploh postane samostojna država, op. p.) v sodelovanju Avstrije v splošni mednarodni organizaciji za ohranitev miru in varnosti, ki jo predvideva Moskovska deklaracija.²⁵ Z ustanovitvijo »Avstrijskega reprezentativnega komiteja« se je med socialističnimi emigranti osnovala tista njihova organiziranost, ki se ni spremenila vse do konca vojne.

II.

Avstrijska socialistična emigracija v Angliji je na napad in okupacijo Jugoslavije reagirala z izjavo,²⁶ ki pa nima datuma in je nisem našel v njenem glasilu »London-Information«. Iz besedila spomenice se da razbrati, da je bila sestavljena tik po napadu na Jugoslavijo, morda pa so jo sporočili javnosti prek britanskega radia. Izjava je polna lepih besed, pomilovanja in sočustvovanja z napadeno deželo in njenim prebivalstvom, t. j. delavstvom in kmeti, zgodovinskih reminiscenc, pa tudi strahu za usodo južnih avstrijskih dežel,

²³ LI, 15. 11. 1943, št. 22, str. 1 in Karl Ausch, Das London-Büro der österreichischen Sozialisten, Die Zukunft, 1970, zv. 14, str. 18.

²⁴ LI, 15. 11. 1943, št. 22, str. 1.

²⁵ Ibid.

²⁶ DÖW, E — 17884/1.

saj je »Hitler z napadom na Jugoslavijo pripeljal vojno neposredno na meje Avstrije«. ²⁷ Potem ko so v spomenici zapisali, da jih napad Hitlerja spominja na pomembne dogodke iz vojaške zgodovine (na vojno napoved habsburške monarhije Srbiji, ki je povzročila toliko gorja v letih 1914—1918, in na upor mornarjev v Kotorju, ki je pomenil znak, da prebivalstvo želi mir), so se lotili ključnih problemov avstrijsko-jugoslovanskih odnosov, v prepričanju, da se je Jugoslavija po prvi svetovni vojni rodila kot svobodna dežela in da bosta Avstrija in Jugoslavija po tej vojni spet svobodni. ²⁸

Socialisti so v spomenici poudarili, da je demokratična republika Avstrija mejna vprašanja z Jugoslavijo uredila s plebiscitom in je »od tedaj naprej živela z jugoslovanskim ljudstvom (Volk, op. p.) v dobrih sosedskih odnosih, z jugoslovansko manjšino na avstrijskih tleh pa v prijateljstvu«. ²⁹ Avstrijski socialisti v spomenici niso hoteli poznati nikakršnih sporov med obema državama v času prve avstrijske republike, za njih so bila rešena vprašanja, ki niso bila rešena ne za slovensko in hrvaško manjšino v Avstriji in ne za Jugoslavijo. Zato je tudi v prihodnje predvidevala le dobro in sporočala Jugoslaviji, da »v srcu avstrijskega naroda (Volk) živi danes le občutek prijateljstva do jugoslovanskega naroda... Kar je Hitler danes uničil, hočemo mi jutri ponovno zgraditi: prijateljstvo in sodelovanje med svobodnimi narodi (Völkern) Avstrije in Jugoslavije«. ³⁰

O Jugoslaviji socialisti v glasilu »London-Information« niso spregovorili do marca 1942. Takrat so v angleško pisani številki glasila objavili izvleček govora, ki ga je imel 8. februarja 1942 po britanskem radiu v slovenščini »direktor informacijskega oddelka jugoslovanske londonske vlade in opolno-močni minister pri poljski vladi, viden voditelj Slovenske ljudske stranke«, monsignor dr. Alojzij Kuhar. Kuharjevega govora, prevedenega v angleščino, avstrijski socialisti niso uporabili za izpopolnjevanje svojega vedenja o Jugoslaviji ali morda zato, da bi se prikupili jugoslovanski emigrantski vladi v njenih naporih za omejitev vpliva in pomena akcij odpora Jugoslavije, temveč so ga izrabili kot podporo svojim protihabsburškim stališčem. Monsignor Kuhar je namreč odločno zavrnil kakršnokoli sodelovanje z Otom Habsburškim in Habsburžani nasploh in poudaril, da pri njegovem narodu ni mesta za Habsburžane, ki so slovenski nacionalni sovražniki, s katerimi nočejo imeti nobene opravka. ³¹ »London-Information« je ta Kuharjev govor uporabil za napad na komunistično emigracijo, ki je v protifašističnem boju sodelovala tudi s predstavniki monarhistov, in zatrjeval, da gre za dokaz, kako povezovanje z monarhisti ne more koristiti ne Avstriji ne mednarodnemu protihitlerjevskemu sodelovanju.

Že v naslednji, aprilski številki »London-Information« so socialisti spet objavili podoben, oster, protihabsburški govor dr. Kuharja, ki ga je imel na londonskem radiu 11. marca 1942. To pot je dr. Kuhar govor zaključil s predlogom, da bi zaradi uničujoče vloge, ki so jo imeli Habsburžani v zgodovini

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ LI, 15. 3. 1942, št. 5, str. 4.

slovenskega naroda, morali moliti: »Gospod, odreši nas zla, da bi nas rešili Habsburžani.« Za Kuharja so bili Habsburžani enaki Hitlerju.³²

Tudi ta govor predstavnika londonske jugoslovanske vlade so avstrijski socialisti izrabili v kontekstu ostrih napadov na komunistično organizacijo emigrantov FAM. Članek so zaključili z mislijo, da lahko odločilne sile (mišljeni so socialisti) avstrijskega naroda dvignejo ljudstvo proti Hitlerju le »v imenu resnične svobode in ne v imenu goljufive (falsch) enotnosti z nadvojvodami.«³³

Avstrijska socialistična emigracija se je javno »zavedla« jugoslovanskega oz. slovenskega vprašanja spet sredi julija 1942. V članku »Our Slovene Brothers« je bralcem kratko poročala o genocidu nad Slovenci, posebej na Koroškem. Opozorila je angleško govoreče bralstvo, da nacisti vodijo tako imenovano »regermanizacijsko politiko« v deželah, kjer živijo Slovenci, in pri tem poudarila, da med te dežele sodi tudi avstrijska dežela Koroška. Zapisali so, da so nacisti pred kratkim izgnali iz okrajev Železne Kaple in Pliberka 4200 družin. Izgon so označili kot kriminal, ki so ga nacisti zagrešili nad Slovenci, ki so v demokratičnem plebiscitu po prvi svetovni vojni glasovali za Avstrijo in bili najbolj miroljubna manjšina. »Njen odnos do avstrijskega prebivalstva v času avstrijske republike je bil model prijateljskega sodelovanja na osnovi polnih in enakih demokratičnih pravic.«³⁴

Netočno prikazovanje položaja slovenske manjšine na Koroškem in s tem zavajanje javnosti temelji na odklanjanju priznavanja krivic, storjenih po prvi svetovni vojni, ko je bila Evropa razmejena brez upoštevanja etničnih meja. S tako politiko je popolnoma skladen človekoljubni zaključek sestavka: »Avstrijski socialisti, ne samo da protestiramo proti takšnemu divjanju, temveč obljubljam, da bodo, kolikor je v naši moči, krivice popravljene. Kar so nacisti razrušili, bodo avstrijski delavci in kmetje, ko bodo osvobojeni, obnovili — vključno z domovi naših prijateljev in bratov, delavcev in kmetov Slovenije. Mi in oni smo žrtve istega tlačitelja; tovariši smo v istem boju; tovariši bomo pri obnovi, ko pride zmaga.«³⁵ Avstrijska socialna demokracija tudi po vojni ni nameravala razpravljati o mejah. Zanj so bile južne avstrijske meje odločene in potegnjene že leta 1920. Ko pa jim bodo tuji bajoneti prinesli svobodo, bodo Slovencem, ki so jih šteli za razredne prijatelje, le pomagali zgraditi porušene domove. Nacionalna hotenja in želje manjšine ter sploh reševanje nacionalnega vprašanja v Avstriji niso bila vsebovana v viziji bodočnosti avstrijskih socialistov.

Neizbrušeni pogledi avstrijskih socialistov v emigraciji so se kazali tudi pri njihovih stališčih do (za Avstrijo) veliko pomembnejših političnih odločitev, kot je reševanje manjšinskega vprašanja. Ker v prvih letih vojne (do konca leta 1943) ni bilo popolnoma jasno, kaj nameravajo storiti zavezniki z Avstrijo po vojni, so vtkali v svojo politiko »čakanja na odrešitev = osvoboditev« svojevrstno, a za njih značilno vizijo povojnega položaja Avstrije. V januarju 1943 so jo avstrijski socialisti objavili tudi v svojem glasilu. V članku z naslovom »Hočemo novo demokratično avstrijsko republiko« (We want a new democratic

³² LI, 1. 4. 1942, št. 6, str. 5.

³³ LI, 1. 5. 1942, št. 8, str. 3—4.

³⁴ LI, 15. 7. 1942, št. 13, str. 4.

³⁵ Ibid.

Austrian republic) so med drugim zapisali: »Kot socialisti se borimo za popolno uničenje fašizma v kakršnikoli obliki; za stvaritev resnične ljudske republike; za **socialistično Avstrijo v socialistični Evropi.**«³⁶ (Podčrtal pisec.)

Še jasneje pa so avstrijski socialisti v emigraciji oblikovali svoje poglede na nacionalno osvoboditev v dokumentu avstrijskih socialističnih sindikatov julija 1943. V internem dokumentu (samo za člane »Londonske pisarne avstrijskih socialistov«) z naslovom »Politika zastopstva avstrijskih sindikatov v tujini« (Die Politik der Auslandsvertretung der österreichischen Gewerkschaften) so dali nesporno prednost »razrednemu« pred »nacionalnim«. V teh smernicah, ki se delijo na tiste za čas emigracije in tiste za čas takoj po padcu Hitlerja, so zastopali stališče, drugačno od vseh drugih socialističnih in nesocialističnih protinacističnih političnih grupacij v Evropi: »Avstrijski delavski razred danes mre, skupaj z drugimi delavskimi razredi Evrope, pod jarmom nacifašizma. Boj zoper nacifašizem v okupiranih deželah vodijo, vključno z delavskim razredom, na nacionalni osnovi. Ali je lahko cilj avstrijskega delavskega razreda omejen le na čisto nacionalno osvoboditev, to pomeni na ločitev od Nemčije? Naj se, oziroma se lahko, kot zastopniki avstrijskega delavstva uvrstimo brez-pogojno, ali pod pogojem, ki preprečuje socialni napredek Avstrije, v to **samo nacionalno bojno fronto?** Odgovarjamo z NE... Cilj avstrijskega delavskega razreda je torej **»demokratična socialistična Avstrija v demokratični socialistični Evropi.**«³⁷ Odprto so priznali, da je prišlo do preloma s komunisti v emigraciji zato, »ker nismo bili pripravljeni sprejeti njihovega nacionalnega patriotizma in se zavzemati za ‚neodvisno Avstrijo‘.«³⁸ Dvomili so v možnost obstoja »neodvisnih majhnih držav«, saj so zapisali: »Če bi bili zaradi okoliščin prisiljeni — z izjavo zavezniških vlad — v ‚neodvisnost‘, moramo jasno reči, da ‚neodvisnost‘ v širokem smislu, politično in gospodarsko mišljena, malim državam, kot je Avstrija, ni dana in ne bo dana.«³⁹

Tik pred moskovsko deklaracijo pozno poleti in jeseni 1943 so socialisti v emigraciji zagovarjali enaka stališča. Ko je Oskar Pollak jeseni 1943, malo pred objavo moskovske deklaracije, pripravil nekakšno izjavo »Londonske pisarne« o prihodnosti Avstrije, je zlasti poudaril, da ima avstrijsko ljudstvo s samostojnostjo trpke izkušnje. Zato, je zapisal Pollak, »ne more od Nemčije neodvisna Avstrija — enaka vsem drugim malim državam — polagati svojega upanja v obnovo ozke nacionalne suverenosti, torej v povratek v svet nacionalizma.«⁴⁰ Iz dokumenta je razvidno, da je Oskar Pollak zamenjal besedo »Unabhängigkeit« — neodvisnost s »Selbständigkeit« — samostojnost, izjavo pa poimenoval »Kompromissvorschlag« — kompromisni predlog, kar kaže, da so bili med socialisti tudi taki, ki so imeli drugačno mnenje od prevladujočega »Pollakovega«. Zaradi opisanega prevladujočega mnenja med avstrijskimi socialisti ni čudno, da je bil njihov odnos do jugoslovanskega oz. slovenskega oz. avstrijskega nacionalnega vprašanja neizdelan in da so vso pozornost posvetili le razrednim vidikom bodoče ureditve v Avstriji in v Evropi. Do nacionalnih

³⁶ LI, 15. 1. 1943, št. 2, str. 1.

³⁷ DÖW, E — 17884/2.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ DÖW, E — 17884/2.

zahtev so zato imeli negativno stališče, saj »resnično neodvisnost in samoupravo vsakega naroda lahko zagotovi le velikodušna internacionalna rešitev«. ⁴¹

Toda mednarodno priznanje, tudi priznanje Anglije, so dobivala tista gibanja, ki so aktivno z orožjem v roki pomagala zaveznikom v boju zoper nacifašizem. Zato je bila dejavnost avstrijskih socialistov vse bolj usmerjena zoper ta gibanja v dokazovanju, da so ta gibanja nesprejemljiva zaradi njihove ideološke naravnosti. Na drugi strani pa so poskušali zmanjševati oziroma izničiti njihove uspehe pri aktivnem protinacističnem boju. V avstrijskih razmerah je to pomenilo ostre napade na komunistično usmerjeno Free Austrian Movement — FAM, v odnosu do Jugoslavije pa sejanje nezaupanja do osvobodilnega gibanja.

V prvi oktobrski številki »London-Information« leta 1943 najdemo obširno poročilo z naslovom »Neues vom Balkan« (Novo na Balkanu). Poročevalec poskuša orisati zlasti položaj v Jugoslaviji po kapitulaciji Italije. Iz poročila pa vejejo vse že prej opisane značilnosti socialistične medvojne politike. Razorožitev italijanskih divizij in uspehe »gverilskih enot« pripisujejo le zavezniškemu uspehom in poskušajo na ta način dokazovati pravilnost svoje politike čakanja, kajti »Nemčija nima zadosti vojakov, da bi zasedla ves Balkan, zadrževala gverilce in bila pripravljena na obrambo v primeru zavezniške invazije«. ⁴² Partizanskemu gibanju sicer priznava najpomembnejšo vojaško funkcijo v Jugoslaviji, vendar ga postavlja ob bok kvislinškim enotam, zlasti pa poudarja, da gre pri tem gibanju za »demokratične ljudske sile, mase kmetov in delavcev, idealistično in napredno mislečih izobražencev«. ⁴³ Nikjer ni niti z besedico omenjena komunistična vloga pri organiziranju in vodenju odpora, nepomembnost nacionalne komponente pri tem boju pa skuša poročevalec dokazati z opisom prestopanja nekdanjih italijanskih vojakov med partizane, s čimer so dovčerajšnji sovražniki postali zavezniki v boju proti skupnemu sovražniku nacizmu. Po mnenju člankarja to dokazuje, »kako dobro so borci za svobodo Balkana razumeli, zakaj gre v tej vojni«. ⁴⁴

Moskovska deklaracija pomeni prelom pri načrtovanju usode Avstrije po vojni, pa tudi v politiki avstrijske emigracije. Socialistična emigracija je o njej spregovorila v »London-Information« 5. 11. 1943. Odločitvi v Moskvi so avstrijski socialisti posvetili posebno izdajo svojega glasila. Objavili so izjavo, ki so jo oddajali po britanskem radiu, in na široko pojasnjevali deklaracijo. Komentarji so imeli strogo določene poudarke, ki niso zajemali celotne vsebine zavezniške izjave v Moskvi. Poudarjali so zlasti osnovno misel moskovske izjave, da bo Avstrija po vojni postala svobodna in neodvisna, ter tisti del izjave, ki govori, da je bila Avstrija prva žrtev Hitlerja. Pohvalili so se, da so se avstrijski delavci prvi v Evropi z orožjem v roki uprli fašizmu (februarja 1934 — kar pa nima nobene zveze z bojem proti nacizmu), niso pa zapisali tistega dela izjave, ki pogojuje uresničitev moskovske deklaracije: »Avstrijo opozarjamo, da nosi odgovornost zaradi sodelovanja v vojni na strani Hitler-

⁴¹ Ibid.

⁴² LI, 1. 10. 1943, št. 9, str. 3.

⁴³ Ibid, str. 3—4.

⁴⁴ Ibid, str 4.

jeve Nemčije, ki se ji ni mogoče izogniti, ter da bomo pri dokončnem urejevanju neizogibno upoštevali njen prispevek k lastni osvoboditvi.«⁴⁵

Moskovska deklaracija je postavila, prav zaradi pogoja, ki smo ga citirali zgoraj, avstrijsko emigracijo v popolnoma nov položaj. Toda medtem ko je komunistična emigracija že od začetka vojne vodila politiko podpore aktivnemu protinacističnemu odporu, so socialisti zavračali tako politiko. Komunisti so imeli zato prednost, socialisti pa so se morali hitro prilagajati novemu položaju. Konec leta 1943, v času po moskovski deklaraciji, je kazalo, da bodo komuniste zavezniki bolj upoštevali in da bodo bližje oblasti kot socialisti. Politični boj med obema najmočnejšima političnima grupacijama v emigraciji se je zato odvijal na ravni »priti oziroma ostatei na oblasti«. »Londonska pisarna« je moskovsko deklaracijo takoj in brezpogojno sprejela, morala pa se je tudi v praktični politiki opredeliti do osvobodilnega gibanja, ki je nastajalo v Avstriji in ki ga je politično podpirala komunistična FAM.

Proti moskovski deklaraciji se je postavil le del avstrijskih emigrantov v ZDA, ali bolj točno, tisti v New Yorku. Švedski del avstrijske emigracije pa se je veliko bolj kot londonski nagibal k sodelovanju in h kompromisom s komunisti. Zato so avstrijski socialisti v Angliji same sebe imenovali »centristi«.⁴⁶

»Zastopstvo svobodnih sindikatov« in »Londonska pisarna« sta sestavila izjavo, namenjeno avstrijskim delavcem. Možno je, da je bila prebrana prek BBC ali pa razpečevana na kakšen drugačen način. V »London-Information« je nisem našel. Izjava ni obširna, njena posebnost in različnost od citirane pisne, objavljene izjave, pa je v tem, da zavzema pomembno mesto tisti njen odstavek, ki govori o pogoju moskovske deklaracije za obnovo Avstrije. Tu je avstrijska socialistična emigracija jasno opisala moskovski pogoj in tudi dala neke vrste navodila avstrijskim delavcem, kaj naj storijo, da bo ta pogoj izpolnjen. Kljub resnosti položaja in nedvoumni zahtevi moskovske deklaracije pa socialisti niso zapustili osnovne smeri svoje politike čakanja na osvoboditev. Zapisali so: »Moskovska konferenca je prav tako jasno izrekla, da morajo Avstrijci za osvoboditev izpod nacističnega jarma prispevati svoj delež. Spominjajoč se velike moralne obveze, pričakuje Zastopstvo avstrijskih sindikatov v tujini, da se bo delavstvo Avstrije sedaj z vsemi silami zavzelo za hitri poraz Hitlerja, zmago zaveznikov in s tem prispevalo k lastni osvoboditvi. Prepričani smo, da bo avstrijsko delavstvo z nepremagljivo energijo, toda tudi s potrebno bistrostjo in previdnostjo uporabilo vsa sredstva za uničenje Hitlerjevega vojaškega stroja od znotraj.«⁴⁷

Sredi decembra 1943 (15. 12.) pa so socialisti namenili svojim somišljenikom zaupni »Memorandum o ilegalnem delu v Avstriji«. Na voljo mi je bil osnutek tega memoranduma z lastnoročnimi popravki Oskarja Pollaka. Za nas so posebej zanimivi tisti deli, kjer daje socialistična londonska emigrantska centrala smernice za protinacistično delovanje v Avstriji in v katerih ne najdemo pričakovane nasveta po povezovanju s koroškim partizanstvom, pa tudi ne

⁴⁵ Dušan Nečak, *Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki*, Ljubljana 1985, str. 17.

⁴⁶ DÖW, E 17884/3.

⁴⁷ Ibid.

želje po aktivnem oboroženem odporu, kar je zahtevala moskovska deklaracija. Potem ko so natančno obrazložili, zakaj se niso doslej zavzemali za aktivni protinacistični odpor, so ilegalnim socialističnim celicam v domovini svetovali, kako naj delujejo in predlagali, naj:

a) okrepijo poročanje izpostavam v tujini, da bi se te mogle pri zastopanju interesov avstrijskega delavskega gibanja in pri delu za bodočnost druge republike nasloniti na večje število zaupnih poročil iz domovine;

b) okrepijo stike tako v domovini, kakor tudi med domačim gibanjem in izpostavam v tujini;

c) organizirajo pripravo vidnih bojnih akcij, sabotaž nacističnega vojaškega stroja in pripravo sodelovanja z zavezniškimi enotami za čas, ko bodo le-te vkorakale na avstrijsko ozemlje;

d) načrtno pripravljajo prevzem vodstva lokalnih bojov in bojov v podjetjih s strani ilegalnih socialističnih in sindikalnih organizacij; pripravljajo koordinacijo takih bojov in pripravljajo ustanovitev ilegalnih socialističnih in sindikalnih deželnih central.⁴⁸

Istočasno pa je vodja avstrijske socialistične emigracije Pollak v Londonu napisal pismo sodrugu Whirlwindu v Avstrijo in v njem med drugim opredelil svoj in s tem socialistični pogled na osvobodilno gibanje, ki temelji na dvomu o njegovem obstoju in politični potrebi sodelovanja v njem:

»KP deluje proti ARK (Avstrijski reprezentativni komite) z domnevno ‚Osvobodilno fronto‘ (gre za ‚ÖFF‘, op. p.) v deželi. Kaže, da je to splošna usmeritev za vse dežele v obdobju zloma (nacifašizma, op. p.): nestrankarske formacije na osnovi tako imenovane narodne enotnosti pod neizrečenim komunističnim vodstvom — dejansko edina oblika, v kateri lahko imajo komunisti vodstvo, namreč, če sicer ‚ni nobene stranke‘. Da je treba tak načrt vzeti resno, se je pravkar pokazalo na jugoslovanskem primeru. Mislim, da ni izključeno, da bodo poskušali nekaj podobnega za našo deželo, čeprav tu ne bi smelo iti tako lahko kot v Jugoslaviji. To je eden od razlogov, zakaj bi tako rad imel točnejša poročila od doma (osebno smatram ‚Osvobodilno fronto‘ za prevaro) in zakaj smatram za tako pomembno krepitev našega dela.«⁴⁹

Slab mesec za tem, 6. 5. 1944, je Pollak dobil odgovor, ki je potrdil njegova izhodišča: »Verjetno pravilno predpostavljajš, da je tako imenovana ‚Osvobodilna fronta‘ v domovini le ‚sanjska slika‘. Jaz nič ne verjamem. Lepa hvala za tvoje izčrpno poročilo o KP in ARK. K tem dve stvari: Tvoje opozorilo na dogajanje v Jugoslaviji. Tudi jaz mislim, da naša tla niso ravno primerna. Toda manever bodo gotovo uporabili in vse, kar mi lahko storimo, je, da ‚smo na mestu‘.«⁵⁰

Avstrijski socialisti podobno kot komunisti niso ugotavljali pomembnejše aktivnosti »Avstrijske osvobodilne fronte«, vendar nasprotno od njih niso hoteli priznati in poročati o akcijah slovenske partizanske vojske in povezanosti avstrijskega odporiškega gibanja z jugoslovanskim. Obenem pa so se natančno zavedali pomena obstoja odporiškega gibanja za povojno usodo

⁴⁸ DÖW, E — 17884/3.

⁴⁹ DÖW, E — 17884/3.

⁵⁰ Ibid.

Avstrije. Znašli so se med kladivom in nakovalom lastne politične taktike in zahtev zaveznikov.

Ker sami očitno niso uspeli najti prodornejšega besedila, so pogled na problematiko aktivnega protinacističnega odpora in na pogoj zaveznikov, izražen v moskovski deklaraciji, prikazali z objavo članka iz züriškega socialnodemokratskega časopisa »Volksrecht«. Tudi ta socialnodemokratski časopis sredi decembra 1943 ni mogel najti avstrijskih borcev odpora, boja slovenskih ko-roških partizanov pa ni poznal ali pa ga ni hotel šteti v avstrijski protifašistični odpor. Zato je pisal, da so Avstrijci zavezniški pogoj (o njem najdemo tu prvi in edini zapis v »London-Information«) izpolnili s številnimi žrtvami nacističnih sodišč. Teh naj bi bilo po pripovedovanju švicarskega časopisa skoraj toliko kot v drugih evropskih okupiranih državah. Toda že sam član- kar se je zavedal šibkosti takih argumentov in je poskušal opravičevati po- manjkanje aktivnega protinacističnega boja z baje drugačnimi pogoji za razvoj le-tega. Zapisal je celo, da pogojev v Avstriji ni mogoče primerjati s tistimi v Jugoslaviji, saj je Avstrija sestavni del »tretjega rajha«, kjer nemške var- nostne službe lahko delujejo veliko bolj učinkovito kot v okupiranih deželah. Švicarski list je zatrjeval, da kljub temu v Avstriji ni umrl duh odpora, kar dokazuje oblikovanje socialističnega programa »za novo Avstrijo«. V nadalje- vanju objavlja ta program, vendar v njem ni govora o aktivnem odporu zoper nacizem.⁵¹

Čeprav javno avstrijski socialisti v tem času niso kdo ve kako poudarjali potrebe po aktivnem protinacističnem boju (komunisti so neprimerno močnejše pritiskali na avstrijsko javnost z zahtevo po oboroženem odporu), so se je interno zelo zavedali, obenem pa javno in zasebno poskušali lažno predstaviti komunistično propagando in njihove trditve o obstoju »Osvobodilne fronte« v domovini.

Ko je Oskar Pollak v začetku aprila (2. 4.) 1944 spet pisal sodrugu Whirl- windu, je hudo tarnal nad položajem v domovini: »Položaja v domovini ti ni treba opisovati: gledano od tukaj se zdi kot viseče stanje (Schwebezustand) — močno delujoči, celo eksplozivni razpoloženski elementi (Stimmungsele- mente), toda še nobene akcije. Mogoče je eksplozivni sploh napačna beseda, vse skupaj je, se zdi, bolj negativno razpoloženje, toda prehod k aktivnim oblikam je izredno težak... To viseče stanje v domovini deluje zaviralno na naš tukajšnji položaj in možnosti delovanja. To je krog, dokler se v domovini nič ne premakne, ne moremo mi tu močnejše prodreti; dokler nimamo mi tu nobenih možnosti, ki bi omogočale napredovanje, ne moremo veliko pomagati pri napredovanju razvoja v domovini.«⁵²

* * *

Nekaj mesecev po objavi moskovske deklaracije je bila socialistična poli- tična dejavnost v marsičem določena z iskanjem primernega odnosa do avstrij- skega odporniškega gibanja. V tem času se je oblikovala tista politika, ki je tudi v času po vojni pomenila osnovo na pogajanjih za sklenitev pogodbe o

⁵¹ LI, 15. 12. 1943, št. 24, str. 1.

⁵² DÖW, E — 17884/3.

Avstriji: kot žrtve aktivnega protinacističnega boja prikazati vse, ki jih je nacizem preganjal in so jih obsodila nacistična sodišča; dokazovati, da so glavna politična sila protinacističnega odporiškega gibanja socialisti; prepričevati, da so komunistični protifašistični borci le fikcija in izogibati se priznanja pomena in moči slovenskega partizanskega gibanja na Koroškem. Obenem so socialisti zastavili vse sile, da bi zavezniško javnost prepričali o jalovosti in nepotrebosti oboroženega protifašističnega gibanja v Avstriji. V ospredju socialistične emigrantske politike pa je bila misel, da morajo po vojni priti na oblast, saj imajo prednost pred konservativci in komunisti. Prvi so bili grobarji prve avstrijske republike, drugi pa so za avstrijsko prebivalstvo zaradi ideologije, ki jo zastopajo, nesprejemljivi. Toda prepričani so bili, da jih lahko ogrozijo le komunisti, na eni strani zaradi (vsaj poskusa) oboroženega protifašističnega odpora, na drugi strani pa zaradi velikega zaveznika, ki je stal za njimi.

V dokumentu brez datuma »Unterstützung für die Widerstandsbewegung in Österreich (Vorschläge für eine Politik)«, ki pa po vsebini sodi v čas po moskovski deklaraciji, najdemo vse prvine zgoraj opisane politike.⁵³ V njem poudarjajo socialisti (iz dokumenta ni jasno, ali gre za dokument Londonske pisarne ali kake njej sorodne organizacije), »da so aktivne ilegalne odporiške organizacije izključno organizacije delavstva — ilegalnih sindikatov, socialistične in komunistične organizacije. Sindikati in socialistična stranka so v za-vesti ljudi v Avstriji realno dejstvo.«⁵⁴ In dalje: »Naloga političnega vojnega vodstva bi morala biti krepitev in pospeševanje aktivnega ilegalnega odporiškega gibanja, opogumljati druge sloje, posebej kmete, in jih vzpodbuditi k aktivnemu boju.«⁵⁵ V zadnji alineji citiranega dokumenta so socialisti postavili še »nekoliko omiljeno« vizio povojnega razvoja Avstrije. Niso namreč za vsako ceno branili gesla »demokratična socialistična Avstrija v demokratični socialistični Evropi (Nemčiji)« in niso brez pomislekov odklanjali »nacionalne« komponente pri odporiškem gibanju, temveč so zahtevali: »Nobene-nega **enostranskega** omejevanja suverenih pravic avstrijskega naroda (Volk) in nobenega prisilnega določanja avstrijske zunanje politike, ne da bi povprašali prebivalstvo (Volk) v svobodnem in demokratičnem plebiscitu.«⁵⁶ Moskovska deklaracija je torej očitno prispevala k nekoliko bolj prilagodljivi in »nacionalni« politiki avstrijskih socialistov.

Trdno pa so vztrajali pri zavračanju trditev avstrijskih komunistov in njihovega zagotavljanja, da v Avstriji obstaja oborožen protinacistični odpor. Približno v enakem času, januarja 1944, sta nastala dva dokumenta, ki pričata o tem, kako so poskušali socialisti na vsak način prepričati javnost in angleško politiko, da je oborožen odpor v Avstriji le plod komunistične propagande. Prvi je bil objavljen v »London-Information« z značilnim naslovom »If a freedom front in Austria existed«, drugi pa je ohranjen v arhivu »Avstrijskega odpora na Dunaju« in ima naslov »The present state of the resistant movement in Austria.«⁵⁷

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ LI, 1. 1. 1944, št. 1, str. 3; DÖW, E — 17884/3.

V svojem glasilu so socialisti zapisali, da so od novembra 1942, ko so komunisti prek radia Moskva sporočili javnosti, da se je ustanovila »Osvobodilna fronta«, dobili iz domovine veliko poročil, vendar nobeno od njih niti z besedico ne omenja te organizacije oz. njene aktivnosti. Iz tega so sklepali, da take organizacije ni, ali pa je nepomembna, saj o njej ni v Avstriji slišati ničesar. Tak sklep jim je dopuščal še samozavestnejšo trditev ob zaključku članka: »Prava Osvobodilna fronta v Avstriji lahko zaživi samo ob podpori sindikatov in socialistične stranke. Temeljila bo na teh silah ali pa je ne bo.«⁵⁸ Zelo podobne argumente o neobstoju Ö. F. F. so socialisti uporabili tudi v dokumentu, ki ni ugledal luči sveta. Dodajajo le, da komunistična propaganda govori le o avstrijski partizanski dejavnosti na Koroškem, ob jugoslovanski meji, »toda to ni potrjeno. Ni izključeno, da v gorah tu in tam obstajajo majhne bande dezertirjev ali pa se lahko v bližnji prihodnosti pojavijo; gotovo pa je bila doslej njihova dejavnost zanemarljiva. Skratka: ne obstaja centralizirano vsenarodno odporiško gibanje in tudi ne količkaj pomemben oboroženi odpor.«⁵⁹ Avstrijski socialisti torej niso zanikali le »svojega« oboroženega odporiškega gibanja, temveč tudi slovenskega.

Trije voditelji avstrijske socialistične emigracije Czernetz, Novy in Pollak so opisano stališče predstavili neposredno tudi angleški politični javnosti. Dne 23. 3. 1944 so namreč prepričanje o neobstoju oboroženega odporiškega gibanja, zlasti komunistično usmerjene »Avstrijske osvobodilne fronte«, posredovali tudi »Mednarodnemu podkomiteju laburistične stranke« (Internationales Subkomitee der Labour Party). Angleškim socialistom so zatrjevali, da bi tako gibanje v Avstriji lahko obstajalo le, če bi se vanj vključili socialisti in socialistični sindikati.⁶⁰

O tem, da Ö. F. F. res ne obstaja, oziroma ni čutiti njenega delovanja, so avstrijski socialisti v Angliji dobili »zadnjo potrditev« iz ust jugoslovanskega generala sredi leta 1944. Ko je namreč general dr. Vladimir Velebit prišel v London kot predstavnik jugoslovanskega NOB in maršala Tita, se je pogovarjal tako z njihovimi predstavniki kot s predstavniki avstrijskih komunistov. Kaže, da je general Velebit v pogovorih z angleškimi zavezniki in predstavniki avstrijske emigracije govoril o jugoslovanskem odporiškem gibanju in njegovem vplivu ter pomenu v Avstriji (Koroški). To je bilo seveda v skladu z jugoslovanskimi političnimi interesi, vendar so imele njegove tovrstne izjave neposreden vpliv na politične razmere znotraj avstrijske politične emigracije. Objektivno so podpirali tisti del avstrijske politične emigracije — socialiste — ki je imel do zahtev Jugoslavije, utemeljenih tudi z odporiškim, narodno-osvobodilnim gibanjem (mejne korekcije s priključitvijo t. i. slovenske Koroške), izrazito negativen odnos.

Oskar Pollak je namreč v pismu Whirlwindu z dne 1. junija 1944 med drugim zapisal: »2. Položaj v domovini: Imeli smo pogovor z generalom Velebitom, zastopnikom maršala Tita, ki je bil poslan v London (glej priložen L. I.). Zelo prostodušno je potrdil to, kar govorijo naše informacije o položaju odporiškega gibanja v Avstriji in nikakor ni potrdil tega, kar trdi F. A. M. (Osvo-

⁵⁸ LI, 1. 1. 1944, št. 1, str. 3.

⁵⁹ DÖW, E — 17884/3.

⁶⁰ DÖW, E — 17884/2.

bodilna fronta, partizani, etc.). Isto je v obraz povedal predstavnikom F. A. M. kakor tudi angleškimi novinarjem in predstavnikom BBC.⁶¹

Tudi »London-Information« je posvetil obisku generala Velebita veliko pozornosti. Objavil je članek z naslovom »Friendship with Yugoslav democracy« kar prek treh strani. V njem hvali in povzdiguje jugoslovansko odporiško gibanje, se zavzema za sodelovanje z njim in podčrtuje življenjski interes obeh strani po obstoju svobodnih in demokratičnih držav Jugoslavije in Avstrije po vojni. Odločno, čeprav prikrito, pa postavlja dve stalnici avstrijske socialistične emigrantske politike: nobenega popravljajna meja in nobenega priznanja obstoja odporišstva na komunistični osnovi oziroma avtohtonega, slovenskega oboroženega NOB na Koroškem: pa čeprav prav ta čas deluje na Koroškem že 700 operativnih borcev. Zapisali so: »Demokratična avstrijska republika bo brez vsakega dvoma in ne da bi le za trenutek oklevala, vrnila Jugoslaviji slovenske pokrajine (mislijo na Gorenjsko in Štajersko, op. p.), ki jih je Avstriji priključil Hitler. Če bi ostalo kakršnokoli vprašanje o avstrijsko-jugoslovanski meji ali vprašanje manjšin v obeh državah, ga bodo pripeljali do miroljubnega in prijateljskega reševanja, če bosta obe deželi dejansko demokratični... Kot bo odporiško gibanje v Avstriji raslo, kot bo lahko vse bolj odkrito in se bo prilagajalo novim oblikam borbe, bo tudi sposobno doseči vojaško sodelovanje s partizani, ki delujejo na mejah Koroške in Štajerske. Naša resna želja je, da bi do tega sodelovanja prišlo čimprej.«⁶²

* * *

Od spomladi 1944 dalje so začeli avstrijski socialisti okrepljeno, intenzivno propagando prek londonskega radia. Skozi eter so pošiljali svojim somišljenikom apele in navodila za organiziranje odporiškega gibanja v domovini. Del teh pozivov so objavili tudi v »London-Information«. Tako delovanje naj bi prepričalo zaveznike, da se avstrijski socialisti trudijo izpolniti pogoj iz moskovske deklaracije, obenem pa naj bi s tem pasivizirali komunistično propagando. Najbolj jasno je opisal namen in vsebino teh pozivov sam Oskar Pollak v prej citiranem pismu Wihrlwindu 1. junija 1944: »Thomas (K. Czernetz, op. p.) je imel pred kratkim priložnost imeti pod psevdonimom tri predavanja v oddaji BBC ‚Za aktivno antinacistično opozicijo v Avstriji‘. Oddaja je bila namenjena neposredno našim ilegalnim tovarišem in v kateri je — v previdni obliki, v kakršni je treba govoriti kot emigrant ilegalcu — razvijal misli, ki jih poznaš iz njegovega memoranduma. Torej na liniji: Premislite, ali lahko preidete k aktivni obliki boja, hočemo vam pomagati, niste sami. Pri komunistih so ta tri predavanja sprožila posebno sovražno ščuvanje. Scholz (generalni sekretar »Austrian Centre« in vidni predstavnik FAM, op. p.) je napisal obrekljiv članek v ‚Zeitspiegelu‘ z naslovom ‚Schädlingspropagande‘ (Propaganda škodljivcev): Mi odvrčamo ljudi v domovini od boja, itd.«⁶³

Treba je podčrtati, da se propaganda avstrijskih socialistov vse do konca vojne ni bistveno oddaljila od »linije«, ki jo je zapisal Oskar Pollak, Czernetz

⁶¹ DÖW, E — 17884/3.

⁶² LI, 1. 6. 1944, št. 11, str. 5.

⁶³ DÖW, E — 17884/3.

je v pozivu socialistom v domovini 22. februarja 1944 svaril pred nepotrebniimi žrtvami; v govoru 3. marca 1944 je pozival, naj čimprej izgradijo ilegalne organizacije in uskladijo akcije, vendar je prepuščal odločitev o tem njim samim; v oddaji 21. marca 1944 pa jih je prepričeval, da so sabotaže veliko vrednejše od vojaškega boja in da je treba celo tedaj, ko bodo zavezniške enote že na avstrijskih mejah, aktivno delovati predvsem s sabotažami in hromljenjem vojaških transportov.⁶⁴ Govor, ki ga je pripravil predsednik avstrijskih socialističnih sindikatov in predsednik »Avstrijskega reprezentativnega komiteja« Franz Novy 18. avgusta 1944, je »London-Information« objavil v prvooktobrski številki istega leta. Sindikalistični poziv je bil odločnejši. Avstrijskim delavcem je svetoval, naj se zgledujejo po jugoslovanskih partizanih, francoskih delavcih, kmetih in izobražencih in naj ne čakajo, da bodo zavezniške armade končale »delo«. Zagotavljali so jim, da danes bolj kot kdajkoli velja geslo: nimamo izgubiti drugega kot verige!⁶⁵

Enako kot Czernetz pa je pozivala Schella Forster, in sicer v oddajah BBC septembra 1944.⁶⁶ Nov element v avstrijski socialistični propagandi pomeni šele poziv avstrijskim vojakom v nemški armadi na Balkanu z datumom 28. in 29. septembra 1944. To je bil namreč prvi poziv te vrste, poslan pa je bil tudi generalu Velebitu in Tanjugu s prošnjo za objavo. V pismu pozivajo socialisti vojake k dezertertstvu in k predaji zavezniškim armadam, med katere štejejo tudi jugoslovansko osvobodilno vojsko. Jugoslovanske enote posebej priporočajo: »Vojake jugoslovanske narodne vojske in partizani sestavljajo borci različnih narodov. Počutijo se solidarne z osvobodilnimi gibanji drugih dežel. So smrtni sovražniki nacistov: so sosedje in prijatelji svobodoljubnih, protinacističnih borcev, Avstrijcev. Saj vendar želite Avstrijo, ki bo živela s sosedi v prijateljestvu in miru.«⁶⁷

Prav tako nov korak avstrijske socialistične politike, tj. propagande, pomeni pozivanje komunistov k sodelovanju prvič po sredini leta 1943, ko so agitirali za ustanovitev »Avstrijskega reprezentativnega komiteja«. V pismu FAM jeseni 1944 vabijo komuniste v enotno fronto in želijo doseči akcijsko enotnost.⁶⁸ Neposrednega odgovora na to pisanje nimamo, pač pa vemo, da se komunisti temu pozivu niso odzvali, pa tudi angleško pisani dokument z naslovom »Austrian communists again refuse cooperation«, najbrž iz oktobra 1944, nam to potrjuje.⁶⁹ V tem dokumentu avstrijski socialisti citirajo in povzemajo svoja prizadevanja za doseg enotnosti vseh protinacističnih sil v Avstriji. Telegrami s takimi željami so namreč angleški socialistični emigrantje poslali Johannu Kopenigu v Moskvo, Juliusu Deutschu in prof. Hansu Kelsnu v ZDA, dr. Brunu Kreiskemu in Rupertu Buchbergerju na Švedsko. Prvi je bil predsednik CK KPA, drugi general socialističnega prepričanja, tretji pripadnik demokratske stranke, četrti vodja avstrijske socialistične zveze na Švedskem, peti pa

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid in LI, 1. 10. 1944, št. 9, str. 1; Telegram podobne vsebine je za objavo v LI poslal K. H. Sailer iz New Yorka 13. 9. 1944 (DÖW, E — 17884/2).

⁶⁶ DÖW, E — 17884/3.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

nekdanji avstrijski minister in konservativec. Vsi, razen komunistov, so pristali na sodelovanje. Socialisti so bili prepričani, da so komunisti odklonili sodelovanje zaradi tega, ker hočejo imeti izključno besedo pri organizaciji »World Movement« (širša oblika FAM).⁷⁰

Zato so socialisti nadaljevali z aktivnostjo in propagando, katere usmeritev so začrtali že spomladi 1944. V pozivih avstrijskemu prebivalstvu so vedno bolj poudarjali, da se zavezniške enote približujejo mejam Avstrije, da naj ne dovolijo uničenja Dunaja, zahtevali so, naj ustanavljajo lokalne komiteje, ki naj pomagajo zavezniškim silam z informacijami, priporočali sodelovanje pri lokalnih vojaških oblasteh in svetovali, naj pripravijo sezname nacistov, da bo mogoče po vojni čimprej odpraviti nacizem. Emigrantski socialisti v Angliji so pozivali socialiste v domovine, naj obnovijo socialistično stranko in svetovali avstrijskim delavcem, naj pozdravijo Rdečo armado. Skratka, do konca leta 1944 so stopnjevali propagandni pritisk na somišljenike v domovini s tem, da so od njih zahtevali tiste oblike ilegalnega delovanja, ki bodo po vojni omogočile najhitrejši prevzem oblasti in utrdile položaj socialistov v novi državi.⁷¹

Najbrž je za avstrijske socialiste v Angliji pomenil neke vrste šok dokument, datiran 5. oktobra 1944, ki ga je pripravila ameriška vojaška obveščevalna služba — »Office of strategic services«.⁷² V poglavju »Austrian Partisan Movement« so namreč zapisali, da na jugu Avstrije, na Koroškem, obstaja partizansko, protinacistično gibanje ter opisali njegov obseg in politično usmerjenost: »Številna poročila o partizanski dejavnosti v južni Avstriji jasno kažejo, da se pod vodstvom jugoslovanskih partizanov počasi oblikuje podobno avstrijsko gibanje. O dejavnosti partizanskih skupin v južni Avstriji ni nobenega dvoma... Ni mogoče reči, kakšno vlogo igrajo avstrijski partizani pri teh dogodkih, toda težko bi bilo še dvomiti, da so aktivni. Mlad študent medicine na Dunaju trdi, da gredo mladi Avstrijci v znatnem številu »nach Kärnten«, da bi se pridružili partizanom... Pod vodstvom avstrijske komunistične partije so bile skupine Avstrijcev poslane v Slovenijo, da bi se borile in delale s slovenskimi enotami na območju Koroške... avstrijske partizanske dejavnosti so nedvomno komunistične po inspiraciji. Zdi se nesporno, da aktivisti gibanja, sestavljenega iz Avstrijcev, ki nočejo služiti v Wehrmachtu, iz dezertarjev, iz tujih delavcev in iz drugih protinacističnih elementov, pod vodstvom Komunistične partije Avstrije, odhajajo v Slovenijo, kjer jih slovenski partizani urijo, da bi postali jedro avstrijskega makija, ki se počasi oblikuje.«⁷³ Konec leta 1944 je bilo torej nedvomno napisano, da aktivni, oboroženi, protinacistični odpor v Avstriji obstaja le na jugu dežele in ga sestavljajo slovenski partizani in avstrijski komunisti.

Avstrijski socialisti so se morali tudi v praksi, tj. propagandi, prilagoditi temu spoznanju. V pismu Oskarja Pollaka in Karla Czernetza tovarišem v domovini z dne 12. oktobra 1944 lahko še zasledimo prve znake nove politike. Zapisala sta: »Vsako možno tehnično, vojaško in politično sodelovanje s komunističnimi in drugimi komaj nastalimi ilegalnimi borbenimi organizacijami

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ LI, 1. 10. 1944, št. 20, str. 1; LI, 1. 12. 1944, št. 23, str. 1.

⁷² DÖW, E — 17884/1.

⁷³ Ibid.

je zaželjeno, vendar je politično nujno obvarovati samostojni obstoj socialističnih organizacij.«⁷⁴ V istem pismu pa zasledimo še en poudarek, ki doslej ni bil posebno intenzivno navzoč. Pollak in Czernetz poudarjeno svetujeta in priporočata svojim somišljenikom, naj na vse načine pomagajo Rdeči armadi in naj ji na vseh mestih kažejo svoje prijateljstvo. Očitno sta se zavedala, kaj bo ta sila pomenila za nadaljnjo usodo Avstrije, pa tudi za položaj socialistov v odnosu do komunistov v prihodnji drugi avstrijski republiki.

Po dolgem času so se avstrijski socialisti v Angliji v tem prelomnem času odločili, da spet prosijo za pomoč dr. Alojzija Kuharja. Dne 14. oktobra 1944 je imel ta Slovenec dolg govor na BBC. Govor je bil namenjen Avstrijcem, objavljen pa je bil v »London-Information« 1. novembra 1944.⁷⁵ Kuhar je imel zelo domoljuben protinacistični govor in njegovega izvajanja ne moremo uvrstiti med probelogardistično propagando. Med drugim je povedal: »Če je že smrt neizbežna, bomo katoliški Slovenci raje častno umrli v boju za božjo pravico posedovati domovino in jo ljubiti, kakor da bomo pomagali sovražniku. Toda vemo, da bomo živeli. To, kar, avstrijski sosedje, sedaj od vas zahtevam, je, da pomagate našim ljudem v njihovem osvobodilnem boju.«⁷⁶ Očitno naj bi tudi dr. Kuhar pomagal pripraviti avstrijsko prebivalstvo, da se v čimvečjem številu odzove protifašističnemu boju.

Avstrijskim socialistom ni preostalo drugega, kot da priznajo obstoj in delovanje aktivnih protifašističnih borcev v Avstriji. Oskar Pollak je to storil že v pismu Richardu Strasserju 7. 11. 1944. Ni še mogel odkrito priznati, da gre za pretežno slovenski odpor, pa tudi ne popolnoma zanikati svojih prejšnjih stališč. Ko priznava delovanje odporniškega gibanja, zatrjuje, da so socialisti zavračali trditev o obstoju »Osvobodilne fronte« zato, ker komunisti niso jasno povedali, da gre za njihovo organizacijo, temveč so se skrivali za tem imenom. Dobesedno pa je zapisal tole: »Naše stališče, ki ti ga sporočam v soglasju z Londonsko pisarno, je: Po tem poročilu (gre za poročilo komunista Williija Scholza o delovanju osvobodilne fronte objavljenem v nekem združenem časopisu op. p.) obstaja v Avstriji ilegalna organizacija, ki se imenuje Osvobodilna fronta, in je popolnoma komunistična organizacija, ne pa »nadstrankarska« organizacija, sestavljena iz zastopnikov vseh strank, za kar se izdaja in kot je bila Osvobodilna fronta tu predstavljena.«⁷⁷ Pollak je torej poskušal prepričati Strasserja, da je bilo njihovo odklonilno stališče do »Osvobodilne fronte« pogojeno z dejstvom, da komunisti niso hoteli priznati vodilne vloge v njej.

V časopisju so socialisti vse bolj mislili na prihodnost. V prvi številki »London-Information« iz leta 1945 so objavili članek Juliusa Deutscha, ki med drugim zahteva za Avstrijo nevtralni status po vojni.⁷⁸ V članku »Austrias frontier« v isti številki »London-Information« pa so razpravljali o bodočih mejah.⁷⁹ Pripravljeni so bili takoj vrniti vse ozemlje, ki ga je priključil Hitler, zahtevali vrnitev Južne Tirolske, koroška meja pa je bila za njih dokončna,

⁷⁴ DÖW, E — 17884/3.

⁷⁵ Ibid in LI, 1. 11. 1944, št. 20, str. 3—4.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ LI, 1. 1. 1945, št. 1, str. 3.

⁷⁹ Ibid.

saj je bila pridobljena s »pravičnim plebiscitom«. »Majhna manjšina« slovensko govorečih ljudi uživa, po mnenju člankarja, »popolne in enake demokratične pravice«. V tem članku so avstrijski socialisti prvič v časopisju jasno priznali slovenske partizane, pa tudi avstrijsko komunistično gibanje. Vendar ju omenjajo v tistem delu, kjer zavračajo jugoslovansko zahtevo po spremembi meje, ki jo jugoslovanski predstavniki utemeljujejo ravno z obstojem in cilji tega gibanja. Podobno kot avstrijsko-italijansko mejo bi radi avstrijski socialisti popravili tudi avstrijsko-madžarsko mejo, saj so zatrjevali, da Ōdenburg/Sopron pomeni naravno prestolnico Gradišćanske. Članek so zaključili takole: »Demokratična Avstrija se bo kmalu sporazumela z demokratično Italijo o Južni Tirolski, z demokratično Jugoslavijo o koroški meji, z demokratično Madžarsko o Ōdenburgu. Naj vsi ti primeri pridejo pred mednarodno arbitražo potem, ko se bo o tem izreklo prizadeto prebivalstvo.«⁸⁰

Socialisti so bili torej pripravljene tvegati celo ponovni plebiscit na južnem Koroškem, da bi dobili možnost priključitve ozemlja naseljenega z nemško govorečo narodno manjšino v Italiji in na Madžarskem. Tudi v drugi številki »London-Information« 1945 najdemo obširen članek, ki govori o bodočnosti Avstrije — »The status of Austria«.⁸¹ V glavnem gre za analize določil moskovske deklaracije, rdeča nit razpravljanja pa je dokazovanje nedolžnosti Avstrije pri sodelovanju z nacizmom in prikazovanje Avstrije kot prve žrtve nacizma. To dokazovanje in prikazovanje temelji na doktrini, ki so jo Avstrijci po vojni uporabljali v procesu denacifikacije. Socialisti so namreč interpretirali prve besede moskovske deklaracije »Avstrijo opozarjamo«, v pomenu »Avstrijce opozarjamo«. Poskušali so torej zvaliti krivdo na »grde posameznike«, s katerimi je treba obračunavati, državna struktura, politika in največji del prebivalstva pa je nedolžna žrtev nacistov. Da ni bilo tako, priča ne samo nabito poln Trg junakov (Heldenplatz) na Dunaju in ovacije Hitlerju ob prihodu v glavno mesto »Vzhodne marke« leta 1938; popolna nacistična oblastna struktura v Avstriji, ki je bila sestavljena iz Avstrijcev in ne iz Nemcev in zanemarljivo šibko avtohtono odporniško gibanje, temveč tudi okupacijski aparat v Jugoslaviji, ki je bil večinoma sestavljen iz Avstrijcev. Res je, kar pravijo v članku emigrantski socialisti, da so avstrijski vojaki sodelovali v nemški vojski skupaj z »Belgijci, Čehi, Nizozemci, Francozi, Luksemburžani, Poljaki, Rusi, Jugoslovani itd.«, toda vsi ti narodi so se mnogo številčneje priključili odporniškemu gibanju v njihovih deželah in niso tvorili okupacijskega aparata. Res je tudi, da Avstrija ni imela vlade, na katero bi bila lahko naslovljena moskovska deklaracija, prej naštete države pa so imele svoje protinacistične vlade, bodisi v izgnanstvu ali pa v ilegali doma. Taka avstrijska politika po vojni je vodila v slabo izvedeno denacifikacijo, saj so »grdi posamezniki« na obtožbe odgovarjali z »ni me bilo poleg«.⁸² Zanimivo pa je, da so v tem članku socialisti sicer posvetili celo podpoglavje »avstrijskemu odporu«, toda niti z besedo niso omenili delovanja partizanov na jugu države, pa tudi ne ustanovitve avstrijskih partizanskih bataljonov v Jugoslaviji.⁸³ Da

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ LI, 15. 1. 1945, št. 2, str. 2—4.

⁸² Ibid, str. 3.

⁸³ Ibid, str. 4.

o tem niso bili obveščeni, ni mogoče verjeti, saj se je komunistična avstrijska emigracija v Angliji o tem na široko razpisala, pa tudi drugi viri informacij so jim bili gotovo pri roki.

V »London-Information« so objavljali tudi članke, ki so izšli v angleških časnikih in so govorili o bodočnosti njihove domovine,⁸⁴ dokler niso marca 1945 tudi sami poročali in spregovorili o partizanih in avstrijskih bataljonih.⁸⁵ V krajšem članku z naslovom »News from the Austrian Resistance« so poročanje o delovanju partizanskih enot utemeljevali s tem, da je o njih pisal »Völkischer Beobachter«. Ta je omenil delovanje partizanov v okolici Celovca. »London-Information« pa je potrdil delovanje partizanov na jugu države, na Koroškem in južnem Štajerskem in nadaljeval: »Dejansko so ta okrožja na južni meji Avstrije edina območja, kjer je možen stik z delom zavezniških sil — jugoslovansko partizansko armado — in kjer očitno po kapljicah prihaja orožje do nekaj skupin avstrijskih odporikov in dezertarjev, ki jim sicer na žalost primanjkuje orožja in opreme.«⁸⁶ Ne glede na to, da je avstrijska socialistična emigracija minimizirala partizansko delovanje na Koroškem, pa vedarle to pomeni prožnejše prilagajanje dejanskim okoliščinam v domovini. V ta kontekst sodi tudi omemba ustanovitve avstrijskega partizanskega bataljona (ustanovljen 24. 11. 1944 v Beli Krajini na predlog sekretarja KPA Franza Honnerja in na ukaz Glavnega štaba NOV Slovenije). Socialisti so pozdravili to ustanovitev, »čeprav se zdi, da je ta bataljon sestavljen delno iz Slovencev iz avstrijskega ozemlja.«⁸⁷ Ko pa so se tik pred koncem vojne začeli kazati prvi znaki protinacističnega odpora tudi drugod v Avstriji, tj. na Dunaju, so njihovi aktivnosti posvetili obširen članek na prvi strani »London-Information«. V članku »05 is active« so popisali od dneva do dneva nekaj (4) oboroženih spopadov z nacisti in demonstracijo žena pred veliko dunajsko pekarno Anker.⁸⁸ Tako kot v časopisju prej, so tudi zdaj močno poudarjali žrtve Gestapa in takoimenovanih »ljudskih sodišč« (Volksgericht) pred katerimi so nacisti sodili svojim nasprotnikom.

Obenem so se emigrantski socialisti dokončno zavedli, da morajo za vsako ceno doseči, vsaj ob koncu vojne, nekakšno enotnost v zametkih odporiškega gibanja. Prvi korak k temu je bilo priznanje vloge komunistov. V isti številki »London-Information« (1. 4. 1945) so socialisti zapisali, da so komunisti zelo povečali svojo vlogo od časa pred letom 1934, ko so bili nepomembna skupina. Podprli so njihov aktivni nastop v protinacističnem boju, vendar tudi podčrtali, da so v tem boju izgubili veliko pomembnih moči in da zato njihove politične moči ni mogoče primerjati s socialistično ali katoliško.⁸⁹ Drugi korak pa je bil storjen z javnim priznanjem »Avstrijske osvobodilne fronte«. V članku z naslovom »A united resistance movement« so v sklepu zapisali: »Politični voditelji na Dunaju vedo, da obstaja organizacija, ki se imenuje »Avstrijska osvobodilna fronta« v južnem delu Štajerske in na Koroškem — to je na ob-

⁸⁴ LI, 15. 2. 1945, št. 2—4.

⁸⁵ LI, 15. 3. 1945, št. 6, str. 4.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ LI, 1. 4. 1945, št. 7, str. 1.

⁸⁹ Ibid.

močju, kjer prevladuje vpliv jugoslovanskih partizanov... in ni dvoma, da Avstrijci močno zamerijo jugoslovanskim zahtevam po avstrijskem ozemlju. Obstajajo dokazi, da to vodi celo do razhajanj znotraj skupin, ki tam delujejo: znan je vsaj en primer, ko je prišlo do boja med avstrijskimi in slovenskimi makiji v okrožju Feistritz-Rosenbach (Bistrica v Rožu — Področca) — posledica je bila, da so kraj znova zavzeli nacisti.«⁹⁰

Vojna se je bližala h koncu in socialisti so torej mislili samo še na povojni prevzem oblasti. Ni več dobrikanja in priseganja prijateljstva sosedom, pa tudi ne več odklanjanja sodelovanja s komunisti. Začutili so, da jih bodo zoper jugoslovanske zahteve podprli zlasti zahodni zavezniki in da morajo za pomiritev Sovjetske zveze najti skupni jezik s komunisti, pa čeprav na minimalni osnovi.

Zato ni čudno, da sta Oskar Pollak in Karl Czernetz v zadnjih dneh vojne dobila iz domovine nepodpisano pismo, v katerem so opisani prvi stiki s komunističnim odporniškim gibanjem, kar dokazuje, da socialisti niso ostali le pri besedah: »Za Oskarja in Franza, stik s P. O. N. (Provisorisches österreichisches Nationalkomitee — Začasni avstrijski narodni komite op. p.) je vzpostavljen. V njem je naš zastopnik H... b, Kat.(oliški): V... es, Liberal.(ni): M... er. Kakih 10 makijcev je v zvezi s P. O. N. Slabo oboroženi in oblečeni. Pošiljka sledi (erfügt op. p.) kmalu, kot sem sporočil včeraj. Akcija v cca... dneh. Komunistično gibanje šibko, tudi odklonilno P. O. N. Naše odporniško gibanje se imenuje F. F. O. (Freiheitsfront Österreichs, Osvobodilna fronta Avstrije) kom(unistično) Ö. F. F. (Österreichische Freiheitsfront/Avstrijska osvobodilna fronta). H... b trdi, da ima na Dunaju cca 60.000 organiziranih socialistov. Vzdušje v Av(striji) — pro F. Strah pred r(evolucijo). Moj prihod je pričakovan z več strani.«⁹¹

Strah pred revolucijo v Avstriji je bil odveč, pa tudi na prvih povojnih volitvah 25. novembra 1945 komunisti še zdaleč niso dosegli tistega uspeha, ki so se ga nadejali sami in njihova zaveznica Sovjetska zveza. Socialisti so postali druga najmočnejša stranka v državi, marsikateri od socialističnih emigrantov je ostal še dolgo po vojni v Angliji, kjer je postalo najpomembnejše njihovo delo boj za zavrnitev jugoslovanskih zahtev za spremembo meje.⁹² »London-Information« je zelo aktivno sodeloval v tem boju in objavljajl članke, ki so zavračali jugoslovanske zahteve.⁹³ Poleg tega pa je vodstvo avstrijskih socialistov v Angliji skrbelo še za repatriacijo. Poleti leta 1946 so bili v Angliji še naslednji člani vodstva Kluba avstrijskih socialistov: »Karl Ausch, G. Danneberg, Hans Dub, Luise Dub, Fischenbach, Max Grünwald, Bettina Hirsch, Max Hirsch, Linder, Mühlstein, Weismann, (Walter op. p.), Wodak, Linder, Lotte Winter, Alfred Magaziner.«⁹⁴ Repatriacija se je vlekla, zanimivo pa je mnenje

⁹⁰ Ibid, str. 4—5.

⁹¹ DÖW, E — 17884/2, Imena so bila zbrisana v originalu oz. pri fotokopiranju originala. Dopolnila v oklepaju, razen prevodov nazivov odporniških gibanj, so avtorjeva.

⁹² Množice dokazov za to najdemo med drugim tudi v knjigi: »Diplomatie zwischen Parteiproporz und Weltkonflikt, Briefe, Dokumente und Memoranden aus dem Nachlass Walter Wodaks 1945—1950, Salzburg 1980.

⁹³ Npr. LI, 1. 6. 1945, št. 12, str. 7.

⁹⁴ DÖW, E — 17884/2.

dveh avstrijskih vojnih ujetnikov Kaliwode in Schramayrja, ki sta leta 1946 v pismu »Klubu avstrijskih socialistov« zapisala: »Pri repatriaciji je zraven cela množica nacistov, antinacisti pa so zapostavljeni.«⁹⁵

Avstrijski socialisti so po vojni pozabili na svoje geslo »demokratična socialistična Avstrija v demokratični, socialistični Evropi« in postala ena tistih političnih sil, ki je sooblikovala idejo o »avstrijski naciji«.

Dušan Nečak:

**DIE ÖSTERREICHISCHE SOZIALISTISCHE EMIGRATION WÄHREND DES
2. WELTKRIEGES UND IHRE HALTUNG ZUR »JUGOSLAVISCHEN FRAGE«**

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel ist eine Fortsetzung der Untersuchung »Die österreichische Emigration 1941—1945 und die Jugoslawische Frage«, erschienen in der Zeitschrift ‚Zgodovinski časopis‘ 1981 Nr. 4, S. 355—370. Es ging darin um die österreichische kommunistische Emigration in Großbritannien und in der Sowjetunion; die vorliegende Studie beschäftigt sich mit der sozialistischen Emigration in Großbritannien und ihrer Haltung zur Jugoslawischen Frage und zur Wiederherstellung Österreichs. Der erste Teil umfaßt eine kurze Schilderung der Organisationsstruktur und der Tätigkeit der sozialistischen Emigration in Großbritannien, der zweite, umfangreichere Teil behandelt deren Standpunkt zur angeführten Thematik. Der Terminus »Jugoslawische Frage« steht hier für die ganze Problematik Jugosloven — jugoslawischer, insbesondere slovenischer nationaler Befreiungskampf — Kärntner Slovenen. Diese drei Fragen werden in unmittelbarem Zusammenhang gebracht mit den Vorstellungen der sozialistischen Emigration über das Nachkriegsschicksal Österreichs.

Die Sozialistische Emigration in England bestand in erster Linie aus jenem Teil Sozialdemokratie, der sich »Revolutionäre Sozialisten« nannte und Österreich erst nach dem Anschluß verlassen hatte; ein kleinerer Teil waren auch Sozialisten, die schon nach den Februarkämpfen 1934 das Land verlassen mußten. Nachdem sich nach der Eroberung Frankreichs 1940 der Großteil der sozialistischen Parteiführung im Ausland aus Paris in die USA absetzte, gewann die Emigrantengruppe in Großbritannien unter der Führung von Karl Czernetz und Oskar Pollak immer mehr an Bedeutung. England wurde zum Zentrum der sozialistischen Emigration. Anfang 1940 wurde dort der »Klub österreichischen Sozialisten in Großbritannien« gegründet, der jedoch bis zur Ankunft von Czernetz und Pollak in ziemlicher Isolation blieb. Nach ihrer Ankunft verstärkten sich die Aktivitäten des Klubs. Im April 1941 folgte die Gründung des »Londoner Büros der österreichischen Sozialisten in Großbritannien«, dessen Presseorgan »London — Information« als wichtige Quelle für die vorliegende Arbeit diente. Neben dem Londoner Büro formierte sich 1941 noch eine zweite sozialistische Organisation, nämlich die »Landesgruppe der österreichischen Gewerkschaften«, die ihre Tätigkeit in enger Verbindung mit dem Londoner Büro entfaltete. Angeführt wurde diese Gruppe von Johan Svitanics, später auch von Franz Novy, einem Mitglied der Parteiführung, der aus dem schwedischen Exil nach London gekommen war.

Ein wesentliches Charakteristikum der österreichischen sozialistischen Emigration war ihr strikter Antikommunismus. Aus diesem Grunde kam es auch zu keiner Zusammenarbeit mit der zweiten wichtigen Emigrantenorganisation FAM — Free Atrian Movement, die von Kommunisten angeführt wurde. Erst unter dem Ein-

⁹⁵ Ibid.

druck der Bestimmungen der Moskauer Deklaration änderten die Sozialisten ihre Haltung in bezug auf die Zusammenarbeit mit anderen Gruppen, die Kommunisten eingeschlossen. Trotzdem ging am 9. November 1943 die Gründung des »Österreichischen Repräsentativkomitees« ohne kommunistische Beteiligung über die Bühne. Damit war jene Organisationsstruktur geschaffen, die sich bis zum Ende des Krieges nicht mehr ändern sollte.

Die Haltung der österreichischen sozialistischen Emigration zur »Jugoslavischen Frage« ist gekennzeichnet durch die sehr späte Anerkennung der jugoslavischen und damit auch der slovenischen Widerstandsbewegung in Kärnten (erst im Jahre 1945), die Ablehnung jeglichen Anspruches Jugoslawiens auf den von den Slovenen besiedelten Teil Kärntens, sowie durch das relativ starke Eintreten für gutnachbarliche Beziehungen zu Jugoslawien, auch wenn dieses kommunistisch werden sollte. Was aber die Zukunft Österreichs nach dem Kriege betrifft, so waren die Sozialisten bzw. deren Führung, bis zur Moskauer Deklaration fest davon überzeugt, daß Österreich nicht mehr als selbständiger Staat wiedererstehen sollte; was ihnen vorschwebte war ein »sozialistisches demokratisches Österreich in einem sozialistischen, demokratischen Europa (Deutschland)«. Aus diesem Grunde gab es keine Unterstützung ihrerseits für den aktiven bewaffneten Widerstand; vielmehr forderten sie von ihren Gesinnungsgenossen in der Heimat äußerste Vorsicht und die Vorbereitung auf die Übernahme der Macht nach dem Kriege. Erst nach der Moskauer Deklaration paßten sie ihre Politik den Wünschen der Alliierten nach Wiederherstellung Österreichs an und propagierten dies auch. Gegen Ende des Krieges betonten sie zunehmend die Notwendigkeit des aktiven Widerstandes, wie es eben in der Moskauer Deklaration gefordert wurde. Unmittelbar vor Kriegsende rieten sie sogar zur Zusammenarbeit mit den Kommunisten, dies aber wohl aus Angst vor einer Revolution und vor der Macht, die die Kommunisten mit Hilfe der Sowjetunion erringen könnten.

Die Sozialisten setzten ihre Tätigkeit in London noch nach Kriegsende fort, und zwar kümmerten sie sich um Probleme der Repatriierung, sie bekämpften aber auch an Ort und Stelle die jugoslavischen Forderungen in bezug auf Kärnten.

Die Parole von der Zukunft Österreichs im Rahmen eines demokratischen Deutschland geriet nach dem Krieg bald in Vergessenheit und die Sozialisten wurden zu Mitgestaltern der Idee einer »Österreichischen Nation«.

Zdenko Čepič

Obrazložitev ključnih vprašanj povojnega gospodarskega ustroja v delu znanstveno-strokovnih ustanov predsedstva SNOS

I

V narodnoosvobodilnem boju je bilo znanstveno in strokovno delo vpeto v prizadevanja slovenskega naroda za nacionalno in socialno osvoboditev že od prvih začetkov oboroženega boja, ne le kot praktična pomoč partizanski vojski, marveč se je vodstvo Osvobodilne fronte »že v prvem letu pripravljalo na trenutek, ko bo treba po zmagi postaviti slovenskemu življenju nove mejnike in ga organizirati v vseh pogledih, posebno pa v *gospodarskem*, (podčrtal Z. Č) na novih osnovah«. ¹ To je izhajalo iz dejstva, da vrnitve k staremu ne sme biti.

Priprave na življenje v svobodi na novih, drugačnih temeljih pa niso bile prepuščene le političnim odločitvam vodstva narodnoosvobodilnega gibanja, pač pa so se vršile v posebnih znanstvenih ustanovah, osnovanih za pripravo znanstveno utemeljenih predlogov za organizacijo in delovanje družbe po koncu vojne. V okvir teh snovanj so sodile tudi priprave novega gospodarskega sistema, takšnega, ki bo ustrezal novemu značaju politične oblasti. S tem so se ukvarjali gospodarski strokovnjaki predvsem v Študijski komisiji pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, malo manj pa tudi v okviru dela Znanstvenega inštituta kot temeljne in edinstvene ustanove, ne le v slovenskem, ampak v vsem jugoslovanskem narodnoosvobodilnem gibanju.

Gospodarsko problematiko, njene perspektive na novih temeljih so obravnavali predvsem predvojni gospodarstveniki in pravniki, torej strokovnjaki, predstavniki naprednega slovenskega izobraženstva, organiziranega v OF slovenskega naroda. Namen njihovega dela je bil v prvi vrsti proučiti in predlagati iz strokovnega stališča posamezne vidike gospodarskega življenja in možnosti njegovega razvoja na novih osnovah. Njihovi pogledi so bili glede radikalnega spreminjanja obstoječih družbenoekonomskih odnosov zadržani. Vodilo

¹ Fran Zwitter, Naš Znanstveni inštitut, Slovenski zbornik 1945, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1945 (dalje: Zwitter, Slovenski zbornik), str. 317.

pri načrtovanju gospodarskega sistema jim je bilo stališče o nedotakljivosti privatne lastnine, izražene v Izjavi Tito-Ribar.² Pri tem načrtovanju torej ni bil z ničemer presežen prvenstveni osvobodilni značaj narodnoosvobodilnega boja in njegovih revolucionarnih usmeritev. Tako so izhajali na eni strani iz objektivnega družbenega stanja, nastalega s spremembo na področju oblasti oziroma njenih nosilcev, na drugi pa iz svojih strokovnih, praktičnih priznavanj stanja slovenskega gospodarstva. Njihovi pogledi in predlogi glede povojnega gospodarskega sistema so se kazali v tem okviru, zato tudi ni mogoče pri njihovem načrtovanju gospodarske bodočnosti opaziti nobenega prehitevanja v smislu kakšnih zahtev po socializaciji oziroma korenitem spreminjanju družbenoekonomskih odnosov in reda. Njihovo delo ni temeljilo na zamislih, s katerimi bi se uveljavljali drugačni družbenoekonomski odnosi, marveč so snovali zgolj boljšo gospodarsko organiziranost in sistem.

Problematika organizacije gospodarstva in njegovega značaja po osvoboditvi je bila le ena od tem, s katero so se ukvarjali strokovnjaki v okviru dela znanstvenih ustanov pri Predsedstvu SNOS, vendar pa je bilo to področje, ki se je dotikalo najbolj življenjskega vprašanja povojnega družbenega življenja. Hkrati so se morale na tem področju kazati in potrjevati revolucionarne spremembe, dosežene v narodnoosvobodilnem boju. Iz tega njihovega dela se prav tako čuti skrb za bodočnost slovenskega naroda in njegove države v okviru federativne Jugoslavije kot na primer iz priprav na reševanje mejnih vprašanj; o čemer je bilo že veliko napisanega, čeprav ni bila edina naloga Znanstvenega inštituta, zaradi katere je bil ta ustanovljen. Vsekakor zasluži gospodarsko »načrtovanje« in pogledi na povojni gospodarski sistem posebno pozornost. To je tudi namen te razprave, čeprav nikakor ni dokončna slika ali sodba o tej za povojni razvoj pomembni problematiki. Upoštevati velja, da so v razpravi prikazani le teoretični in idejni pogledi ter dileme, ki so jih imeli strokovnjaki-gospodarstveniki pri pripravljanju različnih študij o povojnem gospodarskem ustroju in v medsebojnih razpravah. Te so potekale na zelo visoki strokovni ravni. V razpravi so prikazana najznačilnejša torišča gospodarskega sistema na novih osnovah, ki bi ga čim bolj približala značaju oblasti in drugim pridobitvam narodnoosvobodilnega boja. Ta so bila načrtno gospodarstvo, vloga ljudske države v gospodarstvu in združništvo.

Razprava je torej omejena na prikaz pogledov posameznih strokovnjakov na povojni gospodarski sistem skozi najznačilnejše pojavne oblike, prek katerih naj bi se ta izražal in se nadalje razvijal. Nikakor pa ni namen podati celotnega prikaza priprav na prevzem oblasti na gospodarskem področju, kar je postajalo ob koncu vojne vse bolj aktualno. To bo morala biti naloga po-

² Prvo in drugo zasedanje AVNOJ (26. i 27. novembar 1942; 29. i 30. novembar 1943), po stenografskim beleškama i drugim izvorima, Prezidijum narodne skupštine FNRJ, Beograd, str. 120. V začetku februarja 1943 sta v imenu VŠ NOV in POJ ter AVNOJ-a podpisala Tito in dr. Ivan Ribar izjavo (znana kot Izjavo Tito-Ribar), v kateri je bilo poudarjeno, da je osnovni cilj narodnoosvobodilnega boja osvoboditev, izbojevanje neodvisnosti ter demokratičnih pravic. Posebno je bila poudarjena zamenjava stare politične oblasti, ker je le-ta sodelovala z okupatorjem, medtem ko pa je izjava posebej zagotovila nedotakljivost privatne lastnine in popolno možnost samoiniciative v industriji, trgovini in kmetijstvu. To je bilo zagotovilo, da ni neposredni namen narodnoosvobodilnega gibanja uvedba novih družbenoekonomskih odnosov.

sebne raziskave in razprave, v kateri bodo prikazani konkretni ukrepi, ki jih je ljudska in državna oblast sprejela in izvajala na gospodarskem področju še pred osvoboditvijo, zlasti pa po njej in ob prevzemu oblasti na vsem ozemlju federalne Slovenije.

II

Vprašanje gospodarstva in njegovega razvoja po vojni je postalo bolj aktualno zlasti po zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju februarja 1944, ko se je začela slovenska državnost in ljudska oblast graditi bolj načrtno s pogledom v svobodno prihodnost. O gospodarstvu, njegovem pomenu in perspektivnem razvoju je govoril dr. Marijan Breclj že na Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju oktobra 1943,³ nato pa tudi na črnomeljskem zasedanju SNOS-a. V obeh referatih je Breclj govoril predvsem o tedanjih aktualnih nalogah, ki so bile pred ljudsko oblastjo in njenimi organi na gospodarskem področju. Medtem ko je na kočevskem zboru gospodarskemu delovanju dajal predvsem značaj vojnega gospodarstva pod geslom »vse za zmago« (to je trenutne strnitve vseh materialnih sil za boj proti okupatorju), pa je v referatu na prvem zasedanju slovenskega parlamenta v Črnomlju gledal že tudi naprej, v čas po osvoboditvi. Nakazal je nekatere glavne naloge, ki bodo stale na gospodarskem področju pred novo oblastjo v zaključnem obdobju vojne in neposredno po osvoboditvi, jasnejše slike sistema, v katerem se bo gospodarstvo razvijalo po vojni, pa ni podal. Po Brecljevih besedah to ni bilo mogoče zato, »ker nas razvoj sam sproti uč in nam sproti kaže najbolj uspešno in najprikladnejšo pot... Napačno bi bilo rešiti to vprašanje tako, da bi določen družbeni in gospodarski red kratkomalo osvojili.« Verjetno je pri tem že mislil na gospodarski sistem, kakršen je bil tedaj samo v Sovjetski zvezi. Zavzel se je za »tiste smernice, ki morajo služiti takemu gospodarskemu redu in taki javni upravi, ki zasleduje v vseh njenih področjih koristi večine naroda, tiste smernice, katere je mogoče na podlagi znanstvene izkušnje in praktičnih izkušenj применiti na naše razmere.«⁴

V ta namen se je začelo že od začetka leta 1944 v okviru ustanov, ki jih je ustanovilo Predsedstvo SNOS-a, znanstveno in strokovno pripravljati na življenje v svobodi. Te priprave so zajele vsa področja družbenega življenja, čeprav je bilo gospodarstvo in njegova perspektiva ena najbolj obdelovanih tem.

Prva ustanova, ki je bila ustanovljena, da na podlagi znanstvenih dognanj in izkušenj načrtuje bodočnost slovenskega naroda, je bil Znanstveni inštitut. Še pred črnomaljskim zasedanjem slovenskega parlamenta v začetku leta 1944, ga je ustanovil IOOF z nalogo »da pripravlja znanstveni material in znanstvene izsledke, ki jih potrebuje narodnoosvobodilna borba v sedanosti in pri obnovitvenem delu po osvobojenju.«⁵

³ Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Dokumenti, Ljubljana 1953, str. 122—136.

⁴ Arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja, fasc. 447 (dalje: A IZDG, 447).

⁵ Dr. Makso Šnuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana 1949, dokument št. 97, str. 119 (dalje: Šnuderl, Dokumenti, 97, 119); Odlok o osnovanju Znanstvenega inštituta pri IOOF.

Delo Znanstvenega inštituta pri Predsedstvu SNOS, kot se je imenoval po zasedanju SNOS, je pomenilo »načrtovanje« takšne slovenske bodočnosti, za katero se je slovenski narod boril združen v Osvobodilni fronti.⁶ Delo Znanstvenega inštituta je mogoče razdeliti na dve osnovni področji — na notranje in na zunanje. Področje dela Znanstvenega inštituta, ki ga je mogoče označiti za »notranje«, je obsegalo predvsem priprave na prevzem oblasti oziroma načrtovanje razvoja po vojni na vseh področjih družbenega življenja, medtem ko je bilo »zunanje« področje delovanja Znanstvenega inštituta usmerjeno v priprave na reševanje mejnih vprašanj bodoče Združene Slovenije. Temu področju je bilo v delu Znanstvenega inštituta posvečeno največ pozornosti, čeprav to sprva ni bila edina ali prvenstvena naloga Znanstvenega inštituta. V okviru inštituta je delovalo namreč 6 sekcij — strokovnih referatov, med njimi tudi referat za meje, ki pa je zrasel iz referata za državnopravna vprašanja.⁷ Eden teh referatov je bil tudi za gospodarsko-tehnična vprašanja.

V okviru tega referata so se zbirali elaborati, prispevki strokovnjakov tehničnih strok in gospodarstvenikov, v katerih so se le-ti »bavili s problemi, ki segajo na široko, obsegajoč vsenarodno ali vsedržavno gospodarstvo«. Pri obravnavanju oziroma reševanju teh problemov »bo veljalo nasloniti se na ruske izkušnje, a pri tem opustiti vsako slepo kopiranje, temveč vse prilagoditi našim dimenzijam«. ⁸ Naloga gospodarsko-tehničnega referata Znanstvenega inštituta je bila torej pripraviti »načrte organizacije gospodarstva po vojni«. ⁹

V referatu za gospodarsko-tehnična vprašanja so se ukvarjali z delom, ki se je nanašalo na vprašanja gospodarstva v vojnem času, zlasti organizacije obratovanja na osvobojenem ozemlju, da bi omogočili čim večjo proizvodnjo za potrebe celotnega narodnoosvobodilnega gibanja¹⁰ ali potrebe partizanske vojske.¹¹ Po drugi strani pa so ob prispevkih, ki so se nanašali na gospodarsko delovanje v vojnem času, nastajali tudi različni pregledi stanja gospodarskih panog in iz njih izhajajoče perspektive bodočega gospodarskega stanja Slovenije in njenih potreb.¹² Iz teh strokovnih prispevkov gospodarstvenikov in

⁶ O delu Znanstvenega inštituta od njegove ustanovitve do konca vojne oziroma njegove ukinitve leta 1948 glej: France Škerl, Znanstveni inštitut, Zgodovinski časopis, XIX—XX, 1965—1966/Zwitterjev zbornik, str. 31—63.

⁷ A IZDG, 499/I, 1a; Zapisnik seje Znanstvenega inštituta z dne 30. VI. 1944.

⁸ A IZDG, 499/I, 1a; Referat o tehničnem delu inštituta z dne 22. II. 1944.

⁹ A IZDG, 499/I, 1a; Zapisnik 3. seje Znanstvenega inštituta z dne 22. II. 1944.

¹⁰ Ing. Lojze Dular, Nekaj pripomb k poživitvi našega gospodarstva v sedanjem času; isti, Predlog za poživitev industrije in obrti.

¹¹ France Avčin, Ostrostrelstvo.

¹² Lojze Dular, Kratek pregled industrije na slovenskem ozemlju; isti, Potrebe našega gospodarstva in razvojne možnosti naše industrije po vojni; isti, Rudarska in kovinska industrija na Primorskem in Koroškem; L. Dular, F. Avčin, Prispevek k problemu energijskega gospodarstva bodoče Slovenije; F. Avčin, Pomen elektrifikacije za Slovenijo; isti, Električna energija; Boris Samov [Ivo Pirkovič], Nekaj načelnih misli k vprašanju slovenskega narodnega gospodarstva; Ivo Zidan, Obnova in razširitev cestnega avto-prometa; isti, Obnova, vzdrževanje in rekonstrukcija naših cest; B. Guštin, Slovenska lahka kovinska industrija ob prevzemu oblasti; V. Kotnik, Slovenska železarska industrija ob prevzemu oblasti; Trnov [Luka Sienčnik], Narodno-politično in gospodarsko stanje na Koroškem in iz tega izvirajoče razvojne možnosti; Ivan Klemenčič, Stanje slovenskih gozdov; isti, Smernice slovenskega gozdnega gospodarstva; Line Žagar, Lesno gospodarstvo Slovenije; Franjo Sevnik, Gozdarstvo v Združeni Sloveniji.

tehnikov pa naj bi po mnenju članov Znanstvenega inštituta, zlasti referenta za gospodarsko-tehnična vprašanja ing. Lojzeta Dularja, organi slovenske državne oblasti črpali osnove za ukrepe in odredbe, ki jih bodo morali izdati ob pripravah na zlom okupatorjeve uprave oziroma neposredno po osvoboditvi. V Znanstvenem inštitutu je bila zato izražena želja, da ne bi o teh elaboratih z gospodarsko vsebino razpravljali le strokovnjaki, ampak tudi člani Izvršnega odbora OF oziroma Predsedstva SNOS-a.

»Mi smo se prvi temeljito lotili naloge, da dobimo pregled celotnega slovenskega gospodarstva ne glede na državne meje, ki so v prejšnji vojni razkosale slovensko ozemlje,« je o delu Znanstvenega inštituta na gospodarskem področju zapisal njegov direktor dr. Fran Zwitter.¹³ Tako je bilo od 85 rokopisov elaboratov, ki so bili v letu 1944 predloženi Znanstvenemu inštitutu, kar 27 takšnih, ki so imeli neposredno ali pa posredno zvezo z gospodarskimi vprašanji, tako trenutnimi kot tistimi, usmerjenimi v bodočnost, medtem ko se je v prvi polovici leta 1945 ukvarjalo z gospodarskimi temami 8 od 30 predloženih elaboratov.¹⁴

Da je bilo proučevanje gospodarstva in načrtovanje njegovega razvoja lahko čim bolj temeljito, natančno in uspešno, je bilo potrebno imeti pri tem delu čim več podatkov o gospodarskem stanju pred vojno, zlasti pa v času vojne. Za zbiranje takšnega gradiva, potrebnega tako pri vođenju gospodarstva tedaj kot pri načrtovanju bodočnosti, je bil ustanovljen pri Predsedstvu SNOS-a statistični urad. Predsedstvo SNOS-a ga je ustanovilo na seji 19. avgusta 1944,¹⁵ njegov načelnik pa je postal ing. Lojze Dular, član Znanstvenega inštituta in njegov referent za gospodarsko-tehnična vprašanja. Naloga Statističnega urada je bila »organizirati in voditi zbiranja vseh za javno življenje Slovencev v poštevh prihajajočih statističnih podatkov, njih obravnavanje po znanstvenih načelih posamezne stroke ter sodelovati pri razvijanju javnega življenja z ustanovami in organi slovenske narodne oblasti z dajanjem podatkov, mnenj in nasvetov.«¹⁶ Statistični urad je imel torej predvsem stvarne naloge, katerih rezultati so (naj bi) služili različnim organom državne uprave, zlasti na področjih prehrane in preskrbe, kmetijstva, služili pa so tudi pri pripravah študij in elaboratov, katere so pripravljali v okviru delovanja Znanstvenega inštituta ali Študijske komisije.¹⁷

Druga ustanova, katere ustanovitev je narekovala potrebe po študijskem, strokovnem pripravljanju razvoja slovenske države in družbe za čas po vojni, je bila Študijska komisija pri Predsedstvu SNOS-a. Ustanovljena je bila v času, ko se je pričakovalo, da bo vojna kmalu končana in se bo zato potrebno čim boljše pripraviti na življenje v svobodi. Predsedstvo SNOS je Študijsko komisijo ustanovilo na isti seji, na kateri je ustanovilo tudi Statistični urad, Odsek za sodstvo ter preoblikovalo odsek za gospodarstvo v več samostojnih odsekov.

¹³ Zwitter, Slovenski zbornik, str. 319.

¹⁴ A IZDG, 499/II, li.

¹⁵ A IZDG, 448/1.

¹⁶ Pravna fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Inštitut za javno upravo, Arhiv L. Vavpetiča, mapa Odloki SNOS (dalje: PF, Inštitut za javno upravo, Arhiv L. Vavpetiča).

¹⁷ Prispevek k zgodovini statistike med NOB v Sloveniji 1941—1945, Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1974, avtor Vlado Mahorčič.

Takšne so bile potrebe časa — pričakovanje skorajšnje osvoboditve ter prevzema oblasti. Vodstvo Študijske komisije je poverilo Borisu Kidriču, dr. Franu Zwitteru in dr. Ladu Vavpetiču, ki je postal njen sekretar in je delo komisije organiziral in v resnici vodil. Kidrič je kot sekretar IOOF oziroma Predsedstva SNOS v vodstvu Študijske komisije zastopal politično linijo, dr. Zwitter v funkciji direktorja Znanstvenega inštituta znanstveno-strokovno, dr. Vavpetič pa je kot predsednik Zakonodajnega odbora SNOS imel oblastno, oziroma natančnejše, zakonodajno vlogo.

Dr. Lado Vavpetič je bil nedvomno najzaslužnejši, če že ne za ustanovitev Študijske komisije, pa gotovo za njeno delo. Opozoriti pa velja tudi na vlogo Borisa Kidriča pri ustanovitvi Študijske komisije. Zavedal se je namreč potrebe in pomena strokovnih priprav za življenje slovenskega naroda in njegove države v okviru federativne Jugoslavije po tem, ko bo nova oblast, zrasla v narodnoosvobodilnemu boju, prevzela vodstvo na vseh področjih družbenega življenja.

Za vrednotenje pomena Študijske komisije pri Predsedstvu SNOS je pomembno dejstvo, da je ta ustanova izšla na eni strani iz Znanstvenega inštituta oziroma njegovega državnopravnega referata, na drugi pa iz posebne študijske komisije, ki je delovala v okviru Zakonodajnega odbora SNOS. Obe telesi, ki sta imeli enake naloge, je vodil dr. Lado Vavpetič.¹⁸ Pomembna je zlasti navezanost nalog in dela Študijske komisije pri Predsedstvu SNOS na vlogo in nalogo Zakonodajnega odbora SNOS. Ta je bil ustanovljen na zasedanju SNOS v Črnomlju¹⁹ z nalogo »zlasti iniciativno sodelovati pri izgraditvi pravnega reda«, pri čemer ima »v ta namen pravico do zakonodajne pobude«.²⁰ V začetku julija leta 1944 je bil sestanek Zakonodajnega odbora, na katerem je bilo poleg imenovanih članov še veliko drugih, predvsem pravnikov. Na tem sestanku so sklenili organizirati Študijsko komisijo za zakonodajno delo z nalogo »preiskati pravno stanje in vse organizacijske oblike, na katere bomo naleteli, da bomo mogli svoje delo vskladiti z načeli, za katere teče narodnoosvobodilna borba«.²¹

Študijska komisija je postala organ Predsedstva SNOS in bila zato odgovorna njemu. Sestavljala sta jo dva člana Predsedstva SNOS ter šest strokov-

¹⁸ A. IZDG, 499/I, 1a; Na seji članov kolegija Znanstvenega inštituta, dne 30. VI. 1944, so sklenili, da se delo državnopravnega odseka pri Znanstvenem inštitutu in delo študijske komisije pri Zakonodajnem odboru SNOS-a smatra za enako, njuna naloga pa je, »da za trenutek popolne osvoboditve, ko bomo stali v tem oziru pred bolj kompliciranimi vprašanji kakor danes, pripravi vse potrebno za prevzem in funkcioniranje oblasti... Pripraviti bo treba glavne ukrepe, ki jih bomo morali izvesti takoj.«

¹⁹ Njegovo ustanovitev je Boris Kidrič utemeljil kot nujen pogoj graditve prave ljudske demokratične oblasti, saj »brez zakonodajnega odbora si parlamentarnega življenja ne moremo misliti. Zakonodajni odbor je tisti pomožni organ parlamenta, izbran iz parlamenta samega, ki parlamentu omogoča vestno in izčrpno izvrševanje njegovega zakonodajnega dela.« Boris Kidrič, Zbrana dela, knjiga II, Cankarjeva založba, Ljubljana 1978, str. 31.

²⁰ Šnuderl, Dokumenti, 109, 137—138; Odlok o osnovanju Zakonodajnega odbora SNOS.

²¹ Pravna fakulteta, Inštitut za javno upravo, Arhiv L. Vavpetiča; Sestanek v svrhu sestave študijske komisije za zakonodajno delo, dne 5. VII. 1944.

njakov.²² Naloga članov Predsedstva SNOS, torej predstavnikov tedaj najvišjega organa slovenske državnosti in ljudske oblasti, v Študijski komisiji je bila posredovati na eni strani »Predsedstvu SNOS tista navodila in naloge za delo organov oblasti in odborom OF ter raznim institucijam, ki jih bo Študijska komisija ugotovila kot nujne in priporočila«, na drugi strani pa posredovanje »političnih pogledov Predsedstva SNOS, ki jih je treba imeti pred očmi glede na to, da posamezni problemi dopuščajo več vrst rešitev«.

Naloge predstavnikov najvišjega organa oblasti v Študijski komisiji so jasen pokazatelj, kakšen je bil predviden vzajemni odnos med Predsedstvom SNOS-a in njegovim strokovnim organom, hkrati pa kažejo tudi, kakšen pomen je Predsedstvo SNOS-a namenilo Študijski komisiji. Študijska komisija je bila dejansko strokovni organ za »načrtovanje« slovenske bodočnosti, kateremu je Predsedstvo SNOS dajalo politično in idejno usmeritev, medtem ko je dajala Študijska komisija njemu strokovno osnovo za pripravo in sprejemanje ukrepov oblastnega značaja, predvsem za čas po osvoboditvi.

Naloge Študijske komisije so bile proučevanje stanja, kakršno se je pričakovalo po osvoboditvi in na podlagi rezultatov študij ter razprav strokovnjakov ugotavljanje in pripravljane ukrepov, potrebnih ob osvoboditvi. Med te naloge pa ni sodilo le proučevanje stanja in predlaganje ukrepov, temveč tudi »nakazovanje problemov za bodočo ureditev Slovenije in Jugoslavije.«²³

Študijska komisija je v bistvu prevzela določene naloge, ki jih je do tedaj opravljal Znanstveni inštitut.²⁴ To velja zlasti za delo, ki sta ga opravljala referat za državnopravna in gospodarsko-tehnična vprašanja, medtem ko je bila glavna usmeritev Znanstvenega inštituta reševanje mejnih vprašanj. Na prvi seji Študijske komisije so sklenili, naj se člani Znanstvenega inštituta posvetijo bolj znanstvenemu študiju vprašanj, ki jih zahteva čas, med temi pa nedvomno prav vprašanje bodočih meja združene Slovenije, medtem je bila naloga Študijske komisije »posredovanje čim uspešnejše praktične uporabe izsledkov in sugestij Znanstvenega inštituta.«²⁵ Vloga Študijske komisije pri načrtovanju je bila torej bolj pragmatično zasnovana in usmerjena bolj v reševanje neposrednih vprašanj povojnega družbenega razvoja. Študijska komisija se je ukvarjala predvsem z obravnavanjem posameznih problemov, pomembnih za organizacijo družbe ob in po osvoboditvi. To so bile predvsem teme iz gospodarstva, od kmetijstva, združništva, industrije in njene vloge v povojnem gospodarskem razvoju Slovenije, vprašanje reševanja valutarne in nasploh finančne problematike, trgovine, uvoza in izvoza, pa tudi vprašanje organizacije povojnega gospodarstva. Med osrednjimi temami, ki jih je obravnavala Študijska komisija, je bilo vprašanje povojne organizacije oblasti, zlasti

²² Po sklepu 9. seje Študijske komisije z dne 21. XI. 1944 se je komisija razširila »zaradi pospešitve njenega dela«. Člani so bili: dr. Lado Vavpetič — tajnik, Boris Kidrič, dr. Aleš Bebler, Zoran Polič, Franc Svetek, dr. Fran Zwitter, dr. Jože Pokorn, dr. Vito Kraigher, dr. Lavo Cermelj, dr. Josip Ferfolja, ing. Jože Levstik. PF, Inštitut za javno upravo, Arhiv L. Vavpetiča.

²³ A IZDG, 454/I, 4; Zapisnik 1. seje Študijske komisije pri Predsedstvu SNOS z dne 16. VIII. 1944.

²⁴ Rokopisi različnih elaboratov, ki so bili poslani Znanstvenemu inštitutu in nato odstopljeni Študijski komisiji; glej Seznam v A IZDG, 499/I, 1i.

²⁵ Glej opombo 23.

javne uprave v sistemu ljudske demokracije. O tem osrednjem problemu povojne izgradnje ljudske oblasti je napisal obsežen elaborat dr. Lado Vavpetič (O javni upravi v naši bodoči ljudski demokraciji), nato pa se je o tem delu razvila zelo široka demokratična razprava. V okviru dela Študijske komisije so razpravljali tudi o vprašanjih socialne politike, socialnega zavarovanja, prosvete, upravnopolitične razdelitve in tudi o mejnih vprašanjih.²⁶

Delo Študijske komisije je potekalo v obliki razprav o posameznih temah, za katere so strokovnjaki predhodno poslali svoje elaborate Znanstvenemu inštitutu, ki jih je odstopil Študijski komisiji, ali pa kar direktno njej. Iz zadnjega obdobja vojne, od jeseni 1944 pa do osvoboditve, je znanih vrsta referatov in študij, v katerih so strokovnjaki različnih strok in gospodarskih panog obravnavali gospodarsko problematiko ter predlagali načelne in tudi praktične rešitve za ureditev povojnega gospodarstva. Na osnovi teh študij je bil nato organiziran kritičen pregled stališč in predlogov.

Na sestankih Študijske komisije, katerih so se udeleževali ne samo člani komisije, ampak tudi drugi vidnejši strokovnjaki ter predstavniki (v glavnem načelniki) različnih upravnih odsekov pri Predsedstvu SNOS, so razčlenjevali vrsto načelnih in praktičnih vprašanj povojnega družbenega razvoja. V prvi vrsti so bile to teme iz gospodarstva. Predvsem so o teh razpravljali na desetdnevni konferenci, ki jo je pripravila Študijska komisija od 12. do 23. decembra 1944 v Črnomlju. Na njej so obravnavali osem tem: o vprašanju javne uprave v bodoči ljudski demokraciji, o načrtnem gospodarstvu, valutarni problematiki in problemih denarništva ter organiziranosti na področju financ, notranji in zunanji trgovini, zavarovalništvu in zadružništvu.²⁷ Konferenca je potekala po ustaljenem redu. Za vsako temo je bil pripravljen obsežen referat, nato se je razvila razprava, v kateri je vsak razpravljalec argumentirano utemeljeval svoje poglede na obravnavano problematiko.

Te konference Študijske komisije, na kateri so razpravljali o ključnih vprašanjih povojnega razvoja, saj je bilo jasno, da bo po osvoboditvi prav na gospodarskem področju najpomembnejša dejavnost ljudske oblasti, se ni udeležil noben predstavnik Predsedstva SNOS ali IOOF. Zaradi odsotnosti predstavnikov tedaj najvišjega organa državne in ljudske oblasti ter političnega vodstva v Sloveniji, niso znana njihova neposredna stališča do posameznih

²⁶ Glej zapisnike Študijske komisije pri P. SNOS na Pravni fakulteti Univerze E. Kardelja v Ljubljani, Inštitut za javno upravo, Arhiv L. Vavpetiča. Gradivo Študijske komisije pri P. SNOS hrani Arhiv IZDG, vendar ni popolno. Manjkajo predvsem zapisniki s sej komisije, ki pa so v zbirki — arhivu, ki ga je predal Inštitutu za javno upravo Pravne fakultete akademik dr. Lado Vavpetič kot del svoje osebne zbirke. Verjetno je kakšen del gradiva Študijske komisije še v zapuščini dr. Vavpetiča, ki pa je bila predana Muzeju ljudske revolucije Slovenije.

²⁷ O javni upravi v naši bodoči ljudski demokraciji — referat dr. Lado Vavpetič, obravnavano 12. XII. 1944; Problemi načrtnega gospodarstva — referat ing. Lojze Dular (13. in 14. XII. 1944); valutarna problematika — referat Lavoslav Dolinšek (13. XII. 1944), problemi denarništva — referat dr. Jože Pokorn (15. XII. 1944) zavarovalni problemi — referat dr. Jože Pokorn, koreferat Ilija Kaufman (18. in 19. XII. 1944), zunanja in notranja trgovina — referat France Novak (20. XII. 1944), zadružništvo — referat dr. Milan Lemež (21. XII. 1944), finančni problemi in problematika finančne uprave — referat Viktor Repič (22. in 23. XII. 1944).

problemov in njihova rešitev, o katerih so govorili na decembrski konferenci Študijske komisije. Konec novembra 1944 je na skupni seji Študijske komisije in IOOF Vavpetič sicer napovedal konferenco o gospodarski problematiki ter tudi to, da bodo rezultati iz te konference dani v razpravo še IOOF.²⁸ Do te seje, na kateri bi IOOF razpravljalo o gospodarskih vprašanjih na osnovi elaboratov in razprav na konferenci Študijske komisije, ni prišlo oziroma zapisnik ni znan. Sklicana pa je bila skupna seja IOOF in Študijske komisije, na kateri so razpravljali o Vavpetičevem prispevku o javni upravi. Na tej seji so zlasti raziščevali pojma ljudska demokracija in samouprava v državnem mehanizmu v novi državi, pri čemer je bil zlasti aktiven Boris Kidrič.²⁹

Kidrič kot član vodstva Študijske komisije in drugi predstavniki političnega vodstva slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja so se udeleževali sej Študijske komisije zlasti na začetku njenega delovanja, avgusta in septembra 1944, ko je bilo zaradi pričakovanja skorajšnje osvoboditve potrebno hiteti s pripravi na prevzem oblasti. Posamezna pomembnejša vprašanja, na primer vprašanje bodočih meja ali strukture nove državne uprave pa je obravnaval IOOF na skupnih sejah s Študijsko komisijo.

III

V večini prispevkov, ki so obravnavali povojno gospodarsko graditev, je bilo vprašanje oblike bodočega gospodarskega ustroja in družbenoekonomskih odnosov, v katerih se bo razvijalo gospodarstvo. To vprašanje je bilo toliko bolj prisotno zaradi notranje in zunanje politične situacije ter znanih načel narodnoosvobodilnega boja, izraženih v Izjavi Tito-Ribar, to je, da ni namen narodnoosvobodilnega gibanja uvedba novih družbenoekonomskih odnosov. Kljub temu pa je bilo vseeno prisotno vprašanje spremembe značaja gospodarstva po vojni. To se je na eni strani postavljalo ob vprašanju obnove, na drugi pa ob načelnem in tudi povsem praktičnem vprašanju — organizaciji in vodenju gospodarstva po načrtu. V zvezi s tema vprašanjema sta bili bistveni dilemi: prvič, ali bo izvajanje obnove vsega v vojni porušenega pomenilo tudi uvajanje novih družbenoekonomskih odnosov, torej ali bo obnova hkrati že proces družbenoekonomske preosnove, in drugič, ali pomeni ureditev gospodarstva po načrtu že obliko socialističnih odnosov v gospodarstvu. Ob tem vprašanju načrtnega gospodarstva in spremembe družbenoekonomskih odnosov je bilo umevno vprašanje tudi bodočega gospodarskega sestava, zlasti pa vloga države v njem, to je vprašanje vmešavanja oblasti v gospodarstvo.

Glede obnove in preosnove gospodarstva je bilo jasno, da sama obnova ne pomeni uvajanje novih družbenoekonomskih odnosov. »Treba je ločiti med programom gospodarske obnove, ki jo je treba izvesti takoj po vojni in socializacijo, ki jo bo treba izvesti verjetno šele kasneje.« Tako stališče do tega vprašanja je bilo izraženo v Znanstvenem inštitutu.³⁰ Enakega mnenja je bil tudi

²⁸ PF, Inštitut za javno upravo, Arhiv L. Vavpetiča; Zapisnik 11. seje Študijske komisije in IOOF z dne 29. XI. 1944.

²⁹ PF, Inštitut za javno upravo, Arhiv L. Vavpetiča; Zapisnik 12. seje Študijske komisije in IOOF z dne 10. I. 1945.

³⁰ A IZDG, 499/I, 1a; Zapisnik seje članov kolegija Znanstvenega inštituta z dne 1. V. 1944.

dr. Vinko Vrhunec, ko je zapisal: »Gospodarska obnova se ne more istovetiti z izgraditvijo sistema narodnega gospodarstva na novih družbenih in tehničnih temeljih kakor je bila sovjetska petletka.« Obnovo je torej razumel le kot oživitev in vzpostavitev gospodarskega življenja »na prejšnjih, bistveno nespremenljivih temeljih.«³¹

Kljub temu, da obnova ni bila razumljena kot preosnova družbenoekonomskih odnosov, pa je bila vseeno mišljena kot preosnova obstoječega gospodarskega stanja. Razumljena in zasnovana je morala biti s perspektivo bodočega razvoja gospodarstva in ne le kot enostavno obnavljanje. »Obnova mora biti podrejena izgradnji,« je utemeljeval njen namen dr. Lado Vavpetič. Obnova bi se morala po njegovem mnenju zato voditi v smeri načrtnega spreminjanja gospodarske strukture, vključno z opuščanjem nerentabilnih gospodarskih obratov, kajti »kapitalno smo mnogo preslabotni, da bi si mogli privoščiti najprej obnovo določenih naprav, ki bi jih v kratkem morali opustiti.«³²

Preosnovo slovenskega gospodarstva pa ni zahtevalo samo njegovo stanje, ampak je bila potrebna tudi zaradi predvidenega večjega slovenskega ozemlja, to je s priključitvijo ozemelj, ki so bila ločena od osrednjega dela Slovenije po prvi svetovni vojni, tj. Primorske s Trstom in Koroške. Ta razlog je bil pri pripravljanju načrtovanja gospodarske obnove in preosnove tudi upoštevan v vrsti elaboratov, predanih tako Znanstvenemu inštitutu kot Študijski komisiji.

Ceprav ni bilo predvideno spreminjanje družbenoekonomskih odnosov, so vsi gospodarski strokovnjaki v svojih elaboratih izhajali iz dejstva, da mora biti ob obnovi izvršena tudi preosnova gospodarstva v smislu kvalitativnih sprememb, predvsem pa njegovega notranjega ustroja in z organiziranjem ter vodenjem po skupnem gospodarskem načrtu. »Kot osnovo za vse delo nas vodi prepričanje, da se bo *gospodarstvo po vojni vodilo po načrtu* (podčrtal Z. Č). To narekuje potreba, ne samo iz vidika splošnih narodnogospodarskih momentov, ampak tudi, ker bo le smotern in obvezen načrt, ki bo podrejen interesom celote, lahko imel uspehe pri splošni obnovi in odstranjevanju strahotnih posledic vojne na vseh poljih« je o načinu vodenja gospodarstva izrazil mnenje vseh, ki so se ukvarjali z načrtovanjem bodočnosti na gospodarskem področju, ing. Lojze Dular.³³

Načrtno gospodarstvo je bilo torej splošno uveljavljena oblika, v kateri bi se po vojni razvijal gospodarski sistem. Dular je bil določen: »Načrtno gospodarstvo, ki je bilo uvedeno na osvobojenem ozemlju le predhodno v času vojne, se bo uvedlo takoj po prevratu po celem teritoriju Jugoslavije, in sicer za vse panoge gospodarstva brez izjeme.«³⁴ Pri tako razumljenem načrtnem gospodarstvu ni bilo še povsem jasno razmerje med takšnim načinom gospodarstva in obliko družbenoekonomskega sistema, v katerem bo gospodarstvo živelo po vojni. V večini prispevkov je bilo načrtno gospodarstvo v veliki meri razumljeno še v okviru načel, kot jih je postavil zanj v referatih na Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in na prvem zasedanju SNOS v

³¹ A IZDG, 480/II, 2; Vinko Vrhunec, *Gospodarska obnova Jugoslavije*.

³² A IZDG, 458/VIII, a; dr. Lado Vavpetič, *O smotrnem gospodarstvu pri nas*.

³³ A IZDG, 499/I, 1c; Poročilo o delu gospodarsko tehničnega referata Znanstvenega inštituta na seji 30. VI. 1944.

³⁴ A IZDG, 458/VIII, g; Lojze Dular, *Smernice za delo pri obnovi in vzpostavi gospodarskih podjetij*.

Črnomlju dr. Marijan Breclj. To je bilo načelo, po katerem je bil namen načrtnega gospodarstva strnitev vseh materialnih in ljudskih sil za čim uspešnejše nadaljevanje in čim hitrejši konec vojne pod geslom »Vse za zmago!« Namen takšnega načrtnega gospodarstva pa ni postaviti gospodarstvo na temelje novega gospodarskega sistema, kar je izrecno poudaril Breclj.³⁵

Takšen smisel načrtovanja in obnove je viden tudi iz Navodil Poverjeništva za obnovo NKOJ z dne 16. marca 1944 o delovanju organov ljudske oblasti pri obnovi. S tem je bil storjen v bistvu prvi korak, ki je v državnem merilu uvajal načrtovanje v bodoči gospodarski sistem. V teh navodilih je bilo poudarjeno, da bo »obnova našega gospodarstva mogoča in učinkovita le, če bo izvajana po nekem splošnem načrtu, ki bo zedinil napore vseh narodov Jugoslavije in bo koristil gospodarske vire in bogastvo vseh pokrajin naše zvezne države«. Osrednji organ tako izvajane načrtovane obnove bi bilo seveda Poverjeništvo za obnovo NKOJ. Iz teh navodil razumemo, da je bila obnova zamišljena po strogo centraliziranem načrtu. Izvajana pa naj bi bila v dveh etapah: že v času vojne, ko naj bi potekala v okviru ožjih načrtov v obsegu pogojev posameznih pokrajin ter v povojnem obdobju, ko naj bi bila centraliziran v državnem merilu. Cilj načrta obnove za povojno obdobje je bil naslednji: Obnoviti in usposobiti vse gospodarske panoge za maksimalno proizvodnjo ob najracionalnejših pogojih dela, organizirati produkcijo tako, da bodo v čim krajšem času in v čim večji meri zadovoljene najnujnejše potrebe prebivalstva, ugotavljati potrebe po surovinah, orodju, pogonskih sredstvih in uravnavati njihovo delitev, organizirati razporeditev in uporabo kvalificirane in nequalificirane delovne sile, organizirati uporabo in razdelitev potrošnih dobrin.³⁶

O načrtnem gospodarstvu, njegovem namenu in organizaciji je pisal največ ing. Lojze Dular, verjetno avtor največjega števila študij z gospodarsko vsebino, ki jih je napisal v okviru dela v Znanstvenem inštitutu v letu 1944, zlasti v prvi polovici leta. V njih je vnaprej postavljal načrtno gospodarstvo kot edini možen način in obliko organiziranja ter vodenja gospodarstva, ki bo po vojni možen pri nas. Razlogi, zakaj uvesti načrtno gospodarstvo kot edini možen način povojnega delovanja gospodarstva, to potrjujejo. Dular je predvideval vodenje načrtnega gospodarstva od proizvodnje, prek delitve do porabe, »ker je iz enega mesta možno ugotoviti vso potrebo ter na podlagi tega urediti in predpisati izdelke in njih množino«. To velja tudi za razporejanje delovne sile, katero bo potrebno zaradi njenega pomanjkanja, predvsem strokovnjakov, razporejati glede na potrebe. Nasploh je bil namen načrtnega gospodarstva jasen. Celotno gospodarstvo naj bi bilo pod kontrolo države, kar bi veljalo tudi za tuja podjetja. V načrtnem gospodarstvu je Dular videl tudi način kako »ukiniti vsak kvaren vpliv tujega kapitala na naše narodno gospodarstvo in našo državo ter narodno samostojnost«. Za končni namen oziroma cilj uvedbe načrtnega gospodarstva pa je navedel: »Prilagoditi naše gospodarstvo onemu v SSSR.«³⁷

³⁵ Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Dokumenti, Ljubljana 1953, str. 126.

³⁶ Slobodan Nešović, Stvaranje nove Jugoslavije 1941—1945, Beograd 1982, str. 392—394.

³⁷ Glej opombo 34.

Tako zasnovano načrtno gospodarstvo, kot ga je predstavil ing. Dular, je bilo v svojem družbenoekonomskem bistvu oblika državnega kapitalizma, z vodilnim mestom državnega sektorja. Materialno osnovo pa bi si ta pridobil predvsem z nacionalizacijo tujega kapitala, kar je mogoče razumeti z Dularjevo navedbo o ukinitvi vsakega kvarnega vpliva tujega kapitala na naše narodno gospodarstvo in narodno samostojnost. Za takšno obliko poseganja države v gospodarstvo se je na primer že leta 1918 ob ustvarjanju prve slovenske narodne države zavzemal Milko Brezigar v študiji »Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva« in Andrej Gosar v študiji »Gospodarstvo po načrtu, njegove naloge in problemi« iz leta 1938. Dular je želel najti pri načrtnem gospodarstvu predvsem način, kako celotno gospodarstvo postaviti v službo naroda oziroma države, to je »ob sodelovanju vseh na dobrobit vseh«. ³⁸ Torej je šlo za nekakšno obliko meščanskega »vojnega komunizma«.

Načrtno gospodarstvo, kot ga je postavljala Dular, ni v ničemer preseгло tedaj ustaljeni družbenoekonomski sistem in ni posegalo v vprašanje spreminjanja družbenoekonomskih odnosov. Pri tem pa se je treba vprašati, kaj pravzaprav pomeni Dularjev navedek, da je namen uvedbe načrtnega gospodarstva prilagoditev našega gospodarstva gospodarstvu Sovjetske zveze. Ali je to mogoče razumeti le kot prilagajanje načinu načrtovanja in vodenja gospodarstva, kot je bil znan v Sovjetski zvezi v obliki petletk, ali pa naj bi se prilagodili tudi družbenoekonomski odnosi, v katerih so se petletke v Sovjetski zvezi odvijale. To pa bi pomenilo uvesti socialistične odnose z vsemi značilnostmi, kakršne so bile v Sovjetski zvezi, tudi pri nas. Na prvi del vprašanja je možen odgovor, da načrtovanje gospodarstva ni bilo značilnost le v Sovjetski zvezi, marveč tudi v drugih državah, kar je Dular upošteval, ko je zapisal: »Načrtno se že danes gospodari povsod, še večje priprave v tem smislu se delajo v zavezniških državah za po vojni.« ³⁹ Sklepamo, da mu je morda bilo načrtno gospodarstvo Sovjetske zveze najbolj primerno za prilagoditev na naše razmere. Odgovor na drugi del vprašanja pa kažejo politična stališča do vprašanja spreminjanja družbenoekonomskih odnosov v času narodnoosvobodilnega boja. To je Dular upošteval, prav tako pa tudi drugi strokovnjaki, ki so se ukvarjali z načrtovanjem gospodarske bodočnosti. Vsi so se izogibali kakršnegakoli namigovanja na spremembo družbenoekonomskega sistema in posnemanje Sovjetske zveze. »Naše novo gospodarstvo ne bo izšlo iz socialistične revolucije, kot se je to zgodilo v Sovjetski Rusiji, marveč bo nastalo kot nujna posledica vsega razvoja in vseh sprememb, ki jih je prinesel narodnoosvobodilni boj,« je takšno usmeritev pojasnil ing. Jože Levstik, načelnik odseka za gospodarstvo oziroma kmetijstvo pri Predsedstvu SNOS. ⁴⁰

V prispevku »Potrebni ukrepi ob zlomu«, napisanem leta 1944, je Dular še bolj natančno razložil, kakšno naj bi bilo po njegovem mnenju načrtno gospodarstvo in kakšna mora biti vloga države oziroma oblasti v njem. To ne bi smel biti okostenel sistem s trdnim aparatom, marveč bi moral imeti le nalogo nadzirati tok gospodarskega življenja, da bi se razvijalo po najracionalnejši

³⁸ A IZDG, 473; ing. Lojze Dular, Potrebni ukrepi ob zlomu.

³⁹ Glej opombo 33.

⁴⁰ A IZDG, 518/I, 5; ing. Jože Levstik, Osnovne poteze našega sedanjega gospodarstva in perspektive gospodarskega razvoja v bližnji bodočnosti.

poti v dobro vseh. V takšnem gospodarskem sistemu pa bi bila zasebna iniciativa popolnoma dopuščena.⁴¹ Dular je torej dopustil oziroma celo priporočil za bodoče gospodarstvo zasebno iniciativo, s tem pa tudi privatno lastnino, vendar pod kontrolo države. To pa je značilno za sistem državnega kapitalizma.

Na Dularjevo stališče do privatne iniciative, temelječe na privatni lastnini proizvodnih sredstev, je potrebno gledati v zvezi z usmeritvijo vodstva narodnoosvobodilnega gibanja, posebno še partije do tega vprašanja. Dular je dal namreč svoje poglede na gospodarski sistem po vojni prav v času, ko je partijsko vodstvo vodilo ostro kampanjo proti pojavom tako imenovanega »vojnega komunizma«, ki je bil ponekod prisoten.⁴² To je povzročalo tako politično škodo narodnoosvobodilnemu gibanju kot tudi stvarno materialno škodo, zlasti glede preskrbe in prehrane partizanske vojske in civilnega prebivalstva. Zaradi teženj po »vojnem komunizmu« je bila privatna iniciativa potisnjena ob stran in ohromljena. Njen pomen in potreba v vsakdanjem gospodarskem življenju predvsem na osvobojenih ozemljih že v času vojne glede preskrbe in prehrane je bil velik, prav tako pa tudi glede bodoče obnove po vojni. Tega se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja jasno zavedalo. Da ne gre preHITEVATI z raznimi predlogi ali celo ukrepi v smeri socializacije, je bilo stališče CK KPS v začetku septembra 1944, ko so pričakovali skorajšnje osvoboditev slovenskega ozemlja in se začeli pospešeno pripravljati na prevzem oblasti. Glede gospodarskih ukrepov je predlagal »srednjo pot razvoja«, na eni strani proti kapitalističnim elementom in njihovi špekulaciji, na drugi pa proti »vojnemu komunizmu«. Ta naj bi bila takšna, ki bo omogočala hitro obnovo, zadovoljila težnje kmetov po veleposestniški zemlji in omogočala hitro gospodarsko rast v prihodnosti.⁴³

V svojih študijah je ing. Dular izrazil svoje strokovne poglede gospodarstvenika-praktika na prihodnji ustroj narodnega gospodarstva, in predlagal takšnega, ki bi po njegovem mnenju najbolj zadovoljil potrebe vseh. Dularja je potrebno omenjati predvsem kot strokovnjaka, ki se je ukvarjal s pripravljanjem osnov za gospodarsko življenje v svobodi iz strokovnega stališča in iz političnega. Svoje študije je predal Znanstvenemu inštitutu v obravnavo strokovnim krogom, vendar pa nekega neposrednega odziva na njegovo delo

⁴¹ Glej opombo 38.

⁴² V okrožnici CK KPS partijskim organizacijam z dne 24. aprila 1944 je bilo poudarjeno, da je treba gospodarska vprašanja imeti za politična. Dejansko stanje »vojnega komunizma« je treba nadomestiti z vzbujanjem privatne iniciative (A IZDG, 506/V). Še bolj določen pa je bil Miha Marinko na konferenci delegatov partijskih organizacij iz Dolenjske, Notranjske in Bele krajine konec maja 1944. Poudaril je potrebo po privatni iniciativi, »ki bo dala zaupanje privatni posesti in dala vzpodbudo za dvig proizvodnje... Nujno je, da organiziramo proizvodnjo, ki bo prispevala k občemu dvigu narodnega gospodarstva. Velika naloga obstaja v tem, da se dobi zaupanje in daje vzpodbuda mali obrti, da se doseže izmenjava blaga na čisto trgovski način... Ti ukrepi bodo protiutež onemu pojavu, ki sem ga označil kot vojni komunizem« (A IZDG, 506/V).

⁴³ Zapisek s seje CK KPS, 1. IX. 1944; navajam po Ivanu Križnarju, Nekateri vidiki usmerjanja dejavnosti komunistov v luči dokumentov CK KPS v letih 1944 in 1945, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, 1—2, str. 194, op. 36. Zapiske s sej CK KPS in njegovega politbiroja hrani ZA CK KZS, vendar niso dostopni javnosti, »ker ne gre za verificirane zapiske sej...«; prav tam, str. 186.

in stališča, ki jih je zastopal, ni zaslediti niti v okviru dela Znanstvenega inštituta. To velja še toliko bolj za politične in oblastne forume. Vprašanje je, ali so bili ti sploh seznanjeni z Dularjevimi študijami o gospodarski problematiki, na primer tako, kot so bili s Zwittrovimi v zvezi z mejno problematiko. O njej je bil v začetku septembra organiziran razširjeni sestanek Znanstvenega inštituta, katerega se je udeležila večina članov Predsedstva SNOS, med njimi tudi Kidrič in Kardelj. Sklepi te seje so predstavljali pravzaprav politično stališče vodstva slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja do vprašanj bodočih meja Združene Slovenije.⁴⁴ Takšnega sestanka, na katerem bi razpravljali o gospodarski problematiki in katerega bi se udeležili predstavniki najvišjega vodstva slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in države, ki bi dali strokovnemu delu gospodarskih strokovnjakov politično težo, pa ni bilo, tako da ni bilo izoblikovanega stališča glede prihodnjega gospodarskega sistema. To ni bilo niti mogoče, saj se je moralo slovensko politično vodstvo držati okvirov, kakršni so bili o značaju in namenu NOB postavljeni v Izjavi Tito-Ribar, pa tudi v drugih deklarativnih aktih vrhovnega vodstva jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja. Tega se ni smelo preseči in prehitovati z revolucionarnimi postopki, zlasti na gospodarskem področju. Med slovenskim partijskim vodstvom pa je bilo vsekakor znano mnenje o možnem prehodu iz stanja demokratične revolucije v socialistično na miren, postopen, reformističen način, o čemer je govoril Edvard Kardelj v predavanju o strategiji in taktiki osvobodilnega boja spomladi leta 1944.⁴⁵ Takšno mnenje je izražal v svojih prispevkih o povojnem gospodarskem sistemu in razvoju tudi ing. Dular, ki pa morda Kardeljevih izvajanj glede reformističnega prehoda iz ene faze revolucije v drugo sploh ni poznal. Dularjeva stališča o oblikah gospodarskega organizma v prvem povojnem obdobju, to je mešanem gospodarstvu, s poudarkom na državnem sektorju in njegovem nadaljnjem razvoju, so izraz demokratično mislečega strokovnjaka, osnovanega na izkušnjah in poznavanju praktičnega delovanja gospodarstva. Politično pravilnost Dularjevih ocen glede sestave povojnega gospodarstva, ki je imelo značilnosti državnega kapitalizma in njegovega razvoja v socialistične družbenoekonomske odnose, potrjujejo tudi Kidričeve besede, da je »pri nas v Jugoslaviji sedaj (po spremembi nosilca politične oblasti — op. Z. Č.) možen miren razvoj v socializem brez vsakega nasilja, to je čisto evolucijskim potom s *forsiranjem državnega gospodarskega sektorja preko državnega kapitalizma v socializem*«. (podčrtal Z. Č.)⁴⁶

⁴⁴ A IZDG, 457/I, 7 b; Sumarični zapisnik seje o slovenskih mejnih zahtevah.

⁴⁵ Strategija in taktika osvobodilne borbe (po predavanju Edvarda Kardelja, priredil Zoran Polič), A IZDG, tisk NOB, sing. 1055. To interno predavanje, ki ga je imel Kardelj v partijski šoli pomladi 1944. do danes še ni objavljeno pod avtorjevim imenom, češ da tekst ni avtoriziran. Za potrebe upravopolitične šole pri Odseku za izgradnjo ljudske oblasti pri P. SNOS je Kardeljevo predavanje priredil za tisk Zoran Polič, vendar je bila brošura (23 ciklostiranih strani) zaradi tega, ker so bile neke stvari obravnavane na način, ki ni bil najprikladnejši za javnost (npr. analiza revolucije in njena perspektiva) od uradnega organa za propagando — Agitpropa in tudi IOOF zaplenjena. O tem glej: Zoran Polič, Prva upravopolitična šola, Pravnik, št. 9/1964, str. 403—407.

⁴⁶ Glej opombo 29. Opozarjam, da dr. Vanek Šiftar (Delavsko soodločanje in upravljanje v industrijskih podjetjih, Založba Obzorja, Maribor 1969, str. 285) povedek »s forsiranjem« iz podčrtanega dela citata navaja napačno kot

IV

Najobsežnejše osvetljevanje gospodarske problematike in njene perspektive je bilo decembra 1944 v okviru dela Študijske komisije pri Predsedstvu SNOS. Organizirana je bila desetdnevna konferenca, udeležili so se je zlasti gospodarski strokovnjaki, njen namen pa je bil opozoriti na nekatera vprašanja iz gospodarskega življenja in dati tudi smernice za njihovo reševanje ob prevzemu oblasti in po vojni. Prva in vodilna tema je bilo vprašanje načrtnega gospodarstva, kar je bila na eni strani najbolj načelna, na drugi pa tudi najbolj stvarna problematika bodočega ustroja in značaja gospodarstva. Razprava o načrtnem gospodarstvu je potekala dva dni, 13. in 14. decembra 1944, referat o organizaciji gospodarstva po načrtu je imel ing. Lojze Dular.⁴⁷ Na snovi njegovega razmišljanja se je razvila razprava, v kateri so se pokazali različni pogledi in razumevanje načrtnega gospodarstva, od samega pojma do njegovega pomena in vloge za povojni gospodarski razvoj.

Glede organizacije gospodarstva je ing. Dular uvodoma dejal, da to ni samo strokovno, ampak tudi politično vprašanje, pri tem ne gre samo za obnovitev gospodarstva, marveč tudi za našo gospodarsko osamosvojitvev, postavitvev gospodarstva na nove osnove, za poživitev in napredek in za dvig blagostanja vseh slojev prebivalstva, ker so to tudi cilji osvobodilnega boja. Prav zato pa je razumljivo, pravi Dular, da ne bi bilo mogoče teh ciljev doseči po predvojnem, liberalističnem gospodarskem sistemu, temveč samo po novi organizaciji gospodarstva, takšni, v kateri »ne sme vladati slučaj in interes posameznika, ampak za vse obvezen red in interes skupnosti«. To pa ob polni in intenzivni izrabi naravnih dobrin in delovne sile in ob »polnem dopuščanju in celo pospeševanju privatne iniciative posameznikov«.

Kot organizacijski ustroj bodočega gospodarstva Slovenije je Dular postavil tri sektorje, in sicer državnega, združenega in privatnega, pri čemer je poudaril, da še ni mogoče točno določiti deleža posameznih sektorjev. Razlastitev vse imovine »tujerodcev« in domačih izdajalcev je bila takrat, ko je Dular referat pisal oziroma je o njem potekala diskusija na sestanku Študijske komisije, že razglašena z Odlokom Avnoja (z dne 21. novembra 1944) in znana. Jasno je bilo, da bo slika gospodarske strukture takšna, da bo poljedelstvo in gozdarstvo ostalo pretežno kot privatna lastnina, razen veleposesti, medtem ko bo rudarstvo in industrija postala v velikem delu državna. Glede trgovine, denarnih zavodov in zavarovalnic je Dular mnenja, da bo v njih prevladoval še vedno privatni kapital in pobuda.

Glede na takšno predvideno sestavo gospodarstva je bilo potrebno postaviti vprašanje načrtnega gospodarstva v vsem gospodarskem življenju, ne le v državnem sektorju. To je vprašanje: ali naj le v tem sektorju vlada organizacija gospodarstva po načrtu, medtem ko bi se v privatnem še nadalje vodilo gospodarstvo po načelu privatnega interesa in pobude, značilnem za kapitalistično liberalno gospodarstvo. To je Dular odklonil in postavil organizacijo

»s favoriziranjem«, medtem ko dr. Tone Ferenc (Boris Kidrič in graditev ljudskih oblasti ter slovenske državnosti v NOB, Borec, XXXVI, 1984, 3—4, str. 206) navaja ravno tako napačno, in sicer kot »s formiranjem«, čeprav gre za citiranje istega dokumenta iz istega arhiva.

⁴⁷ A IZDG, 517/1; ing. Lojze Dular, Organizacija gospodarstva po načrtu.

načrtnega vodenja za celotno gospodarstvo kot nujnost, kajti »liberalizem v gospodarstvu bi nas vrgel na tla« ob upoštevanju dejstva, da bi ostal v privatnih rokah velik, pretežni del finančnih in deviznih sredstev, saj bi »naše gospodarstvo postalo žoga na špekulantskih tleh inozemskega kapitala«, in tudi njegovih političnih interesov. Kot edini možen in pravilen izhod iz takšnega stanja je postavil skupno organizacijo gospodarstva za vso državo, to je načrtno gospodarstvo, katerega osnova je v lastnih materialnih in moralnih silah ter v organiziranem nastopu celotne države nasproti tujini. To je pa pomenilo, da je bila tako predvidena vloga države v organizaciji gospodarstva po načrtu dejansko dvojna: na eni strani organizacija in vodenje celotnega gospodarstva, vseh treh sektorjev po skupnem načrtu, na drugi strani pa nastop države kot varuha tega tako organiziranega in vodenega gospodarskega organizma pred škodljivimi vplivi tujine in tujega kapitala, tako na gospodarskem kot političnem področju.

Gospodarstvo, vodeno po načrtu, je bilo zamišljeno zapleteno, tako po načinu vodenja kot tudi po organizacijski plati, to je administrativnem aparatu, ki ga je tak način zahteval. Za vodenje načrtnega gospodarstva je Dular predlagal ustanovitev organa v okviru Avnoja — najvišjega organa ljudske oziroma državne oblasti, torej centraliziranega organa za organizacijo gospodarstva po načrtu. To pa naj bi bilo Poverjenišтво za obnovo oziroma državna načrtna komisija. Naloge tega poverjenišťva ali načrtnе komisije naj bi bile usmerjanje in kontrola tekoče proizvodnje in porabe in sestavljanje gospodarskih načrtov za daljšo dobo, prvenstveno pa za potrebe obnove.

Notranja organizacija delovanja poverjenišťva za obnovo ali načrtnе komisije naj bi bila po predlogu ing. Dularja naslednja: vodstvo te načrtnе komisije bi koordiniralo delo in rezultate posameznih gospodarskih in strokovnih skupin in izdajalo načelne sklepe in navodila, ki se tičejo načrtnega gospodarstva, podrejenim poverjenišťvom za obnovo v federalnih enotah ter resornim poverjenišťvom. Ta pa naj bi te načelne sklepe in navodila izvrševal v praksi. Kot drugi sestavni del poverjenišťva za obnovo (načrtnе komisije) so bile predvidene gospodarske in strokovne skupine; teh bi bilo 17, od kmetijstva, gozdarstva, industrije, obrti, trgovine, preskrbe, prometa itd., vse pa so imele še vrsto podskupin. Tako je bilo na primer v strokovni skupini »industrija« predvidenih kar 13 podskupin, pri čemer so imele še te svoje podskupine; podskupina rudarstvo naj bi bila razdeljena na rudnike za premog, rude, nafto, sol in druge ekonomske minerale in pa topilnice za železo, neželezne kovine, koksarne itd. V sestavni del poverjenišťva za obnovo naj bi spadali tudi inštitutni in načrtni odbor, katerega predlagana sestava je bila iz zastopnikov poverjenišťev, federalnih enot in sindikatov. Načrtni odbor naj bi sprejemal generalne načrte, preden bi bili ti predani v odobritev vladi oziroma takrat še NKOJ.

Poverjenišťvo ali odsek za obnovo oziroma načrtno komisijo naj bi imela tudi vsaka federalna enota. Naloge in sestava le teh naj bi bila enaka kot pri centralnem organu. Predvideni so bili tudi odseki za obnovo pri okrožjih (okrožnih NOO), kateri pa ne bi pripravljali načrtov za svoje območje, marveč le vršili kontrolo izvajanja federalnega ali centralnega državnega načrta.

Po predlagani organizaciji vodenja gospodarstva, ki ga je podal ing. Dular, pa naj bi imela poseben aparat za izvajanje načrtnega gospodarstva tudi resorna poverjeništa in odseki. S tem aparatom v svojem okviru naj bi izvajali gospodarstvo po načrtu in kontrolo nad njim. Dular je opozoril, da bi bilo povsem napačno, če bi posamezna resorna poverjeništa upravljala podjetja, kajti po njegovem naj bi poverjeništa izvajala le splošno vodstvo in kontrolo nad posameznimi podjetji in to nad podjetji vseh sektorjev, tako državnega kot tudi privatnega. Posebej je poudaril, da naj vsa podjetja, tudi državna, poslujejo poslovno samostojno in s svojo lastno upravo.

Nasploh pa naj bi bila naloga resornih poverjeništev — »ministrstev« bolj strokovno izvajanje gospodarskega življenja v svojem resorju, kot bi ga začrtal načrt. V ta namen je predlagal, da bi imela posamezna poverjeništa poleg strokovnih oddelkov in strokovnega zastopstva tudi posebne zavode, kot na primer poverjeništo za trgovino, zavod za zunanjo trgovino, poverjeništo za finance, denarni in kreditni zavod, poverjeništo za prehrano, nakupovalni zavod (NAVOD) itd. Namen teh zavodov naj bi bil povsem praktičen. Tako naj bi bilo zaradi pomanjkanja finančnih sredstev in deviz, potrebnih za uspešno izvajanje obnove in prenosa gospodarstva, potrebno koncentrirati kapital, prihranke in sploh vsa denarna sredstva v enem državnem zavodu v vsaki federalni enoti. To je bil v konkretnem slovenskem primeru takrat že delujoči Denarni zavod Slovenije pri Predsedstvu SNOS, ustanovljen z namenom, »da skrbi za osredotočenje in poenostavljanje denarnega prometa«. ⁴⁸

Kot pomemben organ načrtnega gospodarstva je ing. Dular postavil tudi sindikate. Takrat organizacijska oblika sindikata sicer še ni bila znana, znana pa je bila njegova vloga in naloga kot »šole komunizma«. Organizacija strokovnih zvez oziroma sindikatov naj bi se po Dularjevem mnenju opirala na splošni organizacijski sistem kakršen je bil v organizaciji ljudske oblasti. Povezanost strokovnih zvez naj bi bila torej na eni strani horizontalna, to je povezava vseh strok, vseh strokovnih zvez določenega okrožja ali federalne enote v enotne sindikate, na drugi pa naj bi bila vertikalna, pri čemer bi se povezovale istovrstne stroke prek federalnih združenj v enotno državno združenje posameznih strokovnih zvez, medtem ko pa bi bili vsi delavci in namščenci posameznih gospodarskih podjetij in ustanov združeni v skupni organizaciji Delavske enotnosti. Vendar pa je Dular za organizacije Delavske enotnosti v podjetjih menil, naj imajo takšno funkcijo, kot so jo imeli delavski zaupniki, medtem pa naj bi delovne pogoje, plače in morebitne spore med zaposlenimi in delodajalci urejali narodnoosvobodilni odbori, torej organi ljudske oblasti kot politično-oblastni organi, kajti podjetje in Delavska enotnost ne bi smela biti nasprotnika, marveč dejavnika, ki delata v interesu celote. Obema, tako podjetju kot Delavski enotnosti, pa je bila predvideno dana polna odgovornost za izpolnitev načrta. ⁴⁹

V organizaciji gospodarstva po načrtu, kakor ga je predstavil ing. Lojze Dular kot tisti obliki organiziranosti bodočega gospodarstva, ki bo najbolj ustrezala interesom skupnosti — ljudskim množicam in pa namenom ter re-

⁴⁸ Šnuderl, Dokumenti, 128, 155; Odlok o ustanovitvi Denarnega zavoda Slovenije pri Predsedstvu SNOS.

⁴⁹ Glej opombo 47.

zultatom narodnoosvobodilnega boja, so bili torej kot organi načrtnega gospodarstva predvideni na eni strani organi ljudske oblasti oziroma državni organi (Poverjeništvo ali ministrstvo za obnovo kot načrtna komisija tako pri centralni vladi kot tudi pri vladah federalnih enot, resorna poverjeništva ali ministrstva), na drugi pa sindikati kot organizacija enotnega delavskega razreda.

Kljub temu, da je ing. Dular z organizacijo gospodarstva po načrtu predlagal takšno gospodarsko življenje, ki naj bi najboljše zagotavljalo zastavljene cilje osvobodilnega boja tudi na socialnem področju, pa vendar iz njegovega referata ni mogoče neposredno razbrati bistvenih družbenoekonomskih sprememb, ki naj bi se zgodile v tem gospodarstvu. Še vedno je bila prisotna privatna lastnina oziroma privatni sektor kot eden bistvenih in materialno pomembnih sektorjev gospodarstva, ki naj bi imel vidno mesto pri organizaciji obnove in celotnega bodočega gospodarskega organizma. Hkrati pa prav dejstvo, naj bi bilo bodoče gospodarstvo organizirano po načrtu, katerega osnovni organizator in voditelj bi bila država oziroma njeni organi ter sindikati, ter dejstvo, da je ta državna oblast — oblast ljudskih množic z delavskim razredom na čelu, pomeni, da bi bilo takšno načrtno gospodarstvo dejansko mogoče le v spremenjenih družbenoekonomskih odnosih, to je v socialističnem družbenoekonomskem redu.

Razprava o tem Dularjevem referatu na sestanku Študijske komisije je pokazala v marsičem različno razumevanje načrtnega gospodarstva kot načela in to ne le v organizacijskem smislu, marveč tudi v smislu načel gospodarstva v novem družbenoekonomskem redu. Vprašanje družbenoekonomskega reda, v katerem naj bi se gospodarstvo po načrtu v bodočnosti razvijalo, je bilo eno glavnih.

O tem je največ govoril dr. Milan Lemež, ki je dokazoval, da je načrtno gospodarstvo v pravem pomenu besede možno le tedaj, ko je mogoče obvladati ves produkcijski aparat, kar pa je mogoče le v socializmu, ko je delovno ljudstvo lastnik proizvodjalnih sredstev. »Izvedba načrta samega pa zahteva obvladanje produkcijskega aparata, zlasti pa produkcijskih sredstev. Tak način gospodarjenja in tak gospodarski načrt pa sta izvedljiva samo v socialističnem družbenem redu, kjer je delovno ljudstvo, organizirano v socialistični državni skupnosti, lastnik in gospodar nad produkcijskimi sredstvi ter radi tega obvlada ta sredstva in odloča o svojih potrebah v okvirju razvitih produkcijskih sil.«⁶⁰ V socialističnem družbenoekonomskem sistemu je, kot je pojasnjeval Lemež, »motor« proizvodnje in razdelitve stremljenje po zadostitvi potreb ljudskih množic, medtem ko je v kapitalizmu ta »motor« stremljenje po profitu. Po njegovem mnenju je bilo mogoče za kapitalizem govoriti o načrtnem gospodarstvu le v določenih mejah, kolikor to zahtevajo strogo določeni smotri, na primer vojna in v kolikor to služi konkretnim interesom kapitala. Lemež je menil, da to ni načrtno, marveč usmerjeno ali organizirano vodeno gospodarstvo, ki ga usmerja konkretna situacija, na primer vojna, kateri se podredi vse gospodarstvo tudi v kapitalističnih državah. Ker pa vsled obstoja privatnega sektorja v bodočem gospodarstvu pač vsa proizvodjalna sredstva ne bi bila

⁶⁰ A IZDG, 458/I, 1; Zapisnik diskusijskega sestanka Študijske komisije z dne 13. in 14. XII. 1944.

v rokah ljudske oblasti-države, je menil, da ne bo mogoče govoriti o načrtnem gospodarstvu v tistem pomenu besede, kakor se ga je razumevalo v Sovjetski zvezi. Kot osnovni pogoj za uvedbo načrtnega gospodarstva v tem pomenu je poudaril potrebo upoštevati in izvajati načela ljudske demokracije tudi v gospodarskem življenju, ker bi sicer ostala oblast ljudstva zgolj formalnost, pa bo postala prava šele z likvidacijo kapitalizma, z odpravo privatne lastnine in privatnega sektorja gospodarstva nasploh. Pojasnil je, da gre seveda lahko le za načrt obnove gospodarstva in ne za načrtno gospodarstvo kot sistem. Do takšnega mnenja je prišel na podlagi dejstva, da je ing. Dular kot glavni organ načrtnega gospodarstva postavil Poverjenišтво za obnovo v funkciji načrtnih komisije. Glede organizacije gospodarstva po načrtu, kot ga je zasnoval ing. Dular, je zato dejal, da je to načrt obnove gospodarstva oziroma načrt njegove organiziranosti, ne pa načelo novega gospodarskega reda v okviru novih družbenoekonomskih odnosov.

Dejansko je že različno razumevanje in interpretacija samega pojma načrtno gospodarstvo in njegove vsebine pri Lemežu in Dularju kazalo na neenotno razumevanje organizacije gospodarstva po načrtu. V razpravi se tudi ostali gospodarski strokovnjaki, ki so se je udeleževali, niso mogli zediniti zlasti glede vprašnja enačenja pojmov načrtno in usmerjeno (dirigirano) gospodarstvo, še manj pa glede družbenoekonomske vsebine takšnega gospodarstva. Dular je v odgovor Lemežu dokazoval, da imata tudi Anglija in ZDA načrtno gospodarstvo, pri čemer pa pri obeh nastopa kot osnovni usmerjevalec interes privatnega kapitala, medtem ko pa naj bi bila pri nas usmerjevalka interesov država kot lastnik največjega deleža proizvodjalnih sredstev (kapitala). Načelnik Odseka za prehrano pri P. SNOS dr. Stane Pavlič je menil, da je zaradi obstoja državnega in pa privatnega sektorja, to je kapitalističnega, potrebno tudi pri nas voditi dirigirano gospodarstvo, kakršno je mogoče tudi v kapitalizmu. Načelnik Odseka za gozdarstvo Franjo Sevnik je dokazoval, da pojem načrtno gospodarstvo in sam njegov pojav ni samo značilnost socializma, saj se je v nekdanji Jugoslaviji tudi vodilo načrtno gospodarstvo, predvsem v gozdarstvu, kjer so se izdelali načrti za izkoriščanje in obnovo gozdov tudi do sto let naprej.

Lemež je bil tudi proti takšni organiziranosti sindikata, kot jo je predlagal Dular, po kateri naj bi bili skupno sindikalno povezani delodajalci in delojemalci. Po Lemeževem mnenju bi to pomenilo nadomestiti načelo prostovoljnosti pri sindikalnem povezovanju s prisilo, kar pa ni v skladu z načeli ljudske demokracije. Obveznost sindikalnega organiziranja, kakršnega je postavil Dular, je bila po Lemeževem mnenju značilnost fašizma in fašističnih sindikatov. Glede nalog oziroma vloge sindikata pa se ni strinjal s tem, naj bi plače, delovne pogoje in morebitne spore v podjetjih med lastnikom, to je državo ali privatnikom, urejali organi ljudske oblasti. Po Lemeževem mnenju bi to morali reševati sindikati, vendar na takšni, kot jih je predvidel Dular. Prav tako se ni strinjal z vlogo, ki jo je namenil Dular delavskim zaupnikom. Menil je, da morajo dobiti delavski zaupniki tudi pravico kontrole in soodločanja v proizvodnem procesu in ne le dolžnost sodelovanja.⁵¹

⁵¹ Prav tam.

V razpravi je dr. Lado Vavpetič navedel osnove bodočega gospodarstva, pri čemer je izhajal iz dejstva, da je bila v okviru narodnoosvobodilnega boja izvedena sprememba na političnem področju, zamenjani so bili glavni nosilci oblasti in uvedena nova oblika družbenega reda — ljudska demokracija. Gospodarstvo se mora tem spremembam prilagoditi, zato je navedel značilnosti, kakršne bo moralo imeti gospodarstvo v sistemu ljudske demokracije.

Kot gospodarske značilnosti ljudske demokracije, je navedel: dvig blagostanja vsem, ki živijo od svojega dela; obstoječi družbeni red ne more in ne sme biti v nasprotju z interesi ljudskih množic; zasebna lastnina in iniciativa, značilni za kapitalizem, bosta ostali, vendar pa ne smeta ostati instrumenta nasilja nad delovnimi množicami, zato je načelo ljudske demokracije, da ljudstvo oziroma ljudska država izvaja kontrolo nad njimi s pravico poseganja vanje. Zasebni iniciativi in dejavnosti je prepuščen svobodni razvoj tako dolgo, dokler ne pride v nasprotje s pridobitvami ljudske demokracije in interesi ljudskih množic. Da ne bi prišlo do tega, mora tudi gospodarstvo, kot vse ostalo javno življenje temeljiti na popolni kontroli javnosti. Nujna je uvedba organiziranega, načrtnega načina gospodarstva tudi zato, ker »smo kapitalno mnogo prešibka dežela, da bi mogli prenesti neorganizirani način gospodarstva«, kar naj bi pomenilo, da bomo morali vsa svoja sredstva uporabiti smotrno, in sicer za tiste potrebe, ki bodo pri sistematični izgradnji gospodarstva morale biti najprej zadoščene. Isto velja glede delovnih sil, ki nam jih bo silno primanjkovalo.⁵² Iz teh razlogov je nujna tudi obnova po načrtu, vendar pa mora biti njen pomen širši. V bistvu mora biti obnova izgradnja novega in ne le obnavljanje starega.

Iz tega kar je navedel Vavpetič, sledi, zakaj bo gospodarski sistem potreboval smotrno, organizirano in po načrtu vodeno gospodarstvo, katerega organizacija mora temeljiti na načelih ljudske demokracije.

Razprava na sestanku Študijske komisije je pokazala, da še vedno niso bili izoblikovani povsem jasni pogledi o načelih, značaju, organizaciji, obliki vodenja povojnega gospodarstva. Vsi gospodarski strokovnjaki, ki so sodelovali v razpravi na seji Študijske komisije, so se sicer strinjali, da mora bodoči gospodarski sistem ustrezati načelom ljudske demokracije, torej sistemu, v katerem imajo oblast ljudske množice, hkrati pa so vsi poudarjali obstoj in pomen privatnega sektorja in nujnost njegove vključitve v bodoče narodno gospodarstvo. Ob tem pa so poudarjali nujnost kontrole skupnosti oziroma države nad privatnim sektorjem. Nihče, razen Lemeža, pa ni v razpravi neposredno povezoval ali izpostavljajl vprašanja vodenja gospodarstva po načrtu z obliko in značajem družbenoekonomskih odnosov, v katerih se bo to načrtno gospodarstvo razvijalo. Vsem je bilo jasno, da se tudi na gospodarskem področju staro ne more in ne sme vrniti in da je treba odnose na tem področju prilagoditi novim odnosom na političnem področju, da bi bil resnično dosežen namen in cilj osvobodilnega boja, socialna osvoboditev. Vendar pa je diskusija pokazala težnjo po postopnem in ne pre nagljenem spreminjanju družbenoekonomskih odnosov predvsem iz praktičnega stališča, češ pomoč in sodelovanje

⁵² Prav tam.

privatnega sektorja v obnovi in prenovi gospodarstva je potrebna, zlasti še iz materialnega gledišča.⁵³

Edini, ki je povezoval načrtno gospodarstvo z odpravo vseh značilnosti kapitalističnih družbenoekonomskih odnosov, torej tudi z odpravo vseh oblik privatne lastnine, je bil dr. Milan Lemež. Kot osnovni pogoj za uvedbo in pravilno delovanje načrtnega gospodarstva je postavil uvedbo socialističnega družbeno-ekonomskega sistema, ki temelji na občeljudski imovini proizvajalnih sredstev. Glede tega je bilo Lemeževo stališče v načelu sicer pravilno, toda preveč radikalno glede na sam značaj in namen narodnoosvobodilnega boja, kakor je to izražala Izjava Tito-Ribar. Takratna pravilnost Lemeževega stališča je bila potrjena v praksi dve leti kasneje, decembra 1946, ko so bili z nacionalizacijo večine proizvajalnih sredstev podani osnovni pogoji za prehod na načrtno gospodarstvo v obliki petletnega gospodarskega načrta, znanega iz gospodarskega sistema Sovjetske zveze.

V

Zanimiva razprava se je na konferenci Študijske komisije razvila tudi v zvezi z valutarnim vprašanjem. Lavoslav Dolinšek, prvi predsednik Denarnega zavoda Slovenije, je v uvodnem referatu o tej problematiki opozoril na težavnost tega vprašanja in nujnost njegovega reševanja. Nakazal je na najpomembnejši problem, vprašanje zamenjave denarja. Predlagal je, da bi se denar oziroma različne valute, katerih je bilo takrat na vsem jugoslovanskem ozemlju deset, menjaval postopoma, pač glede na ozemlje, kot se ta osvobajajo. Tako naj bi na ozemljih, ki so bila takrat že osvobojena, Srbija, Vojvodina, Črna gora, Makedonija, uvedli kot enotno valuto za vse Nedičev dinar, medtem ko pa bi na že osvobojenih predelih, kjer je krožila kuna NDH (Srem, del Hrvaške, Bosne, Dalmacije) veljala ta denarna enota.

To je bila tudi ena največjih dilem, ki so bile v zvezi z reševanjem valutarnega vprašanja takrat na diskusijskem sestanku Študijske komisije. Ali naj se valutarna reforma izvede tako, da se uvede enotna dinarska valuta in se prepustijo okupatorske valute svoji usodi ali pa se najprej po že osvobojenih ozemljih in po ozemljih, ki se bodo osvobajala, vse tam krožeče okupatorske valute zamenja najprej v Nedičev dinar, kuno, v Sloveniji pa v lirski bon, nato pa te tri »glavne« valute zamenjajo v enotni državni denar.⁵⁴

Dolinšek je opozoril na zmedo, ki bi lahko nastala na denarnem področju že osvobojenih ozemelj, to je zaledja, če ne bi tam uvedli enotne valute. S tem bi se namreč krepili vplivi iz tujine oziroma bi se valutarni problemi držav,

⁵³ Prakticistično gledanje na privatni sektor kaže mnenje načelnika Odseka za trgovino pri P. SNOS Franca Novaka, ki ga je podal v uvodnem referatu o vprašanju zunanje in notranje trgovine na diskusijskem sestanku Študijske komisije 20. decembra 1944. Navezanost na privatno trgovino po vojni bi po njegovem mnenju imela vzroke v materialnih sredstvih privatne trgovine, njenih organizacijskih sposobnostih in trgovskih poslovnih zvezah. To bi po njegovem mnenju in tudi mnenju drugih (Vavpetiča, Dularja) morala ljudska oblast izkoristiti. A IZDG, 458/I, 1.

⁵⁴ O problematiki zamenjave denarja in dilemah, ki so se v zvezi s tem pojavljale, glej več v: Zdenko Čepič, Prispevek k proučevanju valutarne reforme leta 1945, Zgodovinski časopis, XXXVIII, 1984, 4, str. 321—334.

katerih denar je krožil po jugoslovanskem ozemlju, takrat že osvobojenem, kazali tudi na teh ozemljih v denarnem poslovanju. V zvezi s tem je zato opozoril, da bi imele negativne posledice, če bi se vse okupatorske valute, ki so krožile na jugoslovanskem ozemlju prepustile njihovi usodi, to je razvrednotenju. Po njegovem mnenju bi to najbolj prizadelo najširše ljudske množice, ki so imele majhne prihranke. Dr. Jože Pokorn pa je navedel uradno stališče Slovenije glede usode okupatorskih valut: prepustijo naj jih njihovi usodi, s čimer bi bili prizadeti špekulanti in vojni zaslužkarji. Na koncu je bilo iz gospodarskih in finančnih ter političnih razlogov vprejeta stališče, da se mora valutarna reforma izvesti za vso državo enotno.⁵⁵

Kot je iz te razprave na sestanku Študijske komisije sredi decembra 1944 mogoče razbrati, so slovenski gospodarski strokovnjaki, ki so na teh sestankih sodelovali, glede valutarnega vprašanja oziroma vprašanja zamenjave denarja in njegovega načina prišli do podobnih, če ne skoraj enakih problemov in njihovih rešitev kakor v Poverjeništvu za finance pri NKOJ.⁵⁶ Eni in drugi so se spraševali, ali prepustiti okupatorske valute njihovi usodi, to je razvrednotenju, in kakšne bi bile lahko posledice tega razvrednotenja okupatorskega denarja. Ugotovitev obojih je bila, da bi bili s takšnim reševanjem valutarne problematike in zamenjave denarja prizadeti bogati sloji, vendar bi bili še bolj prizadeti majhni ljudje, ki bi zgubili že tako borno denarno imetje in svoje majhne, večkrat življenjsko pomembne prihranke.

Ena od tem na konferenci Študijske komisije je bila v zvezi s finančno politiko ljudske oblasti. To je bilo bistveno vprašanje, povezano z gospodarskim življenjem, saj se je dotikalo dohodkov od oblike dohodkov in vira do njihovega razdeljevanja. Vprašanje ni bilo izključno gospodarskega značaja, ampak še bolj političnega, saj bi se moralo prek davčne politike potrjevati eno bistvenih načel ljudske oblasti: da so vsi organi ljudske oblasti organi državne oblasti za svoje območje upravljanja. To pa je pomenilo, da so morali imeti ti organi za opravljanje nalog oblasti neko materialno osnovo. V odloku Predsedstva SNOS o krajih, okrajih in okrožjih ter njihovih narodnoosvobodilnih odborih je bila tako med nalogami oziroma pravicami, ki so spadale v pristojnost NOO, tudi določanje proračuna.⁵⁷ V tem se je pravzaprav kazal odnos med nižjimi in višjimi organi državne oblasti, vse do centralnih.

⁵⁵ A IZDG, 458/I, 1; Zapisnik diskusijskega sestanka Študijske komisije z dne 13. XII. 1944 (o valutarni problematiki). Opozarjam, da so o valutarni problematiki, t. j. vprašanjih zamenjave denarja oziroma poenotenju valute, načinu in posledicah zamenjave razpravljali v okviru Študijske komisije že avgusta 1944 in to na osnovi prispevka L. Dolinška, Valutarni problemi in denarno vprašanje bodoče Jugoslavije (A IZDG, 480/II, 1) ter sestavka Današnja privredna i finansijska politika povereništva za narodnu privredu i povereništva za finance. Ta je vseboval misli sprejete na sestanku v Poverjeništvu za finance NKOJ 4. V. 1944. Reševanje valutarnega vprašanja v Sloveniji je torej temeljilo tudi na stališču osrednjega jugoslovanskega organa oblasti na finančnem področju. Zapisnik. 3. seje Študijske komisije z dne 22. VIII. 1944, PF, Inštitut za javno upravo, Arhiv L. Vavpetiča.

⁵⁶ Dr. Obren Blagojević, Naše financije u periodu narodnooslobodilačke borbe 1941—1945, Istorija XX. veka, XIII, 1975, Institut za savremenu istoriju — Narodna knjiga, Beograd 1975, str. 130—131.

⁵⁷ Šnuderl, Dokumenti, 137, 167—176; Odlok P. SNOS o krajih, okrajih in okrožjih ter njihovih narodnoosvobodilnih odborih; člen 5, točka d.

Eno od vprašanj bodoče finančne problematike in finančne uprave, ki se je postavilo na diskusijskem sestanku Študijske komisije, je bilo vprašanje uvedbe gospodarstva na temelju proračuna na vseh ravneh organov oblasti, od najvišjega, pa do krajevnih NOO. Najbistvenejše pa ni bilo pri tem toliko vprašanje uvedbe gospodarstva po proračunu kot vprašanje razmerja med proračuni različnih stopenj organov ljudske oblasti. Prevladovalo je mnenje, da mora imeti ljudstvo neposreden vpliv glede vseh finančnih poslov, zlasti v pogledu predpisovanja in pobiranja davščin, kar se mora vršiti sporazumno z davkoplačevalci, ki tako sami za svoje območje — za svoj NOO ustvarjajo proračun. Hkrati pa je bilo predlagano, naj višji organi oblasti kontrolirajo proračun nižjih v pogledu njihovih potreb. Nižji organi ljudske oblasti naj bi sicer davščine pobirali, vendar pa bi denarna sredstva odvajali centralnim organom, ki bi nato narodnoosvobodilne odbore v okviru odobrenih proračunov dotirali.

Mnenje, da je vprašanje reševanja finančnega problema stvar, ki se tiče v prvi vrsti in predvsem države kot celote, torej najvišjega organa ljudske oblasti, ni bilo v razpravi Študijske komisije sporno, bilo pa je glede vprašanja samostojnosti dohodkov posameznih nižjih samoupravnih enot, okrožij, okrajev in krajev. Po enem od predlogov, ki je na koncu prevladal, naj bi namreč okrožjem pripadala trošarina na alkoholne pijače po načelu, da naj takšni davki in takse ostanejo tam, kjer so pobrani, za kar je bilo rečeno, da je to dejansko načelo samouprave, kajti »ohraniti moramo posameznim edinicam njihovo finančno samostojnost, ker bo le na ta način prišlo do izraza ljudsko samoodločanje«. ⁵⁸ Tako naj bi kraji kot najnižje samoupravne enote del svojih potreb krili iz dohodkov podjetij, ki so bila na njihovem območju, del pa bi dobili iz dotacij okrajev. Po tem načelu bi bila torej finančna samostojnost posameznih samoupravnih enot oziroma organov oblasti odvisna od razvoja gospodarstva na njihovem območju, kar pomeni, da bi imele večje dohodke tiste enote, katerih gospodarstvo (zlasti industrija) je bilo bolj razvito. Takšne samoupravne enote bi bile manj odvisne od deleža višjih enot, vsaj v materialno-finančnem pogledu od centralnih organov.

Nasploh pa naj bi davščine, ki bi bile predpisane za vso državo, pobirali v federalnih enotah, nato pa bi del, tisti, ki bi bil potreben za kritje skupnih potreb države, predali navzgor, del pobranih davkov pa bi federalna enota razdelila tudi navzdol v svoje osnovne samoupravne enote. Delež, ki naj bi ostal posameznim federalnim enotam, bi bil določen. Federalne enote bi gospodarile same; od njihovega uspešnega gospodarjenja, na primer z javno, to je skupno imovino, bi bila odvisna tudi dobrobit skupnosti; to je posamezne federalne enote. V zvezi s tem in različno stopnjo gospodarskega razvoja posameznih območij in federalnih enot je bilo v razpravi rečeno tudi, da je neuresničljivo misliti, da bodo morali biti davki v federativni državi za vse predele in samoupravne ter federalne enote enaki, saj imajo ljudje v različnih krajih različne potrebe in so na različni stopnji razvoja, pa je zato potrebno finančna bremena predpisovati tako, da odgovarjajo kritju njihovih potreb. Stvar centralnih organov pa bi bilo ob upoštevanju teh dejstev uravnavati

⁵⁸ A IZDG, 458/I, 1; Zapisnik diskusijskega sestanka Študijske komisije z dne 22. XII. 1944.

to vprašanje za celotno državo. Seveda pa naj bi gospodarske uspešnejše federalne enote pomagale revnejšim in manj razvitim s tem da bi z določenim deležem, tistim, ki bi ga dajale državi, krile primanjkljaj revnejših federalnih enot; prav takšno načelo pomoči in solidarnosti pa naj bi veljalo tudi znotraj posameznih federalnih enot v pogledu krajev, okrajev in okrožij.

Bila pa so tudi nasprotujoča mnenja, po katerih naj bi bila vsa sredstva samoupravnih enot oziroma njihovih NOO vezana direktno na poverjenišтво za finance, torej na centralni organ, pobiranje davkov pa naj bi bilo urejeno tudi centralizirano, kvečjemu bi bilo določanje in pobiranje davkov prepuščeno samo federalnim enotam.

V zvezi z dohodki države, potrebnimi za reševanje finančne problematike, so v razpravi govorili tudi o konkretnih virih dohodka, o carinah in monopolih. Za enega od virov dohodka države so predlagali monopol, ki naj bi bili takšni kot v prejšnji državi, razen monopola na vžigalnike. Razprava se je razvila zlasti okoli predlaganega monopola na bencin oziroma nafto in njene derivate (pred vojno je bil državni monopol samo petrolej); s tem naj bi država namreč dobila kontrolo nad pogonskimi sredstvi in cestnim prometom (železnica je bila tako ali tako državna), hkrati pa bi imela držav s tem zagotovljene stalne proračunske dohodke, pri čemer ne bi tvegala direktnega spora s tujimi petrolejskimi družbami, ki so imele v svojih rokah skoraj vso jugoslovansko predelavo nafte.⁵⁹

VI

Posebno pozornost zasluži razprava o zadružništvu, njegovih načelih, konkretnih organizacijskih oblikah in njegovem pomenu za bodoče gospodarsko življenje in gospodarski sistem. Zadružništvo je namreč bilo področje v okviru gospodarstva, na katerem se je pričakovalo največ sprememb v smeri socializacije vasi oziroma kopiranja prakse Sovjetske zveze glede kolektivizacije in uvajanja kolhozov. Stališča, kakršna so zavzeli gospodarski strokovnjaki, ne le na seji Študijske komisije, ampak tudi na tako imenovani zadružni anketi 19. novembra 1944, ko so dejansko postavili osnove novega zadružništva v Sloveniji, takšna predvidevanja zavračajo.

Glavne osnove bodočega zadružništva je na konferenci Študijske komisije podal dr. Milan Lemež, ki je za zadružništvo dejal, da ne spreminja oblik družbenega reda in ne odpravlja kapitalizma, marveč samo omejuje izkoriščanje ter gradi temelje, da bodo družbeni odnosi spremenjeni s čim manjšimi težavami. Glede ukrepov, ki jih bo treba izvajati v bodočem zadružnem življenju, pa je Lemež trdil, da je potrebno imeti pred očmi pravilo, da so dopustni le tisti ukrepi, v katerih je ohranjeno načelo demokracije in prostovoljnosti.

Prav ob vprašanju prostovoljnega ali prisilnega članstva v zadrugah je bilo v razpravi tudi največ dvomov. Tako je na primer ing. Franjo Sevnik, načelnik Odseka za gozdarstvo, predlagal uvedbo gozdnih zadrug, v katere bi se morali (torej pod prisilo) vključiti vsi gozdni posestniki, predvsem majhni. Po njegovih podatkih je bilo namreč 60 % gozdov v lasti male posesti. Takšna prisilna gozdna zadruga naj bi pripomogla k večji racionalizaciji izkoriščanja

⁵⁹ Prav tam.

in vzdrževanja gozdov. Načelno so se drugi izrekli proti prisilnim gozdnim zadrugam in prisilnemu včlanjevanju v zadruge nasploh. Prevladalo je mnenje, da bo potrebno opraviti še veliko dela na kmetih, preden se bo pri njih vzbudilo zanimanje za kolektivno gospodarstvo. Zato bi bil prisilen način vključevanja v zadruge nesmiseln.

Tudi glede predloga dr. Vavpetiča, da bi uvedli višjo združno obliko od tedaj znanih, in sicer takšno, v kateri bi bila obdelava zemlje skupna, so bila mnenja nasprotujoča. Lemež je proti temu nastopil z argumentom, češ da bi s tem prehiteli razvoj, kar bi po njegovem mnenju pomenilo uvesti kolhozništvo. V načelu sicer ni bil proti temu, vendar šele po tem, ko bo »socializirana«, to je nacionalizirana tudi industrija. Lemež je menil, da je s kolektivizacijo obdelave sicer možno poskušati, pripomnil pa je, da se bodo ti poskusi verjetno ponesrečili, dokler ne bo struktura ostale družbe takšna, da bodo ustvarjeni pogoji za kolhozacijo, torej dokler ne bo spremembe v družbenih in ekonomskih odnosih v neagrarni proizvodnji. Vavpetič pa je vztrajal pri svojem predlogu o skupnem obdelovanju zemlje nemudoma, takoj po osvoboditvi. Kot primer, kjer bi bila takšna skupna obdelava zemlje možna, je navedel Kočevsko, kjer je bila zemlja zapuščena in brez lastnikov in kamor bodo naseljeni novi prebivalci, ki naj bi to zemljo obdelovali skupno.

Iz obdobja narodnoosvobodilnega boja je na Slovenskem znanih nekaj poskusov kolektivne obdelave zemlje, čeprav je bilo drugače osvojeno načelo in tudi praksa, da se vsa razlaščenca, javna in tudi zapuščenca zemlja dá v brezplačen užitek slovenskega ljudstva. Tako je na primer znano iz okrožnice okrožje Gospodarske komisije za ribniško okrožje iz začetka februarja 1944, da je treba vso razlaščenca in »emonsko« zemljo⁶⁰ obdelati kolektivno pod nadzorstvom odborov OF zato, »ker je ta način obdelave cenejši, lažji in uspeh večji« in ker »imamo še drugih razlogov, ki govore za kolektivno obdelavo.«⁶¹ Prav tako je Gospodarski odsek Pokrajinskega odbora OF za Štajersko v začetku septembra 1944 v zvezi z obdelavo zapuščenca oziroma razlaščenca zemljiške posesti priporočal kolektivno obdelavo.⁶² Razlogi za uvedbo kolektivne obdelave so bili torej prvenstveno praktičnega značaja, to je vprašanja delovne sile, vprežne živine in tudi poljedelskega orodja, česar vsega je primanjkovalo;

⁶⁰ Gre za posestva Kočevskih Nemcev, ki so jih ti ob preselitvi v »rajh« prodali nemški državi oziroma nemški družbi za naselitev skrbniških ozemelj (DUT), ta pa jih je prodala italijanski delniški družbi iz Ljubljane (ustanovljena 20. 11. 1941) — Emona (Zavod za kmetijstvo in nepremičnine — Istituto agricolo immobiliare di Lubiana). Italijani so nameravali na ta posestva naseliti svoje koloniste. 14. junija 1942 je IOOF izdal Odlok o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev na osvobojenem ozemlju, s čimer je razlabil družbo Emona ter vsa posestva razglasil za narodno imovino, s katero razpolaga kot predstavnica slovenskega naroda OF. To pomeni, da so ta posestva postala del imovine, ki jo je upravljala Komisija za upravo narodne imovine, ustanovljena prav iz teh razlogov na zasedanju SNOS v Črnomlju februarja 1944. Kočevarskih posesti je bilo v ribniškem okrožju v kar 96 vaseh.

⁶¹ I IZDG, 731/I; Okrožnica OGK OF Ribnica, št. 212 z dne 12. II. 1944.

⁶² A IZDG, 655/II, 15; okrožnica POOF za Štajersko, gospodarski odsek z dne 5. IX. 1944. V zvezi s temi navodili, ki so priporočala skupno obdelavo, je dr. Metod Mikuž zapisal, da so bila zanimiva, da pa so se nagibala preveč na levo. M. Mikuž, Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov, Zavod Borec, Ljubljana 1969, str. 229.

bili pa so tudi politično obarvani. Prav praktični vidik skupne obdelave, ki ga je za zapuščena posestva na Kočevskem predlagal Vavpetič, je igral v tem primeru pomembnejšo vlogo kakor pa politično-razredni vzrok kolektivizacije, saj bi bila prav zaradi pomanjkanja vprežne živine, obdelovalnega orodja takšna obdelava bolj smiselna in tudi nujna.

Nasploh je razprava o vprašanih zadružništva na seji Študijske komisije pokazala, da je bila prisotna še vedno stara predstava o zadružništvu, tako glede organizacije in oblik zadrug, kakor tudi glede njihove vloge v novih družbenopolitičnih pogojih. V zvezi s tem je dr. Vavpetič pripomnil, da »bomo pravilno spoznali vlogo zadružništva in obenem dognali, katere zadruge naj pospešujemo le tedaj, če bomo zadružništvo presojali s kriterijama splošnih bodočih gospodarskih tendenc.«⁶³

O osnovah zadružništva in njegovi vlogi v bodočnosti se je razvila razprava že pred to konferenco Študijske komisije. Novembra 1944 je bil organiziran poseben sestanek gospodarskih strokovnjakov (t. i. zadružna anketa), ki so se ga udeležili tudi nekateri predstavniki političnega vodstva NOG. Marijan Breclj je tedaj dejal, da bo zadruga po svojem bistvu ostala samopomoč, vendar z novo vsebino.⁶⁴ Takšna je bila tudi nadaljnja usmeritev pri osnovanju novih osnov zadružništva, tako v okviru razprav na Študijski komisiji kot tudi v Navodilih za ustanavljanje in obnavljanje našega zadružništva, ki jih je izdal Glavni zadržni odbor za Slovenijo v začetku januarja 1945.⁶⁵ Že na zadržni anketi se je izoblikovalo mnenje, da je potrebno vse tipe zadrug obnoviti ob podpori ljudske oblasti. To naj ne bi veljalo za kreditne zadruge, katerih vlogo naj bi prevzel Denarni zavod Slovenije. Okoli usode kreditnih zadrug je bilo še največ dilem; tako je bilo eno od mnenj, da jih je potrebno samo depolitizirati, medtem ko se je dr. Milan Lemež zavzel za ohranitev kmetijskih kreditnih zadrug »rajfajznovega« tipa, s funkcijo »akumulatorja odvišnih denarnih sredstev našega gospodarskega življenja«. V nasprotju z mnenjem o odpravi kreditnih zadrug kot preživelih pa je bilo tudi mnenje Poverjeništvu za kmetijstvo NKOJ, ki je v kreditnih zadrugah videlo »glavni in morda edini instrument za reševanje kmetijskih kreditov.«⁶⁶ Seveda pa ni Poverjeništvu NKOJ-a računalo na vlogo, ki bi jo imel pri kreditiranju kmetijstva Denarni zavod Slovenije, kajti takšna institucija je bila v okviru narodno-osvobodilnega gibanja znana le v Sloveniji.

Na zadržni anketi je bilo tudi poudarjeno, da bo morala vsa kmetijska proizvodnja, namenjena za prodajo, iti prek zadrug. Prvenstveno naj bi se pričelo z organizacijo nabavnih in prodajnih zadrug, katere naj bi se razširile še v proizvodne zadruge oziroma kmetijske zadruge splošnega tipa. Nabavno prodajne ter konzumne zadruge pa naj bi postale konkurenca privatni trgovini. Zadruge, ki naj bi imele v novem gospodarskem sistemu po vojni prednost, bi bile torej nabavno prodajne, proizvodne in kmetijsko-pospeševalne.

Takšno mnenje glede obnavljanja zadružništva in njegove vloge v povojnem gospodarskem sistemu je bilo izraženo tudi na seji Študijske komisije

⁶³ A IZDG, 458/I, 1; Zapisnik diskusijskega sestanka Študijske komisije z dne 21. XII. 1944.

⁶⁴ A IZDG, 474/III, 7.

⁶⁵ A IZDG, 475/I.

⁶⁶ A IZDG, 475/I, 3; dopis Poverjeništvu poljoprivrede NKOJ 22. IX. 1944.

21. decembra 1944. Na teh osnovah, kakršne so bile položene za zadružništvo na Študijski komisiji ter na zadružni anketi, se je to področje razvijalo v prvem obdobju po vojni, do začetka petletke, ko je šel razvoj predvsem v smeri razvijanja kmečkih delovnih zadrug.⁶⁷

Za potrebe Študijske komisije je dr. Milan Lemež napisal tudi obsežen elaborat »Slovensko zadružništvo v preteklosti in bodočnosti«. V njem je podal zgodovinski oris slovenskega zadružništva v avstrijski dobi, v stari, »versajski« Jugoslaviji in poglede na zadružništvo v bodočnosti. Ta tretji del je končal 26. aprila 1945 in vsebuje že celotno politično usmeritev vodstva narodnoosvobodilnega gibanja in ljudske oblasti glede zadružne politike, ki je bila izražena tako v Kardeljevem govoru o glavnih nalogah zaledja kot tudi v deklaracijičasne vlade DFJ z dne 9. marca 1945. Lemež je v tem elaboratu strnil tudi vse misli o zadružništvu, ki so bile podane med slovenskimi gospodarskimi strokovnjaki na zadružni anketi ali v okviru dela Študijske komisije.

Na zadružništvo v bodočnosti je gledal realno; izhajal je iz dejstva, da obstajajo še vedno kapitalistični družbenoekonomski odnosi. Vlogo zadružništva je zato videl v njegovem prvotnem namenu, tj. v vzajemni samopomoči in samoobrambi proti izkoriščanju. Predvidel je več tipov zadrug, ki naj bi se povezale v enotno slovensko zadružno zvezo. To so bile: kreditne kmetijske zadruge »rajfajznovega« tipa, kmetijske nabavljalno-prodajne zadruge, kmetijske proizvodne zadruge, kmetijske strojne postaje, konzumne, obrtne in obnovitvene zadruge. Predvidel pa je tudi poseben tip zadruga za kolektivno obdelavo zemlje in kolektivno živinorejo. Nastanek takšnih zadrug je povezal z zaplenjeno zemljo in gozdovi tako na podlagi odlokov IOOF iz leta 1942 kot tudi Odloka AVNOJ-a iz novembra 1944. »Tu leži po vsej verjetnosti klica slovenskega kolhozništva,« je zapisal Lemež.⁶⁸

To pomeni, da je skupno obdelavo zemlje pogojeval sicer s skupno, narodno imovino, ki pa ni bila ustvarjena z vstopanjem kmetov v zadrugo-kolhoz z vso svojo zemljiško posestvijo, ampak so bili njen vir ukrepi v okviru »patriotične nacionalizacije«. To pa pomeni, da takšno kolhozništvo, kot ga je imel v mislih Lemež, ni istovetno s kolhozništvom in kolektivizacijo, znano tedaj v Sovjetski zvezi. Lemež je s takšnim načinom kolektivne obdelave zemlje dejansko pritrdil mnenju, ki ga je glede tega predlagal Študijski komisiji Vavpetič. Pri tem pa nista niti Lemež niti Vavpetič izhajala v zvezi s skupno obdelavo zemlje iz postavke, da je potrebno pri nas kopirati sovjetski zadružni — kolhozniški sistem. Vodila ju je predvsem praktična misel, kako najučinkoviteje in najracionalneje organizirati obdelavo velikih zemljiških površin na Kočevskem, ob pomanjkanju delovnega orodja, vprežne živine in tudi delovne sile.

Ob vprašanju obdelave zemlje in gozdov na Kočevskem ter kolektivne obdelave je bolj zanimiv kot pomemben za proučevanje načrtovanja bodočnosti

⁶⁷ V Sloveniji je bilo konec leta 1945 615 zadrug, od tega največ proizvodnih (296), nato kreditnih (195) ter nabavno-prodajnih (98); B. Petranović, *Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ*, Beograd 1964, str. 83. Kmečki delovni zadruzi sta bili v tem času v Sloveniji le dve; Statistični letopis 1953, str. 73, tab. 85.

⁶⁸ A IZDG, Zasebni arhiv dr. Milana Lemeža, fasc. 1, mapa 1.

⁶⁹ Prav tam.

zadružništva prispevek Steva Klavs, begunca iz Štajerske, z naslovom »Načrt za kolektivno izkoriščanje ozemlja bivše občine Čermošnjice«. ⁷⁰ V tem spisu, napisal ga je marca 1944, se je zavzel za kolektivno obdelavo zemlje na Kočevskem v obliki kolhoza, čeprav si je kolhozništvo predstavljal bolj po svoje, brez pravega poznavanja sovjetskega kolhozništva. Kolhoz mu je pomenil v prvi vrsti sinonim za način skupne obdelave zemlje. Do podrobnosti je v svojem prispevku izdelal predloge za ureditev kolhozov na Kočevskem in to »gozd-nega«, v katerem bi potekala predelava lesa vse do končnih izdelkov, ter živino-rejskega. V takšnem kolhozu naj bi bila vsa lastnina skupna, razen obleke posemeznika. Določena bi bila delovna obveznost, in sicer tako: »Vsi delazmožni kolhozniki obojega spola delajo določen čas po svojih umskih in telesnih zmožnostih proti plačilu odkazano delo, kakor to določa strokovno osebje na upravnikovo pobudo ob sosvetovem pristanku ali obratno. Višina mezde je v skladu z občimi odredbami in konjunkturo v državi ter kupni moči pridelkov in izdelkov.« Kolhoznikom bi se izplačal le del mezde v višini, ki bi jo določal sosvet kolhoza na upravnikov predlog. Klavs je predlagal celo vzorec, kako naj bi bil kolhoz zgrajen, ter napravil finančni načrt za poslovanje kolhoza vse do predloga za dnevni obrok v skupni kuhinji.

Ta predlog za uvedbo kolhozništva na Kočevskem je bil seveda odklonjen kot nesprejemljiv in nerealen. Poudarjeno je bilo, da bo zapuščena zemlja na Kočevskem tvorila državno posest in ne kolhozniško. Ko je Lemež predlagal kolektivno obdelavo te zemlje in ustanovitev zadrug, ni videl v njih toliko kolhoza sovjetskega tipa kot le klice nekega slovenskega »kolhozništva«, pogojeno s stanjem na zemlji, ki je postala državna lastnina.

Zadružništvo, zlasti kmetijsko, je bilo ocenjeno kot tista oblika združevanja drobnih proizvajalcev in potrošnikov, prek katere bodo mogli ti doseči najvišjo stopnjo svoje produktivnosti in s tem prispevati k dvigu tako svoje življenjske ravni kot tudi splošne družbene. Pomembno vlogo naj bi imele zadruge tudi pri uresničevanju načrtnega gospodarstva. ⁷¹

VII

Diskusijske sestanke Študijske komisije je treba imeti bolj kot »akademsko« razpravo o načelnih prašanjih bodočih gospodarskih poti, kar je tudi bilo opredeljeno kot njihova naloga. Pri tem ni šlo za neposredne priprave nekih praktičnih ukrepov, ki naj bi bili uporabljeni ob zlomu sovražnika in ob prevzemanju oblasti.

Ukrepe, potrebne ob prevzemu oblasti, so pripravljali odseki Predsedstva SNOS od jeseni leta 1944 dalje, o njih pa so razpravljali načelniki odsekov in predsedniki komisij na rednih sejah. V razpravah na Študijski komisiji so bile podrobnosti in praktični primeri z gospodarskega delovanja omenjeni in upoštevani le toliko, kolikor so bili značilni in ilustrirani za utemeljitev določenih načel bodočega gospodarskega življenja. Lado Vavpetič, sekretar Študijske komisije, ki je vodil delo in usmerjal razpravo na diskusijskih sestankih, je v zvezi z obliko delovanja in njihovimi nalogami poudaril, da bi bilo na-

⁷⁰ A IZDG, 474/IV.

⁷¹ A IZDG, 475/I; Navodila za ustanavljanje in obnavljanje našega zadružništva.

pačno, če bi gospodarske probleme v prvi vrsti reševali s političnimi argumenti, kajti gospodarske probleme je potrebno reševati v prvi vrsti z gospodarskih vidikov, s političnih pa jih je potrebno kontrolirati.

Izhajajoč iz dejstva, da bo bodoča ureditev države federativna, torej skupnost enakopravnih in suverenih narodov, je Vavpetič v razpravi opozoril, da se to načelo federativnosti prenaša tudi na gospodarsko področje, pri čemer je poudaril, da »živimo v fazi ustvarjanja naše nove države in še nimamo točno ugotovljenih učinkov tega načela (tj. federalizma — op. Z. Č.)«. Ker pa pomeni federativna ureditev tudi zagotavljanje suverenosti vseh narodov Jugoslavije, je potrebno to razumeti tudi tako, da le ti »od svoje suverenosti odstopijo skupni državi toliko in tisto, kar je zaradi skupnega življenja v skupni državi potrebno«. S tem je Vavpetič zavračal pomisleke, češ da je v diskusijah o načelih bodočega gospodarstva preveč slovenske problematike, ko pa je vendar prav na gospodarskem področju potrebna enotnost ter močna centralizirana uprava državnih organov. Vavpetič je o tem dejal: »Če sedaj torej mislimo o naših slovenskih problemih, preiskujemo potrebo, ki jih moramo zadovoljiti, da bo razvoj mogoč, iščemo tiste značilnosti, ki zahtevajo posebno ureditev. Obenem iščemo tudi tista polja, ki smotrno zahtevajo zaradi uspešnega izvajanja skupno ureditev, ki jo moramo urediti s skupnimi napori. Obenem bomo spoznali tisto, kar moramo zavirati, da ne bi škodilo skupni državi. Le če bomo svoje razmere dobro poznali, bomo vedeli tudi kako jih bomo povezovali v skupnosti. Le tako bomo tudi skupno državo trdno in čvrsto zgradili. Tako pa bomo prišli tudi do tega, da bomo pri vsem, tako pri zaščiti naših slovenskih interesov in pri zaščiti skupnih interesov, ki so ravno tako naši, upoštevali izključno samo stvarne, objektivne vidike. Tako bomo najbrž tudi ostalim federalnim edinicam mnogo koristili.«⁷²

Kljub »akademski« razpravi in načelnim rešitvam, ki jih je dala razprava v okviru Študijske komisije iz objektivnih razlogov, to je še vedno trajajoče vojne in zato tudi nemožnosti uvajanja resničnih praktičnih ukrepov na gospodarskem področju, pa se je marsikatera zamisel, mnenje, izrečeno v teh razpravah na sestankih Študijske komisije pri Predsedstvu SNOS ali pa zapisano v raznih študijah, predanih Znanstvenemu inštitutu ali Študijski komisiji, izkazalo za pravilno in politično ustrezno ter je služilo pri praktičnem oživljanju in organizaciji gospodarstva, ko so nastopili pogoji za to — osvoboditev.

VIII

Iz pomladi 1945, ko je bila že znana usmeritev gospodarskega razvoja in njegov družbenoekonomski značaj, je tudi daljši prispevek o tem bistvenem vprašanju nadaljnega razvoja političnih in z njimi ozko povezanimi ekonomskimi odnosi. To je bila 73 tipkanih strani dolga študija dr. Lada Vavpetiča »O smotrnem gospodarstvu pri nas«. V tej študiji je Vavpetič upošteval osnovne postavke o gospodarskem razvoju in njegovem značaju, ki jih je navedel v

⁷² A IZDG, 458/I, 1; Zapisnik diskusijskega sestanka Študijske komisije z dne 15. XII. 1944.

predavanju po beograjskem radiu februarja 1945 Kardelj,⁷³ hkrati pa je v njem strnil vse ugotovitve, ki so bile do tedaj o problematiki bodočega gospodarstva narejene, še zlasti pa referat ing. Lojzeta Dularja »Organizacija gospodarstva po načrtu«. Upošteval je tudi ugotovitve in sklepe, ki so nastali na osnovi razprav o tem Dularjevem referatu in o drugih vprašanih, obravnavanih na sestankih Študijske komisije decembra 1944, pa tudi Kidričevo mnenje o mirnem prehodu iz stanja državnega kapitalizma v socializem s pospešenim uveljavljanjem državnega gospodarskega sektorja v rokah novih nosilcev državne oblasti.⁷⁴

Ta Vavpetičeva študija je bila po njegovih besedah le »pobuda za razmišljanje« in je imela namen »podati samo nekaj spoznanj in ugotovitev, ki sledijo iz pravilnega razumevanja ljudske demokracije in iz pridobitev narodno osvobodilne borbe glede na bližnje stanje našega gospodarskega in socialnega razvoja«.

V svoji obsežni študiji je Vavpetič izhajal iz dejanskega stanja, kar je pomenilo, da »moramo za dogledni čas še računati s kapitalističnim gospodarstvom«. Vavpetič je prevzel že znano strukturo gospodarstva po vojni s tremi sektorji, kateri je dal politično težo Kardelj v predavanju po beograjskem radiu.

Ker je dejansko privatni faktor gospodarstva, ki je temeljil na privatni lastnini proizvodnih sredstev in na zasebni pobudi lastnika le-teh, v gospodarskem delovanju predstavljal značilnost kapitalističnega družbenoekonomskega sistema, torej tistega, ki je pomenil tlačenje osnovnih ljudskih množic, zlasti delavskega razreda, je bilo potrebno ta sektor vpeti v politični sistem ljudske demokracije. Glede privatne lastnine in zasebne pobude je bil zato Vavpetič mnenja, da mora imeti skupnost pravico kontrole nad njima, da se ne bi izrodili v orodje proti njej, proti delovnim ljudem in osnovnim ljudskim množicam kot nosilec politične oblasti ljudske demokracije. Kot eno osnovnih oblik nadzora nad privatno lastnino in zasebno pobudo v gospodarstvu je predlagal kontrolo dobička in določanje cen. Zlasti dobiček je označil kot neposredni izraz gospodarske dejavnosti posameznika in njegove zasebne pobude in kot vodilo gospodarskega delovanja privatne lastnine v kapitalizmu. Zavzel se je za javnost nadzora nad gospodarskim življenjem, kajti kot pravi je to pogoj za uresničitev ljudske demokracije brez birokratskega nadzora. Ljudska demokracija na gospodarskem področju bo resnično realizirana »le tedaj, če ljudje ne bodo stali ob strani, temveč se bodo zanimali za vse probleme gospodarstva

⁷³ Edvard Kardelj je imel 13. februarja 1945 po radiu Beograd predavanje »O današnji poglavitni nalogi zaledja«, v katerem je izrazil stališče najvišjega vodstva jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja in države do gospodarstva in njegovega nadaljnega razvoja glede na dejstvo, da je bila v narodnoosvobodilnem boju izvedena sprememba nosilca politične oblasti. V tem predavanju je bila prvič uradno napovedana sestava gospodarstva po vojni, to je mešano gospodarstvo s tremi sektorji: prevladujočim državnim, združenim in privatnim. Takšna sestava je po Kardeljevih besedah ustrezal socialni strukturi nove demokratične oblasti. Za privatni sektor je napovedal svoboden razvoj, vendar z državnim nadzorom, ki se naj bi kazal predvsem prek kreditne politike kot »ekonomske intervencije države demokratičnih ljudskih sil.« Edvard Kardelj, Pot nove Jugoslavije, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1946, str. 101.

⁷⁴ Glej op. 29 in 46.

in bodo o njih razpravljali, če bodo svojo poklicno dolžnost izpolnjevali z vnemo, ki se ne rodi samo zaradi zaslužka, temveč iz interesa doseči uspehe...» Sicer pa se je Vavpetič zavzel za to, da bodo morali poslej sestavljati gospodarski organizem tisti, ki h gospodarskemu uspehu prinašajo svoj delež, torej delovni ljudje in ne več samo podjetniki, lastniki podjetij, kajti gospodarske dejavnosti ne bo mogoče več soditi samo po njihovi pobudi in njihovem privatnem interesu ter želji po dobičku.

Nasplošno je Vavpetič v svoji študiji zavzel do privatnega sektorja gospodarstva pozitiven in strpen odnos, poudarjal je njegovo veliko in pomembno vlogo pri izvajanju obnove po osvoboditvi. Seveda pa je zaradi značaja privatnega sektorja, to je privatne lastnine nad proizvajalnimi sredstvi in privatne pobude, ki ji je njena težnja po dobičku prvenstvena pred interesi skupnosti, opozarjal na nujnost kontrole nad njim. Privatni sektor z vsemi svojimi značilnostmi ne bi smel priti v nasprotje z interesi skupnosti, torej z interesi oblasti ljudskih množic. Zato je kot enega izmed ukrepov nad privatnim sektorjem v bodočem gospodarskem sistemu, poleg nadzora dobička in cen, predlagal odpravo anonimnosti kapitala v gospodarskih podjetjih. To sicer sam po sebi ne bi bil noben radikalen ukrep, ki bi kakor koli spreminjal že ustaljene družbenoekonomske odnose, saj je po Vavpetičevem navajanju storila pred vojno enako že Anglija in tudi fašistična Italija, vendar pa bi tak ukrep preprečeval skrivanje kapitala oziroma bi omogočil kontrolo nad njegovim porabljenim. To pa bi pomenilo možnost odkrivanja tistega kapitala, ki je padel pod Odlok Avnoja o prehodu lastnine v državne roke, kar pa je pomenilo vir za krepitev državnega sektorja.

Kot merilo uspešnosti gospodarjenja je Vavpetič postavljaj »gospodarsko delovanje, ki v največji meri zadeva interese skupnosti«, ne glede na sektor lastništva. Menil je, da sme biti poseganje države nasproti zasebnemu sektorju narekovano le po interesih skupnosti. Vloga države pri vodenju gospodarstva naj bo samo posredna. Bodoči odnos države do zasebnega sektorja bi moral biti le odnos opazovalca, ki poseže v dogajanje, ko se prične stvar njega neposredno tikati, ko pride privatni sektor v neposredno nasprotje z interesi skupnosti, to je z interesi politične oblasti. Država naj bi imela sicer popoln pregled nad gospodarstvom, vendar pa naj bi bile oblike ukrepov državnega vmešavanja v gospodarstvo predvsem usmerjevalne, vzgojne, strokovne in le izjemoma prisilne. »Bodoča gospodarska politika države do zasebnega podjetništva naj bi bila aktivna tam, kjer gre za podjetniško delavnost v odnosu do potrošnikov, do kroga, ki je izven podjetnikov samih. Tu naj izvršuje nadzorstvo, odpravlja škodljive oblike in metode ter pospešuje tiste, ki so skupnosti koristne.«

Glede odnosa v privatnem sektorju, odnosa med kapitalisti, pa je Vavpetič zastopal stališče, da v tem primeru ni potrebna intervencija države. Menil je, da svoboden razvoj privatnega sektorja, konkurence v okviru njega samega ne pomeni nobenega nasprotovanja pridobitvam narodnoosvobodilnega boja. Tako je jasno zapisal: »Zasebno podjetništvo bo ostalo gospodarsko udejstvovanje, ki naj se razvije po njemu odgovarjajočih zakonih. Kdor ima možnosti, da v njem sodeluje, bo moral tudi sam vzdržati, kdor tega ne bi zmoget, bo

imel še vedno priliko dobiti svojim sposobnostim in svoji delavnosti odgovarjajočo zaposlitev drugod.«

To je pomenilo, da se je Vavpetič zavzel dejansko za liberalističen odnos gospodarjenja v okviru samega privatnega sektorja, kar po njegovem mnenju ne bi škodilo celotnemu narodnemu gospodarstvu, marveč bi mu utegnilo celo koristiti. Tisti, ki bi v konkurenčnem boju znotraj privatnega sektorja propadli, bi iskali rešitev v državnem. Takšna je bila torej perspektiva, ki jo je Vavpetič v svojem prispevku namenil privatnemu sektorju narodnega gospodarstva v bodočem gospodarskem sistemu.

V mešanem gospodarskem sistemu, kot je bil zasnovan, s tremi sektorji, je bila predvidena nesporna vodilna vloga državnega sektorja iz dveh vzrokov. Prvi je bil njegova prevladujoča ekonomska moč, katere temelje bi predstavljala imovina predvojne države, banovine, samostojnih občin, državno premoženje okupatorskih držav na slovenskem ozemlju ter imovina, ki je postala državna na osnovi Odloka AVNOJ z dne 21. 11. 1944. Kot drugi pa je razumeti to ekonomsko moč kot materialno podporo politični oblasti ljudskih množic. Prvi vzrok je zato materialnega, drugi pa političnega značaja.

Ker državni sektor oziroma državna lastnina ni značilnost samo socialističnega družbenoekonomskega sistema, katere pa bi ne bilo tudi v drugih državah, je vodilno in njemu odgovarjajočo vlogo dajal prav značaj oblasti, tiste oblasti, kateri je ta sektor gospodarstva pomenil materialno oporo. Državni sektor je imel zaradi drugačnega značaja politične oblasti, kot ga ima oblast v kapitalizmu, tudi sam drugačen značaj. Glede na značaj politične oblasti, ki je bila v rokah ljudskih množic z delavskim razredom na čelu, je imel tudi državni sektor tak značaj. Prav zato je Vavpetiču ta sektor gospodarstva pomenil tisti potencial, ki bo preoblikoval celotno sestavo gospodarstva, izrinil privatni sektor gospodarstva, vendar ne s političnimi ukrepi, marveč z ekonomskimi. Vavpetič se je namreč zavzemal za konkurenčni tekmovalni donos med državnim in privatnim sektorjem in menil, da bi takšno tekmovanje pomenilo vzpodbudo in gibalno razvoja državnemu sektorju. Izrazil je prepričanje, da bodo državna gospodarska podjetja gospodarsko zdrava le, če bodo sposobna zdržati tekmo s privatnim sektorjem na osnovi istih metod, kot je deloval privatni sektor. Poudarjal je nujnost voditi državna gospodarska podjetja na izključno komercialen način, enako kot privatna.

Dejansko se je Vavpetič zavzel za enak način gospodarskega delovanja in tudi ustroja državnih in privatnih podjetij. Takšna konkretna oblika organiziranosti, ki bi bila najbolj primerna, je bila po njegovem delniška družba, kot sicer značilna kapitalistična oblika združevanja kapitala. Ker pa bi bila po njegovem predlogu odpravljena anonimnost kapitala-delnic v delniških družbah, bi zaradi tega ljudska oblast dobila možnost kontrole nad temi delnicami, zaradi česar pa takšno združevanje kapitala ne bi imelo več značaja in značilnosti kapitalističnega gospodarskega organizma. Večina delnic bi bila v rokah države, ljudske oblasti. Po tej inačici, ki jo je predlagal Vavpetič, bi bilo tako vodstvo podjetij povsem v rokah ljudske oblasti, ljudskih množic oziroma države. Seveda bi bil ob državnih delnicah prisoten tudi privatni kapital, vendar pa bi bil s tem odtegnjen privatnemu sektorju, saj bi bila s prevlado državnih delnic v takšni delniški družbi ta dejansko državno podjetje.

Vavpetič je predlagal tudi način, po katerem bi država dobivala vedno večji vpliv na privatni sektor. Predlagal je, da bi država kot lastnik večjega števila delnic dala del teh na trg, s čimer pa se ekonomsko ne bi bistveno oslabila. Te delnice pa bi pokupili privatniki, ki bi na ta način postali podrejeni državnemu sektorju in državnim interesom v gospodarstvu, saj bi država še vedno imela prevladujoče število delnic. Država bi na tak način dobila kontrolo nad njihovim kapitalom, imela več članov v upravnem in nadzornem svetu tako organizirane delniške družbe. Ta Vavpetičev predlog je pomenil obliko slabitve privatnega kapitala s povsem ekonomskimi mehanizmi delovanja kapitalističnega gospodarstva, dejansko brez neposrednih političnih ukrepov ljudske oblasti. V takšnem načinu slabitve privatnega sektorja na eni strani in krejitvi državnega na drugi, je mogoče na konkretnem predlogu videti način formiranja državnega gospodarskega sektorja po evlucijski poti, o čemer sta govorila Kardelj in Kidrič.

Glede vodenja državnega sektorja se je Vavpetič zavzel za enotno centralizirano upravo. To bi po njegovem mnenju omogočilo vodenje enotne investicijske politike, omogočen bi bil pregled nad vsem poslovanjem državnih podjetij, razdeljevanje dobička bi bilo skoncentrirano na enem mestu itd. Takšno predlagano organizacijo državnega gospodarskega sektorja je primerjal z organizacijo holding kompanije, pri čemer naj bi državna podjetja poslovala samostojno, medtem ko bi se kapital in dobiček zbirala v skupni državni blagajni, potem ko bi bila zagotovljena njihova amortizacija. Takšen značaj in organizacijo kot holding družbe naj bi imela Komisija za upravo narodne imovine ali pa DUND — Državna uprava narodnih dobara. Ta je takšno organizacijo in značaj dejansko tudi imela, potem ko je bil sprejet njen pravilnik (9. februarja 1945).

Kot naslednjo pozitivno stran takšne oblike državnih gospodarskih podjetij je navedel možnost, s katero bi bili delavci zaposleni v teh podjetjih zainteresirani za razvoj le-teh. Delavci, zaposleni v podjetju, bi lahko združili sredstva in kupili določeno število delnic od države ter s tem pridobili pravico do mesta v vodstvu podjetja prek svojega zastopnika. S tem pa bi bili po mnenju Vavpetiča ti delavci še bolj zainteresirani za uspešnost gospodarjenja podjetja, v katerem delajo in katerega delničarji — »solastniki« bi bili. »Na ta način,« je zapisal Vavpetič, »bi bilo delniško družbo, ki je bila doslej izrazito kapitalistična oblika, vsaj v nekih primerih preoblikovati tako, da bi služila interesom ljudstva.«

Za tretji predvideni sektor povojnega gospodarstva — zadružni, je Vavpetič menil, da je njegov osnovni namen v tem, da vzbuja kolektivno pobudo v zasebnem gospodarstvu. Opozoril je na to, da bo zadružništvo kot gospodarski pojav koristilo v političnem pogledu le tedaj, če se bo razvijalo po strogih gospodarskih zakonih; pogoj za ustanovitev zadruga je na eni strani gospodarska potreba in tudi možnost za to, na drugi strani je potrebna »pobuda od spodaj«. Seveda pa bo po Vavpetiču do take pobude prišlo lahko šele tedaj, ko bo zadruga kot gospodarska organizacija pokazala svoje gospodarske uspehe in upravičenost. »Zavedati se moramo, da pri nas gospodarska usmerjenost našega ljudstva, zlasti kmetov ni taka, da bi bili ljudje lahko zaupljivi in da bi jih bilo lahko prepričati o potrebnosti naporov za nove oblike gospodar-

jenja,« je opozoril na pomembno dejstvo pri uvajanju združništva. Kot osnovno nalogo države oziroma ljudske oblasti je zato navedel stalno propagando in izobraževanje in s tem ustvarjanje nove miselnosti.

Glede odnosa ljudske oblasti oziroma države do združništva je zastopal stališče, da mora biti vloga posredna in pospeševalna, zlasti, kar se tiče nastajanja zadrug. To naj bi veljalo zlasti za ugodna posojila, bil pa je proti temu, da bi država zadrugam nudila stalne olajšave, ker sicer ni moglo priti nikdar do pravega gospodarjenja zadrug na »komercialni osnovi«. To je pomenilo, da bi morala glede ustanavljanja zadrug priti pobuda od spodaj in da bi morala biti vloga države pri tem le posredna.

Vavpetič se je zavzel za razvoj produktivnega združništva, to je produktivne zadruge in tiste nabavno prodajne zadruge, ki imajo s proizvodnjo neposredno zvezo, medtem ko je menil, da je potrebno manj konzumnih zadrug. Seveda pa naj bi bil takšen razvoj odvisen od političnega položaja in interesov, saj bi bilo potrebno pospeševati tiste tipe zadrug, ki bodo gospodarskemu razvoju nasplošno in s tem tudi političnemu položaju najbolj koristile. Za združništvo na vasi pa je menil, da bi ga bilo potrebno organizirati tako, da bi bila vse kmetijska dejavnost na vasi združena v enoten organizem, to je takšno obliko, za katero je Vavpetič dejal, da bi morala biti podobna kolhozom. Opozoril je tudi na potrebo pospeševanja združništva v obrti, kajti obrt bo morala biti tudi pomemben faktor povojnega gospodarskega razvoja.

V svoji študiji se je dr. Lado Vavpetič dotaknil tudi drugih vprašanj in dilem bodočega gospodarskega razvoja in njegovega ustroja. Tako je na primer ob vprašanju obnove poudaril, da govoriti o obnovi po vojni ni dovolj, govoriti je potrebno bolj o izgradnji, ki mora biti z obnovo sočasen proces. V zvezi z njo se je zavzel za izgradnjo tistih gospodarskih panog, na katerih bo slonelo bodoče narodno gospodarstvo, prvenstveno industrije. Ob tem pa je spet načel vprašanje, kakšne industrijske obrate je potrebno graditi — velike ali majhne. Kot bolj rentabilne in smotrne je navedel velike obrate, hkrati pa je opozoril na slabosti takšne usmeritve, kajti gradnja takšnih industrijskih obratov bi zahtevala veliko sredstev, časa in delovne sile, kar pa bo po vojni primanjkovalo, pa tudi čas obnove in izgradnje ne bi smel biti predolg. Glede denarnih sredstev za obnovo in izgradnjo je predlagal mobilizacijo vseh možnih sredstev, pa tudi čim večje zadolževanje, kajti, kot je pojasnil, je to značilnost vseh modernih držav. V zvezi z obnovo in izgradnjo in njeno usmeritvijo v izgradnjo industrije kot bodoče vodilne gospodarske panoge je opozoril tudi na pojav, ki bo posledica takšne gospodarske politike. To je škodljivo nasprotje med mestom in vasjo, ki bo nastalo, kar pa ni le gospodarski, marveč tudi politični problem. Pri takšni bodoči usmeritvi gospodarstva, ko bo prednost v industrijski izgradnji, pa je opozoril na to, da se ne bi smelo pozabljati na kmetijstvo. »Pri gradnji gospodarstva moramo nadalje imeti v vidu tudi cilj odpraviti škodljivo nasprotje med mestom in deželo... Odprava te razlike nam je potrebna zaradi narodne politične enotnosti (podčrtal Z. Č.). Zato bi bilo napačno, če bi vso gospodarsko delavnost usmerili samo na eno polje, mogoče samo k industriji, opuščali pa bi npr. izgradnjo kmetijskega gospodarstva... Harmonična gradnja vsega gospodarstva nam nadalje tudi edino kaže, kakšne so možnosti produkcije glede na delovne sile, kakšne so v tem pogledu tudi po-

trebe, kaže nam, katera produkcijska veja je najbolj nujna in v kakem obsegu. Le na ta način moremo priti do stabilne gospodarske politike.«

Ob tako zastavljenem bodočem gospodarskem razvoju je poudaril še nujnost ekonomične graditve gospodarstva v tistih predelih, kjer so za to naravne možnosti, med katere je prištel tudi delovno silo. Zato je predlagal za razvoj slovenskega gospodarstva opustitev vseh tistih panog, v katerih imajo drugod boljše pogoje. Zavzel se je za čim večjo gospodarsko osamosvojitve Slovenije, za kar pa ima ta svoje pogoje in tudi meje prav v naravnih pogojih; torej je predlagal razvoj zlasti tistih gospodarskih vej, za katere so v Sloveniji dani vsi pogoji — surovine, energija, delovna sila. Graditev gospodarstva v Sloveniji na teh osnovah pa je postavil kot pogoj za razvoj in graditev gospodarstva v celotni državi, kar je izrazil z besedami: »Ozkogrudno, gospodarsko nesmotreno in nezdržljivo s tem, da živimo v skupni državi, pa bi bilo če ne bi spoznali, da moramo vse gospodarstvo v državi imeti za enotno ter da mora izgraditev našega gospodarstva služiti dviganju celotnega gospodarstva v vsej državi... Zato moramo skrbeti za povezavo našega gospodarstva z ostalimi v državi, ki morajo biti zgrajena po istih načelih, ter dopuščati enak življenjski standard vsem v produkciji zaposlenim.«

Ob vseh teh načrtih, predvidevanjih in predlogih za povojno gospodarsko graditev pa se je tudi Vavpetič dotaknil vprašanja vloge načrta v bodočem gospodarstvu. Kot je zapisal, gospodarstvo v prihodnje ne bo vodeno več po interesih posameznikov, pač pa po interesih tistih, ki so nosilci politične oblasti, torej po interesih ljudskih množic in delovnih ljudi. Po njegovem mnenju to ne bo načrtno gospodarstvo, takšno, kot je bilo znano takrat v Sovjetski zvezi, marveč usmerjevalno gospodarstvo. To je pojasnjeval z različnostjo strukture gospodarstva. Medtem ko so bila vsa proizvodna sredstva v Sovjetski zvezi v lasti države (obstajal je le državni — socialistični sektor), pa je bil pri nas predviden še vedno obstoj treh sektorjev, od katerih je mogoče privatnega in združnega šteti še za privatno lastnino, torej je obstajal še kapitalistični sektor. Zlasti glede privatnega sektorja je menil, da zanj ne more veljati gospodarski načrt v tistem pomenu, kot ga je bilo razumeti za Sovjetsko zvezo, kajti zanj veljajo drugi ekonomski zakoni, na katere pa država nima odločnejšega vpliva. Sicer pa se je že v načelu zavzel le za posreden odnos države do privatnega sektorja in njegovega ekonomskega delovanja, ki naj bi se razvijal svobodno po svojih ekonomskih zakonih ponudbe in povpraševanja.

Prav zaradi takšne strukture gospodarstva pa je uresničevanje vsakega načrta ali programa odvisno bolj od politične dozorelosti, pravilne gospodarske in politične propagande kot pa od državne, birokratske prisile. Vavpetič je skušal ločiti pojem načrta od programa, čeprav je programu dal v bistvu enako vlogo kot načrtu, to je zastavljanja gospodarske politike države za določeno dobo. Program, ki naj bi bolj približno predvideval gospodarski razvoj kot »plan« v socialističnem gospodarstvu prav zaradi strukture gospodarstva, naj bi bil obvezen za vse, ki so v kakršnem koli proizvodnem odnosu do države. Tako je bil v državnih podjetjih mišljen kot obvezno pravilo, tako kot v Sovjetski zvezi, medtem pa bi v združenem sektorju, ki je bil sicer privatni, vendar s kolektivno pobudo, usmerjeno v interese skupnosti, pomenil program moralno in politično obveznost. To pa bi dejansko pomenilo upoštevati želje in navodila

ljudske oziroma državne oblasti. Torej naj bi načrt-program ne veljal obvezno samo za privatni sektor. Zanj je predvideval izvajanje načrta-programa s sredstvi nadzora, zlasti pa s propagando. Kot pomembno sredstvo vpliva ljudske oblasti oziroma njenih nosilcev (ljudskih množic z delavskim razredom na čelu) na gospodarski razvoj privatnega sektorja pa je navedel vlogo delavskih sindikatov. Ti naj bi imeli glede na to, kdo so nosilci oblasti v državi, enake interese kot državna oblast. Kot taki bi lahko direktno vplivali na tok proizvodnje v delovni organizaciji, hkrati bi bili politično sredstvo za vplivanje na gospodarski razvoj.

Na koncu svojega razglabljanja o bodočem gospodarstvu in kako naj bi bilo najbolj smiselno organizirano, je Vavpetič obravnaval tudi organe, ki naj bi tako organizirano gospodarstvo vodili. Glede na udejstvovanje države v delovanju gospodarstva (to je na oblastno delovanje na eni in na posredno, tehnično na drugi strani) so bili tako razdeljeno predvideni tudi ti organi. Oblastveni gospodarski organi so bili predvideni za izvajanje celotne gospodarske politike z metodami določanja, odločanja in po potrebi tudi prisile. To bi bili dve vrsti organov, tisti, ki bi zbirali vse podatke za izdelavo načrta in bi ga tudi sestavljali kot komisija za obnovo ali načrt, in tisti organi, ki bi imeli nalogo tako sestavljen načrt izpolniti. Ti organi naj bi bili organizirani centralizirano za celotno državo in tudi za vsako federalno enoto. Oblastveni gospodarski organi, ki bi izvajali gospodarsko dejavnost po zastavljenem načrtu, bi imeli predvsem nalogo koordinirati delo vseh gospodarskih poverjeništev in bi kot taki pomenili vrhovni organ za izvajanje gospodarskih ukrepov. To pa bi bil že takrat ustanovljeni Gospodarski svet. Izvajal bi gospodarsko politiko prek gospodarsko tehničnih organov, ki bi bila združenja podjetij po gospodarskih strokah, nekakšne bodoče uprave in direkcije. V enem od svojih prispevkov o povojni organizaciji gospodarstva je ing. Lojze Dular naštel kar 40 takih strokovnih skupin, združenj ali zbornic. Strokovno povezovanje naj bi bilo na vseh ravneh, od okrajev pa do federacije, organi združenj pa naj bi bili voljeni.

Ta študija dr. Lada Vavpetiča, člana SNOS, predsednika njegovega zakonodajnega odbora in člana Vrhovnega plenuma OF, predvsem pa enega vodilnih strokovnjakov, ki so se v okviru znanstvenih ustanov pri Predsedstvu SNOS-a ukvarjali z znanstvenim in strokovnim delom za potrebe narodnoosvobodilnega gibanja in bodočnosti, kaže, kako izrazito pomembno je bilo gospodarstvo kot tisto področje, na katerem se bo nadaljevala revolucionarna preobrazba družbe po osvoboditvi. Vavpetičeva študija, tako kot tudi študije drugih gospodarstvenikov-strokovnjakov, je bila »samo pobuda... vse drugo je stvar razvoja, bo stvar izkušenj«. Združevala je več ali manj vsa dotedanja spoznanja in razmišljanja o povojnem gospodarstvu tudi drugih avtorjev in nakazala vrsto vprašanj in dilem, katere so ali bi stale po osvoboditvi pred organi državne, ljudske oblasti na gospodarskem področju. Stališča, izražena v Vavpetičevem in drugih podobnih prispevkih, sicer niso kazala izrazitih revolucionarnih premikov v smeri radikalnega spreminjanja obstoječih družbenoekonomskih odnosov, za katere je bilo prav nasprotno poudarjeno, da bodo ostali za določen čas še kapitalistični, vendar pa je bilo v teh stališčih revolucionarno bistvo, saj so vsebovale kvalitetne preskoke, pa tudi vsebina je bila usmerjena v takšen

ustroj gospodarstva, ki je bil v skladu s stopnjo revolucionarnih sprememb, izvršenih na političnem področju. Tega se je Vavpetič zavedal, ko je v zaključku poudaril, da bodo nekatera njegova stališča izgledala drzna, druga pa celo konservativna, pri čemer pa je bila njegova osnovna težnja pri pisanju tega prispevka iskanje tiste poti, po kateri be se v epohi revolucijskih sprememb (zlasti na političnem področju) gospodarstvo najbolje razvijalo in uspevalo, vendar brez škode za vse pridobitve narodnoosvobodilnega boja. Tako je zapisal tudi eno bistvenih naporil za nadaljnji gospodarski razvoj: »Kakor morajo politiki v ljudski demokraciji iskati pri ljudeh njihovo mnenje in na tem nato voditi celotno politiko, tako morajo gospodarstveniki stalno opazovati tudi gospodarske pojave in gospodarski razvoj in skladno s tem iskati nove metode. Gospodarstvo bo v bodoče šlo pri nas v marsikateri smeri po novi poti. To se bo seveda godilo tudi po vsem svetu. Če bi zanje poskušali uporabljati samo stara merila in samo stare izkušnje, bi kmalu postali zaviralci gospodarskega razvoja. Gospodarstvo bo dalo svoje rezultate tedaj, če bodo gospodarstveniki znali obenem razvojne težnje v gospodarstvu pospeševati.«⁷⁵

*

V študijah o povojnem gospodarskem sistemu in njegovi izgradnji, ki so jih v okviru znanstvenih ustanov pri Predsedstvu SNOS napisali strokovnjaki gospodarske stroke z namenom nakazati probleme in tudi rešitve glede bodoče ureditve gospodarstva, je mogoče zaznati vrsto naporil in opozoril, kako graditi gospodarstvo na novih osnovah. Na kak način in v kolikšni meri pa so bila ta večkrat daljnovidna, upoštevanja vredna strokovna stališča vključena v stvarno oblikovanje gospodarskega sistema po vojni, pa je naloga druge raziskave.

Zdenko Čepič:

LES QUESTIONS PRINCIPALES DE L'ÉCONOMIE TRAITÉES PAR LES TRAVAUX
FAITS AUPRÈS DES INSTITUTIONS DE RECHERCHES ET DANS LES INSTITUTS
DE LA PRÉSIDENTE DU CONSEIL DE LIBÉRATION NATIONALE SLOVÈNE

R é s u m é

Vers la fin de la guerre, on commença à planifier d'une manière plus systématique l'état slovène, une vie organisée et coordonnée dans la liberté. Il vaut de même pour le domaine économique où, vu le caractère révolutionnaire de la lutte de la libération nationale, de nouveaux limites et de nouveaux fondements s'imposaient. Les problèmes économiques, le caractère de l'économie et son évolution d'après la révolution n'étaient qu'un des thèmes traités par des experts dans les institutions qui furent fondées par la présidence du Conseil de la libération nationale slovène (alors représentant suprême du pouvoir d'état slovène) dans le but de préparer des résultats et le matériel scientifique pour la formation de nouvelles bases de la république slovène et de la société d'après la guerre. C'était en premier

---

⁷⁵ A IZDG, 458/VIII, a; dr. Lado Vavpetič, O smotrenem gospodarstvu pri nas.

lieu l'Institut scientifique, fondé en janvier 1944 comme institution unique de son genre dans tout le mouvement yougoslave de la libération nationale ainsi que la commission d'études, formée en août de la même année.

La problématique de l'économie ainsi que ses perspectives sur une base nouvelle furent traitées surtout par des experts en économie et en droit d'avant la guerre, c'est-à-dire par la partie révolutionnaire de l'intelligentsia slovène qui prit part au Front de la Libération Nationale Slovène. Le but principal de leur travail fut d'étudier et proposer d'un point de vue professionnel les points de vue de l'évolution économique sur des fondements nouveaux. Les questions principales de l'évolution économique comme p. e. l'économie planifiée, le rôle de l'état ou bien du pouvoir de l'état dans les mains des masses populaires en économie, la formation des entreprises collectives en agriculture etc. furent traitées surtout du point de vue professionnel et non de celui politique ou même idéologique. On évitait plus ou moins d'aborder la question de changer les rapports sociaux et économiques.

En ce qui concerne la question de l'économie planifiée, il s'agissait surtout d'éclairer comment organiser la direction de l'économie d'après un plan uni. L'économie planifiée qu'on voulait réaliser ressemblait le plus par son contenu social et économique à la forme du capitalisme d'état qui devrait prendre peu à peu un caractère socialiste à cause du caractère de ses auteurs.

Les problèmes principaux de l'évolution économique d'après-guerre étaient résolus par des experts pendant les dix jours de la conférence de la Commission d'étude en décembre 1944. Tout en étant le but de la conférence de traiter et de résoudre les dilemmes principales du domaine de l'économie, les représentants de la direction politique du mouvement de la libération et de l'état slovène ne prirent point part à cette conférence de manière qu'on ne peut connaître que les points de vue des experts individuels et non ceux des politiciens ni les idées des dirigeants de la révolution au moins en ce qui concerne l'évolution du système économique d'après-guerre.

En ce qui concerne la coopération agricole de laquelle on s'attendait des plus grands changements en vue d'une socialisation ou bien de l'imitation de la politique agraire de l'Union Soviétique, on forma le point de vue qu'il fallait donner des fondements organisateurs sans changements radicaux à la coopération agricole en ce qui concerne son rôle dans le système économique et son caractère d'après la guerre.

Toutes expertises et études sur le système économique d'après-guerre et sur son évolution, il faut les considérer comme des contributions théoriques, des indications et des avertissements sur comment devrait être le système économique idéal dans l'optique des économistes experts. Il faut tout de même se demander en quelle mesure on respectait leurs expertises en fondant l'économie d'après-guerre.

Dušan Biber

Britanski diplomati o sporu Tito-Stalin in petem kongresu KPJ

Že površen pogled v številne fascikle generalne korespondence Foreign Officea v Public Record Officeu v Londonu (FO 371) kaže, da so britanski diplomatski dokumenti bogata zbirka virov o sporu Tito-Stalin 1948. leta. Dolej v jugoslovanski znanstveni literaturi še ni objavljenih del o povojni zgodovini narodov Jugoslavije, ki bi upoštevala tudi britanske diplomatske dokumente, dostopne že do 1955. leta. V sedanjih razmerah, ko primanjkuje tudi najbolj osnovna tuja znanstvena literatura v naših knjižnicah, si je težko zamisliti kakšno daljše, sistematično raziskovanje v tujih arhivih. Med svojimi raziskavami 1983. leta v Londonu sem, da bi bil dobil vsaj približen vtis o pomembnosti in značaju teh virov, pregledal vrsto fasciklov o odnosih med FLR Jugoslavijo in ZSRR v letih 1948 in 1952.

Izbral sem in dal kseroksirati nekaj najbolj značilnih dokumentov, med njimi tudi brzjavke in diplomatska poročila o petem kongresu KPJ, neposredno po napadu Informbiroja na KPJ in Josipa Broza Tita. Osnovni dokumenti o tem kongresu so objavljeni v stenografskih beležkah tega kongresa v več jezikih. Razpolagamo tudi z najnovejšo Zgodovino ZKJ, ki zgoščeno obravnava to obdobje in celotno problematiko.

Kljub temu imajo diplomatska poročila o tem dogajanju svojo posebno privlačnost. Zanimiva so, ker kažejo, da je mogoče na kratko povzeti, analizirati in komentirati poročila, ki so svoj čas zavzela vrsto strani v časopisu in kasneje bila objavljena v zajetni knjigi. Analitični pristop diplomatov je seveda značilen za tuje opazovalce; naši zgodovinarji podobnih analiz običajno ne delajo.

Za informacije bralcev se je uredništvo »Prispevkov za novejšo zgodovino« odločilo objaviti tudi tak — prispevek k zgodovini delavskega gibanja. Dodane so zgolj najnujnejše opombe pod črto.

FO 371/72584, R 8695/407/92 En clair*

ZA POLITIČNO RAZDELITEV IZ BEOGRADA V FOREIGN OFFICE

G. King. Št. 792. 23. julija 1948

Odposl. 23. julija 1948 ob 12.20 popold. Sprejeto 23. julija 1948 ob 3.10 popold.
 Ponovljeno v Moskvo, Prago, Sofijo, Bukarešto, Budimpešto, Dunaj in Varšavo.

Naslovljeno na Foreign Office, brzojavka št. 792 z dne 23. julija, ponovljeno kot informacija v Moskvo, Prago, Sofijo, Bukarešto, Budimpešto, Dunaj in Varšavo.

Moja brzojavka št. 776 z dne 21. julija.** Jugoslovanski partijski kongres. Po izvolitvi predsedstva in različnih komitejev je bila celotna seja prvega dne kongresa posvečena poročilu Tita o delu partije. Govor je trajal nad šest ur in ga je prekinjalo ploskanje 2344 delegatov.

2. Tito je zdaleč največji del svojega govora posvetil zgodovini socialističnega gibanja v Jugoslaviji do prve svetovne vojne, opisal nastanek jugoslovanske komunistične partije leta 1919 in spore, ki so zavladali v njej do leta 1937, zelo na dolgo in podrobno je govoril o narodnoosvobodilni vojni v Jugoslaviji, o ustvarjanju nove jugoslovanske republike po vojni in o opravljenem napredku v smeri socializma. Šele ob koncu svojega govora je Tito odgovoril na kritike, ki jih je Kominform izrekel o jugoslovanski partiji.

3. Tito je rekel, da kritike Kominforma niso samo napad na vodstvo partije, ampak napad na enotnost partije in narodov Jugoslavije; da je to poziv vsem razdiralnim elementom, naj uničijo tisto, kar so bili doslej zgradili jugoslovanski narodi, poziv k državljanski vojni v Jugoslaviji in k uničenju Jugoslavije. Rekel je, da so tri najresnejše obtožbe naslednje:

1) da je jugoslovanska partija obrnila hrbet Sovjetski zvezi in deželam ljudskih demokracij,

2) da so nacionalisti in

3) da so zavrgli nauk Marxa in Lenina.

V odgovor na 1) je rekel, da je Jugoslavija v svoji povojni zunanji politiki na vsakem koraku pokazala popolno soglašanje z zunanjo politiko Sovjetske zveze, da se je v gospodarskih, političnih in kulturnih zadevah tesno povezala s Sovjetsko zvezo in ljudskimi demokracijami in da so bili na jugoslovansko pobudo sklenjeni sporazumi o prijateljstvu in vzajemni pomoči med temi državami. Čeprav je Jugoslavija sodelovala tudi z drugimi državami, ni nikoli prenehala spoštovati načela zvestobe marksizmu in svojim prijateljem in je doživljala najhujše napade s strani celotne mednarodne reakcije zavoljo svojega neomahljivega stališča v zunanji politiki.

4. V odgovor na obtožbo, da je Jugoslavija postala nacionalistična, je Tito opozoril na dejstvo, da se je odpovedala svoji zahtevi do 25 milijonov dolarjev reparacij od Bolgarije, da je navzlic suši leta 1946 poslala 2000 tovornjakov, polnih žita Romuniji, in da je nudila podobno pomoč Poljski in Češkoslovaški v letu 1947. Dejstvo, da so te države potrebovale pomoč Jugoslavije, kaže na to, da so bile manj uspešne o odpravljanju povojnih težav kot Jugoslavija.

* Odprto, brez šifre.

** R 8627/467/92 ni objavljena.

5. Tito je zanikal obtožbe Kominforma, da postaja kapitalizem v Jugoslaviji močnejši in da je komunistična partija v ilegali, češ da je to očitno neresnično. Opozoril je na protislovne izjave v resoluciji Kominforma, ki z ene strani pravijo, da jugoslovanski komunisti dopuščajo razvoj kapitalizma na podeželju in da štejejo kmeta za pglavitnega dejavnika v izgradnji socializma, z druge strani pa, da zatirajo kmete.

6. V odgovor na obtožbo, da so Jugoslovani skrenili z marksizma in leninizma, je Tito vprašal, na temelju katere znanosti, če ne na temelju marksizma-leninizma, bi lahko jugoslovanski komunisti dosegli tako čudovite rezultate; samo partija, ki jo usmerja marksizem, je lahko razvila tolikšno enotnost, razrešila narodnostno vprašanje in ustvarila takšno nacionalno enotnost in bratstvo, vodila osvobodilno vojno v tako težavnih razmerah in dosegla tolikšen napredek v izgradnji socializma.

7. Tito je priznal, da so jugoslovanski komunisti storili napake in da bodo najbrž v prihodnje storili še druge. Te napake so znane vsej partiji in prizadeva si, da bi jih odpravila. Vendar pa to niso tiste napake, o katerih govori Kominform.

8. Tito je izjavil, da so obtožbe Kominforma in klevetniška kampanja proti jugoslovanski partiji in Jugoslaviji v celoti spravili jugoslovansko partijo v najtežji položaj v njeni zgodovini. Nobena druga partija razen KP SZ ne bi bila zmožna zdržati takšnih udarcev. Nekateri omahljivci in sovražni elementi kot Žujović in Hebrang lahko dvigujejo glavo, toda partija bo proti njim neusmiljena. Velika nevarnost je, da bodo v odgovor na poziv Kominforma dvignili glavo protipartijski elementi. Toda partija mora biti neusmiljena z vsemi odkloni v partiji in mora ohraniti svojo enotnost in čistost.

9. Nazadnje je Tito rekel, da si bodo jugoslovanski komunisti z vsemi silami prizadevali za to, da bi odnose med jugoslovansko partijo in KP SZ spravili v red. Jugoslovani upajo, da jim bodo voditelji KP SZ dali priložnost, da jim na kraju samem pokažejo, kaj je bilo narobe v resoluciji.

10. Glej mojo takoj naslednjo brzojavko.*

FO 371/72584, R 8695/407/92 En clair* nešifrirano

ZA POLITIČNO RAZDELITEV IZ BEOGRADA V FOREIGN OFFICE

G. King. Št. 793. 23. julija 1948

Odposl. 23. julija 1948 ob 7.43 pop. Sprejeto 23. julija 1948 ob 9.28 pop.

Naslovljeno na Foreign Office, brzojavka št. 793 z dne 23. julija, ponovljeno v Moskvo, Bukarešto, Budimpešto, Prago, Sofijo, Dunaj in Varšavo.

Moja tik prej poslana brzojavka.

Govor ponovo odločno potrjuje poprejšnje zavrnitve obtožb Kominforma. Ponavlja povabilo K (nerazl.? P)** SZ, naj pride in na kraju samem razišče, vendar ni nobenega znamenja popuščanja.

* Odprto, brez šifre.

** Komunistični partiji Sovjetske zveze.

2. Razen priznanja nekaterih odklonov v partiji iz njenega zgodnjega obdobja ter nekaterih banalnih disciplinskih napak, storjenih nedavno, je govor (nerazl. ? nepretrgana hvalnica) jugoslovanski komunistični partiji od tedaj, ko je Tito prevzel njeno vodstvo.

3. Čeprav sta v govoru na kratko omenjeni sovražno vmešavanje zahodnih zaveznikov (v obdobju sporazuma Tito-Šubašić) in jugoslovanska usmeritev na Sovjetsko zvezo in ljudske demokracije ter proti »imperialističnim« silam, pa je bil v njem opazno odsoten sleherni žolčni napad na Zahod, kakršnega bi pričakovali od komunističnega voditelja v sedanjem času. Medtem ko je priznal pomoč, ki jo je nudila Rdeča armada v poznejših etapah osvobodilne vojne, pa je Tito na več mestih omenil tudi pomoč, ki so jo nudili zavezniki. Med zavračanjem obtožbe o protisovjetski politiki je Tito vztrajal, da je partija ostala zvesta vzhodnemu bloku, vendar je dodal, da je po drugi strani poudarjala tudi potrebo po sodelovanju z drugimi državami.

4. Zanimivo je, da v tem ko priznava, kako resolucija Kominforma spravlja jugoslovansko partijo v »najtežji položaj v njeni zgodovini«, hkrati izjavlja z velikim zaupanjem, da bo »revolucionarna enotnost partije ohranjena«, in zaključuje z odločnim opozorilom vsem protipartijskim elementom, ki bi lahko ogrozila to enotnost v odgovor na poziv Kominforma. Vsekakor se zdi, da ima Tito enodušno podporo, vsaj na kongresu.

5. Čeprav se dotakne pomoči, ki jo je Jugoslavija nudila Albaniji, pa Tito ni omenil albanskega obnašanja po resoluciji Kominforma.

6. V govoru niso omenjena južnoslovanska federacija ali katero drugo mednarodno vprašanje, kot Makedonija ali Trst, za katero se na splošno misli, da so osnovni vzroki za spor s Kominformom. Vendar pa se omenja »izdajalsko« (tj. probolgarsko) stališče, ki ga je zagovarjal bivši partijski voditelj misije v Makedoniji.*

7. Poročilo na otvoritveni seji je razkrilo, da so člani politbiroja poleg Tita še Kardelj, Ranković, Djilas in Leskošek. Prav tako so objavili tudi imena drugih članov centralnega komiteja in vodilnih funkcionarjev.

8. Udeležbo so dovolili samo predstavnikom komunističnega tiska.

FO 371/72584, R. 8720/407/92 En clair**

ZA POLITIČNO RAZDELITEV IZ BEOGRADA V FOREIGN OFFICE

G. King. Št. 799. 23. julija 1948

Odp. 24. julija 1948 ob 12.45 pop. Spr. 24. julija 1948 ob 2.46 pop.
 Ponovljeno v Moskvo, Budimpešto, Bukarešto, Prago, Sofijo, Varšavo, Dunaj.

Naslovljeno na Foreign Office, brzojavka št. 799 z dne 23. julija, ponovljeno kot informacija v Moskvo, Budimpešto, Bukarešto, Prago, Sofijo, Varšavo Dunaj.

Moja brzojavka št. 793.*** Drugi dan kongresa jugoslovanske komunistične partije je bil posvečen dolgim govorom Rankovića in Djilasa.

* Metodija Satorov-Šarlo.

** Odprto, brez šifre.

*** Glej besedilo predhodnega dokumenta.

2. Ranković je poročal o organizacijskem delu partije vse od njene ustanovitve. Na dolgo je govoril o delovanju partije med osvobodilno vojno in o vodilni vlogi, ki jo je imela partija v organiziranju odpora. Priznal je več napak, ki so jih zakrivile zvezne partije v letih 1941 in 1942, in omenil izdajstvo voditeljev makedonske partije za časa bolgarske okupacije.* Poudaril je vrsto pokrajinskih in okrožnih partijskih konferenc ter volitev, do katerih je prišlo celo že pred koncem vojne.

3. Ko je govoril o delovanju partije od vojne naprej, je Ranković znova izpostavil vrsto opravljenih partijskih konferenc in volitev, naglo rast partije in njen prevladujoč položaj v centralni in lokalni vladi. Rekel je, da so komunisti 404 od 524 poslancev parlamenta, da so komunisti 1062 poslancev republiških parlamentov in da je samo 170 nepartijcev, in da so komunisti 42.527 članov krajevnih ljudskih odborov. Na začetku vojne je KPJ štela 12.000, od katerih jih je samo 3000 preživelo. Po vojni je članstvo partije poraslo od 141.066 na zdajšnje število 468.175 ter 51.612 kandidatov in 331.940 članov komunističnega mladinskega gibanja. 30 odstotkov članov so delavci, 50 odstotkov kmetje in 14 odstotkov »intelektualci«. Vendar pa KPJ ne predlaga, da bi postala »množična partija«, ampak bo ostala elitna avantgarda, brez karieristov in prikritih sovražnikov.

4. Ranković je izjavil, da je 90 odstotkov častnikov in 70 odstotkov podčastnikov jugoslovanske vojske komunistov in da so bili samo 3 odstotki sedanjih častnikov oficirji stare vojske.

5. Ranković je omenil, da so Hebranga in Žujovića izključili iz centralnega komiteja in partije »kot izdajalca in orodje razrednega sovražnika« in da so ju izročili organom ljudske oblasti. Celotno članstvo partije je razpravljalo o tej odločitvi in jo enodušno podprlo.

6. Ranković ni omenil resolucije Kominforma. Med parolami na koncu njegovega govora je bila »živel voditelj in učitelj mednarodnega proletariata — iz čigar dejanj smo se učili in v skladu s tem delali«.

7. Djilas je poročal o agitacijskem in propagandnem delu partije od tedaj, ko jo je prevzelo novo vodstvo leta 1938. Trdil je, da je KPJ v vsem tem obdobju skrbno proučevala in pravilno uporabljala nauke Marxa, Lenina in Stalina. Posebej je poudaril pozornost, ki jo je KPJ posvečala populariziranju ZSSR in Rdeče armade in prepričevanju množic, da je usoda Jugoslavije neločljiva od usode ZSSR. Hkrati je KPJ ves čas vojne vodila dosledno protimperialistično politiko proti nazadnjaški angleški in ameriški propagandi in praksi, ki se je odražala v pomaganju in vodenju četnikov in drugih tolp v Jugoslaviji.

8. Na koncu je Djilas »zelo na kratko« govoril o »fantastičnih obtožbah in vsej nenačelni kampanji v komunističnem tisku« po resoluciji Kominforma. Navedel je tri točke:

1) Da je KPJ zmogla premagati svoje težave in sovražnike po zaslugi dejstva, da je bila zvesta marksizmu-leninizmu. »Pravilna ideologija je temeljni pogoj za zmago. Tako je bilo in tako bo v prihodnje«.

2) Da med KPJ in splošnim načelom marksizma-leninizma, kot ga kažejo pisma KP SZ in resolucija Kominforma, sploh ni nobenega navzkrižja. »Ne

* Gre za KP Slovenije in Hrvatske ter Pokrajinski komite KP Srbije.

zanikamo nobenega od teh načel — in nismo prekršili enega samega izmed njih v svojem praktičnem delovanju.« Iz tega razloga je neogibno, da sleherna kritika delovanja KPJ, ki temelji na teh načelih, postane neresnica, izmišljotina napak, ki ne obstajajo. »Še več, mnogi naši kritiki so že zavrgli nekatere od tistih načel, ki jih omenjajo pisma in resolucije.« Z vsakim dnem se bo bolj jasno razkrila absurdnost kritik in pravilnost politike KPJ.

3) Da je najboljšje jamstvo za to, da bo KPJ premagala te težave, v tem, da ostaja zvesta načelom marksizma-leninizma. Neuklonljivi boj za ta načela in njihovo pravilno uresničevanje sta prinesla KPJ »večje uspehe kot kateri koli drugi partiji, razen KP SZ«. Tako bo tudi v prihodnje in KPJ bo prišla iz teh težav »močnejša in čistejša«.

9. Djilasova edina sklepna parola je bila v čast Tita, »organizatorja KPJ na načelih marksizma-leninizma«.

10. Glej mojo takoj naslednjo brzojavko.

FO 371/72584, R 8738/407/92 Šifrirano/OTP*

ZA POLITIČNO RAZDELITEV IZ BEOGRADA V FOREIGN OFFICE

G. King. Št. 800. 24. julija 1948

Odp. 24. julija 1948 ob 1.49 pop. Spr. 24. julija 1948 ob 3.30 pop.

Ponovljeno v Moskvo, Budimpešto, Bukarešto, Prago, Sofijo, Varšavo in Dunaj.

ZAUPNO.

Naslovljeno na Foreign Office, brzojavka št. 800 z dne 24. julija, ponovljeno v Moskvo, Budimpešto, Bukarešto, Prago, Sofijo, Varšavo in na Dunaj.

Moja tik prej poslana brzojavka.

Kongres jugoslovanske komunistične partije.

Zdi se mi, da so najbolj pomembne točke, ki se pojavljajo v teh govorih, naslednje.

1. Ranković ni neposredno omenil resolucije Kominforma in je na nekatere njegove kritike odgovoril samo posredno. Djilas je o tem govoril tako kot Tito sorazmerno kratko. Zdi se torej, da je politika KPJ ta, da minimizira afero s Kominformom in da poudari nepretrganost svoje politike najčistejše marksistične, leninistične usmeritve.

2. Tako kot Tito nista ne Ranković ne Djilas priznala upravičenosti niti ene kritike, ki jih je nanje naslovil Kominform. Priznanje minulih napak na drugih področjih, publiciteta, ki so jo dali članom politbiroja, objavljene številke o partijskem članstvu in o zastopanosti članov partije v različnih organizacijah, poudarjanje volitev v partijskih organizacijah in spodbujanje k okrepitevi »kritike in samokritike«, vse to bi lahko nedvomno šteli kot odgovore Kominformu. Toda v vprašanih marksizma-leninizma so skrenile kominformske partije in KP SZ, ne pa KPJ.

3. Ne glede na to, kako oddaljena se zdaj zdi možnost sprave, pa je težko (ne videti v pogostem) omenjanju Stalina (nerazl), ponavljanju vabila KP SZ,

* One time pad — enkratna uporaba šifre.

naj razišče na kraju samem, in Djilasovem zagotavljanju, da bodo kritiki navsezadnje osramočeni, vsaj prizadevanje, da bi pustili odprta vrata za ponovni vstop v Kominform. Toda Jugoslovani so očitno odločeni, da mora do sprave priti samo pod njihovimi lastnimi pogoji.

4. Nobeden izmed govornikov ni porabil več časa za napad na zahodne sile, čeprav je Djilas ponovil, da ostaja jugoslovanska zunanja politika prosovjetska in protiimperialistična.

5. Tako Ranković kot Djilas sta bila očitno prepričana v to, da imata Tito in politbiro velikansko podporo tako partije kot ljudstva.

FO 371/72585, R 8905/407/92 **ZAUPNO**. Št. 168. (1/44/48)

BRITANSKO VELEPOSLANIŠTVO BEOGRAD

23. julija 1948

Sir,

(Ekscelenca Ernest Bevin, P. C. M. P., itd. itd. itd., glavni državni sekretar Njegovega Veličanstva za zunanje zadeve.)

Štejem si v čast, sporočiti Vam, da je jugoslovanski tisk 30. junija priobčil osnutek programa komunistične partije Jugoslavije. Rečeno je, da je ta osnutek sestavila komisija politbiroja centralnega komiteja komunistične partije Jugoslavije in da ga je politbiro potrdil 14. junija. Navajajo, da je namen njegove objave ta, da bi omogočili vsem osnovnim organizacijam komunistične partije Jugoslavije, razpravljati o njegovi vsebini in predložiti svoje poglede centralnemu komiteju do 18. julija, to je tik preden se začne 5. kongres partije, ki mu ga bodo predložili v potrditev.

2. Priobčenje tega dokumenta na dan po objavi sporočila Kominforma, kar je javno razkrilo jugoslovansko-kominformski spor, so mnogi opazovalci ocenili kot prizadevanje jugoslovanskih komunistov, da zavrnejo kritike Kominforma, izražene ne le v njegovem sporočilu, ampak nekaj tednov prej tudi v njegovem štirinajstdnevniku. Nagibam se k temu, da se s takim stališčem strinjam. Dejstvo, da so partijski program sploh javno objavili in da bo partijski kongres prvič potekal javno in ne tajno, gotovo daje slutiti, da so jugoslovanski partijski voditelji želeli na ta način zavriniti kominformske kritike, da je jugoslovanska komunistična partija na pol zakonita organizacija, ki skriva svojo glavo za brezoblično in skrajno sumljivo množico Ljudske fronte. Za povrh je v samem osnutku programa videti znamenje, da je bil napisan tako, da je upošteval nekatere od kritik, ki jih je prek Kominforma izrekla komunistična partija Sovjetske zveze. Po drugi strani pa je v programu marsikaj, kar se očitno slabo ujema s sovjetskim pogledom na naravo in funkcijo komunistične partije in kar kaže, da nameravajo jugoslovanski komunisti vztrajati pri svojih »deviacijah« in pri svoji trditvi, da so vsi drugi, razen njih samih, v razkoraku z določenimi zadevami marksistične doktrine.

3. Osnutek programa je tako kot mnogi komunistični dokumenti po nepotrebnem dolg, dolgočasen in ponavljajoč se. Od šestnajstih stolpcev, kolikor je celotno besedilo zavzelo v »Borbi«, jih je osem posvečenih rekapitulaciji marksističnega pogleda na zgodovino, sledi prejkone poenostavljena pripoved o nastanku in razvoju jugoslovanske komunistične partije in običajni zelo pretiran opis jugoslovanskega odpora Nemcem. Zdi se, da je v tem delu programa malo takšnega, kar bi lahko oporekali kominformski marksisti; dejansko so sami izrekli iste stvari ob raznih priložnostih. Vendar pa je opazno, da jugoslovanski komunisti skozi ves ta del često ponavljajo svojo trditev, da so zmerom stali na čelu boja delavskega gibanja, in zagotavljajo, da so zmerom »pravilno uporabljali nauke marksizma-leninizma« v vseh fazah svojega razvoja.

4. Na koncu tega zgodovinskega uvoda navaja program dosežke jugoslovanskega ljudstva v obnovi njihove dežele po vojni. Zatrjuje, da so bili z razlastitvijo velikih posestnikov in z razdelitvijo zemlje med kmete, z razvojem zadružnega sistema v kmetijstvu, z nacionalizacijo industrije, financ, prometnih sredstev, energetskih in naravnih virov, z ustanovitvijo novega državnega aparata in »močne narodne vojske«, »ustvarjeni vsi pogoji tako doma kot na tujem za razvoj socializma v Jugoslaviji«, ki je s svoje strani »sestavni del boja na poti h končnemu cilju delavskega razreda — razvoju komunistične družbe«.

5. Preostali del programa obravnava prihodnje naloge komunistične partije Jugoslavije in se začneja z naslednjo splošno izjavo o ciljeh:

»Komunistična partija Jugoslavije, ki vodi delavski razred in vse delovne ljudi mesta in vasi, katerih velika večina so združeni v Ljudski fronti, se v sedanji fazi bori za izgradnjo socializma — kot prve stopnje komunizma — to je za ustvarjanje družbenih odnosov, v katerih bodo sredstva za proizvodnjo podružbljena, proizvodnja bo organizirana v skladu s planom, možnosti izkoriščanja človeka po človeku bodo odpravljene, razredna nasprotja bodo odstranjena in uveljavilo se bo načelo »od vsakogar po njegovih sposobnostih, vsakomur po njegovem delu«. Toda »razredni boj bo trajal vse do dokončnega uničenja izkoriščevalskih elementov«, ki še naprej obstajajo tako v mestu (v obliki proizvajalcev na drobno) kot na vasi (v obliki »vaških mogotcev«). Komunistična partija Jugoslavije bo zato spodbujala male in srednje kmete proti njihovim izkoriščevalcem, razširjala bo zadružni sistem v kmetijstvu in spodbujala male trgovce, naj se vključijo v socialistično izgradnjo »na docela prostovoljni osnovi«. Komunistična partija Jugoslavije ima torej dva glavna cilja: 1) da razvija »socialistični sektor« v gospodarstvu, s tem pa razširja državno in zadružno lastništvo, in 2) da krepí enotnost delavskega razreda in kmetov v boju za uničenje ostankov kapitalizma, »pri čemer pazi na to, da se ta boj sklada z istočasno rastjo moči in organizacijske sposobnosti socialističnega sektorja gospodarstva«.

6. Program nadalje podrobno opisuje, kako naj bi zgornje cilje dosegli na slehernem področju življenja dežele. V tem delu programa je malo takšnega, kar že ne bi prej povedali jugoslovanski in drugi komunisti, in malo tistega, kar bi komunistično partijo Jugoslavije razločevalo od drugih vzhodnoevropskih komunističnih partij. Poglavitne točke so:

a) »Ljudsko oblast« naj bi nadalje okrepili prek ljudskih odborov in skupščin, prek parlamentarnega sistema in nepopustljivega zoperstavljanja nasprotnikom ljudstva in birokraciji vseh vrst.

b) Nacionalno enakopravnost jugoslovanskih narodov naj bi nadalje okrepili z vzajemno gospodarsko pomočjo in z »odločnim bojem za izkoreninjenje buržoaznega nacionalizma in šovinizma«.

c) Deželo naj bi naglo industrializirali in elektrificirali, kar je bistveni predpogoj za podružbljanje kmetijstva. Razvoj planskega gospodarstva naj bi spremljali tesnejši ekonomski stiki z drugimi državami, ki imajo socialistični gospodarski sistem, in z vsemi deželami, »ki želijo razvijati gospodarske stike z Jugoslavijo na temelju enakosti«.

d) Kmetijstvo naj bi doživelo »socialistično preobrazbo« z razvojem združnega poljedelskega sistema »od svoje najnižje do najvišje oblike« in s krepitvijo socialističnega sektorja v kmetijstvu. Toda komunistična partija Jugoslavije meni, da mora organiziranje kmetov v zadruge potekati »izključno na prostovoljni osnovi in na zavestni odločitvi samih delovnih kmetov« in dodaja, da bi »sleherno umetno prisiljevanje ali administrativni pritisk samo zavlekla in zavrla proces socialistične preobrazbe vasi in oslabilo zvezo med delavci in kmeti«.

e) Opremo, usposobljenost poveljnikov in politično raven jugoslovanske vojske, vse to je treba izboljšati.

f) Življenjski standard delovnih ljudi je treba dvigniti s pomočjo povečanja realnih dohodkov (»vzporedno s splošnim gospodarskim izboljšanjem dežele«), z zmanjšanjem delovnih ur (»tako ko bodo to dopustile industrializacija in splošne zahteve nadaljnje socialistične izgradnje«), z brezplačnim zdravstvenim varstvom, z brezplačnim zavarovanjem, z izgradnjo bolnišnic, udobnih hiš itd.

g) Izobraževanje in kulturo naj bi »izboljšali« predvsem z uničenjem »ideoloških ostankov kapitalizma«. V to je vključeno odpravljanje nepismenosti »v najkrajšem možnem obdobju«, uvajanje sedemletnega obveznega šolanja, gradnja novih šol in univerz itd.

7. Zadnja točka programa komunistične partije Jugoslavije obravnava zunanjo politiko, pri čemer za prvi cilj razglša ohranitev jugoslovanske neodvisnosti. Zato se bo komunistična partija Jugoslavije »odločno borila proti poskusom imperialistov, ki bi si v kateri koli obliki prizadevali zaslužniti socialistično domovino narodov Jugoslavije«. V to politiko sodi krepitev moralne in politične enotnosti narodov Jugoslavije, tesno sodelovanje z ZSSR in z deželami ljudske demokracije ter z drugimi državami na temelju enakopravnosti, pa podpora demokratičnemu, protimperialističnemu gibanju, ki ga vodi Sovjetska zveza, kot tudi vsem deželam in gibanjem, ki se borijo za mir in nacionalno osvoboditev. Tako večini programa, kot kaže, ni kaj očitati. Naslednja točka pa je »najtesnejše sodelovanje z ljudsko republiko Bolgarijo in Albanijo ter delo na ustvarjanju pogojev za združitev bolgarskega in albanskega naroda z narodi Jugoslavije na temelju nacionalne enakopravnosti«.

8. Zadnji del partijske izjave obravnava vlogo, ki naj bi jo v prihodnje igrale »osnovne ljudske množične organizacije«, to je Ljudska fronta, sindikati, ljudska mladina in antifašistična fronta žena. Spomnili se boste, da je nedavno

sporočilo Kominforma namenilo še zlasti ostro kritiko jugoslovanski komunistični partiji zato, ker je prikrila svojo identiteto v teh množičnih organizacijah. Jugoslovanska komunistična partija dejansko trdi, da je pomembno prispevala k marksistični teoriji in praksi s svojim poudarjanjem množičnih organizacij na škodo same komunistične partije. Zanimivo je, da jugoslovanska komunistična partija očitno vztraja pri tem stališču v svojem novem programu, v katerem pravi, da »komunistična partija meni, da je osnovna dolžnost vseh kmunistov ta, da so bolj aktivni pri krepitvi in razvoju teh (množičnih) organizacij«. Ljudska fronta je »zveza vseh delovnih ljudi«, »močan dejavnik v socialistični preobrazbi dežele«, »močno orožje proti vplivu med množicami in razdiralnemu delovanju strmoglavljenih izkoriščevalskih razredov in različnih imperialističnih agentov«. ter »množični organizirani nadzornik dela ljudske oblasti«. Še več, ravno v Ljudski fronti se jugoslovanska komunistična partija »učí od delavskih množic, posluša njihov glas, ko se odloča o svoji politiki in svojih končnih nalogah, in v kateri ima torej komunistična partija množično orodje za nadzor nad pravilnostjo svoje politike«.

9. Za funkcijo jugoslovanskega delavskega gibanja — sindikatov — je nedvoumno rečeno, da so »šola komunizma«. Boriti se morajo za večjo delovno storilnost, za množični nadzor nad proizvodnjo, proti birokratizmu in za prevzgojo množic v duhu socializma. Njihova čisto zadnja naloga je v očeh jugoslovanske komunistične partije ta, da »izboljšajo življenje delavcev in zaposlenih«.

10. Jugoslovanska komunistična partija odobrava delo zveze komunistične mladine in širšega ljudskega mladinskega gibanja ter predlaga, naj bi se obe organizaciji zdaj združili. Protifašistična fronta žena naj bi povečala svoje napore, da bi pritegnila ženske v stvar izgradnje socializma, in naj bi sodelovala z ženskimi organizacijami vseh drugih držav.

11. V zaključku poziva jugoslovanska komunistična partija vse tiste, ki podpirajo njen program, naj se vključijo v njene vrste, in vse množične organizacije, naj sprejmejo komunistični partijski program za svojega lastnega.

12. Ta program je v svoji nameri tako komunističen kot je program katere koli druge komunistične partije. S tem mislim reči, da jugoslovanska komunistična partija razglaša, da je njen končni cilj popolna komunizacija Jugoslavije prek nadaljnje industrializacije dežele in kolektivizacije kmetijstva. Jugoslaviji naj bi vladala diktatura delavskega razreda pod vodstvom komunistične partije in nobenim drugim strankam ali razredom ne bo dovoljeno obstajati. Za povrh naj bi jugoslovanska zunanja politika temeljila na najtesnejših odnosih s Sovjetsko zvezo in drugimi »ljudskimi demokracijami« in naj bi bila uperjena proti »imperialističnimi silam«. Sovjetska ali druge komunistične partije bi le težka ugovarjale čemurkoli od tega.

13. Po drugi strani pa v več pogledih ta program ne ustreza liniji, ki se očitno pričakuje od vzhodnoevropskih partij v sedanjem času. Program na primer ne poudarja zadosti *izključne* vloge, ki naj bi jo igrala komunistična partija v jugoslovanskih zadevah. Nasprotno, medtem ko je zdajšnja politika vzhodnoevropskih komunističnih partij očitno ta, da spremene svoje stranke v sorazmerno majhne, izredno disciplinirane in vseskozi indoktrinirane »avantgarde delavskega razreda«, odpira jugoslovanska komunistična partija svoje

vrste »vsem delavcem, ki so pripravljene sodelovati v tem programu« — programu, ki se zvečine ukvarja s splošnim gospodarskim razvojem dežele in ki se zdi istoveten s programom Ljudske fronte. Razen tega program sploh ne omenja stvari, ki zadevajo notranji ustroj partije, in prav tako ne nadvse pomembnih vprašanj »notranje partijske demokracije« ali »samokritike«, katerih odsotnost so tako strogo kritizirali v sporočilu Kominforma. Dejansko program sploh ne omenja tega, da bi bile v preteklosti storjene napake, bodisi v vodenju lastnih notranjih zadev partije ali pa v upravljanju dežele.

14. Skratka, iz tega program se kaže, kot se v resnici kaže iz vseh izjav jugoslovanske komunistične partije po objavi sporočila Kominforma — da namerava jugoslovanska komunistična partija vztrajati pri svojem heretičnem ponovnem pisanju marksistične doktrine. Vendar pa ni nobenega znamenja, ne v programu ne v zadnjih polemikah, ki so jih napisali sedanji voditelji jugoslovanske komunistične partije, da bo jugoslovanski prelom s kominformom peljal v ustanovitev bolj liberalnega ali demokratičnega režima v Jugoslaviji ali v namero po večjem prijateljstvu z Zahodom. Njihovi cilji ostajajo prav isti, kot so zmerom bili, in mislijo, da zdaj vedo, kako jih doseči bolje od kominformskih partij.

15. Kopije tega poročila pošiljam predstavnikom Njegovega Veličanstva v Moskvo, Bukarešto, Budimpešto, Prago, Sofijo in Varšavo.

V čast si štejem, da sem z največjim spoštovanjem,

Sir,

Vaš najpokornejši, ponižni služabnik,

C. King, l. r.

FO 371/72585, R 8720/407/92 Šifrirano/OTP*

ZA POLITIČNO RAZDELITEV IZ BEOGRADA V FOREIGN OFFICE

G. King. Št. 808. 26. julija 1948

Odposl. 27. julija 1948 ob 1.59 pop. Sprej. 27. julija 1948 ob 3.38 pop.

Ponovljeno v Moskvo, Budimpešto, Prago, Bukarešto, Varšavo, Sofijo in Dunaj.
OMEJENO.

Naslovljeno na Foreign Office, brzojavka št. 808 z dne 27. julija, ponovljeno kot informacija v Moskvo, Budimpešto, Bukarešto, Prago, Sofijo, Varšavo in Dunaj.

Moja tik prej poslana brzojavka.** Kongres KPJ.

Ta resolucija povzema delo kongresa do danes in pomeni, da je celoten kongres in verjetno velika večina KPJ brezrezervno odobril celotno dejavnost KPJ, odkar je Tito leta 1937 prevzel njeno vodstvo. Razume se, da sama po sebi zavrača vse obtožbe Kominforma.

* One time pad — enkratna uporaba šifre.

** Dokument R 8860/467/92 ni objavljen.

2. Resolucija odraža splošno usmeritev, ki jo je zavzel kongres, s tem da se le zelo obrobno in le na splošno dotika mednarodnih zadev. Hkrati je po svojem tonu močno nacionalistična.

3. Bilo bi moč domnevati, da bo zdaj Tito zmožen dobiti podobno podporo za svoj prihodnji program, o katerem še niso razpravljali.

FO 371/72585, R 8816/407/92

(Ta brzojavka je še posebej tajna in jo mora pooblaščen prejemnik zadržati in ne dati naprej.)

Šifrirano/OTP*

ZA RAZDELITEV V VOJNEM MINISTRSTVU IZ BEOGRADA V FOREIGN OFFICE

G. King. Št. 809. 26. julija 1948

Odposl. 27. julija 1948 ob 12.10 pop. Sprej 27. julija 1948 ob 2.02 pop. Ponovljeno v Atene, Sofijo, Moskvo

POMEMBNO TAJNO

Naslovljeno na Foreign Office, brzojavka št. 809 z dne 26. julija, ponovljeno v Atene, Sofijo, Moskvo za vojaške atašeje.

Prosim, prenesite naslednje v vojno ministrstvo za M. I. 3. B.** od vojaškega atašeja, Beograd.

Brzojavka št. 267.

1. Na sedanjem komunističnem kongresu je bila navzoča večina vodilnih generalov. Nekateri so zdaj spregovorili. General Vukmanović je skupaj s podpredsednikom vlade Vlahovom žolčno napadel Bolgarijo in dejansko zahteval priključitev Pirinske Makedonije Jugoslaviji. General Gošnjak je trdil, da je jugoslovanska vojska prispevala zdaleč več k zmagi kot pa sile Madžarske, Bolgarije in Romunije. General Koča Popović je izjavil, da nihče ne podcenjuje pomoči Rdeče armade v osvobodilnem boju in da ima še naprej zaupanje vanjo. Bil je kot ponavadi ostro protiangleški in protiameriški zaradi njihovega pomanjkanja ideološke vojne politike in zaradi podpiranja Mihailovića.

2. Navkljub skrbnemu odobravanju Rdeče armade s strani vojaških voditeljev in navkljub prostalinskemu ali neopredeljenemu stališču vseh kongresnih govornikov, ko so obsojali Kominform, pa je postalo ozračje čedalje bolj pokvarjeno zaradi protikongresne propagande iz Moskve, ki v nobenem primeru ne odgovarja z isto politiko. To se ne more več dolgo nadaljevati in že so znamenja, da je razkol večji kot pred nekaj dnevi.

3. Trenutno je precej jugoslovansko-ruskega prerekanja zastran dejanskega stališča, ki ga je zavzelo 447 jugoslovanskih vojaških študentov v Moskvi. Ruski tisk in radio sta izjavila, da so se izrekli za Kominform, toda jugoslovanski vojaški ataše v Moskvi je sporočil podatke, ki dokazujejo ravno nasprotno. Poudarjeno so objavili izjavo 350 častnikov, ki so se že vrnil v Jugoslavijo, češ da so jih namerno dezinformirali ali jim prikivali kominformski spor,

* One time pad — enkratna uporaba šifre.

** Vojaška obveščevalna služba, oddelek 3 B (Military Intelligence).

da različnim skupinam niso dovoljevali stikov z drugimi in da so jih silili, naj se izrečejo za Kominform.

4. Kot rezultat zavrnitve Kominforma in sedanjega kongresa se je podpora Titu okrepila v Srbiji, Črni gori in morda Bosni, kjer se zdajšnje postavljanje nasproti Kominformu ujema z naravnim obnašanjem in nagnjenostjo k junaštvu. Temu pa ni tako na Hrvaškem in v Sloveniji, kjer je razred (sic) vedno čutil odpor do nesorazmernega vpliva Črnogorcev v komunističnem režimu in se boji čedalje hujšega totalitarnega tempa. Zato se nadeja kakšnega pretresa, ki bi odnesel Tita, hkrati pa Rusom ne bi omogočil priti.

FO 371/72585, R 8943/407/92 En clair*

ZA POLITIČNO RAZDELITEV IZ BEOGRADA V FOREIGN OFFICE

G. King. Št. 819. 28. julija 1948

Odposl. 28. julija 1948 ob 8.09 popold. Sprejeto 28. julija 1948 ob 10.36 popold. Ponovljeno v Moskvo, Bukarešto, Budimpešto, Prago, Sofijo, Varšavo in na Dunaj.

Naslovljeno na Foreign Office, brzojavka št. 819 z dne 28. julija, ponovljeno kot informacija v Moskvo, Bukarešto, Budimpešto, Prago, Sofijo, Varšavo in na Dunaj.

Kongres jugoslovanske komunistične partije.

V svojih govorih na kongresu sta tako Kardelj kot Bebler dosti bolj na široko kot prejšnji govorniki obravnavala vprašanje jugoslovanske zunanje politike.

2. Kardelj je začel svojo analizo mednarodnih razmer s tem, da je z znanimi izrazi napadel Marshallov plan. Rekel je, da plan pomeni neposredno uporabo ameriških državnih financ z namenom, da bi ustvarili čedalje večje monopolne super dobičke in postopoma oslabili kapitalistične tekmece ameriških monopolov. Pomoč za Evropo ne prihaja iz dobička milijonarjev, ampak iz žepov navadnih ljudi. Marshallov plan je eno izmed sredstev za spreminjanje Zahodne Evrope v oporišče ameriškega imperializma proti ljudskim demokracijam in Sovjetski zvezi.

3. Kardelj je nato podčrtal pet vodilnih načel jugoslovanske zunanje politike, ki so:

1) Iskreno sodelovanje v boju za mir in za miroljubno sodelovanje med državami na temelju enakopravnosti nasploh in še posebej pod okriljem Združenih narodov.

2) Gospodarsko sodelovanje z vsemi državami, ki želijo sodelovati z Jugoslavijo na temelju enakopravnosti in spoštovanja obojestranskih obveznosti.

3) Politična podpora silam, ki se borijo za mir, demokracijo, narodno osvoboditev in neodvisnost ter socializem.

4) Tesno sodelovanje in iskrena podpora miroljubni, demokratični prot imperialistični politiki Sovjetske zveze in ljudskih demokracij.

* Odprto, brez šifre.

5) Razvoj iskrenega sodelovanja s Sovjetsko zvezo in ljudskimi demokracijami na gospodarskem in kulturnem področju, s ciljem krepitve in usklajevanja skupnega gospodarskega razvoja držav socialističnega sveta in njihovega kulturnega zблиževanja.

4. Kardelj je zelo na dolgo dokazoval, da Jugoslavija ni nikoli vodila protisovjetske politike, ampak je nasprotno zmerom popolnoma sodelovala s Sovjetsko zvezo.

5. Trdil je, da napadi Kominforma ne bodo spremenili jugoslovanske politike in je ne morejo izdvojiti iz protimperialistične fronte. Jugoslovanski komunisti so prepričani, da ne le (sic) ZSSR in dežele ljudske demokracije, ampak tudi (sic) ves mednarodni delavski razred ne morejo odtegniti podpore državi v socialistični izgradnji, ki je izpostavljena napadom s strani sovražnikov socializma. Storitvi drugače bi pomenilo »prepustiti to državo imperia-lističnemu pritisku«.

6. Kardelj je izjavil, da bosta jugoslovanska partija in njeno vodstvo storila vse, kar je v njuni moči, da bi odpravila nesoglasja med njima in KP SZ.

7. Bebler je poudaril, do kakšne mere je Jugoslavija sodelovala z ZSSR in ljudskimi demokracijami. Trdil je:

1) Da je Jugoslavija igrala vodilno vlogo v razvoju tesnih stikov med ljudskimi demokracijami in zlasti z Bolgarijo in Albanijo.

2) Da je Jugoslavija razvijala stike s svojimi nedemokratičnimi sosedomi v duhu miru (s svojo moralno, politično podporo grškemu ljudstvu).

3) Da je Jugoslavija dejavno sodelovala z ZSSR v prid svetovnega miru in demokracije do tolikšne mere, da so jo šteli za satelita ZSSR, da je nadalje Jugoslavija nudila moralno politično podporo delavskemu razredu, demokratičnemu in narodnoosvobodilnemu gibanju. Podporo WFTU*, demokratični Grčiji, aktivno se je borila proti Trumanovi doktrini in Marshallovemu planu itd. Bebler je trdil, da je bila ta zunanja politika kronana s popolnim uspehom in da je jugoslovanska neodvisnost od imperialistov popolna.

FO 371/72586, R 9082/407/92 Šifrirano

ZA POLITIČNO RAZDELITEV IZ BEOGRADA V FOREIGN OFFICE

Sir C. Peeke. Št. 838. 31. julija 1948

Odposl. 31. julija 1948 ob 12.48 popold. Sprejeto 31. julija 1948 ob 2.50 popold.

ZAUPNO

Naslovljeno na Foreign Office, brzojavka št. 838 z dne 31. julija, ponovljena v Moskvo, Bukarešto, Budimpešto, Prago, Sofijo, Varšavo, Dunaj.

Moja tik prej poslana brzojavka.**

Kongres jugoslovanske komunistične partije.

Sestav novega politbiroja pomeni, da so Tito in njegovi najtesnejši privrženci zmagali in ohranili popolno nadzorstvo nad partijsko organizacijo.

* Svetovni sindikalni zvezi.

** Dokument R 901/407/92 ni objavljen.

2. Dopolnjeni partijski program je v bistvu isti kot prvotni osnutek (glej moj dopis št. 168 z dne 23. julija).* Jugoslovani niso v ničemer popustili KP SZ glede marksističnih načel. Pa tudi niso ničesar spremenili, da bi odgovorili na Judinove kritike programa v časopisu Kominforma, kjer ga je bil opisal, da »ni marksističen program za izgradnjo socializma, ampak program populistov, socialnih revolucionarjev in kulakov za socialni kapitalizem na podeželju.«

3. Najbolj pomembno, kar so izpustili iz programa, je tisti odstavek, ki poziva k »zvezi bolgarskega in albanskega ljudstva z ljudstvom Jugoslavije« (glej mojo brzojavko št. 668 z dne 1. julija).** Toda program še naprej vključuje pozive k sodelovanju s Sovjetsko zvezo, ljudskimi demokracijami in vsemi deželami, ki so pripravljene sodelovati na temelju enakopravnosti, in k podpori protiimperialističnim in narodnoosvobodilnim gibanjem.

4. Ponovna izvolitev štirih voditeljev, ki jih imata Kominform in KP SZ za pglavitne krivce, ter dejstvo, da niso v ničemer bistveno spremenili partijskega programa, naj bi pomenila, da so izgledi za spravo s Kominformom izredno oddaljeni. Navkljub izrazom v njihovi kongresni resoluciji o Kominformu, ki sem jo povzel v svoji brzojavki št. 836,*** pa si jugoslovanski voditelji lahko komajda mislijo, da bi jih lahko še sprejeli nazaj pod okrilje.

FO 371/72587, R 9638/407/92

ZAUPNO

BRITANSKO VELEPOSLANIŠTVO BEOGRAD

9. avgusta 1948

Št. 178 (375/24/48)

Sir,

(Visoko spoštovani Ernest Bevin, P. C. M. P., itd. itd. itd., glavni državni sekretar Njegovega Veličanstva za zunanje zadeve.)

Štejem si v čast, sporočiti Vam, da je imela (kot sem sporočil v brzojavki št. 776)**** komunistična partija Jugoslavije od 21. do 28. julija svoj peti kongres v Beogradu. To je bil prvi kongres, ki ga je imela partija po letu 1928,**** in prvi nasploh, ki je potekal javno. Že samo to dejstvo bi zadostovalo, da bi imel kongres neobičajen pomen. Toda kongres je bil še toliko pomembnejši spričo dejstva, da je potekal samo tri tedne po objavi kominformskih kritik komunistične partije Jugoslavije in njene izključitve iz skupnosti pravovernih marksističnih komunističnih partij. Zato je bil za jugoslovanske komunistične voditelje priložnost, da kar se da celovito odgovore na kominformske obtožbe in da zbero vso partijo v podporo svoje politike.

* Objavljen na str. 157—161.

** Dokument R 7820/407/92 ni objavljen.

*** Dokument R 9010/407/92 ni objavljen.

**** Dokument ni objavljen.

***** IV. kongres KPS v Dresdenu.

2. Pred kongresom so bili sestanki vseh organizacij, ki sestavljajo partijo, in na njih so izvolili delegate. Skupno je bilo 2344 delegatov ali po en delegat na vsakih 200 od 468.175 članov partije. Med njimi je bilo 979 delavcev, 525 kmetov, 102 častnika in podčastnika jugoslovanske vojske, 499 »intelektualcev« (vključno 170 profesionalnih partijskih funkcionarjev), 154 uradnikov, 138 študentov in 48 drugih. Manj kot 10 % delegatov so bile ženske. Izmed delegatov jih je 1125 vstopilo v komunistično partijo Jugoslavije pred letom 1941, 992 jih je vstopilo pred koncem vojne in 227 jih je vstopilo po osvoboditvi. Samo 106 delegatov ni igralo nobene vloge v osvobodilni vojni. Med delegati je bilo 1162 Srbov, 456 Hrvatov, 209 Slovencev, 130 Makedoncev, 237 Črnogorcev, 59 Šiptarjev, 24 Madžarov, 5 Slovakov, 4 Ukrajinci, 4 Romuni, 5 Bolgarov, 4 Čehi, 5 Italijanov, 4 Turki, 31 Muslimanov in 4 Židje.

3. Čeprav so o kongresu na dolgo poročali v tisku, ni bil odprt za javnost in izmed tiskovnih predstavnikov so dovolili udeležbo le tistim iz tiska pod komunističnim nadzorom (vključno z beograjskim dopisnikom moskovske »Pravde«). Komunistična partija Jugoslavije je poslala vabilo za udeležbo Kominformu in drugim vzhodnoevropskim partijam. A ta vabila so bila po resoluciji Kominforma zavrnjena z utemeljitvijo, da se je komunistična partija Jugoslavije sama izključila iz družine komunističnih partij.

4. Poglavitno delo kongresa je bilo poslušati poročila Tita (o delu centralnega komiteja komunistične partije Jugoslavije), Rankovića (o organizaciji partije), Djilasa (o agitaciji in propagandi), Kardelja (o »Komunistični partiji Jugoslavije v boju za novo Jugoslavijo, za ljudsko oblast in socializem«) in govora Pijadeja, v podporo novega partijskega programa, ter Neškovića, v podporo novega partijskega statuta. Čeravno so se ti govori po vsebini razlikovali, so imeli očitno en skupen cilj — da opravičijo politiko voditeljev komunistične partije Jugoslavije od leta 1937 do današnjega dne. Vsi so bili izredno dolgi in obširni, vsi so zelo podrobno pripovedovali o zgodovini partije, vsi so zelo na dolgo obravnavali zgodovino narodnoosvobodilne vojne in vsi so bili po svojem tonu skrajno nacionalistični in domoljubni. Govori so bili v bistvu nepretrgana zanosna hvalnica komunistični partiji Jugoslavije in kot takšni so pomenili posredno zavrnitev obtožb s strani Kominforma. Toda poglavitni govorniki so posvetili opazno malo časa neposredni polemiki z resolucijo Kominforma, ki so jo zavrnili ne le kot neresnično, ampak tudi kot smešno in do kraja žaljivo. Tito in drugi voditelji so očitno čutili, da si bodo prej pridobili podporo, če bodo pripovedovali o minuli slavi partije in predvsem o partizanski vojni, kot pa če bi se spustili v podrobno polemiko z obtožbami Kominforma.

5. Kongres je enodušno potrdil poročila Tita, Rankovića in Djilasa ter sprejel ustrezno resolucijo, katere besedilo je priloženo.

6. Kongres je sprejel pozneje, prav tako enodušno, resolucijo, ki naravnost zavrača vse obtožbe s strani Kominforma, potrjuje usmeritev, ki jo je sprejel centralni komite, in še enkrat poziva komunistično partijo Sovjetske zveze, naj pride v Jugoslavijo in se sama prepriča, kako neutemeljene so bile njene obtožbe. Besedilo te resolucije je prav tako priloženo.

7. Kongres je sprejel novi partijski program in statut v dejansko isti obliki, kot so ju priobčili takoj po objavi resolucije Kominforma. Že to samo po sebi

je oster odgovor Kominformu in še zlasti g. Judinu, ki je opisal program kot »protimarksističen« in pa, da daje vtis »zmedenega časopisnega članka, ne pa programa resne politične partije«. Sprejeti program ne vsebuje nobenih stvari, preračunanih na to, da bi bil bolj povšeči Rusom, razen, da je v njem izpuščen stavek, ki poziva k morebitni zvezi Bolgarije in Albanije z Jugoslavijo (gl. moja brzojavko št. 838 z dne 30. julija).*

8. Tisti govorniki, ki so obravnavali zunanje zadeve, so to storili zelo na kratko in pa na takšen način, da bi bilo domnevati, da navkljub sporu s Kominformom Jugoslavija ne namerava spreminjati pglavitne usmeritve v svoji zunanji politiki. Izjavljali so, da bo ostala resnično privržena »protiimperialistični, demokratični fronti«, ki jo vodi Sovjetska zveza, in da bo še naprej nasprotovala naklepom »imperialističnih vojnih hujskačev«. Po drugi strani so govorniki posvetili dosti manj časa zmerjanju zahodnih sil, kot bi bilo moč pričakovati, in so še posebej poudarjali pravico Jugoslavije, da *trguje* s sleherno državo, ki bi ravnala z njo na enakopravni osnovi in spoštovala njeno suverenost.

9. Izmed tem, ki so izzvale najbolj strastne govore, je bila tista o Makedoniji in pred široko javnostjo je bilo tokrat prvič razkrito, da je to območje bilo in je še naprej izvor bridkih sporov med jugoslovansko in bolgarsko komunistično partijo. Doslej je obema partijama uspevalo, da teh sporov nista prenašali pred javnost, vsekakor pa ne zunaj Makedonije. Toda resolucija Kominforma je pomenila za Bolgare priložnost, da prikažejo »šovinistični nacionalizem« Jugoslovancev, s tem ko omenjajo, da so si prizadevali prodreti v Pirinsko Makedonijo. To je bilo očitno preveč za Jugoslovane, ki so jezno odvrnili, da so se bolgarski komunisti okoristili z okupacijo Makedonije s strani bolgarskih sil na začetku vojne, da so priključili makedonsko partijo k svoji lastni partiji, da so sabotirali partizansko vojno v Makedoniji, da niso pozvali k umiku bolgarskih sil s tega območja in da se še zmerom niso odpovedali svojim poskusom, da bi ločili novo republiko Makedonijo od Jugoslavije. Mačka je zdaj skočila iz vreče, polna maščevanja. Predlagam, da bi makedonsko vprašanje podrobno obdelal v poznejši depeši.

10. Ko je odgovarjal na obtožbo, da so jugoslovanski komunisti v svoji zunanji politiki nacionalisti, je eden izmed govornikov predložil koristen seznam drugih družinskih zdrah med komunističnimi partijam Evrope. Kaže, da »nekateri italijanski tovariši« trdijo, da je Venezia Giulia** italijanska. Bolgarski tovariši govore o »neobstajanju makedonskega naroda«. Češkoslovaški in poljski tovariši so imeli spor zastran Tešina. Madžarski in češki komunisti so imeli nesoglasja zastran madžarske manjšine na Slovaškem. Avstrijski komunisti so »priznali pravico avstrijske buržoazije do Slovenske Koroške«. Francoski in nemški komunisti so imeli nesoglasja zastran Posarja in nekateri francoski in britanski komunisti se ne strinjajo v kolonialnem vprašanju. Drugače rečeno, če so jugoslovanski komunisti nacionalisti, niso v nobenem primeru edini, ki trpe za to buržoazno boleznijo.

11. Sklepno dejanje kongresa je bila izvolitev, s tajnim glasovanjem, novega centralnega komiteja in novih stalnih komisij. Imena članov novega komi-

* Dokument ni objavljen.

** Julijska krajina.

teja, ki šteje 63 članov in 42 »kandidatov za člane«, so objavili in med njimi je velika večina znanih voditeljev partije. Edina, ki so ju presenetljivo izpustili iz centralnega komiteja, sta Koča Popović in Vladko Velebit, ki so ju oba poimensko napadli v pismih komunistične partije Sovjetske zveze, poslanih pred resolucijo Kominforma, pa tudi generali Nadj, Lekić in Dapčević. Novi komite je za tem izvolil novi politbiro, v katerem so Tito, Kardelj, Ranković, Djilas, Gošnjak, Pijade, Kidrič, Nešković in Leskošek, medtem ko so Bakarić, Pucar, Koliševski in Vukmanović kandidati za člane. Tito je generalni sekretar, Kardelj, Djilas in Ranković pa sekretarji. Objavljeno je bilo, da je med 105 člani in kandidati za člane centralnega komiteja 41 delavcev, samo 5 kmetov in 59 »intelektualcev«. Ta zadnji izraz se uporablja za označevanje profesionalnih revolucionarjev, ki jih naravnost zaposluje komunistična partija.

12. Priprave na kongres in potek njegovega dela so nedvomno skrbno pripravili jugoslovanski komunistični voditelji in obtožba »Pravde«, da so potencialne nasprotnike aretirali, bi bila kaj lahko resnična. Toda zavoljo tega kongres ni nič manj demokratičen kot so kongresi katere koli druge komunistične partije in njegovi sklepi predstavljajo v smislu komunistične politike popolno zmago za Tita in njegove sodelavce. Ti so zadržali vodenje in upravljanje partije v svojih rokah in so dobili polno podporo za svojo preteklo, sedanjo in prihodnjo politiko, ki jo lahko uresničujejo ne le skozi lastno partijsko organizacijo, ampak tudi skozi mašinerijo vlade, ki jo tako učinkovito nadzorujejo. Če imajo Tito in njegovi sodelavci še sovražnike v partiji in če so še zmerom »zdravi elementi«, kot jih kliče Kominform, v Jugoslaviji, se njihov glas zagotovo ni slišal na kongresu in tudi očitno ne predstavljajo nobene resne nevarnosti za Tita in njegovo politiko.

13. Kopije tega dopisa pošiljam predstavnikom Njegovega Veličanstva v Atene, Bukarešto, Budimpešto, Moskvo, Pariz, Prago, Sofijo, Varšavo in v Washington.

V čast si štejem, da sem z največjim spoštovanjem,
ekscelenca,

vaš najpokornejši, ponižni služabnik,

Charles Peake, l. r.

FO 371/72590, R 11909/407/92, 375/29/48

BRITANSKO VELEPOSLANIŠTVO BEOGRAD

14. oktobra 1948

Dragi oddelek,

(Južni oddelek, Foreign Office, London, L. W. 1.)

kot smo poročali v naših brzojavkah št. 792 in 799* z dne 23. julija, sta Tito in Ranković dobršen del svojih govorov na 5. kongresu jugoslovanske komunistične partije posvetila zgodovini te partije pred in med vojno.

* Obe brzojavki glej na str. 7.

2. Ta dva govora, ki smo ju zdaj prebrali v celoti, vnašata malo novega v prikaz te zgodovine, ki jo je dal Sir Charles Peake v depeši št. 292* z dne 9. decembra 1947, toda zdaj je mogoče določiti nekatere podrobnosti, kot so datumi, imena bivših generalnih sekretarjev in moč partije v različnih obdobjih, kar nam doslej ni bilo znano. Zato prilagamo kronološki pregled, ki daje kratko zgodovino partije vse do datuma, ko se je njena zgodovina zlila v zgodovino narodnoosvobodilnega boja.

3. V eni točki pa še zmerom vlada nekaj zmede. Kot se boste spomnili, je bilo v pismih, ki sta si jih na začetku tega leta izmenjala sovjetski in jugoslovanski centralni komite, nekaj prerekanja o tem, koliko ljudi je bilo izvoljenih za člane jugoslovanskega centralnega komiteja na 5. partijski konferenci oktobra 1940, s tem da je jugoslovanska partija trdila, da jih je bilo 31, ruska partija pa, da jih je bilo samo 22. Zdaj opažamo, da je Ranković v svojem govoru na 5. partijskem kongresu to zmedo še povečal, s tem ko je izjavil, da je bilo število izvoljenih 29 (14 delavcev, 12 intelektualcev, 2 uradnika in 1 kmet)!**

4. Med svojim govorom je Ranković nekaj pripovedoval o pglavitnih slabostih znotraj partije, ki so se bile pojavile v toku vojne. Rekel je, da so se v Srbiji mnoge partijske organizacije obnašale preveč bojazljivo v prikazovanju izdajalske narave Mihailovičeve dejavnosti. V Črni gori je bilo leta 1942 »sektaštvo« in v Hercegovini so bili izdali »sektaško« geslo »Sovjetizirajmo Hercegovino«. (Sektaštvo naj bi očitno v tem okviru pomenilo željo po preveliki krajevni neodvisnosti.) V Sloveniji so partijske organizacije težile k temu, da se skrijejo pred množicami in so izpričale »oportunizem« (tj. strahopetnost) v okrožjih, ki so jih zasedli Italijani. Na Štajerskem so se v partijo infiltrirali sovražnikovi agenti. V Vojvodini je sovražnik ujel in ubil vse razen treh iz bivšega centralnega komiteja. Na Hrvaškem sekretar zagrebškega mestnega komiteja ni maral ubogati ukazov in je organiziral napad, v katerem so umrli mnogi lokalni komunisti. Kot posledica tega so ga izključili iz partije.*** Pozneje je Andrija Hebrang, potem ko se je bil vrnil iz nemškega koncentracijskega taborišča in je postal sekretar hrvaškega centralnega komiteja, zavzel »nepravilno stališče« do vodilnih članov partije in je izpričal šovinistično stališče do Srbov na Hrvaškem. Kardelj je obiskal Hrvaško in sporočil, da zadeve ne bodo urejene, vse dokler Hebrang ne bo šel, in njegovo stališče je pripeljalo do želje, da bi oslabili hrvaške vezi z jugoslovansko državo. Zato so ga odstranili z njegovega položaja in poslali drugam. Po vojni je moral zvezni centralni komite grajati makedonski pokrajinski komite zaradi nezadostnega usklajevanja med njegovim agitpropom in gospodarsko dejavnostjo in sredi leta 1947 so morali poslati v Slovenijo instruktorje, da bi popravili »resne pomanjkljivosti v delu tovarišev v Sloveniji«. (Verjetno velja omeniti, da so ravno v tem času aretirali večino slovenskih komunistov, ki so jim na začetku tega leta sodili v Ljubljani. Glej našo depešo št. 102 z dne 1. maja [152/12/48].****

* Dokument R 16738/24/92 ni objavljen.

** Podrobneje o peti konferenci KPJ od 19. do 23. oktobra 1940 v Josip Broz-Tito, Zbrana dela, 6. zvezek, Ljubljana 1980, 44—45 (Titovo pojasnilo).

*** Anton Rob.

**** Dokument ni objavljen (R 5868/407/92); gre za dachauski proces.

5. V naši brzojavki št. 799* smo poročali o najpomembnejših številkah, ki jih je dal Ranković o zdajšnji moči jugoslovanske partije. Prav tako je razkril, da se je število partijskega članstva od osvoboditve do konca leta 1946 povečalo samo za 48.000, zato pa se je od januarja 1947 do julija 1948 povečalo za 278.000, dejstvo, ki dokaj jasno kaže na to, da v jugoslovanski partiji, navkljub njenemu zatrjevanju, da se je izognila temu, da bi postala »množična partija«, dejansko precejšen del njenega članstva mora biti iz vrst tistih, ki so zadnji hip skočili na vlak. Ranković je tudi razkril, da so samo v letih 1946 in 1947 dali 1023 partijskim članom mesta v zvezni državni upravi in 925 v državni upravi republik.

6. Za ideološko urjenje partijskih članov, je razkril Ranković, je poskrbela dveletna partijska šola, v kateri so bili učni predmeti dialektični in historični materializem, politična ekonomija, zgodovina sovjetske partije in jugoslovanskega narodnoosvobodilnega boja, jugoslovanska zgodovina in gospodarstvo, ekonomska geografija, ruščina in drugi jeziki. Bilo je tudi šest enoletnih srednjih partijskih šol, deset trimesečnih nižjih partijskih šol, v katerih so bili glavni učni predmeti temelji leninizma, narodnoosvobodilni boj in jugoslovansko gospodarstvo, šest dopisnih šol in veliko število večernih šol, skozi katere je že šlo kakih 115.000 partijskih članov. Posebej pa so to uredili za partijske člane v oboroženih silah.

7. Kopijo tega pisma pošiljamo v Moskvo.

Zmerom Vaš,

URAD VELEPOSLANIŠTVA.

FO 371/72590, R 11910/407/92 **ZAUPNO**. 375/30/48

BRITANSKO VELEPOSLANIŠTVO BEOGRAD

14. oktobra 1948

Dragi oddelek,

Južni oddelek, Foreign Office, London, S. W. 1.

Z ozirom na našo brzojavko št. 792** z dne 23. julija mislimo, da bi morali zabeležiti nekatere odlomke iz govora maršala Tita na 5. kongresu jugoslovanske komunistične partije, ki zadevajo sporazum Tito-Šubašić v letu 1945.

2) Potem ko je prebral besedilo tega sporazuma, je maršal Tito izjavil, da so morali vanj privoliti zaradi vztrajnih zahtev s strani svojih zahodnih zaveznikov. Le-ti so uporabili vso svojo moč, da bi spravili nazaj kralja, ki naj bi služil kot nekakšen trojanski konj, prek katerega bi vzpostavili staro ureditev. Ko bi se bil vrnil, bi ljudje v najboljšem primeru morali znova zgrabiti za orožje in se boriti za tisto, kar so si že izborili. Titova vlada je zato v to privolila samo zaradi tega, ker je poznala svojo lastno moč. Imeli so oborožene sile in njihovi nasprotniki, kralj in njegova vlada v Londonu, jih niso imeli.

* Glej dokument na str. 154—156.

** Dokument objavljen na str. 152—153.

3) V obdobju skupne vlade, tj. medtem ko so bili v njej Šubašić, Šutej in Grol, so zahodne sile izvajale hudi pritiski. Zahtevale so nemogoče koncesije za meščanski razred v Jugoslaviji in so vztrajno terjale določene pravice zahodnega demokratičnega kova, »ki bi dejansko pomenile, da bi omogočili buržoaziji v Jugoslaviji izzvati državljansko vojno in znova pahniti deželo v zmešnjavo in revščino«. To so bili poskusi, ki so ogrožali pridobitve narodnoosvobodilnega boja in ustanovitev nove Jugoslavije. Toda to bitko so dobili in Šubašić, Grol in Šutej so morali oditi. V obdobju pritiska s strani določenih zahodnih zaveznikov jim je Sovjetska zveza pomagala, s tem da jim je nudila vso podporo.

4) Maršal Tito je dodal, da se niso bili nikoli slepili zastran tega sporazuma. Natančno so vedeli, kako se bo končal, tj. na škodo njihovih nasprotnikov. Natančno so vedeli, da sodelovanje s Šubašićem, Šutejem in Grolom ne bo moglo nikoli dolgo trajati, ker so si želeli naglo nadaljevati po svoji jasno začrtani poti, in te ljudi so spravili v vlado zato, da bi jim preprečili nadaljevati po tej poti. Niso se zmotili. Ko se je Grol prepričal, da ne more ovirati vlade, je 20. avgusta 1945 odstopil in sledila sta mu Šubašić in Šutej. To so storili pod zunanjim pritiskom tik pred volitvami. To je bil zadnji poskus, da bi povzročili tako imenovano intervencijo zahodnih sil, vendar pa se ni posrečilo. Njihovi nasprotniki niso doumeli sprememb, do katerih je prišlo med vojno v Jugoslaviji, zato so delali nestvarne načrte, ki jim je bilo usojeno propasti.

5. Bilo bi verjetno koristno, ko bi si te pripombe zapomnili, da se ne bi kdo slepil glede veljavnosti kakšnih obljub, ki bi jih Tito morebiti kdaj v prihodnosti bil pripravljen dati zastran »pravice zahodnega demokratičnega kova«.

6) Kopijo tega pisma pošiljamo v Washington.

Zmerom Vaš,

URAD VELEPOSLANIŠTVA.

FO 371/72590, R 13000/407/92 **ZAUPNO**. 375/34/48

BRITANSKO VELEPOSLANIŠTVO BEOGRAD

11. novembra 1948

Dragi oddelek,

Južni oddelek, Foreign Office, London, S. W. 1.

spomnili se boste, da je, kot smo poročali v naši depeši št. 178 z dne 9. avgusta,* peti kongres jugoslovanske komunistične partije, ki je bil julija letos, sprejel novo serijo statuta partije. Zdaj smo imeli priložnost, da ga proučimo in menimo, da bi vas in raziskovalni oddelek lahko zanimali naši komentarji.

2. Nov statut je v glavnem istoveten in je dejansko v precejšnji meri dobesedni prevod statuta komunistične partije Sovjetske zveze. Ker je bil le-ta izdatno obdelan v tiskani poslanici št. N 7796/18/38 z dne 20. marca 1948, ne

* Dokument R 9638/407/92 ni objavljen.

predlagamo, da bi komentirali tiste odstavke, ki so identični s sovjetskim statutom.

3. Najpomembnejše razlike se pojavljajo v uvodnih odstavkih, katerih prevod vam pošiljamo priložen v tem pismu. Videli boste, da so jugoslovanski komunisti, potem ko od besede do besede ponovijo prvi odstavek sovjetskega statuta, vnesli popolnoma nov odstavek, očitno z namenom, da bi zagovarjali nesporno vodstvo komunistične partije Jugoslavije in morebiti kot odgovor na sovjetske kritike v tej točki.

4. Tretji odstavek očitno ustreza drugemu odstavku v sovjetskem statutu, ki pravi, da »partija vodi delavski razred, kmete, inteligenco in celotno sovjetsko ljudstvo v boju za utrditev diktature delavskega razreda, za utrditev in razvoj socialističnega sistema, za zmago komunizma«. Opazili boste, da se jugoslovanski komunisti omejujejo in opisujejo svojo partijo kot vodilno silo v boju za izgradnjo socializma in zmago komunizma in da izpuščajo sleherni omenjanje, tako tu kot drugje v statutu, diktature proletariata. Za povrh pišejo, da so delovni ljudje »združeni skupaj v svoji veliki večini v Ljudski fronti«. Obe ti spremembi očitno opravičujeta sovjetske kritike jugoslovanskih komunistov glede stroge leninistične in stalinistične usmeritve. Citati iz Lenina in Stalina, ki so v poslanici, omenjeni v 2. odstavku, kažejo, da je koncept diktature proletariata bistven za sovjetsko komunistično teorijo. Po Stalinu je »diktatura proletariata orodje proletarske revolucije, njen organ, njena najpomembnejša glavna opora... Revolucija lahko premaga buržoazijo, lahko strmoglavlji njeno oblast brez diktature proletariata. Toda revolucija ne bo zmogla streti odpora buržoazije, ohraniti svoje zmage in kreniti naprej h končni zmagi socializma, dokler v določeni fazi svojega razvoja ne bo ustanovila posebnega organa v obliki diktature proletariata kot svoje glavne opore«. Kot smo opozorili v preteklosti (glej na primer našo depešo št. 151* z dne 28. junija), proletariati v Jugoslaviji zaradi svojih izgub med vojno verjetno ni zadosti močna sila, da bi izvajal takšno diktaturo in v posledici je bila jugoslovanska komunistična partija primorana novačiti svoje člane zelo izdatno iz vrst revnih kmetov in razširiti koncept diktature proletariata na »diktaturo delovnih množic« (vključno z revnimi kmeti). Ni dvoma, da je to ena izmed tistih zadev, v katerih se Jugoslovani pritožujejo, da jim skuša sovjetska partija vsiliti »oblike boja«, ki ne ustrezajo njihovim »posebnim pogojem« in v katerih mislijo, da so morda utrli bolj ustrezno pot za nekatere druge ljudske demokracije, namesto suženjskega posnemanja sovjetskega modela. Bilo bi torej zanimivo zvedeti, do kolikšne mere komunistične partije v drugih »ljudskih demokracijah« odkrito priznavajo dogmo o diktaturi proletariata.

5. Četrty odstavek jugoslovanskega statuta je očitno popravljeni odstavek v sovjetskem modelu, ki izjavlja, da je »partija vodilno jedro vseh organizacij delovnih ljudi, tako javnih kot državnih, in da zagotavlja uspešno izgradnjo komunistične družbe«. Jugoslovani opisujejo svojo partijo kot »vodilno silo v celotnem državnem in družbenem razvoju Jugoslavije«, izpuščajo omenjanje izgradnje komunistične družbe in dodajajo prejkone nedoločeno frazo o tem, da se »pri tem opirajo na najširšo pobudo delovnih množic«.

* Dokument R 8398/4203/92 ni objavljen.

6. Nekaj zanimivih sprememb je v naslednjih poglavjih, zlasti v tistem delu ki obravnava partijsko članstvo in dolžnosti ter pravice partijskih članov. Tako odstavek, ki govori o pravicah partijskega člana (glej 1. poglavje, 3 (a). odstavek v sovjetskem statutu), pravi, da ima partijski član ne samo pravico, da sodeluje v razpravah na partijskih sestankih, ampak tudi, da »vpliva na njihove odločitve«, kar je po svoje premeteno izboljšanje sovjetskega statuta! Razen tega se jugoslovanska partija razlikuje od KP SZ v tem, da omogoča sprejem ljudi v partijsko članstvo, ne da bi šli skozi preizkusno dobo, samo z odobritvijo centralnega komiteja zvezne ali republiške partije. Naposled so »izkoriščevalski elementi« posebej izločeni iz tega, da bi postali člani jugoslovanske partije, odredba, ki bi se komu zdela čisto nepotrebna!

7. Tisto poglavje iz jugoslovanskega statuta, ki obravnava organizacijo partije, skoraj natančno ustreza poglavjem v sovjetskem statutu, tako da komentarji v poslanici, omenjeni v 2. odstavku, glede v bistvu nedemokratske narave KP SZ, veljajo enako tudi za jugoslovansko partijo.

8. Poglavja, v katerih so navedene kazni, ki jih partija lahko izreče svojim članom, so bila nekoliko popravljena in se berejo takole: »Partija lahko kaznuje vsakega člana, če prekrši program in statut KPJ, če prekrši partijsko disciplino, če je neiskren ali hinavski nasproti partiji, če je frakcionaš ali če se obnaša v nasprotju s komunistično moralo«. Kazni so lahko v obliki opomina, ukora, strogega ukora, začasne odstranitve z odgovornih partijskih funkcij, strogega ukora s končnim opominom in izključitev iz partije.

V Sovjetski zvezi komunistično zvezo mladine (»Komsomol«) neposredno nadzoruje KP SZ (glej 9. poglavje sovjetskega statuta) in deluje kot vežbališče za prihodnje komuniste. V Jugoslaviji sta bili do pred kratkim dve mladinski organizaciji, Ljudska mladina in Zveza komunistične mladine, od katerih nobena ni povsem ustrezala sovjetskemu Komsomolu. Zato statut jugoslovanske partije pravi o mladinskih organizacijah samo to, da partija izvršuje »njihovo splošno vodstvo«. Nedavna združitve obeh organizacij pa bo verjetno pripeljala do ustanovitve organizacije, ki bi bila bolj podobna Komsomolu.

Kopije tega pisma pošiljamo v Moskvo, Sofijo, Bukarešto, Budimpešto, Prago in Varšavo.

Zmerom Vaš,
URAD VELEPOSLANIŠTVA.

FO 371/72591, R 13348/407/92 **TAJNO.** G 1/63/48

BRITANSKO VELEPOSLANIŠTVO BEOGRAD
18. novembra 1948

Dragi oddelek,
(Južni oddelek, Foreign Office.)

V svojem govoru na petem kongresu jugoslovanske komunistične partije je maršal Tito še enkrat predstavil trditev jugoslovanskih komunistov, da so začeli odpor proti Nemcem, preden so le-ti 22. junija 1941 napadli Sovjetsko zvezo.

(V svojem govoru se je Tito pritoževal, da so zahodni zavezniki Jugoslavije »zanemarili dejstvo, da je narodnoosvobodilno gibanje bojevalo srdit, neizprosni boj proti skupnemu sovražniku vse od maja 1941 naprej«.)

2. V tej zvezi bi veljalo spomniti na pripoved o srečanju med Titom, Žujovičem, Ribarjem in Dragoljubom Jovanovičem, ki jo je tukaj povedal lani Jovanović, preden so ga aretirali, švicarskemu ministru. Na tem srečanju, do katerega je prišlo 5. junija 1941, komunistični predstavniki po besedah Jovanovića niso predlagali, naj bi organizirali odporniško gibanje proti Nemcem, ampak so nasprotno zatrjevali, da vedo, da se bodo Nemci v skladu s sporazumom med njimi in Rusi v kratkem umaknili z Balkana. Tito je zato predlagal, naj bi se tri skupine, ki so jih predstavljali on, Ribar in Jovanović, sporazumele, da po nemškem umiku ustanove koalicijsko vlado.

3. Nobenega dvoma ni, da je to srečanje bilo, saj ga je tudi Tito omenil v svojem govoru na petem kongresu, vendar pa je trdil, da so na njem razpravljali o skupnem odporu proti Nemcem in da so sporazum o takšnem odporu dosegli, da pa ga Jovanović ni uresničil. Morali bi premisliti o tem, katero pripoved o tem, kaj se je bilo zgodilo na tem srečanju, naj bi imeli za resnično. Po eni strani bi Jovanović spričo tega, ker je postal glavna tarča napadov komunistov, hotel naslikati njihove dosežke med vojno v najslabši možni luči. Po drugi strani pa se domneva, da je jugoslovanske komuniste presenetil napad Nemcev na Sovjetsko zvezo in so začeli z odporom šele po njem, bolje ujema s splošnim modelom komunističnega obnašanja v drugih deželah in omeniti velja, da Tito ni mogel navesti nobenega določenega odporniškega podviga, ki bi ga bili jugoslovanski komunisti organizirali pred 22. junijem.

4. Kopijo tega pisma pošiljamo v urad poslaništva v Moskvi.

Zmerom Vaš,

URAD VELEPOSLANIŠTVA.

FO 371/72591, R 13350/407/92 OMEJENO. 375/35/48

BRITANSKO VELEPOSLANIŠTVO BEOGRAD

19. novembra 1948

Dragi oddelek,

(Južni oddelek, Foreign Office, London, S. W. 1.)

Povežite, prosim, z našim pismom št. 375/33/48* z dne 11. novembra o kongresih republiških komunističnih partij v Jugoslaviji.

2. Zadnji po vrsti je bil kongres komunistične partije Slovenije, ki je bil v Ljubljani od 11. do 16. novembra. Udeležilo se ga je 806 delegatov in gostje iz komunističnih partij Trsta (Vladimir Babič), Gorice, Kopra in Koroške.

3. Kongres je opravil svoje delo z običajno naglico in enodušnostjo. Poslušali so poročila o različnih vidikih delovanja partije in vsa so potrdili v

* Dokument R 13001/407/92 ni objavljen.

dolgi resoluciji. Sprejeli so običajno resolucijo, ki obsoja stališče privržencev resolucije Kominforma. V novem centralnem komiteju in politbiroju, ki so ju izvolili, ni nobenih pomembnih sprememb.

4. Poglavitne govore so imeli gospodje Kardelj, Kidrič, Gošnjak in Leskošek, ki so vsi člani politbiroja jugoslovanske komunistične partije. Večji del svojih govorov so posvetili prikazovanju zgodovine slovenske komunistične partije ali pozivanju k še večjim naporom delavcev na gospodarskem področju in še posebej v kmetijstvu.

5. Najbolj zanimivi deli govorov so bili tisti, v katerih so (nedvomno so pri tem škilili na Kominform) pozvali k okrepitvi razrednega boja v deželi. Gospod Kidrič je na vse kriplje poudarjal, da »še niso uničili vseh materialno-socialnih pozicij in ostankov kapitalizma«, katerega predstavniki zavirajo izpolnjevanje petletnega plana. Interesi teh ljudi, je rekel, so diametralno nasprotni interesom delovnega ljudstva in ta nasprotja ne bodo nikoli odstranjena, vse dokler kapitalisti ne bodo prenehali obstajati v njihovi deželi in ne bo dokončno zgrajen socializem. Pozval je, naj bi sprejeli bolj odločne ukrepe proti kulakom na podeželju, ki še zmerom, kot je rekel, zadržujejo precejšen delež svoje kmetijske proizvodnje z namenom, da bi špekulirali.

6. Gospod Kardelj je izjavil (po svoje upravičeno), da je bila ena izmed svojskih značilnosti revolucionarne poti, ki jo je izbrala jugoslovanska komunistična partija, ta, da so si (v nasprotju z nekaterimi drugimi komunističnimi partijami) zmerom prizadevali za kar najširšo množično podporo. Ne le, da je ta podpora olajšala izgradnjo socialistične industrije, ampak je tudi, kot je gospod Kardelj dodal v odstavku, ki razkriva njegov način mišljenja, omogočila, da je imela preobrazba Jugoslavije v socialistično družbo »bolj demokratične oblike«, kot pa bi bilo v primeru, če bi se bil večji del delovnih množic povezal z »ostanki kapitalizma«. Jugoslovanska komunistična partija se ni nikoli slepila, da bo v vseh etapah revolucije še naprej uživala podporo vseh tistih, ki so med narodnoosvobodilnim bojem sledili njenemu vodstvu, vendar pa bi bilo zanjo skrajno napak, ko bi »hitela z razrednim bojem na področjih, kjer objektivne okoliščine še niso zrele« (to je očitno v zvezi z jugoslovanskim zavračanjem tega, da bi silili s kolektivizacijo kmetijstva, preden bi bilo na voljo dovolj strojev, da bi lahko izrabili prednosti združnega kmetovanja).

7. Ko je tako še enkrat zagovarjal pravilnost splošne jugoslovanske partijske usmeritve, je gospod Kardelj sklenil napasti »določene partijske organizacije, ker so pozabile, kje tiči njihov poglavitni sovražnik in zanemarile boj za osamitev bogatih od srednjih in revnih kmetov. Ponovno je zvalil krivdo za slabo oskrbo mest s hrano na špekulantstvo in sabotiranje s strani bogatih kmetov in napadel »puhlo liberalno stališče«, ki ga nekatere partijske organizacije kažejo nasproti poglavitnemu zaščitniku bogatih kmetov, nazadnjaški duhovščini. Gospod Gošnjak se je po drugi strani dotaknil enega izmed stvarnih razlogov za pomanjkanje hrane, ko je priznal, da je bila Jugoslavija »pogosto primorana izvažati več, kot so bili njeni presežki«, da bi si lahko v tujini zagotovila dobrine, ki jih je potrebovala za industrializacijo dežele.

8. Kaže, da ti govori napovedujejo nadaljnji napad na »kapitalistične elemente na podeželju«. Če bo prišlo do takšnega napada, bo to verjetno znamenje, da se jugoslovanski voditelji v želji, da bi zavrnilo kritiko Kominforma,

zatekajo k sprejemanju ukrepov, ki so v nasprotju z njihovo sicer pravilnejšo presojo. Sleherni takšni ukrepi bi lahko samo še pripomogli k nadaljnjemu znižanju življenjskega standarda, ki je bil že tako resno prizadet prejšnje poletje z nacionalizacijo trgovske mreže — ta ukrep pa je, kot sumimo, prej izzvala želja, da bi prikazali neupravičenost obtožb sovjetske partije o desničarskem odklonu, kot pa kakšni praktični oziri.

9. Na mednarodnem področju je več govornikov opozorilo, da se Jugoslavija ne namerava odpovedati svojim zahtevam do delov Goriške in Koroške, in navzočnost predstavnikov s teh območij naj bi podčrtala stalni interes Jugoslavije za to vprašanje. Gospod Gošnjak je posebej opozoril na dejstvo, da »precejšen del« slovenskega prebivalstva še naprej živi v Italiji in Avstriji in na Svobodnem tržaškem ozemlju, »ločen od domovine in izpostavljen najbolj grobememu sistemu protinarodnih in nedemokratičnih metod«. Izrazil je upanje, da bo »prišel čas, ko slovenskega ljudstva ne bodo ločevale različne meje, ampak bo ozemeljsko združeno« (glej naprej našo brzojavko št. 71 z dne 13. novembra).*

Zmerom Vaš,

URAD VELEPOSLANIŠTVA.

FO 371/72585, R 8906/407/92

BRITANSKO VELEPOSLANIŠTVO BEOGRAD

22. julija 1948

Št. 167 (364/129/48)

ZAUPNO

Sir,

(Ekscelenca Ernest Bevin, P. C. M. P., itd. itd. itd., glavni državni sekretar Njegovega Veličanstva za zunanje zadeve.)

ena od izstopajočih značilnosti kominformskega izobčenja jugoslovanske komunistične partije je bila njegova nepričakovanost. Res je, da so bila že nekaj tednov jasna znamenja razlik med jugoslovansko in sovjetsko komunistično partijo in med vladama. Bilo je vsaj nekaj manj zagretosti v Beogradu in Moskvi za priprave na Donavsko konferenco. Uradni bilten Kominforma je priobčil članke, ki so bili očitno namenjeni kot kritika jugoslovanske partije in njenih voditeljev. Sovjetski tisk je bil že nekaj časa neobičajno molčeč glede jugoslovanskih zadev. Stalin ni poslal Titu običajnih čestitk za rojstni dan in tako naprej. Toda mislim, da je bilo le malo — če jih je sploh bilo — zunanjih opazovalcev, ki ne bi pričakovali, da bodo te razlike obdržali čvrsto pod površjem, tako kot so jih zmerom, ali ki bi pomislili na to, da jugoslovanski voditelji ne bodo sprejeli kritik in se poboljšali. V resnici so po vsem vnanjem videzu sodeč počeli ravno to. Takoj ko je časopis Kominforma obsodil tajne in zarotniške težnje v določenih partijah, je že jugoslovanska partija objavila,

* Dokumenti R 12978/8869/92 ni objavljen.

da bo njen prvi javni kongres potekal proti koncu julija in je prvič priobčila tisto, kar naj bi bil seznam z imeni članov njenega politburoja. Objava sporočila Kominforma 28. junija v Pragi je torej pomenila za vse zahodne opazovalce hudo presenečenje. Verjetno je pomenila celo še večji pretres za vse komuniste, ki niso člani najbolj tajnih svetov svojih partij. V zadnjih dveh letih je bilo mnogo primerov, ko je bilo ravnanje Jugoslovancev očitno neodvisno od drugih komunističnih partij. V vseh teh primerih so samodejno in kot se zdaj kaže povsem napačno sklepali, da je Moskva to neodvisnost odobravala iz posebnih namenov. Kominformska bomba je živ dokaz za to, kako težko je poročati o zadevah novih demokracij. Svoje politične manevre namreč izvajajo v tako strogi in učinkoviti tajnosti, da se je zunanji opazovalec primoran zatekati k ugibanju, ne pa k zanesljivemu sklepanju iz znanih dejstev.

2. Nekaj zmešnjave je povzročilo dejstvo, da se je več različnih verzij sporočila Kominforma pojavilo v agencijskih vesteh, satelitskem tisku in samem jugoslovanskem tisku. Najbolj verodostojna verzija, ki je tu dostopna, je tista, ki se je pojavila v »Pravdi« in katere prevod sem nedavno prejel v pregledu svetovnih poročil BBC št. 139. V njem je tudi nekaj zanimivih opomb, ki verjetno temelje na korespondenci, za katero je zdaj znano, da sta si jo ruska in jugoslovanska partija izmenjali po 27. marcu. Očitno je jugoslovanski odgovor naslovljen ravno na to verzijo sporočila iz »Pravde«.

3. Skrbno branje izjave v »Pravdi« daje drugačen vtis od tistega, ki so ga dale prve verzije sporočila, dostopne v Beogradu. Ko se preberejo v polnem in natančnem prevodu, se pokažejo obsodbe Kominforma manj očitno neprepričljive, kot pa se je sprva zazdelo; in zdaj vidim, da je bilo protislovje, na katero sem opozoril v drugem odstavku svoje brzojavke št. 656,* med obtožbami o desničarskih težnjah in o neprimerni naglici pri nacionalizaciji malih trgovin, samo navidezno in da je prava obtožba ta, da so Jugoslovani v isti sapi zanikali svoje napake in jih skušali prikriti, s tem ko so pospešeno sprejemali »levičarske« ukrepe. To morda ni bilo res, vsekakor pa ni samo po sebi napačno. Podobno se je iz prvih verzij sporočila zdelo, da so v III. razdelku obtoževali Jugoslovane zaradi preveč popustljive politike do kapitalističnih kmetov. Dejanska obtožba pa je dvojna; z ene strani (III. razdelek) Jugoslovani »vodijo nepravilno politiko na podeželju«, s tem ko zanemarjajo »obstoj razrednega razlikovanja« in trdijo, da so kmetje stebri jugoslovanske države; in z druge strani (VI. razdelek) razglašajo »s tvegano in nemarksistično« naglico uničenje kapitalističnih elementov in kulakov, ne da bi opravili potrebnih priprav na kolektivizacijo. Predlagam, da bi v prihodnji depeši prikazal, koliko je ta obtožba resnična. Ni potrebno reči, da jo je jugoslovanska partija ogorčeno zanikala in eden izmed njenih predstavnikov je v nedavno objavljenem članku v »Borbi« opomnil, da je bilo treba Sovjetski zvezi 15 let, da je izpeljala kolektivizacijo svojih vasi. Za zdaj hočem reči samo to, da je obtožba bolj natančna in bolj verodostojna, kot pa se je sprva zdelo.

4. IV. razdelek, tak kot je, ni preveč prepričljiv. Jugoslovanska komunistična partija je bila gotovo in očitno vodilna sila v Ljudski fronti in težko je verjeti, da bi bila kadarkoli dopustila to, da bi, čeprav nehote, razpadla »v brezoblično partijsko množico«. Res je, da se je partija izredno tajno obnašala

* Dokument R 7655/407/92 ni objavljen.

in da si ni prizadevala za to, kar je domnevno idealni položaj, ko so člani partije poznani in cenjeni s strani širše javnosti; nasprotno, vaški in tovarniški člani so se še posebej trudili, da bi ohranili svoje članstvo prikrito, tako da bi lahko bolj učinkovito vohunili za nečlani. Razen tega je nedavna zakasnela razpustitev socialistične stranke Jugoslavije, o kateri sem poročal v brzojavki št. 744,* pokazala, da Ljudska fronta ni tako zelo čvrsta, kot bi naj bila. Toda to se mi ne zdi bistvenega pomena in sprašujem se, če ni dejanska napaka, za katero so jugoslovanski voditelji obtoženi v tem razdelku sporočila, prej v tem, ker so trdili, da je njihova verzija doktrine o Ljudski fronti izvirni prispevek marksizmu. Zdaj lahko ponovno preberemo v povsem drugačni luči Titov govor na 2. kongresu jugoslovanske Ljudske fronte, o katerem je poročala depeša iz Beograda št. 255 z dne 21. oktobra 1947.** G. Clutton je v tej depeši komentiral, da »izjava Kominforma razlaga, kaj naj komunistične partije storijo, maršal pa govori ne le jugoslovanskim, ampak vsem komunističnim partijam (razen morda sovjetske) ter jim razlaga, kako naj to storijo«. Takšen komentar je bil po mojem mnenju docela upravičen, toda zdaj lahko zaključimo, da Titovo poučevanje ni bilo ne odobreno, ne dobrodošlo.

5. Prepričan sem, da je precej resnice v mnogih od preostalih kritik. Lahko je verjeti, da so za sovjetskimi predstavniki vohunili, tako kot za slehernim drugim tujcem, in jugoslovanski dokumenti o Hebrangu in Žujoviću, ki so jih objavili hkrati z odgovorom Kominformu, dajejo zelo močno slutiti, če že ne dokazujejo, da so tudi ta dva šteli za sovjetska vohuna in v skladu s tem ustrezno obravnavali. Jugoslovanska partija je vzdrževala železno in birokratsko disciplino, ki ni trpela nobene notranje kritike in si je zaslužila »Pravdin« vzdevek »vojaška« (mimogrede, ta obtožba pa bi bila težko v skladu s poprejšnjo, da je jugoslovanska partija dopustila to, da se je »dobesedno razpustila« v Ljudski fronti). Pokvarila si je svoj marksistični dobri glas s kritiziranjem drugih in zavračanjem tega, da bi sama priznala grajo. Neprenehno se je postavljala s svojimi dosežki in v resnici se zdi, kot da je tedaj, ko so se pojavila prva znamenja nevihte, poskušala preprečiti kritike z vrsto slabo pripravljenih ukrepov. Podobne obtožbe bi bile nedvomno prav tako veljavne za druge komunistične partije, toda po mojem je pomembno zavedati se, zlasti če imamo v mislih našo informacijsko politiko do teh dogodkov, da se mora dobremu marksistu zdeti sporočilo Kominforma strašljiv seznam hudodelstev.

6. Kljub temu ostaja dejstvo, da je resnost obsodbe, izrečene obtoženemu, nesorazmerna z veličino domnevnih prestopkov in da moramo zato iskati drugje razlago za spor in za odločitev Kremlja, da ga spravi v javnost navzlic tveganju (ki so ga bili za gotovo predvidevali) razkola v vzhodnem bloku. Na tej stopnji postaja raziskava zaradi pomanjkanja znanih dejstev nujno spekulativna. Zdi se verjetno, da si je jugoslovanska partija nakopala resno zamero Rusov zaradi poskusov, da bi ustvarili nekakšno Donavsko federacijo, in da so bila nesoglasja zastran Trsta, Grčije, Koroške in Makedonije. Na področju gospodarskih stikov so bila številna poročila, od katerih sicer nobeno ni bilo potrjeno, vendar pa so v bistvu prepričljiva; da je bila izmenjava med Jugoslavijo in ZSSR zelo enostranska. Rusi naj bi dobili precejšnje količine koristnih

* Dokument R 8460/407/92 ni objavljen.

** Dokument R 14417/24/92 ni objavljen.

dobrin po nizkih cenah, v zameno za pošiljke, po visokih cenah, zastarele vojne opreme, nekaj surovega bombaža, za katerega pravijo, da se je izkazal kot neprimeren za jugoslovanske tovarne, nekaj premoga, časopisnega papirja in nafte (to zadnje zvečine romunskega izvora) — vendar pa malo ali nič težke opreme, ki jo Jugoslovani najbolj potrebujejo. Znano je, da so bili Jugoslovani skrajno nezadovoljni zaradi neugodnega menjalnega tečaja, po katerem so morali plačevati za urjenje svojih vojaških in civilnih strokovnjakov v Rusiji (poročali so celo, da so od njih zahtevali, naj del teh stroškov plačujejo v dolarjih). Prav tako so poročali, da so jugoslovanski delegaciji, ko je prišla v Moskvo obnovit trgovinski sporazum za leto 1948, brezobzirno rekli, da se sporazum ne more obnavljati. Ni dvoma, da so Jugoslovani bridko zamerili sklenitev anglo-sovjetskega trgovinskega sporazuma decembra lani, po katerem so Združenemu kraljestvu obljubili precejšnje količine ruskega žita. Odsihmal naprej smo, kot veste, lahko zavzeli precej odločnejše stališče v naših trgovskih pogajanjih z Jugoslovani, ki so dojeli, da bi, če ne bi bilo Rusije, bili na koncu pripravljeni sprejeti njihove pogoje.

7. Kar zadeva odnose z drugimi evropskimi partijami, zdaj vemo iz sofijske brzojavke št. 111 z dne 15. julija,* da so Jugoslovani ponovno zahtevali Pirinsko Makedonijo, kar je doseglo vrh minulega junija v izjavi ministrskega predsednika Makedonije, v povezavi z ostrimi kritikami na rovaš Domovinske fronte, to pa je v bolgarski partiji izzvalo vse prej kot bratske reakcije. Nedavna poročila iz Trsta razkrivajo, da je bila enotnost komunistične partije na svobodnem ozemlju že dalj časa čista fasada, za katero so stara nacionalna nasprotja nadaljevala boj, ki je bil ogorčen, ne glede na to, da je bil prikrit. Član britanske komunistične partije, ki je delal pri Kominformu, je izjavil, da so Jugoslovani nemudoma izkoristili njegovo ustanovitev za to, da so zlobno in nadrobno kritizirali zasebno življenje in politično srboritost francoske partije — v podkrepitev te zgodbe je izjava v VII. razdelku sporočila Kominforma, da so Jugoslovani na prvem srečanju »na široko uporabili« svojo pravico do kritiziranja drugih partij. Lani oktobra je Tito javno kritiziral »določene partije«, ker niso znale najbolje izrabiti svoje priložnosti med vojno. Albanci so trpeli jugoslovansko vmešavanje v njihove notranje zadeve v precej podobni obliki, kot ga druge države trpijo s strani Rusov. Upravičeno je domnevati, da je stikom med grško in jugoslovansko partijo resno škodovala jugoslovanska podpora iredentizmu v Egejski Makedoniji.

8. Mislim, da je treba napredek v angleško-jugoslovanskih in ameriško-jugoslovanskih stikih v zadnjem letu pripisati v seznam jugoslovansko-sovjetskih nesoglasij. Čeprav imamo vse razloge za to, da jembljemo z rezervo nedonošeno angleško-jugoslovansko zблиževanje, ki se je začelo z obiskom tedanjega državnega sekretarja za letalstvo v Beogradu junija 1947, pa so ga verjetno precej bolj resno jemali Rusi, še zlasti, ker slišim, da je potekalo sočasno s podobnim zблиževanjem na Poljskem. Nobenega dvoma ni, da je veleposlanik Njegovega Veličanstva »odposlanec ene od velikih imperialističnih držav«, ki se obnaša v Jugoslaviji »kot gospodar v svoji hiši«, ali da se določene omembe imperialističnih vohunov nanašajo na funkcionarje ministrstva za zunanje zadeve, s katerimi je bilo to veleposlaništvo v stiku. Tako kot pri mnogih dogod-

* Dokument R 8449/458/92 ni objavljen.

kih zadnjih dveh let lahko zdaj odkrijemo nov pomen v pripombi, ki jo je Tito izrekel veleposlaniku Njegovega Veličanstva, potem ko je bil le-ta kakšnih šest mesecev v tej deželi: »Zdi se, da ste postali preveč priljubljeni v tej deželi. Moral bom temu napraviti konec.« Kot veste, je bila jugoslovanska vlada že zelo blizu temu, da bi sodelovala v Marshallovem planu. Da so to zatem zavrnil in da je prišlo do nenadnega poslabšanja v angleško-jugoslovanskih stikih, začeni z nepričakovano odpovedjo blejskega sporazuma, je treba zdaj pripisati v precejšnji meri neposrednemu ruskemu pritisku. Jugoslovani so se vdali, vendar pa je moralo ostati na eni strani ponižanje zaradi podrejenosti, na drugi strani pa prepričanje, da je satelit potreben še tesnejšega nadzora.

9. V nobenem od možnih ali verjetnih vzrokov za razkol, naštetih v prejšnjih treh odstavkih tega dopisa, pa ne morem najti nobene za Kremelj tako pomembne stvari, da bi jo lahko označil za korenino vseh težav. Če ni, kot nas učijo psihologi, nobene težave brez korenine, moramo zato pogledati globlje. Ne manjka naivnih ugibanj, ki krožijo po beograjskih sprejemih. Bilo je na primer resno sugerirano, da vidi Kremelj v Titu potencialnega Napoleona 20. stoletja. Osebo pa raje iščem za svojo razlago bliže pri tleh. VIII. razdelek sporočila Kominforma pravi, da je »po mnenju Informacijskega biroja pravi vzrok za vse te napake... neizpodbitno dejstvo, da so nacionalistični elementi v minulih petih ali šestih mesecih očitno prevzeli vodstvo komunistične partije Jugoslavije, potem ko so se v njem skrivoma utrdili, in dejstvo, da so voditelji komunistične partije Jugoslavije zapustili internacionalistične tradicije svoje partije ter stopili na pot nacionalizma«. Menim, da ta čudno zveneči stavek precej pojasnjuje osnovne vzroke za spor. Noben prišlec v Jugoslavijo ne more mimo tega, da ne bi že v zelo kratkem času po svojem prihodu dojel, kako silovit nacionalizem prežema njene ljudi in njeno zgodovino. Karkoli drugega bi lahko o njih rekli, očitno pa se zdi, da so zdajšnji voditelji Jugoslavije vskozi prežeti s tem nacionalizmom in da so močni individualisti, nagnjeni k temu, da imajo svojo lastno pot, in prirojeno nezmožni, da prilagodijo svoje poglede in politiko drugim. Če je sploh bil kdaj čas, da so bili Tito in njegovi namestniki najprej komunisti in nato Jugoslovani, se je to zanesljivo končalo leta 1941, ko so začeli svojo lastno vojno proti napadalcem — vojno, ki so jo skozi dve leti vodili sami, brez kakšne omembe vredne pomoči od katere koli zunanje sile, najmanj od vseh od Sovjetske zveze, in ki se je končala šele tedaj, ko je bil sovražnik izgnan iz dežele in ko so sami postali njeni nesporni gospodarji. Po vsem tem ni presenetljivo, da se voditelji Jugoslavije počutijo in da delujejo kot nacionalisti; presenetljivo pa je to, da so Rusi, kot se zdi, tako počasi dojeli, da imajo opravka s komunističnimi Jugoslovani, ne pa z jugoslovanskimi komunisti.

10. Kakršnakoli bi že bila končna razlaga tega nenavadnega spora, sta se obe strani znašli v položaju, iz katerega ni lahkega izhoda. Za zdaj še ni nobenega znamenja, da bi se Jugoslovani hoteli slepo pokoriti in težko je dognati, pod kakšnimi pogoji bi bil lahko dosežen kompromis. Budimpeštanska brzobjavka št. 555* razkriva pomembno dejstvo, da je sam Stalin podpisal sva-rilno pismo jugoslovanski partiji in potemtakem ni očitno nobene višje avto-

* Dokument ni objavljen.

ritete, ki bi lahko posredovala in uredila kompromis, ki bi ne pomenil na eni strani izgube ugleda, na drugi pa preklica.

11. Kljub temu pa so določeni dejavniki, ki govore v prid sprave. Dasi-ravno so jugoslovanski voditelji z odločnimi besedami zavrnilo ruske in celo same Stalinove kritike in so z veseljem zgrabili za priložnost, da povedo zelo grobe stvari drugim satelitom, so vendarle skrajno pazili na to, da bi bili toliko vljudni do Rusov, kolikor jim to dopušča njihovo zavračanje ruskih kritik. Jasno so dali vedeti, da nimajo prav nobene namere, da bi se preselili iz vzhodnega v zahodni tabor; ne glede na to, v kakšne trgovinske pogodbe in podobne sporazume bi bili prisiljeni zaradi lastnih gospodarskih okoliščin. Njihovo ogorčeno zanikanje, da so kdajkoli nameravali izstopiti iz vzhodnega bloka, je skoraj za gotovo resnično in dvomim, da se celo zdaj zavedajo tega, da mora njihova zdajšnja pot peljati ravno v tej smeri. Navkljub vsemu svo-jemu nacionalizmu in navkljub vsemu nezadovoljstvu z ruskimi metodami ostajajo trdno vdani tistemu, kar ocenjujejo, da je marksistična doktrina. Vsaj za nekaj časa bodo globoko občutili svojo popolno izključitev iz komunistične družine in čeprav je njihova internacionalistična komunistična načela močno prekril nacionalizem, se lahko še zmerom poboljšajo. Dasi bi bili pogoji, pod katerimi si jugoslovanski voditelji prizadevajo za spravo, za Ruse povsem nesprejemljivi, pa sleherna objavljena izjava, s katero zanikajo veljavnost kominformskih obtožb in zagotavljajo svojo neminljivo ljubezen do Stalina in ZSSR, potrjuje, da jo Jugoslovani skušajo doseči in tam, kjer je volja, je morebiti tudi pot.

12. Preostaja še preučiti notranji položaj jugoslovanskih voditeljev. Na po-vršju se jim očitno ni treba kaj prida bati s strani lastne partije. Centralni komite se je po vsemu sodeč zapletel prav tako globoko kot štirje voditelji, omenjeni poimensko v sporočilu Kominforma. Pomemben dejavnik je to, da je število dobrih marksistov v partiji izredno majhno. Skoraj za gotovo je manj kot 3000 predvojnih članov, medtem ko se je velika večina partije, ki naj bi zdaj štela kakih 400.000 članov, včlanila med vojno ali po njej. Partija je bila vzgojena v osebni zvestobi Titu in šele prek Tita v zvestobi Stalinu. Resda je po objavi sporočila Kominforma prišlo do demonstracije proti Titu med komunističnimi študenti in jo je tajna policija nemudoma zatrla. Samo tajno policijo je ustvaril Ranković in čeprav so Rusi najbrž poskušali, da bi vanjo prodrli, ni nobenega znamenja, da se jim je to posrečilo. Karkoli bi že lahko vojska počela v drugih okoliščinah, pa se zdi skrajno neverjetno, da bi se borila proti Titu za katerega drugega komunističnega voditelja. Bilo bi pre-nagljeno napovedovati, da Rusi ne skrivajo v rokavu nobenega asa, toda po vsemu sodeč, se jugoslovanskim voditeljem ni treba bati lastne partije in so na varnem, pod pogojem, da bodo njihovi živci zdržali in da ne bodo niti za hip pokazali svoje šibkosti.

13. Toda partija ni v nobenem pogledu ista kot ljudstvo. Ali je pridobila ali izgubila v svoji priljubljenosti kot posledica njenega izobčenja? Prva reakci-ja ljudi se je kazala v osuplosti in nezaupanju in glede celotnega pripetljaja še zmerom na široko mislijo, da je velikanska potegavščina, namenjena temu, da bi spravili opozicijo na svetlo, kjer bi se je lahko bolj pripravno znebili. Kominformsko kritiko nacionalizacije malih podjetij so navdušeno sprejele

številne žrtve tega izredno nepriljubljenega ukrepa. V svojem vztrajnem prizadevanju, da bi zavrnilo obtožbe, izrečene proti njim, so bili jugoslovanski voditelji primorani znova potrditi svojo namero, da kolektivizirajo zemljo. Če se preučijo vse posledice jugoslovanskega odgovora, lahko prinesejo samo še nadaljnje razloge za nezadovoljstvo za precejšen del prebivalstva. In vendar je navkljub vsemu Titova veljava nedvomno porasla v tej državi. Ljudje niso spregledali tega, da je edini komunistični voditelj, ki je izpričal do Rusov neodvisnost; vnete nasprotnike vlade je bilo že slišati izražati svoje ogorčenje, kako si Bolgari upajo kritizirati »našega predsednika vlade« in vse tradicionalno srbsko zaničevanje in sovraštvo do Albancev je poraslo po tistem, ko se je albanska vlada drznila odpovedati sporazume z Jugoslavijo in izgnati jugoslovanske strokovnjake. V tem sporu je imelo smelo stališče jugoslovanske vlade nedvomno podporo široke javnosti. S svojim zavzemanjem za nacionalizem v takšni skrajno nacionalistični državi je Tito dobil drugo priložnost, da postane pristni ljudski voditelj. Bilo bi prijetno poročati, da je kakšna možnost za to, da bo zagrabil za to priložnost, toda celoten poudarek jugoslovanske politične izjave je na tem, da bo partija nadaljevala po natanko isti poti, ki je pripeljala to državo na rob gospodarske katastrofe in ji prinesla malone splošno nepriljubljenost. S tem ko so ogorčeno zanikali, da bi se spogledovali z Zahodom, se bodo jugoslovanski voditelji prisiljeni pokazati še trše nasproti Zahodu kot kdaj prej, da bi tako dokazali to svoje zanikanje. Ne vidim razloga za upanje, da bi bili represivni policijski ukrepi, ki so najbolj neprijeten posamični pojav tega režima, na kakršen koli način olajšani; nasprotno, prav lahko bi jih še okrepili, zdaj ko nevarnost ne grozi samo z Zahoda, ampak tudi z Vzhoda. Ne bi mogli reči, da se je perspektiva za tako dolgo trpeče ljudstvo Jugoslavije kaj razjasnila.

14. V naši lastni politiki do Jugoslavije bi nedvomno ne smelo biti nobene spremembe. Skoraj za gotovo je v našem dolgoročnem interesu, da bi se herzija razcvetela, vendar pa ni ničesar, kar bi tukaj lahko storili, da bi jo spodbudili. Vse drugo, razen kar najbolj razsodne informacijske politike, bi imelo nasproten učinek in bi lahko toliko prestrašilo jugoslovanske voditelje, ki se še vedno boje zahodnega imperializma, da bi šli nazaj v naročje Moskve. Za zdaj moramo »počakati in videti«. Če bo razkol obstal nadaljnjih šest mesecev ali leto dni, bi tedaj pričakoval, da je postal nepopravljiv. Četudi zahodni blok ni organiziral nobenega formalnega gospodarskega bojkota, pa Jugoslovani za gotovo ne morejo več s tega področja pričakovati ugodnih gospodarskih pogojev. Že celo pred 27. marcem jih je gola gospodarska nuja silila v to, da so se obračali na Zahod po zelo pomemben del svojih uvoznih zahtev. Na Zahod usmerjena težnja jugoslovanske trgovine mora porasti, če se bo razkol nadaljeval, in ne glede na to, kako zelo bi si jugoslovanski voditelji želeli drugače, pa političnih in ekonomskih odnosov ni lahko ločevati.

V čast si štejem, da sem z največjim spoštovanjem,

ekscelencia,

vaš najpokornejši, ponižni služabnik,

C. King, l. r.

Prevedel Tit Doberšek

In memoriam

Besede ob grobu dr. Franceta Škerla (r. 14. 3. 1909, u. 20. 10. 1985)

Doletela me je žalostna dolžnost, da se v imenu stanovskih kolegov in Inštituta za zgodovino delavskega gibanja poslovim od našega nekdanjega kolega in vodje znanstveno-raziskovalnega oddelka dr. Franceta Škerla.

Ceprav smo vedeli za njegovo vse slabše zdravstveno stanje, nas je v ponedeljek zjutraj človeško prizadela vest o njegovi smrti. Dolga leta je bil naš sodelavec in z nami delil našo delovno in strokovno usodo; v naši inštituciji in v vsej slovenski zgodovinski znanosti so vidni sledovi njegovega uspešnega dela.

Z doktorjem Škerlom se je naša generacija seznanila na zgodovinskih zborovanjih, sestankih zgodovinskega društva oziroma pri naročanju Zgodovinskega časopisa. Spoznali smo ga kot nenadomestljivega organizatorja in skrbnika financ slovenskega zgodovinskega društva in Zgodovinskega časopisa. Pozneje je bil šef raziskovalnega oddelka v Inštitutu za zgodovino delavskega

gibanja in kot delavci tega inštituta čutili njegovo delovno vneto in lahko rečemo zagnano neomahljivo prizadevanje po znanstveni, objektivni zgodovinski resnici. Po osebni človeški plati smo ga poznali malo, med nami je bila prevelika razlika v letih, za nas je bil avtoriteta. Bil je zelo introvertiran človek, ki je le težko navezoval osebne prijateljske stike. Vedeli smo za njegova partizanska tovarištva, za njegovo navezanost soprogi in za njegovo izgorevanje v delu.

Cenili smo ga zaradi njegove neomahljive življenjske poti, zaradi njegovega dela in delovnih rezultatov. Vedeli smo, da izhaja iz predmestne kmečko-delavske družine iz Stožic, da je doštudiral leta 1934 na ljubljanski filozofski fakulteti zgodovino, bil tri leta brezposeln in že leta 1938 doktoriral. Že v tistih predvojnih letih — letih političnih pretresov in diferenciacije glede socialnega in nacionalnega vprašanja, ki so ga zlasti opredeljevali Kocbekovo Premišljevanje o Španiji in ljudsko-frontni nacionalni program Komunistične partije, se je France Škerl orientiral praktično napredno kot krščanski socialist. Poleti 1941 se je po pobegu nemškemu okupatorju v Mariboru vključil v Ljubljani v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Leto dni je bil njen aktivist v mestu in okolici, od sredine avgusta 1942 do decembra pa terenec v Polhograjskih dolomitih. Od tu ga je osvobodilno vodstvo poslalo na Primorsko za člana Pokrajinskega odbora OF. Poleti 1943 je bil poklican na Dolenjsko in zaupana mu je bila odgovorna in častna funkcija glavnega urednika Slovenskega poročevalca. Kljub uspehom v uredniškem novinarskem delu je jeseni 1944 na lastno željo odšel na delo v Znanstveni inštitut pri IO OF. S tem je jasno pokazal, da ga srce žene k znanstveno-raziskovalnem delu na področju zgodovine. Temu delu je ostal nato zvest vse življenje in rezultati njegovega dela so veliki in preštevilni. Po vojni je bil prvi direktor muzeja NOB. Po njegovi zaslugi je bilo najdenega in rešenega veliko dokumentarnega gradiva iz NOB. V tem času je bil med ustanovitelji Zgodovinskega društva za Slovenijo in leto dni njegov prvi predsednik. Leta 1951 je odšel na delo v Državni arhiv Slovenije in tu ostal 13 let. Leta 1964 pa se je kot višji znanstveni sodelavec in nato znanstveni svetnik, zaposlil v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja in kmalu postal vodja znanstveno-raziskovalnega oddelka. Nepozaben je njegov ustvarjalni, organizacijski in znanstveni delež pri organiziranju dveh velikih znanstvenih posvetovanj o Osvobodilni fronti in o Oktobrski revoluciji v letih 1966 in 1967. Posvetovanji sta z veliko mero objektivne zgodovinske kritičnosti osvetlili bistvene probleme iz novejše slovenske zgodovine. Večina njihovih rezultatov je do danes nepresežena.

Ko se poslavljamo danes od dr. Franceta Škerla, so nam v zavesti številna njegova dela v samostojnih knjigah, razprave v zbornikih in časopisih, ki so ga uvrstila med vodilne slovenske zgodovinarje novejše slovenske zgodovine. Nihče ne bo mogel mimo njegovih del o osvobodilnem boju Primorcev in Korošcev, ki jih je napisal takoj po osvoboditvi, mimo njegove knjige Počeci partizanskega pokreta u Sloveniji, v kateri je prvi podrobneje pokazal ostalim republikam posebnosti začetkov NOB v Sloveniji, zlasti fenomen OF. Njegove razprave o Osvobodilni fronti so do danes najboljše in najbolj popoln prikaz tega pomembnega pojava v slovenski zgodovini. Noben raziskovalec zgodovine NOB ne more brez Škerlove Bibliografije o NOB Slovencev. Usoda pa ni samo božala Škerla in njegovega znanstvenega dela. Marsikdaj njegovega neizmer-

nega truda in rezultatov niso adekvatno cenili. Ni tožil, delal je še bolj vztrajno še po odhodu v pokoj leta 1973. Na vsak način je želel objaviti svojo veliko, obsežno, morda najljubšo študijo o NOB primorskih Slovencev, ki obsega 2000 strani. Usoda ni hotela, da bi dočakal njen izid. Menim, da se bomo najbolje oddolžili njegovemu spominu, če se bomo potrudili za njeno objavo.

Ko si ob slovesu poskušam odgovoriti o osnovnih črtah človeškega lika dr. Franceta Škerla, se mi kaže naslednja podoba: dr. Škerl je vse življenje ostajal zvest svojemu krščanskemu etosu, svojemu slovenstvu in socialističnemu prepričanju. Ker se zgodovinopisje ne ukvarja in ne razpravlja o božjih rečeh, je bil dr. Škerl v svojem zgodovinopisnem delu ravno toliko socialistično in marksistično usmerjen, kakor kolegi, ki so drugačnega svetovnega nazora. Tu med njimi in tistimi z drugačnim svetovnim nazorom ni prihajalo do razhajanja. Njegovo merilo je bila delavnost in ljubezen do znanosti; kot takšnega ga bomo ohranili v spominu.

Janko Prunk

BIBLIOGRAFIJA dr. FRANCETA ŠKERLA MED LETI 1945 DO 1974
JE ZAOBSEŽENA V NASLEDNJIH BIBLIOGRAFIJAH:

---

1. France Škerl-Bregar: Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1959. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1962.
2. Slovenska bibliografija. Članki in leposlovje v časopisju in zbornikih 1945—1950. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1963, 561 str.
3. Škerl France: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1959—1969. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1969.
4. Zadnik Štefka: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1969—1979. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1979.

Leto 1975

1. Organizacija kurirskih zvez na Primorskem pozimi 1942—1943. Borec, XXVII, 1975, št. 10, str. 513—519.
2. Razgovor. Borec, XXVII, 1975, št. 6/7, str. 373—377.

Leto 1976

3. Gradnikova brigada julija 1943 in boj na Batognicah pod Rdečim robom. Borec, XXVIII, 1976, št. 10, str. 513—528.

Leto 1977

4. Odhodi primorskih partizanov novincev na Dolenjsko pozimi in spomladi 1943. Borec, XXIX, 1977, št. 12, str. 647—663.
5. Primorsko partizanstvo v dobi Primorskega odreda. (45 dni Badogliove vlade.) Borec, XXIX, 1977, št. 8/9, str. 427—441.

Leto 1978

6. Prazniki slovenskih občin s predgovorom dr. Mirka Stiplovška »Občinski prazniki — pomembna oblika negovanja revolucionarnih tradicij« (izdala Skupnost slovenskih občin, Ljubljana 1975). Borec, XXX, 1978, št. 2, str. 123—127.
7. Prihod britanskih obveščevalcev na Primorsko. Borec, XXX, 1978, št. 6—7, str. 325—346; št. 8—9, str. 435—454.

Leto 1979

---

8. Delovanje varnostno obveščevalne službe. Borec, XXXI, 1979, št. 6—7, str. 335—362.
9. Epilog k neki polemiki. Borec, XXXI, 1979, št. 1, str. 54.
10. Vzpon varnostne obveščevalne službe spomladi 1943. Borec, XXXI, 1979, št. 12, str. 641—666.

Sestavila Nataša Kandus

Francetu Klopčiču v spomin (r. 25. 10. 1903, u. 28. 4. 1986)

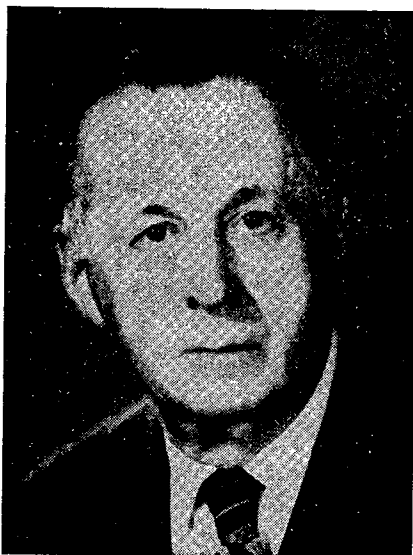
---

28. aprila 1986 je umrl France Klopčič, marksistični publicist, zgodovinar in nestor komunističnega gibanja na Slovenskem. Z njegovo smrtjo je zgodovinarstvo delavskega in komunističnega gibanja izgubilo plodnega pisca, ki je oral ledino pisanja zgodovine začetkov našega komunističnega gibanja.

France Klopčič se je rodil 25. oktobra 1903 v rudarskem naselju L'Hopital v Loreni, kjer je bil oče zaposlen kot rudar kopač v premogovniku. Ko sta sinova France in Mile dorasla za osnovno šolo, se je družina vrnila domov v očetov rojstni kraj Zagorje ob Savi. Proletarsko okolje v Zagorju ga je že zgodaj usmerilo na napredno pot. »V Zagorju so potekala moja prva šolska leta,« je zapisal v svojem življenjepisu, »tukaj sem slišal govoriti o stavkah in socialističnem gibanju.« Šolanje je nadaljeval na ljubljanski realki. Zaradi očetovega pičlega zaslužka je bil kot proletarski otrok prisiljen, da si je pomagal z inštrukcijami sinov bogatih staršev, v počitnicah pa je delal kot vozač v zagorskem premogovniku. Sedemnajst let je imel, ko se je povezal z naprednim komunističnim gibanjem in se vpisal v Društvo študentov-komunistov. 11. aprila 1920 se je kot gost udeležil pomembnega shoda Delavske socialistične stranke Slovenije ob njeni združitvi s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov). Ustanovni kongres komunistične partije v prostorih Švicarije v ljubljanskem Tivoliju je zapustil v njegovi publicistični in zgodovinski dejavnosti globoke sledi. Poudarjal je pomen dveh temeljnih kongresov slovenskih komunistov, prvega v letu 1920 in drugega leta 1937 na Čebinah. Julija 1920 se je France Klopčič v Zagorju včlanil v Komunistično partijo, jeseni istega leta, ko so se v Sloveniji ustanovljale organizacije SKOJ, je postal član njegove ljubljanske organizacije.

Ko je jugoslovanska vlada z Obznano in Zakonom o zaščiti države prepovedala komunistično delovanje in tisk ter zaplenila njeno imovino, je bila KPJ pahnjena v ilegalno. Novi, ilegalni pogoji dela so ustvarjali like predanih borcev za ideje komunizma. Med takšne aktiviste se je uvrstil tudi France Klopčič. Udeleževal se je tajnih skojevskih sestankov v Ljubljani in ilegalnih sej komunistov v Zagorju, kamor je prinašal iz Ljubljane Delo, ki je izhajalo v Trstu in v katerem je leta 1922 tudi sam objavljaj svoje prispevke. Zaradi njegove aktivnosti in predanosti so ga istega leta na kongresu SKOJ-a v Ljubljani izvolili v CK SKOJ. To obdobje svoje bogate dejavnosti je kasneje leta 1956 opisal v sestavku Nastanek komunističnega mladinskega gibanja v Sloveniji.

Leto 1923 je bilo za Franceta Klopčiča po njegovih besedah »viharno«, polno preizkušenj. Takole je zapisal v svojem življenjepisu: »Prva represija proti meni je bila januarja 1921, ko mi je na zahtevo policije direkcija realke objavila ukor zaradi članstva v SKOJ-u. V prvi zapor sem prišel 7. februarja 1923 po ovadbi sošolca, ki je kot moj sostanovalec našel za okenskim podbojem letak proti militarizmu in o tem obvestil oblasti. Drugič sem prišel v zapor 14. aprila 1923 po lažni obtožbi policije za poizkus atentata na kraljico Marijo.

V obeh primerih je sodišče zaradi pomanjkanja dokazov ustavilo preiskavo. Jeseni leta 1923 sem bil ponovno aretiran za udeležbo v vodstvu stavke rudarjev in bil zaprt v litijskih zaporih dva meseca. Ti zapori so v sedmem razredu realke onemogočili mojo maturo, jaz pa sem stopil na pot poklicnega revolucionarja.«

Redki dijaki so se takrat odločili za takšno pot revolucionarja. France Klopčič je življenje podredil boju delavskega razreda za njegovo emancipacijo. Pregarjan in zasledovan je jeklenel v revolucionarnem boju, zapori pa so mu postali svojevrstna univerza, na kateri je poglobljajl svoje družboslovno znanje in zorel v marksističnega publicista in kasnejšega vidnega zgodovinarja slovenskega delavskega in komunističnega gibanja.

France Klopčič je veroval, da je mogoče v revolucionarni situaciji tudi pri nas uresničiti ideje Oktobra in Komunistične internacionale. Z vso zavzetostjo je v najtežjih pogojih ilegalnega dela sledil razvoju svetovnega komunističnega gibanja in ga skušal prikrojiti našim razmeram. Z revolucionarnim entuziazmom je prebiral časopise Komunistične internacionale, teoretične razprave o strujah v kominterni in poglobljajl svoje znanje politične ekonomije. S posebnim zanimanjem je sledil reševanju nacionalnega vprašanja. Iz člankov, ki jih je napisal v tem obdobju, razberemo, da je stal sredi dogajanja, ki ga je tolmačil v duhu partijske politike, katere vse vidnejši glasnik je postajal.

V januarju leta 1924 se je France Klopčič kot član slovenske delegacije udeležil tretje državne konference KPJ, ki je pomenila zmago revolucionarnega programa leveice. V začetku leta 1924 je postal sekretar Pokrajinskega komiteja SKOJ in po statutarnih določbah tudi član PK KPJ za Slovenijo. Odtlej je vse do svojega odhoda v emigracijo leta 1930 pripadal vodilnemu jedru komunistov v vodstvu KPJ za Slovenijo. Poln zagnanosti je organiziral delavsko mladino, jo politično osveščal ter pomagal organizirati delavski izobraževalni

društvi Iskro in Vesno. V spopadih z Orjuno je 1. junija 1924 v Trbovljah z odliko opravil izpit poklicnega revolucionarja. Čeprav je pripravil in izvedel načrt za odpor trboveljskih rudarjev proti orjunašem, mu sodišče v Celju ni moglo dokazati udeležbe v spopadih z orjunaši in so ga zaradi pomanjkanja dokazov oprostili.

V letu 1926 je Klopčič v Ljubljani urejal legalni tednik Delavsko-kmečki list in Enotnost. Napisal je tudi brošuro o takratni generalni stavki angleškega proletariata, ki je imela močan odmev v svetovni javnosti, v kominterni pa je obudila upanje v evropsko revolucijo. O tej stavki so veliko pisali tudi v Inprekorru, od koder je France Klopčič črpal gradivo za svojo brošuro.

V svoji publicistični dejavnosti je Klopčič tedaj posvečal pozornost zlasti dvema problemoma: narodnemu vprašanju in politični ekonomiji. Med rokopisi, ki jih je 10. novembra 1926 pri njem zaplenila policija, je bil tudi rokopis njegovega članka o narodnem vprašanju, v katerem se je zavzemal za revolucionarni koncept reševanja slovenskega narodnega vprašanja. Slovenci naj bi se združili v svobodni delavsko-kmečki republiki, vključno s Slovenci, ki so ječali pod italijanskim imperializmom. Poudarjal je, da mora KPJ pri reševanju narodnega vprašanja sodelovati tudi s KP Italije.

Idejno bogastvo komunističnega gibanja je vse bolj postajalo sestavni del Klopčičeve izobrazbe in napolnilo za vsakdanjo akcijo. Svoje znanje je širil in poglobljal iz časopisov in revij KI ter iz brošur in knjig, ki jih je objavljala komunistična založba Hoym. Iz te zakladnice je koval orožje za boj proti likvidatorstvu in oportunistu ter dosledno izvajal politiko in taktiko kominterne.

Pomladi leta 1927 ga je pokrajinski odbor stranke imenoval za strankinega instruktorja v Mariboru. Ves se je predal partijskemu delu in pripravam za volitve v skupščino. Njegova aktivnost na shodih je bila tako velika, da ga je začela policija preganjati in zasledovati. Večkrat se je moral umakniti v globoko ilegalo in se skrivati pri svojih somišljenikih.

V jeseni leta 1927 je bil Klopčič vpoklican na sluzenje vojaškega roka, ki ga je odslužil v Ljubljani in Slavonški Požegi. Tudi med vojaki v Požegi je širil napredne nazore. Komandant polka ga je poklical k sebi in mu prepovedal rovarjenje v njegovi enoti s pripombo, da ga je že ljubljanska policija podrobno obvestila o njegovem delovanju. France Klopčič je svojo dejavnost razvil tudi zunaj vojašnice. Obnovil je komunistično celico v Slavonški Požegi in jo povezal s PK KPJ za Hrvatsko v Zagrebu, partijske funkcionarje v Zagrebu pa je informiral, da vojaške oblasti pripravljajo puč.

Po odsluzenju vojaškega roka se je France Klopčič vrnil v Ljubljano, kjer so ga proti koncu leta 1928 izvolili v novi PK KPJ za Slovenijo, po uvedbi šestojanuarske diktature leta 1929 pa je postal sekretar PK KPJ za Slovenijo. Sekretarske posle je prevzel v enem najtežjih obdobjih za KPJ. Takole je sam zapisal o svoji tedanji aktivnosti: »Julija 1929 sem se bil prisiljen umakniti v ilegalo. Kljub terorju je partijska organizacija Slovenije delala; obstajala so zveze z vsemi krajevnimi organizacijami. Ilegalna literatura se je izdajala in širila, delo med množicami pa je zelo oslabevalo. V tej dobi sem poznal vse partijske aktiviste in precejšen del članstva stranke v Sloveniji.«

Šestojanuarska diktatura je z vso brutalnostjo preganjala komunistično gibanje. Politburo CK KPJ se je pred terorjem in nevarnostjo provokacij umaknil iz Beograda v Zagreb in nato v Ljubljano. Vodstvo CK KPJ je Francetu

Klopčiču zaupalo pomembno funkcijo tehničnega sekretarja najožjega vodstva KPJ. Kot je sam zapisal, je deloval v aparatu kot sekretar konspirativnega centra. Odgovarjal je za organizacijsko delo politbiroja. Po direktivi biroja CK KPJ je v aprilu 1930 emigriral v Avstrijo. Čez dva meseca se je vrnil domov za krajši čas. »Iz Dunaja sem se v začetku julija še enkrat vrnil domov v Ljubljano, Zagreb, Ptuj in Maribor s partijsko nalogo in literaturo,« je sam zapisal. Domovino je nato zapustil kar za 26 let. Prek Berlina in Varšave je po nalogu CK KPJ v začetku septembra 1930 odpotoval v Sovjetsko zvezo, kamor je prispel 10. septembra. Čez nekaj tednov se mu je tam pridružila tudi njegova žena Angela Kovič-Nina. V Sovjetski zvezi je nato preživel drugo obdobje svoje življenjske poti, ki je bila polna trpljenja, preizkušenj in neuklonljivosti.

France Klopčič je prišel v Moskvo v prelomnem obdobju zmage Stalinove skupine, poraza buharinovcev in čistk v VKP(b) in kominterni. Strukture in mehanizmi, ki so vtisnili pečat Stalinovemu vladanju v njegovi tragični dimenziji, so po letu 1929 že obstajali. Od leta 1929 do uboja Kirova sestavlja politično zgodovino ZSSR cela vrsta ponesrečenih poizkusov v partiji, da bi obnovili stil kolektivnega vodstva in omejili moč generalnega sekretarja. Do velikih sprememb je prišlo tudi v kominterni. Na 10. plenumu IKKI v juliju 1929, ki mu je predsedoval Molotov, so zavrgli komaj pred enim letom sprejete sklepe VI. kongresa KI in kominterno radikalno usmerili v novo smer, ki so jo zagovarjali stalinisti. Poudarjali so, da je obdobje kapitalistične stabilizacije končano, spet se dviga revolucionarna proletarska plima in na Zahodu je nesporno spet nastala revolucionarna situacija. Socialistične stranke, oziroma reformiste na splošno, so označili za glavne sovražnike, katerih fašizacija je popolna. Sredi čistk »zmernih« v kominterni so pozvali inozemske komuniste — predstavnike nacionalnih sekcij KI, naj prekinejo stike s socialnodemokratskim gibanjem, razkrinkujejo njegov »socialni fašizem« in ustanavljajo nasprotno sindikate. To je bil dejansko poziv k razcepu v evropskem delavskem gibanju. Buharinovci so kasneje upravičeno protestirali in ugotavljali, da ekstremna smer, v katero se je usmerila KI v letih 1929—1933, pomeni falsifikacijo stališč, sprejetih na VI. kongresu kominterne. Klopčič je bil blizu njihovim nazorom.

Ko sem pokojnega Franceta Klopčiča mesec dni pred smrtjo obiskal v kliničnem centru, mi je izjavil, da je z zadovoljstvom prebral mojo knjigo Stalinov termidor, da pa bi kazalo še bolj poudariti in opozoriti bralce na idejno bogastvo misli Nikolaja Ivanoviča Buharina, ki je bil po Klopčičevem mnenju po svojih nazorih najbližji Leninovi viziji socializma. Ko sem mu povedal, da bomo tudi v slovenščini ponatisnili njegove najpomembnejše spise, ga je to nad vse razveselilo.

V Moskvi je France Klopčič nekaj mesecev obiskoval Mednarodno leninsko šolo za višje partijske kadre. V učnih programih te šole je bil vse bolj opazen vpliv Stalinove usmeritve. Administrativno so obračunavali z buharinovci, Stalinovi fanatični privrženci pa so začeli krepiti njegov kult. France Klopčič se je tako znašel v Moskvi sredi brezobzirnih čistk buharinovcev iz VKP(b) in kominterne.

Po dveh mesecih šolanja je bil France Klopčič deležen udarcev, od koder jih ni nikdar pričakoval. Nepričakovano je prejel povabilo, naj se zgleda v poslopju Komunistične internacionale, nedaleč od Kremlja, pri sekretarju

Internacionalne kontrolne komisije Angaretisu. Po Klopčičevem zapisu se je razgovor kmalu stopnjeval v zasliševanje in Angaretis je z njim ravnal kot žandar. Vendar pa Klopčič ni bil med tistimi, ki bi klonili pred avtoritetami zaradi moči, ki so jo dobili od drugih. Za resnico in pravico bi se bil pripravljn spoprijeti z vsakomer. Čez nekaj dni so ga prvič aretirali. V zaporu je bil od 7. decembra 1930 do 4. aprila 1932. Sam je zapisal, da ne pozna resničnih vzrokov za ta zapor. Obtožbo po 4. točki paragrafa 58, da je bil povezan z mednarodno buržoazijo, so v preiskavi anulirali. Med tem pa ga je sodišče v Beogradu leta 1931 »in contumaciam« obsodilo na 18 let ječe zaradi komunistične dejavnosti.

Nov udarec je doživel, ko se je po izpustitvi oglasil v kominterni in izvedel, da ga je Mednarodna kontrolna komisija »zaradi škodljive dejavnosti« leta 1930 izključila iz partije. V preiskovalnih zaporih na Lubjanki in v Butirovki si je nakopal tuberkulozo, ki jo je nato zdravil v okrevališču na Jalti. Po okrevanju mu ni preostalo nič drugega, kot da sprejme sovjetsko državljanstvo in se zaposli. Službeno mesto je dobil na enem največjih gradbišč prve petletke v ZSSR v moskovskem premogovnem področju Bobriki 180 kilometrov od Moskve, kjer je zrastle novo mesto Stalinogorsk, sedaj Novomoskovsk. Tu je delal od novembra 1932 do aprila 1933 kot inštruktor rajonskega komiteja sindikata kemičnih delavcev. Nato je bil pet mesecev načelnik biroja racionalizacije v kovinarskem obratu, septembra 1933 pa so ga predstavili kot literarnega sodelavca v uredništvo časopisa Stalinogorska pravda, pri katerem je kasneje postal pomočnik urednika.

Izključitev iz partije je Klopčiča zelo prizadela. Večkrat se je obrnil na kontrolno komisijo KI s prošnjo, naj revidira krivični sklep o njegovi izključitvi. Prošnjo za obnovitev članstva v partiji je poslal tudi VII. kongresu kominterne leta 1935. Delegacija KPJ na VII. kongresu KI ga je povabila na sestanek, na katerem so razpravljali o njegovi prošnji kongresu. Sklenili so, da ga sprejmejo nazaj v KPJ. Sklep je kasneje potrdil tudi CK KPJ. Član VKP(b) pa ni postal, kot je menil sam zato, ker je VKP(b) zaradi kontrole članskih izkaznic takrat ustavila sprejemanje. V resnici pa se je proces stalinizacije stopnjeval in čistke zaostrovale. Prizadeti so komaj imeli pravico do obrambe, izključeni so se le težko zaposlili. Odkrivanje »ljudskih sovražnikov« je postajalo geslo dneva. Pri osrednjem organu NKVD so ustanovili proslule posebne svete z razvejano mrežo trojk, ki so imeli pravico, da izrekajo v pisni, tajni obliki kazni kot npr. izselitev ali pregon v taborišča. Ovaduštvo je postalo nalezljiva bolezen in priznana vrlina. Partijske organizacije so na vseh ravneh tekmovalle med seboj, katera bo uspešnejša pri razkrivanju ljudskih sovražnikov. Franceta Klopčiča so odpustili iz uredništva Stalinogorske pravde. Kmalu nato je bil drugič aretiran. To aretacijo je sam takole opisal:

»Bilo je 7. septembra 1937. Stalinogorsk v moskovski oblasti, socialistično mestece, stanovanjski blok št. 13.

Popoldan je. Sam sem doma. Nina pride šele po peti uri iz službe v knjižnici železniškega vozlišča. Berem izredno zanimivo knjigo Safarova o načelih nacionalne politike sovjetske oblasti. Podčrtavam najvažnejša mesta. (Op. p. — Pisec je umrl v taborišču leta 1942.)

Trkanje na vrata. Vstopita dva uniformirana funkcionarja NKVD, to je narodnega komisariata notranjih zadev. Policija! Tišler? Da. Imamo nalogo, da vas aretiramo. Oblecite se, greste z nama. Zakaj? To boste zvedeli . . .«

Za Klopčiča in njegovo ženo Nino se je začela nova trnova pot. Ženo so poslali v taborišče v Kazakstan, kjer je umrl njun edini otrok, njega pa so obsodili na osem let katorge. Kazen je prestajal v delovnem taborišču NKVD v tajgi ob reki Uhti. Sprva je kopal zemljo, nato pa so ga zaradi bolezni premestili v pisarno. V taborišču je France Klopčič preživel 2981 dni. Šele po Stalinovi smrti so njega in ženo sodno rehabilitirali in sprejeli v članstvo KP SZ.

Po 26 letih sta se z ženo Nino leta 1956 vrnila v domovino. France Klopčič se je zaposlil v zgodovinskem oddelku CK ZKS, nato pa na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, kjer je leta 1963 dočakal upokojitev kot višji znanstveni sodelavec. To tretje obdobje na njegovi življenjski poti je bilo zelo plodno na področju publicistike in zgodovinopisja. Zadal si je nalogo, da bogate izkušnje legalnega in ilegalnega komunističnega borca iztrga pozabi. Dal je pobudo za dokumentarne izdaje zgodovine KPJ na Slovenskem (Fotografski dokumenti o boju KPS in Zbornik dokumentov KPJ v Sloveniji 1918—1920). Postal je prvi odgovorni urednik Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja, ki jih je urejal v letih 1960—1962.

France Klopčič je v tem obdobju vse bolj preraščal okvire svoje publicistične dejavnosti in se oblikoval kot zgodovinar komunističnega gibanja. Njegove pionirske študije iz tega obdobja predstavljajo izhodišče za razumevanje nastanka komunističnega gibanja na Slovenskem. France Klopčič je bil tedaj eden od vodilnih akterjev tega gibanja. V vrsti monografskih študij osvetljuje to obdobje kot neposredni udeleženec dogajanja.

V svoji knjigi Velika razmejitvev (DZS, Ljubljana 1969) s podrobno zgodovinsko analizo osvetljuje nastanek komunistične stranke v Sloveniji aprila leta 1920 in dejavnost te stranke od maja do vključno septembra istega leta. Njegova študija spada med temeljna zgodovinska dela o nastanku komunističnega gibanja na Slovenskem.

Leta 1974 je France Klopčič pri DZS izdal knjigo z nenavadnim naslovom Neravnodušni državljan. Razčlembe in zamisli. — V njej je ponatisnil zbirko člankov, ki jih je objavil v letih 1923 do 1930 in od 1957 do 1973. V člankih osvetljuje svojo publicistično dejavnost in posega na področja politike, ekonomije in kulture. Pred nami zaživi publicist France Klopčič v vsej svoji dejavnosti kot družbeni delavec v areni političnih bojov. V preprostem jeziku razlaga, razmišlja in tolmači svoja idejna obzorja.

Kot revolucionar starejše generacije je imel France Klopčič velik posluš za utripe sodobnega družbenega življenja, posebej za področje zgodovinopisja, ki je vedno bolj postajalo domena njegovega kritičnega razmišljanja. Nikdar ni imel priložnosti, drugače od poklicnih zgodovinarjev, ki jim je bil v meščanskem svetu omogočen normalni razvoj, da bi se znanstveno poglobljal v zgodovinsko stroko. Vsakdanji politični boj delavcev za njihovo emancipacijo ga je pripeljal do zaključka, da je treba slovensko zgodovino prevrednotiti in dati delavskemu razredu zgodovinsko priznanje, ki mu pripada. Iz takšnih pobud je napisal

nadvse zanimivo delo z naslovom *Kritično o slovenskem zgodovinarstvu* (DZS, Ljubljana 1977).

V knjigi *Kritično o slovenskem zgodovinarstvu* se Klopčič ni spuščal v abstraktna teoretična razmišljanja, temveč si je prizadeval kritično ovrednotiti stanje v slovenskem zgodovinarstvu. S svojim kritičnim razmišljanjem je skušal izzvati diskusijo med zgodovinarji in družboslovci. V drugem delu knjige je objavil izbor svojih pomembnejših zgodovinskih razprav iz slovenskega in mednarodnega delavskega gibanja. Vanj je vključil tudi diskusijske prispevke, ki jih je imel na mednarodnih simpozijih o delavskem gibanju v Linzu v letih 1972 do 1975. Po njegovem mnenju je pomanjkljivo obvladovanje marksistične teoretične misli in nepoznavanje družbenih zakonitosti glavna ovira, ki zavira zgodovinarje pri pisanju sintetične zgodovine. Knjiga predstavlja zgoščen Klopčičev pogled na zgodovinarstvo, do katerega se je dokopal kot profesionalni revolucionar, publicist in družbeni delavec. Njegova kritična razmišljanja imajo zato posebno vrednost, ne glede na to ali se z njimi strinjamo ali ne. Osnovna misel mu je, da mora biti zgodovinarstvo bolj angažirano pri spreminjanju sodobnega sveta in da ne sme prezreti zakonitosti družbenega razvoja. Vsekakor se je France Klopčič s tem delom uvrstil med razmišljajoče slovenske zgodovinarje delavskega in komunističnega gibanja. Povsem točna je njegova ugotovitev, da je zgodovina našega delavskega gibanja slabo raziskana, čeprav predstavlja osnovno silo modernega razvoja.

Med pisanjem publicističnih in zgodovinskih člankov je v njem vse bolj dozorevala misel, da popiše svoje revolucionarno življenje, ki ga je oživel v zajetni knjigi z naslovom *Desetletja preizkušenj* (DZS, Ljubljana 1980). Njegovi spomini se uvrščajo med pretresljiva pričevanja o trnovi poti, po kateri so korakali stotisoči, milijoni sovjetskih ljudi in inozemskih komunistov. S svojimi človeško občutenimi opisi oživlja življenje nesvobodnih političnih zapornikov v taboriščih. Klopčič sredi trpljenja ostaja neuklonljiv v svojem prepričanju komunistu, poln ljubezni do preprostih sovjetskih ljudi, ki so na svoji koži občutili breme Stalinove avtokracije in tenkočuten opazovalec življenja in narave — širne, lepe in strašne tajge.

Kako globoko so se vtisnili v njegovo zavest spomini na ta leta priča razgovor, ki sem ga imel z njim na svetovnem kongresu zgodovinarjev v Moskvi v avgustu leta 1970, ko sva stala pred biblioteko imeni Lenina. Vidno prizadet mi je z roko pokazal na nekdanjo stavbo kominterne s pripombo, da ga je nekoč v tej stavbi zasliševal Angaretis. In poprosil me je celo, naj obvestim našo ambasado, če bi se mu kaj zgodilo. Potolažil sem ga, da je njegov dosje v kominternskem arhivu zanimiv samo še za zgodovinarje, ne zanima pa današnjih upravljavcev. Ko sem se kasneje v Moskvi zanimal za fonde o jugoslovenskih komunistih, so mi povedali, da dosje o Francetu Klopčiču obstaja, ni pa dostopen za znanstveno uporabo.

V Moskvi se je France Klopčič želel sestati z Aleksandrom Solženicinom, toda zaradi časovne stiske do sestanka ni prišlo. »Ne glede na poznejšo evolucijo Solženicina in njegov prehod v tabor antisovjetizma sploh, ostane njegov En dan Ivana Denisoviča najbolj avtentično in najbolj mojstrsko pričevanje o taboriščnem vsakdanu,« je zapisal Klopčič v svojih spominih.

Kako je bil France Klopčič povezan s preteklostjo komunističnega gibanja, priča njegovo pismo, ki mi ga je napisal maja 1980. leta: »Prebral sem tvojo razpravo Dileme in revolucionarne perspektive V. kongresa kominterne v teoretični prilogi Komunistična z dne 11. aprila t. l. Ob branju so se mi vedno bolj vračali v spomin stari časi, ko sem enako mojim vrstnikom iz komunistične mladine — takrat iz Inprekorra neposredno spoznaval tokove v vihnem komunističnem gibanju, tako pred kongresom kot po izpustitvi iz ječe, med kongresom in po njem. Kakor bi srečeval stare znance... To pomeni, če smem na takšni trhi podlagi reči, da si iz globin pozabe temeljito in zvesto dvignil v današnjo zavest žive in različne ideje, zamisli, kakovosti, ki odkrivajo globoke skrbi, strastno iskanje in pogumna predvidevanja okoli bodočega razvoja, a s tem delovanja svetovne kohorte revolucionarjev. Za to sem ti prav hvaležen. Menim, da si razumel in bralcu predstavil minule trenutke v določenem preseku družbe. A teh trenutkov je bilo mnogo...«

Komaj štiri leta po izidu njegovih spominov Desetletja preizkušenj je France Klopčič objavil izbor svojih polemčnih zgodovinskih razprav pod naslovom O preteklosti drugače (CZ, Ljubljana 1984). V delu se seznanimo z njegovimi kritičnimi nazori glede Marxovih in Engelsovih stališč do zgodovinskih in nezgodovinskih narodov, z njegovim vrednotenjem Leninovega nacionalnega programa in Stalinovih odklonov v nacionalni politiki. V svojih prispevkih vrednoti boje za severno in zahodno mejo v letih 1918—1919. V ospredje njegove zgodovinske analize ponovno stopata dva temeljna kongresa slovenskih komunistov v letih 1920 in 1937.

Posmrtno bo letos pri Cankarjevi založbi izšla njegova zadnja knjiga z naslovom Osebnost in drugo. V njej v sestavku Komunisti in slovenstvo obuja spomine, kako so komunisti v preteklosti gledali na slovensko nacionalno vprašanje. V prispevku Jugoslovenarstvo in druge popačitve razčlenjuje korenine jugoslovanske unitaristične ideologije, v razpravi Polemično o zgodovino-pisju pa se ponovno vrača h kritičnemu razmišljanju o pisanju slovenske zgodovine. V sklepnem poglavju K zgodovini osebnostnega kulta razmišlja o fenomenu kulta osebnosti v različnih družbenih formacijah.

S Francetom Klopčičem je slovensko zgodovino-pisje izgubilo enega tistih marksističnih publicistov in zgodovinarjev, ki so vselej kritično registrirali utripe našega družboslovja in si vztrajno prizadevali, da ga dvignejo na višji idejni nivo. Bil je samorastnik v pravem pomenu besede. Ni klonil niti v najtežjih trenutkih. Vselej je ostal zvest svojim revolucionarnim idealom.

Marijan Britovšek

BIBLIOGRAFIJA OBJAVLJENIH DEL FRANCETA KLOPČIČA*

1. Rudarji pred volitvami obratnih zaupnikov.
Glas svobode, 29. 11. 1923, št. 33.
2. Študirajte Beerovo knjigo »Karl Marx«.
Delavsko-kmetijski list, 1. 4. 1926, št. 13.
3. Kaj sedaj? Poglavlje iz brošurice, ki jo pripravljamo.
Majski spis za delavce in kmete, 1926.
4. Devet let Sovjetske unije.
Enotnost, 11. 11. 1926, št. 10.
5. Ptice selivke.
Enotnost, 2. 6. 1927, št. 21.
6. O »Mladini«.
Enotnost, 18. 11. 1927, št. 44.
7. Ivan Mulej.
Ljudska pravica, 24. 11. 1956, št. 277, str. 4.
8. Človek, vera in cerkev v preteklosti in sedanjosti.
Odmevi, glasilo celjske srednješolske mladine, 1966, str. 1—3.
9. Spominu Jožeta Repinca.
Kurirčkova pošta iz Vidma ob Ščavnici, 11. 4. 1968, str. 3—5.
10. Pomen knjige »Ustanovni dokumenti Zveze komunistov iz leta 1847« za naš čas.
Delo, 29. 7. 1970, št. 203, str. 11.
11. O internacionalnem in nacionalnem, o federaciji.
Aktualnost misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in zna-
nosti XX. stoletja. Anthropos in Teorija in praksa, Ljubljana 1972, str. 336—339.
12. Za zgodovinskost, za resnost v boju zoper stalinizem.
Aktualnost misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in zna-
nosti XX. stoletja. Anthropos in Teorija in praksa, Ljubljana 1972, str. 351—353.
13. Občinski program dekalistov za Ruše.
Zbornik smolniških gasilcev 1907—1979, Smolnik, 1979.

Leto 1973

1. O marksizmu pred 70 leti in danes. IX. konferenca zgodovinarjev delavskega
gibanja v Linzu.
Naši razgledi, 21. 12. 1973, št. 241, str. 624—626.
2. O zapravljeni socialistični revoluciji v Nemčiji leta 1918—1919.
Zgodovinski časopis, 1973, št. 1—2, str. 127—131.
3. Odkritje s tritisočletno zamudo.
Delo, 20. 10. 1973, št. 286, str. 27.
4. Škodljivost tržne logike.
Komunist, 23. 7. 1973, str. 4, št. 29.

Leto 1974

5. Avstromarksizem, slovensko meščanstvo in drugo.
Zgodovinski časopis, 1974, št. 1—2, str. 131—160.
6. Beležke o prevodih Leninovih spisov v slovenščino.
Jezik in slovstvo, 1973/1974, št. 8, str. 285—292.
7. Dragotin Gustinčič. Idejna podoba pred kratkim umrlega slovenskega politika.
Naši razgledi, 13. 9. 1974, št. 17, str. 441.
8. K petdesetletnici prvojunjskega spopada v Trbovljah. Teze.
Naši razgledi, 10. 5. 1974, št. 9, str. 230—231.

* Bibliografija je nadaljevanje tiste, ki je izšla v isti reviji leta 1973, XIII, 1—2, str. 284—298, ob Klopčičevi sedemdesetletnici, prvih trinajst enot je takrat izpadlo in jih zdaj dodajamo.

9. Lenin in nacionalno vprašanje.
Izbrani spisi o nacionalnem vprašanju. Zbornik razprav, člankov in napotkov o nacionalnem vprašanju. Cankarjeva založba, Ljubljana 1974, str. 7—25.
10. Leninov nacionalni program socialistične družbe.
Komunist, 1974, posebna izdaja Teoretične priloge (januar/februar), str. 5—6.
11. Leninova misel. Ob petdesetletnici smrti Vladimira Iljiča Lenina.
Naši razgledi, 25. 1. 1974, št. 2, str. 26—28.
12. Linz in Beograd. Zapiski z dveh zborovanj zgodovinarjev.
Naši razgledi, 6. 12. 1974, št. 23, str. 609—610.
13. Neravnodušni državljani. Razčlembe in zamisli.
Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974, 393 str.
14. O Antunu Mavraku. Ob 75. obletnici.
Oslobodjenje, Sarajevo, 25. 7. 1974.
15. O revoluciji in njenem »nadaljevanju«.
Teorija in praksa, 1974, št. 9—10, str. 912—917.
16. O zmagi nad Orjuno. Nekaj zaključkov ob petdesetletnici prvega junija v Trbovljah.
Delo, 6. 7. 1974, št. 156, str. 18.
17. Postopno, z evolucijo.
Komunist, 23. 12. 1974, št. 51, str. 15.
18. Preroško nakazana prihodnost. Pred petdesetimi leti je bila tretja konferenca Komunistične partije Jugoslavije.
Delo, 26. 1. 1974, št. 21, str. 28.
19. Pripoved. Zapisal M. L. (Marjan Legan).
Dolenjski list, 25. 4. 1974, št. 17, str. 7.
Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924.
Partizanska knjiga, Ljubljana 1975, str. 19—33.
20. Uvodna beseda.
V. I. Lenin, »Levičarstvo« otroška bolezen komunizma.
Cankarjeva založba, Ljubljana 1974, str. 5—20.
21. V. I. Lenin v slovenskih prevodih.
Komunist, 1974, posebna izdaja Teoretične priloge (januar/februar), str. 36—37.

Leto 1975

22. Dva Solženicina.
Naši razgledi, 21. 3. 1975, št. 6, str. 150—151.
23. K spoznanju fašizma v Nemčiji.
Komunist, 12. 4. 1975, št. 16; Teoretična priloga, januar/marec, str. 29—31.
24. Kmečki stan skozi stoletja.
Teorija in praksa, 1975, št. 11/12, str. 1126—1132.
25. O jeseniških komunistih v dvajsetih letih.
26. Prodor komunistične partije v slovensko družbo v letih 1921—1924.
Jeklo in ljudje, III, 1975, str. 9—18.
27. Še o dveh Solženicinih.
Naši razgledi, 18. 4. 1975, št. 8, str. 212.
28. Zastareli nacionalizem.
Delo, 12. 4. 1975, št. 86, str. 19.

Leto 1976

29. Diskusija.
Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung. («X. Linzer Konferenz» 1974.) Arbeiterbewegung und Faschismus. Der Februar 1934 in Österreich. Europaverlag, Wien 1976, str. 240—242, 267—268.
30. France Šobar — 80-letnik.
Delo, 14. 7. 1976, št. 163, str. 6.
31. Ivan Cankar o vlogi delavstva v slovenskem narodnem gibanju.
Delo, Trst, 12. 11. 1976, št. 15.

32. Knjiga o povratnicima iz Sovjetske Rusije u god. 1918—1921.
Okno, 16.—30. 12. 1976, št. 124, str. 17.
33. O prvojunjskih borcih.
TV-15, 9. 9. 1976, št. 36, str. 2.
34. Pisatelj F. X. Fleischhacker.
Naši razgledi, 2. 7. 1976, št. 13, str. 355.
35. Poročilo o enajsti mednarodni konferenci zgodovinarjev delavskega gibanja septembra 1975 v Linzu.
Komunist, 5. 4. 1976, št. 14; Teoretična priloga, april-maj, str. 45—48.
36. Pot k marksistični ekonomski vedi na Slovenskem v preteklosti.
Ekonomska revija, 1976, št. 1—2, str. 77—90.
37. Prezrti pomočniki.
Delo, 6. 11. 1976, št. 260, str. 18.
38. Slovenačka socialdemokratija i izbijanje rata godine 1914.
Velike sile i Srbija pred prvi svetski rat. Zbornik. SANU, Beograd 1976, str. 691—697.
39. Stranka in sindikati v preteklosti. XII. mednarodna konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu.
Naši razgledi, 10. 12. 1976, št. 23, str. 610—611.
40. Z mlinom žive spomini ... Zapisal Vili Pšeničny.
Mladina, 8. 7. 1976, št. 26, str. 4—5.

Leto 1977

---

41. Franjo Novak. 85-letnik.
Delo, 8. 3. 1977, št. 55, str. 10.
42. Goya in Andrić — kakšno čudovito sozvenenje.
Gledališki list Levega odra Drame SNG. Ljubljana, sezona 1977/78.
43. Idejnopolitični vpliv velike oktobrske revolucije nekdanj in danes. Zgodovina in aktualnost.
Lenjinov Oktobar i savremenost. Komunist, Beograd 1977, str. 45—57.
44. Ivan Cankar o vlogi delavstva v slovenskem narodnem gibanju.
V areni življenja: ob stoletnici rojstva Ivana Cankarja. Komunist, Ljubljana 1977, str. 63—77.
45. Kritično o slovenskem zgodovinopisju.
Državna založba Slovenije, Ljubljana 1977, 518 str.
46. Najpomembnejši dogodek dvajsetega stoletja.
Komunist, 31. 10. 1977, št. 44, str. 12—13.
47. Nekateri posebnosti oktobrske revolucije 1917.
Teorija in praksa, 1977, št. 12, str. 1460—1466.
48. O kolonijah, o delavski prosveti. Z zgodovinarske konference v Linzu.
Naši razgledi, 23. 12. 1977, št. 24, str. 632—633.
49. Počasen, a vztrajen vzpon delavskega gibanja.
Slovenska komunistična partija do čebinskega kongresa.
Delo, 16. 4. 1977, št. 89, str. 23.
50. Prispevki in razprave — Interventi e discussioni. Italijanski in slovenski socialisti v dobi Henrika Tume (1905—1918) — Socialisti italiani e sloveni all'epoca di Henrik Tuma (1905—1918).
Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1977, št. 1—2, str. 146—149.
51. Šestdeset let od oktobrske revolucije.
Naši razgledi, 4. 11. 1977, št. 21, str. 541—542.
52. Urednikovo pojasnilo.
Dušan Kermavner: Temeljni problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918—1921). Partizanska knjiga, Ljubljana 1977, str. 121—122.

Leto 1978

---

53. Diskusija.
Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung («XI. Linzer Konferenz» 1975). Einheits- und Volksfrontpolitik 1935—1939. Klassenkampf und na-

- tionale Frage zur Zeit der II. Internationale. Europaverlag, Wien 1978, str. 311—313, 326—327.
54. Marx in Engels o carski Rusiji in Bolgariji pred sto leti. Teorija in praksa, 1978, št. 4, str. 493—503.
55. Rokopisna zapuščina Henrika Tume. Še dopolnjena podoba pomembnega slovenskega politika. Naši razgledi, 9. 6. 1978, št. 11, str. 327—328.
56. Tolmačenje revolucije in resnice v Engelsovem Anti-Dühringu in naša sodobnost. Humanizem in zakonitosti revolucije. Maribor 1978, str. 27—30.
57. Vladimir Čopić u jesen 1918 g. u Moskvi. Život i djelo Vladimira Čopića. Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka 1978, str. 87—90.

Leto 1979

58. Diskusija (o knjigi Janka Pleterskega). Knjige i zbivanja. Narodna biblioteka i Marksistični centar CK SK Srbije, Beograd 1979, str. 170—179.
59. France Klopčič. Iz spominov. Naši razgledi, 11. 5. 1979, št. 9, str. 258—259.
60. O knjigi Dušana Kermavnerja Temeljni problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918—1921). Primorska srečanja, 1979, št. 13, str. 19—26.
61. O prvih kamniških komunistih. Podatki in spomini. »60 let Solidarnosti v Kamniku 1919—1979«. Kamnik, 1979, str. 13—15.
62. O revoluciji in preobrazbah v letih 1917—1920. Mednarodna konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu. Naši razgledi, 9. 11. 1979, št. 21, str. 610.
63. Ob robu članka Iz mojih spominov na dr. Josipa Vilfana. Gospodarstvo, Trst, 26. 10. 1979, št. 1268.
64. Odgovor KPJ na šestojanuarsko diktaturo. O definiciji šestojanuarske diktature. Komunist, 31. 8. 1979, št. 36, str. 15.
65. Pokrajinska konferenca KP za Slovenijo. Naša skupnost, 1979, št. 3, april (priloga).
66. Premalo načelne diskusije. Pogled na dosedanje kritike zadnje knjige Dušana Kermavnerja. Naši razgledi, 10. 8. 1979, št. 15, str. 431—432.
67. Razredi slovenske družbe in ustanovitev jugoslovanske države 1918. Primorska srečanja, 1979, št. 16, str. 189—195.
68. Resno o Kermaunerjevi knjigi. Primorski dnevnik, 25. 3. 1979, št. 70, str. 5.
69. Slovensko meščanstvo in meje Slovenije na severu in zahodu 1918—1919. Časopis za zgodovino in narodopisje, 1979, št. 1—2, str. 391—397.
70. Udarec mednarodni zakonitosti, neuvrčenosti, socializmu. (Okrogla miza Dela o Kampučiji.) Delo, 27. 1. 1979, št. 22; Sobotna priloga, str. 31.

Leto 1980

71. Ali je bila potrebna Profinterni? Konferenca zgodovinarjev v Linzu septembra 1980. Naši razgledi, 7. 11. 1980, št. 21, str. 612—613.
72. Desetletja preizkušenj. Spomini. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1980, 767 str., 32 str. pril.
73. K novim vprašanjem. Delo, 18. 12. 1980, št. 294; Književni listi, str. 15.
74. Nacionalna politika slovenskih komunistov i odjek u KP Italije 1923—1930. god. Dometi, 1980, št. 3—4—5, str. 93—108.

75. Nacionalna politika slovenskih komunistov in njen odmev v Komunistični stranki Italije v letih 1923—1930.
Goriški letnik, 1980, št. 7, str. 75—89.
76. Nacionalna politika slovenskih komunistov in njen odmev v komunistični stranki Italije v letih 1923—1930.
Komunist, 11. 4. 1980, št. 15; Teoretična priloga, januar—april, str. 42—50.
77. (Ne poenostavljati.) Oportunistične zaspanosti in etatiistične bližnjice se stranki delavskega razreda hitro maščujejo. Anketa Dela: Ob dogajanjih na Poljskem.
Delo, 20. 12. 1980, št. 296; Sobotna priloga, str. 32.
78. Odgovor na vprašanja.
Delo, 20. 11. 1980, št. 272; Književni listi, str. 14.
79. Palmiro Togliatti in naša partija 1928. leta.
Delo, 23. 8. 1980, št. 197; Sobotna priloga, str. 24.
80. Pismo uredništvu »Kladiva«.
Kladivo, Celovec, 1980, avgust, št. 4, str. 3.
81. Pravi vzroki in posledice.
Delo, 17. 5. 1980, št. 115; Sobotna priloga, str. 27.
82. Prispevek k diskusiji 26. dec. 1978 o knjigi Dušana Kermavnerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«.
Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1980, št. 1—2, str. 95—105.
83. Spopad delavstva in meščanstva v Sloveniji aprila 1920. (Teze.)
Komunist, 1980, št. 15; Teoretična priloga, jan.—april, str. 3—6.
84. Ustanovitev komunistične stranke v Sloveniji.
Ustanovitev komunistične stranke v Sloveniji 11. aprila 1920. Komunist, Ljubljana 1980, str. 1—27. (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem; 12).
85. Za pravi smisel v lepi slovenščini. K diskusiji o prevajanju Marxovega Kapitala.
Delo, 9. 10. 1980, št. 237; Književni listi, str. 14.
86. Zmešnjava kljub Marxovim citatom. Odgovor Janu Makaroviču.
Naši razgledi, 26. 12. 1980, št. 24, str. 704—705.
87. Zmešnjava »po Sofriju«. K recenziji Jana Makaroviča.
Naši razgledi, 12. 9. 1980, št. 17, str. 481—482.

Leto 1981

88. Buharin — antipod Stalina. Razmišljanja o stalinizmu.
Naši razgledi, 28. 8. 1981, št. 16, str. 454—455.
89. Dobrovoljci ne razumejo preteklosti.
Teleks, 21. 5. 1981, št. 20, str. 4.
90. Nov pogled na Marxov »Kapital«?
Delo, 29. 1. 1981, št. 23; Književni listi, str. 7.
91. O zgrešenih posegih v družbeno ideologijo.
Naši razgledi, 12. 6. 1981, št. 11, str. 321—323.
92. Politično-ekonomsko ali filozofsko vrednotenje Marxovega »Kapitala«?
Ekonomska revija, 1981, št. 1—2, str. 169—176.
93. Zgodovinarji o delavski kulturi. Z znanstvenega posveta v Linzu septembra 1981.
Naši razgledi, 6. 11. 1981, št. 21, str. 629—630.

Leto 1982

94. Alfred Klahr — avstrijski Sperans. O nastanku naroda Avstrijcev.
Delo, 5. 6. 1982, št. 129; Sobotna priloga, str. 26.
95. Austromarksizam, slovenačka buržoazija i drugo.
Prilozi za istoriju socializma, 1982, št. 11—12, str. 189—226.
96. Austromarxismus und nationale Frage bis zum ersten Weltkrieg.
Austriaca, Paris-Rouen, 1982, št. 15, str. 81—96.
97. Diskusija. »Kardeljevi dnevi 1982«.
Anthropos, 1982, št. I—II, str. 39—40.
98. Diskusija. »Pozitivizem v družbenih vedah«.
Anthropos, 1982, št. I—II, str. 227—228.

99. Evropski zgodovinarji o krščanskem socializmu.
Naši razgledi, 5. 11. 1982, št. 21, str. 631—632.
100. Francoski socialisti in avstromarksizem. Znanstveno posvetovanje v Parizu.
Naši razgledi, 28. 5. 1982, št. 10, str. 315.
101. Kažite punu istinu! (O Albancih na Kosovu.)
NIN, 15. 8. 1982, št. 1650, str. 2—3.
102. Kdo je razbijal staro Jugoslavijo?
Delo, 22. 5. 1982, št. 117; Sobotna priloga, str. 22.
103. Leninove misli o »modelih« socializma. Praksa Sovjetske zveze je sprta z Leninovimi stališči.
Delo, 29. 5. 1982, št. 123; Sobotna priloga, str. 23.
104. O nekem prestopku, neki kazni in sumničenjih. Za rehabilitacijo Karla Hudomalja — kajti vsi roki so že minili.
Delo, 11. 9. 1982, št. 212; Sobotna priloga, str. 21.
105. (O referatu J. Dežmana.) Diskusija.
Napredno mladinsko gibanje na Slovenskem. (Prispevki s posvetovanja o proučevanju zgodovine SKOJ in mladinskega gibanja v Sloveniji 16. in 17. aprila 1981 v Ljubljani.) Republiška konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije, Ljubljana 1982, str. 222, 232—233.
106. O spomeniku generalu Maistru.
TV-15 Naš tovariš, 26. 8. 1982, št. 33, str. 3.
107. Potresno i istinito svedočenje. (Agata i Vladimir Oreški).
NIN, 13. 6. 1982, št. 1641.
108. Revolucionarni boj primorskega komunist Staneta Vilharja.
Primorska srečanja, 1982, št. 34, str. 187—193.
109. Ne obeliti in ne očrniti preteklosti.
Primorska srečanja, 1982, št. 35, str. 307.
110. Za rehabilitacijo Karla Hudomalja.
Občinski poročevalec, 1982, št. 10, str. 6—7.
111. Zadnja leta Karla Hudomalja. Slovenski komunist v avstrijskem odporniškem gibanju.
Delo, 12. 6. 1982, št. 135; Sobotna priloga, str. 26.
112. Zgodovinske vzporednice. Vtisi ob koncu kongresa ZKS...
Naši razgledi, 23. 4. 1982, št. 8, str. 223.

Leto 1983

---

113. Daljnovidni Buharin. Dvanajst obsežnih zvezkov dragocenih dokumentov Komunistične internacionale.
Delo, 29. 9. 1983, št. 226; Književni listi, str. 8.
114. Diskusija.
Stvaranje jugoslovenske države 1918. Zbornik radova. Narodna knjiga, Beograd 1983, str. 480—481, 496—498, 508—509.
115. Dr. Korošec govori... Iz zakladnice marksistične misli na Slovenskem med obema vojnama.
Teorija in praksa, 1983, št. 4—5, str. 722—723.
116. Klase slovenačkog društva i stvaranje jugoslovenske države 1918.
Stvaranje jugoslovenske države 1918. Zbornik radova. Narodna knjiga, Beograd 1983, str. 349—356.
117. Marksizem in zgodovinska znanost. Kako so stvari z Marxom sto let po njegovi smrti.
Naši razgledi, 28. 1. 1983, št. 2, str. 57—58.
118. »Nisem verjel, da bom doživel...« Intervju.
Naši razgledi, 23. 12. 1983, št. 24, str. 724, 713.
119. O Jožetu Potrču in predvojnih sodrugih. (Ob 80-letnici rojstva J. P.)
Potrčevo veliko izročilo. Zgodovinsko društvo, Ptuj 1984, str. 35—37.
120. O »nezgodovinskih« narodih.
Naši razgledi, 11. 2. 1983, št. 3, str. 92; 25. 2. 1983, št. 4, str. 124; 11. 3. 1983, št. 5, str. 155—156.

121. Ob stoletnici smrti Karla Marxa.
Kladivo, Celovec, 1983, št. 3, marec-april, str. 2.
122. Odmevi na Slovenskem na zmotna Engelsova in Marxova stališča o »nezgodovinskih« slovenskih narodih.
Dialogi, 1983, št. 4—5, str. 72—75.
123. Die österreichische Widerstandsgruppe um die »Wahrheit« (1942—1943).
»Arbeiterbewegung-Faschismus-Nationalbewusstsein«. Europaverlag, Wien 1983, str. 191—200, 461.
124. Popravek k intervjuju Miroslava Slane (z Mihom Marinkom).
Dialogi, 1983, št. 2—3, str. 86.
125. Preprečiti izbruh svetovne vojne. Devetnajsta mednarodna konferenca zgodovinarjev v Linzu.
Naši razgledi, 7. 10. 1983, št. 19, str. 570.

Leto 1984

---

126. Nov dokument k železničarski stavki aprila 1920.
Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1984, št. 1—2, str. 161—162.
127. O preteklosti drugače.
Cankarjeva založba, Ljubljana 1984, 423 str. (Misel in čas).

Leto 1985

---

128. O referatu Nevenke Troha.
Napredno mladinsko gibanje na Slovenskem. (Prispevki s posvetovanja o proučevanju zgodovine SKOJ in mladinskega gibanja v Sloveniji 16. in 17. aprila 1981 v Ljubljani). Republiška konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije, Ljubljana 1985, str. 316—317.

Leto 1986

---

129. Edinole na socialistični podlagi.
Nova revija, 1986, št. 46/47, str. 400—406.
130. Iz zapuščine Albina Prepeluha-Abditusa.
Sodobnost, 1986, št. 4, str. 405—418.
131. Kdaj je nastalo socialistično samoupravljanje. Razprava.
Teorija in praksa, 1986, št. 4—5, str. 303—304.
132. Razloček med samoupravo in samoupravljanjem. Razprava.
Teorija in praksa, 1986, št. 4—5, str. 318—319.
133. Slovenstvo in drugo.
Cankarjeva založba, Ljubljana 1986, 255 str.

Sestavila Nataša Kandus

Jubileji

Dr. Dušan Biber – šestdesetletnik

Le kdo bi vedel, kakšno življenjsko pot so Dušanu Bibru 25. maja 1926 določile rojenice. Za gotovo mu niso kakšnega duhovniškega stanu, saj se je rodil v sokolski družini in je tudi v otroških letih telovadil pri Mladem Sokolu v Ljubljani. Trgal je hlače po šolskih klopeh osnovne šole Ledina v Ljubljani in nato tudi tam obiskoval klasično gimnazijo. Ta je bila zanj res prava šola, saj mu kot mladeniču z izredno dobrim spominom klasični in tuji jeziki ter družboslovni in humanistični predmeti nikakor niso delali težav. Toda v razmeroma mirno (razmeroma pravim zato, ker je imel opravka s policijskimi oblastmi zaradi širjenja naprednega lista Srednješolec) šolanje je posegla fašistična okupacija in Biber se je že poleti 1941 vključil v narodnoosvobodilno gibanje, in to na šoli v Mladinsko Osvobodilno fronto ter na terenu v Narodno zaščito, maja 1942 pa so ga sprejeli v Zvezo komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ). V okupatorjevih množičnih racijah konec junija 1942 so zajeli tudi njega in zanj je karabinjerski tenente (poročnik) vzkliknil: »Bologna!« kar je pomenilo transport v Gonars in nato še v Monigo. V teh italijanskih koncentracijskih taboriščih je nadaljeval svoje protiokupatorsko delo, ki se je izražalo v prenašanju novic, zoprvanju taboriščnim oblastem, krepitvi narodne in odporiške zavesti internirancev itd.

Komaj je po vrnitvi v Ljubljano poleti 1943 z izpiti za sedmi razred na klasični gimnaziji nadoknadil leto dni prekinjenega šolanja (osmi razred je opravil po osvoboditvi), si je že takoj po kapitulaciji Italije zadel na rame nahrbtnik in se z vlakom odpeljal v Ponikve pri Trebnjem k partizanom. S Šlandrovo, Dvanajsto, Cankarjevo, Petnajsto, Drugo VDV in Levstikovo brigado je prehodil križem vso Dolenjsko in Notranjsko, velik del Primorske in tudi del zahodne Hrvaške. V teh enotah je streljal bolj malo, več se je bojeval z ostrim peresom in kulturnim delom, čeprav je moral za dva dni celo v partizanski zapor, ker kot človek brez posluha ni hotel prevzeti naloge, da bi partizane učil petja. V osvobojenem Novem mestu je 11. septembra 1943 naletel na zaboje z arhivskim gradivom divizije »Isonzo« in nato opozoril štab svoje brigade. V partizanskih arhivskih fondih boš našel precej objavljenih pa tudi neobjavljenih člankov in reportaž mladega partizanskega novinarja in reporterja. Našel pa boš tudi nekaj dopisov raznih štabov, s katerimi so ga ti iskali, kakor da bi se venomer kje izgubljal na terenu. Radovednost ga je namreč gnala vsepovsod, kamor je le mogel priti; nekoč so se nadrejeni zelo hudovali, ker je nameraval poleteti z zavezniškimi letalci na bombardiranje Avstrije ali

južne Nemčije. Proti koncu vojne je delal pri štabu baze glavnega štaba JA za Slovenijo v Biogradu na moru, konec vojne pa je, star komaj 18 let, pričal kot pomočnik šefa vojno-civilne propagande pri delegaciji SNOS in glavnega štaba JA za Slovenijo v osvobojenem Murskem Središču. Po vojni so mu priznali čin kapetana.

Novinarsko delovanje v narodnoosvobodilnem boju je Bibra usposobilo za novinarja v svobodi. Pisal in urednikoval je pri Ljudski pravici in Kmečkem glasu; pri Ljudski pravici je bil tudi zunanjepolitični urednik in komentator in verjetno je tam začetek njegovega resnejšega zanimanja za poznejšo zgodovinsko znanstveno raziskovanje mednarodnih odnosov stare in nove Jugoslavije. Vendar je moral prej prehoditi še razmeroma dolgo trnovo pot skozi t. i. socialistične zapore (precej časa celó s psevdonomom Tone Škerjanc), tudi prisilno bivanje v bolnišnici za duševne bolezni in kazensko delovno taborišče v Litostroju, in to pod obtožbo zavzemanja za gnili liberalizem ter brez kakršnekoli sodne obravnave. Je pa med tistimi, ki zaradi prestanih krivic niso nehali biti komunisti in aktivni družbenopolitični delavci.

Popolnoma novo obdobje Bibrovega življenja se je začelo po invalidski upokojitvi, ko se je po nasvetu svojega prijatelja prof. dr. Janeza Kanonija vpisal na študij zgodovine v Ljubljani in ga tudi 1957. leta končal s prav dobrim uspehom. Uspel je na natečaju Inštituta za družbene vede v Beogradu za znanstvene asistente in se 1958. leta v ne ravno ugodnih življenjskih razmerah, vendar ob dobrem organizatorstvu univ. profesorja dr. Dragoslava Jankovića začel ukvarjati z jugoslovansko zgodovino med dvema svetovnima vojnama (že v svoji diplomski nalogi se je lotil takšne teme — balkanskih vojn v luči slovenske publicistike). Med prvimi večjimi raziskavami, ki jih je opravljal tudi s pomočjo štipendije UNESCO, je bila tema Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941, ki jo je 1964. leta obranil kot doktorsko disertacijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani in je 1966. leta izšla kot knjiga; zanjo je leto kasneje prejel nagrado Sklada Borisa Kidriča. Zatem je večino svojega raziskovalnega dela, tudi v Inštitutu za sodobno zgodovino v Beogradu, kamor se je preselil 1969. leta, posvetil nemško-jugoslovanskim diplomatskim odnosom, o čemer pričajo nekatere razprave pa tudi zbrano gradivo v omenjenem inštitutu, vendar celovite in izčrpne monografije ni mogel napisati. Še preden so mu namreč z zbranih mikrofilmov začeli izdelovati kopije, ga je — morda po zaslugi ali krivdi(?) Fordove štipendije v Združenih državah Amerike 1967—1968 (takrat je poleg proučevanja nemških dokumentov o Kraljevini Jugoslaviji zbral mnogo nam neznanega mikrofilmanega nemškega in italijanskega arhivskega gradiva o Jugoslaviji v drugi svetovni vojni) in dostopnosti britanskega arhivskega gradiva iz druge svetovne vojne — pritegnila nova velika tema o britansko-jugoslovanskih odnosih v drugi svetovni vojni in je popolnoma opustil prejšnje raziskovalno področje. Od jugoslovanskih zgodovinarjev je najbrž dr. Biber največ časa prebil v britanskem javnem arhivu (Public Record Office) v Londonu, pregledujoč, prepisujoč, izpisujoč in kopirajoč (čestokrat tudi za svoj denar) sila pomembno gradivo britanskih političnih in vojaških uradov o Jugoslaviji med drugo svetovno vojno. Njegovo zbiranje tega gradiva je zelo sistematično, o čemer pričajo tudi njegovi pregledi dostopnega in pregledanega gradiva iz omenjenega arhiva. Viden rezultat tega njegovega dela je zlasti na dveh področjih, in to v objavi celih sklopov britanskih dokumentov

ter v nekaterih razpravah. Poleg treh velikih serij dokumentov, ki jih je v nadaljevanjih objavljaj v zagrebškem Vjesniku u srijedu v letih 1972 in 1973 (Otvorena tajna arhiva britanske diplomacije, Kako je tajna diplomatija krojila sudbinu nove Jugoslavije, Nova Jugoslavija u sudbonosnim poratnim trenucima), in poročil nekaterih britanskih ter ameriških častnikov iz zavezniških vojaških misij iz Slovenije, ki jih je objavil v slovenskih časopisih, je 1981. leta v slovenskem in srbohrvatskem prevodu objavil zbornik mnogih pomembnih britanskih dokumentov iz let 1943—1945 o odnosih med narodno-osvobodilnim gibanjem Jugoslavije in Veliko Britanijo na najvišji ravni z naslovom Tito Churchill strogo tajno, za katerega je prejel nagrado vstaje slovenskega naroda. V svojih razpravah, ki so bile večinoma referati z znanstvenih posvetovanj, je obravnaval vprašanje britanskega sodelovanja v državnem udaru v Jugoslaviji marca 1941, britansko-jugoslovanska nesoglasja glede mejnih vprašanj na Primorskem in v Istri ter na Koroškem, odnos britanskih politikov do jugoslovanske revolucije in Tita, mednarodni položaj Jugoslavije ob koncu druge svetovne vojne v Evropi itd. Morda smemo vendarle upati (sam namreč to zanika), da bo nekoliko popustil v svojem »perfekcionizmu« in se bo slej ko prej odločil za celovitejši prikaz britansko-jugoslovanskih odnosov med drugo svetovno vojno. Za tiste njegove zgodovinske razprave, ki jih je posvetil notranjepolitičnim vprašanjem in dogodkom, med katerimi je največja o padcu Stojadinovićeve vlade, je značilno, da jih zna izvrstno uokviriti v mednarodne razmere. Nikakor pa mu ne »ležita« krajevna in regionalna zgodovina. Bibliografija njegovih objavljenih zgodovinskega dela ima več kot sto enot in med njimi je zelo malo takšnih, ki bi se ponavljale (ponatisi itd.).

Ob svojem temeljnem raziskovalnem delu (njegova temeljna raziskovalna naloga v našem inštitutu je mednarodni položaj Jugoslavije v drugi svetovni vojni) dr. Biber kot eden najboljših jugoslovanskih poznavalcev arhivskega gradiva v inozemskih arhivih (glej njegove članke o ameriških, britanskih in nemških arhivih v Enciklopediji Jugoslavije) in tudi literature nastopa na mnogih domačih in inozemskih znanstvenih posvetovanjih. Zlasti na mednarodnih znanstvenih posvetovanjih se izkazuje tudi z dobrim znanjem tujih jezikov in z velikim smislom ter voljo za razpravljanje. V inozemstvu je med najbolj poznanimi jugoslovanskimi zgodovinarji najnovejše dobe. Vztrajanje na načelnih stališčih, prodorna misel, znanstvena kritičnost in tudi oster jezik pa ga včasih pripeljejo tudi v spore z zgodovinarji, publicisti in novinarji.

Že od mladih nog sem je dr. Biber tudi aktiven družbenopolitični delavec, in to v družbenopolitičnih organizacijah, samoupravnih in znanstvenih organih delovne organizacije, samoupravnih interesnih skupnostih, strokovnih in drugih komisijah, uredništvih itd. Od konca 1974. leta dela kot znanstveni svetnik na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in od 1984. leta je tudi predsednik jugoslovanskega komiteja za zgodovino druge svetovne vojne ter od 1985 tudi eden šestih podpredsednikov mednarodnega komiteja za zgodovino druge svetovne vojne.

Ob šestdesetletnici mu kolegi, sodelavci in prijatelji želimo še mnogo zdravih let in delovnih uspehov. Radi bi, da bi uresničil vse svoje načrte in tudi vse naše dobre želje.

Tone Ferenc

BIBLIOGRAFIJA OBJAVLJENIH DEL dr. DUŠANA BIBRA

Sestavila Nataša Kandus

1952

1. Apologija fašizma. (Attilio Tomaro: Due anni di storia 1943—1945). Naši razgledi, I, 27. 12. 1952, št. 22, str. 7—8.

1954

2. Franček Saje: Belogardizem. Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1951, 818 str. Zgodovinski časopis, VIII, 1954, str. 320—323.

1959

3. Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnama v letih 1912—1913. Istorija XX veka. Zbornik radova, Tom I. Institut društvenih nauka — Odeljenje za istorijske nauke, Beograd 1959, str. 236—285.

1963

4. Die jugoslawisch-deutschen Beziehungen von 1933. bis 1941. Internationales Jahrbuch für Geschichtsunterricht, 1963—1964, št. 9, str. 30—40.
5. Kočevski Nemci med obema vojnama. Zgodovinski časopis, XVII, 1963, str. 23—42.
6. Nikola B. Milovanović: Od marsejskog atentata do trojnog pakta. Epoha, Zagreb 1963, 307 str. Istorijski glasnik, 1963, št. 3, str. 95—101.
7. Pregled izvora za pitanje jugoslovensko-nemačkih odnosa 1933—1941. Jugoslovanski istorijski časopis, 1963, št. 1, str. 59—72.
8. Spoljna politika Jugoslavije u knjizi dr. Ferda Čulinovića: Jugoslavija između dva rata, I, II. Izdavački zavod Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961. Istorijski glasnik, 1963, št. 2, str. 96—98.
9. Živko Avramovski: Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju 1925. do 1939. godine. Istorija XX veka. Zbornik radova, Tom V. Institut društvenih nauka — Odeljenje za istorijske nauke, Beograd 1963, str. 137—224.

1964

10. Ljubo Boban: Oko Mačekovih pregovora sa grofom Čanom. Istorija XX veka. Zbornik radova, Tom VI. Institut društvenih nauka — Odeljenje za istorijske nauke, Beograd 1964, str. 302—357.
11. Ustaše i Treći Reich. Jugoslovanski istorijski časopis, 1964, št. 2, str. 37—56.

1965

12. Njemačko-jugoslovenski odnosi. 3. Politički odnosi 1918—41. Enciklopedija Jugoslavije, VI. Jugoslovanski leksikografski zavod, Zagreb 1965, str. 340—342.
13. Živko Avramovski: Pitanje sovjetsko-rumunskog pakta i pad Titulesca i posledice za rumunsku spoljno-političku orijentaciju. Istorija XX veka. Zbornik radova, Tom VII. Institut društvenih nauka — Odeljenje za istorijske nauke, Beograd 1965, str. 5—92.

1966

14. Branko Petranović: O dokumentaciji za istoriju socijalističke Jugoslavije. Istorija radničkog pokreta. Zbornik radova, III. Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd 1966, str. 355—378.
15. Nacizem in Nemci v Jugoslaviji. Cankarjeva založba, Ljubljana 1966, 480 str.

-
16. Neugodni propusti. Povodom knjige Jugoslovenska historiografija 1955—1965. Borba, XLIV, 17. 4. 1966, št. 105.
  17. O padu Stojadinovićeve vlade. Istorija XX veka. Zbornik radova, Tom VIII. Institut društvenih nauka — Odeljenje za istorijske nauke, Beograd 1966, str. 5—71.
  18. Peta kolona. Mala politička enciklopedija. Savremena administracija, Beograd 1966, str. 836—837.
  19. Vajmarska republika. Mala politička enciklopedija. Savremena administracija, Beograd 1966, str. 1286.
-

1967

20. Zunanjepolitična konstelacija v času ustanovnega kongresa KPS. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VII, 1967, št. 1—2, str. 355—364.
-

1969

21. Johann Wüsch: Jugoslawien und das Dritte Reich. Seewald Verlag, Stuttgart 1969. Jugoslovenski istorijski časopis, 1969, št. 3, str. 104—108.
-

1970

22. Aprilski rat 1941. Jugoslovenski istorijski časopis, 1970, št. 1, str. 166—173.
  23. Druga svetovna vojna in mir med narodi. Naši razgledi, XIX, 27. 11. 1970, št. 29, str. 660—661.
  24. Predgovor. Milan Stojadinović: Ni rat ni pakt. Jugoslavija izmedju dva rata. Otokar Keršovani, Rijeka 1970, str. VII—XXXV. (Svjedočanstva; 3).
-

1971

25. Jugoslavija na raskršću 1939. godine. Politika, LXVIII, 30. 8.—10. 10. 1971.
  26. Kad amateri vode »istorijske« rasprave. Komunist, XXIX, 14. 10. 1971, št. 41, str. 8
  27. Memoari, publicistika in zgodovinske vede. Teorija in praksa, VIII, 1971, št. 4, str. 605—614.
  28. Memorija ili istorija. NIN, XXII, 9. 5. 1971, str. 15—16.
  29. Niemiecka V. Kolumna w Jugoslawii. Irredenta niemiecka w Europe Srodkowej i poudniowo-wschodniej przed II wojna swiatowa. Slaski Institut naukowy w Katowicach, Krakow 1971, str. 191—211.
  30. Pogovor z gluhimi. Teorija in praksa, VIII, 1971, št. 11, str. 1570—1576.
  31. Protiv politikantskog pristupa povijesti. Vjesnik u srijedu, XX, 10. 11. 1971, št. 1019, str. 26—28.
  32. Skrivnostna pota tajnih dokumentov. Delo, XIII, 4. 12. 1971, št. 327; Sobotna priloga, str. 21.
-

1972

33. Kako je tajna diplomacija krojila sudbinu nove Jugoslavije. Vjesnik u srijedu, XXI—XXII, 1972—1973, št. 1073—1089.
34. Otvorena tajna arhiva britanske diplomacije. Vjesnik u srijedu, XXI, 1972, št. 1047, str. 1049—1068.
35. Pierwsze reakcje Sir Neville'a Hendersona na polityka krola Aleksandra w stonunku do niemiec hitlerowskich. Studia Historica Slavo Germanica. Poznań, 1972, str. 145—147.
36. Predgovor. Vladimir Vauhnik: Nevidna fronta. Časopisno grafično podjetje Delo, Ljubljana 1972, str. 5—10.
37. Spremna beseda. Werner Maser: Adolf Hitler. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1972, str. 542—550. (Biografije).

1973

38. Bez slike drugih o nama nepotpuna je naša slika o sebi. Četvrti jul, 17. 7. 1973, št. 578, str. 22.
39. Nova Jugoslavija u sudbonosnim poratnim trenucima. Vjesnik u srijedu, XXII, 1973, št. 1110—1124.

1975

40. Britanski dokumenti o planiranju savezničkog iskrcavanja na istočnu obalu Jadrana. Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1975, št. 3, str. 233—249.
41. »Ljubljanska vrata« in »fifty-fifty«. Nekaj zanimivih dopolnitev iz nedavno dosegljivih dokumentov. Naši razgledi, XXIV, 5. 9. 1975, št. 9, str. 259—260.
42. Na vetrometini, za slobodu i nezavisnost. Narodna armija, XXX, 9. 5. 1975, št. 186, str. 18.

1976

43. Britanske ocjene Stojadinovića i njegove politike. Fašizam i neofašizam. Zbornik izlaganja na medjunarodnom znanstvenom simpoziju. Fakultet političkih nauka sveučilišta u Zagrebu, CDD Saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb, 1976, str. 265—277.
44. »Eden najbolj nesebičnih pohodov v zgodovini«. Iz Wilkinsonovega »Memoranduma o vstaji v Sloveniji«. Delo, XVIII, 24. 4. 1976, št. 97, str. 29.
45. Jozo Tomasevich: War and Revolution in Yugoslavia, 1941—1945: The Chetniks. Stanford University Press, Stanford 1975, 508 str. Časopis za suvremenu povijest, VIII, 1976, št. 2—3, str. 93—102.
46. Knez Pavle u britanskom zatočjeništvu. Časopis za suvremenu povijest, VIII, 1976, št. 2—3, str. 19—46.
47. Sir William, britanski častnik s Sutjeske. Ob izidu slovenskega prevoda F. W. Deakina »Gora trdnjava«. Delo, XVIII, 25. 9. 1976, št. 225, str. 23.
48. Spomenica, ki jo je ljubljanski škof 12. septembra 1942 poslal generalu Robotiju, poveljujočemu generalu XI. armadnega korpusa s pripombami k temu. Delo, XVIII, 24. 4. 1976, št. 97, str. 21.
49. Svet ni več mogel zapirati oči. Odmev sklepov drugega zasedanja AVNOJ. Delo, XVIII, 27. 9. 1976, št. 278, str. 24.

1977

50. Britanci o Titu in revoluciji. Zgodovinski časopis, XXXI, 1977, št. 4, str. 449—464.
51. Mednarodni položaj Jugoslavije v zadnjem letu druge svetovne vojne. Osvoboditev Slovenije. (Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975). Borec, Ljubljana 1977, str. 237—257.
52. Zvoki harmonike in regljanje strojnic. Oficir ameriške obveščevalne službe OSS o partizanstvu v Sloveniji. Delo, XIX, 23. 7. 1977, št. 168, str. 20.

1978

53. Britansko-jugoslovanske nesuglasice oko Koroške. Narodnooslobodilački rat: Socijalistička revolucija u Jugoslaviji u završnoj etapi drugog svetskog rata. Zajednica institucija za izučavanje novije istorije naroda i narodnosti Jugoslavije, Beograd 1978, str. 347—362.
54. Britansko-jugoslovanski nespোরазumi okrog Koroške 1944—1945. Zgodovinski časopis, XXXII, 1978, št. 4, str. 475—489.
55. Churchill in Eden znenada na sestanek s Stalinom. Delo, XX, 21. 10. 1978, št. 215, str. 35.
56. Delegatska baza (ne)načrtno postavljena v časovno stisko. Delo, XX, 1. 12. 1978, št. 277, str. 6.

57. Uvod. Elisabeth Barker: Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi u drugom svjetskom ratu. *Globus*, Zagreb 1978, str. 7—14.
58. Viri za sodobno zgodovino Slovencev izven SR Slovenije. *Arhivi*, I, 1978, št. 1, str. 35—36.
59. Zapisek o piscu in delu. Frederick William Deakin: Mussolinijevih šeststo dni. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1978, str. 327—335.
60. Narodnoosvobodilni boj v Jugoslaviji za svobodo in ljudsko oblast. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 53—62.
61. Odmevi na: Razdrobljenost, neracionalnost in zaprtost. *Delo*, XXI, 24. 2. 1979, št. 46; Sobotna priloga, poštni predal 29, str. 22.

1979

62. Britanci o našoj revoluciji i njenom vodi. Tito i revolucija. *Eksport-pres*, Beograd 1979, str. 384—393.
63. Jugoslovska in britanska politika o koroškem vprašanju 1941—1945. *Zgodovinski časopis*, XXXIII, 1979, št. 1, str. 127—143.
64. Okrogli mizi jugoslovskih in britanskih zgodovinarjev v Londonu 1976. in v Kuparih 1978. leta. *Zgodovinski časopis*, XXXIII, 1979, št. 1, str. 161—185.

1980

65. Američki arhivi. *Enciklopedija Jugoslavije*, I. Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1980, str. 277—278.
66. Britanci o Stojadinoviću i Minhenu. Minhenskiot dogovor i jugoslovske i čehoslovačkite narodi. Institut za nacionalna istorija, Skopje 1980, str. 341—364.
67. Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovsanski meji v drugi svetovni vojni. *Zgodovinski časopis*, XXXIV, 1980, št. 4, str. 431—441.
68. Britanski arhivi. *Enciklopedija Jugoslavije*, I. Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1980, str. 280—281.
69. Britanski diplomati o padu i proterivanju Stojadinovića. *Z dziejów Słowiańszczyzny i Europy Środkowej w XIX i XX wieku*. Ossolineum, Krakow 1980, str. 127—135.
70. Na robu pameti. *Delo*, XXII, 17. 4. 1980, št. 91; *Književni listi*, str. 14.
71. Nemački arhivi. *Enciklopedija Jugoslavije*, I. Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1980, str. 284—285.
72. Pakt, puč in zlom. Ob štiridesetletnici aprilske vojne in razpada kraljevine Jugoslavije. *Prešernov koledar 1981*. Prešernova družba, Ljubljana 1980, str. 41—49.
73. Sir Neville Henderson o politiki kralja Aleksandra do nacistične Nemčije. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XX, 1980, št. 1—2, str. 23—29.

1981

74. Britanski udio u državnom udaru u Jugoslaviji 27. ožujka 1941. *Časopis za suvremenu povijest*, XIII, 1981, št. 1, str. 29—35; 45—48; 54—55.
75. Nemaška peta kolona v Jugoslaviji. *Komunist*, XXXIX, 1981; *Teoretična priloga*, april, str. 11—18.
76. Tito-Churchill: strogo tajno. *Zbornik britanskih dokumenata 28. svibnja 1943 — 21. svibnja 1945*. *Globus*, Zagreb 1981, 589 str.
77. Tito-Churchill: strogo tajno. *Zbornik britanskih dokumenata 28. maja 1943 do 21. maja 1945*. *Globus*, Zagreb 1981, 589 str.

1982

78. Britanske misije o Titu. *Borec*, XXXIV, 1982, št. 10, str. 513—529.
79. Čekamo li historičare? *Danas*, I, 26. 10. 1982, št. 36, str. 44.
80. Mnogi su izvori dostupni ali nisu korišteni. *Časopis za suvremenu povijest*, XIV, 1982, št. 2, str. 85—88.

81. Na koga su odapete strele. Razgovor o knjizi Vladimira Dedijera »Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita«. Okrugli sto Borbe. Borba, Beograd 1982, str. 85—91.

1983

82. AVNOJ, zavezniki, begunska vlada in četniško gibanje. Delo, XXV, 26. 11. 1983, št. 275; Sobotna priloga, str. 30.
83. Britanci o Stojadinoviću in Münchnu. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIII, 1983, št. 1—2, str. 101—119.
84. Historični amateri. Studentski list, 26. 10., 2. 12. 1983.
85. KPJ in njeni pogledi na Anglijo 1939—1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIII, 1983, št. 1—2, str. 121—138.
86. »Pojdem na Štajersko, gledat kaj delajo«, uvod k poročilu majorja Lindsaya. Borec, XXXV, 1983, št. 2, str. 82—83.
87. Savezniške misije u Slovenačkom primorju 1943—1945. Vojnoistorijski glasnik, XXXIV, 1983, št. 3, str. 131—144.
88. Uvod k memorandumu Petra Wilkinsona. Borec, XXXV, 1983, št. 11/12, str. 722—726.
89. Walter Laquer: Guerilla, A Historical and Critical Study. Weidenfeld and Nicolson, London 1977, 462 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIII, 1983, št. 1—2, str. 171—175.
90. Zavezniške misije v Slovenskem primorju. Borec, XXXV, 1983, št. 8/9, str. 501—511.

1984

91. Britanske misije o slovenskih etničnih mejah. Borec, XXXVI, 1984, št. 10, str. 574—583.
92. Celovita gradnja, uslov za sitorijsku objektivnost. Četvrti jul, 14. 2. 1984, št. 1131.
93. Časi se spreminjajo, mar ne? Delo, XXVI, 18. 10. 1984, št. 244; Književni listi, str. 8.
94. Historiografija izmedju politike i politikantstva. Historija i suvremenost. Globus, Zagreb 1984, str. 247—251.
95. Intencija iskorištavanja epizode. Historija i suvremenost. Globus, Zagreb 1984, str. 148.
96. Koliko je stara ljubljanska Drama? Delo, XXVI, 17. 3. 1984, št. 64; Sobotna priloga, poštni predal 29, str. 14.
97. Kvislingi iščejo rešitev. Delo, XXVI, 3. 11. 1984, št. 257; Sobotna priloga, str. 15.
98. Le missioni alleate nel Littorale Sloveno (1943—1945). Resistenza e questione nazionale. Atti del Convegno »Problemi di storia della Resistenza in Friuli«. Del Bianco Editore, Udine 1984, str. 303—319.
99. Nekaterim Dedijerjevim stališčem na rob. Nedeljski dnevnik, XXXIII, 28. 10. 1984, št. 296, str. 23.
100. Novi britanski vojaški dokumenti o Titu. Borec, XXXVI, 1984, št. 5, str. 321—335.
101. Pismo (uredništvu revije Borec). Borec, XXXVI, 1984, št. 12, str. 761—763.
102. Pogrešno tumačenje mojih zadeva. Narodna armija, XXXIX, 9. 8. 1984, št. 2352, str. 11.
103. Sovjetski savez, Velika Britanija i odluke AVNOJ-a u Jajcu. AVNOJ i suvremenost. Institut za proučavanje nacionalnih odnosa CK SKBiH, Sarajevo 1984, str. 245—247.
104. Spopad med Jugoslavijo in Kominformom. Naši razgledi, XXXIII, 22. 6. 1984, št. 12, str. 375—376.
105. Titov obisk v Londonu leta 1953. Naši razgledi, XXXIII, 14. 9. 1984, št. 17, str. 498—500.
106. Zavezniki niso naselili izdajalcem. Delo, XXVI, 10. 11. 1984, št. 263; Sobotna priloga, str. 18—19.

1985

107. Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni. Primorska srečanja, 1985, št. 53, str. 148—155.
108. Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni. La politica anglo-americana sul problema del confine italo-jugoslavo durante la seconda guerra mondiale. Trst 1945: zbornik predavanj.— Trieste 1945: atti delle conferenze. Narodna in študijska knjižnica, V Trstu, 1985, str. 7—44.
109. Jugoslovanski partizani in Britanci v 1944. letu. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 77—93.
110. Gledajmo istini u oči. Četvrti jul, 5. 3. 1985, št. 1186.
111. Jugoslavija 1954 v britanskih očeh. Zaupno poročilo veleposlanika v Beogradu Iva Malleta zunanjemu ministru Anthonyju Ednu. Naši razgledi, XXXIV, 9. 8. 1985, št. 15, str. 467—468; 30. 8. 1985, št. 16, str. 499—500.
112. Kaj očita Danas Blaževiću. Delo, XXVII, 19. 3. 1985, št. 57, str. 18.
113. Naučna kuliserija jednoga političkog pamfleta. U povodu knjige V. Đuretića, Saveznici i jugoslavenka ratna drama (pregledni članak). Časopis za suvremenu povijest, XVII, 1985, št. 3, str. 95—119.
114. Oborožen odpor sleherni tuji vojaški sili. Delo, XXVII, 5. 1. 1985, št. 3, str. 17.
115. Razburljivi tedni po vojni. Delo, XXVII, 12. 1. 1985, št. 9, str. 18—19.
116. Vlado Kozak. Delo, XXVII, 2. 10. 1985, št. 229, str. 2.
117. Za kulisami desanta na Drvar. Borec, XXXVII, 1985, št. 5, str. 226—245.

Posvetovanja

XII. zborovanje arhivskih delavcev Slovenije v Ormožu od 24. do 26. oktobra 1985

V dneh od 24. do 26. oktobra 1985 je bilo v Ormožu XII. zborovanje arhivskih delavcev Slovenije. Tema zborovanja je bilo gradivo družbenih dejavnosti oziroma problemi in njihovo reševanje, kakor se pojavljajo ob zvrsteh gradiva družbenih dejavnosti, tako v arhivih kot drugih inštitucijah. Organizator, Arhivsko društvo Slovenije, je zato pritegnil poleg arhivskih delavcev še predstavnike muzejev, knjižnic, RTV, spomeniškega varstva in lahko rečemo, da je bogata diskusija prvi in drugi dan zelo delavnega zborovanja pokazala, da so taka srečanja zelo koristna in potrebna.

Predsednica Arhivskega društva Slovenije Kristina Šamperl-Purg je otvorila zborovanje, pozdravila vse navzoče in jim zaželela uspešno delo. Arhivsko mrežo na območju Ptuja in Ormoža je orisal ravnatelj Zgodovinskega arhiva Ptuj Ivan Lovrenčič. V imenu občine Ormož, ki je bila pokrovitelj zborovanja, je govoril predsednik občinske skupščine, udeležence pa je pozdravila tudi medobčinska sekretarka SZDL.

Sledili sta dve predavanji, ki sta predstavili mesto Ormož in okolico. Peter Klasinc je v precej splošnem pregledu poročal o zgodovini Ormoža in okolice, Anton Ožinger pa je opisal ustanovitev nemškega viteškega reda, opozoril na pomembnejša obdobja v zgodovini reda vse do današnjih dni, tudi v povezavi s komendo Velika Nedelja.

V popoldanskem delu se je v treh skupinah zvrstilo devet predavanj: otroško varstvo, socialno skrbstvo, šolstvo in izobraževanje ter zdravstvo.

V vsak sklop predavanj je bil uvrščen referat s širšim zgodovinskim okvirom. Tako je Janez Peršič za otroško varstvo analiziral položaj in odnos do otroka od začetkov srednjega veka dalje. Poudaril je inštitucijo varstva, vlogo cehov in bratovščin, jezuitskih kolegijev ter položaj in izkoriščanje sirot oziroma revnih otrok od začetkov kapitalistične proizvodnje dalje. Nada Jurkovič je v referatu Razvoj otroškega varstva na ptujskem področju od 19. stoletja podala zgodovinski pregled, opozorila pa je tudi na fonde, ki hranijo gradivo otroškega varstva. Koreferat Socialno varstvo v Slovenskem primorju v letih 1945—1947 (Metka Gombač) je predstavil socialno politiko v coni A in coni B Slovenskega primorja in gradivo, ki je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, v fondih Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst, obeh okrožij, tržaškega in goriškega, ter nji-

hovich okrajev in Poverjeništvu pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora Ajdovščina.

Sledila je tema šolstvo in izobraževanje. Mag. Andrej Vovko je v referatu, ki je imel naslov Nekatera vprašanja zgodovine šolstva pri nas, poročal predvsem o pomembnejši literaturi, opozoril je na zakonodajo za osnovno šolo in se v nekaj besedah dotaknil šolske dokumentacije. Popolnejšo obdelavo članka je obljubil v pisni objavi. Vlasta Tul iz Pokrajinskega arhiva Nova Gorica je na osnovi ankete, ki je zajela vse zgodovinske in pokrajinske arhive navedla količino gradiva, stopnjo strokovne obdelave za čas od konca 18. stoletja do leta 1982 in probleme prevzemanja in hranjenja tega gradiva v Sloveniji. Njen pregled pa ni obsegal gradiva posebnih arhivov in Arhiva SR Slovenije, zato je bil koreferat Nade Kobal o šolstvu pod Italijo, načinu odlaganja in hranjenja, dopolnilo predhodnemu referatu.

V tretjem sklopu predavanj je bilo obravnavano zdravstvo. Okvirni pregled organiziranja javne zdravstvene službe od konca 19. stoletja dalje je podal Marko Polenšek. Sledil je referat Mojce Grabnar, ki je na primeru prevzetega gradiva Univerzitetnega kliničnega centra iz Ljubljane obravnavala valorizacijo zdravstvene dokumentacije. Navedla je kategorije in zvrsti gradiva, gradivo trajne vrednosti, opozorila na težave in nerešena vprašanja, s katerimi se srečuje pri prevzemanju in evidentiranju tega gradiva. Poudarila je najnujnost boljše povezave arhivov z medicinskimi inštitucijami in delavci. O gradivu zdravstvenih domov in problematiki, predvsem katero gradivo hraniti, da se ne bo ponavljalo, (splošni zdravnik, specialist, bolnišnica, zdravilišče), je razpravljajal Boris Rozman. Naslednja tema je bila kultura. Z desetimi referati o muzejih, gledališčih, spomeniškem varstvu, filmu in RTV.

Jasna Horvat je govorila o zgodovinskem razvoju muzejev, njihovi vlogi pri načinu hranjenja, evidentiranja, zbiranja in popisovanja muzejskih eksponatov. Antoša Leskovec pa je obravnaval muzejsko dokumentacijo in vprašanje prevzemanja gradiva, ki nastaja pri poslovanju muzejev. Problematiko gledališča kot ustvarjalca arhivskega gradiva je na osnovi izkušnje arhiva iz Celja obrazložila Ivanka Zajc-Cizelj. Zanimiv je bil prikaz dejavnosti spomeniškega varstva in povezanost z arhivi dr. Ive Curk, izkušnje in stike v sodelovanju z Zavodom za spomeniško varstvo, ki je v pristojnosti Pokrajinskega arhiva Nova Gorica, pa je opisal v obširnem referatu Jurij Rosa. Knjižnice in založništvo so obravnavali trije prispevki. Okvirni referat o razvoju in organiziranosti knjižničarstva je imel dr. Branko Berčič, Maruša Zagradnik je imela referat Arhivi in dokumentarno gradivo knjižnic, mag. Milica Trebše-Štolfa pa je v koreferatu opisala razvoj založništva v slovenski Istri. O zgodovini slovenskega filma in filmskem gradivu je govoril Ivan Nemanič. Zaradi prenatrpanega programa je odpadlo predavanje Katarine Udovič Razvoj in pregled RTV dejavnosti ter TV dokumentacije, ki pa bo kot vsi referati in koreferati XII. zborovanja objavljen v Arhivih. V živahnih razpravah prvi in drugi dan zborovanja in okrogli mizi, ki je bila na sporedu drugega dne popoldne, so se odprla številna vprašanja. Ogromne količine gradiva, ki nastaja na najrazličnejših področjih, ne končajo vedno v arhivih, zato je kot prvo potrebno izboljšati nadzor nad gradivom, ki še ni prevzeto. Ostro je zapostavljeno vprašanje razmejitve gradiva med arhivi, muzeji, knjižnicami. Zakon

o naravni in kulturni dediščini sicer to določa, praksa pa je drugačna. Arhivi so ena zadnjih inštitucij, ki je nastala, kar se ne kaže le v odnosu do arhivske službe, pač pa še bolj v odnosu do arhivskega gradiva. Pokazalo se je tudi, da se posamezne sorodne stroke med seboj premalo poznajo in premalo sodelujejo, zato je potrebno organizirati čim več takih delovnih sestankov, ki bi stroke zbližali. Tako bi začeli probleme skupaj obdelovati in reševati, saj je navsezadnje najpomembnejše, da se gradivo evidentira, zaščiti in ohrani.

Metka Gombač

Ocene in poročila

Jože Šorn, *Začetki industrije na Slovenskem*, Založba Obzorja, Maribor 1984, 270 str.

Kot četrti zvezek serije *Documenta et studia historiae recentioris* za katero upajmo, da ne bo presahnila in jo izdaja mariborska založba Obzorja, je izšlo delo Jožeta Šorna *Začetki industrije na Slovenskem*. Avtor bi bil gotovo vesel, če bi videl, da je njegovo delo vendarle izšlo in to v okusni opremi, lepo natisnjeno, z malo napakami in v zbirki, ki obeta, da se bo čez čas izkazala za seriozno in reprezentativno. Žal izida knjige ni dočakal, še sprejetja v program ne, čeprav si je nekaj let prizadeval, da bi rezultat dolgoletnega študijskega in arhivskega dela zagledal beli dan. Ker sva bila neposredna soseda v službi, se dobro spominjam s kakšnim elanom in navdušenjem ter ljubeznijo je knjigo pisal, vem pa tudi za grenkobo, ki jo je doživljal, ko so ga zavrnilo kar po vrsti Cankarjeva založba, Partizanska knjiga, Slovenska matica. Najbrž to ni krivda docela samo na strani založb, saj vemo, da pri nas izhajajo tudi sila odiozna dela, treba je imeti le dovolj vplivne znance in prijatelje. Res je neizprosna bolezen Šorna precej hitro iztrgala iz naših vrst, vendar sem trdno prepričan, da bi ob drugačnem spletu okoliščin, torej, če bi ta rokopis izšel takoj, imeli v veliki meri napisano tudi njegovo nadaljevanje, to je obravnavanje od 1870 do 1918, za kar je zbiral in zbiral gradivo, imel pripravljene že osnutke, pravzaprav mu je manjkalo samo leto ali dve intenzivnega dela in drugi del bi bil danes lahko pred nami.

Šornovo delo je bilo široko zastavljeno in, če bi bilo izvedeno v celoti, bi obsegalo dobrih dvesto let slovenske gospodarske zgodovine neagrarnih panog, kompendij, ki ga pač še dolgo ne bomo imeli. Tem bolj smo zato lahko veseli in zadovoljni, da imamo pred sabo vsaj del tega kompendija za čas od 1720 do 1870 in upajmo le, da bo tudi tisti del, ki obravnava prevratno obdobje do leta 1924 nekdo pripravil za tisk. Pričujočo knjigo sta uredila dr. Jasna Fischer in dr. Peter Vodopivec, ki sta napisala tudi dovolj obširno besedo o avtorju in njegovem delu, medtem ko je seznam osebnih in krajevnih imen pripravil mag. Zdenko Čepič. Kot urednika sama pravita v spremni besedi, sta vnesla v besedilo le nekaj manjših popravkov in dopolnil, ki se v glavnem nanašajo na različna Šornove objave v strokovnem časopisju kjer je Šorn posamezne ugotovitve razširil, dopolnil in opremil z novimi podatki, kajti ob čakanju na objavo, je Šorn tekst dopolnjeval in prirejal za objavljanje posameznih problemov, ker je obupal, da bi njegovo delo izšlo v knjižni obliki in ga nazadnje sploh ni več ponujal. Strinjati se je tudi z urednikom, ki sta zapisala,

da »brez dvoma pa rokopis šele kot celota omogoča kompleksno podobo razdobja in problematike in je v tem pogledu temeljno zgodovinsko delo v prvem razdobju nastajanja industrije na slovenskih tleh«.

Jože Šorn je bil nedvomno naš najboljši poznavalec novoveške gospodarske zgodovine neagrarnih panog. Tudi lahko mirno zapišemo, da ni nihče na tem področju toliko delal na virih in tako dobesedno vzel zgodovinsko maksimo *ad fontes*. Zato je bila vsaka njegova razprava in tako tudi ta monografija resnični novum in je literatura odločno v ozadju, pa saj je za ta področja tudi veliko ni. Njegov namen je bil pregledati prav vse arhive za slovensko gospodarsko zgodovino neagrarnih panog in v ta namen je v marsičem prvi in doslej tudi edini koristil arhive na Dunaju, v Gradcu, Celovcu. Ta program je bil tudi prevelik za enega samega človeka, še zlasti ob načinu dela, kajti samo z nekaj tedenskimi možnostmi vsako leto prepisovanja na roko, se taka naloga ne da opraviti.

Toda takšna je bridka resnica možnosti slovenskih zgodovinarjev v 20. stoletju, tistih seveda, ki so odvisni od arhivov zunaj domovine. Ob tej kvaliteti Šornovega znanstvenega delovanja, da je tako vztrajno brskal po arhivih, je dodati še njegov prispevek k terminologiji gospodarsko zgodovinske problematike, ki je doslej ostala neocenjena in ki ji je Šorn posvetil veliko napora in ljubezni, saj se vse njegove razprave odlikujejo z jasnostjo, preciznostjo in lepim jezikom.

Kot sam pravi, je imel Šorn namen podati pregledno podobo o začetni stopnji industrializacije vsega slovenskega prostora, kar obsega čas nekako od 1720 do 1870. Da bi to mogel, se je moral odreči določenim problemom, ki so sicer tudi važni, vendar za to pregledno podobo nekoliko manj. Mednje sodi razvoj prebivalstva, izseljevanje, agrarna problematika, promet, krediti, finance. Knjiga je razdeljena na dve veliki poglavji, in sicer Stoletje pred modernizacijo industrije, torej doba, ko je bil vodilna oseba v gospodarskem življenju trgovec tako v svetu kot pri nas, saj je bil špediter, akumulator kapitala, posojevalec, bankir, organizator tržišča. Drugo poglavje pa ima naslov Od stoletja modernizacije industrije, ki ga opredeljuje zamenjava trgovca z industrialcem, ki je postal sčasoma nosilec gospodarskega liberalizma in klasičnega kapitalizma.

Znotraj teh dveh poglavij je Šorn razgrnil resnično veliko novega, dal nam je precej natančen pregled nad akumulacijo kapitala, pomen in velikost trgovcev in lastnikov kapitala na slovenskih tleh, pokazal katere gospodarske panoge so imele precej večji pomen kot se jim je doslej pripisovalo itd. Skratka gre za sorazmerno celovit pregled nad 150 let slovenske gospodarske zgodovine, ki ga doslej nismo imeli. Veliko tabel med tekstom materializira Šornova spoznanja, ki temeljijo, kar naj ponovno poudarim, v izrazito pretežni meri na arhivskem, doslej neznanem gradivu. Pomembno in zelo zanimivo razdobje slovenske zgodovine, katere političen del je tudi še precej neraziskan, je s Šornovo knjigo lepo in nazorno osvetljeno.

Franc Rozman

Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag, R. Oldenbourg Verlag München 1981, 448 + 400 str.

Obsežen zbornik posvečen 60-letnici Rudolfa Necka, ki med današnjimi avstrijskimi zgodovinarji šteje med najbolj znana imena te historiografije, je pokazal kakšen ugled uživa jubilant ne samo v Avstriji, ampak tudi širom po svetu. Kar 49 znanstvenikov iz desetih držav (poleg Avstrije še Madžarska, NDR, ZRN, Švice, Francije, ČSSR, DZA, SZ in Poljske) je poslalo svoje prispevke tako, da je moral zbornik, ki so ga uredili Isabella Ackerl, Walter Hummelberger in Hans Mommsen, iziti v dveh zajetnih knjigah. Številnih prijateljev pa Necku ni pridobilo le njegovo znanstveno delovanje, ampak polno smisla za humor, pa vendar diplomatsko pretanjeno obravnavanje različnih težkih vprašanj, ki jih je moral reševati na svojih številnih pomembnih zadolžitvah, recimo kot generalni direktor avstrijskih arhivov ali kot dolgoletni predsedujoči linških konferenc. Rudolf Neck se je vedno izkazal kot mož širokega miselnega diapazona, kar dokazuje tudi njegovo znanstveno delo, saj zajema široko paleto historične problematike praktično vse novoveške zgodovine, čeprav je največ poudarka vendarle namenil zadnjim sto letom avstrijske zgodovine in zgodovini delavskega gibanja. Pomembno delo je jubilant opravil kot arhivar, preko vodenja Verwaltungsarchiva do zdajšnjega vodenja avstrijskega državnega arhiva.

Kot že rečeno je zbornik razdeljen na dva zvezka, od katerih sega prvi od obleganja Turkov Dunaja 1683 do prve svetovne vojne, drugi pa od prve republike do današnjih dni, pri čemer so zadnje razprave posvečene problemom zgodovino pisja. Seveda je nemogoče in pravzaprav nesmiselno opisovati sleherni razpravo, ki je v zborniku, še posebej ker obsegajo tako različno tematiko in tako obsežno časovno razdobje. Če bi podrobneje ocenili nekatere, pa bi spet storili krivico tistim, ki bi ostali neimenovani ali zapostavljeni. Zato naj zadošča samo omemba slehernega prispevka, saj bo že ta pokazala bogastvo in vrednost prispevkov.

Po kratki spremni besedi H. Firnberg nam A. Wandruszka predstavi Rudolfa Necka kot zgodovinarja in arhivarja. Zdaj že pokojni V. M. Turok je v obliki pisma prispeval zanimive reminiscence iz svojega življenja, v katerih se prepletajo historiografska vprašanja s političnimi, v ospredju pa je Dunaj kot vezni člen med vzhodom in zahodom. Prvi tematski sklop razprav sega od ancien regima do revolucije 1848/49 in ga uvaja razprava W. Leitscha Pomanjkanje in boleznin na Dunaju po obleganju 1683, H. Wagner piše o načrtu za organizacijo tajne družbe zdravnika dr. Franza Stephana Hanke v letu 1794, B. Hamman pa razpravlja o nadvojvodu Albrechtu, sivi eminenci habsburškega dvora, W. Goldinger pa o Karlu Marxu in dunajskem zdravniku Bernhardu Krausu. Mnogo novega je v razpravi W. Häuslerja, ki govori o politični tradiciji dunajske revolucije 1848. Naslednja tema je posvečena cislajtanski politiki in družbi in tu piše najprej H. Haas o salzburškem meščanstvu v iztekajočem se 19. stoletju, W. Heindl pa o ženski in meščanskem pravu kot se kaže v reformskih predlogih avstrijskih žena pred prvo svetovno vojno. J. Havránek je primerjal socialno strukturo in politično ravnanje vele mestnih volilcev

na volitvah maja 1907 v Pragi in na Dunaju, J. Kořalka pa razpravo o odnosu avstrijskih oblasti do inozemskih konzulatov na Češkem, medtem, ko je P. Mechtler prispeval Socialnopolitične notice o avstrijskih ministrih od 1848 do 1920.

Sedem naslednjih razprav govori o delavskem gibanju pred 1914. Najprej je tu članek H. Konrada, ki razpravlja o odnosu zgodnjega avstrijskega delavskega gibanja do verskih skupnosti, R. Ardelt razmišlja o hainfeldskem kongresu, E. Holtmann o strukturalnih pogojih avstrijske socialne zakonodaje med leti 1890 in 1914, H. Renner se sprašuje, če je bila državna strokovna komisija centralistični instrument sile ali ne, Z. Šolle piše o dveh generacijah socialističnih borcev na primeru J. Hybeša in B. Šmerala, E. Vincze pa o odnosu madžarskega delavskega gibanja do kongresa v Neudörflu 1874. Naslednji sklop razprav je namenjen propadu Avstro-Ogrske med prvo svetovno vojno. Najprej piše F. Klein o socialističnih in pacifističnih mirovniških konceptih pred 1914, J. Jemnitz o nacionalnih socializmih in mednarodnem delavskem gibanju v jeseni 1914, R. G. Plaschka o nacionalnih impulzih pod vplivom prvih tednov vojne na primeru Prage, S. Verosta razpravlja o Lammaschevem ustavnem osnutku iz septembra 1918, H. Mommsen o Viktorju Adlerju in politiki avstrijske socialne demokracije v prvi svetovni vojni, F. Tych objavlja pismo I. Daszynskega V. Adlerju, K. Koszyk pa piše o odmevu v nemški publicistiki na atentat na ministrskega predsednika Stürgkha, ki ga je napravil Friedrich Adler.

Drugo knjigo zbornika uvajajo razprave o notranji in zunanji politiki republike Nemške Avstrije. S. Miller je prispevala nekaj misli k problemu o alternativah v revoluciji na primeru politike nemške in avstrijske socialne demokracije 1918/1919, J. Garamvölgy je napisala članek o O. Bauerju med zunanjo in notranjo politiko, F. Fellner poskuša interpretirati, če je bila versajska pogodba diktat sile ali pravni mir, H. Hautmann je prispeval članek o gibanju delavskih svetov v zgornji Avstriji, medtem ko N. Leser razmišlja o osnovah teorije in prakse pri O. Bauerju in K. Rennerju, M. Szinai pa govori o bojnih desnih strujanju za prevlado na Madžarskem 1919—1922. Naslednji sklop razprav govori o Avstriji pod avtoritarno in nacionalsocialistično vladavino. F. Kreissler je opisal februarske dogodke 1934 na Dunaju in v Parizu v luči pariške javnosti, H. Schumacher piše o odnosu 7. kongresa Kominterne do demokracije in socializma, G. Otruba o posledicah julijske pogodbe 1936 na tujski promet v Avstriji, G. Botz o strukturalnih spremembah avstrijskega nacionalsocializma 1904—1945, E. Hanisch o nacionalsocialistični vladavini na Salzburškem 1939/40, H. Lehman prikazuje kaj so 12-letne šolarke pisale o Hitlerju julija 1933, E. Steinbock o avstrijski deželni utrdbeni liniji 1918—1938, W. Hummelberger pa o češkem bataljonu na Daljnem vzhodu v letih 1940 do 1943. O zgodovini druge republike pišeta K. R. Stadler, ki je prispeval članek o predzgodovini zakona o avstrijski nevtralnosti in E. Weinzierl, ki govori o problemu avstrijske justice 1949/50. Pet prispevkov je usmerjenih k širšim historiografskim vprašanjem. To rubriko uvaja članek D. Frickeja o komičnem in humorju v zgodovini, J. Grandjonc in H. Pelger sta prispevala članek k diskusiji o utopičnem in znanstvenem socializmu okrog leta 1840, R. Kann je napisal razmišljanje o rezultatih in ciljnih sodobnega historiograf-

skega raziskovanja v Avstriji, H. Steiner zapis o linških konferencah, kjer je doprinos R. Necka še posebej velik in viden, W. Neugebauer pa je prispeval članek o raziskovanju odporništvu v Avstriji. Zbornik zaključuje bibliografija jubilaranta, ki jo je sestavila I. Ackerl, seznam sodelavcev zbornika s kratko predstavitevijo njihovega dela, medtem ko sta registra oseb in krajev povsem smiselno na koncu vsake knjige. Na koncu naj omenim, da se mi ob tako široko zasnovanem zborniku res zdi škoda, da k sodelovanju ni bil povabljen noben Jugoslovan ali da se vabilu, kar upam, da se ni zgodilo, ni odzval.

Franc Rozman

Geschichte als demokratischer Auftrag. Karl R. Stadler zum 70. Geburtstag, Europa Verlag Wien, München, Zürich 1983, 327 str.

Trije znani in pomembni zgodovinarji delavskega gibanja v Avstriji so v zadnjih letih ob svojih življenjskih jubilejih dobili svoje zbornike. Najprej Rudolf Neck, potem Herbert Steiner, oba za šestdesetletnico in zdaj za svojo sedemdesetletnico tudi Karl R. Stadler. Vsem trem je skupno dolgoletno organizacijsko in vsebinsko delo pri srečanjih zgodovinarjev vse Evrope in (v zadnjih letih tudi) drugih kontinentov, ki so se 1984 že dvajsetič odvijala kot Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung v Linzu, pri katerih se srečajo v nadvse plodnih diskusijah zgodovinarji zelo različnih svetovnih nazorov. Konferenca je postala že pravi pojem in na tako raven ter ob tako sistematično pripravljenu programu ji je mogoče postaviti ob bok le malo podobnih znanstvenih srečanj med zgodovinarji. Prizadevanja dr. Stadlerja tu niso bila in niso majhna. Ob linških konferencah pa je prav njegova zasluga, da se je v okviru univerze v Linzu ustanovil Ludwig Boltzmanov inštitut za zgodovino delavskega gibanja, ki je v petnajstih letih postal zelo profilirana znanstvena institucija, ob katerih se je razvilo lepo število mladih zgodovinarjev v prominentne predstavnike avstrijske historiografije, ki prevzemajo katedre na različnih avstrijskih univerzah.

Skupina profesorjevih najožjih učencev in nadaljevalcev njegovega dela je ob Stadlerjevem življenjskem jubileju izdala pričujoči zbornik, ki je ubran na isto temo, če lahko tako imenujemo čisto določeno pojmovanje področja sodobne zgodovine, ki v veliki meri izhaja iz posebnosti linškega inštituta. Reči je treba, da si je sodobna zgodovina v Avstriji svoj položaj kot nova in posebna disciplina v okviru historiografije šele morala izboriti, tu pa je veliko storila prav linška univerza s poudarkom na socialnih in gospodarskih vedah.

Tako se je pojmovanje sodobne zgodovine v okviru linške univerze obrnilo v drugo smer kot pa je bil primer pri nekaterih drugih historičnih inštitutih, in sicer v tem smislu, da je bil dan večji poudarek gledanju na sodobno zgodovino kot na historično socialno vedo. Večji poudarek kot dogodkovni zgodovini ali zgodovini osebnosti je bil namenjen razvojni in strukturalni zgodovini. Že pri osnovanju Ludwig Boltzmannovega inštituta je bila v ospredju misel, ki je postala tudi motto naslova pričujočega zbornika, namreč »realizirati demokratično sporočilo zgodovine, da bi bila zgodovinska realnost

delavskega gibanja, ki jo je tradicionalno zgodovinopisje zapostavljalo, znanstveno ovrednotena«. Srečna izbira je bila, da je bil prav profesor Stadler predstojnik inštituta za sodobno zgodovino kot tudi inštituta za družbo in politiko in tako je bilo omogočeno »politično in socialno angažirano raziskovanje v liberalni klimi s stalnimi diskusijami in medsebojnim plemenitenjem« kot sami avtorji menijo v uvodu publikacije.

Zbornik uvajajo tople spremne besede bivše ministrice dr. Herte Firnberg, tem pa sledi osem večjih razprav, od katerih se Gerhard Botz pod naslovom Novejša zgodovina med kvantifikacijo in oralno zgodovino ukvarja z razmišljanji o novih virih in metodah v sodobni zgodovini, predvsem z vidika socialnih ved, Helmut Konrad nas seznanja s problematiko in stanjem raziskav o zgodovini delavstva pod naslovom Zgodovina delavstva in prostor, na metodološko področje delavske kulture sega razprava Reinharda Kanonierja Okolje — kultura vsakdanjega življenja — delavska kultura. Brigitte Perfahl je napisala razpravo K vprašanju deficita marksizma v avstrijski socialni demokraciji med leti 1889—1901, Josef Weidenholzer razmišlja o Zgodovinskih opazovanjih k vprašanju razmerja med znanostjo in delavskim gibanjem v Avstriji, Evelyn Gröbl se ukvarja v razpravi Znanstveno svetovnonazorsko prepričanje kot politična zahteva predvsem z Dunajskim krogom, Hans Hautmann pa s prevratnimi razrednimi spopadi v razpravi O vrednotenju množičnih gibanj in razrednih bojev v revolucionarnem času 1917—1920, o problematiki zgodovinskih filmov pa Helene Maimann v prispevku Zgodovinske slike — k razmerju med zgodovino in likovnimi mediji.

Tem razpravam sledi prispevek Christiana Broda o Karlu R. Stadlerju kot človeku in o njegovem delu. Knjigo pa zaključuje Stadlerjev življenjepis in bibliografija ter seznam avtorjev. Vsekakor lahko rečemo, da zbornik Geschichte als demokratischer Auftrag ni samo kurtoazno darilo jubilarntu, ampak so Stadlerjevi učenci z zanimivimi in pomembnimi rezultati razgrnili ne le sadove svojega dela, ampak tudi hotenja in želje ter rezultate dela svojega učitelja, rezultate, ki pričajo o zagnanem delu in dostojno zastopajo avstrijsko historiografijo v sodobnem evropskem zgodovinopisju.

Franc Rozman

Arbeiterbewegung — Faschismus — Nationalbewusstsein. Festschrift zum 20 jährigen Bestand des Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes und zum 60. Geburtstag von Herbert Steiner. Europa Verlag Wien-München—Zürich 1983, 493 str.

V letu 1983 je poleg že omenjenega zbornika ob 70-letnici Karla Stadlerja izšel še zbornik posvečen šestdesetletnici Herberta Steinera, zgodovinarja, ki je znan tudi pri nas, saj je v različnih strokovnih publikacijah v Jugoslaviji objavil nekaj svojih razprav, med njimi tudi v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja. Večkrat je bil gost različnih slovenskih in drugih jugoslovanskih inštitutov in muzejev, številni jugoslovanski zgodovinarji ga poznamo kot neumornega, spretnega in učinkovitega blagajnika konferenc v Linzu, pa kot

dolgoletnega vodja Dokumentationsarchiva des österreichischen Widerstandes na Dunaju, ki je istega leta kot jubilarant 60-letnico, praznoval dvajsetletnico svojega obstoja in je ta zbornik posvečen tudi instituciji, v kateri je Steiner preživel svoja najbolj plodna znanstvena leta.

Skoraj petsto strani obsežen zbornik sta uredila Helmut Konrad in Steinerjev naslednik v Dokumentationsarchivu Wolfgang Neugebauer ob sodelovanju Brigitte Galanda, uvodne besede sta napisala tedanja ministrica za znanost Herta Firnberg in bivši dunajski župan Bruno Marek. Prispevke v zborniku je napisalo 37 avtorjev iz Italije, Madžarske, Jugoslavije, Švice, Francije, Sovjetske zveze, obeh Nemčij in največ seveda iz Avstrije, kar tudi priča o Steinerjevih razvejanih mednarodnih stikih in njegovi priljubljenosti širom po Evropi. Ves zbornik je razdeljen v šest smiselnih celot, ki označujejo področja s katerimi se Steiner znanstveno in publicistično ukvarja, obenem pa so tudi postaje njegovega življenja, kar je seveda precej redka koincidenca neke življenjske poti. Prvi sklop razprav ima naslov Zgodovina delavskega gibanja, področje, na katerem je Steiner objavil svoja najboljše in najtemeljitejša dela in je nedvomno ena tistih ključnih osebnosti v avstrijski historiografiji, ki je to področje historiografije privedel na današnjo zavidanja vredno raven. Enzo Colotti (Italija) je prispeval razpravo o weimarski socialni demokraciji, in sicer nekatere kritične pripombe avstrijske socialne demokracije na primeru Otta Leichterja. Hans Hautmann je opisal odgovor avstrijskih delavcev na Kappov punč marca 1920, Janos Jemnitz (Madžarska) prispevke Zoltana Ronaija o mednarodnem delavskem gibanju in svetovni politiki v letih 1920—1937, Anton Pelinka članek o razvoju in vlogi katoliške delavske mladine v Avstriji, Olga Veličko (SZ) o študijah avstrijskega delavskega gibanja v SZ in Josef Weidenholzer o socialnem idealu v revoluciji leta 1848.

Naslednji razdelek zajemajo razpravljanja o fašizmu in jih je tudi šest. Ernest Hanisch piše o nacionalizmu na vasi in to na primeru salzburške okolice, Franz Loidl o političnih dogodkih v letih 1938 do 1945 v zrcalu župnijske kronike Schwarzau im Gebirge. Jonny Moser je napisal članek iz zgodovine ariziranja Dunaja in na Gradiščanskem, Rudolf Neck o odnosu Wilhelma Miklasa do anšlusa, Herhard Oberkofler o političnih stališčih dunajske akademije znanosti v časih nacizma, Willi Wenert pa razpravlja o ukrepih nemške visokošolske uprave na področju avstrijskega visokega šolstva po anšlusu.

Najobsežnejši del zbornika obsegajo razprave o odporu, ki se ga je aktivno udeležil tudi jubilarant. Kar enajst razprav je na to tematiko. Najprej govori Gerhard Botz o teoretičnih in metodoloških problemih raziskovanja odpora, Wilibald Holzer piše o zgodovinskem razvoju odporniškega prava, Reinhard Kannonier o socialno političnih komponentah antifašističnega odpora do maja 1937 in to na primeru Španije. Edini slovenski prispevek je Franceta Klopčiča, dolgoletnega Steinerjevega prijatelja, ki je opisal delovanje odporniške skupine okrog lista Die Wahrheit, kjer je sodeloval tudi Karel Hudomalj, Helene Maimann piše o sestri Restituti, redovnici s pravim imenom Helena Kafka, ki je v odporniškem gibanju izgubila življenje; Eduard Rabovsky je objavil svoje spomine na odporniško skupino Gruppe Soldatenrat. Horst Schuhmacher (NDR) je opisal nastop nemške komunistične partije za samoodločbo in nacionalno neodvisnost avstrijskega naroda kot izraz mednarodne solidarnosti s protifa-

šistično Avstrijo v letu 1938. Koroški Slovenec in zdajšnji tajnik Zveze slovenskih organizacij na avstrijskem Koroškem Marjan Sturm je prikazal ideološki in politični profil krščanskih socialistov v OF, Theodor Veiter aspekte odporništvu v dunajski tovarni lokomotiv, pa v Wiener Neustadtu, Slavonskem Brodu in Bratislavi. Erika Weinzierl je obdelala stališče avstrijskih duhovnikov do katoliškega odpora proti nacionalsocializmu in to na podlagi ankete, ki je zajela 2700 intervjuvancev, Franz West pa je pripravil članek o ilegalnih delavskih strankah v Avstriji v letih 1934 do 1938 in njihovem članstvu v Kominterni in socialistični delavski internacionali.

Tri razprave zajemajo naslednji razdelek, ki govori o emigraciji, in sicer je v Franciji živeči Avstrijec Felix Kreissler obdelal prispevek emigracije k razvoju avstrijske nacionalne zavesti, Theo Pinkus in Matthias Knauer sta v obliki zanimivega razgovora ob nekem filmu opisala pomoč švicarskih delavcev nemškimi in italijanskimi antifašistom v letih 1938—1945, medtem, ko je Ulrich Weinzierl obdelal življenjsko pot intelektualca v emigraciji Alberta Fuchsa.

Naslednjih šest prispevkov je ubranih na tematiko, ki ima naslov Nacionalna zavest — manjšine — premagovanje preteklosti. Najprej opisuje Felix Czeike prehod iz fašizma v demokracijo, in sicer v obliki kronologije dogodkov v aprilu 1945 na Dunaju. Peter Dusek je pripravil nekaj refleksij o bodočnosti premagovanja preteklosti v Avstriji, Hanns Haas je napisal članek o peticijah avstrijskih manjšin na Društvo narodov za izpolnjevanje manjšinske zaščitne zakonodaje, ki je Avstrijo zavezovala po versajski pogodbi, Helmut Konrad je napisal prispevek o odnosu delavskega gibanja do avstrijske nacije, Hans Mommsen (ZRN) pa avstrijsko pot od habsburške nasledstvene države do demokratične nacije. Karel Stadler pa je prispeval zanimiv dokument iz časa nastajanja državne pogodbe 1955 z naslovom Modelfall Österreich.

Zadnji sklop obsegajo štirje prispevki in se nanašajo na Dokumentationsarchiv in osebno na Steinerja. Najprej je Wolfgang Neugebauer ocenil dvajset let obstoja in delovanja Dokumentationsarchiva (1963—1983), nato sledijo biografski podatki o Herbertu Steinerju, Maria Sporrer je pripravila s Steinerjem zanimiv intervju, Herbert Exenberger pa je pripravil bibliografijo Steinerjevih znanstvenih del, ki obsega 14 knjig in brošur in 80 razprav in člankov v različnih jezikih. Opombe za vse razprave so skupaj na koncu knjige in prav nazadnje je še seznam sodelavcev zbornika.

Vsekakor je zbornik skupek zanimivih in kvalitetnih razprav, napisanih na podlagi virov in prinaša v naše vedenje o delavskem gibanju številne nove osvetlitve. Nekaj razprav se dotika neposredno tudi naše zgodovine (Klopčič, Sturm, Haas), žal niso bili k zborniku povabljeni še drugi jugoslovanski zgodovinarji, saj nas mnogo veže na Steinerja dolgoletno sodelovanje in poznanstvo in globoko cenimo njegovo demokratično gledanje na svet in dogajanje, njegovo človeško toplino, pripravljenost na pomoč, saj so vrata njegovega kabineta vedno odprta vsakomur in ne nazadnje njegov vedno razumevajoč in pozitiven odnos do naše domovine, kar v tujini ni tako samoumevno, ampak preje redkost.

Franc Rozman

Franc Rozman, Miroslav Stiplovšek: *Prve rudarske stavke na Slovenskem (1883—1923)*, Delavska enotnost, Ljubljana 1983, 89 str.

Zgodovinopisna literatura o razrednem boju med delom in kapitalom pozna vrsto tehtnih študij, ki osvetljujejo in uveljavljajo ta vidik preteklega družbenopolitičnega razvoja tako v mednarodnem dogajanju, kot tudi v okviru posameznih, nacionalno zaokroženih sredin. Ko danes vrednotimo znanstvena spoznanja o nasprotjih med temeljnima družbenima silama novejše zgodovinske dobe, delavskega razreda in meščanstva, ugotavljamo, da zgodovinopisje nikakor še ni izčrpalo te prvine politične in socialne zgodovine, ampak jo utemeljeno poudarja in opozarja nanjo. Ob stoletnici prve in šestdesetletnici največje stavke slovenskih rudarjev — sta za zbirko Knjižnica sindikati založbe Delavska enotnost leta 1983 prispevala dr. Franc Rozman in dr. Miroslav Stiplovšek delo *Prve rudarske stavke na Slovenskem (1883—1923)*. Avtorja sta priznana poznavalca novejše zgodovine in zgodovine delavskega gibanja, vsebina nju-nega dela pa presega naslov. Predstavlja namreč skrbno preudarjen prikaz razvoja slovenskega delavskega razreda, gledan skozi boj ene izmed njegovih najpomembnejših sestavnih skupin, premogovnih delavcev, in sicer od začetka sedemdesetih let devetnajstega do začetka dvajsetih let tega stoletja.

Avtorja sta razdelila prikaz v dva dela. Prvega je napisal F. Rozman, višji znanstveni sodelavec Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, drugega pa M. Stiplovšek, redni profesor problematike narodne in obče zgodovine v letih 1918—1941 na ljubljanski filozofski fakulteti. Oba dela sta skladno povezana, prvi zajema obdobje do prve svetovne vojne, drugi pa leta neposredno po nastanku jugoslovanske države.

Avtor prvega dela presoja obdobje, ki ga obravnava na osnovi štirih velikih stavkovnih gibanj slovenskih rudarjev, katera so v letih 1889, 1892, 1903 in 1906 sooblikovala slovensko politično zavest. Po njih tudi predstavi prodiranje delavskega razreda v takratni družbeni prostor. Ob prvi veliki stavki v revirjih (julija 1889 je zajela Trbovlje in Hrastnik) opominja, da je bil to obenem prvi velik boj slovenskega delavskega razreda, v celoti sicer neuspešen, a pomemben zaradi tega, ker je vzbudil strokovno organiziranje rudarjev. Zato drugo veliko stavko, ki je januarja 1892 zajela vse revirje (Trbovlje, Hrastnik, Zagorje, Ojstro ter Zabukovico in Hudo jamo), že razume kot pojavno obliko politične in strokovne krepitve slovenskega delavskega razreda. Pri postavljanju svojih zahtev so se rudarji lahko oprli na svojo že obstoječo organizacijo, s samo, čeprav zlomljeno stavko, pa prispevali k družbeni potrditvi delavskega razreda. Avtor namreč opozarja, da je bila v času, ko je pričel delavski razred veljati za tretji politični tabor na Slovenskem. Podobno razberemo iz avtorjeve razčlenbe tretje velike stavke oktobra 1903 v Zagorju, Trbovljah, na Ojstrem in v Hrastniku. Kljub končnemu neuspehu oziroma le delnemu uspehu je bila pomembna za delavstvo, ker je po svojih zastopnikih sodelovala pri njenem organiziranju in vodenju politična predstavniška delavskega razreda, Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS). Enako velja za zadnjo četrto veliko stavko, ki je bila januarja in februarja 1906 v Trbovljah, Hrastniku in na Ojstrem. JSDS jo je pozorno spremljala, saj sta bila delegata rudarjev na pogajanjih s Trboveljsko premogokopno družbo

(TPD) na Dunaju dva od vodilnih funkcionarjev stranke. Tudi ta stavka ni uspela, toda kot prejšnje je dokazala osveščenost delavstva in njegovo odločenost, da se stalno bori za svoje pravice. Tako politični in tudi moralni učinek stavkovnih gibanj rudarjev pred prvo svetovno vojno ni bil le simboličen. Kakor pravi avtor, so odmevale stavke širše v slovenskem prostoru in pokazale, da je nakopičene v revirjih veliko elementarne razredne delavske sile.

Revirji so ostali stalno žarišče in opora boju delavskega razreda tudi v obdobju po vojni, obravnavanem v drugem delu prikaza najvažnejših dejanj slovenskega revolucionarnega delavskega razreda v času do leta 1923. Avtor drugega dela zaključí prikaz v tem letu zato, ker je šele takrat prenehal razmah stavkovnega vala, na katerega so vplivale posledice prve svetovne vojne in Oktobrska revolucija. Iz delavskih bojev tega časa predstavi predvsem stavke rudarjev, za katere pravi, da so imele izjemen pomen. Vsaka prekinitve obratovanja premogovnikov je omejevala gospodarsko proizvodnjo v celoti in je imela na ta način tudi politične razsežnosti.

Družbenopolitična izmera boja delavskega razreda je torej bila tudi v novi, jugoslovanski državi odvisna predvsem od premogovnih delavcev. Avtor jo prikaže v krepitvi revolucionarnih sil med rudarji, kar je odločujoče vplivalo na oblikovanje Komunistične stranke na Slovenskem in vključitev slovenskih razrednih strokovnih organizacij v Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije. Zato izhaja njegova opredelitev prelomnih spopadov delavstva z meščanstvom iz stavkovnih gibanj, v katerih so se dokazali rudarji kot najpomembnejši dejavnik razrednega boja. Tako je predstavil znano splošno stavko aprila 1920 skozi nastop železničarjev in prek revolucionarnega razporeženja in ukrepanja v celotnih revirjih. Med viški revolucionarnega stavkovnega gibanja v povojnem obdobju pa je pokazal, da je bil enotni stavkovni boj slovenskih in bosanskohercegovskih rudarjev na prelomu let 1921/1922 povod za sprejetje Obznane ter stopnjevanje ofenzive kapitala na delavski razred.

Tudi naravnost in položaj delavskega razreda v ostrih razmerah, nastalih po Obznani in sprejetju Zakona o zaščiti države, ocenjuje avtor po vplivu, ki so ga imeli rudarji na organizacijsko, programsko in akcijsko kvaliteto strokovnega gibanja. Poudarja, da so bili pobudniki združitve neodvisnih strokovnih organizacij v pokrajinskem in državnem okviru, kar je omogočilo še bolj usklajeno in okrepljeno aktivnost delavstva. V njej utemelji uspešno stavko rudarjev TPD avgusta 1922 in naraščajoče zaostrovanje med TPD in rudarji v prvi polovici leta 1923. Vzporedno pa povezuje stopnjevano razredno borbenost rudarjev še z nastopanjem gospodarske krize, kar je junija 1923 privedlo do novega mezdnege gibanja. Zaznamovala ga je največja in najdaljša stavka slovenskih rudarjev, ki je v času od julija do srede septembra 1923 zajela vse rudnike TPD in še druge njene obrate (cementarno in opekarno v Trbovljah ter apnenico v Zagorju). Stavki je namenjen zaključni del avtorjevega besedila, v katerem so temeljito predstavljena vsa njena obdobja in značilnosti. Hkrati so obravnavani tudi ravnanje TPD in pokrajinskih oblasti v Sloveniji, usmerjeno v končni obračun s stavkajočimi ter metode in ukrepi, s katerimi je bila stavka strta. S tem je razkrit še premišljen postopek kapitala in državne oblasti, ki je ob veliki rudarski stavki leta 1923 zavrl vzpon razrednih bojev v Sloveniji po prvi svetovni vojni. Sledilo je obdobje dolgotrajnega izkoriščanja,

preseženo v novem stavkovnem valu sredi tridesetih let. Kot na koncu spomni avtor, so tedaj rudarji z gladovno stavko leta 1934 spet odločno pokazali bojno pot delavskemu razredu. Med avtorjevimi sklepnimi mislimi prav ta najboljše nadgrajuje dejstvo, da so bili rudarji vedno nosilec delavskega gibanja.

Avtorja predstavljenega prikaza sta osvetlila to dejstvo tako, da se obenem dobro seznanj bralec še z vsemi značilnostmi osveščanja in rastjo slovenskega delavstva znotraj družbenih odnosov, ki jih je ustvarjal kapitalistični proizvodni način. Spozna lahko družbenokonfliktne razmere ter gnotne in delovne pogoje, ki so narekovali delavskemu razredu strokovno-sindikalno in politično organiziranje. Enako lahko spremlja še napredovanje slovenskega strokovnega gibanja v avstro-ogrski monarhiji in prvih letih obstoja Kraljevine SHS, pa tudi nastanek, strategijo in taktiko revolucionarne delavske stranke. S tem v organiziranem ravnanju rudarjev jasno razločuje skrajno sredstvo uveljavljanja zahtev delavskega razreda, stavko, kot zrel izraz delavske socialnopolitične pripadnosti. Tako sta avtorja v svojem delu zelo uspešno pokazala notranjo enotnost obravnavane problematike in družbeno stvarnost, ki jo je pogojevala. To je omogočila tudi pritegnitev novih, doslej še neuporabljenih zgodovinskih virov, kar pomeni, da sta tudi na ta način tvorno poglobila celoto znanstvene in strokovne literature o boju delavskega razreda.

Jurij Perovšek

Milovan Bosić — *Izvori za istoriju Komunističke partije Jugoslavije 1919—1941*, Izdavački center Komunist, Beograd 1984, 362 strani

---

Po naslovu sodeč imamo pred sabo priročnik, ki naj bi nas seznanil s stanjem virov za preučevanje partijske zgodovine med obema vojnama. Knjiga je veliko več kot to. Avtor je že dolgo vodja zgodovinskega arhiva pri CK ZKJ in se torej že vrsto let poklicno ukvarja z arhivskimi viri za partijsko zgodovino. Svoje dvajsetletno delo je dopolnil, zaokrožil in obranil kot doktorsko disertacijo maja 1982 na beograjski univerzi pred komisijo: dr. Branko Petranović, dr. Andrej Mitrović in dr. Djordje Knežević.

Avtor je delo razdelil na 8 poglavij v katerih je zelo nazorno in sistematično podal prerez od zelo splošnega do posebnega. Prvo poglavje z naslovom zgodovinski viri (str. 7—23) je najbolj splošno. V njem avtor opredeljuje pojem zgodovinski vir, razčlenjuje pet osnovnih skupin zgodovinskih virov, navaja in analizira različne metode izbora, kritične analize in obdelave zgodovinskih virov. Pri tem poudarja pomembno vlogo raziskovalca kot subjektivnega faktorja v realizaciji metodoloških in znanstvenih postopkov. Ob koncu prvega poglavja avtor seveda ugotavlja, da se analiza virov partijskega porekla opravlja po metodoloških principih, ki veljajo pri analizi drugih virov. Kljub temu pa avtor, glede na specifičnost partijskih virov (začenši od pogojev delovanja partije, preko oblike in vsebine virov), izpostavlja težave na katere raziskovalec naleti ob uporabi standardnih metodoloških principov ter navaja posebne metodološke postopke, ki se uporabljajo pri kritični analizi te vrste virov.

Drugo poglavje nosi naslov Klasična in druga marksistična dela kot vir za zgodovino KPJ (str. 26—54). Avtor izhaja iz dejstva, da je teoretična in idejna osnova KPJ v misli in delu ustanoviteljev in klasikov marksizma, zato avtor tu analizira vpliv dela Marxa in Engelsa na razvoj socialistične misli pri jugoslovanskih narodih in vpliv marksizma na formiranje jugoslovanskih socialistov in socialdemokratov od Svetozara Markovića do Tucovića ter Železnikarja, E. Kristana, V. Koraća in drugih. Prvi pojav Leninovih člankov je zabeležen v srbskem socialističnem tisku že decembra 1901, vendar se je učenje njegovih del med Jugoslovani začelo šele po vrnitvi jugoslovanskih ujetnikov iz Rusije in seveda po zmagi boljševiške revolucije. Izvršni komite komaj formirane Kominterne je že 1919. leta v Moskvi izdal Leninove teze o buržoazni demokraciji in diktaturi proletariata v srbohrvatskem in slovenskem jeziku. Z ustanovitvijo komunistične partije v Jugoslaviji pa so komunisti načrtno študirali tako Lenina kot druge klasike v prevodu ali originalu, ob tem se je razvijala vrsta izkušenih revolucionarjev in teoretikov od Sime Markovića do Avgusta Cesarca, D. Gustinčića, Kardelja, Tita...

Svoje široko poznavanje stanja partijskih virov pokaže avtor v naslednjih poglavjih. Seveda avtor ne more mimo dokumenta Komunistične internacionale kot vir za zgodovino KPJ, (3. poglavje str. 61—97), saj je le-ta imela na razvoj nacionalnih komunističnih partij tak vpliv, da je poznavanje razvoja Kominterne neobhodno za razumevanje razvoja jugoslovanske partije. Avtor analizira tako materiale kongresov Kominterne, plenumov izvršnega komiteja KI kot dokumente KI v katerih je obravnavano delo KPJ.

Jedro knjige predstavlja četrto poglavje o dokumentih KPJ (str. 99—183). Tu je podan podoben pregled stanja virov od najsplošnejših dokumentov, ki označujejo generalno politiko partije, torej programov in statotov Partije, preko dokumentov kongresov, državnih konferenc, dela najvišjih partijskih organov do dokumentov nižjih partijskih organov in osnovnih partijskih organizacij.

Največji del te dokumentacije je ohranjen v arhivu Kominterne. Prav arhiv CK ZKJ z Bosićem na čelu načrtno zbira (je v glavnem že zbral) kopije vseh teh dokumentov ter z gradivom ohranjenim v državi, dopolnjuje fonde in zbirke partijskega gradiva. Prav v zadnjem času se to gradivo uporablja in publicira v okviru zbranih del Tita, Kardelja, B. Parovića, M. Pijadeja, V. Vlahovića, B. Kidriča, F. Filipovića, Dj. Djakovića, V. Masleše. Ta dokumentacija se uporablja tudi v številni literaturi memoarskega značaja številnih udeležencev revolucionarnega delavskega gibanja.

Za zgodovino KPJ med obema vojnama je pomembna tudi dokumentacija družbenopolitičnih, kulturnih in športnih organizacij. O teh gre beseda v petem poglavju od strani 186 do str. 218, kjer se avtor omejuje na tiste organizacije, v katerih je imela Partija med obema vojnama največji vpliv.

Z enako natančnostjo kot za stanje dokumentacije partijskega gibanja se avtor posveča skojevski organizaciji. Tudi tu ugotavlja, da so trideseta leta glede ohranjenega gradiva siromašnejša.

Pomembno mesto v svojem delu je avtor odstopil revolucionarnemu tisku in periodiki (str. 219—265), saj je mnenja, da ta v jugoslovanski historiografiji kot zgodovinski vir za partijsko zgodovino ni dovolj ovrednoten.

V ostalih dveh poglavjih avtor analizira in prikazuje še spominsko gradivo (na straneh 267—295) in dokumente organov oblasti Kraljevine Jugoslavije (od str. 297 do str. 315) kot vire za zgodovino KPJ. Avtor je zelo natančen pri navajanju arhivskih podatkov, pri času, kraju in načinu pridobivanja in stanju dokumentov za zgodovino partije. Poleg tega dokumente vsestransko analizira, primerja, s tem se seveda preglednost nad arhivskimi podatki zabiše, vendar bogata obdelava to odtehta.

Delo bo gotovo zadovoljilo tudi zahtevnejše raziskovalce partijske zgodovine in upamo, da jih bo tudi spodbudilo k intenzivnejšemu delu za novo, poglobljeno in obširno zgodovino Komunistične partije Jugoslavije in njenih nacionalnih partij.

Lilijana Trampuž

Žarko Jovanović, *KPJ prema seljaštvu 1919—1941*. Narodna knjiga, Beograd 1984, 343 strani.

Pomembnosti enega temeljnih vprašanj v politični zgodovini, to je odnosa meščanskih in marksističnih strank do agrarnega in kmečkega vprašanja, nastanek in delovanje kmečkih strank, ki so idejno pripadale temu ali onemu političnemu taboru, se je v preteklosti zavedala vrsta raziskovalcev. To se kaže v raznovrstnih delih od temeljnih raziskav do posameznih pregledov in obravnav na znanstvenih srečanjih. Poleg izrazitih ekonomskih študij ob preučevanju agrarnega vprašanja in reševanja agrarne reforme v predaprilski Jugoslaviji so tu še temeljna dela ali parcialne raziskave bodisi o kmečkih strankah v meščanskem taboru, ali o odnosu KP do kmečkega vprašanja. Prav to je največkrat vključeno v preglednih orisih zgodovine KP v posameznih jugoslovanskih pokrajinah ali regijah ali v orisih o položaju kmeta in odnosa KP do njega v obdobju Ljudske fronte. Veliko razprav je posvečenih tudi obdobju revolucionarnega vrenja kmetov ob koncu in po prvi svetovni vojni in v veliki gospodarski krizi pa tudi vlogi meščanskih strank ali KPJ v tem času. Leta 1984 pa smo dobili v izdaji Narodne knjige v Beogradu delo dr. Žarka Jovanovića, ki sklenjeno in celoviteje prikazuje razvojno pot odnosa jugoslovanskih komunistov do agrarnega in kmečkega vprašanja od ustanovitve komunistične stranke do aprilskega zloma stare Jugoslavije. Do zdaj lahko trdimo, da predstavlja delo najbolj poglobljeno študijo o vprašanjih, kot so: v kakšni meri je KP uspelo zajeti bistvo agrarnega problema in zgraditi svoj agrarni program, dojeti značaj kmečkih množic in utemeljiti nujnost povezave njihovega boja z bojem delavskega razreda, kakšne odločitve je sprejemala KP v posameznih obdobjih v prepletu ekonomskih in političnih silnic, ki so obvladovale jugoslovansko družbo.

Jovanović je delo smiselno razdelil na posamezna obdobja in znotraj kronološkega reda obdelal ta vprašanja. Tako sledi prvemu legalnemu obdobju delovanja KPJ od 1919 do konca leta 1920, drugo obdobje od leta 1921 do 1929, tretje od 1929 do 1934 in četrto od IV. državne konference KPJ decembra 1934 do zloma stare Jugoslavije.

Poleg obsežne literature, ki jo je uporabil za izhodišče svojih osnovnih tez, sloni obravnava pretežno na arhivskem gradivu. To je bodisi že objavljeno

v različnih zbirkah dokumentov KPJ ali pa je hranjeno v številnih tovrstnih ustanovah v državi. V razpravi je uporabil predvsem gradivo iz fonda Kominterne (sekcija KPJ) in Krestinterne (kmečke internacionale) za obdobje 1919—1941, ki sta hranjena v Arhivu CK ZKJ v Beogradu, gradivo CK KPJ za obdobje 1919—1941 (Varia za obdobje 1919—1941). Poleg gradiva iz osrednjih arhivskih fondov je Jovanović uporabil dokumente iz fondov ali zbirk pokrajinskih partijskih vodstev, ki so v (zgodovinskih) arhivih pri CK ZK v posameznih republikah ali pokrajinah, v arhivih ali zbirkah delavskega gibanja v okviru pokrajinskih inštitutov. Ekonomskopolitične razmere v stari Jugoslaviji, reševanje agrarne reforme, stališča meščanskih in kmečkih strank do KPJ, odnos kmečkih množic do KPJ, razne vladne, pokrajinske in okrajne odredbe itd., je dobil iz fondov Arhiva Jugoslavije v Beogradu, kmetijskega ministrstva, fonda bratov Radić, zbirke Jovana Jovanovića-Pizona in Save Kosanovića. V Arhivu Sekretariata za zunanje zadeve (SIP) je zbirka Vojislava Jovanovića označena kot fond Dvorska hartija. Poleg te je uporabil zbirke in fonde iz arhivov republik in pokrajin. Arhivsko gradivo je dopolnjeval s publicističnimi viri, zlasti z glasili KP in meščanskih strank ter s spominskim gradivom predvojnih politikov in akterjev delavskega gibanja.

Knjigo je avtor razdelil na pet poglavij. V uvodnem je analiziral socialne in gospodarske ter politične razmere na jugoslovanskem podeželju v obdobju 1918—1929, predstavil posebnosti v posameznih pokrajinah, odmevnost oktobrske revolucije, ki se je kazala v revolucionarnem vrenju kmetov na eni strani in na drugi v vladinem pristopu k reševanju agrarnega vprašanja. V nadaljnjih dveh podpoglavjih označuje meščanske in kmečke stranke glede na njihov odnos do kmetov, orisal je socialistične stranke v posameznih pokrajinah, zlasti njihove dejavnosti o reševanju agrarnega vprašanja.

V drugem poglavju je glavna avtorjeva pozornost usmerjena k nastanku KPJ in obravnavi kmečkega in agrarnega vprašanja na ustanovnem in vukovarskem kongresu. Nato je navedel vzroke oddaljevanja kongresnih dokumentov od marksističnega stališča v obravnavi obeh vprašanj. Tako niso dobila v dokumentih ustreznega mesta vprašanja zveze delavcev in kmetov, vloga kmečkih množic v revoluciji, ustanavljanje partijskih organizacij na vasi. Najprej so skušali vključiti v članstvo le poljedelske delavce (še to z jamstvom), medtem ko revnih in malih kmetov niso upoštevali. Čeprav je na novo izbran Centralni partijski svet KPJ dne 27. junija 1920 izjavljal jugoslovanskemu delavstvu, da se bo KPJ borila za resnično rešitev agrarnega vprašanja, tedaj na kmeta še ni gledala kot na zaveznika v boju za dosego politične oblasti in ni znala niti s perečim vprašanjem kot je agrarna reforma pridobiti in navezati nase kmečke množice v raznovrstne akcije.

Avtor je prikazal vlogo KP v političnem življenju v obdobju njenega legalnega delovanja. Na občinskih volitvah in volitvah v ustavodajno skupščino novembra 1920 je KP dobila nekaj manj kot 200 000 glasov in tako postala po številu mandatov tretja pomembna politična sila, ki je ogrozila jugoslovansko buržoazijo in kot republikanska stranka tudi monarhijo.

S te plati je zanimiva dejavnost KP med kmečkimi množicami v obdobju med obema kongresoma, ki jo avtor potrjuje s prikazom organizacijske rasti partijskega članstva na vasi. V prikazu partijskih organizacij v posameznih

pokrajinah je npr. za Srbijo ilustriral s tabelo: kraje ustanovitve, datum in število članstva na vasi do vukovarskega kongresa. Sicer pa avtor ugotavlja, da je mlada komunistična stranka obremenjena z usedlinami prejšnjih socialističnih strank in z avtoriteto II. internacionale, obenem pa predvsem zaposlena s programom, ki je stremel k uresničitvi proletarske revolucije in v daljni viziji dosegi komunistične družbe, zamudila ugodno priložnost in odbila kmečke ljudi brez zemlje, ki so jih zlahka pridobile meščanske stranke.

Po problematiki bogato in obsežno je tretje poglavje, ki obravnava odprt napad vlade na KPJ, ki je slednjič potisnjena zunaj zakona in zaradi aretacij in preganjanja članov KP in pretrganih vezi med centralnim in pokrajinskimi partijskimi vodstvi dokaj oslABLJENA. Nato sledi ustanovitvi in delovanju Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (NDSJ), njeni organizacijski in predvolilni dejavnosti. Ob tem pa označi odnos stranke do kmetov skozi analizo programa in statuta NDSJ in državnih partijskih konferenc od julija 1922 do 1924 in vzroke njenega neuspeha na skupščinskih volitvah 1923 in 1925. Sočasno prikazuje vlogo vodstva Hrvatske republikanske kmečke stranke (HRSS), zlasti v času njenega članstva v kmečki internacionali, podporo KP, tedaj NDSJ, Radiću in prizadevanja jugoslovanskega komunističnega vodstva za sodelovanje z njimi v političnih akcijah in v predvolilnem boju za skupščinske volitve februarja 1925. Kljub inštrukcijam Krestinterne in prizadevanjem za ustanovitev enotne fronte delavcev in kmetov v Jugoslaviji KP ni uspela prodreti in si pridobiti oporišča v HRSS. Razlogi niso le v silovitem napadu vlade Pašić-Pribičević na KP, torej prepovedi NDSJ, Neodvisnih sindikatov, Zveze delavske mladine in seveda razpustu Radićeve stranke konec decembra 1924, pač pa tudi v njegovem sporazumu s srbsko buržoazijo, z narodno radikalno stranko in Radićevem vstopu v vlado. KP bi se morala obračati predvsem na kmečke množice, ki so predstavljale potencialno revolucionarno silo v bazi. Zaradi sektaštva in podcenjevanja kmečkih in nacionalnih gibanj, KP še ni imela izdelanega programa in takšne politike, da bi se bila sposobna boriti tudi za vsakodnevne interese kmetov.

Uresničevanje koncepcije delavsko-kmečkega bloka so zlasti ovirali ostri frakcijski boji v KP, zato sta Kominterna in Krestinterna posegali na različne načine v razmere KPJ in ji dajali konkretne smernice tudi za delo med kmeti. CK KPJ se je tako na tretjem kongresu KPJ maja 1926 na Dunaju med drugim posvetil kmečkemu vprašanju. Ocenil je delo in slabosti jugoslovanskih komunistov, hkrati pa že upošteval pomen povezovanja agrarnega in nacionalnega gibanja. Kmečko vprašanje je sodilo v tem času tudi med najbolj pereče politično in gospodarsko vprašanje KPJ. S tega vidika je kongres sprejel sklepe in poudaril zahtevo o povečanju pozornosti izgradnje partijskih organizacij na vasi in prek njih izvajanju svoje politike med kmečkimi množicami. Oboje predvsem tam, kjer ni bila izvedena agrarna reforma in v nacionalno zatiranih pokrajinah (Hrvatska, Vojvodina, Bosna in Hercegovina, Slovenija, Makedonija). To vsekakor pomeni pomembno stopnjo v pojmovanju kmečkega in agrarnega vprašanja ob prejšnjem vztrajanju na sektaških stališčih, tako do kmečkega kot nacionalnega vprašanja. Avtor je nato prikazal uspehe nove politične linije in predvolilno dejavnost za skupščinske volitve septembra 1927, v katerih je KP v okviru Republikanskega delavsko-kmečkega bloka dobila v 33 okrajih 42 866 glasov. Od teh največ v Hrvatski, Sloveniji, Srbiji,

Vojvodini in Dalmaciji. To so bile nove izkušnje za reševanje niza vprašanj na kmečkem podeželju in hkrati za obravnavo na četrtem kongresu KPJ novembra 1928 v Dresdenu.

Čeprav kmečko in agrarno vprašanje, tako ugotavlja avtor, ni bilo vključeno na dnevni red četrtega kongresa KPJ, ima v kongresnem gradivu na podlagi obravnave v diskusiji pomembno mesto. Problematika je zajeta v vseh štirih resolucijah. V »Resoluciji o gospodarskem in političnem položaju Jugoslavije in o nalogah KPJ« je posebno poglavje z naslovom Agrarna kriza in položaj kmetov, kjer so med drugim negativne ocene o reševanju agrarne reforme v času enega desetletja, s poudarkom, da je predvsem zaostriala agrarne odnose in razredna nasprotja na vasi in tako pospešila diferenciacijo kmečkih množic. Kongres je še ocenil kmečko-demokratsko koalicijo, kot zvezo kmečkih strank, ki ima nacionalno-reformistični značaj in zato tudi ne bo izpolnila pričakovanih kmečkih množic. Boj v okviru te koalicije je ocenjen za fazo buržoazno demokratske revolucije, ki predstavlja prehodno etapo k socialistični revoluciji.

Ob socialnem kontekstu velike gospodarske krize govori v četrtem poglavju o prizadevanjih KPJ, da bi v obdobju šestojanuarske diktature, ki je znova udarila po komunistih, usmerjala kmečke množice, kar priča vrsta plenumov, resolucij in proglaševanj, namenjenih podeželskemu ljudstvu. Toda vodstvo KPJ v tujini ni dovolj poznalo dogajanja v domovini, zato so tudi kmečki nemiri več ali manj potekali v znamenju ekonomskih zahtev mimo KP, pri tem pa zavračali geslo oboroženega odpora. Ob prikazu naporov KP pri obnavljanju svojih organizacij in dela na vasi v posameznih pokrajinah, zaključuje avtor to poglavje z orisom priprav in potekom četrte državne konference KPJ decembra 1934 v Ljubljani. Pomen in pomanjkljivosti te konference je obravnaval predvsem z zornega kota kmečkega in agrarnega vprašanja.

Zadnje, peto poglavje nosi naslov Delovanje KP med kmečkimi množicami v obdobju 1935 do leta 1941. Avtor je poglavje razdelil problemsko v dve obdobji: prvo od 1935 do 1937 in drugo od 1937 do 1941. V prvem je pregledno orisal dozorevanje zamisli Ljudske fronte na podlagi sklepov četrte državne konference KPJ, splitskega plenuma in sedmega kongresa Kominterne, poskus uresničevanja ljudskofrontne linije v času po petomajskih volitvah, ko si KP prizadeva za širše sodelovanje s strankami v združeni opoziciji. In drugo plat, to je ustanovitev sprva Enotne delavske stranke oziroma širše, Stranke delovnega ljudstva. Prevlada nove usmeritve se kaže slednjič tudi na posvetovanju partijskega vodstva avgusta—septembra 1936 v Moskvi in sprejem novih dokumentov, ki vsebujejo tudi zahteve kmetov. Pri tem naj omenimo predvsem »Podlago platforme protifašistične ljudske fronte«. Jovanović nadalje predstavlja poglobljeno partijska glasila in tiske pokrajinskih partijskih vodstev za kmete, ki naj bi jih osveščali in odvrčali od vpliva buržoazne demagogije in krepili v boju proti fašizmu. Obenem je prikazal dejavnost partijskih organizacij na jugoslovanskem podeželju.

Ko avtor spremlja nadaljnji razvoj zveze delavcev in kmetov v obdobju 1937—1941, ga povezuje s pomembnimi dejstvi, to je z ustanovitvijo nacionalnih partij, prihodom sekretarja CK KPJ v domovino in oblikovanjem novega vodstva, ki je pri obravnavi kmečkega in agrarnega vprašanja vse bolj izhajalo iz stvarnih razmer in zahtev kmetov, kar je tudi v tedanjih partijskih dokumen-

tih. V prikazu akcij pokrajinskih organizacij med kmečkimi množicami v tem obdobju je avtor za posamezne jugoslovanske pokrajine ugotavljal, koliko so uresničevali novi partijski kurz — prodreti vse širše in globlje in se povezovati s kmečkimi množicami. To je bilo seveda tesno povezano z razvojem partijskih organizacij nasploh in še posebno na vasi.

Jovanović je zaključil zadnje poglavje z obravnavo agrarnega in kmečkega vprašanja na peti državni konferenci KPJ oktobra 1940 v Zagrebu. Na konferenci je bilo od 110 delegatov navzočih tudi 14 poljedelcev. Kmečko vprašanje je imelo po Jovanoviću na konferenci pomembno mesto. Poleg referata člana CK KPJ Ivana Milutinovića o agrarnem in kmečkem vprašanju so o tem govorili tudi drugi referati, zlasti Josipa Broza-Tita, ki je kritično ocenil delo KP med kmeti za posamezne pokrajine. To vprašanje pa je bilo v veliki meri povezano z vprašanjem partijskega kadra nasploh in še posebej članstva na vasi. KP je na podlagi analize ekonomskega stanja kmečkih množic in vse večjega nezadovoljstva sprejela posebno resolucijo o delu partije na vasi s konkretnimi nalogami, seveda ob zaostrenem vprašanju organizacijske rasti partijskih celic na vasi.

Poglavjem sledi sklepna beseda avtorja, v kateri je strnil svoje ugotovitve. V času ustanovitve KPJ je zaradi starih in na novo se porajajočih družbenopolitičnih in gospodarskih razmer v Jugoslaviji prevladovalo med perečimi vprašanji agrarno in kmečko. Oblikovanje odnosa KP do teh vprašanj je tesno povezano z njenim idejno-programskim in organizacijskim razvojem. Zlasti v prvem desetletju je KP zaradi frakcijskih bojov, sektaštva in podcenjevanja kmečkih in nacionalnih gibanj zatiranih narodov Jugoslavije, spregledala bistvo teh vprašanj. Posegi Kominterne in razčiščevanje odnosa KP do nacionalnega vprašanja je pripomoglo do razumevanja in sprejetja stališča, da sta kmečko in nacionalno vprašanje bistveni vprašanji revolucije v Jugoslaviji. Velike napore je KP vložila v izgradnjo lastne teoretske misli, osnovane na marksistično-leninističnem načelu o razumevanju kmečkega in agrarnega vprašanja in udejanjanju ljudskofrontne smeri z novo vsebino gesla zveze delavcev in kmetov. Ta zveza se je zlasti krepila po vrnitvi dela vodstva KP v domovino in oblikovanju novega CK KPJ z domačimi kadri, z upoštevanjem jugoslovanske realnosti in dogodkov v mednarodni politiki. Vse to je dalo nove izkušnje, ki so vplivale na širino protifašističnega boja in tako na trdnejše vezi med delavci in kmeti v bližnjem prelomnem obdobju.

Povzetku sklepnih misli v ruščini sledi pregleden seznam uporabljenega gradiva in imensko ter krajevno kazalo.

Vsekakor je dr. Jovanović v monografiji obdelal pomembno poglavje iz zgodovine KPJ in predstavlja dragoceno delo in hkrati solidno osnovo za druge raziskave. Tako je v delu nadrobno prikazal problematiko, ki zadeva osrednje partijsko vodstvo. Pretežno sumarno pa jo je obravnaval v okviru pokrajinskih vodstev KP v posameznih pokrajinah, čeprav je v zadnjih poglavjih marsikatero specifikko lepo predstavil. Seveda je tak pristop opravičljiv z vidika časovnega razpona in prostora, saj je obravnaval obdobje od 1918—1941 in zajel vso državo. Toda kritični bralec se bo morda zaradi nejasnosti in netočnosti, ki se pojavljajo nekajkrat v tekstu, upravičeno spraševal: kakšen kriterij je vodil avtorja pri izboru primarnih in sekundarnih virov pri določenih

vprašanjih. V tem vprašanju kot tudi v nekaterih konkretnih pripombah in pojasnilih se omejujem le na Slovenijo v obdobju 1929—1941.

V poglavju Obnavljanje partijske organizacije in delo KPJ na vasi v obdobju 1933—1934. leta na strani 206 pravi avtor, da je partija posvečala pozornost propagandi marksistične misli, pri čemer je pričela izdajati večje število ilegalnih in pollegalnih glasil, brošur in knjig itd. V kontekstu nato navaja v ilustracijo podatke, med drugim za Slovenijo in piše: »Juna 1933 godine PK KPJ Slovenije izdaje ‚Celicu‘ a od januara 1934 Brazdu, namenjeno seljacima.« In dalje na strani 208: »Početkom januara 1934 godine počeo je izlaziti u Ljubljani kmečki list Brazda, izključivo namenjen seljacima.« Ker bi bralca lahko zavedli obe informaciji na straneh 206 in 208, da je izid Brazde partijska zadeva, s čimer bi bila tudi predstava o Brazdi in njeni vsebini izkrivljena, nekaj besed o tem. Medtem ko je podatek za ilegalno in ciklostirano Celico povsem točen, ima avtor glede Brazde prav le toliko, da je bila namenjena kmetom. Mimogrede naj omenim, da Brazdo, ki naj bi bila po avtorjevem pisanju partijsko glasilo (vsaj tako je razumeti), ne navaja ne Jože Munda v Bibliografiji slovenskega marksističnega tiska, Ljubljana 1969 in ne Ivan Kreft v prispevku Partijski, sindikalni in splošno progresivni listi v Sloveniji v razdobju 1919—1941, v Progresivna preusmeritev ljudskega gibanja v Sloveniji med vojnama v knjigi Progresivna preusmeritev političnega gibanja med vojnama v Sloveniji in Trstu, Murska Sobota 1962 (str. 217—231) in druga izdaja 1964 (str. 328—336), in pa v posameznih poglavjih, kjer je dokaj pregledno podan oris partijskega dela tudi med kmeti. Brazda je sicer res izšla januarja 1934 toda kot legalno glasilo (Zveze) absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ). To osnovno ugotovitev navaja tudi na strani 151 Šlebingerjeva bibliografija o slovenskih časnikih in časopisih (1797—1936), Ljubljana 1937. Ker je o kmečkem stanovskem gibanju v okviru klerikalne stranke za obdobje tridesetih let le malo znanega in še nimamo nobenega monografskega dela o tem, bom na podlagi svoje raziskave podala naslednje pojasnilo. Predvsem moramo ločiti glasilo Brazda, ki je začelo izhajati januarja 1934 in Kmetško-prosvetno društvo »Brazda«, ki je bilo ustanovljeno leta 1933 kot član Zveze društev kmečkih fantov in deklet. Delokrog »Brazde« je bilo mesto Ljubljana in okraj Ljubljana-okolica.

Med člani društva Brazde so bili več ali manj levičarji, nekateri privrženci ali celo člani SKOJ, ki so precej prispevali k progresivnim pogledom društva na družbenopolitična, gospodarska in tako kmečka vprašanja. Na društvo Brazda je močno vplival akademski agrarni klub Njiva, ki ima nasploh pomembno mesto v idejno-programski in akcijski usmeritvi mladih komunistov do perečega agrarnega in kmečkega vprašanja. Ob tem bi omenila revijo Nova obzorja. Žal je izšla le ena številka 1935 s programom akademskega kluba Njive in tako razkriva hotenje dela mladih levičarjev in članov KP na univerzi. Ko se je društvo Brazda razšlo (v letu 1934), so nekateri njeni člani — člani SKOJ, dalje organizirali skojevske aktivne na srednjih šolah in so predstavljali potencialni naraščaj njivašev.

Nekaj povsem drugega pa je, ko govorimo o glasilu Brazda s podnaslovom Kmečki stanovski list, glasilo (Zveze) absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ), z II-letnikom še absolventk kmetijsko-gospodanjških šol. Ustanovitev in delovanje ZAKŠ in njenega glasila Brazda moremo obravnavati le v sklopu procesa nastava-

janja in zorenja idejnih in programskih smernic kmečkega stanovskega strokovnega gibanja v klerikalnem taboru v desetletju pred aprilskim zlomom. Prav ZAKŠ in glasilo Brazda moramo glede na njuno vlogo in idejnoprogramski razvoj do neke mere vzporejati s Fantovskimi odseki in dejavnost označiti za pomembno fazo v preusmerjanju kmečko stanovskega-strokovnega gibanja (tudi mladinskega) v luči korporacijskega družbenega reda. Ker gibanje ZAKŠ okoli Brazde še ni dobilo svojega mesta v zgodovinski literaturi, moremo ga pa vsakakor postaviti ob bok drugim tedanjim gibanjem (o katerih je pisal Metod Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji. Oris zgodovine Slovencev 1917—1941, Ljubljana 1965, str. 422—437 in 484—505), bom o tej problematiki govorila drugje, tu naj omenim le naslednje: ZAKŠ je bila ustanovljena aprila 1933 v Ljubljani in je imela na II. redni članski skupščini 8. septembra 1934 540 članov, januarja 1937 pa 970 članov in svoje podružnice skoraj v vseh okrajih. V svojo organizacijo je vabila vse »kmete brez razlike pripadnosti« v enotno in složno delo za skupne koristi, njihova politična barva se razkriva v ohranjenih dokumentih ob ustanavljanju njihovih podružnic, (AS fond banska uprava). Več ali manj so bili privrženci nekdanje SLS, zlasti njeno vodstvo. Četudi je Brazda (1934—1937) izhajala pretežno s pomočjo konzorcija članov ZAKŠ in je skušala ustvarjati videz, da želi postati svobodna tribuna slovenskih kmetov vseh političnih opredelitev, pri čemer je objavljala tudi kak radikalnejši dopis, ki je bil »krik« neznosnih razmer na podeželju, so njene načelne smernice vendarle veljale idejnemu utrjevanju stanovskega gibanja, kakršno je tedaj začela propagirati klerikalna stranka. Ko so reakcionarne sile znotraj klerikalnega tabora dvignile glas proti Brazdi z obsodbo, češ da je komunistična, se je oglasilo vodstvo ZAKŠ z jasnimi izpovedmi proti komunizmu. (Primerjaj članek »Da si bomo na jasnem«. Brazda 1936, št. 2). Te se še ponavljajo v glasilu in tako npr. na drugem mestu ponovno pribijejo, da ZAKŠ sicer v vztrajnostjo dela za nov družbeni red, ki pa »nikakor ne odgovarja komunističnemu pojmovanju novega reda, ki ga on skuša uveljaviti.« (Ibidem, članek »Do sedaj in v bodoče«.) Četudi je možna avtorjeva sicer zanimiva informacija na strani 206, saj navaja podatek iz A CK SKJ, fond KI 1934/204 in pa Brazdo 1934, št. 1, je le bolj verjetno, da gre tu morda za trenutno sodelovanje kakega člana KP in SKOJ pri konzorciju Brazde, sicer je bila Brazda v klerikalnih vodah. Če bi avtor natančneje poznal vsebino prvega letnika Brazde, zgornjega ne bi napisal. Ali pa bi podatek komentiral z zornega kota povezovanja KP s tedanjim opozicijskim gibanjem Slovenske ljudske stranke (SLS), ki je prav na podeželju že presegalo hotenja vodstva nekdanje SLS. In prav v tem je tudi eden izmed vzrokov ustanovitve mladinskega kmečkega stanovskega gibanja pod imenom Zveze absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ), precej avantgardnega gibanja, ki se je sprva kot nepolitična in nadstrankarska organizacija kasneje po ovinkih le vključila v klerikalno Kmečko zvezo in ji prineslo svežine na nekaterih področjih udejstvovanja. Zato bi bolj sodilo v omenjenem poglavju označiti nekatere prispevke v legalni reviji Književnost 1932—1935 (ki jo avtor sicer bežno omenja na strani 204), ki je med drugim, z namenom poglobljati teorijo marksizma, pisala tudi o agrarnem vprašanju, pri čemer je sodelovalo s svojimi prispevki predvsem pokrajinsko vodstvo KP za Slovenijo. Tako Tone Brodar — E. Kardelj, A. Smrekar — B. Kidrič, in pa belokranjski komunisti Jože Kokalj — Janez Marentič, ki je kot partijski aktivist opravil veliko

delo med kmečkimi množicami (glej Vlado Kozak, *Kozaška pričevanja*, Ljubljana 1982). Leta 1934 je Književnost prinesla zanimivo Kidričevo presojo o A. Prepeluhovi knjigi »Agrarna reforma. Naš veliki socialni problem«. Kidrič je v oceni te knjige zavračal nekatere Prepeluhove razlage in našteval pomanjkljivosti glede povezanosti problema »v njegovem historičnem razvoju«, pri čemer je Kidrič naglasil, »da nelikvidirani fevdalni odnosi in fevdalni ostanki v kapitalističnem sistemu pomenijo nedvomno nerešen problem meščanske revolucije.« (Književnost, 1. II. 1934, št. 1, str. 49—53.)

Še nekaj pojasnil k vprašanju kmečkih odborov in Slovenskih narodnih revolucionarjev, o katerih piše avtor na strani 208. Tu namreč omenja pismo, ki ga je CK KPJ 5. novembra 1934 pisalo slovenskemu pokrajinskemu vodstvu. (V opombi 71 je sicer letnica 1937, kar pa je očitno tiskarska napaka.) V pismu je ob oceni gradiva o pokrajinski konferenci v Goričanah izražena tudi kritika glede ustanavljanja Kmečke Sloge v Beli krajini in s tem zapostavljanje ustanavljanja kmečkih odborov kot pomembne oblike partijskega množičnega dela na vasi. Poleg tega je CK KPJ kritiziral tudi referat o kmečkim vprašanju, ker niso niti z besedo omenjeni kmečki odbori. Menim, da samo te navedbe terjajo dopolnitev oziroma krajšo obravnavo v sklopu tedanjega procesa graditve odnosa slovenskih komunistov do nacionalnega in hkrati kmečkega vprašanja in o uspehih med kmečkih ljudstvom. Zlasti še zaradi tega, ker avtor obide sklepe goričanske konference septembra 1934 in (če ostanemo le pri kmečkem vprašanju) še posebej nove poglede v razčiščevanju odnosa slovenskih komunistov do (dotlej zanemarjenega) kmečkega in (nacionalnega) vprašanja. Resnici na ljubo moramo povedati, da je Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo sicer v začetku skušal uresničevati v bistvu sektaško direktivo kominterne in CK KPJ o ustanavljanju Revolucionarne sindikalne opozicije (RSO), Revolucionarnih kmečkih komitejev in Slovenskih narodnih revolucionarjev (SNR). Program in zahteve slednjih je prinesla brošura Lovra Kuharja (Prežihovega Voranca), ki je izšla na Dunaju konec leta 1933 pod naslovom: »Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda«. Tudi v Ljubljani je pokrajinska partijska tehnika izdala junija 1934 list Slovenski revolucionar s podnaslovom Glasilo slovenskih narodnih revolucionarjev, izšla je le prva številka, izid druge pa je preprečil preklic PK KPJ za Slovenijo, ki je zavračal direktivo CK KPJ. (Več o tem glej Ivan Kreft: Informacije o gibanju slovenskih narodnih revolucionarjev (SNR) v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1967, št. 1—2, str. 229). Ob konkretnem terenskem delu se je namreč pričela uveljavljati v pokrajinskem partijskem vodstvu določena rezerviranost in celo nekakšen odpor do teh »abstraktnih konstrukcij«, kot jih je poimenoval E. Kardelj. (Glej več o tem E. Kardelj: Po petindvajsetih letih. Ljubljana 1959, str. 41—45.)

Kot pravi Kardelj dalje, so sprejete direktive modificirano prilagodili resničnim potrebam tedanje politične prakse in zato namesto ustanavljanja togih, KP vzporednih ilegalnih organizacij, prešli k razvijanju borbene gibanja kmečkih oziroma v okviru RSO delavskih množic. Tako tudi v okviru organizacije SNR v Sloveniji ni obstajalo močno samostojno narodno revolucionarno gibanje, marveč v okviru levih gibanj znotraj liberalnega in klerikalnega tabora možnost za sodelovanje komunistov v skupnem gibanju za nacionalne, demokratske, kulturne in druge zahteve. (Ibidem.) To lepo ilustrira pismo PK KPJ

za Slovenijo z dne 9. oktobra 1933 — CK KPJ (A CK ZKS, fond KI), ko navaja, kdo vse bi spadal v Slovensko nacionalno revolucionarno gibanje. V tem širokem gledanju slovenskih komunistov do demokratičnih meščanskih strank in skupin vidi A. Nedog pomembno klico poznejše ljudskofrontne smeri. (Primerjaj A. Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941, Ljubljana 1978, str. 50—51.)

Ce se povrnem k že omenjeni kritiki CK KPJ, je treba še poudariti, da je pokrajinsko partijsko vodstvo na goričanski konferenci septembra 1934, zelo kritično ocenilo svoja prizadevanja oziroma pomisleke glede ustanavljanja RSO, kmečkih odborov in SNR in nasploh dejavnost komunistov med kmeti. Toda ob tem ne smemo prezreti pomembnega zgodovinskega dejstva, da je PK KPJ za Slovenijo te neuspehe soočal z dozorevajočo novo politično linijo, ki se je iz prakse porajala med vodilnimi slovenskimi komunisti ob širših pripravah na svoj obračun nekajletnega dela, ki ga je podal na pokrajinski konferenci, pri tem pa izluščil nova spoznanja in nove smernice. Te je Kardelj kot rezultat kolektivnega dela razložil v svojem referatu Vloga pokrajinske organizacije KPJ za Slovenijo glede kmečkega in nacionalnega vprašanja, pri čemer je utemeljil njuno tesno povezanost in razkril vlogo slovenskega meščanstva kot »voditeljice nacionalnega boja«. Hkrati je nakazal realne možnosti sodelovanja delavskega razreda in z njim KP s slovenskimi kmečkimi množicami, seveda z opuščanjem sektaštva. Na koncu referata je E. Kardelj podal v 16. točkah Konkretne naloge stranke glede kmečkega in nacionalnega vprašanja. (Komunist, teoretična priloga avgust—december 1974, str. 22—33.) Vsekakor pomeni ta referat enega temeljnih dokumentov in programsko izhodišče slovenskih komunistov v odnosu do kmečkega in hkrati do nacionalnega vprašanja, zakaj in kako naj kmet postane zaveznik revolucije. Omembe vredno je pri tem tudi to, da je KP že od 1933 pripravljala izhajanje kmečkega lista (ne Brazde) in je neposredno po goričanski konferenci pričela izdajati Ljudsko pravico, v znamenju bistveno spremenjene partijske politike do kmečkega vprašanja in do kmetov, ki jo je nato še potrdila IV. državna konferenca KPJ v Ljubljani, splitski plenum pa ji je dal širši razmah. Vse to je KP utrdilo v ljudskofrontni oziroma protifašistični orientaciji, katere obrisi so se že nakazovali predvsem v Goričanah, zato je sektaške direktive slej ko prej prerastel čas.

Na strani 235 piše avtor, da je za prepovedano Ljudsko pravico začel izhajati Bojevnik, kar pa ni točno. Ljudska pravica je sicer res zadnjič legalno izšla 6. marca 1936, toda kmalu zatem jo je nasledila Stara Pravda (21. maj do 16. julija 1936), ki jo je urejal komunist Jože Vilfan, pomemben akter ljudskofrontnega povezovanja med vodstvi opozicijskih gibanj v letu 1935/1936 pa tudi kasneje. Tu moramo v tem kontekstu omeniti še Slovensko zemljo, glasilo slovenskega kmečko-delavskega ljudstva. Začela je izhajati 15. avgusta 1935 v Ljubljani. Avtor jo z istimi podatki imenuje Jugoslovenska njiva na strani 239 in v opombi 45. Ob tem kaže poudariti, da je za obravnavano tematiko zlasti zanimiva v času, ko izhaja združena s Staro Pravdo oziroma tremi opozicijskimi skupinami (Stara Pravda, Bojevnik in Slovenska zemlja), pri čemer je postala šele 1936 s št. 14. tednik Slovenska zemlja z geslom Za staro pravdo, dejansko glasilo slovenskega ljudskega gibanja. Toda septembra 1936 so oblasti Slovensko zemljo že zatrle. Kar zadeva list Bojevnik, glasilo zveze bojevnikov,

pa je izhajal od 15. avgusta 1931 do 2. aprila 1936 in je glasilo opozicijskega gibanja, njen progresivni del se je združil v kmečko delavsko gibanje in v konzorcij že prej omenjene Slovenske zemlje.

Jovanović omenja nekajkrat Kmečki list tako na strani 239 in na strani 273. Na teh piše, da je partija, ko je hotela pridobiti kmečke množice za Stranko delovnega ljudstva (v Sloveniji za Kmečko-delavsko gibanje op. A. V. M.) in razširiti svoj vpliv, izdajala Kmečki list, ki je izhajal v Ljubljani. S tem v zvezi tudi omenja, da ga je oblast samo v letu 1937 desetkrat prepovedala oziroma zaplenila posamezne številke. Medtem ko Kmečki list za to obdobje ne obstaja, kar potrjujejo tudi Šlebingerjeva, Bajčeva in Mundova bibliografija, pač pa sem na podlagi avtorjeve navedbe vira ugotovila v Arhivu Slovenije v fondu Višjega državnega pravdnštva fas. 46 in 47, da gre pravzaprav za Kmetski list, do leta 1925 imenovan Kmetijski list (glej Šlebingerja str. 81 in Bajca str. 42). Torej gre za glasilo bivše Samostojne kmetijske stranke, od 1926 glasilo Slovenske kmetijske stranke, ki ju avtor v uvodnem poglavju »Kmečke in meščanske stranke v odnosu do kmetov v Jugoslaviji« tudi predstavi na strani 31—32 in v op. 61 tudi navaja Kmetijski list, z datumom 26. VIII. 1930. Toda tedaj se imenuje Kmetski list in ne več Samostojne kmetijske stranke marveč Slovenske kmetijske stranke, ki je bila že prej združena s Prepeluhovo stranko. To le mimogrede. Ugotovili smo torej, da to ni partijsko glasilo, marveč glasilo Pucljeve stranke v večkratni preobleki. O njej je V. Melik v svojih razpravah poudarjal, da je edina od vseh kmečkih strank v državi, ki je glasovala za vidovdansko ustavo torej za centralizem in unitarizem. Ta načela so bila vodilo Pucljevega kroga in njegovega Kmetskega lista predvsem v tridesetih letih v okviru JNS zato bi ga težko spravljali v tesnejšo zvezo s kmečko delavskim gibanjem, po letu 1935, zlasti če vemo, da je pr. 1937 (pa tudi že prej) zagovarjal novodobni nacionalizem in naziranje, da naj sodeluje kmet tudi v Sloveniji »pod nacionalno zastavo in v nacionalnem pokretu«. (Primerjaj članka: Nacionalizem in kmečki pokret, Kmetski list 1937, št. 23 in Politične možnosti in nujnosti v Sloveniji, Kmetski list 1937, št. 22.) Res pa je, da je Kmetski list poleg novic o organiziranju in delovanju JNS, OJNS prinašal na svojih straneh v rubriki »Kmetska mladina« tudi novice o Zvezi društev kmečkih fantov in deklet (ZDKFID), o kateri pa vemo, da se je vse bolj približevala in sodelovala vsaj na terenu s kmečko delavskim gibanjem. Pa tudi vodstvo ZDKFID je npr. v okviru narodnoobrambnega gibanja dalo v »Grudi« svoje zagotovilo za skupno sodelovanje. Upoštovati moramo tudi to, da je z razpadanjem liberalnega tabora prišlo v drugi polovici tridesetih let do diferenciacije v nekdanji Pucljevi SKS in npr. vlogo mladokmetijcev, ki so prihajali več ali manj na ljudskofrontne pozicije. Pogosto zaseganje Kmetskega lista s strani državnega tožilstva v Ljubljani v letu 1937 (pa tudi v naslednjih letih) zaradi nekaterih člankov ali samo pasusov (po pregledu vsebine le-teh v Arhivu Slovenije), pa menim, da gre bolj v poglavje obračuna med vladajočo klerikalno politično srenjo pod plaščem JRZ in slovenskimi liberalci, zlasti če upoštevamo, da so bili prav v letu 1937 odnosi med njimi zelo napeti posebno po neuspelem Živkovičevem obisku v Sloveniji in temu sledečimi dogodki. Tedaj je tudi Kmečko delavsko gibanje (KDG) v vrhu doživljalo svojo krizo in je bilo dokaj oslABLJENO pod Kukovčevim vodstvom, medtem ko je Lončar izstopil iz KDG. Naj tu citiram Kmečko slovo, partijsko in hkrati legalno

ljudskofrontno glasilo, ki je zavračalo Kmetški list, oziroma njen krog in v kratkih noticah razkrivalo njegovo pravo politično barvo, ki »ni ne slovenska in ne kmetska« marveč se zavzema za združitev vseh nacionalnih organizacij v Sloveniji. (Kmečka sloga 1937, št. 2 in 3.) Kot vidimo, je slovensko kmečko delavsko gibanje označilo Pucljev krog za privrženca JNS, torej za fašistično in protiljudsko usmerjene elemente (primerjaj letake in njihovo vsebino, ki jih je izdalo Slovensko ljudsko gibanje, ZA CK ZKS mapa 23, Množična gibanja, nekaj teh je vključil tudi avtor v svoj tekst).

Naj mi bo dovoljeno, da namesto navedenega »Kmečkega«-Kmetškega lista opozorim na zanimivo glasilo Kmečka sloga, predvsem iz tega vidika, ker potrjuje novo politično smer oziroma udejanjenje sklepov ustanovnega kongresa KPS tudi v odnosu do kmečkih množic, še posebej do zelo dobro in množično organizirane klerikalne Kmečke zveze. Kmečka sloga, list slovenskega podeželskega delovnega ljudstva, je izšla v treh številkah v času od 24. avgusta do 15. septembra 1937 (J. Munda str. 77), v Arhivu Slovenije v fondu Višjega državnega pravdnštva pa sem našla podatek o vsebini 4. številke, ki pa je bila z dne 29. septembra 1937 zaplenjena in končno prepovedana. Omenila bi še tri liste: Neodvisnost (1. decembra 1936 do 11. oktobra 1937), Tabor (30. julija 1938—10. decembra 1938) in Sobota (od 7. avgusta 1937 do 13. avgusta 1938), ki so kot ljudskofrontna glasila, za katerimi je stala KP veliko prispevala k progresivnejši usmeritvi tudi kmečkih množic. V okviru dejavnosti med kmečkim prebivalstvom ali odnosa do kmečkega in agrarnega vprašanja naj omenimo tudi delo kmečke komisije pri CK KPS in različne študije slovenskih komunistov, o položaju kmetov in slovenske vasi, ki so prispevale k uspešnejši politični praksi na terenu. Tu bi omenila le Marentičevo »Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom« napisano v letih 1935—1937, objavljeno po vojni v založbi Kmečka knjiga, Ljubljana 1957. O njegovem delu med kmeti piše tudi Vera Marentič, Spomini na Janeza Marentiča, Ljubljana 1983.

Omenim naj še nekaj spodrsrljajev. V podpoglavju: Dejavnost KP Slovenije med kmečkimi množicami (str. 272) piše avtor takoj na začetku: »Sa osnivanjem KP Slovenije krajem aprila 1937...« točneje sredi aprila (v noči med 17. in 18. aprilom). Ta podatek (17. april) je zabeležen tudi v Pregledu zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, Beograd, Ljubljana 1963, str. 185 ali npr. v zbirki dokumentov: Izvori za istoriju Saveza komunista Jugoslavije, Peta zemaljska konferencija KPJ (19.—23. X. 1940. Tom I, knjiga 10.) Beograd 1980, str. 471, op. 102. Ko zaključuje obravnavo partijske dejavnosti v Sloveniji, večkrat omenja prvo konferenco KPS, ki naj bi bila julija 1940. Podatek je povzet, kot navaja avtor tudi v opombi 174 na strani 275, po Proleteru št. 7—8, avgust—september 1940, str. 713 z naslovom Prva konferencija Komunistične partije Slovenije (str. 712). Res prinaša Proleter takšne podatke, pa tudi nekateri sočasni partijski viri jih povzemajo (in še povojna partijska glasila, tako npr. DELO, glasilo CK KPS 1949, št. 5, str. 54), vendar naj pripomnim, da je Proleter št. 1—2, januar—februar 1940, str. 651, prinesel vest tudi o II. konferenci KPS. To je spet kar očiten primer, ki bralcu vzbudi vprašanje, koliko je avtor kritično obravnaval zbrano gradivo oziroma primerjal, soočal partijske dokumente, (poročila in tisk) še z drugimi viri, recimo s spominskimi in z novejšimi raziskavami. Žal vsaj za Slovenijo kaže postaviti to vprašanje. Tudi tokrat

bom citirala le Pregled zgodovine ZKJ, str. 209, kjer je govora o prvi konferenci KPS, na strani 218 o drugi in pa Izvore za istoriju Saveza komunista Jugoslavije, str. 542 in opomba 425, kjer je pojasnjena napaka navedbe v Proleteru in je v resnici o tretja konferenca KPS, ki pa je bila 29. in 30. junija 1940 na Vinjah nad Dolskim v bližini Ljubljane. S to sicer na videz »drobno« fakto-grafsko napako pa žal avtor hkrati nehote opušta tudi pregled pomembnejše partijske dejavnosti med kmečkimi množicami v tem času, oziroma jo osiromaši in tako spregleda partijska glasila (legalna in ilegalna), kjer se zrcalijo bolj pretanjena spoznanja o povezovanju delavskega razreda s kmeti, grajena tudi že iz predhodnih izkušenj v stavkovnem gibanju, ki je doseglo svoj vrh v letu 1936 oziroma v začetku 1937.

Ali pa, ko tako nenamerno prezre sklepe prve in druge konference KPS, ki so se uresničevale v dejavnosti KP na terenu. Na tem mestu bi omenila pomembno vprašanje, ki ga je obravnavala prva konferenca KPS, bila je 16. in 17. aprila 1938 kmalu po priključitvi Avstrije k nacistični Nemčiji. Prisoten je bil tudi Tito. Konferenca je v prvi vrsti skušala opredeliti naloge KPS do vsega slovenskega naroda, zaradi vse večje ogroženosti od sosednjih agresorjev, zato je tudi postavila narodnoobrambni boj za primarno dejavnost KP in SKOJ.

Na podlagi sklepa te konference sta nato tudi izšli dve ilegalni partijski glasili, edina številka Obzornika delavske politike in Slovenski poročevalec, sicer le v dveh številkah. V okviru narodnoobrambnega gibanja je KP socialno in nacionalno osveščala in pritegnila z različnimi oblikami boja proti fašizmu in domači reakciji tudi kmeta, predvsem pa kmečko mladino, organizirano v Zvezi kmečkih fantov in deklet. Nasploh je narodnoobrambno gibanje po raziskavi A. Nedog (Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji 1935—1941) »zelo pomembna sestavina slovenskega ljudskofrontnega gibanja, in sicer kot množično gibanje ljudstva«. S tem se je tudi krepil opozicijski blok slovenske demokratske skupnosti, zlasti okoli volilnega programa oziroma v širših pripravah na skupščinske volitve decembra 1938. Tako npr. z ustanovitvijo (julija 1938) slovenske združene opozicije, kamor se je vključila tudi skupina dr. Dragotina Lončarja — slovenski mačkovci. Mislim, da avtor v svoji obravnavi KP v odnosu do kmečkih množic ne bi smel za poznavanje stališč KPS prezreti E. Kardeljev-Speransov Razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja, Naša založba, Ljubljana 1939, oziroma druga izdaja, Beograd 1957, (glej tudi B. Grafenauer: Ob štirih izdajah »Speransa« (Primerjalna študija), Zgodovinski časopis 1979, letnik 33, št. 4, str. 559). Kardelj poudarja, da tvori ravno »kmet najštevilnejšo armado narodnoosvobodilnega gibanja in brez njegovega aktiviziranja boj za narodne zahteve ne more biti uspešen«, in da so vsi njegovi socialni, gospodarski in politični interesi povezani s splošnimi interesi naroda (Ibidem, Ljubljana 1980, str. 475). Hkrati je E. Kardelj poudarjal, da kmečko ljudstvo ni homogena enota, marveč je sestavljeno iz različnih socialnih plasti. Za KP so bile pomembne zlasti spodnje plasti, ker so imele zaradi svojih interesov drugačno razmerje do narodnega vprašanja kot praviloma bogatejši kmečki sloji, ki so predstavljali razred izkoriščevalcev. Kardeljeva teza je dobila svojo potrditev v kasnejši Zvezi delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS) in v revoluciji.

Na strani 273 piše avtor, da je bil 12. marca 1939 velik zbor v Zagrebu, prisotnih je bilo 187 delegatov slovenskega kmečkega gibanja iz vse Slovenije. Tedaj je bila formirana Slovenska kmečka stranka. Zatem nadaljuje, da je bila septembra 1939 ustanovljena Zveza delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS). Te navedbe bi dobile drugačno interpretacijo, če bi avtor upošteval delo A. Nedog, Ljudskofrontno gibanje na Slovenskem. Ljubljana 1978, kjer v štirih poglavjih (str. 121 do 231) izčrpno prikaže ves proces nastajanja nove oblike ljudskofrontnega združevanja v okviru ZDLS. Izognil bi se tudi napakam. Zveza delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS) ima sicer svoj pomemben mejnik 3. septembra 1939 v Celju, kjer je bil sestanek zastopnikov demokratičnih skupin ali bolje zbor delegatov delavskih in kmetijskih skupin, kot je zapisal razglas. Tedaj so tudi sprejeli osnutek razglasa, dejanska ustanovitev ZDLS pa je bila 29. oktobra 1939 v Ljubljani, toda ne več v takšni sestavi, kot je še kazalo v Celju. Za Jovanovičevo temo je pomemben dokument program ZDLS v obliki proglasa »Kaj hočemo« in pa glasilo Nova ljudska pravica (edina številka pod uredništvom E. Kardelja je izšla 15. decembra 1939 v Zagrebu, v začetu 1941 pa Ljudska pravica, glasilo delavcev in kmetov (urednika M. Marinko in T. Tomšič — glej ponatis Ljudska pravica, Ljubljana 1946). Poudariti velja, da je imela oblast ZDLS »za komunistično tvorbo« in je organizatorje ZDLS in podpisnike proglašala »Kaj hočemo« preganjala in jih zapirala. ZDLS se ni imela niti za stranko, niti za koalicijo strank, marveč za skupnost delovnih ljudi različnih ideoloških opredelitev in politične pripadnosti za doseg svojih pravic in demokratizacijo javnega življenja.

O Slovenski kmečki stranki pa naslednje: Omenjeni zbor Slovenske kmečke stranke (SKS) (slovenski mačkovci, Lončarjeva skupina) marca 1939 v Zagrebu velja za pripravljalni odbor in je bila stranka šele v nastajanju. Na celjskem sestanku 3. septembra 1939 je še veljala za pomembno skupino, ki kaže, da se bo vključila v ZDLS, vendar se je kmalu nato skesala, zavračala omenjeni proglas in se distancirala od ZDLS. Dne 12. novembra 1939 so se v Zagrebu zastopniki Slovenske kmečke stranke oziroma skupine okoli Slovenske vasi (glasila) in skupine mladokmetijcev združili in ustanovili skupaj novo Slovensko kmečko delavsko stranko, katere vodstvo se je več ali manj naslanjalo na Mačkovo HSS. Njen pravi značaj je razkrivala KPS oziroma ZDLS v Novi ljudski pravici ali npr. v letaku: »Odprto pismo volilcem in somišljenikom Zveze delovnega ljudstva«. Takole piše: »Lončarjeva laži kmečko delavska stranka pa se trudi, da bi opeharila kmečko ljudstvo, da bi ga odtrgala od njegovega zaveznika — delavstva, da bi mu naprtila advokatsko-veleposestniško gosposko vodstvo in da bi tako ponovno napravila kmeta privesek in volilno rajo gosposkih strank.« (ZA CK ZKS, mapa 23, Množična gibanja, letak.)

Razume se, da s temi pripombami ni moj namen izčrpno podati pregled partijskega oziroma ljudskofrontnega tiska, ki obravnava kmečko in agrarno vprašanje, niti ne v celoti ovrednotiti uporabe partijskih dokumentov ali orisati odmevnost pomembnejših akcij, saj bi s tem nastal nov prispevek. Opozoriti želim le na bele lise v prikazu omenjene problematike. Ne toliko po obsegu, saj je Slovenija enakovredno obravnavana v vseh poglavjih kot druge jugoslovanske pokrajine, marveč po vsebinski plati udejanja partijske politike med kmečkimi množicami. Gre navsezadnje za neskladje med že obstoječimi parcial-

nimi raziskavami ali boljše literaturo, ki posredno ali neposredno zadeva tudi avtorjevo temo, in nedoročenostjo avtorjeve predstavitve. Menim, da je vzrok za to predvsem v preskopem upoštevanju vrste pomembnih virov, tudi spominskega gradiva, ki je bilo v veliki meri objavljeno v povojni slovenski publicistiki in kot že rečeno premajhna uporaba novejše slovenske historiografije.

S temi pripombami pa nikakor ne želim zmanjšati vrednosti dela in pa zanikati novo kvaliteto v obravnavi tega silno zapletenega političnega in družbenoekonomskega vprašanja.

Anka Vidovič-Miklavčič

Mladen Stefanović, *Zbor Dimitrija Ljotića 1934—1945*. Narodna knjiga, Beograd 1984, ilustr., 360 strani.

V letih okupacije Jugoslavije se je pod vodstvom komunistične partije proti zasedbenim oblastem organiziral odpor, za katerega upravičeno ponosno lahko trdimo, da ni bil le navadno odporniško gibanje, primerljivo s podobnimi širom Evrope, temveč pravo narodnoosvobodilno gibanje. Kot ponavadi rečemo, je le-to preraščalo hkrati tudi že v revolucijo ter postalo že med vojno nosilec nove države, mimo in predvsem tudi proti stari državi, ki se je tako slabo izkazala tako pred vojno, še posebej pa v aprilski vojni 1941. Nerešena socialna ter nacionalna nasprotja so napovedovala njen propad ob prvi resnejši preizkušnji. Tako se je tudi zgodilo, potrdilo pa se je tudi s popolno moralno kapitulacijo vladajočega sloja kot tudi narodnopolitičnim nihilizmom, ki se je kazal predvsem v razraščanju vsakovrstnih kolaboracionizmov, ki so bili pogosto med seboj skregani na življenje in smrt. Nadaljni razvoj je te kolaboracionizme dovedel v narodno izdajstvo ter tudi v nepredstavljive zločine tako nad drugimi kot tudi nad lastnimi narodi. Jugoslavije se je tedaj pokazala kot dežela ekstremov, tako v dobrem kot v slabem, kar ni jemalo vetra iz jader tistih, ki so operirali s pojmom »balkanizacija«.

Narodnoosvobodilno gibanje v Jugoslaviji je bilo enotno, predvsem enotno politično in vojaško vodeno. Tega nikakor ni bilo mogoče reči za protirevolucionarno stran, kar je bil dokaz več za njeno brezizhodnost. Celo v okviru enega naroda se je oblikovalo lahko več političnih organizacij ali vojaških kolaboracionističnih formacij, ki so si bile včasih celo v nasprotju, posebej v začetku. Seveda je za tak razvoj v dobršni meri »zaslužen« okupator, ki je pač držal v svojih rokah vse tedaj pomembne vzvode odločitev. V okupirani Srbiji, ki nas tokrat zanima, se je formirala kvizlinška uprava Milana Nedića, ki je imela na razpolago vsaj dvojne kolaboracionističnih policijskih formacij, dalje napol ilegalno četniško gibanje Draže Mihailovića, ki je imelo ambicije vsejugoslovskega pendanta NOG, in končno srbsko fašistično gibanje Zbor, ki mu je še izpred vojne načeloval Dimitrije Ljotić. Vsaj v začetku je obstajalo tudi več vrst srbskih četnikov, da ne govorimo o onih, ki so se formirali v ostalih pokrajinah bivše Jugoslavije.

Jugoslovanski zgodovinarji so se v zadnjem desetletju začeli intenzivno posvečati tudi raziskavam narodnega izdajstva in kontrarevolucije v naših

pokrajinah. Kar se tiče Srbije, je najbolj resno raziskavo o četništvu zastavil Jovan Marjanović, ki pa mu je žal smrt preprečila, da bi o tem izdal več kot eno knjigo. V prevodu je pri nas izšla tudi študija o četnikih izpod peresa ameriškega rojaka Joza Tomasevicha. Veliko je o Draži Mihailoviću zadnje čase objavil Nikola Milovanović, omeniti pa gre še Branka Latasa in druge. Nedićevo kvislinško upravo je v dveh knjigah dodobra obdelal Milan Borković. Leta 1984 pa je končno izšla tudi knjiga o Ljotiću in njegovem gibanju, o kateri nameravamo spregovoriti nekaj besed.

V tej knjigi je pravzaprav objavljena skrajšana verzija doktorske disertacije, ki jo je avtor zagovarjal leta 1981 na filozofski fakulteti prištinske univerze. Samo dejstvo, da je avtor prvotno napisal širši tekst, mi pa imamo na razpolago le krajšega, je za kritični pristop do branja nekoliko neugodno, saj se lahko zgodi, da bomo avtorju očitali nekaj, kar je v integralnem besedilu predstavljeno drugače ipd. Toda tu ni pomoči, izhajati pač moramo iz tistega, s čimer razpolagamo. Ljotićev Zbor predstavlja v jugoslovanski zgodovini nekaj posebnega. Poleg ustaštva je pred vojno edino pri nas predstavljalo sicer po Evropi bogato zastopano gibanje fašizma, ki je v dveh važnih državah celo že osvojilo oblast. Toda ustaštvo je bilo predvsem obsedeno s separatizmom in terorizmom ter zato v Jugoslaviji prepovedano in preganjano in je lahko delovalo legalno le v tujini, v domovini pa podtalno. Ljotićevstvo je na drugi strani sicer tudi izhajalo iz nacionalističnih tradicij predvsem enega naroda, to je iz velikosrbstva, toda prav to dejstvo mu je v danem položaju že samo dajalo neke legalne prednosti, pač glede na prevladujoč položaj srbstva v tedanji državi. Bilo je naperjeno predvsem proti hrvatskemu »separatizmu« ter kot državotvorne priznavalo zgolj Srbe ter jih pozivalo »na okup«. Pri pravi, državni politiki bi poleg njih lahko sodelovali samo še t. i. nacionalni Hrvati in Slovenci, ki pa bi predvsem v armadi morali vodilno vlogo prepustiti izključno Srbom. Drugače je Ljotićevo gibanje imelo ambicije, da postane vsejugoslovansko, kar se je kazalo tudi v tem, da sta se mu pridružila tudi Jugoslovanska akcija ter slovensko Združenje borcev Boj. Nič pa ne vemo, in tudi naš avtor o tem molči, o eventualni povezavi tradicije Orjune ter novim jugoslovanskim fašizmom v 30. letih. Tudi Ljotić je bil po poklicu pravnik in zdi se, da ta poklic privlači avtoritativne ljudi, ki se vsi, ko imajo priložnost, ukvarjajo z vzpostavljanjem »reda in miru« za vsako ceno. Bil je tudi obseden z religiozno vizijo in v tem smislu sta nanj vplivala tudi Charles Maurras in Blaise Pascal. Slednjega je avtor nekoliko zlobno razglasil za umobolnega. Čeprav je za Ljotićeve nazore sprva značilno predvsem eklektično seštevanje posameznih ideoloških sestavin, pa je med leti 1930 in 1935 le uspel sestaviti sklop nazorov, ki jih brez pomisleka lahko razglasimo za fašizem, predvsem srbski fašizem. Nacionalni predznak je potreben, saj smo pri Ljotiću priča izrednemu poudarjanju narodnega, biološkega, krvi in zemlje, ljudskega jezika, skupnostnega čutenja nasproti individualnemu ipd., kjer pač ni moč zanikati sličnosti z nemškimi nacizmom, vendar je jasno razviden srbski in balkanski akcent. Vse to je bilo garnirano z antisemitizmom in protikomunizmom ter politično artikulirano z zavzemanjem za korporativni sistem in za prenehanje razrednih spopadov, s poudarjanjem vloge vodje in podprto z bučno in vsiljivo propa-

gando ter nasilnim nastopanjem, tako da o značaju tega gibanja ne more biti več nobenega dvoma.

Avtor je razvoju ideologije srbskega fašizma sicer v neki meri sledil, vendar za naš okus nekoliko preveč suhoparno in dosledno samo s stališča uradnega marksizma, kar dandanes deluje omejujoče pri analizi družbenih pojavov. Drugače se je pisec posvetil predvsem prikazu zunanjih, političnih manifestacij »Jugoslovanskega ljudskega gibanja Zbor« ter predvsem njegovega vodje Dimitrija Ljotića. Gre za njegove predloge kralju in pozneje knezu Pavlu o ukinitvi političnih strank in preureditvi države v stanovskem smislu ipd., kar je vse ostalo brez odmeva. Ljotić je zato svoj Zbor, ki je formalno nastal z združitvijo več predhodnih sorodnih skupin 6. 1. 1935 (!), pognal tudi v politični boj. Skušal se je organizirati po vsej državi in to kapilarno in sodeloval je s svojo listo na volitvah leta 1935 in 1938. Tu je doživel popoln neuspeh, saj je zanj volil komaj vsak stoti volilec in ni dosegel niti enega poslanskega mandata. Še najboljše rezultate je dosegel v rodnem Smederevu in pa v Dravski banovini. Napredne sile so seveda takoj začutile, kam pelje Ljotićev voz ter so stopile v protiofenzivo. Važna epizoda v tem je bilo tudi razbitje Ljotićevega volilnega zborovanja 13. 4. 1935 v Ljubljani, česar pa avtor ne omenja. Srbski nesojeni fűhrer je uvidel nemoč legalne poti ter je prišel z že omenjeno metodo pritiska na dvor in vlado, kjer pa je prišel v spor s Stojadinovićem, ki je v njem videl nadležnega in predvsem prehitrega konkurenta v vpeljevanju avtoritativnega režima v Jugoslaviji po italijanskem oziroma nemškemu vzoru. Po aferi »Tehnična unija« je bil Ljotić razkrinkan kot nacistični plačanec, ko pa so njegovi pristaši leta 1940 izvedli še odkrit teroristični napad na napredne študente Gradbene fakultete v Beogradu, je vladi prekipelo ter je prepovedala delovanje Zbora. Pri tem ji pa ni uspelo aretirati samega Ljotića, ki je do okupacije nato živel v ilegali. V celoti je avtor predvojno aktivnost Zbora prikazal na slabih sto straneh, kar predstavlja manj kot tretjino teksta in to razmerje smatramo za ustrezno.

Ostali dve tretjini knjige sta posvečeni delovanju Zbora v letih 1941—1945. Glavna značilnost tega obdobja je seveda njegova brezrezervna kolaboracija z nemškim okupatorjem ter sodelovanje v sistemu Nedićeve kvislinške uprave. Pravzaprav so tozadevno že dovolj zgovorni naslovi poglavij tega dela knjige. Naj jih zato naštejemo: Zaslomba okupatorju — mesto Ljotićevega Zbora v kvislinškem režimu, Oborožena sila kontrarevolucije, Kvislinški načrti o preureditvi Srbije, Koncentracija sil kontrarevolucije ter njihov zlom. Pravzaprav je avtor dal nekoliko preveč poudarka opisovanju akcij in manevriranja Nedićeve »Vlade narodne rešitve« ter nemškega okupacijskega sistema, nekoliko premalo pa se je osredotočil na Ljotića samega ter na delovanje njegovih pristašev. Kljub temu pa nam po branju le ostanejo vtisi o poglavitnih značilnostih tega izdajalskega in fašističnega srbskega gibanja. Najprej je gibanje iz svojega naslova seveda izločilo pridevnik »jugoslovanski«, kar pa Ljotiću posebej proti koncu vojne ni preprečevalo, da se ne bi tesno povezal z Mihailovićem ter emigrantsko vlado in pozival kralja Petra na povratek v domovino. Tedaj je pač šlo že za obupne poskuse združitve vseh protirevolucionarnih sil, z delno izjemo ustašev, v hotenju zajeziiti zmagovito napredovanje NOG in NOVJ. Ljotić nato ustanovi svoje prostovoljske odrede, v katere vstopajo tudi

njegovi pristaši iz drugih delov bivše Jugoslavije, tudi iz Slovenije. Ti odredi so se fanatično borili proti srbskim partizanom, a v tem fanatizmu zagrešili tudi nič koliko krvavih zločinov, omenimo naj samo njihovo sodelovanje pri pokolu v Kragujevcu. Ti odredi so se konec leta 1942 pretvorili v bataljone ter združili v t. i. Srbski dobrovoljski korpus, ki mu je načeloval znani kolaboracionist Kosta Mušicki. No, srbske kolaboracioniste je prve dohitel trenutek resnice, saj so se morali jeseni 1944 skupaj s svojimi gospodarji umakniti iz Srbije pred napredujočimi partizani ter Rdečo armado. Nacisti so jim ponudili zatočišče v Sloveniji, konkretno na Primorskem in Notranjskem, kamor so kasneje pribežali tudi nedičevci ter del četnikov. Tudi tu jih je nacistična policijska oblast seveda pridno izrabljala za boj proti partizanom ter za teroristične nastope proti prebivalstvu, tokrat slovenskemu. Skoncentrirani so bili v Postojni, Št. Petru na Krasu in Ilirski Bistrici, bolnico pa so imeli v Logatcu. Ljotić se je skupaj z drugimi srbskimi kolaboracionističnimi voditelji ter v dogovoru z Mihailovičem lotil povezovanja vseh protirevolucionarnih sil v Sloveniji kot baze za bodočo protirevolucionarno protiofenzivo, ki naj bi jo podprli tudi zahodni zavezniki. Po njegovem naj bi za razliko od 1. svetovne vojne, ko se je osvoboditev pričela v Solunu, to pot »osvoboditev« prišla od Triglava. Tesno je sodeloval tudi z Narodnim odborom in kot rezultat te akcije je bila tudi proglasitev »slovenske vlade« na Taboru 3. 5. 1945. Tega pa sam ni več dočakal, saj se je že 23. 4. smrtno ponesrečil pri Ajdovščini ter so ga nato ljotičevci pokopali v Gorici. Njegovi dobrovoljci so se ob neizbežnem koncu umaknili v Furlanijo in na Koroško, pri čemer so bili tisti iz Avstrije tudi kmalu vrnjeni novi jugoslovanski oblasti. Kasneje se je isto zgodilo tudi z njihovim komandantom Kosto Mušickim.

Avtor je knjigi dodal kar 28 strani fotografij, med katerimi so nekatere tudi iz Slovenije. Dodal je tudi podroben seznam virov in literature in končno tudi imenski indeks. Tako je fizična in metodološka podoba knjige prav lepo zaokrožena, kar delno lahko rečemo tudi za njeno vsebino. Pisec je zbral in uporabljal ogromno količino arhivskih dokumentov, predvsem seveda iz beograjskih arhivov, a tudi iz nemških ter še mikrofилme dokumentov iz ZDA. Tudi naštetá literatura je impozantna, vendar jo je uporabljal zelo neenakomerno, pač po zaslugi dejstva, da je določenim problemom dajal več pozornosti kot drugim. Precej pa je uporabljal ter tudi obširno citiral literaturo ljotičevskih emigrantov, ki so po vojni v tujini zelo aktivni ter v Münchnu izdajajo tudi svoj časopis Iskra. Prav ob tem se ponuja tudi vprašanje, zakaj avtor ni nadaljeval svoje raziskave tudi za obdobje po letu 1945, kot je npr. za ustaše storil Bogdan Krizman. Pripomb bi lahko našteali še nekaj, npr. šibak analitičen pristop v zvezi s socialno, nacionalno in tudi teritorialno strukturo pripadnikov Zbora pred vojno. Kako obrazložiti kar množično članstvo intelektualcev v Zboru? Skoraj ničesar ni moč prebrati o delovanju zborošev na univerzi, vemo pa, da so bili zelo aktivni na ljubljanski univerzi, omenimo samo društvo Edinstvo. Ničesar ni o delovanju na srednjih šolah, prav tako pa je le skopo opisano delovanje banovinskih in nižjih odborov Zbora, ki pa je vendarle bil zelo dobro in razvejano organiziran. V Zaključku trdi avtor, da Ljotičeva akcija pred vojno ni uspela zaradi krepitve revolucionarnih sil. S tako trditvijo se seveda ni moč strinjati, saj so bile te sile kljub vsemu še sorazmerno šibke.

Glavni vzrok za neuspeh jugoslovanskega fašizma je prej iskati v zanj neugodni družbeni in socialni strukturi prebivalstva in navsezadnje tudi v vsesplošni zaostalosti jugoslovanske družbe. Primerjava z uspešnostjo ali neuspešnostjo drugih evropskih fašizmov bi nam marsikaj povedala. Krepitev fašizma je vsekakor ovirala tudi nacionalna heterogenost Jugoslavije. Za avtorjev prikaz delovanja Zbora med okupacijo nimamo bistvenejših pripomb, razen te, da je ob nekaterih problemih spet nekoliko redkobeseden, kar pa je lahko rezultat že omenjanega krajšanja prvotnega teksta disertacije. Podobno velja za opis delovanja ljotičevcev v Sloveniji, mislimo na slovenske zboraše, ki so le igrali važno vlogo in precej vplivali na politiko Leona Rupnika v obdobju 1944/1945. V celoti pa lahko zaključimo, da smo prebrali dobro knjigo, katere glavna odlika je sistematičnost prikaza snovi, predvsem pa je z njo zapolnjena ena glavnih in zadnjih praznin v celoviti podobi srbskega in jugoslovanskega fašizma in kolaboracionizma.

Boris Mlakar

Tone Ferenc: *Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945* (»Narod si bo pisal sodbo sam«), Založba Borec, Partizanska knjiga, Ljubljana 1985, 334 str.

Profesor dr. Tone Ferenc je pripravil, založbi Borec in Partizanska knjiga v Ljubljani pa sta leta 1985 založili drugo izmed štirih načrtovanih (po izidu pa prvo) knjigo obsežne raziskovalne teme *Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945*. Ta knjiga z naslovom »Narod si bo pisal sodbo sam« obravnava nastanek in delovanje ljudske oblasti od kapitulacije Italije do prvega zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta 19. februarja 1944 v Črnomlju. Na 334 straneh besedila obravnava v 7 poglavjih in 20 podpoglavjih naslednje teme: Osvoboditev južne Slovenije po italijanski kapitulaciji, Prevzem oblasti in organizacija uprave, Mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko in ustanovitev novih enot ter zaledne vojaške oblasti, Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Delo Upravne komisije za osvobojeno ozemlje, Delo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo in Drugo zasedanje AVNOJ in Slovenci. Avtor sproti, na vsaki strani, navaja uporabljene vire. Knjiga ima tudi kazalo osebnih in krajevnih imen. Skrbno so izbrane fotografije in faksimili dokumentov, izdelani pa tudi najpomembnejši zemljevidi.

Knjiga govori o prizadevanjih slovenskih rodoljubov in napoveduje njihova velika pričakovanja. V sklopu celotnega dogajanja tistega časa predstavlja eno od področij narodnoosvobodilnega gibanja, ki je bilo doslej precej zapostavljeno — ob primerjavi s poudarjanjem vojaških dogodkov (tudi do pretiranih podrobnosti) in političnih struktur, posebej še podrobnim navajanjem zamisli, dejavnosti in zaslug posameznikov in političnih organov ob istočasnem zanemarjanju obravnave življenja množic in oblik upora in boja za njihov obstoj, preživetje, osvoboditev, enakopravnost, demokracijo. Take enostranosti zgodovine NOB sem se dodobra zavedel, ko me je pred leti neki učenec začudeno vprašal, mar so ljudje tudi med vojno delali. Spoznal sem, kako smo se že takrat oddaljili od resnične podobe tistega časa in kako ta tone v legendarnost tudi pod vplivom enostranosti in naraščajoče ideološke ekskluzivnosti.

Knjiga »Narod si bo pisal sodbo sam« obravnava tisto pomembno obdobje NOB, v katerem so narodnoosvobodilne sile slavile zmago nad enim od okupatorjev in zbirale vse Slovence v boju proti nacističnim zavojevalcem in njihovim sodelavcem. Osvobodilna fronta je kot zmagovito narodnoosvobodilno gibanje pozivala vse za orožje sposobne moške v narodnoosvobodilno vojsko. Odziv je bil tolikšen, da so bile ustanovljene številne nove brigade, tri divizije, dva korpusa in zaledne vojaške oblasti. Na obsežnem osvobojenem ozemlju so ljudje izpolnjevali sklepe odborov OF in upravne komisije. Izvolili so svoje odposlance v kočevski zbor, ta pa je izbral osrednje politično vodstvo OF, slovenski parlament, njegovo predsedstvo kot zarodek vlade ter delegacijo v AVNOJ, ki je svobodno in enakopravno z zastopniki drugih jugoslovanskih narodnih skupnosti potrdila narodno individualnost, pa tudi bratstvo in enakopravnost ter željo po življenju v skupni zvezni demokratični Jugoslaviji. Ljudska vstaja na Primorskem je poleg močne narodnoosvobodilne vojske porajala množično mrežo odborov OF in NOO z osrednjim pokrajinskim vodstvom ter razglasila priključitev k matičnemu narodu in Jugoslaviji. Množični nastopi številnih preprostih ljudi, od katerih so mnogi prvič stopili na politično prizorišče, so dali temu gibanju demokratični, ljudski značaj.

V tako intenzivnem polletnem razvoju je narodnoosvobodilni boj kljub nemški ofenzivi dosegel svoj vrhunec. To Ferenčevu delo, ki zgoščeno povzema vojaška dogajanja, prikaže na ozemlju, ki ga je zapustil italijanski okupator, živo ljudsko ustvarjalnost, ki so jo spodbudile protifašistične organizacije in partizanske enote in ki je še niso omejevali birokratizem in pretirani pravni normativizem ter državne institucije. Pisec nam je v knjigi predstavil prav ta vzpon osvobodilnih sil in njihovih številnih dejavnosti, prilagojenih konkretnim, v posameznih krajih med seboj močno različnim okoliščinam, in zato izvirnim rešitvam, pa vendar hkrati med seboj usklajenim s skupnim hotenjem po svobodi in demokraciji.

Po odhodu italijanskega okupatorja in razbitju belogardističnih in četniških enot ter begu nekaterih od teh k novemu, nemškemu okupatorju so partizani in aktivisti OF pozvali prebivalstvo, naj samoiniciativno, enakopravno, organizirano in prizadevno ureja družbena vprašanja v skladu s skupnimi potrebami vseh demokratičnih rodoljubov. Jasne in vsem ljudem razumljive usmeritve Osvobodilne fronte, skladne s temeljnimi skupnimi interesi, občutek ljudi, da so se osvobodili z lastnim bojem ter si s tem pridobili pravico odločanja, spoznanje, da so pozvani k urejanju skupnih zadev ob upoštevanju posebnih krajevnih razmer, spoštovanje in razvijanje lastne ustvarjalne pobude slehernega svobodoljubnega in demokratično razpoloženega človeka, prizadevno in dokaj uspešno premagovanje težav, pa tudi zaupanje, ki so ga ljudem izkazovali voditelji narodnoosvobodilnega gibanja, je dajalo ljudem občutek moči, družbene pomembnosti in zaupanja vase in v svojo sposobnost. V mnogih ljudeh je zraslo spoznanje, da postajajo sami svoj gospodar, kovač svoje lastne in skupne usode.

Pisec nam z zgodovinskim dogajanjem stvarno predstavi takratno vzdušje na osvobojenem ozemlju. Razlike med življenjem pod fašistično okupacijo in na osvobojenem ozemlju so bile kljub pomanjkanju življenjskih potrebščin v najbolj pasivnih delih Slovenije in kljub ogroženosti osvobojenega ozemlja

tolikšne, da so ljudje občutili globoko spremembo, saj so spet mogli svobodno živeti. Avtor je zapisal, da je s kočevskim zborom o svoji usodi začel odločati slovenski narod sam, čeprav bi mu bilo moč tudi oporekati, češ, da velik del slovenskega prebivalstva, zlasti tistega, ki je živel na nemškem okupacijskem ozemlju, o dogajanjih na osvobojenem ozemlju sploh ni ničesar vedel, še manj pa je mogel odločati o temeljih bodoče ureditve Slovenije in Jugoslavije. Kljub tej točni ugotovitvi pa seveda ni mogoče trditi, da ljudje take demokratične in napredne, na enakopravnosti temelječe ureditve, niso bili pripravljene sprejeti. Sklepi kočevskega zbora in II. zasedanja AVNOJ so bili istovetni s hotenji množic in so določali odnose, kakršni so se že od začetka oborožene vstaje uveljavljali med pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja. Do takih ugotovitev pride pisec v tehtni razpravi, temelječi na kritični presoji in natančni interpretaciji primarnih virov, zlasti tistih, ki so nastali v vsakdanjem življenju in med zadovoljevanjem temeljnih potreb prebivalstva osvobojenih krajev. Analizira medsebojno odvisnost vseh družbenih dejavnikov in iz vzrokov izpeljuje posledice. Pozornost posveča tako uspešnim rešitvam demokratičnih narodnoosvobodilnih sil kot tudi njihovim zadregam in napakam, ki so jim razen objektivnih težav marsikje botrovali premajhna strokovnost in usposobljenost za reševanje družbenih zadev, pa tudi zmotno ocenjevanje nekaterih, da so nemškemu okupatorju že tako pošle moči, da ne bo mogel zasesti ozemlja, ki ga je zapustil italijanski okupator. Taki primeri pa vendar ne morejo zasenčiti dejstva, da sta se mogli sredi vojne vihre na izpostavljenem koščku osvobojenega ozemlja pri upravljanju družbenih zadev tako uspešno prepletati in dopolnjevati hotenje in dejavnost množic in strokovnost pri urejanju posameznih področij družbenega življenja. Prav to pa je bilo mogoče povsod tam, kjer je Osvobodilna fronta s svojo širino zajela vse družbene sloje, ljudi vseh poklicev in stopnje izobrazbe, skratka vse demokratično usmerjene slovenske rodoljube.

Če oblasti ne opredelimo zgolj institucionalno, marveč kot pravico in možnost odločanja o družbenih vprašanjih in medsebojnih odnosih, potem v delu, ki je z naslovom zamejeno v vseslovenski prostor, pogrešamo tiste oblike odločanja slovenskih rodoljubov, ki so se spričo delovanja partizanskih čet in organizacij OF zaradi hotenja po svobodi mogle uveljavljati ponekod tudi na ozemlju pod nemško zasedbo, zlasti pa v krajih, ki jih okupator ni mogel stalno nadzorovati in kjer so ljudje izvajali okupatorjeve ukaze samo v najmanjši možni meri, skrivaj pa so zavzeto v svojem interesu izpolnjevali sklepe Osvobodilne fronte.

Medtem ko tudi v tej Ferenčevi knjigi spoznavamo, da je namesto kraljeve jugoslovanske vojske zrasla nova, narodnoosvobodilna vojska in namesto večstrankarskega sistema enotna Osvobodilna fronta, katere organizacijski ustroj se je marsikje prilagajal predvojni organiziranosti KPS, pa je pri teritorialnih skupnostih kontinuiteta s predvojno upravno ureditvijo izrazitejša. Tako so, npr. na Primorskem po kapitulaciji Italije obnavljali celo občine izpred prve svetovne vojne, ki so obsegale naselja iste fare. Medtem ko je na Dolenjskem in Notranjskem prevzela oblast OF, pa so odbori OF na Primorskem opravljali le politične naloge, oblastne pa Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in narodnoosvobodilni odbori.

Avtor kljub navajanju konkretnega zgodovinskega dogajanja besedila ni preobremenil niti z organizacijskimi podrobnostmi niti z naštevanjem drobnih dogodkov. Glavno pozornost je posvetil sklepom in dejavnostim organov oblasti, s čimer je mogel najboljše prikazati njihov značaj in vlogo. Taka konkretnost potrjuje, da je bila med NOB poleg vojaške gospodarska dejavnost še kako pomembna, saj se brez osnovne preskrbe tudi najbolj zvesti narodnjaki in protifašisti ne bi mogli boriti za svoj obstoj, osvoboditev in demokracijo.

Ob osvoboditvi velikega dela Slovenije so se znašli odbori OF pred obsežnimi nalogami. Odbore so okrepili z novimi člani, ustanovili pa so jih tudi v nekaterih krajih, kjer jih še ni bilo. Zaradi vojnih razmer so nekatere naloge prevzeli upravni odseki. Partizani in aktivisti OF so agitirali, naj ljudje v organe oblasti izbirajo tiste, ki so se že izkazali v svojem delovanju za osvoboditev in o katerih sodijo, da bodo še naprej najbolj požrtvovalno delovali za skupnost. Uvedli so temeljit nadzor nad izvajanjem sklepov, in to javno, na sestankih, kjer so odgovorni za posamezne sektorje dela morali poročati o izvajanju sprejetih sklepov, krajanji pa so mogli svoje zastopnike zamenjati, če ti niso delovali v skladu z njihovimi hotenji in sklepi. Seveda najdemo v knjigi tudi podatke o tem, da je o pomembnem vprašanju odločal tudi kak visok funkcionar sam. V najtežjih okoliščinah so delovali terenski odbori, ki so morali neposredno uresničevati sklepe višjih organov in krajanov, zato so jim bili člani višjih organov dolžni pomagati, kar se je tudi dogajalo, saj so tudi člani rajonskih in okrožnih odborov OF večinoma delovali neposredno med ljudmi na terenu, na sedež odbora pa prihajali le izmenjat izkušnje, po smernice in oblikovat navodila za delo. Organi ljudske oblasti so se prilagajali dejanskim potrebam, da je moglo tudi družbeno življenje teči čim bolj normalno. Prizadevali so si obnoviti promet in trgovino; javni lokali so bili odprti kot dotlej. Policijsko uro so določili krajevni organi. Delovne skupine so obnavljale požgane in porušene vasi in urejali delavnice. Za delo v gospodarskih komisijah so izbirali ugledne gospodarje, strokovnjake, organizacijsko podjetje in poslovno sposobne ljudi.

Organi ljudske oblasti so razglasili zasebno lastnino kot temelj blagovno-denarnega gospodarstva. Prevzeli so obveznosti prejšnje uprave, tako izplačila plač železničarjem, nameščencem (uradnikom, učiteljem, duhovnikom, poštarjem), invalidnino invalidom in pokojnine upokojencem. Izplačevali so podpore družinam mobilizirancev, pa tudi zaostale poštno pošiljke. Da bi mogli izpeljati te obveznosti, so določili enoten davek v denarju in blagu (10 % čistega dohodka) ter razpisali narodno posojilo. Za zaščito narodnega gospodarstva in preprečitev špekulacij je IOOF določil popis in blokado blaga, način prodaje in marksimiral cene. V veljavi so ostale lire in denarni boni. Tudi industrijska podjetja so delovala na dotedanji način, le da so jih varnostni organi zavarovali, cene surovin in izdelkov, pa tudi plače pa so zamrznili. Zanimivo je, da so imele tovarne tudi še po dobrih dveh letih vojne dokajšnje zaloge surovin za nekaj mesecev, pa tudi za več kot pol leta vnaprej. Pri oskrbi z industrijskim blagom je imela prednost narodnoosvobodilna vojska, nekaj pa ga je dobilo tudi najbolj potrebno civilno prebivalstvo. Tovarnarji so se obvezali, da bodo vzdrževali družine tistih svojih delavcev, ki so odšli v partizansko vojsko. V vojnem času,

ko je šlo zgolj za preživetje in osvoboditev, nihče ni smel povečevati svojega premoženja z izkoriščanjem dela drugih.

Da bi zbrali blago, potrebno za najnujnejšo preskrbo, so organi oblasti pozivali prebivalstvo, naj jim izroči lastnino bivše italijanske vojske. Popisali so živino in poljske pridelke in glede na zaloge določili obroke živil. Gozdne uprave so meščane oskrbovale s kurjavo. Najtežje je bilo oskrbovanje s prehrano, saj je moralo gospodarsko pasivno osvobojeno ozemlje poleg domačinov oskrbovati še številne begunce in partizanske enote, bilo pa je odrezano od plodnejših in bogatejših krajev Slovenije, ki jih je obvladoval okupator. Medtem ko so oblastni organi skušali preprečiti trgovanje z okupiranim ozemljem, pa so podpirali trgovanje z osvobojenim ozemljem Hrvaške, od koder so nabavljali zlasti sol.

Brez prispevkov prebivalstva ni bilo mogoče preskrbovati vojske niti z najbolj potrebnimi živili in drugimi potrebščinami. Razlastitveni odbori so upravljali razlaščeno plemiško zemljo in zemljo izseljenih Kočvarjev; razdeljevali so jo zainteresiranim obdelovalcem.

Odsek za ljudsko vzgojo in prosveto je za izobraževanje otrok in njihovo narodno vzgojo organiziral skoraj 200 osnovnih šol, strokovne šole in dve gimnaziji. Namesto italijanščine so poučevali ruščino in angleščino. V veljavi je ostala predvojna šolska zakonodaja, delovati pa so začeli roditeljski sveti. Poučevali so učitelji, ki so ostali tudi pod okupacijo zvesti svojemu narodu in demokratičnem načelom. Verouk so poučevali duhovniki, ki se niso pregrešili zoper narodnoosvobodilno gibanje.

Odsek za promet je organiziral sistem kurirskih postaj; ponekod so tudi ljudi vozili s konjsko vprego, kamioni in avtobusi, pa tudi z dvema vlakoma. Obnovili so poštni promet. Civilisti so smeli potovati zunaj svojega rajona samo s propustnicami.

Zanimivo je določilo o brezplačnem zdravljenju prebivalstva. Na osvobojenem ozemlju sta delovali civilni bolnišnici v Kanižarici in Ribnici, pa tudi lekarne.

Nemška ofenziva je začasno preprečila delovanje gospodarske komisije in omejila delovanje upravne komisije. Rupnikova pokrajinska uprava si je prizadevala vzpostaviti oblast na ozemlju, ki so ga začasno zasedle nemške čete, vendar so župani in občinske uprave na podeželju in v Beli krajini že po nekaj dneh izgubili oblast. Nato je obnovljena ljudska oblast delovala v omejenem obsegu s kombiniranjem legalnega in ilegalnega delovanja. Tudi upravna komisija je delovala še nekaj časa, vendar v zmanjšanem obsegu. Odbori OF so kot politični organi ostali najvišji predstavniki civilne oblasti.

Natančneje so določili naloge gospodarskih komisij, ki so ugotavljale gospodarske razmere, preskrbovale narodnoosvobodilno vojsko in pomagale civilnemu prebivalstvu, skrbele za pravično nalaganje davčnih bremen, obvezne oddaje, za nabavo in odkup blaga, za prevoz, obdelavo razlaščene zemlje, uporabo gozdov in za industrijsko ter obrtno proizvodnjo.

Izjemno pozornost posveča knjiga Narod si bo pisal sodbo sam oblikovanju in delovanju organov ljudske oblasti na Primorskem. Čeprav so bile tamkajšnje razmere in družbene potrebe podobne okoliščinam in potrebam na osvobojenem ozemlju Dolenjske in so zaradi notnih političnih usmeritev veljala glede značaja organov oblasti in njihovi dejavnosti enotna načela,

pa so zlasti v organizacijskem ustroju nastale velike razlike. Medtem ko je na Dolenjskem in Notranjskem prevzela Osvobodilna fronta poleg političnih tudi oblastne naloge, pa so na Primorskem politične in oblastne naloge ločili, pa tudi območja temeljnih političnih organizacij (rajonov) in se niso prekrivala z območji občinskih NOO.

Posebnost je predvsem vzpostavitev Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo, ki je bil več kot en mesec edini skupni politični in oblastni organ (katerega delovanje pa se je preveč omejilo na Vipavsko dolino).

Da bi bila organiziranost na Primorskem izenačena z organiziranostjo na Notranjskem in Dolenjskem, je bil 17. oktobra 1943 obnovljen Pokrajinski odbor OF za Primorsko.

Po vrnitvi slovenske delegacije z II. zasedanja AVNOJ v Jajcu je Boris Kidrič kritiziral delitev na NOO in OF ter poudarjal, da je OF politično gibanje in oblast hkrati. Prevladalo je stališče, da ima OF na osvobojenem ozemlju prevladujoč značaj oblasti, na okupiranem pa značaj politične organizacije (str. 282). Iz vodstva so predlagali zlitje NOO z odbori OF; s tem naj bi dosegli, da ne bi odločali odbori sami, marveč vaški in občinski zbori, kar bi omogočilo iniciativo množic. Težave so nastale, ker se niso skladale rajoni in občine, ki so povezoval vasi iste fare. Po zlitju 13. 1. 1944 je imel IOOF iste funkcije kot septembra 1943.

Posebnost na Primorskem je bil tudi razpis volitev občinskih NOO, ki naj bi jih pripravili odbori OF kot politični organi narodnoosvobodilnega gibanja, izvolili pa občinski zbori. Prav zato najdemo na strani 229 oceno: »Tako pestre podobe organizacije ljudske oblasti na terenu, kot je bila v Slovenskem primorju od septembra 1943 do januarja 1944, ni bilo niti prej niti pozneje.« Poleg 8 okrožnih, 49 rajonskih in nekaj stotin terenskih in krajevnih odborov OF so (razen v krajih, kjer so bile močne sovražnikove postojanke) delovali tudi občinski NOO in vaški pododbori, izvoljeni na zborih ljudi z javnim glasovanjem od oktobra do konca leta 1943. Občinski odbori NOO so bili zamišljeni kot izvršilni organ ljudske oblasti, to je izvrševalci sklepov ljudstva, zbranega na občinskem zboru, ki lahko posameznega člana ali ves NOO vsak čas zamenja. Krajan NOO so imeli tudi politične naloge, saj so krepili spoznanje ljudi, da si sami krojijo svojo usodo in so sami odgovorni za to, če si spoznava moč iz njihovega organizacijskega ustroja; imeli so referate za vojsko, za gospodarstvo, za prosveto in za finance, za pomoč žrtvam vojne. V narodnostno mešanih krajih so bili dvojezični napisi, v italijanskih samo italijanski.

Tudi na Primorskem je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja razglasilo, da sta zajamčeni zasebna lastnina in svoboda vere, objavljena so bila stališča do obrambe slovenskega naroda in do vojnih sodišč, določene so bile najvišje cene blaga in temeljna določila o davkih. Tudi tu je bila zaplenjena posest italijanske države, italijanskih družb in narodnih izdajalcev, zemljo pa so obdelovalcem delili na javnih zborih. Uradnikom so ukinili plače in jim dajali podpore. Ponekod, npr. v Cerknem, so odpravili plačevanje stanarin. Koloni so prenehali oddajati določen del pridelkov lastnikom zemljišč. Decembra 1943 so uvedli obvezno oddajo glede na posest in število družinskih članov. Januarja 1944 so ustanovili roditeljske svete, v katerih so bili tudi zastopniki mladinske

organizacije. Ker je primanjkovalo slovenskih učiteljev, so ponekod poučevali tudi dijaki, duhovniki in slovenska dekleta. Vzgoja je potekala v duhu svobode, bratstva in enakopravnosti (str. 244).

Tudi na Primorskem je nemški okupator po svoji ofenzivi začel postavljati slovenske župane in ustanavljati slovenske šole, ki pa naj bi širile nacistične zamisli, priznanje in izvajanje teh institucij in njihove usmerjenosti pa je vezal na preskrbo prebivalstva. Nekateri slovenski župani, ki jih je postavil okupator, so hoteli, da bi bili hkrati organi okupatorjeve uprave in narodno-osvobodilnega gibanja. Tako toleriranje je Narodnoosvobodilni svet odločno zavračal in objavil bojkot vsega, kar je ponujal okupator.

Ferenčeva 2. knjiga Ljudska oblast na Slovenskem posveča posebno pozornost odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in II. zasedanju AVNOJ. Sprejete usmeritve in sklepi ter njihovo uresničevanje opredeljujejo značaj NOB. Temeljni družbenoekonomski odnos izraža tudi Titova in Ribarjeva izjava iz februarja 1943: »... Zato se v tej revoluciji ne razlaščajo veleposestniki na splošno kot razred fevdalcev, zlasti pa ne veleposestniki, ki so po narodnosti sestaven del za svobodo borečih se narodov Jugoslavije...« (str. 252).

Ferenčeva razprava na več mestih ugotavlja, da je šlo med NOB predvsem za narodno osvoboditev in enakopravnost, da pa se ne sme povrniti staro, nedemokratično, kar je napadalcem olajšalo hitro zasedbo Jugoslavije in privedlo jugoslovanske narode v najtežji položaj. AVNOJ je odrekel kralju in begunski vladi pravico zastopati Jugoslavijo doma in v svetu. Pri tem je po Ferencu ocenil našel oporo ne le doma, marveč tudi v vsem demokratičnem svetu, tudi zunaj SZ, čeprav so zavezniki obdržali stik z begunsko vlado. Pomembno je bilo stališče, da bo ljudstvo samo odločalo o bodoči ureditvi, saj je bilo pričakovati, da bo sprejelo odločitve v skladu s svojimi skupnimi interesi.

Tone Ferenc opredeljuje, da se je jugoslovanska federacija razvijala na terenu že pred II. zasedanjem AVNOJ. Delegatione v enodomni AVNOJ kot najvišji NOO so izvolili pokrajinski protifašistični sveti.

Še vedno bo za marsikoga zanimiv podatek o tem, da so II. zasedanje AVNOJ najprej pripravljali v Otočcu v Liki, kar pa so opustili, ker je za priprave zvedel okupator, pa pojasnilo, da je namesto imena začasna *vlada* Edvard Kardelj po francoskem vzoru predlagal ime Nacionalni *komite* osvoboditve Jugoslavije, da bi ga zahodni zavezniki lažje sprejeli in mednarodno priznali, podatek o tem, da je prišlo do zamisli o ustanovitvi posebne federalne enote Bosne in Hercegovine šele tik pred II. zasedanjem AVNOJ, pa tudi o tem, da je na tem zasedanju med 19 govorniki nastopilo kar 6 slovenskih, ki so govorili v slovenskem jeziku, kar dokazuje popolno spoštovanje narodne individualnosti in enakopravnosti.

Širino narodnoosvobodilnega gibanja po svoje izpričuje tudi v knjigi navedeno dejstvo, da je bilo v 63-članskem predsedstvu AVNOJ 28 uglednih funkcionarjev KPJ, vsi drugi pa predvsem predvojni pripadniki meščanskih strank, kulturni in javni delavci, partizani in oficirji, aktivisti narodno-osvobodilnega gibanja, strokovnjaki in duhovniki. V 17-članskem NKOJ je bilo le 5 uglednih funkcionarjev KPJ, med štirimi Slovenci pa je bil komunist samo Edvard Kardelj.

V tem kratkem poročilu seveda ni bilo mogoče naštetih vseh tistih področij NOB, ki se jih avtor loteva. Opozoriti je bilo mogoče predvsem na nekatere probleme, ki posegajo v današnji čas in odgovarjajo na nekatera vprašanja, ki tudi danes burijo duhove in spodbujajo polemike zlasti glede vloge KPS in OF med narodnoosvobodilno vojno, glede značaja NOB, državljanske vojne in revolucije, demokratičnosti ali diktature, idejnega pluralizma ali ideološke ekskluzivnosti, nasilja vodstva nad pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja ali dopuščanja in negovanja lastne pobude rodoljubov. Knjiga argumentirano, z navajanjem konkretnih zgodovinskih dejstev, zavrača tiste enostranosti in pomenovitve, ki vidijo v NOB na Slovenskem slepo kopiranje stalinističnih metod, ne vidijo pa naše lastne poti in prizadevanj za ohranitev in osvoboditev slovenskega naroda, za njegovo mesto med enakopravnimi narodi sveta in za demokratično ureditev v korist vseh resničnih slovenskih rodoljubov, to je velike večine Slovencev.

To delo tudi dokazuje, da do zgodovinske resnice o preteklosti ne bomo prišli s posplošenim politiziranjem, ki temelji na takšni ali drugačni ideološki apriornosti, marveč samo na podlagi skrbnega preučevanja razmer, načrtov in zlasti ravnanj, ki jih moremo ugotavljati po dokumentih, ki so nastali v konfliktu med silami takratne družbe v vsakdanjem življenju ob reševanju življenjskih potreb slovenskega življa v enem od najtežjih obdobij boja za njegov obstoj ter demokratično družbeno presnovo.

Ivan Križnar

Borivoj Lah-Boris: *Artilerija 9. korpusa*, založba Partizanska knjiga, Knjižnica NOV in POS 49, Ljubljana 1985, 349 str.

Po monografiji Prva artilerijska slovenska brigada (Ljubljana 1975) smo dobili izpod peresa istega avtorja še oris bojne poti artilerijskih enot na operativnem območju IX. korpusa, s čimer je v glavnem zaokrožena slika tega rodu slovenske partizanske vojske. Osebnе izkušnje (načelnik štaba in komandant Prve artilerijske brigade) in vojaška izobrazba (polkovnik JLA, službovanje v artilerijskih enotah in šolah) so avtorju omogočili, da se je razvil v pisca, ki mu ne gre le za rekonstrukcijo bojev in organizacijskih oblik artilerijskih enot, temveč tudi za strokovno-teoretično presojo vloge in učinka topništva v nekonvencionalnem, partizanskem bojevanju.

Nastanek topništva in posebnih topniških enot narodnoosvobodilne vojske je bil pogojen s posedovanjem potrebnega osnovnega orožja, torej topov. Tako se je zgodovina topništva na Primorskem in delu Gorenjske, bodočem operativnem območju IX. korpusa, lahko začela po kapitulaciji Italije septembra 1943, ko so partizanske enote zaplenile okoli 30 topov italijanske vojske (od približno 40—50 dosegljivih). Ti topovi pa so bili za partizansko bojevanje, razen nekaj protitankovskih in gorskih topov, neustrezni, saj so bili pretežki in okorni. Strelivo zanje je bilo na razpolago v dveh velikih in več manjših skladiščih, ko pa je prodirajoča nemška vojska obe veliki skladišči kmalu zasegla, je ostalo na razpolago le nekaj sto granat. Večino zaplenjenih topov in havbic je partizanska vojska izgubila v bojih na goriški fronti in v nemški jesenski ofenzivi,

tako da je ostalo tik po ofenzivi nekaj skritih topov in le dva v enotah. Tako so posamezna artilerijska orožja enote uporabljale v »spremljevalnih« in »težkih četah« brigad in divizij. Uporabo topov je še dodatno oviralo slabo vreme.

Novo obdobje v razvoju topniških enot v IX. korpusu je nastopilo spomladi 1944, ko so štabi začeli iskati načine za povečanje učinkovitosti partizanskih enot. Najprej so marca 1944 ustanovili artilerijska diviziona XXXI. in pozneje XXX. divizije, ki sta vključevala topove in težke minomete. Enoti sta sodelovali v bojih za Godovič, Hotedrščico in Spodnjo Idrijo, toda že v aprilu sta izgubila razen enega vse topove ob porazu XXX. divizije na Ledinah in ob vdoru v Cerkno. Zato se je divizion XXX. divizije razformiral, divizion XXXI. divizije pa se je dva meseca uril na Šebreljah.

Naslednja razvojna faza topništva se je začela konec maja 1944 s pobudo glavnega štaba NOV in POS štabu IX. korpusa, da formira svojo topniško brigado. Res so 14. junija na Lokovcu, kjer je bilo zbirališče, oblikovali štab artilerije IX. korpusa, do konca meseca pa so v njenem okviru ustanovili dve bateriji (havbično in protitankovsko), imela pa je še zaščitni bataljon. Prva akcija, v kateri je sodelovala, je bila korpusna operacija v Baški grapi od 29. junija do 3. julija.

Konec poletja 1944 se je artilerija IX. korpusa najbolj razvila. Po okupatorjevi poletni ofenzivi, ki jo je moštvo prebilo v iskanju topov v istrskem vojnem področju, se je nastanila sredi avgusta na Lokvah. V njenem okviru so oblikovali dva diviziona s štirimi baterijami, po zaplembi topov pri Štanjelu v začetku septembra celo s petimi baterijami (2 havbici 100 mm, 2 gorska topa 75 mm, 3 protitankovski 47 mm, 2 hitrostrelna 20 mm). Razen najlažjih, hitrostrelnih, je artilerija IX. korpusa topove med eno in drugo akcijo skrivala. 1. septembra je artilerija sodelovala v napadu na Črni vrh, kar je bil njen najuspešnejši boj.

Jeseni 1944 se je pojavil nov problem. Skromna zaloga granat je skoraj pošla. Stisko so topničarji rešili z izvirno, a zasilno in tvegano (pri sušenju smodnika je v Trnovem 2. oktobra izgubilo življenje 8 borcev) predelavo šrapnelov kalibra 100 in 75 mm v granate. Ti so namreč ostali v municijem skladišču pri Podnanosu potem ko je nemška vojska odpeljala vse granate. Predelavo šrapnelov so borci izvršili v preprosti delavnici v Trnovem. Zaradi nepoznavanja ustroja šrapnelov sta v prvem streljanju s predelano municijo 6. oktobra ob napadu na Hotedrščico dve od predelanih granat eksplodirali že v ceveh obeh havbic kalibra 100 mm in ju seveda onesposobili.

Zaradi poslabšanih možnosti za njeno uporabo in sovražnikovih ofenzivnih sunkov je štab korpusa 27. novembra artilerijo IX. korpusa razpustil in divizion dodelil divizijama, 25. januarja 1945 pa jo je ponovno združil v korpusno enoto. Moštvo je do aprila bivalo v Hotenju, topovi pa so pozimi sodelovali v le redkih akcijah.

V zadnji sovražnikovi ofenzivi je bila tudi artilerija precej razbita in izgubila je 5 topov. V bojih za končno osvoboditev je artilerija IX. korpusa sodelovala le z lažjimi topovi, za katere je še imela strelivo, dodeljena pa je bila divizijam. Ob koncu vojne so partizanske enote zaplenile precej topov, s katerimi se je moštvo preoblikovalo v artilerijsko brigado XXXI. divizije. Njena

mirnodobna pot jo je vodila prek Mosta na Soči, Cerknega na Velike Bloke, od tam pa v Črnomelj, kjer jo je štab IV. armade konec oktobra 1945 razpustil.

Takšen je bil v najkrajših črtah razvoj topniških enot na območju, kjer se je bojeval IX. korpus. Njihov razgiban organizacijski, številčni in kvalitativni razvoj kaže, da so bili pogoji delovanja artilerije IX. korpusa bistveno težji kot na območju VII. korpusa. Njeni vzponi in padci pričajo, da je delovala na robu stalne improvizacije. Med negativnimi momenti so bili nerazumevanje štabov za uporabo topništva, neustrezna oborožitev, pomanjkanje ustreznega streliva in tehničnih pripomočkov za streljanje (namerilne naprave), zlasti pa konfiguracija terena, ki je omogočala premike s skrajnimi močmi (že pripeljati topove, zlasti težje, na odrejene položaje je bil često pravi podvig, npr. ob napadu na Spodnjo Idrijo ali Baško grapo). Prav iz težav pri uporabi klasične artilerije je izšla pobuda štaba IX. korpusa za izdelavo novih orožij z veliko probojno močjo — rezultat pobude je bil »partop« (partizanski top). Artilerija je sodelovala v 31 bojih in še 12 pehotnih. Večje koncentracije topov so bile le izjemne (Črni vrh, Hotedrščica, goriška fronta, Gorenja vas), običajno pa je v bojih sodeloval po en ali dva topa. Avtor zaključuje, da je artilerija IX. korpusa ves čas obstoja ostala tipična partizanska artilerija v vlogi spremljevalnega topništva.

Struktura uporabljenih in navedenih virov nam kaže, da je avtor korektno upošteval ohranjeno arhivsko gradivo, zbral je precej spominskih prispevkov nekdanjih borcev artilerije, literaturo pa je uporabljal za širši prikaz bojev, v katerih je sodelovalo topništvo, kar mu je bilo toliko lažje, saj so v okviru iste Knjižnice NOV in POS izšle monografije petih od šestih brigad v XXX. in XXXI. diviziji. Delo po strokovno vojaški poglobljenosti presega običajno raven del iz omenjene zbirke.

Kot je že spočetka običajno za knjige te zbirke, obsega to delo tudi sezname poveljniškega kadra enot, seznam padlih in seznam borcev, običajna kazala, skice in slikovni material.

Damijan Guštin

Narodna vlada Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1945—1948. Zapisnici. Priredila Cvijović Rosa. Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajeva 1985, 235 str., ilustr.

V SR Bosni in Hercegovini so arhivski delavci na izviren, lahko bi se reklo na delaven način, počastili 40. obletnici zmage nad fašizmom in ustanovitev Narodne vlade svoje republike, s čimer so storili predvsem koristno dejanje za zgodovinarje in to ne le v republiškem okviru, marveč tudi širše. Storili so temeljni korak glede izdajanja arhivskega gradiva, ki je vsekakor osnovni vir za vsako zgodovinarsko znanstveno in strokovno obdelavo in prikaz preteklosti. Arhiv Bosne in Hercegovine je namreč izdal zbirko zapisnikov Narodne vlade Ljudske republike Bosne in Hercegovine za obdobje 1945 do 1948.

S tem je bil prekoračen Rubikon glede izdajanja virov povojnega obdobja, ki postaja objektivno vse bolj zanimivo ne le za vse mogoče »potrošnike« zgodovine, marveč tudi za zgodovinarje samo. Štirideset let je doba, ki jo je

potrebno začeti kljub vsem zadržkom in trditvam, češ da tega obdobja ni mogoče objektivno in zgodovinarsko argumentirano podajati, proučevati in dati določene rezultate. To si bomo morali priznati tudi slovenski zgodovinarji, medtem ko bodo morali slovenski arhivski delavci tudi storiti svoj korak v smeri urejanja in izdajanja arhivskega gradiva povojnega obdobja.

Izdajo zapisnikov vlade Bosne in Hercegovine lahko celo štejemo za prvo izdajo gradiva nekega organa državne oblasti v povojnem obdobju v državnem merilu (vsaj kolikor je piscu poročila znanega), razen seveda izdaj stenografskih zapisnikov zvezne skupščine in njenih teles od leta 1945 dalje.

V knjigi so objavljeni zapisniki sej vlade ljudske republike Bosne in Hercegovine od njene ustanovitve 28. aprila 1945 pa do 13. septembra 1948. To je obdobje, ko je imel mandat predsednika bosanskohercegovske ljudske vlade Rodoljub Čolaković. V tem času se je vlada sestala na 86 sejah, na katerih so obravnavali najvažnejša vprašanja, ki so bila tedaj aktualna za politično in gospodarsko življenje te republike. Vlada je bila namreč najvažnejši organ oblasti, predvsem kot operativni organ, saj so na sejah vlade sprejemali najpomembnejše odločitve o nalogah in poslih v republiki. Bila je dejansko glavni dejavnik ljudske oblasti Bosne in Hercegovine.

Zakon o Narodni vladi Bosne in Hercegovine je sprejela 27. aprila 1945 Narodna (ljudska) skupščina BiH, medtem ko je vlado imenovalo njeno predsedstvo, kar je razlika od imenovanja slovenske narodne, oz. ljudske vlade. Zakon o Narodni vladi Slovenije je namreč sprejelo Predsedstvo SNOS (to je bil tudi prvi zakon, ki ga je sprejelo), ki jo je tudi imenovalo.

Zapisniki s sej vlade Bosne in Hercegovine (kar velja verjetno za zapisnike sej vlad tudi drugih federalnih enot za to obdobje) so v prvi vrsti seznami vprašanj, ki jih je morala vlada reševati. Pisani so zelo na kratko, v »telegrafskem«
slogu, le navedba dnevnega reda (ta je bil običajno zelo dolg, tudi po 25 točk) ter nato sklepov za vsako točko posebej. V večini primerov so se ti sklepi glasili: »prima se«
ali »daje se ovlaštenje«
temu ali onemu ministru, da izda odlok. Čeprav na videz vsebinsko skromni, pa dajejo ti zapisniki vseeno sliko razvoja Bosne in Hercegovine v letih 1945 do 1948. Omogočajo namreč raziskovalcu preko problemov, ki jih je vlada obravnavala, slediti na eni strani vprašanjem, na drugi pa rešitvam le teh, vsaj na nivoju oblastnopolitične odločitve. To je torej lahko izhodiščna točka za proučevanje nekega procesa, raziskovalec pa mora iskati tako vzrok, še bolj pa posledice oziroma njegovo uresničevanje. Morda zato pogrešamo natančnejše navajanje objave sklepov, oziroma odlokov sprejetih na sejah vlade v uradnem listu, kot prve stopnje uresničevanja sklepov vlade. To bi lahko bilo obsežneje prikazano v opombah, saj bi na ta način delo vlade vsaj delno »zaživelo«.

Na koncu knjige je, kot se spodobi za takšno znanstveno-strokovno izdajo zgodovinskih virov, objavljen še imenski in predmetni register. Kratek zgodovinski uvod (5 strani) o prvi vladi LR BiH pa je prispeval dr. Hamdija Čemerlić, ki je bil v tej vladi minister pravosodja. Pri tem pa je podal le nekaj bistvenih področij, s katerimi se je v tem obdobju vlada ukvarjala, ni pa to študija o vladi.

Izdaja zapisnikov sej vlade ene od jugoslovanskih republik bi lahko spodbudila tudi slovenske arhivske delavce v arhivu, ki ima za nalogo zbirati in

hraniti gradivo republiških upravnih organov ter tudi zgodovinarje, da bi začeli vsaj razmišljati o izdajanju povojnega gradiva upravnih organov naše republike. Morda bi za začetek sledili kolegom iz Bosne in Hercegovine in pripravili zbirko zapisnikov vlade, pri čemer pa ni potrebno čakati na kakšno okroglo, na primer petdeseto obletnico osvoboditve.

Če lahko sodimo po časopisni vesti (Delo, 13. maj 1986), da je Predsedstvo CK ZKS podprlo predlog o izdajanju zgodovinskih dokumentov ZKS za povojno obdobje in dalo tudi pobudo »za odpiranje zgodovinskih arhivov državnih subjektov«, je torej prižgana zelena luč za izdajanje zgodovinskih virov državnih organov. Začeti pa bo potrebno s konkretnim delom, v prvi vrsti velja to za delavce v Arhivu SR Slovenije, saj drugače ne bo mogoče ustrezno, na znanstveno priznan način prikazovati povojnega zgodovinskega razvoja v celoti, kajti v tem obdobju niso bili samo posamezni »ekscesi«, ki sedaj burijo duhove in zbujejo radovednost. Proučiti bo potrebno tudi manj nenavadne in drobne, vendar za celovit prikaz razvoja slovenske povojne družbe, vseeno pomembne stvari. Ena od ključnih nalog zgodovinarstva in arhivov za prikaz zgodovine slovenskega naroda po vojni bo morala torej biti priprava in izdajanje virov, saj ne bo mogoče pisati zgodovine več kot štiridesetletnega obdobja le na osnovi »spominov«, pripovedovanj in večkrat nepreverjenega »ustnega gradiva«. Proučevanje povojnega razvoja, kar je tudi naloga zgodovinarjev in zgodovine kot stroke, terja tudi metode, znane za zgodovinarje, vključno z izdajanjem virov!

Zdenko Čepič

Rudi Čačinovič, *Poslanstva in poslaništva*. Založba Obzorja — Pomurska založba, Maribor 1985, 533 strani.

V razgibani zgodovini diplomacije so zapisani številni Slovenci, ker so obvladali jezike in svojo stroko, zato so uspešno branili interese držav, ki so jih zastopali. To razgibano dejavnost so opisali v svojih spominih, kjer so razkrivali čas, dogodke, osebnosti in države, v katerih so živeli. Slovenske založbe so v zadnjih letih izdale več del s to problematiko: leta 1980 je izšla knjiga Edvarda Kardelja *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944—1957*, leta 1981 spomini Aleša Beblerja *Čez drn in strn*, leta 1984 spomini Mitje Vošnjaka z naslovom *Veleposlanikovi zapisi*, konec leta 1985 pa je v sozaložništvu Založbe Obzorja Maribor in Pomurske založbe izšla zajetna knjiga Rudija Čačinoviča *Poslanstva in poslaništva*.

Avtor, ki je širši javnosti bolj znan kot povojni družbenopolitični delavec, zgodovinarjem pa kot predvojni revolucionar, je po »prepričevanju prijateljev« sklenil sprejeti »diplomatsko štafetno palico« iz rok Mitje Vošnjaka in napisati knjigo o svojih doživljajih in izkušnjah iz dolgoletne diplomatske službe ter približati slovenskemu bralcu »resnico o deloma razkričani, deloma pa zavidanja vredni diplomatski dejavnosti«.

V prvem delu obravnava Madžarsko, kjer je bil v letih 1945—1948 član jugoslovanskega trgovinskega predstavništva. Opisuje dogajanja v tej državi v zadnjem obdobju II. svetovne vojne, težke razmere v prvih povojnih letih

ter odločilni vpliv sovjetske politike in Matyasa Rakosija na njen gospodarski in družbeni razvoj. Govori o stikih med obema državama, pri čemer še posebno izpostavlja nesebično gospodarsko pomoč Jugoslavije ter velik ugled in naklonjenost, ki ga je imelo do Jugoslavije in njenega vodstva madžarsko javno mnenje in večina njenih politikov. Avtor ugotavlja, da je bil to eden izmed vzrokov, ki so pospešili informbirojevske dogodke, odkrili sovražno delovanje nekaterih članov jugoslovanskega veleposlaništva v Budimpešti in sprožili prekinitev diplomatskih odnosov med državama. V sklepu najprej analizira vzroke, ki so povzročili odmevne dogodke v letu 1956, nato pa poglobitve značilnosti poznejšega madžarskega razvoja. Med drugim ugotavlja, da zadnja leta madžarske »sosedes« vedno bolj razpravljajo o madžarskem nacionalizmu, zato se sprašuje, ali gre »resnično za povampirjenje madžarskega nacionalizma«.

Po »srečni« vrnitvi z Madžarske je ministrstvo za zunanjo trgovino poslalo Čačinoviča v Buenos Aires, kjer je do leta 1951 opravljal dolžnosti ekonomskega svetnika v jugoslovanskem veleposlaništvu. Dejstvo, da je bilo njegovo delovno področje celotna Južna Amerika, mu je omogočilo, da je spoznal nekatere posebnosti te celine, zato nas ne seznanja samo z diplomatskimi in trgovinskimi stiki Jugoslavije z južnoameriškimi državami, temveč tudi s »tradicijo in prakso vladanja« ter vlogo, ki jo ima politična in ekonomska emigracija v njihovem razvoju. Pripoveduje nam o starodavnih kulturah Inkov in Majev, o primitivnih Indijancih paragvajskega Čaka ter o vlogi naključij v svojem življenju.

Naslednja Čačinovičeva diplomatska naloga je bila Švica, kjer je tri leta vodil generalni konzulat. V tej državi, ki jo imenujejo deželo obče blaginje, socialnega miru in neoporečnih meščanskih kreposti, se ni posvečal le gospodarskim stikom med obema državama, ampak skrbel tudi za kulturno-znanstvene stike. Posebno pozornost je namenil njeni preteklosti, gospodarskemu in družbenemu ustroju, ter načinu, s katerim so uspešno rešili jezikovne, ideološke in druge razlike v tej zvezni državi.

Po vrnitvi iz Švice je bil Čačinovič najprej predsednik okrajnega odbora v Murski Soboti, nato pa funkcionar v republiški gospodarski upravi. Temu času, ki ga imenuje »deset let domače nadaljevalne šole«, je namenil le nekaj strani. Zato pa je največ prostora namenil Zvezni republiki Nemčiji, kjer je bil štiri leta in pol veleposlanik. Uvodoma je opisal »čaršijske navade« v zveznih organih in zaplete pri njegovem kandidiranju in imenovanju na to mesto, ki so se končali tako, da je »Slovenija s svojo trdovratnostjo izsilila njegovo imenovanje, ker je hotela imeti veleposlanika na zahodu«. V nadaljevanju avtor podrobno opisuje tesno sodelovanje med obema državama, ki je v njegovem času potekalo na vseh področjih in trdovratno zavračanje zahtev Jugoslavije po ureditvi odškodnine za žrtve nacističnega nasilja in odgovornosti za teroristične akcije posameznih skupin jugoslovanske politične emigracije, ki je dobila v tej državi vso podporo. Zanima ga notranjepolitično dogajanje v tej državi, pri čemer je še posebej osvetlil vlogo Walterja Hallsteina, Williija Brandta in Herberta Wehnerja. Vsebinsko zelo prepričljiva je tudi obravnava gibanja APO (zunajparlamentarna opozicija), katerega člani so bili predvsem študentje. V sklepu povzame najvidnejše ugotovitve in razmišlja o prihodnji usodi Nemčije.

Po nekajletnem premoru, v letih 1973—1977, ko je bil podpredsednik republiškega izvršnega sveta, je bil imenovan za veleposlanika v Španiji, ki je

prav v tem času navezala diplomatske stike z Jugoslavijo. Avtor je obširno opisal svojo zapleteno in odgovorno dejavnost, ocenil začetke politične in družbenoekonomske preobrazbe Španije po Francovi smrti, njeno kulturno življenje in politično filozofijo. Zelo poučna so njegova opažanja in razmišljanja o posledicah lahkomišelnega odnosa jugoslovanskih gospodarstvenikov in gospodarstva do španskega trga. Spominja se, da so na vse intervencije veleposlaništva »naši gospodarstveniki« odgovarjali le s »tarnanjem« nad oddaljenostjo tržišča, visokimi carinami in taksami in podobno. Ko pa se je vse to rešilo, pa »naši niso imeli blaga«. Prav tako se spominja, da je Španija namenila Črni gori ob potresu posebno ugodno posojilo 30 milijonov dolarjev, »mi pa nismo mogli odgovoriti, v kakšne namene ga hočejo Črnogorci koristiti«. Avtor na podlagi takih in podobnih primerov ugotavlja, da Španija po vstopu v EGS ureja vse odnose z Jugoslavijo po tej organizaciji in se sprašuje, ali je bilo pametno tako dolgo »pasivno čakati« na takšen razvoj dogodkov. Ob tem upravičeno pikro dodaja, da je bila zmaga jugoslovanske nogometne vrste v odločilni tekmi s špansko vrsto za nastop na svetovnem prvenstvu »naš redek čudež v Španiji«.

Delo Rudija Čačinoviča Poslanstva in poslaništva je dragoceno pričevanje ne le o kritičnih razmerjih naše države z državami, kjer je deloval, ampak tudi o dobi, ki jo opisuje ter ljudeh, ki so jo soustvarjali. Vrednost dela je še toliko večja, če jo, vsaj v vsebinskem pogledu, primerjamo z doslej izdanimi obravnavami te vrste. Avtorji splošnih pregledov, npr. obe knjigi Metoda Mikuža (Svet po vojni 1945—1957 in 1958—1963), delo Lea Matesa Međunarodni odnosi socialističke Jugoslavije ter že na začetku omenjena dela, namenjajo tej problematiki le nekaj vrstic ali je sploh ne omenjajo. Poročilo o knjigi Rudija Čačinoviča Poslanstva in poslaništva naj sklenemo z avtorjevo željo, da bi tudi njegovi nasledniki v diplomatski službi objavili spomine. Ob tem pa bi si želeli, da bi nas bodoči avtorji ne seznanili samo s tistimi »državnimi skrivnostmi«, ki so ostale v »njihovi glavi in srcu«, temveč tudi s tistimi, ki so obtičali v zasebnih ali nedostopnih arhivskih fondih.

Jože Prinčič

Bibliografija

Bibliografija revije Naši zapiski

Sestavila Mirko Celar in Vida Urek

Uvod

O Naših zapiskih je mnogo napisanega in karkoli bi na tem mestu hotela povedati, bi bilo ponavljanje avtorjev, ki so se zelo natančno ukvarjali s problematiko tega štirinajst let izhajajočega lista. Zato naj naštejemo literaturo, ki sem jo pri svojem delu uporabljala in mi je služila kot pomagalo pri sestavi bibliografije: Dušan Kermauner, Albin Prepeluh-Abditus v knjigi Albina Prepeluha, Pripombe k naši prevratni dobi (Ljubljana 1938); Franc Rozman, »Naši zapiski« 1902—1914, posebni odtis iz zbornika Počeci socialističke štampe na Balkanu (Beograd 1974); Jože Munda, Bibliografija delavskega socialističnega tiska na Slovenskem od 1868 do 11. aprila 1920, izdana v Prispjevkih za zgodovino delavskega gibanja III/1962, št. 1. Poleg tega hrani NUK v Ljubljani rokopis — bibliotekarsko nalogo Mirka Celarja, napisano leta 1951 z naslovom Bibliografsko kazalo »Naših zapiskov«. Uredništvo Prispjevkov za zgodovino delavskega gibanja se ni odločilo za tiskanje Celarjevega kazala. Pri sestavi pričujoče bibliografije, ki se v konceptu razlikuje od Celarjevega kazala, so upoštevane njegove zelo dragocene razrešitve psevdonimov in kratic imen in je zato naveden kot soavtor.

Naši zapiski so izhajali od julija 1902 do novembra 1922. Sprva je bil podnaslov socialna revija, nato pa se je leta 1913 spremenil v socialistično revijo. Prvi trije letniki imajo lomljeno letnico. V tretjem letniku je bila številka 10/11 posvečena Prešernu, s podnaslovom Prešernov spomenik. Uredil jo je dr. Ivan Prijatelj. Leta 1908 Zapiski niso izšli zaradi finančnih težav. Tudi med vojno 1915 do 1919 niso izhajali. Zadnji letnik se je končal s št. 8/10 in zato nekateri članki niso zaključeni, kar je razvidno v bibliografiji. Prve tri številke prvega letnika je urejal Karl Linhart, nato je delo prevzel Albin Prepeluh, v šestem letniku Anton Dermota, ki je posle predal 1913 Henrikumu Tumi. Leta 1920 je odbor Slovenske socialne matice Naše zapiske obnovil in urednik je postal Milan Lemež, ki pa je uredil le tri številke, zaradi razprtij med radikalno strujo in zmernimi, pa so po zmagi zmernih uredništvo prevzeli Dragotin Lončar, Albin Prepeluh in Fran Erjavec. Tudi ti niso dolgo vztrajali in nazadnje sta Zapiske urejala Stanko Likar in Filip Uratnik do 15. novembra 1922, ko je zaradi pomanjkanja sodelavcev revija prenehala izhajati.

Zapiski so izhajali do leta 1911 v Ljubljani, nato nekaj let v Gorici in zadnja tri leta spet v Ljubljani. Izdajatelji so bili Jožef Breskvar, Ivan Mlinar, Anton Kristan, Anton Dermota, Henrik Tuma in nazadnje Slovenska socialna matica.

Bibliografija obsega celotno gradivo Naših zapiskov in začenja s poglavjem I. Delavsko gibanje, ki ima sledeče podskupine: Agrarno vprašanje, Komunizem, Gospodarstvo, Nacionalno in jugoslovansko vprašanje, Socialno demokracijo, ki se še razdeli v splošni del in prispevke, ki govore o posameznih državah in narodih, nato še Socialno-zdravstveno vprašanje, Strokovne organizacije in združništvo ter nazadnje Žensko vprašanje. II. poglavje so Pregledi, ki v reviji zavzemajo zelo vidno mesto, saj prinašajo prispevke iz gospodarstva, javnega življenja in politike, socialne politike, socializma, strokovnega in združniškega gibanja, statistike, tehnike in tiska, dijaštva in šolstva, ženskega vprašanja, komunalne politike, prava, biologije in poljedelstva ter kulture in različno polemiko. V prvo in drugo poglavje so uvrščeni članki, ki obsegajo bistveno problematiko, s katero so avtorji polnili revijo. V III. delu so Biografije, jubileji in nekrologi. Sledi IV. Filozofija, sociologija, religija in pravo, nato pa V. poglavje s prispevki iz splošne zgodovine. Po številu enot sta VI. Šolstvo in VII. Biologija manjša. Sledi jima VIII. Kultura, ki vsebuje prispevke iz splošne kulture, gledališča in upodabljalno umetnosti. Na tem mestu moram opozoriti, da so mnogi prispevki iz kulturnega področja obdelani v drugi skupini — v Pregledih. Leposlovje je razdeljeno na prozo in poezijo. Literaturi je v celoti namenjeno precej prostora, največ ocenam in poročilom, ki so zbrani v X. poglavju. Avtorji so se trudili bralce seznanjati z najnovejšimi domačimi in tujimi deli, pri čemer niso štedeli s kritiko. Na koncu je še XI. poglavje Uredništvo, ki vsebuje nekaj uvodnikov, sicer pa le manjša opozorila in obvestila bralcem.

V imenskem kazalu so zajeti priimki piscev člankov, prevajalcev, pesnikov, pisateljev in oseb o katerih članek govori.

Bibliografske enote so razvrščene po abecedi priimkov avtorjev ali stvarnih naslovov. Enote istega avtorja si slede kronološko. Priimek avtorja, njegov psevdonim ali šifra ter prva beseda stvarnega naslova so natisnjeni v verzalkah. V rubriki Ocene in poročila so ocenjevalci in pisci knjig razvrščeni abecedno. Ocenjevalci so tiskani v verzalkah, anonimne ocene pa se začno s pisci knjig v navadnem tisku. Avtorjem sledi naslov, podnaslov ter prevajalec. Za pomišljajem so navedeni letnik, letnica in strani. Na koncu sledi morebitna bibliografska opomba. Rubrika Uredništvo je urejena kronološko.

VSEBINSKO KAZALO

I. DELAVSKO GIBANJE

Agrarno vprašanje

---

1. ERJAVEC FRAN: Agrarno vprašanje in komunizem. — XII/1920, str. 99—103.
2. GUSTINČIČ DRAGOTIN: Doneski k agrarnemu vprašanju na Kranjskem. — VIII/1911, str. 213—220, 231—235, 296—301, 342—348, 375—378.
3. JAKŠIČ SR[ETAN]: Razredni boj in agrarno vprašanje v Bosni in Hercegovini. — VIII/1911, str. 23—29.

4. [LINHART KARL] L. K.: Gališka kmetijska stavka. — I/1902-3, str. 20—21.
5. MONTANUS: Misli o agrarni reformi v Sloveniji. — XIV/1922, str. 62—64. [O knjigi Josipa Lenarčiča.]
6. [PREPELUH ALBIN] ABDITUS: Kautsky o agrarnem vprašanju pri nas. — I/1902-3, str. 17—20.
7. —: Pot po samoti. — VI/1909, str. 193—197.
8. —: Bilanca agrarnega demagoštva. — X/1913, str. 297—302.
9. [ŠVAJGER KAREL] K. Š.: Posojilnice, proletarizacija kmeta, Hattimbergov program. — II/1903—4, str. 101—103.
10. TOPALOVIC ŽIVKO: Agrarni nemiri v Bosni in Hercegovini. — VIII/1911, str. 139—142, 164—171, 197—204, 227—231.

Komunizem

---

11. JAURÈS JEAN: Razredni boj. — XII/1920, str. 70—72.
12. KAUTSKY KARL: Sovjeti. — XII/1920, str. 7—8.
13. NIKOLSKY C.: Ruska sovjetska republika. — XII/1920, str. 66—70.
14. ROSZKOWSKI STANISLAW: Poljsko delavstvo v poljsko-ruski vojni. — XII/1920, str. 130—133.
15. ŠI. Ž.: Kritična študija o današnjem komunizmu. — XIV/1922, str. 100—103.

Gospodarstvo

---

16. AGNELETTO JOSIP: Slovenske narodnogospodarske črtice. — VII/1910, str. 343—348, 364—376.
17. CURHALEK J[AN]: Draginjske številke. — XIV/1922, str. 17—20.
18. ČOBAL M[ELHIOR]: Združevanje rudniškega kapitala. — X/1913, str. 112—115.
19. [DERMOTA ANTON] D.: Agrarna ali industrialna politika? — V/1907, str. 97—100.
20. — D. ANT.: Trst in nove prometne zveze. — II/1903-4, str. 132—133, 148—151, 169—172.
21. ELLENBOGEN W[ILHELM]: Južna železnica. — VII/1910, str. 268—276, 328—334.
22. [KORUN MILAN] M. K.: K poglavju o neposrednih davkih. — XIV/1922, str. 36.
23. KRISTAN ANTON: Organizacija kredita in delavsko gibanje. — X/1913, str. 293—297.
24. PETROLEJ in politika. — XIV/1922, str. 111—113. [Članek ni zaključen.]
25. [PREPELUH ALBIN] ABDITUS: O izmenjavi in fetišizmu blaga. Rabna in troškovna vrednost kot tvoriteljici menjalne vrednosti. Splošni ekvivalent. — I/1902-3, str. 3—7.
26. —: Proti zasebni lastnini. — I/1902-3, str. 85—89.
27. —: Rudokopstvo. — VIII/1911, str. 45—54.
28. —: K problemu Avstro-Ogrske monarhije. — XI/1914, str. 240—244.
29. SKOBL FRAN: Sanacija južne železnice in železničarji. — XI/1914, str. 154—160.
30. SPACEK ŠTEFAN: Pošiljajmo svoje strokovnjake v tujino! — XII/1920, str. 38—41.
31. SVETLIN IVAN: Draginjske številke. — XIV/1922, str. 43—44, 69, 88.
32. ŠTEBI A[NTON]: Naša industrija. — VI/1909, str. 217—223.
33. —: Tehnika in narodno gospodarstvo. — VIII/1911, str. 245—248, 275—286, 327—342, 355—375.
34. URATNIK FILIP: Konsumentske zbornice. — XIII/1921, str. 166—168.
35. —: Valutno vprašanje. — XIV/1922, str. 4—9, 28—30.
36. [UVODNIK.] — II/1903-4, str. 65—68. [Moto: Gregorčič, Mi tu smo gospodarji...]

Nacionalno in jugoslovansko vprašanje

---

37. BENEŠ EDVARD: Politični narodnostni spori. — IX/1912, str. 3—10, 36—46.
38. —: Narodnostni spori v strokah. — IX/1912, str. 67—72, 136—143.
39. DEMETROVIĆ JURAJ: Nova faza jugoslovenskog pitanja i socijalna demokracija. — X/1913, str. 193—204.

40. DERMOTA [ANTON]: Narodnostno vprašanje na zboru češke socialnodemokratske stranke. — VI/1909, str. 230—233, 252—255.
41. —: Jugoslovanska konferenca v Ljubljani. — VI/1909, str. 279—282.
42. HUDEC JOS[IP]: Ali nimajo delavci domovine? — V/1907, str. 67—69, 108—111, 116—119.
43. JAKŠIČ SRETAN: Političke prilike u Bosni i Hercegovini poslije aneksije. — X/1913, str. 88—97.
44. KNAFLIČ VLADIMIR: Narodni radikalizem, socializem in drugo. — IX/1912, str. 72—78.
45. —: Še enkrat: narodni radikalizem, socializem in drugo. — IX/1912, str. 261—267.
46. KRISTAN ETBIN: Herceg-Bosna. — VI/1909, str. 56—60, 255—259.
47. LAPČEVIČ DRAGIŠA: Turska i Balkan. — IX/1912, str. 321—323.
48. —: Povodom balkanske krize. — IX/1912, str. 338—341.
49. [LONČAR DRAGOTIN] DR. L.: Dva politična programa. — IV/1906, str. 161—163, 177—180.
50. —: Kaj in kako. — XII/1920, str. 77—81.
51. —: Slovenci in jugoslovanstvo. — XIII/1921, str. 1—4.
52. MODRÁČEK FR[ANTIŠEK]: Domoljubje in domoljubje. — V/1907, str. 163—167.
53. [MRAK ANTON] M.: Jugosloveni, Slovani in Jugoslovani. — XIII/1921, str. 149—152. [Članek ni dokončan.]
54. [PREPELUH ALBIN] ABDITUS: Jugoslovanstvo. — V/1907, str. 145—148.
55. —: Narodnost in socializem. — IX/1912, str. 46—50.
56. —: Demokracija. — IX/1912, str. 323—329.
57. —: Slovenci ali Jugoslovani? — X/1913, str. 137—140.
58. —: Slovenstvo, jugoslovanstvo, socializem. (Po volitvah.) — XII/1920, str. 165—167.
59. RADOŠEVIČ MIJO: Marksizem, vseslovanstvo in jugoslovanstvo. — XII/1920, str. 55—66.
60. SLOVENEK in zato ob enem Jugoslovan. — XIII/1921, platnice.
61. SLOVENSTVO in jugoslovanstvo ali preteklost in bodočnost. — XIII/1921, platnice.
62. [ŠTEFANČIČ JOSIP] LEDINSKY J.: Koroške razmere. — X/1913, str. 375—379.
63. TOPALOVIČ ŽIVKO: Balkanski problem in socialna demokracija. — IX/1912, str. 302—305.
64. TUCOVIČ D[IMITRIJE]: Balkanska konferenca. — IX/1912, str. 133—136.
65. —: Prodiranje Avstro-Ogrske na vzhod. — IX/1912, str. 305—307.
66. TUMA H[ENRIK]: Jugoslovanski in Balkanski problem. — IX/1912, str. 226—246.
67. —: Karl Marx in Balkansko vprašanje. — X/1913, str. 84—87.
68. —: Preporod. — X/1913, str. 129—136, 264—272.
69. —: Balkanska zveza in socijalna demokracija. Iz »Rabotničeskoga vestnika« Sofija. — X/1913, str. 140—145.
70. —: Vojna. — XI/1914, str. 225—232.

Socialna demokracija

Splošno

---

71. [DERMOTA ANTON] D.: Poglavlje iz socializma. — IV/1906, str. 3—6, 20—22.
72. —: Revolucija — evolucija — reformacija. — X/1913, str. 109—111, 165—169.
73. [LINHART KARL] L. K.: Dve smeri. — I/1902-3, str. 33—35.
74. [LONČAR DRAGOTIN] Dr L.: Kako je nastalo delavsko vprašanje. — II/1903—4, str. 35—37, 54—57.
75. —: Pomen in naloga socializma v razvoju človeštva. — II/1903-4, str. 100—101.
76. NEKAJ o socializaciji. — XIII/1921, str. 179—182.
77. [PREPELUH ALBIN] ABDITUS: Bebel in Jaurès. — I/1902-3, str. 116—119.
78. —: Politika in delavstvo. — X/1913, str. 325—327.

Bosna in Hercegovina

79. TOPALOVIĆ ŽIVKO: Ustava in volitve v Bosni in Hercegovini. — VII/1910, str. 225—230.

Češka

80. HAJŠMAN J[AN]: Socialistične stranke v češkoslovaški republiki. — XIII/1921, str. 59—62.
81. PAJER H[ENRIK]: Češko dijaštvo. — XI/1914, str. 20—25.

Hrvatska

82. POLITEO IVO: Nešto o socializmu u Hrvatskoj. — XI/1914, str. 119—124.
83. [PREPELUH ALBIN] ABDITUS: Propad Hrvaške. — I/1902-3, str. 161—164.

Italija

84. [PAHOR JOSIP] J. P.: Nekaj o gibanju proletarijata v Italiji. — XIV/1922, str. 77—80.
85. ŠKATULA EM[ANUEL]: Antimilitarizem Hervéja in antimilitarizem socialne demokracije. — V/1907, str. 131—136, 151—159.

Madžarska

86. ***: Boji in trpljenje ogrskega proletarijata. — XII/1920, str. 4—7.

Nemčija

87. ADLER FRIDERIK: Nujen razkol in nujna združitev. (Po »Kampfu«.) — XIV/1922, str. 95—100.
88. ADLER V[IKTOR]: Razmerje nemške socialne demokracije napram bratskim strankam v Avstriji. (Govor dr. Adlerja na zboru nemške soc. dem. stranke v Inomostu l. 1911.) — IX/1912, str. 174—182, 215—217, 247—260.
89. [PAVLIČEK JOSIP] J. P.: O volitvah v nemški državni zbor. — I/1902-3, str. 178—181.
90. [PREPELUH ALBIN] As.: Nemške volitve. — V/1907, str. 17—19.
91. URATNIK FILIP: Programatična študija. — XIV/1922, str. 61—62.

Nova Zelandija

92. SOCIALIZEM v praksi. — III/1904-5, str. 84—86.

Slovenci

93. ČOBAL M[ELHIJOR]: Zgodovina rudarske organizacije. — XI/1914, str. 249—253.
94. DERMOTA ANTON: Politični humoristi. — II/1903-4, str. 33—35.
95. —: O avtonomiji in »avtonomistih«. — II/1903-4, str. 97—100.
96. —: Velika slovenska ljudska stranka. — III/1904-5, str. 2—4.
97. —: Poraz? — V/1907, str. 65—67.
98. [KRISTAN ANTON] VERUS: Socializem dijaštva. — II/1903-4, str. 49—51.
99. —: Komedija! — II/1903-4, str. 179—181.
100. LINHART KARL: Nekaj socialistične politike. — II/1903-4, str. 57—59, 83—85.
101. [MLINAR IVAN] Z. J.: Odmevi iz Celja. — I/1902-3, str. 101—104.
102. —: K strankinem zboru. — II/1903-4, str. 184—186.
103. POLITIČNA orijentacija, jasnost, doslednost in načelnost. — XIII/1921, platnice.
104. POTEKINOVE vasi in slovenska politika. — II/1903-4, str. 17—20.

105. [PREPELUH ALBIN] K. W.: Pogled nazaj. — II/1903-4, str. 113—116.
 106. — As.: Volilno geslo inteligence. — V/1907, str. 33—35.
 107. — As.: Iz sebe. — V/1907, str. 49—50.
 108. TUMA H[ENRIK]: Zakaj ne more imeti socialna demokracija pravega uspeha na Slovenskem. — V/1907, str. 83—85, 100—102.
 109. —: Naš program. — X/1913, str. 65—74.
 110. ŽALSKI: Socializem v Sloveniji. — XIV/1922, str. 107—109.

Rusija in Sovjetska zveza

111. BAUER HELENA: K zunanji politiki boljševiszma. — XII/1920, str. 26—31.
 112. KOREN FRANJO: Ruska revolucija. — XIV/1922, str. 9—13.
 113. LINHART KARL: Aforizmi o ruski revoluciji. — III/1904-5, str. 71—72, 87—89, 104—107.

Velika Britanija

114. PAVLIČEK J[OSIP]: Angleški delavski kandidati. — I/1902-3, str. 168—170.
 115. [URATNIK FILIP] JUG PETER: Delavsko gibanje in socializem na Angleškem. — XIV/1922, str. 103—106.

Socialno-zdravstveno vprašanje

116. BOHINJEC JOŽA: Nezagodno zavarovanje. — XII/1920, str. 31—38.
 117. ČERNIČ MIRKO: Donesek k zdravniški terminologiji. — VIII/1911, str. 379—383.
 118. DEMŠAR [JERNEJ]: O spolnih boleznih. — IV/1906, str. 39—41, 58—60, 88—89, 103—106, 140—141, 152—154, 163—164.
 119. DEREANI MANO: Boj prostituciji in spolnim boleznim. — XII/1920, str. 147—152, 181—186.
 120. F[AVAI] IVAN: Problem spolne ljubezni. — VII/1910, str. 353—364.
 121. LEMEŽ M[ILAN] R.: K socialnem vprašanju slovenskega visokošolca. — XI/1914, str. 87—93, 140—147, 253—264.
 122. MLINAR I[VAN]: Drugi shod bolniških blagajn avstrijskih na Dunaju in še kaj. — II/1903-4, str. 151—155.
 123. PAJER H[ENRIK]: Scout. — X/1913, str. 27—28, 47—52.
 124. [PREPELUH ALBIN] ABDITUS: Delavsko zavarovanje. — III/1904-5, str. 38—40, 54—57.
 125. —: Socialno zavarovanje kmeta. — VI/1909, str. 25—28.
 126. SAGADIN [ANTON]: Začetki socialnega zavarovanja v Jugoslaviji. — XII/1920, str. 152—157, 175—181.
 127. [ŠERKO EDVARD] E. Š.: Psihofiziški temelj vegetarijanizma. — II/1903-4, str. 24—27, 37—41.
 128. —: Spolni problem. — II/1903-4, str. 106—108, 120—122, 135—139.
 129. TUMA F[ERDINAND] L[EV]: Delavsko zavarovanje na Nemškem. — VII/1910, str. 321—327; VIII/1911, str. 65—72.
 130. TUMA HENRIK: Seksuelni problem. — VIII/1911, str. 101—111, 259—275; IX/1912, str. 115—125, 163—171, 292—302, 354—363; X/1913, str. 3—17, 34—47, 169—175, 237—242, 303—312, 344—347, 379—382; XI/1914, str. 47—51, 98—101.
 131. ZALOKAR ALOJZ: Socialna medicina. — XIII/1921, str. 33—35, 55—59, 109—112.

Strokovne organizacije in združništvo

132. BERNSTEIN EDVARD: Koliko lahko izvrše gospodarske zadruge. — II/1903-4, str. 123—126.
 133. ČOBAL M[ELHIJOR]: Strokovna organizacija rudarjev na Slovenskem. — VIII/1911, str. 239—242.
 134. DERMOTA ANTON: O združništvu. — I/1902-3, str. 53—58, 81—85, 97—101, 134—138, 145—149.

135. —: Spor v socialni demokraciji. — VIII/1911, str. 321—326.
 136. DESET delavskih zapovedi. — I/1902-3, str. 159—160.
 137. FERFOLJA JOSIP: Avtonomija ali centralizem? — VIII/1911, str. 5—16.
 138. JAKSIČ SR[ETAN]: Socijalistički pokret u Bosni i Hercegovini. — X/1913, str. 151—154.
 139. KOPAC J[OSIP]: Strokovna organizacija železničarjev na Slovenskem. — VIII/1911, str. 307—310.
 140. KRISTAN ANTON: »Naše zadruge«. — X/1913, str. 228—232.
 141. LOGAR IVAN: Delavske zbornice. — XIII/1921, str. 174—176.
 142. MARICA JOSIP: Organizacija delavcev s kamnom. — X/1913, str. 366—370.
 143. [MLINAR IVAN] L. J.: Strokovna društva avstrijska leta 1903. — II/1903-4, str. 134—135.
 144. NARODNI kongres generalne zveze strokovnih društev. — II/1903-4, str. 3—4.
 145. NIČESAR nismo dosegli? — XIV/1922, str. 87.
 146. PETEJAN JOSIP: Razvoj organizacij zidarjev na jugu. — X/1913, str. 154—158.
 147. [PREPELUH ALBIN] ABDITUS: Boj zoper stroje. — II/1903-4, str. 81—83.
 148. — Krščanska strokovna društva. — III/1904-5, str. 65—67.
 149. REGENT IVAN: Delavske zadruge za Trst, Istro in Furlanijo. — X/1913, str. 233—236.
 150. SKERBIČ J[AKOB]: Centralizem. — VIII/1911, str. 72—77.
 151. — J. S.: Strokovna organizacija pekovskih delavcev v južnih pokrajinah. — VIII/1911, str. 171—176.
 152. —: Konflikt v strokovni organizaciji. — VIII/1911, str. 183—185.
 153. —: Zveza pekovskih delavcev v letu 1912. — X/1913, str. 332—339.
 154. SKOBL FRAN: Iz zgodovine železničarske organizacije v Avstriji. — X/1913, str. 287—293.
 155. SVETEK FR[AN]: Pregled razvoja naših strokovnih organizacij. — XIII/1921, str. 172—174.
 156. ŠTEBI A[NTON] OUTLAW: Delavski problemi in organizacije. — X/1913, str. 145—150, 216—222, 282—287, 370—375; XI/1914, str. 7—12, 81—86, 147—151.
 157. TRADE unijin kongres. — II/1903-4, str. 5—7.
 158. [URATNIK FILIP] -p-k: Konzumne in produktivne zadruge. — XIV/1922, str. 13—17, 33—35, 53—55, 75—77.

Žensko vprašanje

---

159. KRISTAN ADA: O ženskem gibanju. — X/1913, str. 101—109.
 160. ŠTEBI ALOJZIJA: Socializem in moderno žensko gibanje. — IX/1912, str. 172—173.
 161. TUMA F[ERDINAND] L[EV]: Ženska v politiki. — VI/1909, str. 268—273.

II. PREGLEDI

Biologija

162. ZARNIK BORIS: [Novice iz biologije]. — VI/1909, str. 45—46, 89—90, 214—225, VIII/1911, str. 92—94, 145—148, 249—255.

Dijaštvo in šolstvo

---

163. ČERNIČ MIRKO: Narodno radikalna struja. — VII/1910, str. 305—309.
 164. —: Politika in dijaštvo. — VII/1910, str. 377—379.
 165. —: Dijaštvo. — VIII/1911, str. 29—31, 59—61, 151—154, 255—256.
 166. [PAJER HENRIK] P.: Dijaški shod v Pragi. — X/1913, str. 29—30.
 167. [ŠEGA IVAN] -n -a: Šolstvo. — VI/1909, str. 20—22, 93—94, 118—120, 211—213, 262—264, 287—288; VII/1910, str. 60—62, 158—160, 192, 224; IX/1912, str. 28—30, 60—61, 90—91, 149, 222—223, 280—281, 350—351.

Gospodarstvo

168. [DERMOTA ANTON] D.: [Gospodarske novice]. — III/1904-5, str. 25—28, 42—45, 74—77, 89—91, 127—128, 141; IV/1906, str. 26—29, 43—44, 76—78, 121—122, 154—155, 171—173, 183—185; V/1907, str. 10—12, 43—44.
169. DRAGINJSKE številke v Švici in na Angleškem. — XIV/1922, str. 44.
170. GIBANJE cen na Angleškem. — XIV/1922, str. 71.
171. [GOSPODARSKE novice]. — II/1903-4, str. 28—29, 139, 186—187; V/1907, str. 60—62; XIV/1922, str. 23.
172. GOSPODARSKO propadanje Nemčije. — XIV/1922, str. 116—117.
173. INDEKS storitev. — XIV/1922, str. 117—118.
174. KLINC STANISLAV: Britski imperializem in gonilne sile angleške varstvene carinske politike. — XII/1920, str. 159; XIII/1921, str. 44—46.
175. [LEMEŽ MILAN] M. L.: Gospodarski razvoj Japonske med vojno in njene socialne prilike. — XII/1920, str. 21—22.
176. —: Bogastvo Alzacije-Lorene. — XII/1920, str. 22—23.
177. —: Produkcija črnega premoga v Nemčiji. — XII/1920, str. 23.
178. —: Trgovska mornarica Nemčije in versajski mir. — XII/1920, str. 23—24.
179. —: Sovjetski sistem v angleški industriji. — XII/1920, str. 44—45.
180. LIKAR ST[ANKO]: Monopolizacija narodnega gospodarstva. — XII/1920, str. 191—192.
181. MEZDNE razmere v inozemstvu. — XIV/1922, str. 117.
182. MIHEVC IGN[ACIJ]: Nekaj o Taylor sistemu. — XIII/1921, str. 157—158.
183. —: Olje in naša industrija. — XII/1920, str. 160—161.
184. NAŠE poljedelstvo v luči statistike. — XIV/1922, str. 21.
185. NOVA trgovinska politika sovjetske Rusije. — XIV/1922, str. 44.
186. PAJER H[ENRIK]: Produktivnost poljedelskih enot. — XIII/1921, str. 66—67.
187. —: Ekonomija premoga. — XIII/1921, str. 113—119.
188. —: K. Ballod, Der Zukunftsstaat, Produktion und Konsum im Sozialstaat. Stuttgart 1920. [Razprava o Ballodovem projektu in proračunu za socializacijo Nemčije.] — XIII/1921, str. 198—200.
189. — H. P.: Elektrifikacija Rusije. — XIII/1921, str. 200.
190. [SLIBAR IVAN] -n.: Trboveljska premogokopna družba. — XII/1920, str. 117—118.
191. TUMA F[ERDINAND] L[EV]: [Novice iz narodnega gospodarstva]. — VI/1909, str. 15—19, 44—45, 88—89, 115—116, 139—140, 259—260; VII/1910, str. 45—49.
192. —: Iz literature narodnega gospodarstva. — VI/1909, str. 209—211.
193. TUMA HENRIK: Gospodarske organizacije. — XI/1914, str. 56—57.

Javno življenje, politika

194. ČOBAL M[ELHIJOR]: Časopisje. — XI/1914, str. 167—168.
195. [DERMOTA ANTON] D.: [Politične novice, razne.] — III/1904-5, str. 107—109; VI/1909, str. 22—23, 94—95, 143, 238—240, 284—287; VII/1910, str. 63—64; 125—126; VIII/1911, str. 191—192, 221—222, 316—318; IX/1912, str. 284—285, 378—379; X/1913, str. 313—316.
196. DROBNA kronika. — X/1913, str. 124.
197. [ERJAVEC FRAN] E. F.: Novi nemški parlament. — XII/1920, str. 160.
198. —: K volitvam v Sloveniji. — XII/1920, str. 188—190.
199. —: Začasno narodno predstavništvo. — XIII/1921, str. 65.
200. JURKOVIČ JOSO: Epilog. — XII/1920, str. 190—191.
201. —: Naš zapad. — XIII/1921, str. 17—18.
202. KNAFLIČ V[LADIMIR]: Gibanje Slovkov in Poljakov. — X/1913, str. 180—181.
203. KRISTAN ANTON: Izobraževalno delo. — X/1913, str. 350—352.
204. —: Denarna organizacija. — XI/1914, str. 168—169.
205. LEMEŽ MILAN: Ogrska sovjetska republika. — XII/1920, str. 14—16.
206. — m. l.: Oto [!Otto] Bauer, Osem mesecev vnanje politike. — XII/1920, str. 16—17.
207. — l. m.: Volitve v zapadni Evropi. — XII/1920, str. 17—18.

208. [LONČAR DRAGOTIN] r.: [Politične novice, razne] — III/1904-5, str. 24—25, 40—42, 59—61, 91—94, 123—127, 138—141, 204—206.
209. — Dr. L.: J. K., Veliki moment. Politično razmišljanje ob veselem preobratu v deželi Kranjski. — VI/1909, str. 47—48.
210. PAYER [!PAJER] H[ENRIK]: Avstralski parlament. — X/1913, str. 249—251.
211. —: Strankarske organizacije. — XI/1914, str. 55—56.
212. [POLITIČNE novice, razne.] — II/1903-4, str. 59—60, 126, 156—157, 187—188; III/1904-5, str. 7—13, 73—74; IV/1906, str. 10—11, 25—26, 78—79, 91—93, 123—124, 141—143, 155—157, 173—174, 185—186; V/1907, str. 140—141, 169—171.
213. [PREPELUH ALBIN] As.: Politika. — VIII/1911, str. 143—145.
214. —: Domače razmere. — XIII/1921, str. 42—43, 92—93.
215. —: [Prva naša ustava ... sprejeta.] — XIII/1921, str. 155.
216. SLOVENSKA gospodarska stranka, novoustanovljena organizacija mladih. — V/1907, str. 44—45.
217. [SPLOŠNA in enaka volilna pravica v Avstriji.] — V/1907, str. 25—26.
218. STRANKIN zbor Jugoslovanske socialnodemokratske stranke za Slovenijo. (Pokrajinski zbor SSJ.) — XIV/1922, str. 20.
219. [ŠLIBAR IVAN] -n.: Po razpradu Avstro-Ogrske. — XII/1920, str. 111.
220. —: Tretja internacionala. — XII/1920, str. 111—114.
221. [ŠTEBI ANTON] OUTLAW: Časopisje. — XI/1914, str. 107—108.
222. TUMA F[ERDINAND] L[EV]: [Politične novice.] — VII/1910, str. 213—215.
223. TUMA H[ENRIK]: Duhovno gibanje. — X/1913, str. 125—126.
224. —: Politika. — X/1913, str. 177—180, 245—249, 316—318, 348, 384; XI/1914, str. 52—55, 103—106, 165—167.
225. —: Delavska organizacija. — X/1913, str. 384—349.
226. —: Delavsko gibanje. — X/1913, str. 384; XI/1914, str. 106—107.
227. —: Prosvetno delo. — X/1913, str. 386—387; XI/1914, str. 57—58, 109, 110, 170—173.
228. —: Tržaška slovenska porota. — XI/1914, str. 169—170.
229. [URATNIK FILIP] JUG PETER: Programi nemške socialne demokracije in program socialistične stranke Jugoslavije. — XIV/1922, str. 46—48.
230. V Ljubljani razpustili Mestno hranilnico. — XIV/1922, str. 70.
231. V Sloveniji ... na političnem polju prava babilonska zmešnjava. — XIV/1922, str. 70.
232. [VOLITVE na Slovenskem.] — V/1907, str. 62—63, 95—96, 111—112, 122—123.
233. ZDRUŽITEV socialističnih strank v Nemčiji. — XIV/1922, str. 115—116.

Komunalna politika

234. PAJER H[ENRIK]: Projekt »Velike Prage«. — XII/1920, str. 45—47.
235. —: Problem centralnega kolodvora in železniškega omrežja v okviru bodoče Ljubljane. — XII/1920, str. 47.

Kultura

236. AKADEMIJA, ljudsko izobraževalno društvo ... ustanovni občni zbor. — III/1904-5, str. 16.
237. AKADEMIJA, ljudsko izobraževalno društvo ... delovanje v drugem letu. — IV/1906, str. 174—175.
238. ALBRECHT FRAN: Delavske predstave v lanski sezoni. — XII/1920, str. 123—124.
239. ČERNIČ MIRKO: Donesek k vprašanju naše narodne obrambe. [Kritika Družbe sv. Cirila in Metoda.] — VIII/1911, str. 315—316.
240. —: V starih kolovozih. [Polemika o Družbi sv. Cirila in Metoda.] — VIII/1911, str. 384.
241. —: In perpetuum memoriam. [Polemika o Družbi sv. Cirila in Metoda.] — IX/1912, str. 63—64.
242. —: Društvo zdravnikov na Kranjskem ... petdesetletnica obstoja. — IX/1912, str. 285—286.
243. [DERMOTA ANTON] D.: Kritika. [Polemika z Domom in svetom o poljudno-znanstvenih predavanjih.] — III/1904-5, str. 32.
244. —: [Kulturne novice, razne.] — VI/1909, str. 282—284.

245. —: Družba sv. Cirila in Metoda ... petindvajsetletnica obstoja. — VII/1910, str. 318—320.
246. —: Družba sv. Cirila in Metoda in Lega Nationale. — IX/1912, str. 27—28.
247. DRUŽBA sv. Cirila in Metoda. — V/1907, str. 144.
248. ESPERANTO kot učni predmet v šolah. — XIV/1922, str. 120.
249. GORSIČ FRANCE: Grajski. [O izrazu »grajanski« = »državljski«.] — XII/1920, str. 195—196.
250. GUSTINČIČ D[RAGOTIN]: K vprašanju slovenskega pravopisa. — IX/1912, str. 286—287.
251. KNAFLIČ V[LADIMIR]: »Kulturna matica«. — X/1913, str. 126—127.
252. —: L'amore dei tre Re. [O predstavah v ljubljanskem gledališču.] — X/1913, str. 127—128.
253. KOBAL FR[ANCE]: Gledališka kritika v Slovenskem Narodu. — IV/1906, str. 192.
254. [KRISTAN ANTON] -st.-: V razmišljanje naprednim slovenskim krogom. [O Družbi sv. Mohorja v Celovcu.] — IX/1912, str. 30.
255. —: Zakaj bi bila potrebna res ljudska književna družba? — IX/1912, str. 156—157.
256. [KRISTAN CVETKO] C. K.: Vojna in književna produkcija. — XII/1920, str. 123.
257. [KULTURNO vprašanje v Bosni in Hercegovini po balkanski vojni.] — X/1913, str. 128.
258. [LONČAR DRAGOTIN]: Nekoliko diskusije o tem in onem. — VIII/1911, str. 188—190.
259. — Dr. L.: Slovensko znanstveno delo. — VIII/1911, str. 351—352.
260. MOLĚ VOJESLAV: Par opazk o kritiki. [O umetnostni razstavi v Jakopičevem paviljonu.] — XIII/1921, str. 21—23.
261. PAYER [!PAJER] H[ENRIK]: Odprava gledališčne cenzure v Angliji. — X/1913, str. 189—190.
262. SKERBIC JAKA: Kultura in delavstvo. — VIII/1911, str. 61—64.
263. — I. S.: [Odgovor Kristanu o potrebi ustanovitve Ljudske tiskovne zadruga.] — IX/1912, str. 62—63.
264. — I. S.: Svobodni ljudski oder. — IX/1912, str. 91.
265. SLAVA: Donesek domači socialni pedagogiki. — VII/1910, str. 348—350.
266. ŠOLSKA republika »Jasnaja Poljana«. — XII/1920, str. 76.
267. TOMINŠEK JOS[IP]: Grajan — državljan — občan. [Odmev na Goršičev članek.] — XIII/1921, str. 48.
268. TUMA F[ERDINAND] L[EV]: [O razvoju slovenskega narodnega značaja.] — VII/1910, str. 90—92.
269. —: Prva delavska univerza Ruskin College v Oxfordu. — VII/1910, str. 189—191.
270. URATNIK FILIP: Svobodomiselno gibanje. [Proticerkveno gibanje.] — VIII/1911, str. 186—188.

Polemika

---

271. [DERMOTA ANTON] Dr. D.: [Odgovor J. A. Glonarju o prevratu Drtinovega Vývoje.] — VII/1910, str. 126—127, 225—256.
272. —: [Polemika med »Svobodno Mislijo« in »Našimi zapiski«.] — VII/1910, str. 216—218.
273. —: [Polemika med Francem Terseglavom in »Našimi zapiski«.] — VII/1910, str. 218—219.
274. —: Kulturni boj? — VIII/1911, str. 318—320.
275. P.: [Odgovor na uvodni članek v »Učiteljskem Tovarišu«.] — VII/1910, str. 221—222.
276. [POLEMKA med dr. Franom Ilesičem, predsednikom Slovenske Matice in dr. Ivanom Prijateljem o izdaji knjig v Hrvaški Matici.] — VII/1910, str. 317—318.
277. [PREPELUH ALBIN] ABDITUS: [Odgovor na očitke Omladine.] — VII/1910, str. 221.
278. TUMA H[ENRIK]: [Različna polemika.] — XI/1914, str. 64, 110—112, 175—176, 290—296.
- 278 a. [URATNIK FILIP] JUG PETER: Polemika »Njive« proti »Našim zapiskom« — XIV/1922, str. 72.

Poljedelstvo

---

279. JELENEC [JELENC] CELESTIN: Agrarne razmere v Italiji. — XII/1910, str. 73—75.
 280. [ŠLIBAR IVAN] -n.: Agrarna reforma. — XII/1920, str. 114—115.

Pravo

---

281. GORŠIČ [FRANCE]: Slovenski Pravniki. — XII/1920, str. 75.
 282. —: Udruženje Pravnika u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca u Beogradu. — XII/1920, str. 75—76.

Razno

---

283. [MAZI VILKO] V. M-i: Levstikov spis Objektivna kritika. — IX/1912, str. 157—158.
 284. —: »Odgovori«. — IX/1912, str. 158—159.
 285. [NOVICE, razne.] — II/1903-4, str. 44; IV/1906, str. 143—144; V/1907, str. 143—144; X/1913, str. 128, 192, 260.
 286. TUMA H[ENRIK]: [Polemika o dveh člankih iz Vede.] — X/1913, str. 387—388.

Socialna politika

---

287. [DERMOTA ANTON] Dr. D.: Erhebung über die Kinderarbeit in Österreich im Jahre 1908. I. Teil. Wien 1910. [Razprava o knjigi.] — VIII/1911, str. 57—58.
 288. —: [Novice, razne.] — IX/1912, str. 91—95, 153—154, 282—284.
 289. DRAGINJA in občine. — IV/1906, str. 13.
 290. DRAGINJSKE številke v raznih deželah. — XIV/1922, str. 119—120.
 291. [ERJAVEC FRAN] F. E.: O posredovanju dela v Jugoslaviji. — XIII/1921, str. 113.
 292. GORŠIČ FRANCE: Koliko je sirotne dece v Sloveniji. — XIII/1921, str. 115—157.
 293. JAKLIČ M[ILAN]: Načrt socialnega zavarovanja in bolniške blagajne. — VI/1909, str. 46—47.
 294. JELENC [CELESTIN]: Najvažnejše določbe sedaj veljavnih stanovanjskih naredb. — XIV/1922, str. 23—24.
 295. KAKO preračunavajo v Nemčiji eksistenčni minimum? — XIV/1922, str. 72.
 296. KLINC STANISLAV: Tuberkuloza kot obrtna bolezen. — XII/1920, str. 116—117.
 297. KOMPENZACIJSKE blagajne za družinske doklade na Francoskem. — XIV/1922, str. 120.
 298. LAPČEVIČ DRAGIŠA: Nisu u Srbiji samo seljaci. — X/1913, str. 352.
 299. MIHEVC IGNACIJ: Razvoj organizacije kovinskih delavcev. — XII/1920, str. 115—116.
 300. [NOVICE, razne.] — II/1903-4, str. 61.
 301. [PAJER HENRIK] H. P.: Mezdni sistem na Ruskem. — XIII/1921, str. 65—66.
 302. —: Stanovanjska kriza in lesene hiše. — XIII/1921, str. 92—93.
 303. POSLEDICE protialkoholne zakonodaje v Severni Ameriki. — XIV/1922, str. 46.
 304. SOCIJALNI boji v angleškem imperiju. — XII/1920, str. 73.
 305. STATISTIKA zaposlenosti v Nemčiji. — XIV/1922, str. 71—72.
 306. [ŠLIBAR IVAN] šl.: Nove oblike delavskih mezd. — XII/1920, str. 72.
 307. —: Prostitucija in zakonodaja. — XII/1920, str. 72—73.
 308. —: Viničarsko vprašanje. — XIII/1921, str. 43—44.
 309. TUMA F[ERDINAND] L[EV]: [Novice, razne.] — VII/1910, str. 56—58.
 310. —: Socialni muzeji. — VII/1910, str. 89—90.
 311. TUMA HENRIK: Socialno zavarovanje. — X/1913, str. 257—258.

Socializem

---

312. [DERMOTA ANTON] Dr. D.: O študiju socializma. — VII/1910, str. 154—156.
 313. [KRISTAN ANTON] -ak-: [Novice, razne.] — I/1902-3, str. 66—68, 90—92.
 314. — A. K-n.: [Novice, razne.] — V/1907, str. 171—174.

315. [LEMEŽ MILAN] M. L.: Socializacija črnega premoga v Nemški Avstriji. — XII/1920, str. 20.
316. [LONČAR DRAGOTIN] D. L.: Oto Bauer, Pot k socializmu. Priredil Filip Uratnik. Ljubljana 1919. — XII/1920, str. 20—21.
317. MILOST FR[AN]: Socialna reforma v Turinu Italiji. — V/1907, str. 26—27.
318. [NOVICE, razne.] — I/1902-3, str. 8, 24—25, 40, 105—106, 122—124, 126, 138—140, 152—153, 184—186; II/1903-4, str. 11—13, 27—28, 41—42, 60—61, 75—76, 90—92, 108—110, 126—127, 139—140, 155—156, 172—174, 188—189; III/1904-5, str. 13—16; IV/1906, str. 11—12, 29—31, 79—80, 93—96, 108—110, 125—126, 157—158, 187; V/1907, str. 12—14, 27—28, 45—47.
319. [PAJER HENRIK] H. P.: Socialistični pokret v Češkoslovaški. — XII/1920, str. 18—20.
320. PETEJAN J[OSIP]: Italija. [Boj za volilno reformo.] — VII/1910, str. 191—192.
321. —: Volitve na Francoskem. — VII/1910, str. 216.
322. [PREPELUH ALBIN] ABDITUS: Občina in socializem. — II/1903-4, str. 61—62, 76.
323. —: [Novice, razne.] — III/1904-5, str. 28—32, 45—47, 61—64, 77—78, 94—96, 109—112, 141—144, 206—208; IV/1906, str. 44—47.
324. — As.: Socialistična zmaga. — V/1907, str. 71—72.
325. — As.: Avstrijske delavske strokovne organizacije leta 1906. — V/1907, str. 141—143.
326. [SKERBIČ JAKOB] J. S.: Nova češka soc. demokratična stranka. — VIII/1911, str. 223—224.
327. TUMA F[ERDINAND] L[EV]: [Novice, razne.] — VII/1910, str. 50—52.

Statistika

328. BORZNI kurzi: protivrednost v jugoslovanskih kronah. — XIV/1922, str. 23.
329. [KRISTAN ANTON] -ak.: Nekoliko statistike. — I/1902-3, str. 125—126.
330. RAZMERJE važnejših svetovnih valut. — XIV/1922, str. 22.
331. VREDNOST zlatih srednjeevropskih valut v papirnem kurzu. — XIV/1922, str. 22.

Strokovno gibanje

332. BOJ rudarjev v Češkoslovaški. — XIV/1922, str. 119.
333. DELAVSKE plače v Nemčiji. — XIV/1922, str. 44.
334. [DERMOTA ANTON] Dr. D.: Strokovni pokret v Bolgariji. — VII/1910, str. 92—93.
335. I. B.: Velikost strokovnega gibanja v Nemčiji v letu 1901. — I/1902-3, str. 26—27.
336. I. V.: [Novice, razne.] — I/1902-3, str. 186—187.
337. IZ biroja amsterdamske strokovne internacionale. — XIV/1922, str. 44.
338. KRISTAN ANTON: [Novice, razne.] — VI/1909, str. 46, 90—91, 116—117, 234; VII/1910, str. 49—50, 157—158, 309—310; VIII/1911, str. 313—314; IX/1912, str. 61—62, 154—155, 314—315, 380; X/1913, str. 181—182.
339. [LINHART KARL] L. K.: [Novice, razne.] — I/1902-3, str. 8—10.
340. [NOVICE, razne.] — I/1902-3, str. 25—26, 42—43, 68—71, 92—94, 106—110, 124—125, 140—141, 153—154, 187—189; II/1903-4, str. 13—14, 42—44, 92—93, 127—129, 157, 174; XIV/1922, str. 44—45.
341. POLOŽAJ rudarjev v Združenih državah. — XIV/1922, str. 71.
342. [PREPELUH ALBIN] -as.: Kako se rešuje kmeta. — I/1902-3, str. 107.
343. STROKOVNO vodstvo mezdnih gibanj. — XIV/1922, str. 118—119.
344. ZANIMIVA razsodba Lyonskega sodišča v zadevi stavkolomstva strokovno organiziranih. — XIV/1922, str. 71.

Tehnika in tisk

345. BONCELJ JOS[IP]: [Novice iz tehnike.] — VI/1909, str. 141—143, 190—191.
346. GUSTINČIČ D[RAGOTIN]: Naše stare misli in želje [o osnovanju društva slovenskih inženirjev.] — VII/1910, str. 54—56.
347. [TISKOVNE novice.] — IV/1906, str. 13.

Zadružništvo

---

348. IZVLEČKI iz ... Mednarodnega Zadružnega Vestnika. London 1921. — XIII/1921, str. 183—184.
349. KRISTAN ANTON: [Novice iz zadružništva, razne.] — VI/1909, str. 19—20, 91—92, 188—190, 234—235; VII/1910, str. 52—53, 156—157, 310—311; VIII/1911, str. 31—32, 148—150, 311—312; IX/1912, str. 155—156, 281—282, 316—317, 381; X/1913, str. 124—125, 254—256; XI/1914, str. 277—280.
350. LEMEŽ M[ILAN]: Zadružništvo. — X/1914, str. 279—281.
351. MEDNARODNO zadružno gibanje. — XIV/1922, str. 70—71.
352. [ZADRUŽNE novice, razne.] — II/1903-4, str. 140, 189.
353. ZADRUŽNO gibanje v Jugoslaviji. — XIV/1922, str. 70.
-

Žensko vprašanje

---

354. ŠTEBI ALOJZIJA: Naše ženstvo. — VIII/1911, str. 91—92, 150—151.
355. —: Ženstvo in politika. — VIII/1911, str. 222—223.
356. [ŽENSKO gibanje.] — II/1903-4, str. 110, 174.
-

III. BIOGRAFIJE, JUBILEJI, NEKROLOGI

BEBEL AVGUST

---

357. MILOST FRAN: Avgust Bebel. (22. 2. 1840—13. 8. 1913.) — X/1913, str. 261—264. Glej št. 358.
-

BLAGOJEV DMITRI

---

358. [DERMOTA ANTON] D.: Tri jubileji. [Dmitri Blagojev, Avgust Bebel, T. G. Maryk.] — VII/1910, str. 121—123.
-

BLEIWEIS JANEZ

---

359. LONČAR DRAGOTIN: Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa. — VI/1909, str. 10—15, 34—37, 67—73, 108—112, 131—135, 201—204; VII/1910, str. 24—37, 75—83, 102—106, 140—143.
360. — Dr. L.: Literarna drobtinica. — XIII/1921, str. 120. Glej št.: 377.
-

BOROVSKI KARL HAVLIČEK

---

361. PETDESETLETNICA smrti Karla Havlička Borovskega. [1821—1856.] — IV/1906, str. 124—125.
-

BORŠTNIK IGNACIJ

---

362. I. a.: Ignacij Borštnik. — XII/1920, str. 24.
-

DARWIN CHARLES

---

363. ZARNIK BORIS: In memoriam Charles Darwin. — VI/1909, str. 38—43, 73—78.
-

DERMOTA ANTON

---

364. FERFOLJA JOSIP: [Spomini na Antona Dermota.] — XI/1914, str. 206—211.
365. JELOVŠEK V[LADIMIR]: [Spomini na Antona Dermota.] — XI/1914, str. 217—220.
-

366. KRISTAN ANTON: [Spomini na Antona Dermota.] — XI/1911, str. 211—217.
 367. LONČAR DRAGOTIN: Dr. Anton Dermota. (1. I. 1876—3. V. 1914.) — XI/1914, str. 179—185.
 368. MACHAR JOSEF SVATOPLUK: [Spomini na Antona Dermota.] — XI/1914, str. 224.
 369. MAGIERA JAN: [Spomini na Antona Dermota.] — XI/1914, str. 220—223.
 370. [PREPELUH ALBIN] ABDITUS: Anton Dermota — človek in bojevnik. — XI/1914, str. 186—193.
 371. SCHWEIGER K[AREL]: [Spomini na Antona Dermota.] — XI/1914, str. 200—206.
 372. ŽMAVC IVAN: K zgodovini slovenskega socializma. [Spomini na Antona Dermota.] — XI/1914, str. 194—200.

DROFENIK ROK

Glej št.: 396.

ERJAVEC FRAN

---

373. [ERJAVEC FRAN] -c.: Literarno-zgodovinske drobtine. K Erjavčevemu življenjepisu. — XIII/1921, str. 24.

FERRER FRANCISCO

---

374. LEMEŽ [MILAN]: Francisco Ferrer. — XII/1920, str. 52.

GREGORČIČ SIMON

---

375. SIMON Gregorčič. [Nekrolog.] — IV/1906, str. 187.

GROHAR IVAN

---

376. KRISTAN ETBIN: Ivan Grohar. — VIII/1911, str. 127—131.

JURČIČ JOSIP

---

377. JUBILEJ. [Štirideset let od smrti Josipa Jurčiča in Janeza Bleiweisa.] — XIII/1921, str. 160.

KASPRET ANTON

---

378. [LONČAR DRAGOTIN] L.: Anton Kaspret. [Nekrolog.] — XII/1920, str. 164.

LOMONOSOV MIHAIL VASILJEVIČ

---

379. [MAZI VILKO] V. M-i.: M. V. Lomonosov. (1711—1765.) K dvestoletnici njegovega rojstva. — IX/1912, str. 125—130.

MACHAR JOSEF SVATOPLUK

---

380. ŠTIRIDESETLETNICA I. S. Macharja. — II/1903-4, str. 47.

MAHNIČ ANTON

---

381. [LONČAR DRAGOTIN] Dr. L.: Dr. Anton Mahnič. (1850—1920). — XII/1920, str. 194.

MARX KARL

---

382. TUMA H[ENRIK]: Karl Marx. — X/1913, str. 75—83.
 Glej št.: 385.

MASARYK TOMÁŠ GARRIGUE

---

383. DERMOTA [ANTON]: Masaryk in Slovenci. — VII/1910, str. 247—253.
 384. KRIVIC RADOVAN: T. G. Masaryk o socializmu in socializaciji. — XII/1920, str. 109—110, 145—146.
 385. LONČAR DRAGOTIN: Masaryk in Marx. — XI/1914, str. 233—240.
 Glej št.: 358.

OSTWALD WILHELM

---

386. PAJER H[ENRIK]: Monizem in socialdemokracija. — X/1913, str. 353—354.

OWEN ROBERT

---

387. MASE. — XIV/1922, str. 68.

STUDIN MARIN

---

388. DOBIDA KAREL: Marin Studin. — XII/1920, str. 11—14.

SVETEC LUKA

---

389. [LONČAR DRAGOTIN] Dr. L.: Luka Svetec. (1826—1921.) — XIII/1921, str. 41—42.

TOLSTOJ LEV NIKOLAJEVIČ

---

390. TUMA H[ENRIK]: Po osemdesetletnici Leva Nikolajeviča Tolstega. — VI/1909, str. 7—10, 31—34, 65—67.

TRDINA JANEZ

---

391. JANEZU Trdini ... odkrili spominsko ploščo. — XIII/1921, str. 160.

VDOVIČ MILA

---

392. MILA Vdovičeva. [Nekrolog.] — IV/1906, str. 111.

VOŠNJAK JOSIP

---

393. LONČAR DRAGOTIN: Iz literarne in politične korespondence dr. Josipa Vošnjaka. — IX/1912, str. 14—27, 53—59, 78—86, 107—114, 192.

WILDE OSCAR

---

394. PRIJATELJ IVAN: Oskar Wilde. — V/1907, str. 21—24, 38—42, 52—55.

ZOLA ÉMILE

---

395. LINHART KARL: Zola. — I/1902-3, str. 58—60, 104—105.

ŽELEZNIKAR FRANC

---

396. ŽELEZNIKAR Franc in Rok Drogenik. [Nekrolog.] — I/1902-3, str. 128.

IV. FILOZOFIJA, SOCIOLOGIJA, RELIGIJA, PRAVO

397. DERMOTA [ANTON]: Buržoazija in proletariat. — VII/1910, str. 65—70.
398. DOLENC METOD: Preosnova kazenskih sodišč. — XII/1920, str. 92—96.
399. —: Določila o tisku po sklepih ustavnega odbora. — XIII/1921, str. 81—89.
400. ERJAVEC FRAN: Občinske volitve v Sloveniji. — XIII/1921, str. 121—130.
401. [FAVAI IVAN] F.: Politično naziranje antike. — VIII/1911, str. 133—139, 176—183, 204—212.
402. —: Socializem in etika. — XIV/1922, str. 31—33, 56—58.
403. FERFOLJA JOSIP: Masarykova praktična filozofija. — VII/1910, str. 7—15, 83—88, 110—113, 134—140.
404. — J. F.: Modroslovní odlomki iz vsakdanjega življenja. — VII/1910, str. 260—268.
405. GORŠIČ FRANCE: O ciljih in metodah slovenskega pravoznanstva. — XII/1920, str. 103—109.
406. —: O rodbinski zadrugi kot juridični osebi. — XII/1920, str. 140—145.
407. —: Izenačevanje zakonov in jugoslovanski pravniki. — XIII/1921, str. 35—37, 63—64, 89—91.
408. GUMPLOWITZ L[UDWIG]: Smrt. — VII/1910, str. 148—154.
409. H. Š.: Kongres mednarodnega društva Svobodne misli v Rimu. — III/1904-5, str. 57—59.
410. J. Š.: O starem in novem svetovnem nazoru. — I/1902-3, str. 190—192.
411. JAUH FRANCE: Menišтво. — VIII/1911, str. 242—245.
412. KEY ELLEN: Ljubezen do domovine. — I/1902-3, str. 22—24, 60—63.
413. KITEK J[OSIP]: Naše razumnštvo in socializem. — IX/1912, str. 268—280.
414. KNAFLIČ VLADIMIR: Quosque tandem? — VIII/1911, str. 131—133.
415. —: Marx in Tyrš. — VIII/1911, str. 235—239, 302—307.
416. —: Socializem in veda. Študija o problemih socializma, sociologije in politične ekonomije. — IX/1912, str. 144—148.
417. [KOCMUR IVAN] DMITAR MIHIČ: Današnja religija in naloga socializma. — I/1902-3, str. 119—122.
418. KOS VALENTIN: O smotrih in ciljih svobodnega zidarstva. — X/1913, str. 18—26.
419. [KRISTAN ANTON] -X-: Naravno pravo. — XIV/1922, str. 59—61.
420. KRISTAN ETBIN: Socializem in duševno življenje. — II/1903-4, str. 51—54.
421. —: Ustava in socialisti. — XIII/1921, str. 163—166; XIV/1922, str. 1—4, 25—28, 73—75.
422. — E. K.: Avtonomija in samouprava. — XIV/1922, str. 49.
423. — E. K.: Naše stališče do važnejših ustavnih določb. — XIV/1922, str. 89—95.
424. LEWETZOW KAREL: Rimski božji mrak. [Preložil -an.] — IV/1906, str. 7—10, 35—39.
425. MACHAR J[OSEF] S[VATOPLUK]: Nekoliko o Rimu. — III/1904-5, str. 81—84.
426. MASARYK [TOMÁŠ GARRIGUE]: O svobodi verstva in prostosti prepričanja. — II/1903-4, str. 129—132.
427. —: V boju za verstvo. (Poslovenil in opombe dodal dr. L. = Dragotin Lončar.) — III/1904-5, str. 4—7, 19—21, 35—38, 51—54, 67—71, 102—104, 135—138.
428. OBLAK IVAN: Ruska sovjetska ustava. — XIII/1921, str. 168.
429. PAHOR J[OSIP]: Sociologija vojaštva. — VII/1910, str. 204—214.
430. PAJER H[ENRIK]: Inteligenca in politika. — X/1913, str. 273—281, 327—332, 357—361.
431. —: Konservativizem v politiki. — XI/1914, str. 73—80, 124—128.
432. POGLAVJE o satanu. — III/1904-5, str. 33—35.
433. [PREPELUH ALBIN] P. A.: Posamnik in družba. — I/1902-3, str. 63—66.
434. — ABDITUS: Socializem posameznika. — VII/1910, str. 16—21, 70—75, 106—110, 132—134.
435. — ABDITUS: Socializem državi. — X/1913, str. 98—101.
436. — ABDITUS: Demokracija ali diktatura? — XII/1920, str. 85—87.
437. — ABDITUS: O načelnem vprašanju avtonomije. — XII/1920, str. 128—130.
438. — ABDITUS: Ob sestanku konstituante. — XIII/1921, str. 27—30.
439. — ABDITUS: Zakaj smo avtonomisti? — XIII/1921, str. 49—53.
440. — ABDITUS: Pripombe k jugoslovanski ustavi. — XIII/1921, str. 97—100.

441. ROSTOHAR MIHAJLO: Psihologija narodnosti. — XII/1920, str. 97—99, 133—140, 167—174.
442. SAGADIN ŠTEFAN: Volilni red za konstituanto. — XII/1920, str. 87—92.
443. —: Parlamentarna vladavina. — XIII/1921, str. 160—108, 137—139, 195—197.
444. —: Parlamentarna vladavina in sistem dveh domov. [Nadaljevanje in konec članka iz XIII/1921.] — XIV/1922, str. 39—43.
445. SCHACHERL MIHAEL: Naloge občinske uprave. — XIV/1922, str. 64—68. [Članek ni zaključen.]
446. SLANC KAREL: Nekaj o sociologiji. — VII/1910, str. 276—285.
447. ŠERKO EDVARD: Duhovnost in klerikalizem. — VI/1909, str. 84—88.
448. —: Ptič samoživ in Kristov problem. — VII/1910, str. 21—24.
449. TUMA H[ENRIK]: Sociologija. — VIII/1911, str. 16—23, 39—45.
450. —: Problem mišljenja in volje. — IX/1912, str. 196—208. [O knjigi K. Ozvalda Logika in splošno vedoslovje.]
451. UHLIŘ ANT[ON]: O novi socialni filozofiji. — X/1913, str. 52—59.
452. [URATNIK FILIP] JUG PETER: Oblastna in okrajna samouprava v Sloveniji. — XIV/1922, str. 50—53.
453. —: Kaj je in kaj ni demagogija? — XIV/1922, str. 109—111.
454. VEBER FRANCE: Materializem. — XIII/1921, str. 4—8, 30—33, 53—55, 75—80, 100—106, 131—137, 185—189.
455. VOŠNJAK BOGUMIL: O pomenu sociologije. — VI/1909, str. 245—252, 273—279.

V. ZGODOVINA

---

456. [ANDREJKA RUDOLF] R. L.: Anarhizem. — V/1907, str. 120—122, 137—139, 149—151; VI/1909, str. 3—7, 28—31, 60—64, 104—108, 126—130, 197—201.
457. [DERMOTA ANTON] A. D.: Stari ali novi program? — I/1902-3, str. 35—38, 49—53, 113—116.
458. — D.: Testament starih. — IV/1906, str. 1—3.
459. — D.: Opozicija. — IV/1906, str. 49—51.
460. — D.: Več teorije. — IV/1906, str. 145—147.
461. — D.: Slovenska buržuazna stranka. — V/1907, str. 81—82.
462. — D.: Načelna slovenska politika. — V/1907, str. 129—130.
463. — D.: Björnson in Velemadjari. — V/1907, str. 184—188.
464. — D.: Notranja kolonizacija. — V/1907, str. 188—190.
465. GLONAR J[OŽA] A.: »Panslavizem«. — XIII/1921, str. 140—142, 189—193.
466. KOS MILKO: St. Germainška mirovna pogodba in naše zahteve v avstrijskih arhivih. — XIII/1921, str. 147—149, 193—195.
467. KRISTAN ANTON: Po deželnozborskih volitvah na Kranjskem. — XI/1914, str. 113—119.
468. [KRISTAN ETBIN] JUNIJ: Poraz? — VI/1909, str. 49—55.
469. —: Sanctio pragmatica. — X/1913, str. 205—212.
470. KVEDER ZOFKA-JELOVŠKOVA: Slovenci na tujem. — V/1907, str. 7—10.
471. [LINHART KARL] L. K.: Le roi est mort. — I/1902-3, str. 2—3.
472. [LONČAR DRAGOTIN] Dr. L.: Ne ubijaj! (Misli o rusko-japonski vojni.) — II/1903-4, str. 68—70.
473. —: Volilna reforma. — IV/1906, str. 33—35.
474. —: Politično življenje Slovencev. — IV/1906, str. 51—56, 67—72, 83—88, 100—103, 116—120, 131—135, 147—152.
475. —: Obmejni Slovenci in njih politika. — IV/1906, str. 81—82.
476. —: Pomen in naloga slovenske inteligencije. — IV/1906, str. 113—115.
477. —: Narodnostne razmere na Štajerskem ob koncu 19. stoletja. — V/1907, str. 113—116.
478. —: Avstrijsko-ogrška pogodba in Slovenci. — V/1907, str. 161—163.
479. —: Državnozborska večina in boj za šolo. — V/1907, str. 167—169.
480. —: Slovenski glas o avstrijsko-ogrski pogodbi. — V/1907, str. 181—184.
481. —: Hrvaško državno pravo in Slovenci. — IX/1912, str. 353—354.
482. —: Avstro-ogrsko vprašanje in Poljaki. — X/1913, str. 212—216.

483. —: O domovini in naseljevanju južnih Slovanov. — XI/1914, str. 33—44.
 484. —: Slovenci v preteklosti. — XI/1914, str. 93—98.
 485. —: Ob koroškem plebiscitu. — XII/1920, str. 125—127.
 486. MACEK A.: Plehvejev sistem. — II/1903-4, str. 166—169.
 487. MAGIERA JAN: Gibanje Slovakov in Poljakov. — X/1913, str. 252—254.
 488. MERHAR IV[AN]: Gospodarsko življenje naših dedov v zadnjih stoletjih. — V/1907, str. 55—60, 69—71, 92—94, 102—108.
 489. MILOST FRAN: Pot v socializem. — X/1913, str. 242—244.
 490. [PAJER HENRIK] H. P.: Politične tendence nar. radikalne struje. — IX/1912, str. 329—338, 364—369.
 491. [PREPELUH ALBIN] ABDITUS: Izgredi v Zagrebu. — I/1902-3, str. 38—40.
 492. —: Na predvečer Avstrije. — II/1903-4, str. 1—3.
 493. —: Država in cerkev. — II/1903-4, str. 145—147, 162—163, 181—184.
 494. —: Socialni boji slovenskih kmetov v srednjem veku. — IV/1906, str. 41—43, 56—58, 73—75, 90—91, 106—108, 135—139.
 495. —: Koncentracija. — IV/1906, str. 129—130.
 496. —: As.: Misli o politiki. — V/1907, str. 1—3.
 497. —: Politiški paberki. — V/1907, str. 177—181.
 498. —: Beseda o politiški taktiki. — XI/1914, str. 65—70.
 499. SLANC KAREL: Izseljivanje Slovencev. — XI/1914, str. 26—32, 160—163, 267—273.
 500. WENDEL HERMANN: Nemčija in Jugoslavija. — XII/1920, str. 81—85.

VI. ŠOLSTVO

---

501. DERMOTA ANT[ON]: Vseučiliška ljudska predavanja. Dodatek [k Drtinovem članku.] — II/1903-4, str. 116—120.
 502. —: Akademija, izobraževalno društvo. — III/1904-5, str. 21—23.
 503. —: O mlajši generaciji slovenski. — III/1904-5, str. 194—196.
 504. —: Učiteljska gonja. — VII/1910, str. 193—198.
 505. DRTINA FR[AN]: Vseučiliška ljudska predavanja. (Almanach Slavie 1902—1903.) [Poslovenil Anton Dermota.] — II/1903-4, str. 70—75, 85—90, 103—105.
 506. FLERE PAV[EL]: Skupnost pri vzgojnem delu v šoli in doma. — XI/1914, str. 44—46.
 507. HREŠČAK AL[OJZIJ]: Organizacija slovenskega učiteljstva. — X/1913, str. 340—343.
 508. —: Učitelj — proletarec. — XI/1914, str. 1—7.
 509. —: Politično delovanje učiteljstva. — XI/1914, str. 134—140.
 510. KOPRIVC ALEKSANDER: Sodobno osnovno šolstvo. (Načelne smeri za preuredbo šolstva in šolskega zakona.) [Članek ni zaključen.] — XIII/1921, str. 152—154.
 511. [LONČAR DRAGOTIN] Dr. L.: Naša narodna vzgoja. — III/1904-5, str. 129—131.
 512. —: Slovensko vseučiliško vprašanje. — VII/1910, str. 257—260.
 513. [MRAK ANTON] M.: Inteligenčni problem. — IX/1912, str. 182—188, 208—214.
 514. OZVALD K[AREL]: Za vodilo! (Poglavje iz visokošolske pedagogike.) — XIII/1921, str. 13—16, 37—39.
 515. PAHOR J[OSIP]: Učitelj kot intelektualac in kulturni delavec. — X/1913, str. 361—366.
 516. —: Anathema sit! — XI/1914, str. 71—73.
 517. [PREPELUH ALBIN] As.: Zanimarjena in pokvarjena mladina. — IV/1906, str. 165—169.
 518. — ABDITUS: Naša socialna in narodna vzgoja. — VIII/1911, str. 287—296.
 519. —: O šolstvu in kulturnem boju. — XIII/1921, str. 73—75.
 520. SLANC [KAREL]: Pismo. — VI/1901, str. 97—103.
 521. —: Nekaj o šolah. — VII/1910, str. 240—247.
 522. —: Vseučilišče v Trstu. — X/1913, str. 159—165, 223—227.
 523. ŠERKO ALFRED: Naše medicinske fakultete. — XIII/1921, str. 8—12.

524. ŠKAPIN K[AREL]: Politika in šola. — II/1903-4, str. 164—165.
 525. ZARNIK BORIS: O uspehih ženskega vseučiliškega študija. — VIII/1911, str. 119—126.

VII. BIOLOGIJA

---

526. F. C.: Prvi splošni plemenski kongres. — IX/1912, str. 369—376.
 527. SAJOVIC GVIDON: Nekoliko črtic o človeškem pokolenju. — III/1904-5, str. 131—134, 192—204.
 528. —: Žival in rastlina. — V/1907, str. 85—92.

VIII. KULTURA

Splošno

529. ALBRECHT FRAN: Misli k sodobnemu slovstvu. — XII/1920, str. 9—11.
 530. [BERNOT ZVONIMIR] Zv. B.: Kritika. — XIV/1922, str. 80—82.
 531. CANKAR IVAN: Krpanova kobila. — IV/1906, str. 65—67.
 532. —: Govekar in Govekarji. — IV/1906, str. 97—100.
 533. —: Izjava. — IV/1906, str. 126—128.
 534. CERIČ IGNAC: Delavec in slovenska inteligenca. — XI/1914, str. 151—153.
 535. CHODOUNSKÝ [KARL]: Prospekti slovanske umetnosti in kulture. — VII/1910, str. 38—40.
 536. DERMOTA A[NTON]: Družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani. — III/1904-5, str. 117—119.
 537. —: Slovenska inteligenca in proletariat. — VI/1909, str. 265—268.
 538. FAVAI I[VAN]: Kratek odgovor na predstoječo kritiko. [Zvonimirju Bernotu.] — XIV/1922, str. 85.
 539. — I. F.: O individualni in socialni kulturi. — XI/1914, str. 264—267. [V kazalu avtor naveden F. S.]
 540. GLASER K[AREL]: Prevodi in prevajalci Shakespeara. — VIII/1911, str. 77—84.
 541. IZJAVA [slovenskih kulturnih delavcev leta 1921.] — XIII/1921, str. 25—26.
 542. KIDRIČ FR[ANCE]: Pomote in potvare za razne potrebe. — VI/1909, str. 121—126; VII/1910, str. 114—121, 143—148, 176—178, 299—304.
 543. —: Epilog k Trubarjevemu zborniku. — VI/1909, str. 164—188.
 544. KNAFLIČ VLADIMIR: Kulturni boj? — VII/1910, str. 97—101.
 545. —: Raison d'être kulturnega boja na Slovenskem. — VII/1910, str. 161—167.
 546. KREJČI F[RANČIŠEK] V.: Socializem in inteligenca. — V/1907, str. 3—5, 19—21, 35—37, 51—52.
 547. KRISTAN ANTON: Kulturni boj? — VII/1910, str. 129—131.
 548. [KRISTAN ETBIN] e. k.: Kultura in narod. — III/1904-5, str. 113—115.
 549. —: Krst pri Savici. — III/1904-5, str. 184—187.
 550. [KOBAL FRANCE] F. K.: Literarna lastnina? — VII/1910, str. 178—179.
 551. [LONČAR DRAGOTIN] Dr. L.: Slovenska Matica. — III/1904-5, str. 119—121.
 552. —: Napredek in reakcija. — III/1904-5, str. 49—51.
 553. MASARYK T[OMÁŠ] G[ARRIGUE]: Socializem in umetnost. — II/1903-4, str. 7—11.
 554. OZVALD K[AREL]: Pot iz gluhe loze. — XIII/1921, str. 143—147.
 555. PAJER H[ENRIK]: Jezikovni boj v Norvegiji. — XI/1914, str. 245—248.
 556. [PREPELUH ALBIN] K. W.: Socialni problem v Magdaleni. — II/1903-4, str. 21—24.
 557. — ABDITUS: Mohorjeva družba. — III/1904-5, str. 17—19.
 558. — ABDITUS: Mohorjeva družba — kulturna družba? — III/1904-5, str. 115—117.
 559. —: Prešeren je ljudski pesnik. — III/1904-5, str. 188—191.
 560. — As.: Nove stranke. — IV/1906, str. 17—19.
 561. — ABDITUS: Novi vidiki. — VI/1909, str. 241—245.

562. — ABDITUS: Kulturni boj? — VII/1910, str. 1—7.
 563. — ABDITUS: Odgovor! [Vladimiru Knafliču.] — VII/1910, str. 101—102.
 564. — ABDITUS: Kulturni boj in drugo. — VII/1910, str. 198—204.
 565. PRIJATELJ IVAN: Drama Prešernovega duševnega življenja. — III/1904-5, str. 157—183.
 566. —: Donesek k jezikovni in socialni zgodovini slovenski. — VI/1909, str. 78—84.
 567. —: Govor o Župančiču. — VI/1909, str. 145—163.
 568. —: Ob ilirizmu. — VII/1910, str. 231—240.
 569. ŠMALC M[ATEJ]: Edmond Rostand. — VII/1910, str. 167—176.
 570. URATNIK FILIP: Pripombe urednika. [K Bernotovi kritiki Favajevih esejev.] — XIV/1922, str. 82—85.

Upodabljavača umetnost

571. BUCIK A[VGUST] A[NDREJ]: O lepoti človeškega telesa. — IX/1912, str. 11—14, 50—53, 86—89, 130—133.
 572. CANKAR IVAN: Še en simbol. — III/1904-5, str. 145—147. [Prešernov spomenik v Ljubljani.]
 573. KRISTAN ETBIN: L'art pour l'art. — III/1904-5, str. 79—80.
 574. [PREPELUH ALBIN] P-h.: Druga slovenska umetniška razstava. — I/1902-3, str. 74—75.
 575. — PAVEL MIHALEK: [Umetniška razstava Jugoslovanov v Belemgradu.] — II/1903-4, str. 191—192.
 576. PRIJATELJ IVAN: Naša umetnost na tujem in doma. — III/1904-5, str. 97—102.
 577. —: Prešernov spomenik v Ljubljani. — III/1904-5, str. 149—155. [O spomeniku pišejo: arh. Jože Plečnik, prof. Maks Fabiani, slovenski izvršujoči umetnik, dunajski kipar X, prof. Rathausky, prof. Hellmer in prof. Kudmann.]
 578. REGALI JOSIP: Zajčev Prešeren kot monument. — III/1904-5, str. 155—157.
 579. — I. R.: Umetniška galerija v Ljubljani. — V/1907, str. 5—6.
 580. SMREKAR HINKO: I. umetniška razstava v Jakopičevem paviljonu: Slovenski umetniki. — VI/1909, str. 205—209.
 581. TUMA HENRIK: Umetniška razstava v Trstu. — V/1907, str. 190—192.
 582. —: VIII. internacionalna umetniška razstava v Benetkah. — VI/1909, str. 135—138.

Gledališče

583. ALFA: Slovensko gledališče. — III/1904-5, str. 121—123.
 584. KRISTAN E[TBIN]: Vprašanje slovenske drame. — IV/1906, str. 22—24.
 585. MERHAR IVAN: Poglavlje o našem gledališču. — IV/1906, str. 170—171, 180—183.
 586. [PREPELUH ALBIN] As.: Beseda o slovenski drami. Kristanove drame. — VIII/1911, str. 84—91.

IX. LEPOSLOVJE

Proza

587. BARBUSSE HENRY: Obtožujemo...! — XII/1920, str. 53—55.
 588. BILY LEO: Vladač. — I/1902-3, str. 75—80.
 589. CANKAR IVAN: Pisma Jeremijeva. — VI/1909, str. 112—115, 223—229.
 590. ČEHOV ANTON P[AVLOVIČ]: Temota. — II/1903-4, str. 157—160.
 591. [DOUWES DEKKER EDUARD] MULTATULI: Sokrat. — I/1902-3, str. 95—96.
 592. F. M.: Vizitacija. — V/1907, str. 125—128.
 593. GLOSE. — XIII/1921, platnice št. 2, 3.
 594. HART JULIJ: Prepirajoča modrijana. — I/1902-3, str. 32.
 595. J. V.: Njegov intermezzo. — I/1902-3, str. 15—16.

596. KAJ je vrabec pripovedoval. — II/1903-4, str. 189—191.
 597. [KOCMUR IVAN] DMITAR MIHIČ: Pred tribunalom. Po M. V. de Ferialu. — I/1902-3, str. 46—48.
 598. [LONČAR DRAGOTIN] L.: Aforizmi. — III/1904-5, str. 192.
 599. MACHAR J[OSEF] S[VATOPLUK]: Monolog sv. Petra. — II/1903-4, str. 45—47.
 600. —: Kroutil. — II/1903-4, str. 62—64.
 601. OLHOVIK P., W.: Iz pisem poljedelca, ki ni hotel opravljati vojaške službe. — II/1903-4, str. 174—175.
 602. ORLOV MILAN: Sveta noč. — II/1903-4, str. 29—32.
 603. [PREPELUH ALBIN] P. A.: Morala o pravu. — I/1902-3, str. 111—112.
 604. — PAVEL MIHALEK: Ničvrednež. — II/1903-4, str. 14—16, 30—32.
 605. —: Vest. — II/1903-4, str. 77—79, 93—95.
 606. —: Nebeška povest. (Prosto po Macharju priredil za Slovence.) — II/1903-4, str. 140—143.
 607. [TUMA HENRIK] T.: Izza fronte. Maledetta la guerra! — XIV/1922, str. 86—87.
 608. —: Izza fronte. Sv. Marija na Mengori. — XIV/1922, str. 113—114.
 609. ŽUPANČIČ OTON: Vis-a-vis. — III/1904-5, str. 147—148.

Poezija

610. ALBRECHT FRAN: Elegija. — X/1913, str. 245.
 611. ALTOMARE CICERO: Hiše govoré... — X/1913, str. 31—32.
 612. BEZRUC PETER: Marýčka Magdonova. (Preložil A. G.) — VIII/1910, str. 95—96.
 613. —: Jaz. Prevel Oton Župančič. — VIII/1911, str. 159.
 614. —: Srečanje. Prevel Oton Župančič. — VIII/1911, str. 160.
 615. —: Kdo na moje mesto? Prevel Oton Župančič. — VIII/1911, str. 160.
 616. —: Učitelj Halfar. — IX/1912, str. 352.
 617. —: Hanaška vas. — X/1913, str. 312.
 618. FOLGORE LUCIANO: Oglju. Prevel A. G. — IX/1912, str. 383—384.
 619. GOLOUH RUDOLF: Marks. — X/1913, str. 115—116.
 620. —: Kajn. — X/1913, str. 313.
 621. —: Pred Madono. — X/1913, str. 347.
 622. —: Mariji Magdalenski. — X/1913, str. 347.
 623. —: Satanica. — X/1913, str. 382.
 624. —: Prometej. — XI/1914, str. 52.
 625. —: Sili. — XI/1914, str. 102.
 626. —: Na morje. — XI/1914, str. 102.
 627. —: Izseljenci. — XI/1914, str. 102.
 628. —: I. maj. — XI/1914, str. 164.
 629. —: Narodu. — XI/1914, str. 164.
 630. —: V bodočnost. — XI/1914, str. 164.
 631. —: Carju. — XI/1914, str. 273.
 632. —: Kajn. — XI/1914, str. 273.
 633. —: Sokrat. — XI/1914, str. 274.
 634. —: Tolstoj. — XI/1914, str. 274.
 635. —: Savonarola. — XI/1914, str. 274.
 636. —: La semaine sanglante. — XI/1914, str. 275.
 637. —: Gubec. — XI/1914, str. 275.
 638. —: Jacquerie. — XI/1914, str. 275—276.
 639. —: Rudarju. — XI/1914, str. 276.
 640. —: Pred soho. — XI/1914, str. 276.
 641. —: Srečanje. — XI/1914, str. 276.
 642. —: Kam? — XI/1914, str. 277.
 643. —: Na ulici. — XI/1914, str. 277.
 644. GRADNIK ALOJZ: Oljke. — IX/1912, str. 160.
 645. —: Brda. — XIII/1921, str. 154.
 646. GRUDEN IGNACIJ: Literarna soneta. — IX/1912, str. 382.
 647. LEVSTIK VLADIMIR: Ilircem sploh. — VII/1910, str. 160.

648. MACHAR J[OSEF] S[IVATOPLUK]: Na Golgati. — I/1902-3, str. 143—144.
 649. —: Oznanjenje Marije Device. — II/1903-4, str. 176.
 650. —: Kaj se je zgodilo, ko je Leon XIII. prišel v nebesa... — III/1904-5, str. 144.
 651. —: Sonet k socialnemu vprašanju. — VII/1910, str. 352.
 652. —: Nihilistični sonet. — IX/1912, str. 96.
 653. —: Barbar. (Antonu Dermoti. Poslovenil V. M. Zalar.) — XII/1920, str. 157—158.
 654. —: Cívis Romanus. (Poslovenil V. M. Zalar.) — XII/1920, str. 186—187.
 655. —: Ovidijeva molitev. (Poslovenil V. M. Zalar.) — XIII/1921, str. 16.
 656. —: Pri Jeruzalemu. (Poslovenil V. M. Zalar.) — XIII/1921, str. 40.
 657. MIHEVC IGNAC: Moja družica. — X/1913, str. 175.
 658. —: Govoreča lipa. — X/1913, str. 176.
 659. NEGRI ADA: Prisilna selitev. Preložil ***. — X/1913, str. 383.
 660. VERHAEREN EMILE: Tribun. Preložil Ivan Prijatelj. — V/1907, str. 48.
 661. [ŽUPANČIČ OTON] JURI JAGER: Robide. — IV/1906, str. 111.
 662. —: Sv. Martin-Kompromisnik. — IV/1906, str. 112.
 663. — OMER [!OTON]: Omer čita Ahmedovo knjigo. — VI/1909, str. 24.
 664. —: Tout comprendre c'est tout pardonner. — VI/1909, str. 48.
 665. —: Z istim naslovom. — VI/1909, str. 48.
 666. —: Poligraf. — VI/1909, str. 95.
 667. —: Mali vseznalec. — IV/1909, str. 95.
 668. —: Confessiones. — VI/1909, str. 95.
 669. —: Plezavec. — VI/1909, str. 96.
 670. —: Lira. — VI/1909, str. 96.
 671. —: Nov humorist. — VI/1909, str. 96.
 672. —: Iz zoologije. — VI/1909, str. 96.
 673. —: Starejši umetnik mlajšemu. — VI/1909, str. 96.
 674. —: Umno ribištvo. — VI/1909, str. 96.
 675. —: Ima že odgovor. — VI/1909, str. 96.
 676. —: Zamotana pragmatika. — VI/1909, str. 120.
 677. —: Tiranožer. — VI/1909, str. 120.
 678. —: Reformator heksametra. — VI/1909, str. 130.
 679. —: Prorok. — VI/1909, str. 144.
 680. —: Bog On. — VI/1909, str. 144.
 681. —: Tako je. — VI/1909, str. 144.
 682. —: Sacrosanctus. — VI/1909, str. 144.
 683. —: Vem. — VI/1909, str. 144.
 684. —: Zadrega. — VI/1909, str. 144.
 685. —: Svět. — VI/1909, str. 163.
 686. —: Hlapec Jernej in njegova pravica. — VI/1909, str. 215.
 687. —: Izgubljeno življenje. — VI/1909, str. 216.
 688. —: Pogum. — VI/1909, str. 216.
 689. —: In jaz? — VI/1909, str. 216.
 690. —: Svečenik in pop. — VI/1909, str. 216.
 691. —: Duh — Matjaž. — VI/1909, str. 216.
 692. —: Vsak po svoje. — VI/1909, str. 216.
 693. —: Plot. — VI/1909, str. 240.
 694. —: Diferenciacija. — VI/1909, str. 240.
 695. —: Kje in kam. — VII/1910, str. 96.
 696. —: Beseda sem, beseda tja. — VII/1910, str. 96.
 697. —: Ugovor in odgovor. — VII/1910, str. 113.
 698. —: Še nekaj. — VII/1910, str. 127.
 699. —: Sistematom. — VII/1910, str. 127.
 700. —: Nekomu, ki mi je odrekel domovino. — VII/1910, str. 217.
 701. —: Težava. — VII/1910, str. 127.
 702. —: Satanus Politicus. — VII/1910, str. 128.
 703. —: Nm. — VII/1910, str. 128.
 704. —: Tam in tu. — VII/1910, str. 128.
 705. —: Pritožba in tolažba. — VII/1910, str. 128.

X. OCENE IN POROČILA

Knjige in članki

706. a + x: Družba sv. Cirila in Metoda. [Kritika publikacij in izdajateljske politike.] — II/1903-4, str. 160.
707. Akademija, ljudsko izobraževalno društvo. [Poročilo o tiskanem programu društva.] — V/1907, str. 174—175.
708. Am Anfang des Jahrhunderts. Berlin. [Poročilo o seriji brošur raznih strok.] — I/1902-3, str. 44.
709. Bebel [Avgust], Žena in socializem. — I/1902-3, str. 141.
710. Bráf A., Naše narodno gospodarske naloge in češko pravništvo. — IX/1912, str. 218.
711. [Bucik Avgust Andrej] A. A. B.: F. T. Marinetti, Distruzione. Uccidiamo il chiaro di luna! La battaglia di Tripoli. Milano 1912. — IX/1912, str. 152—153.
712. C. P.: K. Gersin, Altserbien und die albanesische Frage. Wien 1912. — X/1913, str. 120—121.
713. D. M.: Na novih potih, almanah slovenske mladine. — I/1902-3, str. 14.
714. Demšar J[ernej], Spolne bolezni. Ljubljana 1907. — V/1907, str. 64.
715. [DERMOTA ANTON] Ant. D.: Pavel Mihalek, Iz nižin življenja. Zbirka novel in črtic. [Ljubljana 1903.] — I/1902-3, str. 173; II/1903-4, str. 32, 48.
716. —: Premrou Svetoslav, Navod za poslovanje slovenskih raiffeisenskih posojilnic. Gorica 1902. — I/1902-3, str. 157—158, 173—174.
717. — D.: A[nton] Aškerc, Zlatorog. [Ljubljana 1904.] — II/1903-4, str. 112.
718. — D.: Slovenska Matica. — II/1903-4, str. 143—144.
719. — D.: Iz naroda za narod. Prvi shod nar.-rad. dijaštva 1905 v Trstu. Ljubljana 1905. — IV/1906, str. 14—15.
720. — D.: Zofka Kveder-Jelovšek, Iskre. Praga 1905. — IV/1906, str. 15.
721. — D.: Josip Vošnjak, Spomini. I. in II. del. Ljubljana 1905. — IV/1906, str. 31.
722. — D.: Vincencij Marinko [ur.], Po desetih letih. (Spominska knjiga.) Ljubljana 1905. — IV/1906, str. 31—32.
723. — Dr. D.: Johann Žmave, Über das Grundgesetz der neuen und der alten Ethik. — VI/1909, str. 140.
724. — D.: Janko Kersnik, Zbrani spisi. Uredil Ivan Prijatelj. Zv. V., seš. 2. Ljubljana 1909. — VII/1910, str. 93.
725. — Dr. D.: Dragotin Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba. Ponatis iz Bleiweisovega zbornika. Ljubljana 1910. — VII/1910, str. 350—352, 382—384.
726. —: Abditus, Socialni problemi. Eseji. Ljubljana 1912. — IX/1912, str. 308—314, 341—349.
- 726a. DOLAR SIMON: K. Ozvald, Logika. Uvod v znanstveno mišljenje. [Ljubljana 1920.] — XIII/1921, str. 67—68.
727. ERJAVEC FRAN: Nacrt ustava po predlogu Stojana Protića. Beograd 1920. — XII/1920, str. 120—121.
728. —: M. R. Vesnić, O društvu naroda. Beograd 1920. — XII/1920, str. 121.
729. —: Karl Kautsky, Die Sozialisierung der Landwirtschaft. Berlin 1919. — XII/1920, str. 121—122.
730. — F. E.: Dokumenti o jadranskem vprašanju. (Angleška bela knjiga.) Prevedla Leonid Pitamic in Vladimir Knaflič. Ljubljana 1920. — XII/1920, str. 161.
731. —: Herman Wendel, Aus dem südslawischen Risofgimento. Gotha 1921. — XIII/1921, str. 19—21.
732. — F. E.: Albin Ogris, Borba za jugoslovansko državo. Ljubljana 1921. — XIII/1921, str. 47.
733. — F. E.: K. Pannier, Die Verfassung des Deutschen Reiches. Leipzig 1920. — XIII/1921, str. 69—70.
734. — c.: Dvorniković Vladimir, Wilhelm Wundt. Zagreb 1920. — XIII/1921, str. 96.
735. — F. E.: Beuz Richard, Das Problem der Volkshochschule. Jena 1920. — XIII/1921, str. 96.

736. — ec.: Ernst Friederichs, *Russische Literaturgeschichte*. Gotha 1921. — XIII/1921, str. 119.
737. — ec.: Alfons Paquet, *Im kommunistischen Russland*. Jena 1919. — XIII/1921, str. 119.
738. — F. E.: Friedrich Schmalz, *Grossrumänien wirtschaftlich, politisch und kulturell*. Gotha 1921. — XIII/1921, str. 158—159.
739. [FAVAI IVAN] I. F.: V. Bežek, *Osnovni nauki iz dušeslovja*; K. Ozvald, *Eksperimentalna psihologija in pedagogika*. Pedagoški Letopis XIII = *Občno vzgoje-slovje*. Ljubljana 1913. — XI/1914, str. 173—174.
740. —: *Najbolje slovenske novele*. Preveli Zofka Kveder i Milan Vrbanic. Zagreb. — XI/1914, str. 174—175.
741. —: Alojz Kraigher, *Kontrolor Škrobar*. 2. zv. Ljubljana [1914]. — XI/1914, str. 281—283.
742. —: Podlimbarski, *Gospodin Franjo*. Ljubljana [1913]. — XI/1914, str. 283—285.
743. GORSIČ FRANCE: Bogumil Seneković, *Obrtno pravo in delavsko zavarovanje*. Ljubljana [1920]. — XII/1920, str. 118—120.
744. —: Metod Dolenc, *Pravni izrazi v prevodih vinogorskega zakona*. Ljubljana 1920. — XII/1920, str. 161—162.
745. —: *Almanah Udruženja pravnika kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd 1920. — XIII/1921, str. 68—69.
746. Govekar Minka, *Ruska Moderna. Novele in črtice*. Ljubljana 1905. — IV/1906, str. 96.
747. Grešic Fedot in Chajm Schutlovski, *Sedanje revolucijsko in socialističko gibanje in njegova književnost na Ruskem*. — I/1902-3, str. 45—46.
748. I. B.: *Matica Slovenska*. [Ocena knjig za l. 1911]. — IX/1912, str. 150.
749. —: Lubor Niederle, *Slovanski svet*. Ljubljana 1911. — IX/1912, str. 150—151.
750. I. R. S.: Ivan Cankar, *Gospa Judit*. [Ljubljana 1904]. — III/1904-5, str. 47—48.
751. I. V.: Premrou Svetoslav, *Navod za poslovanje slovenskih Raiffeisenovih posojilnic*. Gorica [1902]. — I/1902-3, str. 31.
752. —: Ivan Cankar, *Na klancu*. [Ljubljana 1902]. — II/1903-4, str. 47—48.
753. J. V.: Ivo Šorli, *Človek in pol*. [Ljubljana 1903]. — I/1902-3, str. 174—176.
754. Jászi Oskar, *Z bojišča nemško-danskega*. — IX/1912, str. 30—32, 189—190, 219—222.
755. Kautsky Karl, *Die Agrarfrage*. — I/1902-3, str. 141.
756. Klein, [Sredstva za gospodarsko izobrazbo juristov.] — IX/1912, str. 218—219.
757. KNAFLIČ V[LADIMIR]: Janez Ev. Štuhec, *Slovenska narodna mladina*. Muršček-Kapela 1912. — X/1913, str. 121.
758. *Knjige družbe sv. Mohorja*. — I/1902-3, str. 94—95; II/1903-4, str. 79.
759. *Knjižne napovedi in novosti*. — I/1902-3, str. 14; II/1903-4, str. 32; IV/1906, str. 144, 175—176; V/1907, str. 80; VII/1910, str. 124, 381; VIII/1911, str. 158, 224, 320, 384; IX/1912, str. 32, 95, 288; X/1913, str. 30, 64; XII/1920, str. 162—163, 193; XIII/1921, str. 21, 47, 70, 96, 119—120, 159.
760. KOBAL FR[ANCE]: Anton Aškerc, *Junaki*. Epske pesnitve. Ljubljana 1907. — IV/1906, str. 189—192; V/1907, str. 30—31.
761. [KOS MILKO] M. K.: Hans Pirchegger, *Geschichte der Steiermark*. Band I. Gotha 1920. — XIII/1921, str. 95—96.
762. KRISTAN ANTON [ur.]: *Socializem*. I. zvezek knjižnice časopisa Naprej. Idrija. — V/1907, str. 144.
763. — [ur.]: *Socialna demokracija in kmetiško ljudstvo*. II. zvezek knjižnice časopisa Naprej. Idrija 1907. — V/1907, str. 159.
764. — [ur.]: *Zakaj smo socialisti?* III. zvezek knjižnice časopisa Naprej. Idrija 1908. — V/1907, str. 192.
765. — A. K-n.: Hans Kirchsteiger, *Pod spovednim pečatom*. Roman. Poslovenil Etbin Kristan. Idrija 1907. — V/1907, str. 192.
766. — -st.-: Jakob Aleševc, *Kako sem se jaz likal*. Ljubljana 1910. — VII/1910, str. 60.
767. — -st.-: *Javna ljudska knjižnica v Nabrežini*. — VIII/1911, str. 156.
768. — -st.-: Enrico Ferri, *Socializem in moderna veda*. Poslovenil Milan Jaklič. — VIII/1911, str. 156.

769. — A. K-n.: Beneš Edvard, Delnické hnutí v Rakousku a v Čechách. — VIII/1911, str. 315.
770. — -st.-: Teley L., Die Gewerbliche Quecksilbervergiftung. Berlin 1912. — IX/1912, str. 95.
771. — -st.-: Karl Kautsky, Temeljna načela socialne demokracije. (Erfurtski program). Prevel Anton Kristan. — IX/1912, str. 379.
772. — -st.-: I. Stern, Znanstveni socializem Karla Marksa. — IX/1912, str. 379.
773. — -st.-: O. Bauer, Narodni ali razredni boj. Trst — IX/1912, str. 380.
774. — -st.-: Ciljevi i putevi socialne demokracije. Zagreb. — IX/1912, str. 380.
775. [KRISTAN ETBIN] e. k.: A. Aškerc, Mučeniki. Slike iz naše protireformacije. Ljubljana 1906. — IV/1906, str. 47—48, 62—63.
776. — E. K.: Ivan Cankar, Nina. Ljubljana [1906]. — V/1907, str. 14—16.
777. — e. k.: Karl Kautsky, O postanku krščanstva. — VI/1909, str. 92—93.
778. — e. k.: I. S. Machar, Rim. — VI/1909, str. 93.
779. — E. K.: Alojz Kraigher, Školjka. Ljubljana [1911]. — VIII/1911, str. 54—57.
780. [KRIVIC RADOVAN] R.: N. Machiavelli, Vladar. Prevedel in napisal uvod Abditus. Ljubljana 1920. — XII/1920, str. 192—193.
781. LEMEŽ M[ILAN] R.: Vladimir Knaflič, Jugoslovansko vprašanje. (Politična razmišljanja o priliki balkanske vojske.) Ljubljana 1913. — X/1913, str. 116—120.
782. [LINHART KARL] L. K.: Delavski dom. Trst. — I/1902-3, str. 31.
783. — l. k.: Ebin Kristan [ur.], 1. majnik — slavnostni spis. Ljubljana 1905. — III/1904-5, str. 112.
784. Lj.: A. Aškerc, Primož Trubar. Zgodovinska epska pesnitev. [Ljubljana 1905.] — III/1904-5, str. 64.
785. [LONČAR DRAGOTIN] Dr. L.: Fr. Drtina, Stoika Epikteta rukovět' mravnih naučení. Praga 1901. — I/1902-3, str. 10—11.
786. —: Fr. Drtina, Myslenkový vývoj evropskiho lidstva. — I/1902-3, str. 27—30.
787. —: Albin Bráf, Listy politického kačire. Praga 1902. — I/1902-3, str. 126—128.
788. —: Bebel, Žena in socializem. — I/1902-3, str. 141.
789. —: Karl Kautsky, Die Agrarfrage. — I/1902-3, str. 141.
790. —: Emanuel Chalupny, Uvod do sociologie. 2. zvezka. Praga 1903. — IV/1906, str. 16.
791. —: Ivan Prijatelj, Janko Kersnik, njegovo delo in doba. Zbrani spisi Janka Kersnika. VI. zv., 1. snopič. Ljubljana 1910. — VII/1910, str. 220—221.
792. —: Literarna drobtinica. — VII/1910, str. 125, 223.
793. —: Knjižnica društva Ljudski oder v Trstu. I. zvezek. 1910. — VII/1910, str. 223—224.
794. —: Ljudevit Pivko, Zgodovina Slovencev. 1. snopič. Ljubljana 1909. — VII/1910, str. 313—317.
795. —: Ljudevit Pivko, Zgodovina Slovencev. 2. snopič. Ljubljana 1910. — VIII/1911, str. 156—157.
796. —: Walter Friedensburg, Cavour. Bd. I. Gotha 1911. — IX/1912, str. 190.
797. —: Ljudevit Pivko, Zgodovina Slovencev. 3. snopič. Ljubljana 1911. — IX/1912, str. 190—192.
798. —: Viktor Tiller, Ustavoznanstvo avstrijsko-ogrske države. Rudolfovo 1912. — Državoznanstvo Avstro-Ogrske. Rudolfovo 1913. — X/1913, str. 318—320.
799. — D. L.: Oto Bauer, Pot k socializmu. Pripredil Filip Uratnik. Ljubljana 1919. — XII/1920, str. 20—21.
800. — Dr. L.: K. Ozvald, Smernice novega življenja. Ljubljana 1918. — XII/1920, str. 51.
801. —: Anton Melik, Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. I. del. Ljubljana 1919. — XII/1920, str. 51—52.
802. Machar J[ozef] S[vatopluk], Rim. — VIII/1911, str. 349—351.
803. Marx Karl, Kapital. — IX/1912, str. 380.
804. [MAZI VILKO] V. M-i.: M. Murko, Zur Kritik der älteren südslawischen Literaturen. Laibach 1911. — VIII/1911, str. 190—191.
805. —: K. Ozvald, Srednješolska vzgoja. Gorica 1912. — IX/1912, str. 319.

806. —: Slovani v Združenih državah. [O knjigi Emily Green Balch, Slavische Einwanderung in den Vereinigten Staaten. Leipzig u. Wien 1912.] — X/1913, str. 61—62, 182—184.
- 806a. [Merhar Alojzij] Sardenko Silvin, V mladem jutru. Ljubljana 1903. — II/1903-4, str. 192.
807. MODRAČEK FRAN [ur.]: Ferdinand Lasalle, Izbrani govori in spisi. — I/1902-3, str. 72.
808. Oblak France, Dr. Karol Lavrič in njegova doba. Gorica 1906. — IV/1906, str. 175.
809. OZVALD K[AREL]: Janko Bezjak, Občna zgodovina vzgoje in pouka. Ljubljana 1920. — XIII/1921, str. 18—19.
810. P. B.: Fran Milčinski, Pravljice. Z risbami G. Birolle in M. Gasparija. Ljubljana 1911. — VIII/1911, str. 154—155.
811. PAHOR JOSIP: F. Palnakovi spisi. I. in II. zvezek. — XI/1914, str. 110.
812. [PAJER HENRIK] H. P.: Gustav F. Steffen, Das Problem der Demokratie. Jena 1912. — X/1913, str. 59—61.
813. —: Evžen Štern, Kolektivism čili hospodárské tendence socialismu. Praha. — X/1913, str. 122—123.
814. [PIRJEVEC AVGUST] A. P.-c.: A. Rapè, Mladini. I. zvezek. Ljubljana 1909. — VI/1909, str. 140.
815. Plemič Ferdo, Tilho in drugovi. Zbirka humoresk in satir. Ljubljana 1906. — IV/1906, str. 175—176.
816. POGAČNIK FRAN: Oskar Wilde, Pravljice. Poslovenil M. J. Ljubljana 1921. — XIII/1921, str. 46—47.
817. —: Fran Levstik, Izbrani spisi za mladino. Priredila za mladino Fran Erjavec in Pavel Flere. Ljubljana 1921. — XIII/1921, str. 93—95.
818. [PREPELUH ALBIN] A.-s.: Drahsler Demeter, Gedankenentwürfe. Wien 1902. — I/1902-3, str. 12.
819. —: Janez Krek, Socializem. Ljubljana 1901. — I/1902-3, str. 12—13.
820. —: Ivan Cankar, Kralj na Betajnovi. Ljubljana 1902. — I/1902-3, str. 13—14.
821. —: Dragotin Lončar, O gostoti prebivalstva in krajev na Kranjskem. — I/1902-3, str. 14, 30.
822. —: Valdervelde Ěmile, Die Entwicklung zum Sozialismus. Berlin. — I/1902-3, str. 31.
823. —: Etbín Kristan, Skizzen. [Dunaj 1903]. — I/1902-3, str. 43—44.
824. —: Enrico Ferri, Il metodo rivoluzionario. Rim. — I/1902-3, str. 44—45.
825. — P. M.: Kostanjevec Josip, Iz knjige življenja. II. zvezek. [Postojna 1904]. — II/1903-4, str. 95.
826. — P. M.: Ivan Cankar, Hiša Marije Pomočnice. Ljubljana [1904]. — II/1903-4, str. 95.
827. — M. P.: Oton Župančič, Čez plan. Ljubljana [1904]. — II/1903-4, str. 110—112.
828. — M. P.: [O knjigah Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1905.] — III/1904-5, str. 16.
829. — A. P.: Josip Regali, Reliefi. Ljubljana 1905. — III/1904-5, str. 208.
830. — A. P.: Bogumil [Vošnjak], Na razsvitu. Ruske študije. Ljubljana 1906. — IV/1906, str. 63—64.
831. — A. P.: Janko Rozman, Testament. Narodna igra po J. Kersniku. Ljubljana [1906]. — IV/1906, str. 80.
832. — A. P.: Ljudmila Poljanec, Poezije. Ljubljana 1906. — IV/1906, str. 111.
833. — A. P.: Ivan Cankar, Krpanova kobila. Ljubljana [1907]. — V/1907, str. 31—32.
834. — A. P.: Hans Kirchsteiger, Pod spovednim pečatom. Idrija 1907. — V/1907, str. 32.
835. — A. P.: Joza Ivakić, Književni rad Josipa Kozarca. Karlovac 1907. — V/1907, str. 47.
836. — A. P.: Jos. [Ivo] Šorli, Pot za razpotjem. Ljubljana [1906]. — V/1907, str. 47.
837. — A. P.: Josip Vošnjak, Spomini. II. zvezek. Ljubljana 1906. — V/1907, str. 47.
838. — P.: E. Chalupny, Národní povaha česká. Praga 1907. — V/1907, str. 123.
839. — P.: Poročilo o delovanju dijaškega podpornega društva Radogoj v Ljubljani ... za poslovna leta 1893/4 do 1905/6. — V/1907, str. 123.

840. — P.: Janko Lokar, Stališče Bleiweisovih Novic glede književnega zedinjenja Slovanov. Ljubljana 1907. — V/1907, str. 123—124.
841. — P.: Dragotin Kette, Poezije. Ilustracije Maksim Gaspari. Ljubljana 1907. — V/1907, str. 124.
842. — P.: Leopold Lenard, Die Wiener »Tripel-Allianz« und die Lemberger »Staats- und Hauptaktion«. Dunaj 1907. — V/1907, str. 124.
843. — P.: Jos. [Ivo] Sorli, Novele in črtice. Ljubljana 1907. — V/1907, str. 176.
844. — P.: Ivan Cankar, Hlapec Jernej in njegova pravica. Ljubljana 1907. — V/1907, str. 160, 176.
845. — P.: Vladimir Levstik, Obsojenci. Naslovno stran risal H. Smrekar. Ljubljana [1909]. — VI/1909, str. 117.
846. — P.: Rado Murnik, Jari junaki. Ljubljana [1909]. — VI/1909, str. 117—118.
847. — P.: Janez Trdina, Zbrani spisi. VI. knjiga. Bajke in povesti. Ljubljana 1909. — VI/1909, str. 235—236; VII/1910, str. 123—124.
848. — P.: Ivan Cankar, Kurent. Starodavna pripovedka. Ljubljana [1909]. — VII/1910, str. 58—60.
849. — P.: Ivan Cankar, Hlapci. Drama v petih aktih. [Ljubljana 1910]. — VII/1910, str. 123.
850. — al.: Ivan Cankar, Bela krizantema. [Ljubljana 1910]. — VII/1910, str. 254—255.
851. — P.: Janez Trdina, Zbrani spisi. IX. knjiga. Ljubljana [1910]. — VIII/1911, str. 54.
852. — ABDITUS: Kaj je torej s socializmom. (Ocena A. Ušeničnikove Sociologije.) — VIII/1911, str. 111—118.
853. — P.: Ivan Cankar, Volja in moč. Ljubljana 1911. — VIII/1911, str. 155.
854. — ABDITUS: Dragotin Lončar, Slovenci. Načrt slovenske socialne zgodovine. Ljubljana 1911. — VIII/1911, str. 314—315.
855. — A. P.: Charles Dickens, Oliver Twist. Poslovenil Oton Župančič. — IX/1912, str. 151—152.
856. — A. P.: Emile Zola, Polom. Preložil Vlad[imir] Levstik. Ljubljana 1911. — IX/1912, str. 152.
857. — ABDITUS: Dostojnost in resnost! [Odgovor na kritiko knjige Socialni problemi.] — IX/1912, str. 320.
858. — ABDITUS: Ivan Cankar, Milan in Milena. [Ljubljana 1913]. — X/1913, str. 258—259.
859. PRIJATELJ IVAN: Jos[ip] Tomišek, Jos[ip] Stritar. Analiza njegovega življenja in delovanja. Ljubljana 1906. — V/1907, str. 72—80.
860. [PRVI] I. MAJNIK 1903. Trst. — I/1902-3, str. 172—173.
861. [REGALI JOSIP] J. R.: Ksaver Meško, Mir božji. [Ljubljana 1907]. — V/1907, str. 16.
862. Ronby [!Rouby], Lurška pravljica. — IX/1912, str. 380.
863. Sinclair Upton, Džungel (Močvirje). Povest iz chikaških klavnic. Chicago 1909. — VII/1910, str. 124.
864. [SKERBIČ JAKOB] J. S.: Renner, Narodnostni program socialne demokracije. — IX/1912, str. 317—318.
865. Šanda Dragan, Poezije. Ljubljana 1907. — V/1907, str. 160.
866. Šmid Walter, Deželni muzej Rudolfinum v Ljubljani. Poročilo za leto 1906. Ljubljana 1907. — V/1907, str. 64.
867. TUMA F[ERDINAND] L[EV]: Lily Braun, Memoriam einer Sozialistin. Lehrjahre. München 1910. — VII/1910, str. 222—223.
868. TUMA H[ENRIK]: Niko Zupanič, Sistem istorijske antropologije balkanskih narodov. Beograd 1909. — VI/1909, str. 213—214.
869. —: Alfons Dopsch, Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpen-slaven. — VI/1909, str. 236—238.
870. —: Lev. N. Tolstoj, Zakon nasilja i zakon ljubvi. Berlin 1909. — VI/1909, str. 262.
871. —: Anton Bonaventura [Jeglič], Ženinom in nevestam. Pouk za srečen zakon. Ljubljana 1910. — VI/1909, str. 288.
872. —: [Arcibašev Mihail Petrovič], Sanin. — VII/1910, str. 40—45.
873. —: Juvančič Friderik, Pouk francoščine in modernih jezikov sploh. Ljubljana 1909. — VII/1910, str. 93—96.

874. —: Lubor Niederle, Slovánský svět. Praha 1909. — VII/1910, str. 311—313.
875. —: Mihajlo Rostohar, Uvod v znanstveno mišljenje. Praga 1909. — VII/1910, str. 286—289, 335—343.
876. —: Tolstoj, Živo truplo. — VIII/1911, str. 383—384.
877. —: Antonio Battara, Il trialismo e gli italiani soggetti all'Austria. Roma 1913. — X/1913, str. 184—186.
878. —: Ljudevit Furlani, O najvažnejših političnih in socijalnih strankah in strujah, ali kratek uvod v praktično politiko. Celje [1912]. — X/1913, str. 186—187.
879. —: Ivan Cankar, Milan in Milena. [Ljubljana 1913]. — X/1913, str. 187—188.
880. —: Maksim Gorki, Foma Gordjejev. Gorica [1912]. — X/1913, str. 188—189.
881. —: Julius Zeyer, Andrej Černišev. Gorica [1912]. — X/1913, str. 189.
882. —: Emil Brezigar, Vorboten einer Wirtschaftskrise Deutschlands. Berlin. — X/1913, str. 190—192.
883. —: Socialna demokracija in občinske volitve v Trstu. — X/1913, str. 251—252.
884. —: Leo Pibrovce, Pred vaškim znamenjem. Gorica 1913. — X/1913, str. 259—260.
885. —: Leonid Andrejev, Judež Iškarijot. Eleazar. Poslovenil Vinkjentjev. Gorica 1913. — X/1913, str. 320—323.
886. —: Aškerčeva čitanka. Uredil in uvod napisal dr. Ivan Prijatelj. [Praga 1913]. — X/1913, str. 354—355.
887. —: Sem Benelli, Ljubezen Treh kraljev. Prevedel in v samozaložbi izdal Alojz Gradnik. [Gorica 1913]. — X/1913, str. 355.
888. —: Rudolf Badjura, Na Triglav v kraljestvo Zlatoroga. [Ljubljana 1913]. — X/1913, str. 356.
889. —: Venec slovanskih povesti. X. knjiga. Gorica [1913]. — X/1913, str. 356.
890. —: B. Vošnjak, Študija k problemu jugoslovanske narodne misli. — XI/1914, str. 58—59.
891. —: Gustav Le Bon, Psihologični zakoni razvoja narodov. Prevod in predgovor Albin Ogriz. [Celje 1913]. — XI/1911, str. 59—61.
892. —: Vierteljahresschrift zur Pflege der altslavischen Sprache, Geschichte und Kultur. Kremsier 1913. — XI/1914, str. 61—62.
893. —: Ivan Pregelj, Mlada Breda. Celovec [1913]. — XI/1914, str. 62—64.
894. —: F. S. Finžgar, Pod svobodnim solncem. Povest davnih dedov. Ljubljana 1912. — XI/1914, str. 285—290.
895. —: Trdina Janez, Bäjke in povesti o Gorjancih. II. Ljubljana 1906. — IV/1906, str. 159.
896. [VDOVIČ BOGUMIL] B. V.: Drtina Fran, Miselni razvoj evropskega človeštva. Poslovenil J. A. Glonar. [Ljubljana 1908—1909]. — VI/1909, str. 260—261.
897. —: Dijaški almanah za leto 1909/1910. — VI/1909, str. 261.
898. —: Černič Mirko, Slovenska visoka šola v Ljubljani. — VI/1909, str. 261.
899. —: Magiera Jan, Rozvoj jazyka polskiego. Varšava 1909. — VI/1909, str. 261.
900. —: Sprawozdanie z działalności towarzystwa szkoły ludowej za rok 1908. Kraków 1909. — VI/1909, str. 261.
901. —: Fran Milčinski, Igračke. Črtice in podlistki. Ljubljana 1909. — VI/1909, str. 261.
902. Venec slovanskih povesti. Gorica 1905. — X/1913, str. 356.
903. VIDMAR JOSIP, Leonid Andrejev, Gaudeamus. Poslovenil dr. Joža Glonar. — XII/1920, str. 48—50.
904. Zabavna knjižnica za slovensko mladino. Urejuje in izdaja Anton Kosi. Ljubljana 1907. — V/1907, str. 112.

Periodika

905. Domače ognjišče. List za starše in odgojevalce slovenske mladine. — V/1907, str. 32.
906. [ERJAVEC FRAN] -ec.: Gospodarski vestnik. I. letnik. — XII/1920, str. 122.
907. —: Popotnik. Pedagoški in znanstveni list. — XII/1920, str. 122.
908. —: Čas. Znanstvena revija Leonove družbe. — XII/1920, str. 122—123.
909. —: F. E-ec.: Narodni gospodar. Glasilo Zadrुžne zveze v Ljubljani. XXI. letnik. — XII/1920, str. 163.

910. — -ec.: Die Neue Zeit. Wochenschrift der deutschen Sozialdemokratie. — XII/1920, str. 163—164.
911. —: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — XII/1920, str. 164.
912. —: Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino. II. letnik. — XII/1920, str. 193—194.
913. —: Jugoslovanska Obnova-Njiva. God. IV. — XII/1920, str. 194.
914. —: Ljubljanski Zvon. XL. letnik. — XIII/1921, str. 23.
915. —: Srpski književni glasnik. I. letnik. — XIII/1921, str. 23—24.
916. —: Dom in svet. XXXIII. letnik. — XIII/1921, str. 47—48.
917. — F. E.: Gospodarski vestnik. Revija za narodno gospodarstvo, socialno politiko in sorodne stroke. XXI. letnik. — XIII/1921, str. 70.
918. — -ec.: Der Kampf. Sozialdemokratische Zeitschrift. XIII. Band. — XIII/1921, str. 120.
919. —: Popotnik. Pedagoški in znanstveni list. — XIII/1921, str. 120.
920. —: Srpski književni glasnik. II. knjiga. — XIII/1921, str. 159—160.
921. —: Die neue Rundschau. XXXIII. Jahrgang. — XIII/1921, str. 160.
922. Iz časopisov in revij. — IX/1912, str. 30—32, 188—189.
923. KOBAL FR[ANCE]: Svobodna misel. Glasilo slovenske sekcije Svobodne misli. [Program novega mesečnika.] — V/1907, str. 29—30.
924. Kres. [Obvestilo o začetku izhajanja]. — XIII/1921, str. 160.
925. [KRISTAN ANTON] -st.-: Akademie, češka socialistična revija. VII. letnik. — I/1902-3, str. 71—72.
926. Krytika. — II/1903-4, str. 79.
927. [LINHART KARL] L. K.: Socialistische Monatshefte. — I/1902-3, str. 11—12.
928. — l. k.: Naprej. — III/1904-5, str. 112.
929. [LONČAR DRAGOTIN] Dr. L.: Studenské Sméry. — I/1902-3, str. 189.
930. —: Osveta Lidu. — I/1902-3, str. 190.
931. —: Museum. — IV/1906, str. 15—16.
932. Misao. — XIII/1921, str. 70—71.
933. Naš list. — XIII/1921, str. 160.
934. Naša Doba. — II/1903-4, str. 176.
935. Die Neue Zeit. — I/1902-3, str. 73—74.
936. Njiva. — XIV/1922, str. 46.
937. Novi Zapiski. — XIV/1922, str. 45—46.
938. Omladina. — X/1913, str. 324.
939. [PAJER HENRIK] H. P.: Iz časopisov in revij. — X/1913, str. 62—64.
940. —: Der čechoslawische Sozialdemokrat. — X/1913, str. 123—124.
941. [Pastirski list avstrijskega episkopata . . .] — IV/1906, str. 188—189.
942. [PREPELUH ALBIN] A.-s.: Socialistische Monatshefte. — I/1902-3, str. 73, 142.
943. — A. P.: Piščalka. — III/1904-5, str. 208.
944. — A. P.: Der Weg. — IV/1906, str. 63.
945. — A. P.: Slovenski Tehnik in Perotinar. — IV/1906, str. 80.
946. — ABDITUS: Omladina. — VIII/1911, str. 157.
947. Prúdy. — IX/1912, str. 189—190, 219—222.
948. REGENT IVAN: Svobodna Misel. — V/1907, str. 63—64.
949. Slovenski Narod. — II/1903-4, str. 176.
950. Socialna Misel. — XIV/1922, str. 45.
951. Žizn. — I/1902-3, str. 72—73.

Koledarji

---

952. Dijaški almanah za leto 1907-8. — V/1907, str. 159—160.
953. Koledar družbe sv. Cirila in Metoda za navadno leto 1907. — V/1907, str. 32.
954. Komunistični koledar za navadno leto 1922. Trst 1922. — XIV/1922, str. 45.
955. Trgovski koledar za leto 1908. — V/1907, str. 144.
956. Ž.: Zadrúžni koledar za leto 1912. — IX/1912, str. 156.
957. Žepni koledar za slovenske delavce za leto 1905. — III/1904-5, str. 16.
958. Žepni koledar za delavce sploh in prometne služabnike za prometno leto 1908. — V/1907, str. 192.

 XI. UREDNIŠTVO

---

959. Našim čitateljem kot uvod. [Izdajatelji o programskem konceptu revije.] — I/1902-3, str. 1—2.
960. Naznanilo. [Poziv na naročnino in ogled prve številke.] — I/1902-3, str. 1.
961. Listnica. Naznanila. Vprašanja in odgovori. — I/1902-3, str. 16, 32, 48, 80, 96, 128, 144, 192.
962. Le naprej brez strahu...! [Ob koncu prvega letnika.] — I/1902-3, str. 177—178.
963. Cenjenim naročnikom in prijateljem! [Vprašanje o nadaljevanju revije.] — II/1903-4, str. 161.
964. Pro domo. [Boj za obstanek revije.] — II/1903-4, str. 144.
965. Ob koncu drugega letnika. — II/1903-4, str. 177—178.
966. Uvod. [Program ob začetku tretjega letnika.] — III/1904-5, str. 1—2.
967. PRIJATELJ IVAN: [Zahvala uredništvu za samostojno dvojno številko 10/11, posvečeno Francetu Prešernu.] — III/1904-5, str. 192.
968. Naprej na delo! [Kritičen pogled na opravljeno delo in program za naprej.] — III/1904-5, str. 193—194.
969. Od uredništva. [O Cankarjevi »Izjavi«.] — IV/1906, str. 159—160.
970. DERMOTA [ANTON]: Na pot. [Uvodnik po enem letu premora.] — VI/1909, str. 1—3.
971. DERMOTA [ANTON] X.: Uvodnik. — VIII/1911, str. 1—5, 33—39, 97—101, 161—164, 193—197, 257—259, 353—355.
972. DERMOTA [ANTON]: Uvodnik. — IX/1912, str. 1—2, 33—35, 65—67, 97—107, 161—163, 193—195, 225—226, 289—292.
973. Od uredništva. Polemika in poziv. — IX/1912, str. 192, 224, 320.
974. DERMOTA ANTON: Uvodnik. — X/1913, str. 1—3, 33—34.
975. Od uredništva. [Dr. Anton Dermota odlaga uredništvo in ga predaja dr. Henrikumu Tumi.] — X/1913, str. 64.
976. Iz uredništva. [O popolni svobodi pisave.] — X/1913, str. 324.
977. Uredništvo. [Obvestilo o prenehanju izhajanja revije, zadnja je številka 9—10 v letu 1914.] — XI/1914, str. 296.
978. [LEMEŽ MILAN] l. m.: Uvodnik. — XII/1920, str. 1—4, 24—26.
979. Slovenski javnosti. [O izjavi slovenskih kulturnih delavcev.] — XIII/1921, str. 71—72.
980. Boj za Naše zapiske. — XIII/1921, str. 161—162.
981. Iz uredništva. [Napotki in obvestila piscem prispevkov.] — XIII/1921, platnice.
982. Našim naročnikom in slovenski javnosti... [naznanja Slovenska Socialna Matica svoje smernice.] — XIII/1921, platnice.
983. Izjava uredništva... [o odgovornosti avtorjev člankov za jezik in izrazoslovje.] — XIII/1921, platnice.

 IMENSKO KAZALO

A. A. B. glej: Bucik Avgust Andrej	Albrecht Fran 238, 529, 610
A. D. glej: Dermota Anton	Aleševac Jakob 766
A. G. glej: Gradnik Alojz	Alfa 583
A. K-n. glej: Kristan Anton	Altomare Cicero 611
A. P. glej: Prepeluh Albin	-an glej: Kristan Etbin
A. P-c. glej: Pirjevec Avgust	Andreev Leonid 885, 903
a + x 706	Andrejev Leonid glej: Andreev Leonid
Abditus glej: Prepeluh Albin	Andrejka Rudolf 456
Adler Friderik 87	Arcibašev Mihail Petrovič 872
Adler Viktor 88	-as glej: Prepeluh Albin
Agneletto Josip 16	As. glej: Prepeluh Albin
-ak- glej: Kristan Anton	A-s. glej: Prepeluh Albin
-al- glej: Prepeluh Albin	Aškerc Anton 717, 760, 775, 784, 886

- B. V. glej: Vdovič Bogumil
 Badjura Rudolf 888
 Ballod Karl 188
 Barbusse Henri 587
 Battara Antonio 877
 Bauer Helena 111
 Bauer Otto 316, 773, 799
 Bebel August 77, 357, 358, 709, 788
 Benelli Sem 887
 Beneš Eduard 37, 38
 Bernot Zvonimir 530, 538, 570
 Bernstein Eduard 132
 Bezjak Janko 809
 Bezruč Peter 612—617
 Beuz Richard 735
 Bežek Viktor 739
 Bily Leo 588
 Birolla Gvidon 810
 Björnson Björnstjerne 463
 Blagojev Dmitri 358
 Bleiweis Janez 359, 360, 377, 725
 Bohinjec Joža 116
 Boncelj Josip 345
 Borovski Karl Havliček 361
 Borštnik Ignacij 362
 Bráf Albin 710, 787
 Braun Lily 867
 Brezigar Emil 882
 Bucik Avgust Andrej 571, 711
- c. glej: Erjavec Fran
 C. K. glej: Kristan Cvetko
 C. P. 712
 Cankar Ivan 531—533, 572, 589, 750, 752,
 776, 820, 826, 833, 844, 848, 849, 850,
 853, 858, 879, 969
 Cavour Camillo 796
 Cerić Ignac 534
 Chalupny Emanuel 790, 838
 Chodounský Karl 535
 Curhalek Jan 17
- Čehov Anton Pavlovič 590
 Černič Mirko 117, 163, 164, 165, 239—242,
 898
 Čobal Melhior 18, 93, 133, 194
- D. glej: Dermota Anton
 D. Ant. glej: Dermota Anton
 D. L. glej: Lončar Dragotin
 D. M. 713
 Darwin Charles 363
 Dekker Douwes Eduard (Multatuli) 591
 Demetrovič Juraj 39
 Demšar Jernej 118, 714
 Dereani Mano 119
 Dermota Anton 19, 20, 40, 41, 94—97, 134,
 135, 168, 195, 243—246, 271—274, 287,
 288, 312, 334, 358, 364—372, 383, 397,
 457—464, 501—504, 505, 536, 537, 653,
 715—726, 970—972, 974, 975
 Dickens Charles 855
 Dobida Karel 388
 Dolar Simon 726a
 Dolenc Metod 398, 399, 744
 Dopsch Alfons 869
 Dr. D. glej: Dermota Anton
 Dr. L. glej: Lončar Dragotin
 Drahsler Demeter 818
 Drogenik Rok 396
 Drtina Fran 271, 505, 785, 786, 896
 Dvorniković Vladimir 734
- E. F. glej: Erjavec Fran
 E. K. glej: Kristan Etbin
 e. k. glej: Kristan Etbin
 E. Š. glej: Šerko Edvard
 -ec. glej: Erjavec Fran
 Ellenbogen Wilhelm 21
 Erjavec Fran 1, 197—199, 291, 373, 400,
 727—738, 817, 906—921
- F. glej: Fava Ivan
 F. C. 526
 F. E. glej: Erjavec Fran
 F. E-ec. glej: Erjavec Fran
 F. K. glej: Kobal France
 F. M. 592
 Fabiani Maks 577
 Fava Ivan 120, 401, 402, 538, 539, 570,
 739—742
 Ferfolja Josip 137, 364, 403, 404
 Ferrer Francisco 374
 Ferri Enrico 768, 824
 Finžgar Fran Saleški 894
 Flere Pavel 506, 817
 Folgore Luciano 618
 Friedensburg Walter 796
 Friederichs Ernst 736
 Furlani Ljudevit 878
- Gaspari Maksim 810, 841
 Gersin K. 712
 Glaser Karel 540
 Glonar Joža Anton 271, 465, 896, 903
 Golouh Rudolf 619—643
 Gorki Maksim 880
 Goršič France 249, 267, 281, 282, 292, 405,
 406, 407, 743, 744, 745
 Govekar Fran 532
 Govekar Minka 746
 Gradnik Alojz 612, 618, 644, 645, 887
 Green Balch Emily 806
 Gregorčič Simon 375
 Grešič Fedot 747
 Grohar Ivan 376
 Gruden Ignacij 646
 Gumpowitz Ludwig 408
 Gustinčič Dragan 2, 250, 346

- H. P. glej: Pajer Henrik
 H. Š. 409
 Hajšman Jan 80
 Hart Julij 594
 Hellmer Edmund 577
 Hervé Gustave 85
 Hreščak Alojzij 507, 508, 509
 Hudec Josip 42
- I. B. 335, 748, 749
 I. F. glej: Favai Ivan
 I. R. glej: Regali Josip
 I. R. S. 750
 I. S. glej: Skerbič Jakob
 I. V. 336, 751
 Ilešič Fran 276
 Ivakić Joza 835
- J. F. glej: Ferfolja Josip
 J. K. 209
 J. P. glej: Pahor Josip
 J. P. glej: Pavliček Josip
 J. R. glej: Regali Josip
 J. S. glej: Skerbič Jakob
 J. Š. 410
 J. V. 595, 753
 Jager Juri glej: Župančič Oton
 Jaklič Milan 293, 768
 Jakšič Sretan 3, 43, 138
 Jászi Oskar 754
 Jauh France 411
 Jaurès Jean 11, 77
 Jeglič Anton Bonaventura 871
 Jelenc Celestin 279, 294
 Jelovšek Vladimir 365
 Jug Peter glej: Uratnik Filip
 Junij glej: Kristan Etbin
 Jurčič Josip 377
 Jurković Joso 200, 201
 Juvančič Friderik 873
- K. Š. glej: Švajger Karel
 K. W. glej: Prepeluh Albin
 Kaspret Anton 378
 Kautsky Karl 6, 12, 729, 755, 771, 777,
 789
 Kersnik Janko 724, 791, 831
 Kette Dragotin 841
 Key Ellen 412
 Kidrič France 542, 543
 Kirchsteiger Hans 765, 834
 Kitek Josip 413
 Klein 756
 Klinc Stanislav 174, 296
 Knaflič Vladimir 44, 45, 202, 251, 252,
 414, 415, 416, 544, 545, 563, 730, 757, 781
 Kobal France 253, 550, 760, 923
 Kocmur Ivan 417, 597
 Kopač Josip 139
 Koprivc Aleksander 510
- Koren Franjo 112
 Korun Milan 36
 Kos Milko 466, 761
 Kos Valentin 418
 Kosi Anton 904
 Kostanjevec Josip 825
 Kozarac Josip 835
 Kraigher Alojz 741, 779
 Krejči Francišek V. 546
 Krek Janez Evangelist 819
 Kristan Ada 159
 Kristan Anton 23, 98, 99, 140, 203, 204,
 254, 255, 313, 314, 329, 338, 349, 366, 419,
 467, 547, 762—774, 925
 Kristan Cvetko 256
 Kristan Etbin 46, 376, 420—423, 424, 468,
 469, 548, 549, 573, 584, 586, 765, 775—
 779, 823
 Krivic Radovan 384, 780
 Kundmann Carl 577
 Kveder-Jelovšek Zofka 470, 720, 740
- L. glej: Lončar Dragotin
 l. a. 362
 L. J. glej: Mlinar Ivan
 L. K. glej: Linhart Karl
 l. k. glej: Linhart Karl
 l. m. glej: Lemež Milan
 Lapčević Dragiša 47, 48, 298
 Lavrič Karol 808
 Lasalle Ferdinand 807
 Le Bon Gustav 891
 Ledinsky J. glej: Štefančič Josip
 Lemež Milan 121, 175—179, 205, 206, 207,
 315, 350, 374, 781, 978
 Lenarčič Josip 5
 Lenard Leopold 842
 Levstik Fran 283, 817
 Levstik Vladimir 647, 845, 856
 Lewetzow Karl 424
 Likar Stanko 180
 Linhart Karl 4, 100, 112, 339, 395, 471,
 782, 783, 927, 928
 Lj. 784
 Logar Ivan 141
 Lokar Janko 840
 Lomonosov Mihail Vasiljevič 379
 Lončar Dragotin 49, 50, 51, 208, 209, 258,
 259, 316, 359, 360, 367, 381, 385, 389, 393,
 472—485, 511, 512, 551, 552, 598, 725,
 786—801, 821, 854, 929—931
- M. glej: Mrak Anton
 M. J. 816
 M. K. glej: Korun Milan
 M. K. glej: Kos Milko
 M. L. glej: Lemež Milan
 m. l. glej: Lemež Milan
 M. P. = Mihalek Pavel glej: Prepeluh
 Albin

- Macek A. 486
 Máchar Josef Svatopluk 368, 380, 425, 599, 600, 648—656, 778, 802
 Machiavelli Niccolo 780
 Magiera Jan 369, 487, 899
 Mahnič Anton 381
 Marica Josip 142
 Marinetti Filippo Tommaso 711
 Marinko Vincencij 722
 Marx Karl 67, 382, 415, 772, 803
 Masaryk Tomáš Garrigue 358, 383, 384, 385, 403, 426, 427, 553
 Maselj Fran-Podlimbarski 742
 Mazi Vilko 283, 284, 379, 804
 Melik Anton 801
 Merhar Alojzij 806a
 Merhar Ivan 488, 585
 Meško Franc Ksaver 861
 Mihalek Pavel glej: Prepeluh Albin
 Mihevc Ignacij 182, 183, 299, 657, 658
 Mihalčič glej: Kocmur Ivan
 Milčinski Fran 810, 901
 Milost Fran 317, 357, 489
 Mlinar Ivan 101, 102, 122, 143
 Modráček Fran glej: Modráček František
 Modráček František 52, 807
 Molè Vojeslav 260
 Montanus 5
 Mrak Anton 53, 513
 Multatuli glej: Dekker Douwes Edward
 Murko Matija 804
 Murnik Rado 846

 -n. glej: Šlibar Ivan
 -n -a glej: Šega Ivan
 Negri Ada 659
 Niederle Lubor 749, 874
 Nikolsky C. 13

 Oblak France 808
 Oblak Ivan 428
 Ogris Albin 732, 891
 Olhovic P. W. 601
 Orlov Milan 602
 Ostwald Wilhelm 386
 Outlaw glej: Štebi Anton
 Owen Robert 387
 Ozvald Karel 449, 514, 554, 739, 800, 805, 809

 P. 275
 P. glej: Pajer Henrik
 P. glej: Prepeluh Albin
 P. A. glej: Prepeluh Albin
 P. B. 810
 P. M. = Mihalek Pavel glej: Prepeluh Albin
 P-h. glej: Prepeluh Albin
 Pahor Josip 84, 429, 515, 516, 811

 Pajer Henrik 81, 123, 166, 186—189, 210, 211, 234, 235, 261, 301, 302, 319, 386, 430, 431, 490, 555, 812, 939, 940
 Pirchegger Hans 761
 -p -k. glej: Uratnik Filip
 Palnak F. 811
 Pannier K. 733
 Paquet Alfons 737
 Pavliček Josip 89, 114
 Payer Henrik glej: Pajer Henrik
 Petejan Josip 146, 320, 321
 Pibrovec Leo 884
 Pirjevec Avgust 814
 Pitamic Leonid 730
 Pivko Ljudevit 794, 795, 797
 Plečnik Jože 577
 Plehve Vjačeslav Konstantinovič 486
 Plemič Ferdo 815
 Podlimbarski glej: Maselj Fran
 Pogačnik Fran 816
 Politeo Ivo 82
 Poljanec Ljudmila 832
 Pregelj Ivan 893
 Premrou Svetoslav 716, 751
 Prepeluh Albin 6, 7, 8, 25—28, 54—58, 83, 90, 105—107, 124, 125, 147, 148, 213, 214, 215, 277, 322—325, 342, 370, 433—440, 491—498, 517—519, 556—564, 574, 575, 586, 603—606, 715, 726, 780, 818—858, 942—946
 Prešeren France 549, 559, 565, 577, 578, 967
 Prijatelj Ivan 279, 394, 565—568, 576—577, 660, 724, 791, 859, 886, 967
 Protič Stojan 727

 R. glej: Krivic Radovan
 r. glej: Lončar Dragotin
 R. L. glej: Andrejka Rudolf
 Radošević Mijo 59
 Rape Andrej 814
 Rathausky Hans 577
 Regali Josip 578, 579, 829, 861
 Regent Ivan 149, 948
 Renner Karl 864
 Rostand Edmond 569
 Rostohar Mihajlo 441, 875
 Roszkowski Stanislaw 14
 Rouby 862
 Rozman Janko 831

 Sagadin Anton 126
 Sagadin Štefan 442—444
 Sajovic Gvidon 527, 528
 Sardenko Silvin glej: Merhar Alojzij
 Schacherl Mihael 445
 Schmalz Friedrich 738
 Schutlovski Chajm 747
 Schweiger Karel 371
 Seneković Bogumil 743

- Shakespeare William 540
 Sinclair Upton 863
 Skerbic Jaka glej: Skerbič Jakob
 Skerbič Jakob 150—153, 262—264, 326, 864
 Skobl Fran 29, 154
 Slanc Karel 446, 499, 520—522
 Slava 265
 Smrekar Hinko 580, 845
 Spaček Štefan 30
 -st.- glej: Kristan Anton
 Steffen Gustav 812
 Stern I. 772
 Stritar Josip 859
 Studin Marin 388
 Svetec Luka 389
 Svetek Fran 155
 Svetlin Ivan 31

 Šanda Dragan 865
 Šega Ivan 167
 Šerko Alfred 523
 Šerko Edvard 127, 128, 447, 448
 Ši. Z. 15
 Škapin Karel 524
 Škatula Emanuel 85
 šl. glej: Šlibar Ivan
 Šlibar Ivan 190, 219, 220, 280, 306, 307, 308
 Šmalc Matej 569
 Šmid Walter 866
 Šorli Ivo 753, 836, 843
 Štebi Alojzija 160, 354, 355
 Štebi Anton 32, 33, 156, 221
 Štefančič Josip 62
 Štern Evžen 813
 Štuhec Janez Evangelist 757
 Svajger Karel 9

 T. glej: Tuma Henrik
 Taylor Frideric Windslow 182
 Teleky Ludwig 770
 Terseglav Franc 273
 Tiller Viktor 798
 Tolstoj Lev Nikolajevič 390, 870, 876
 Tomišek Josip 267, 859
 Topalović Živko 10, 63, 79
 Trdina Janez 391, 847, 851, 895
 Trubar Primož 543, 784
 Tucović Dimitrije 64, 65
 Tuma Ferdinand Lev 129, 161, 191, 192, 222, 268, 269, 309, 310, 327, 867
 Tuma Henrik 108, 109, 130, 193, 223—228, 278, 286, 311, 382, 385, 390, 449, 450, 581, 582, 607, 608, 868—894, 975
 Tyrš Miroslav 415

 Uhliř Anton 451
 Uratnik Filip 34, 35, 91, 115, 158, 229, 270, 278 a, 316, 452, 453, 570, 799
 Ušeničnik Aleš 852

 V. M-i. glej: Mazi Vilko
 Valdervelde Emile 822
 Vdovič Bogumil 896—901
 Vdovič Mila 392
 Veber France 454
 Verhaeren Emile 660
 Verus glej: Kristan Anton
 Vesnić Milenko R. 728
 Vidmar Josip 903
 Vinkjentjev 885
 Vošnjak Bogumil 830, 890
 Vošnjak Josip 393, 455, 721, 837
 Vrbanić Milan 740

 Wendel Hermann 500, 731
 Wilde Oscar 394, 816
 Wundt Wilhelm 734

 X. glej: Dermota Anton
 -X- glej: Kristan Anton

 Z. J. glej: Mlinar Ivan
 Zajec Ivan 578
 Zalar Viktor Mihajlovič 653—656
 Zalokar Alojz 131
 Zarnik Boris 162, 363, 525
 Zeyer Julius 881
 Zola Emile 395, 856
 Zupanič Niko 868
 Zv. B. glej: Bernot Zvonimir

 Ž. 956
 Žalski 110
 Železnikar Franc 396
 Žmavc Ivan 372, 723
 Žmavc Johann glej: Žmavc Ivan
 Župančič Oton 567, 609, 613—615, 661—705, 827, 855

 *** 86, 659

Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1985

Sestavila Nataša Kandus

I. Samostojne publikacije, ki jih je izdal inštitut in njegovi sodelavci

---

1. Čepič Zdenko: Ajdovščina — prva slovenska vlada. Komunist, Ljubljana 1985, 31 str. (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem; 48).
  2. Ferenc Tone: Ljudska oblast na Slovenskem. Knj. 2: Narod si bo pisal sodbo sam. Partizanska knjiga, Ljubljana 1985, 334 str. (Knjižnica OF; 8/2).
  3. Ferenc Tone: Osvoboditev severovzhodne Slovenije in poslednji boj na Poljani. Komunist, Ljubljana 1985, 35 str. (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem; 46).
  4. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. XXV, 1985, št. 1—2. Partizanska knjiga, Ljubljana, 256 str.
  5. Traven Terezija: Mokronoška partizanska četa. Dolenjski muzej, Novo mesto 1985, 48 str. (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja in NOB na Dolenjskem in v Beli krajini; 2).
-

II. Znanstvene razprave in članki

---

1. Biber Dušan: Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni. Primorska srečanja, 1985, št. 53, str. 148—155.
2. Biber Dušan: Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni. La politica anglo-americana sul problema del confine italo-jugoslavo durante la seconda guerra mondiale. Trst 1945: zbornik predavanj = Trieste 1945: atti delle conferenze. Narodna in študijska knjižnica, V Trstu 1985, str. 7—44.
3. Biber Dušan: Jugoslovanski partizani in Britanci v 1944. letu. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 77—93.
4. Biber Dušan: Za kulisami desanta na Drvar. Borec, XXXVII, 1985, št. 5, str. 226—245.
5. Čepič Zdenko: Nekatere značilnosti gospodarske politike v obdobju 1945—1952. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 145—160.
6. Ferenc Tone: Die Entnationalisierungspolitik der Nationalsozialisten in Slowenien 1941—1945. Das gemeinsame Kärnten = Skupna Koroška, Klagenfurt 1985, str. 53—69. (Dokumentation des deutsch-slowenischen Koordinationsausschusses der Diözese Gurk; 10).
7. Ferenc Tone: Poslednji dnevi vojne v Sloveniji. Naša obramba, XVII, 1985, št. 4, str. 31—40.
8. Ferenc Tone: Der Volksbefreiungskampf in Jugoslawien. Europäischer Widerstand im Vergleich. Die internationalen Konferenzen Amsterdam, Berlin 1985, str. 192—210.
9. Gombač Metka: Denarni zavod Slovenije — podružnica za Slovensko primorje (1945). Zgodovinski časopis, XXXIX, 1985, št. 3, str. 283—288.
10. Kacin-Wohinz Milica: O delavskem in sindikalnem gibanju na Primorskem med obema vojnama. Sindikalno gibanje na Slovenskem. Delavska enotnost, Ljubljana 1985, str. 33—50. (Knjižnica Sindikati; 77).
11. Kacin-Wohinz Milica: La minoranza sloveno-croata sotto l'Italia fascista. Le minoranze etniche europee di fronte al nazismo ed al fascismo. Atti del convegno svoltosi ad Aosta il 3 e 4 dicembre 1983. Istituto storico della Resistenza in Valle d'Aosta, Aosta 1985, str. 133—151.
12. Kacin-Wohinz Milica: La minoranza sloveno-croata sotto l'Italia fascista. Quaderni, VIII, 1984—1985, str. 89—143.

13. Kresal France: Sindikati in njihov boj za izboljšanje socialnega in materialnega položaja delavstva v Sloveniji v obdobju 1918—1941. Sindikalno gibanje na Slovenskem. Delavska enotnost, Ljubljana 1985, str. 15—32. (Knjižnica Sindikati; 77).
14. Mlakar Boris: Pohod 30. divizije NOV in POJ v Beneško Slovenijo. Naša obramba, XVII, 1985, št. 1, str. 30—31; št. 2, str. 28—30; št. 3, str. 44—45.
15. Perovšek Jurij: Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 49—75.
16. Perovšek Jurij: Revolucionarne »občine« v Sloveniji v letih 1919—1920. Kronika, XXXIII, 1985, št. 1, str. 49—53.
17. Prunk Janko: Kamniška izjava krščanskih socialistov in ljudskofrontno sodelovanje 1938. Kamnik 1929—1979: zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta. Kulturna skupnost; Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo, Kamnik 1985, str. 147—151.
18. Prunk Janko: Radić in Slovenci 1919—1928. Zgodovinski časopis, XXXIX, 1985, št. 1—2, str. 25—34.
19. Prunk Janko: Die christlichen Sozialisten in West- und Mitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen. Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung. Linzer Konferenz, 18, 1982. Europa Verlag, Wien 1985, str. 105—133. (Geschichte der Arbeiterbewegung; ITH-Tagungsberichte; 18).
20. Vodušek-Starič Jera: Program Zedinjene Slovenije in leto 1848. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 3—30.
21. Vodušek-Starič Jera: Sindikalno gibanje od osvoboditve do danes. Sindikalno gibanje na Slovenskem. Delavska enotnost, Ljubljana 1985, str. 83—92. (Knjižnica Sindikati; 77).

III. Strokovni članki

1. Biber Dušan: Gledajmo istini u oči. Četvrti jul, 5. 3. 1985, št. 1186.
2. Biber Dušan: Jugoslavija 1954 v britanskih očeh. Zaupno poročilo veleposlanika v Beogradu Iva Malleta zunanjemu ministru Anthonyju Ednu. Naši razgledi, XXXIV, 9. 8. 1985, št. 15, str. 467—468; 30. 8. 1985, št. 16, str. 499—500.
3. Biber Dušan: Kaj očita Danas Blaževiću? Delo, XXVII, 19. 3. 1985, št. 57, str. 18.
4. Biber Dušan: Oborožen odpor sleherni tuji vojaški sili. Delo, XXVII, 5. 1. 1985, št. 3, str. 17.
5. Biber Dušan: Razburljivi tedni po vojni. Delo, XXVII, 12. 1. 1985, št. 9, str. 18—19.
6. Biber Dušan: Sovjetski savez, Velika Britanija i odluke AVNOJ-a u Jajcu. AVNOJ i savremeno. Institut za proučavanje nacionalnih odnosa CK SK BiH, Sarajevo 1984, str. 245—247.
7. Čampa Marjeta: Obisk Kongresne knjižnice v Washingtonu. Knjižnica, XXIX, 1985, št. 2—3, str. 196—198.
8. Čepič Zdenko: Vselej z delavci in njihovimi problemi. 40. obletnica prve konference Enotnih sindikatov Jugoslavije. Komunist, XLIII, 1. 2. 1985, št. 5, str. 19.
9. Čepič Zdenko: Zemljo tistemu, ki jo obdeluje. Ob 40. obletnici agrarne reforme. Komunist, XLIII, 30. 8. 1985, št. 35, str. 14.
10. Deželak Vida: Časopis za zgodovino in narodopisje. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, II. Jugoslovanski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1985, str. 755.
11. Ferenc Tone: Dr. Tone Ferenc. Stopov magnetofon. Stop, XVIII, 25. 4. 1985, št. 17, str. 10—11.
12. Ferenc Tone: Napomene, istraživanja, predmetni registar. Boris Kidrič, Sabrana dela I, II, III. Izdavački centar Komunist, Beograd 1985.
13. Ferenc Tone: Pojasnila in imensko kazalo. Izidor Cankar: Londonski dnevnik 1944—1945. Državna založba Slovenije, Ljubljana; Lipa, Koper 1985, str. 79—132.
14. Ferenc Tone: Slovenci v fašističnih koncentracijskih taboriščih. Petanjci — vrt spominov in tovarištva. Komunist, Ljubljana 1985, str. 20—23. (Spomeniki delavskega in revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem; 45).
15. Ferenc Tone: Usoda Posavja in Obsotelja med drugo svetovno vojno. (Ob štiri-deseti obletnici vrnitve iz izgnanstva). Borec, XXXVII, 1985, št. 6—7, str. 319—322.

16. Ferenc Tone: Zakaj ravno pri nas? *Borec*, XXXVII, 1985, št. 5, str. 246—249.
17. Fischer Jasna: Fundamentalna znanost je vedno na meji možnega, na meji znane. *Anketa Dela: Kakšen je družbeni položaj znanstveno raziskovalnega dela*. Delo, XXVII, 20. 4. 1985, št. 93, str. 28.
18. Fischer Jasna: Kako pisati o Titu? *Teleksova okrogla miza: Zgodovinoписje*. *Teleks*, 1985, št. 39, str. 6—9; št. 40, str. 20—23.
19. Fischer Jasna: O historiografiji. *Anthropos*, 1984, št. 1—2, str. 28—30.
20. Fischer Jasna: Znanost je podobna krasu: suša se hitro pozna, za seboj pa pusti lahko negativne posledice. *Anketa Dela: Neposredna svobodna menjava dela v družbenih dejavnostih*. Delo, XXVII, 13. 7. 1985, št. 161, str. 24.
21. Guštin Damijan: *Imensko kazalo. Junaška Ljubljana 1941—1945. Državna založba Slovenije, Cankarjeva založba, Mladinska knjiga, Ljubljana 1985, I, str. 383—391; II, str. 393—400.*
22. Guštin Damijan: *Kronologija najpomembnejših dogodkov v Ljubljani. Junaška Ljubljana 1941—1945. Državna založba Slovenije, Cankarjeva založba, Mladinska knjiga, Ljubljana 1985, II, str. 375—392.*
23. Guštin Damijan: O Slovencih v Jasenovcu in tema Jasenovca v slovenski historiografski in memoarski literaturi. Okrugli stol 21. travnja 1984. *Materiali s razprave. Spomen-područje, Jasenovac 1985, str. 51—56.* (Biblioteka Poruke; 26).
24. Kacin-Wohinz Milica: *Delavsko in sindikalno gibanje na Primorskem. TV-15 Naš tovariš*, XXIII, 1985, 11. 4., št. 14, str. 8—9; 18. 4., št. 15, str. 8—9; 25. 4., št. 16—17, str. 19.
25. Kacin-Wohinz Milica: *O delavskem in sindikalnem gibanju na Primorskem med obema vojnama. Delavska enotnost*, XLIV, 1985, 28. 2., št. 8, str. 11; 7. 3., št. 9, str. 15; 14. 3., št. 10, str. 11; 21. 3., št. 11, str. 11; 28. 3., št. 12, str. 11.
26. Kresal France: *Socialnopolitični in materialni položaj delavstva v času šestojanuarske diktature. Đuro Đaković — život i djelo. Materijali sa Znanstvenog skupa, održanog 24. in 25. travnja 1979 u Slav. Brodu, i s »Okrugle mize« u Mariboru, 11. lipnja 1979. Centar za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, Slavonski Brod 1984, str. 271—275.*
27. Liška Janko: *Nekaj iz preteklosti naših krajev. Med Bočem in Pohorjem. Delavska univerza Rogaska Slatina, Šentjur pri Celju — Šmarje pri Jelšah 1984, str. 114—120.*
28. Mlakar Boris: *20. stoletje je rodilo tudi kolaboracijo*. Delo, XXVII, 4. 5. 1985, št. 102, str. 22.
29. Mlakar Boris: *Položaj zgodovinarjev*. *Nova revija*, IV, 1985, št. 39/40, str. 873—877.
30. Prunk Janko: *Kidričeva osebnost*. *Pionir*, 1984/85, št. 5, str. 12—13.
31. Prunk Janko: *Napomene. Boris Kidrič, Sabrana dela I. Izdavački centar Komunist, Beograd 1985.*
32. Prunk Janko: *O pomenu Franceta Prešerna. Naš glas: glasilo slovenskih društev na Švedskem*, XII, 1985, št. 67, str. 4—5.
33. Prunk Janko: *Pol stoletja od inavguracije politike ljudske fronte. Ob petdesetletnici 7. kongresa kominterne. Zgodovinska dejstva in izkušnje v svetu in pri nas. Naši razgledi*, XXXIV, 9. 8. 1985, št. 15, str. 447—448.
34. Prunk Janko: *Vino podpira ostarele. Obisk v Špitalu Sv. Duha v Würzburgu*. Delo, XXVII, 1. 6. 1985, št. 126, str. 25.
35. Rozman Franc: *Andrej Bernard Smolnikar — utopický socialista. Myšlenkovy vývoj Čechů, Slováků a Jihoslovanů od poliviny 18. století do buržoazní revoluce 1848—1849. Československá sekce československo-jugoslávské historické komise, Praha 1985, str. 155—161.*
36. Rozman France: *Nedosegljivo bogastvo. Zapis ob 50-letnici International Institute of Social History. Naši razgledi*, XXXIV, 27. 12. 1985, št. 24, str. 757—758.
37. Rozman Franc: *Slovensko zgodovinoписje tako in drugače*. *Borec*, XXXVII, 1985, št. 6—7, str. 290—302.
38. Trampuž Lilijana: *Predmetni registar. Boris Kidrič, Sabrana dela I. Izdavački centar Komunist, Beograd 1985.*
39. Vodušek-Starič Jera: *Informacije o problemima i rezultatima rada instituta za historiju radničkog pokreta u Jugoslaviji. Problemi istraživanja historije SFRJ 1945—1980. Časopis za suvremenu povijest*, XVII, 1985, št. 1, str. 54—56.

40. Vodušek-Starič Jera: Metodološki i znanstvenoistraživalački problemi historije SFRJ poslije 1945. godine. Problemi istraživanja historije SFRJ 1945—1980. Časopis za suvremenu povijest, XVII, 1985, št. 1, str. 40—42.
41. Vodušek-Starič Jera: Napomene, istraživanja, predmetni registar. Boris Kidrič, Sabrana dela IV, V, VI, VII. Izdavački centar Komunist, Beograd 1985.

IV. Historična dokumentacija

---

1. Vodušek-Starič Jera: Stenografski zapisnik seje IO OF Slovenije, ki je bila dne 13. novembra 1950 v Ljubljani. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 161—190.

V. Poročila o znanstvenih srečanjih

---

1. Fischer Jasna: Poročilo sekcije za gospodarsko in družbeno zgodovino. Zveza zgodovinskih društev Slovenije 1982—1984 (1985). Zgodovinski časopis, XXXIX, 1985, št. 1—2, str. 146.
2. Guštin Damijan: 22. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Brežice—Krško 27.—29. septembra 1984. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 193—195.
3. Guštin Damijan: Okrogla miza o ustaškem koncentracijskem taborišču Jasenovac. Jasenovac, 21. aprila 1984. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 198—199.
4. Perovšek Jurij: Poročilo blagajnika na občnem zboru v Brežicah 27. 9. 1984. Zveza zgodovinskih društev Slovenije 1982—1984 (1985). Zgodovinski časopis, XXXIX, 1985, št. 1—2, str. 146.
5. Prunk Janko: Odpiranje novim metodološkim prijemom. Svetovni kongres zgodovinarjev v Stuttgartu od 25. avgusta do 1. septembra 1985. Naši razgledi, XXXIV, 27. 9. 1985, št. 18, str. 560.
6. Vodušek-Starič Jera: Poročilo sekcije za sodobno zgodovino. Zveza zgodovinskih društev Slovenije 1982—1984 (1985). Zgodovinski časopis, XXXIX, 1985, št. 1—2, str. 148.

VI. Ocene in poročila

---

1. Čampa Marjeta: Robert L. Clark, Archive — Library Relations. New York—London, R. R. Bowker Company 1976, 218 str. Knjižnica, XXIX, 1985, št. 2—3, str. 244—245.
2. Čepič Zdenko: Ljubiša Korač, Organizacija federacije u socijalističkoj Jugoslaviji 1943—1979. Arhiv Jugoslavije, Globus, Zagreb 1981, 448 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 217—220.
3. Deželak Vida: Boris Zihel, Zbrana dela, II. Inštitut za marksistične študije znanstveno raziskovalnega centra — SAZU, Ljubljana 1983, 328 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 204—207.
4. Ferenc Tone: Nova knjiga o preganjanju in iztrebljanju Židov. Gerald Fleming: Hitler und die Endlösung. Borec, XXXVII, 1985, št. 10—11, str. 564—565.
5. Fischer Jasna: Marjan Drnovšek, Arhivska zapuščina Petra Grassellija 1842—1933. Zgodovinski arhiv, Ljubljana 1983, 523 str. (Gradivo in razprave; 6). Kronika, XXXIII, 1985, št. 1, str. 86—87.
6. Guštin Damijan: Velimir Kraševac-Igor: Dolenjski puntarji. Zapadno dolenjski odred (Knjižnica NOV in POS; 30/IV). Ljubljana 1985, 366 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 210—212.
7. Mlakar Boris: Izredno pestra vsebina Vestnika koroških partizanov v letu 1934. TV-15 Naš tovariš, XXIII, 31. 1. 1985, št. 4, str. 7.
8. Mlakar Boris: Narodnosti in narodne manjšine kot predmet znanstvenih proučevanj. (Razprave in gradivo; 17). Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984. Borec, XXXVII, 1985, št. 6—7, str. 380—381.
9. Mlakar Boris: Nikola Popović, Koreni kolaboracionizma. Narodna knjiga, Beograd 1984, ilustrir., 234 strani. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 207—210.

10. Perovšek Jurij: Ivan Kreft, Spori in spopadi v spominih in dokumentih. Druga knjiga. Državna založba Slovenije, Ljubljana; Obzorja, Maribor; Lipa, Koper 1983, 535 strani. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 201—204.
11. Prinčič Jože: Boro Majdanac, Industrializacija i porast radničke klase u Srbiji 1947—1952. godine. Arhivski pregled, Beograd 1981, 199 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 215—217.
12. Prunk Janko: Jugoslovanski komunisti in narodnostno vprašanje 1919—1935. Desanka Pešić: Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje (1919—1935). Rad, Beograd 1983. Borec, XXXVII, 1985, št. 1, str. 59—61.
13. Prunk Janko: Jugoslovanski trinom. Janko Pleterski »Nacije, Jugoslavija, revolucija«, v izdaji beograjskega Komuniste. Delo, XXVII, 5. 12. 1985, št. 281, str. 9.
14. Prunk Janko: Prvi vojaško-politični pregled NOV na Slovenskem v srbohrvaščini. Zdravko Klanjšček: Narodnoosvobodilni rat u Sloveniji 1941—1945. Vojnoistorijski institut, Beograd 1984, 443 str. Borec, XXXVII, 1985, št. 6—7, str. 385—386.
15. Rozman Franc: Gerald Mozetič (Hrg): Austromarxistische Positionen. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Graz 1983, 510 str. Österreichische Osthefte, XXVII, 1985, št. 2, str. 275—276.
16. Rozman Franc: Jasna Fischer, Čas vesolnega socialnega punta se bliža. Zgodovinski časopis, XXXIX, 1985, št. 3, str. 307—309.
17. Rozman Franc: K celoviti podobi mesta. Zgodovina Ljubljane. (Prispevki za monografijo). Kronika, Ljubljana 1984. Dnevnik, XXXIV, 7. 6. 1985, št. 153, str. 9.
18. Rozman Franc: Osebnost, zavezana mestu. Ivan Hribar: Moji spomini II. Slovenska matica, Ljubljana 1984. Dnevnik, XXXIV, 8. 3. 1985, št. 651, str. 9.
19. Rozman Franc: Pričevalke preteklosti. Marjan Drnovšek, Ljubljana na starih fotografijah. Zgodovinski arhiv, Ljubljana 1985. Dnevnik, XXXIV, 5. 9. 1985, št. 241, str. 9.
20. Rozman Franc: Slovenski socialist Prepeluh. Iz zgodovine delavskega gibanja. Albin Prepeluh-Abditus: Politični spisi. Založništvo tržaškega tiska, Trst 1984. Naši razgledi, XXXIV, 13. 12. 1985, št. 23, str. 698—699.

VII. Biografije

---

1. Biber Dušan: Vlado Kozak. Delo, XXVII, 2. 10. 1985, št. 229, str. 2.
2. Ferenc Tone: Breclj, Marijan-Miha. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, II. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1985, str. 453—454.
3. Ferenc Tone: Breclj, Marijan-Miha. Enciklopedija Jugoslavije, izdanje na čirilični, II. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1985, str. 413—414.
4. Ferenc Tone: Breclj, Marijan-Miha. Enciklopedija Jugoslavije, izdanje na makedonski jezik, II. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1985, str. 454—455.
5. Kresal France: Božo Zakrajšek (1947—1983). Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 191—192.
6. Liška Janko: Dušan Bole in Boletovi. Med Bočem in Pohorjem. Delavska univerza Rogaška Slatina, Šentjur pri Celju — Šmarje pri Jelšah 1984, str. 476—478.
7. Liška Janko: Franc Svetina-Aci (1935—1972). Med Bočem in Pohorjem. Delavska univerza Rogaška Slatina, Šentjur pri Celju — Šmarje pri Jelšah 1984, str. 484—485.
8. Liška Janko: Franjo Fijavž. Med Bočem in Pohorjem. Delavska univerza Rogaška Slatina, Šentjur pri Celju — Šmarje pri Jelšah 1984, str. 838.
9. Liška Janko: Pesnik Sremske balade. Med Bočem in Pohorjem. Delavska univerza Rogaška Slatina, Šentjur pri Celju — Šmarje pri Jelšah 1984, str. 741. (Rudolf Dobovišek — mlajši).
10. Liška Janko: Vsestranski Dobovišek. Med Bočem in Pohorjem. Delavska univerza Rogaška Slatina, Šentjur pri Celju — Šmarje pri Jelšah 1984, str. 736.
11. Prunk Janko: Srečko Zumer (1895—1983). In memoriam. Revija 2000, 1985, št. 29—30, str. 119—123.

12. Rozman Franc: Brozovič Ivan. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, II. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1985, str. 555.
13. Rozman Franc: Brozovič Ivan. Enciklopedija Jugoslavije, izdanje na cirilici, II. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1985, str. 501.
14. Rozman Franc: Brozovič Ivan. Enciklopedija Jugoslavije, izdanje na makedonski jezik, II. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1985, str. 546.

VIII. Bibliografija

---

1. Kandus Nataša: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1984. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 251—256.

Kazalo

CONTENTS — TABLE DES MATIÈRES — Inhalt

RAZPRAVE — ARTICLES — ÉTUDES — ABHANDLUNGEN

- Katarina Kobe-Arzenšek, Lanarstvo in konopljarstvo na Slovenskem v prejšnjem stoletju do konca monarhije 5
UDK 338.42(497.12)»18/1918«
- Cvetka Knapič-Krhen, Jugoslovensko radniško društvo »Sloga« u Beču 35
UDK 331.881»Sloga«»1892/1914«
- Milica Kacin-Wohinz, Oris jugoslovanske historiografije 1945—1985 o Julijski krajini med vojnama 45
UDK 930(453.3)»1945/1985«
- Vida Deželak-Barič, Organizacijski razvoj Komunistične partije Slovenije na Gorenjskem od pomladi 1941 do jeseni 1943 65
UDK 329.15(497.12—16)»1941/1943«
- Dušan Nečak, Avstrijska socialistična emigracija med drugo svetovno vojno in jugoslovansko vprašanje 87
UDK 325.2(436)»1939/1945«
- Zdenko Čepič, Obravnava ključnih vprašanj povojnega gospodarskega ustroja v delu znanstveno-strokovnih ustanov predsedstva SNOS 113
UDK 338.98(497.12)»1945—«

HISTORIČNA DOKUMENTACIJA — HISTORICAL DOCUMENTATION — DOCUMENTATION HISTORIQUE — HISTORISCHE DOKUMENTATION

UDK (093)

- Dušan Biber, Britanski diplomati o sporu Tito-Stalin in petem kongresu KPJ 151

IN MEMORIAM

UDK 929

- Janko Prunk, Besede ob grobu dr. Franceta Škerla 183
- Marijan Britovšek, Francetu Klopčiču v spomin 187

JUBILEJI — JUBILEES — JUBILÉS — JUBILÄEN

UDK

Tone Ferenc, Dr. Dušan Biber, šestdesetletnik 203

POSVETOVANJA — SYMPOSIUMS — CONFÉRENCES — BERATUNGEN

UDK 930(061.3)

Metka Gombač, XII. zborovanje arhivskih delavcev Slovenije v Ormožu 213

OCENE IN POROČILA — REPORTS AND REVIEWS — RAPPORTS
ET CRITIQUES — BERICHTE UND REZENSIONEN

UDK 930(048.1)

Jože Šorn, Začetki industrije na Slovenskem (Franc Rozman) 217

Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich (Franc Rozman) 219

Geschichte als demokratischer Auftrag (Franc Rozman) 221

Arbeiterbewegung-Faschismus-Nationalbewusstsein (Franc Rozman) 222

Franc Rozman, Miroslav Stiplovšek, Prve rudarske stavke na Slovenskem
(1883—1923) (Jurij Perovšek) 225

Milovan Bosić, Izvori za istoriju KPJ 1919—1941 (Lilijana Trampuž) 227

Žarko Jovanović, KPJ prema seljaštvu 1919—1941 (Anka Vidovič-
Miklavčič) 229

Mladen Stefanović, Zbor Dimitrije Ljotića 1934—1945 (Boris Mlakar) 242

Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945 (Ivan Križnar) 246

Borivoj Lah-Boris, Artilerija 9. korpusa (Damijan Guštin) 253

Narodna vlada narodne republike Bosne i Hercegovine 1945—1948 (Zden-
ko Čepič) 255

Rudi Čačinovič, Poslanstva in poslaništva (Jože Prinčič) 257

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — BIBLIOGRAPHIE

UDK 016.930

Bibliografija revije Naši zapiski (Mirko Celar in Vida Urek) 261

Bibliografija sodelavcev IZDG za leto 1985 (Nataša Kandus) 295

UDK 338.42(497.12)»18/1918«

Katarina KOBÉ-ARZENŠEK, dr., muzejski svetovalec, Tehniški muzej Slovenije, YU, 61000 Ljubljana, Parmova 33

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, 1—2, slov. (nem. angl.)

**LANARSTVO IN KONOPLJARSTVO NA SLOVENSLEM V PREJŠNJEM STOLETJU
IN DO KONCA DVOJNE MONARHIJE**

Razprava prikazuje lanarstvo in konopljarstvo na Slovenskem v 19. stoletju in ugotavlja, da je bila za obe dejavnosti značilna ekstenzivna proizvodnja. Tradicionalnemu slovenskemu platnarstvu je zadala smrtni udarec bombažarska industrija, pa tudi razvijajoči se promet po železnicah, ki je omogočil konkurenco tuje konfekcije in končno še prodor parnikov, ki je zmanjšal porabo jadvrovine.

UDK 331.881»Sloga«1892/1914«

Cvetka KNAPIČ-KRHEN, dr., znanstveni sodelavec, Institut za istoriju radničkog pokreta, 41000 Zagreb, Opatička 10

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, 1—2, slov. (ger., engl.)

JUGOSLAVENSKO RADNIČKO DRUŠTVO SLOGA U BEČU

Avtorica na podlagi časopisnega in deloma arhivskega gradiva opisuje nastanek in delovanje jugoslovanskega delavskega društva Sloga, ki je delovalo na Dunaju od leta 1891 in je v svojih vrstah združevalo hrvatske, slovenske in srbske delavce, zaposlene na Dunaju. Med njimi so bili tudi nekateri poznejši voditelji hrvatske in slovenske socialne demokracije, ki so tudi dajali ton delovanju društva. Društveno delovanje je bilo izobraževalno, kulturno in tudi politično.

UDK 930(453.3)»1945/1985«

Milica KACIN-WOHINZ, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, 1—2, slov. (franc., angl.)

**ORIS JUGOSLOVANSKE HISTORIOGRAFIJE 1945—1985 O JULIJSKI KRAJINI
MED OBEMA VOJNAMA**

Avtorica ocenjuje jugoslovansko historiografijo v letih 1945 do 1985 o Julijski krajini med vojnama in ugotavlja, da je malo splošnih in celovitih prikazov nekega obdobja ali regije. Najbolje je obdelano obdobje takoj po prvi svetovni vojni, zlasti revolucionarni dogodki, manj pa notranji razvoj manjšine, največ praznine je v gospodarski, socialni in politično-upravni zgodovini. Historiografije o Beneški Sloveniji pa skoraj ni.

UDK 338.42(497.12)»18/1918«

Katarina KOBE-ARZENŠEK, dr., Museum Counsellor, Tehniški muzej Slovenije, YU, 61000 Ljubljana, Parmova 33

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, 1—2, slov. (nem., angl.)

FLAX AND HEMP CULTIVATION AND MANUFACTURE ON SLOVENE SOIL IN THE PAST CENTURY AND UNTIL THE BREAKUP OF THE DUAL MONARCHY

The author presents flax and hemp cultivation and manufacture on Slovene soil in the 19th century and establishes that extensive production was characteristic of both. The traditional Slovene linen manufacture was wiped out by the cotton industry and the development of the railway traffic which enabled the competition of foreign producers of ready-made clothes, as well as by the breakthrough of steamers due to which the consumption of sail cloth went down.

UDK 331.881»Sloga«1892/1914

Cvetka KNAPIČ-KRHEN, dr., Research Associate, Institut za istoriju radničkog pokreta, 41000 Zagreb, Opatička 10

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, 1—2, serber. (ger., engl.)

THE YUGOSLAV WORKERS' ASSOCIATION »SLOGA« (UNITY) IN VIENNA

Drawing on newspaper and archival sources, the author describes the activities of the Yugoslav workers' association »Sloga« (Unity), which was founded in Vienna in 1891 and which united Croatian, Slovene and Serbian workers employed in Vienna. Some of them were later to become leaders of Croatian and Slovene social democracy. They influenced predominantly the activities of the association. It engaged in educational, cultural, as well as political matters.

UDK 930(453.3)»1945/1985«

Milica KACIN-WOHINZ, dr., Research Fellow, Institut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, 1—2, slov. (fr., engl.)

AN OUTLINE OF YUGOSLAV HISTORIOGRAPHY 1945—1985 ON VENEZIA GIULIA BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The author assesses Yugoslav historiography in the years 1945 to 1985 covering Venezia Giulia between the two World Wars and establishes that there are few general and comprehensive surveys of a particular period or region. The period immediately after World War I is dealt with best, especially the revolutionary events, less so the development of the minority, the greatest lack being in the economic, social and politically — administrative history. Historiography on Venezia Giulia is almost non-existent.

UDK 329.15(497-12-16)»1941/1943«

Vida DEŽELAK-BARIČ, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, 1—2, slov. (franc., angl.)

**ORGANIZACIJSKI RAZVOJ KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE
NA GORENJSKEM OD POMLADI 1941 DO JESENI 1943**

V razpravi je podan natančen organizacijski razvoj KP na Gorenjskem od pomladi 1941, ko je delovalo 42 celic z 260 člani do jeseni 1943. Torej čas od okupacije do jeseni 1943, ko se je partijska organizacija okrepila in na novo orgnizirala. V prvih mesecih 1942 je namreč gestapo vdrl v narodnoosvobodilno gibanje in organizacije so bile v veliki meri razbite in je bila partija številčno šibka. Organizacijsko utrjevanje in številčna rast partije se je spet začela od jeseni 1942.

UDK 325.2(436)»1939/1945«

Dušan NEČAK, dr., izredni profesor, Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja, YU, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1—2, 1986, slov. (nem., angl.)

**AVSTRIJSKA SOCIALISTIČNA EMIGRACIJA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO
IN JUGOSLOVANSKO VPRAŠANJE**

Avtor prikazuje odnos avstrijske socialistične emigracije v Veliki Britaniji do jugoslovanskega vprašanja in do obnove Avstrije. V prvem delu je na kratko opisano delovanje in organizacijska struktura socialistične emigracije v Veliki Britaniji, v drugem pa je prikazan njen odnos do naslovne problematike. Jugoslovansko vprašanje pomeni avtorju odnos do Jugoslavije, jugoslovanskega in slovenskega narodnoosvobodilnega boja in do koroških Slovencev. Našteta vprašanja pa so neposredno povezana z odnosom socialistične avstrijske emigracije do povojne usode Avstrije.

UDK 329.15(497.12-16)»1941/1943«

Vida DEŽELAK-BARIČ, M. A., Assistant, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, 1—2, slov. (fr., engl.)

**ORGANISATIONAL DEVELOPMENT OF THE SLOVENE COMMUNIST PARTY
IN GORENJSKA FROM THE SPRING 1941 TO THE AUTUMN 1943**

The author gives a detailed picture of the organisational development of the Communist Party in the region of Gorenjska from the spring 1941, when 42 cells with 260 members were active, until the autumn 1943, thus covering the period between the occupation and the autumn 1943 when the Party strengthened and reorganized. During the first few months of 1942 the Gestapo infiltrated the National Liberation Movement, its organisations were, for the most part, destroyed and the Party was weak as to its membership. Organisational consolidation and membership growth began again in the autumn of 1942.

UDK 325.2(436)»1939/1945«

Dušan NEČAK, dr. Associate Professor, Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja, YU, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12
Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1—2, 1986, slov. (ger., engl.)

**THE AUSTRIAN SOCIALIST EMIGRATION DURING WORLD WAR II AND THE
YUGOSLAV QUESTION**

The author presents the views held by the Austrian socialist emigration in Great Britain towards the Yugoslav question and the reestablishment of Austria. The first part of the article gives a brief account of the activities and organisational structure of the socialist emigration in Great Britain, the second part deals with the views on the problem indicated in the title. To the author this means the attitude towards Yugoslavia, the Yugoslav and Slovene National Liberation War and towards the Carinthian Slovenes. These issues are linked up closely with the views of the Austrian socialist emigration on the fate of Austria after the war.

UDK 338.98(497.12)•1945—*

Zdenko ČEPIČ, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000
Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, 1—2, slov. (franc., angl.)

**OBRAVNAVA KLJUČNIH VPRAŠANJ POVOJNEGA GOSPODARSKEGA USTROJA
V DELU ZNANSTVENO-STROKOVNIH USTANOV PREDSEDSTVA SNOS**

Na podlagi arhivskega gradiva obravnava avtor prispevke gospodarskih in drugih strokovnjakov (ne politikov) glede njihovih pogledov na povojni gospodarski sistem in njegov razvoj. Te so pripravljali v okviru ustanov, katere je osnovalo Predsedstvo SNOS z namenom pripravljati znanstveno gradivo za oblikovanje temeljev države in družbe po osvoboditvi (Znanstveni inštitut, Študijska komisija). Analizira njihove poglede na ključna vprašanja, ki so zadevala povojno gospodarstvo, vlogo države oz. nove oblasti v gospodarstvu, združništvo in bodočo združno politiko.

UDK 338.98(497.12)•1945—4

Zdenko ČEPIČ, M. A., Assistant, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, 1986, 1—2, slov. (fr., engl.)

THE ATTITUDES TOWARDS THE KEY ISSUES OF THE AFTERWAR ECONOMIC STRUCTURE IN THE WORK OF THE SCIENTIFIC INSTITUTIONS OF THE PRESIDUM OF SNOS (SLOVENE NATIONAL LIBERATION COUNCIL)

Drawing on archival sources, the author discusses the contributions of economists and other experts (not politicians) and their views on the afterwar economic system and its development. They were drafted by the institutions founded by the Presidium of SNOS with the intention of preparing scientific material required to establish the foundations of the State and the society after the Liberation (The Scientific Institute, The Study Committee). The author analyses their views on the key issues concerning the afterwar economy, the role of the State and the new government, respectively, in the economy, the co-operative society system and the future co-operative policy.
